

Lénárd Sándor

Völgy a világ végén s más történetek

**Válogatta és sajtó alá rendezte
Szerb Antalné**

© Lénárd Sándor, 1973

TARTALOM

EMBER A VILÁG VÉGÉN

VÖLGY A VILÁG VÉGÉN

A CAGLIOSTRO-PER

RÓMAI TÖRTÉNETEK

Róma, 1938

Róma, 1943

EGY NAP A LÁTHATATLAN HÁZBAN

I. RÉSZ

Reggeltől délig

II. RÉSZ

Délután

A NAGY MEDVE A TENGERBE FÚL

CHARLESTONBAN

Ember a világ végén

„Soroljam fel - mint ahogy ez bemutatkozásnál illik - foglalkozásaimat? Voltam kukta, mértem házról házra vérnyomást, voltam a római Magyar Akadémia orvosa, koldultam, a Vezúv festői táján s Machiavelli szőlőhegye tövében mint az amerikai hadsereg antropológusa csontvázakat raktam össze apró darabkákból... Írtam még művészettörténeti, archeológiai, orvosi disszertációkat a Biblioteca Nazionale öles téglafalai mögött meg a vatikáni könyvtárban... Egy ideig két zongorán játszottam egy bankigazgatóval vacsoráért, s nála megértőbb szakácsnője krumplit lopott részemre a spájzból, hogy másnap is legyen mit ennem. Én voltam az ebtenyésztők első háború utáni kongresszusának fordítója. Voltak pácienseim: egy börtönőr egyszer elküldött egy isiászban szenvedő zsebtolvajhoz, aki továbbajánlott zsebtolvaj- és betörőkörökben. Kezeltem egy püspök visszereit, egy rendfőnöknőnek lúdtalpbetétet rendeltem, mert a rend alapítója nem volt hajlandó megtenni a boldoggá avatásához szükséges csodát. És kezeltem egy, a Szentszékhez akkreditált követ disznóját is... Brazíliában mint egy ólombánya mindenesorvosa kezdtem... Csak hogy főbb foglalkozásaimat említsem.”

A figarói hangvétellő, keserűen derűs monológból Lénard csupán azt hagyta ki szemérmesen, hogy mellékesen író is volt, kitűnő, mélyen humánus író. Magyar író fájdalmasan rövid ideig, öt esztendeig mindössze, élete hatvankét évének utolsó öt esztendejében. Későn ismerkedtünk meg vele, bár a neve korábban is szerepelt már a lapok hírvataiban: „Egy Brazíliában élő magyar orvos latinra fordította a *Micimackó*-t...” „Egy magyar származású orvos jelentős összeget nyert a São Pauló-i Televízió Bach-versenyén.” Későn ismerkedtünk meg vele, valójában a súlyát sem volt időnk lemérni, nem is siettünk túlzottan vele, távol élt, egy brazíliai őserdő szélén elterülő település orvosaként, a távolságot is alig tudtuk képzeletünkkel befogni. *Völgy a világ végén* című, első magyarul írt regényét 1967-ben jelentette meg a Magvető, a kritika jóindulatú elismeréssel fogadta, bár kissé úgy, mint egy idegen nyelvből fordított művet. Holott ezt a fanyarul bölcs életrajzi-szociológiai regényt magyarul írta, világítóan szép magyar nyelven, jellegzetesen magyar nyelvi fordulatokkal. Igaz, először németül írta meg a könyvet, világítóan szép német nyelven, és megírta harmadszor is, angolul, jellegzetesen angol nyelvi fordulatokkal. Háromszor írta meg ugyanazt a könyvet, más és más hangulati elemekkel, a nyelvek vérmérséklete szerint, különböző hőfokon. S ennek megfelelően változtatta mindig a könyv címét is. Németül: *Kuh auf dem Bast* (a catarinai német-portugál szójáték lefordíthatatlan), az angol kiadás címe: *A latin mackó völgye*. Nálunk az is megtévesztette az olvasót, hogy a könyv címlapján még így állt a neve: Alexander Lenard - magam is azt hittem először, hogy fordítás. De ez nagyon is a szándéka ellenére történt. „Úgy képzelhet el - írta egy budapesti barátjának -, mint a mesebeli királyt, aki az egyik szemével nevetett, a másikkal sírt. Nevetek, mint az, akinek egy fél évszázad múltán, de még a síron innen sikerült megvalósítani egyedüli igazi tervét: tulajdonképpen soha nem akartam semmi mást, mint egyszer egy magyar könyvet írni. A síró szemem az, amelyik meglátta, hogy Alexander Lenard lett belőlem!... De miért nem áll a címlapon ugyanaz a név, mint az első elemi irkáján Pesten?”

Azután, ahogy a neve fejlődött későbbi két könyve címlapján, Alexander Lenardtól Lénard A. Sándorig és végül Lénard Sándorig, úgy fejlődtek a kritikai megjelölések is; a magyar származású írótól a magyar íróig, majd a kiváló magyar íróig. Valamelyik novellája megjelenése után egy mindenre figyelő, különös érzékenységgű magyar író levelet írt az Új Írás szerkesztőségének: „Hadd gratuláljak most a Lénard-novellához. Igazi író, nagy szellem, és

bölcs, tiszta embernek érzem. Szégyellje magát a süket és vak magyar sajtó és könyvkiadás, amely olcsó sikerembereket prezentál nekünk... Ez a novella messze magasan fölötte áll Moravia római történeteinek, pedig azok még elég jó olvasmányok.”

Veres Péter írta ezeket a sorokat.

Lénard Sándor életének és hányattatásainak krónikájára egy irodalmon kívüli szenzáció hívta fel először a figyelmet. Közvetlenül első könyve megjelenése után, 1968-ban, a világsajtóban szárnyra kelt egy hír, hogy megtalálták Mengelét, az auschwitz haláltábor hírhedt orvosát, aki a brazil Santa Catarina állam öserdők között megbújó völgyében él, Alexander Lenard néven. Egy Erdstein nevű német származású szélhámós töltötte a vakációját a település közelében, s ott hallotta, hogy a Donna Emma völgyében egy gazdag német öregúr rejtőzik. A fiatalember fantáziája működni kezdett. Megtalálta Bormannt! Az öregúr orvos. Akkor Mengelét! Félmillió márka és a világhír! Azonnal útra kelt, de a német orvost hiába kereste - Lénard ebben az időben görög és latin irodalmat adott elő Charlestonban -, kifaggatta hát a házvezetőnőjét. A jámbor Kleinné gyanútlanul elmesélte, hogy a háború alatt Hamburgban dolgozott, a Hermann Göring Művek egyik gyárában, mit sem sejtve, hogy ártatlan fecsegéséről másnap már így számol be Curitiba városka napilapja: „A háborús bűnös szeretője konstruálta a V-1-eket és a V-2-eket, az atombombán dolgozott a Hermann Göring Intézetben.” A pokol elszabadult, rövidesen hangzatos főcímekkel jelentek meg a braziliai, majd az európai zuglapok is: „Erdstein, a titkosügynök megtalálta Mengele búvóhelyét!” „A gonosztevő latin gyermekkönyvet írt.” A brazil rendőrség sem maradt tétlen. „December hatodikán éjszaka tizenhárom ember autókkal és gépfegyverekkel körülfogta a házat - számolt be az akcióról később Lénard -, hajnalban akartak elfogni. Meg is tették volna, ha nem vagyok Charlestonban. Így hát újból csak a szegény Kleinnét kérdezték ki, hogyan gyártott atombombát (kitűnő zsemlegombócot főz), ezután átkutatták a házat, találtak nyolc kötet Goethét (tehát mégis német), egy Bach-portrét (Hitler álműve!) és egy képes levelezőlapot, ezzel a szöveggel: »A virág és veteménymagokról gondoskodom« (sifírozott, titkos üzenet). Aranyat és gyémántokat hiába kerestek. Még a tyúkól és az eukaliptuszfák árnyékában álló kis ház alatt sem találtak (sőt...)” A szélhámosság nem tartotta magát sokáig; méltatlanul ostoba história volt, arra azonban mégis jó, hogy a lapok cáfolataiból, helyesbítéseiből, bizonyítékaiból kiszűrődő valóságos adatok némi fényt vessenek erre a kóbor írástudókkal, prédikátorokkal és vándorló orvosokkal rokon életre. Lénard Sándor 1910-ben született Budapesten, 1918-ban költözött szüleivel Ausztriába, orvosi diplomáját a bécsi egyetemen szerezte. Az Anschluss után, 1938-ban, Olaszországba menekült, Rómában érte meg a háború végét. 1951-ben vándorolt ki Brazíliába. 1956-ban a São Pauló-i Televízió Bach-versenyén nyert összegből vette meg a csöppnyi gazdaságot a Donna Emma-völgyében, ahol később fölépítette a fák lombjai közé rejtett láthatatlan házat. Évek múltán végül az *Egy nap a láthatatlan házban* című könyve mottójául ezt írhatta csupa nagybetűvel: „JÓ HELYEN VAGYOK.”

Ridentem dicere verum, quis vetat? Ki tiltja meg, hogy nevetve mondjuk ki az igazságot? - vallották a rómaiak, és Lénard a *Római történetek*-ben nevetve mondja el az igazságot a fasiszmus hétköznapijairól az Örök Városban. Bölcs fölénytel nevet, olykor keserűen, de mindig az emberi méltóság magasságából nézve a történelem véres képtelenségeit. Hát nem kellett nevetni azon, hogy a szakadék szélén bukdácsoló rendszer az utolsó pillanatig buzgón hirdette tiltó rendeleteit?! Fekete inghez tilos cilindert hordani... tilos ülve a kezét fasiszta köszöntésre emelni... a vendéglőben egy asztal mellett négy személynél többen nem ülhetnek. Hát nem volt mulatságos, hogy a párt vezére - puritánságát bizonyítva - póni lovon üggett

végig naponta a város utcáin?! Vagy az, hogy a fekete diktátor - „Gyűlölöm a festői Itáliát!” felkiáltással - veteményeskertté alakította át Rómát?! Julius Caesar szobra körül karfiol pompázott, Augustus káposztafejekre tekintett. És nem kellett-e azon is szívből kacagni, hogy egy erősen lúdtalpas egykori vidéki újságíró csípőre tett kézzel, ajkát dacosan előretolva harsogta a Palazzo Venezia erkélyéről: „Kiirtok mindent, amit úgy neveznek: emberi civilizáció!”

Aligha olvashattunk megrendítőbben mulatságos, szomorúbban megértő vallomást a hétköznapi fasizmusról. Ez a világos, emberséges pillantás a világ értelmetlenségeire egyetlen történetnél komorul csupán vigasztalanul sötétre.

A magyar királyi követség tisztviselője, akihez Lénard számkivetett társaival némi biztonságot jelentő papírokért fordult, ezekkel a szavakkal intette le: „Maguk nem magyarok, csak magyarul beszélnek.”

Talán az ínséges római esztendők gasztronómiai vágyálmai inspirálták Lénardot híres szakácskönyve, a *Római konyha* megírására. Szakácskönyv? Igaz, megtaláljuk benne az ínycsiklandó recepteket is, de Lénard minden recepthez gondolatot mellékel, történelmet, szokásokat, babonákat. Az olvasó egyszerre elfelejti, hogy szakácskönyvet lapozgat, lebilincseli a pizza izgalmas története: hogyan alakult ki a pizzateriák sokízű készítménye az antik Róma olajjal kent lepényéből, melyhez akkoriban fűgét majszoltak. „Két-három szardella, 100 gramm tonhal...” - kezdi a receptnek álcázott kultúrtörténetet Lénard, és észre sem vesszük, máris megismerkedünk Marcus Gavius Apiciusszal, aki Tiberius uralkodásának idején máig is fennmaradt szakácskönyvet írt, s akit Plinius „altissimus gurgis”, „magasztos gége” néven illetett, Juvenalis pedig epigrammát írt róla: *Exemplum gulae. (Példa egy zabálóra.)* „Egy kiló borjúhús, hat paradicsom, egy pohár száraz fehérbor...” S a pompás recept után játékos gondolatársítással felidéződik Mussolini Rómájának ínséges étrendje vagy az alexandriai könyvtár égésekor elpusztult ókori szakácskönyv, Arkhesztratosz *Deipnologia*-jának története.

Remek olvasmány. Humanista szakácskönyv. Sőt - s ebben talán egyedülálló a világon - antifasiszta szakácskönyv.

Kuriózumok.

Első verseskötetét, az *Orgelbüchlein* című, tíz versből álló ciklust Amerigo Tot illusztrálta tíz linóleummetszettel.

Később tanulmánysorozatot írt a berlini Rádióknak a csupán kevesek által beszélt nyelvekről, a botokudtól az újlatinig, s ezeket a nyelvészeti-bölcseleti írásokat azután *7 Tage Babylonisch (Hét nap bábeliül)* címen adták ki Németországban.

Az újlatin nyelv tökéletesítése élete végéig foglalkoztatta, éjszakákon át görnyedt a láthatatlan házban klasszikusai fölé, hogy megoldja a roppant feladatokat: vajon a pipa helyes latin megfelelője az infumibulum, az infurnibulum vagy az infundibulum? A repülőgép: velivolum vagy aérovehiculum? A rádió: sirmium undisonum, vagy radiophonicum instrumentum. Sajnos a kor olyan szavak latinizálását is megkövetelte, mint az atombomba (pyrobolum atomicum) vagy a hidrogénbomba (atomicus hydrogeni pyrobulus).

Amikor latinra fordította a *Micimackó*-t, a kiadók azzal a kifogással utasították el, hogy a gyerekek nem beszélnek latinul, a felnőttek pedig nem olvasnak gyermekkönyveket. Végül mégis akadt egy vállalkozó szellemű amerikai kiadó: két év alatt negyedmillió példány fogyott el, s a *The Times Literary Supplement* latin nyelven méltatta könyvét. Sagan *Jóreggelt búbánat* című regényének latin fordítását - *Tristitia Salve* - már négy országban adták ki egyidejűleg. Latinra fordította ifjúságunk kedvelt német olvasmányát, a *Max und Moritz*-ot, melyet előtte egy másik megszállott új-humanista, bizonyos Steinl, ógörögre fordított. A latin fordítás elragadó. A jellegzetesen német, kissé földhözragadt mesének bájosan groteszk szárnyakat adott a megszélidített klasszika.

*Quantum est mandatum scriptis
Nebulonum de delictis!
De Mauritio et Maxo
Egomet fabellam faxo!*

„Fiatal, nagyratörő koromban római sírhelyet kívántam magamnak Cestius piramisa mellett, ott, ahol számócaszőnyeg alatt pihennek a régi utak vándorai. Ma szerényebb lettem, a páfrányt várom.”

1972 áprilisában halt meg. Sírjánál, a láthatatlan ház kertjében a Donna Emma-völgyének parasztjai és a szomszédos rezervátum botokud indiói gyászolták. Az ő veszteségük gyakorlati és kézzelfogható volt, a völgy orvosát veszítették el, akit egyetlen conto nélkül is felkereshettek, ha a ráolvasás, óriáskígyó-olaj, ecetben áztatott puska és a forrásról egy szűzlány által éjfélkor hozott víz nem használt a tüdőgyulladás, ekcéma vagy a májbetegség ellen. Gondolom, aligha tulajdonítottak különösebb jelentőséget a catarinai parasztok annak, hogy egy jelentős humanista író húzza ki a páfrányszilánkot talpuk bőre alól, s lohasztotta le a fájdalmas pókcspéseket. De annak igazán örültek; hogy amikor végzett már a rendeléssel - s kikapzkalta a gyerekek füléből, a beszorult babszemeket -, a Donna Emma-völgye templomának orgonáján Bach-fűgákat játszott. Este azután egyedül a láthatatlan házban a *Wohltemperierte Klavier*-ral folytatta. Bach végigkísérte életét - hányattatásai közben nemegyszer minden batyuját a *Wohltemperierte* két kötete volt -, ez a harmónia észrevétlenül beleszűrődött az írásaiba is. Ahogyan egykor az orgonaépítő Werkmeister a zenében, ő a prózájában számította ki az egyenletes temperálás arányait.

Amikor minden elcsendesedett az őserdőben, gyertyafénynél tűnődő leveleket írt távoli világokba: vajon az újlatin verseket rímekkel vagy kötetlenül ajánlatos-e költeni... Olykor portugálul íródtak ezek a levelek, gyakrabban németül, franciául vagy magyarul, néha norvégul s nem ritkán latinul zengett a megszólítás: „Humilis eremita celeberrimo poetae S. P. D.” „Az alázatos remete melegen üdvözli a világhírű költőt...” Különös emberek válaszoltak a levelekre: újlatin költők, szivargyűjtők, matrózok és irodalmárok, akik azt a célt tűzték maguk elé, hogy az *Alice Csodaországban*-t visszafordítják anyanyelvükről angolra, vagy lefordítják Shakespeare-t a ma beszélt angol nyelvre. Csodálatra méltóan haszontalan dolgokra vállalkoztak ezek a különös lelkek, akik a vágyaikban élő humanista világ apró kellékeibe kapaszkodva próbálták szilárdan tartani magukat rezervátumaikban. (S hogy mennyire különös logika szerint éltek, arra talán a legjellemzőbb az *Egy nap a láthatatlan házban* egyik hősének álmélkodása: hogyan tud Lénard Santa Catarinában lakni, ahol annyira eltorzítják a gyönyörű kasztíliai nyelvet. Miért nem vesz haciendát Mexikóban, ahol még tiszta spanyol beszélnek?)

Szaporodtak a levelek, ahogyan a magány rezervátumai is szaporodtak a nagyvárosokban. Lénard még jókor az őserdőbe bújtatta a maga rezervátumát, itt nem tartották fogva hivatalok papírláncai, a világot pedig úgyis elérte a levelek segítségével.

S ha messziről is, ha késve is, de mégiscsak megérkezett a *Hermann und Dorothea* latin nyelvű kiadása, megérkeztek a Schubert-kották, s azután egyszer - tízezer kilométer távolságból - két maroknyi vetőborsó.

A catarinai parasztok, akik lassan megszokták már a láthatatlan ház nem mindennapi életét, azon mégis elcsodálkoztak, miért kell idegen növények meghonosításával fáradozni közel az egyenlítőhöz, ahol amúgy is túlzott a vegetáció, s ha az ember valahol kiköp egy magot, ott már egy narancsfá nő. Még a botokudok varázslói sem gondolták volna, hogy a néhány szem sárgászöld golyócska - mint a pálinkás rongy a fekélyekre - varázsszer a honvágy ellen. A varázsló „elülteti... azután egy szép nap - egy nagyon szép nap - van két maroknyi zöldborsója! Ezekből nemcsak leves lesz: gőzükből felszáll egy elveszett világ, az első s az utolsó kanál között *enged* a honvágy, feloldódik a vándor szorongása, aki még álmában is tudja, hogy akármilyen irányba halad, haza sohasem jut. Csak a borsólevesben, csak egy Schubert-quintettben van mindig otthon.”

Antik módon gyógyította a honvágyát is, mint a rómaiak a betegségeket. *Herbis, non verbis*. Növényekkel, nem szavakkal. „Olyan fákat szeretnék, melyek a rövid telet képviselő júliust kihasználva elvesztik lombjukat, és meztelen ágakkal merednek a felhőkbe. Egy kis reggeli köd az ágakon, egy alkonyat merev, fekete karók mögött, csillapítaná a honvágyat.”

Nem kellett hozzá nagy idő, hogy a catarinai parasztok észrevegyék: ezt a fura szakállas doktort nem a meggazdagodás reménye vezette a Donna Emma-völgyébe, csakhamar leszoktak a fizetésről is, jó esetben egy-egy történetet meséltek cserében a kezelésért. S nem is sejtették, milyen fejedelmien fizettek! Lénard ezekből a történetekből remekműveket írt, higgadt, áttetsző mondatokkal, mint az antik szerzők. „Volt egyszer egy asszony Ephezusban” - kezdi a mesét Petronius. „Élt egyszer Timbo és Mirador közt egy öregasszony” - kezdi a mesét Lénard. Könyveit bárhol ütik fel, minden mondata - szerkezete és lejtése szerint - szállóige lehetne, akárcsak a latin autoroké. „Az emberi viszonylatokban minden adagolás kérdése. Kevés szó ébreszt és izgat. A sok bénít és altat. A szótlanság ritka betegség, a bőbeszédűség mindennapi kór. A kis nyelvek eltűnnek, de a nagyok nőnek. A szavak tömegében a gondolat nem jut szóhoz.”

Mintha egy latin szólásmondás-tár lapjait forgatnánk.

Aligha elemezhetnénk találóbban Lénard műveit, mint ahogy ő elemezte akaratlanul önmagát, Horatiusról írván: „Senki sem sorakoztatta úgy, mint ő leveleiben és szatíráiban a mitológiai alakokat és maradi parasztokat, politikusokat és borbélyokat, senki sem fonta össze azzal a virtuozitással szavaikat és saját gondolatait, senkinek sem sikerült új és régi, meglepő és örök gondolatokat úgy végleges alakba önteni, mint neki. Horatius világa elképzelhetetlenül széles: otthon van Maecenas irodalmi szalonjában és falusi szomszédainál, akik még lábukat sem tették be a városba, még nem látták a Forumot. Ismeri az apuliai falvakat és Athént, beszélget rabszolgákkal, lovagokkal, városi sznobokkal, és abban a pillanatban, amint leírja, szavaiból irodalom lesz.”

A neveket kell csupán behelyettesítenünk. Horatius - Lénard. Maecenas - Robert Graves. Az apuliai falvak - Santa Catarina települései. Athén - Róma.

Izgalmas és megfejthetetlen rejtély, mi éltette Lénardot, hogy megtartsa eredeti anyanyelvét, megőrizze a szülőföld képét, amikor az már csak az emlékezet peremén létezhetett benne. Gondoljuk el, hogy életének csupán egynolcadát töltötte Magyarországon, mindössze nyolc esztendőt. A magyaron kívül tizenkét nyelvet beszélt még, néhányat anyanyelvi fokon. Hét

kötet verset írt németül, két orvosi szakkönyvet olaszul, könyveit maga fordította angolra. Hát még a latin könyvek! Tizenhárom nyelv irodalmát követhette eredetiben, ám amikor a betegségtől már alig tudott olvasni, akkor sem múlt el egyetlen nap, hogy magyar könyvet ne vett volna a kezébe. „Mégis olvasnom kell, legalábbis magyarul... A mi mindennapi magyar szavunkra szükség van. A távol élő »kísérője és kísértője« nélkül elveszett. A magyar nyelv olyan, mint egy hangszer: aki játszani akar rajta, annak minden áldott nap gyakorolnia kell. Lehetetlen indogermán módon gondolkodni, és magyarul beszélni. A magyar nyelv mértana úgy üt el a többi nyelvtől, mint Bolyaié Euklidészétől. Magyarra mindent le lehet fordítani, magyarról úgyszólván semmit. A magyart - ez félelmetes - el is lehet felejtetni!”

Kezembe került egy levele, melyet a halála napján írt. Már tudta, hogy: una ex illis ultima. Az egyik homokszem, ami leperreg, az utolsó lesz: már elintézte a körülményes hivatalokkal, hogy a kertjében temethessék el. Az aláírás fölött már múlt időben szólt magáról: „Aki még volt...” De a rövidke levélben nehézkes, szaggatott írással még fontosnak tartotta elmondani, hogy kapott hazulról két folyóiratot, az egyikben Bachról szóló cikket talált...

Humanista örökség volt ez is, ez a józan felkészülés a halálra. „Disce mori” - idézte valamelyik *De arte moriendi*-traktátust. „Aki békét kötött a halállal, már jobban él, már nem szorul a képzelet vigaszára! Miként a hal elfogadja az Óceánt, fogadd el te is: a Mulandóságban élünk, nemcsak az utolsó percünk a halálé, minden percünk egy homokszeme, minden fényes percünk kaszájának egy-egy villanása.”

Disce mori. Tanulj meghalni. Ez ugyanazt jelentette mindig: disce vivere. Tanulj élni.

„Mert nincs különbség az ars moriendi és az ars vivendi között.”

Érzékeny, finom - kissé régies hangulatú - verseit németül írta, kevés jelent meg magyarul, a közelmúlt terméséből szinte semmi. Nemrég azonban a Lénardról szóló írások között bön-gészve egy São Pauló-i német nyelvű napilap nekrológjában ráakadtam egyik utolsó versére.

*Mit hagynak ránk holtuk után az öregek?
Egy vén ruhát,
Egy repedt okulárét,
Egy félig ürült tintásüveget.
Még élek. Ám a perc közel...
„Ezt hagyta csak” - vijjognak majd felettem.
S én a kegyetlen Alvilág
Mélyén sóhajtom: legalább
A tintatartómat kiürítettem.*

KARDOS G. GYÖRGY

Klárinak

Völgy a világ végén

DÉL-AMERIKA

*Rejtve érintetlen ércfalakban
ezüstkincsek, csattok izzanak,
óriáskígyó végeláthatatlan
teste ring a banánfák alatt.*

*Püspöklila szitakötőszárnyak
színe orchideaszirmon ég,
tábornokok lázadókká válnak,
s Göncölszekér nélkül ég az ég.*

A templom tele van. Az ájtatos gyülekezet a prédikációt hallgatja. A tiszteletes úr azt magyarázza, hogyan illik felkészülni karácsony szent ünnepére. Ha az az érzése, hogy a gyülekezet nem figyel, lovaglósizmájával belerúg a szószéket pótló katedrába.

Ám a gyülekezet nem a figyelmet tartja fontosnak. Fontos az, hogy az ember vasárnapra szépen kiöltözzön, fontos, hogy otthon ne felejtse a német zsoltároskönyvet. A szekérbe, a zöld (vagy sötétvörös) kocsiba befogni a fontos és az, hogy a lovak szőre fényes legyen. Alaposan tisztára csutakolni őket, az fontos. A kislányok a vasalt szoknyát tartják fontosnak meg az új napernyőt, még akkor is, ha meztláb jönnek. Az istentisztelet olyasvalami, mint a katonai díszszemle békeidőben: mindenki egyszerre néző és szereplő.

A kislányok, elől-balra, egymással sugdolóznak, és a ruhájukat huzigálják. A kisfiúk elől-jobbra, kellemetlenül feszengenek az ünneplőben. Az öregasszonyok, hátul-balra, úgy bólogatnak, mintha minden mondatot külön jóváhagynának, vagy mintha minden percben elbóbiskolnának. Az idős férfiak, hátul-jobbra, köhécselnek, torkukat köszörülik, nagyokat fújnak. Üdvös dolog ennyi bibliaidézetet hallani, de jobban esne nagyot szívni a kukorica-levélbe takart, koromfekete dohánylevélből. Várni kell; most nem illik. Még egy negyedóra, és a tiszteletes úr is másról fog beszélni: istentisztelet után káposzta- és veteménymagokat árul.

A papi csizma nekivágódik a katedrának, a tiszteletes úr felemeli a hangját: „És el fog jönni az Úrjézus, eljön ide, a mi nyomorúságos világunkba! Vagy nem tudjátok, hogy világunk, ez a kevély, elbizakodott, csillagokra törő világ a siralmak völgye? Egyesek ezt nem akarják tudomásul venni! Közületek még senki sem éhezett egyetlen napig sem!”

A nyájas olvasó valószínűleg már régen nem hiszi egy szavamat sem. Hogy a német kislányok karácsony előtt meztláb mennek a templomba, hogy a tiszteletes úr káposztamagot árul, hogy a gyülekezet a német zsoltároskönyvből dicséri az Urat, de még senki sem találkozott volna az éhséggel - ez kicsit sok egy bekezdésben.

Bocsánatot kérek! Úgy illett volna kezdenem, mint a drámaíróknak. Hely: a Déli Félteke. Pontosabban: Donna Irma falva, Dél-Brazíliában. Idő: karácsony előtt, vagyis a nyár kellős közepe.

Vannak nagy és fényes városnegyedek. Róma fénye kiterjed az egész földre... de hogy hol keresse az ember Donna Irmát, azt innen harminckilométernyire már legfeljebb csak a postás tudja. Talán jobb volna így kezdeni:

Az európaiak bizalmatlanul nézik azt, aki Brazíliába készül. „Brazília? A világ végén van. Rio de Janeiro? Ahol a négerek a szambát lejtik?” A riói polgár, a *carioca*, szánakozva mosolyog, ha valaki São Paulót említi. „Vidék - mondja lenézően. - *Interior*.” Itt Rióban még vannak nemzetközi kongresszusok, a miénk a Nemzeti Könyvtár, van Egyetemünk, itt van a Külügyminisztérium, a Fűvészkert, a Jachtklub, ez a csodák városa. De São Paulo? A világ végén van! A São Pauló-i, aki önmagát paulistának nevezi, büszke, mint a római limes őre. „São Paulo világváros - mondja -, és több gyára van, mint egész Brazíliának összesen! És több bevándorolt európaija! Itt olasz, német, magyar, görög, japán, örmény lapok jelennek meg, itt lehet élni. Van egy kiváló kínai vendéglőnk, és a képtárban egy eredeti Churchill-festmény!” De a város aszfaltujjai nem nyúlnak messze, az utak az erdőbe torkollnak... s ott vége a világnak! Ám ha valaki igazán felkerekedik, nekiindul, nem leli meg a világ ígért végét. Az ember repül vagy három órát, továbbgurul autóbuszon, áttör egy-két porfelhőn, és egy német kisvárosba jut: Blumenau! „Ez itt, ez élet - mondja a sváb képű blumenauai polgár -, és akkor becsüli meg az ember igazán, ha már járt valaha Németországban! Odaát darabonként árulják a banánt, darabszám! És egy banán annyiba kerül, mint itt egy egész fűrt! Blumenau-nak van zeneiskolája, gimnáziuma, temploma, mozija, kórháza... de persze, ha valaki még négy-öt órányira felzötyög az Itajai folyó mentén... az már a világ végére jut!”

Aki nem sajnálja a fáradságot; és végül felér oda Münsterbe, a háború óta hivatalosan Tenente Gregorióba - Gregorio hadnagynak hívják most, mert Vargas elnök testőrsége fekete parancsnokáról nevezte el -, olyanokkal találkozik, akik nemhogy a világ végén, de a kellős közepén vélnek lakni. „Két szálloda, lutheránus templom, katolikus templom, új kórház és régi temető; szikvízgyár, hentes, órás... város ez, hogy is ne volna város! Nincs járda? De villanyvilágítás van, aki nincs berúgva, nem esik hasra. Persze még egy óra az erdőn keresztül, és ott fenn, a Donna Irma-völgyben - ott már a világ végén van az ember.”

Donna Irma nagyra tör, municipio, járásszékhely szeretne lenni. „Miért ne? - kérdi a jegyző, aki egy személyben telekkönyv- s anyakönyvvezető, bíró és közjegyző, vagyis a földi hatalmak Donna Irma-i helytartója. - A kápolna helyére nemsokára templom épül, a lutheránus templomban harmónium is van, van patikánk, báltermünk, iskolánk, szerelőnk, a hentes jobban húz fogat, mint a városi fogorvos... büszkék lehetünk! Nem vagyunk Új-Jerikó-iak! Új-Jerikó a világ vége!”

Új-Jerikó polgárai nem szívesen hallgatják az ilyen beszédet. Poppschitz, a boltos és disznókereskedő, aki már annyi ideje árulja a sertést, hogy csak a citrom hiányzik a szájából, s pontosan úgy festene, mint egy újévi malac, még egy árnyalattal vörösebb lesz, ha valaki azt meri mondani, hogy itt az Isten háta mögött érzi magát. „Idáig jön az autóbusz! - kiáltja. - Idáig ér a villanyvezeték, itt este is lát az ember! A boltomban mindent kapni! Szövetet, kaszát, ekét, éjjeliedényt, fejfájós port, babot, petróleumot! Ennél több Blumenauban sincs! Ez itt szemben Bummék híres mézeskalácsgyára! Kóstolja csak meg Bummék kekszét! De ott fenn, nyugatra, Itanduvában, ott aztán a világ végén van az ember.”

Itanduvában még van egy szülésznő, és Itanduván túl még vannak völgyek, még vannak meredek hegyhátak (a németek is serrának nevezik, ezzel a spanyol-portugál szóval), és még itt is kunyhókhoz vezetnek az ösvényre váló utak. Az utolsó villanylámpán túl még mindig vannak virágoskertek; még mindig akad egy gyümölcsös csábító körtefa.

Egyszer kilovagoltam arrafelé. Szép szeptemberi, vagyis tavaszi délelőtt volt. Úgy éreztem, Hány János nyomán járok, eljuthatnék a világ peremére is, leülhetnék egy kicsit, és lóbálhatnám lábaimat a Semmibe... Az út mentén, pálmalevéllal fedett kunyhó előtt egy öreg sváb szívta a kertjében termett dohány füstjét. Én sem vagyok mai gyerek, de valahogy diákos csínytevő kedvem kerekedett, megálltam, megszólítottam az öreget: „Jó napot, mondja csak,

uram, itt van a világ vége?” Az öreg nem haragudott, még csak nem is csodálkozott. „Nem. Nincs itt. Ha épp oda kívánczolsz, lovagolj csak egy-két órát tovább!” Köszöntem, folytattam utamat. A kunyhók még kisebbek lettek, a fák még magasabbak.

A serra szélén egy caboclo, egy igazi bennszülött, akinek még az ükapja sem jött odaátrol, lemutatott a végtelen erdőre, arra a 40×40 négyzetkilométerre, amelyet a fehér ember az utolsó botokud indioknak meghagyott, hogy festői háttér előtt haljanak ki. „Ott laknak - mutatta. - Ott a világ vége! O fim do mundo!”

Akárhol állunk - még ha fejfelé lógunk is a világmindenségben, még ha karácsonykor a nyári nap tűz is ránk -, mindig a világ közepén vagyunk, mindenhol egyforma messze van a világ vége. Legfeljebb nem minden kísér el utunkon; a gótikus székesegyházak nem hagyják el Európát. A barokk templomok átjöttek Bahiáig, ott megtorpantak a sok arany súlya alatt. Az utolsó könyvtár, amelynek katalógusában még előfordul Rotterdami Erasmus neve, a São Pauló-i. Blumenauban még tudják, mi a jégszekrény. Az utolsó fürdőszoba, a legutolsó kerti törpe Tenente Gregorióban van. Egy harmónium még elhatolt Donna Irma templomáig. S végül eljut az ember odáig, ahol csak a bölcs nem hiányol semmit, mert róla már a régi rómaiak megállapították, hogy „minden javát magánál hordja”.

Völgyem leírásának ezen a pontján kiadóm figyelmeztet, hogy illene bemutatkoznom. Első személyben írtam, az olvasó joga, hogy megtudja, ki fia-borja vagyok.

(Mielőtt hozzálátnék, irigy pillantást vetek a szemben levő dombokra. Az ottani legelők ura ötvenkét birka tulajdonosa. Ezek minden évben megajándékozzák ötvenkét hófehér báránnyal... A jó olasznak nincs más gondja, mint minden szombaton eladni egy birkát. Ebből egy hétig ehet, ihat, pipázhat. Neki az égvilágon senki sem parancsol, és az se bántja; mi illik, mi nem.)

Kiadómnak igaza van. A hagyomány megköveteli, hogy aki úti kalandjait elmondja, az be is mutatkozzék. Kartársam; doktor Lemuel Gulliver már kezdetben megmondja, hogy Nottinghamshire-ben született, és Cambridge-ben járt egyetemre. Sorstársam, Robinson Crusoe még azt is elmeséli, milyen hosszú volt hajója, s milyen magas az árboc. A világ-irodalom régebbi és híresebb hajótöröttjei, Odüsszeusz és Jelky András is szívesen mesélték, hogyan indultak útnak, hogy jutottak célhoz.

A hajótöröttek általában irigylik egymást, s mindegyik azt hiszi, hogy neki jutott a leghidegebb víz, a legmagasabb hullám, a leggyengébb deszka. Én is ezt hiszem: harmincnyolcban vágtam neki a világnak, egy kis kofferrel, pénz nélkül, hiányos nyelvtudással és egy útlevéllal, amelyben már benne állt, hogy „külképviseleti hatóságaink... bajba jutott honosainkat sem anyagilag, sem más módon nem támogathatják”. Rövidesen ezt is megvonták. Európában vihar vonult fel, üvöltő diktátorok álltak a kormányhídon, színes ingekbe bújt opportunisták fűjték a visszhangot.

Azt hiszem, egyet érzek a többi hajótöröttel: csodálkozom, hogy föld van a talpam alatt.

Nem értem, hogy kerültem partra. Ha csak egy kis rend volna a világon, ha a logika előrevilágítana, régen el kellett volna pusztulnom. De nincs rend, éhezők nem mindig halnak éhen, fegyencek átmásznak a börtön falán, s egyes hajótörötteket a homokra vet a hullám. Gullivert Lilliputban, Crusoe-t szigetén, Odüsszeuszt Nauszikaánál, engem a riói öböl bűdös koncentrációs táborába, ahol a bevándorlók egykor szemet szállító hajója kihányja fáradt terhét.

Tizenöt évig tartott az út a müncheni tárgyalások lázas napjaitól a riói banánfák árnyékáig. „*Infandum renovare dolorem*” - elmondani a kimondhatatlan szenvedést - még a hős Aeneasnak is túl sok volt: a tapasztalt hajótörött a költő Vergiliusra hagyta, mondja el helyette.

Soroljam még fel - mint ahogy ez bemutatkozásnál illik - foglalkozásaimat? Voltam kukta, mértem házról házra járva vérnyomást, voltam a Római Magyar Akadémia orvosa, koldultam, a Vezúv festői táján s Machiavelli szőlőhegye tövében mint az amerikai hadsereg antropológusa csontvázakat raktam össze apró darabkákból - a Balkán felett lelőtt repülőket csontvázait enyveztük össze - s ezelőtt írtam még - másoknak - művészettörténeti, archeológiai, orvosi disszertációkat a Biblioteca Nazionale öles téglafalai mögött meg a vatikáni könyvtárban. A könyvtár 1941-ben sziget volt, a bárban ott lebegett a kávé semlegességillata, és jól táplált monsignorék a lotofágok csendes mosolyával majszolták a svájci csokoládét. Egy ideig két zongorán játszottam egy bankigazgatóval vacsoráért, s nála megértőbb szakácsnője krumplit lopott részemre a spájzból, hogy másnap is legyen mit ennem. Én voltam az ebtenyésztők első, háború utáni kongresszusának fordítója. Voltak pacienseim... egy börtönőr egyszer elküldött egy isiászban szenvedő zsebtolvajhoz, aki továbbjárt zsebtolvaj- és betörőkörökben. (Igen jól fizető betegek voltak.) Kezeltem egy püspök visszereit, egy rendfőnöknőnek lúdtalpbetétet rendeltem, mert a rend alapítója nem volt hajlandó megtenni a boldoggá avatásához szükséges csodát. És kezeltem egy, a Szentszékhez akkreditált követ disznóját is - az értékes állat 1943 hideg telén meghűlt, mert nem lehetett fűteni a követségi villa hevenyészett disznóólját. Ez a malac külön regényt érdemelne. A világ első, diplomáciai immunitást élvező hizója. Jelen voltam a disznótoron is. Brazíliában mint egy ólombánya mindenesorvosa kezdtem, betegápolói fizetéssel... csak hogy főbb foglalkozásaimat említsem.

A riói öbölből a Donna Irma-völgyig már csak négy évig tartott az út.

A határtalan távolságokon tulajdonképpen először épp az európai marad el, pontosabban: a második világháború korának emigránsa. Halálra rémül, ha elveszti az aszfaltot a lába alól, s büszkének szánt, de ügyefogyott jelmondata: „Nem élhetek fürdőszoba nélkül.”

Érthetetlennek tűnik, hogy éppen az európai, aki megismerte a borzalmak mélységeit, megismerte a halálfélelmet és az éhséget, akit a civilizáció átkai sújtottak, amikor a kultúra áldásai már régen elhagyták, még mindig útjelzések és tilalomfák közt akar élni. Irodába, gyárba vágyik. A gonosz feljebbvalóra, a tökkelütött alárendeltre akar panaszkodni, moziba akar menni, hogy láthassa azokat a tájakat, ahol nem merne, és képtelen volna élni.

Nem, nem érthetetlen. Az európai már olyan ügyefogyott, hogy nem is választhatja az egyszerű, kezdetleges élet végtelen szabadságát. Az egyének gyengesége teremti meg a csordát; udvarias politikusok ilyenkor is tömeget mondanak. A gyengék igénylik a színes inget, az egyenruhára varrt sasokat, a fekete fezt, a csizmát, mert enélkül még gyengébbnek érzik magukat. Az első háború utáni, vagy ami ugyanazt jelenti, a második háború előtti európaiak olyan gerinctelenek voltak, hogy egypár nagyhangú pojáca a nyakukra ülhetett - és itt olyan gyengék, hogy a lábuk nem viszi őket tovább, ha a villamos megállt.

Száz év - ötven év - valóban oly sok idő lenne? Csak most múlt száz éve, hogy az első német bevándorló nagy reménységgel és kis batyujával a vitorlásból partra szállt, és Santa Catarina földjére lépett. És mégis oly régen volt, hogy már időtlen mesének hangzik:

Franciaországban élt egyszer egy király, akinek körte alakú feje a torzképfestők öröme volt. Lajos Fülöpnek, a polgárkirálynak hívták. Biedermeier fotelben ülve igazgatta népe sorsát, és egy szép nap elhatározta, hogy hazahozatja híresebb elődje, Napóleon császár Szent Heléna szigetén porladó hamvait. Saját fiát, Joinville hercegét küldte a tengerre, hogy a vállalkozás új dicsőséget hozzon a királyi házra. De a szelek kiszámíthatatlanok, az óceán nagy, és Szent Ilona szigete igen kicsi. A királyfi végül is Brazíliában kötött ki. Napóleon csontjai türelmesen várhattak. A brazil császár örömmel fogadta az ifjú herceget; a hullámok ritkán vetnek királyfit a partra! „Volt a császárnak egy világszép húga, a királyfi meglátta, belészeretett,

fényes lagzit csaptak, Hencidától Boncidáig folyt a lé” - mondja most bizonyára a mesevilágban jártas olvasó kissé unottan, de igen helyesen. A történelem csak annyit tehet a meséhez, hogy - Brazíliáról lévén szó - a császárnak egy vasa sem volt, minélfogva hűgának hozományul csak kétszáz négyzetmérföld őserdőt adhatott, lent a Santa Catarina-i partvidéken, ahol a madár sem jár, hacsak nem hosszú csőrű tukán az illető.

A fiatalok a mézeshetek és mézesévek múltán elindultak Frankhonba, ahová - itt fordul a mese a történelembe - 1848-ban érkeztek meg. Rossz idők jártak a királyokra... A cilinderes polgárok barikádokat emeltek, azt sem kérdezték, mit szabad, mit tilos; sőt lőttek... és királyfi és királykisasszony nemsokára az emigránsok szerényebb szerepében kötött ki Hamburgban

Mielőtt az emigráns abból élhet, amit tud, abból kell tengődnie, amije van. Nekik csak egy távoli őserdejük volt. Szerencsájukra a hamburgi fakereskedőknek tisztább földrajzi fogalmaik voltak, mint nekik. Az üzlet csakhamar létrejött. Nemsokára már indultak is az első gyarmatosítók, és megalapították Joinville, városát; a francia nevű német kisváros felvirágzott. A vállalkozó szellemű hamburgiak munkának láttak. Első földmérőjük, akit véletlenül épp Wunderwaldnak hívtak, felosztotta az erdőt. Dalárdát és tűzoltóegyesületet alapítottak, s csak nagyon messziről gondoltak Bismarck egyre nyomasztóbb hangulatú Németországra.

Nemsokára egy Blumenau nevű braunschweigi patikus követte a herceg hamburgijait. Patikában, kotyvasztás közben könnyű álmodozni. Ibsen drámákat álmodott, dr. Blumenau német gyarmatokat. Olvasott, levelezett, s egy szép nap vagy húsz vállalkozó szellemű s pénztelen fiatalemberrel és házaspárral átjött Brazíliába, felhajózott a Joinville-től délre tengerbe torkolló Itajai folyón, amíg egy festői kanyarhoz nem ért. Ott művészi érzékkel, hercegi fölényel, patikusi komolysággal kirakatta a ládákat, batyukat, vagyis várost alapított.

Századunk első éveiben Hamburg városa hatalmas területet vett, nem messze a patikus városától; így létesült az Itajai partján Hammonia városa, itt épült az első, ma már múzeumba illő, de még mindig csökönyösen közlekedő vasút; ötven éve még éltek a gyarmatosítók: *Kolonist*-nek nevezték magukat, az ötven holdas birtokot *Kolonie*-nek. Fejszével, fűrészszel estek az őserdőnek. *Őserdei híradó* volt az első újságjuk.

Más emberek voltak, mint kortársaink. Megérdemelnék, hogy valaki megírja történetüket. Az amerikaiak Hollywoodot bízták meg, foglalja eposzba pionírjaik hőstörténetét. A nyugatnak tartó, indiánok ellen harcoló kispolgár, a nincstelen honfoglaló, a törvénytől menekülő kalandor, a csak önmagában bízó lázadó ma a kordába fogott amerikai polgár vasárnap délutáni eszményképe. A Santa Catarina-i Kolonist még várja, hogy eposzba foglalják hőstetteit, és valószínűleg hiába várja...

Az emberiség arra ítéltetett, hogy csak azt ismerheti meg, ami írva van - és ezekből az életekből semmi sem vált papírrá. Az első nemzedék az erdő ellen harcolt, és sírjait ma már elfedte a páfrány. A páfrányból bozót lesz, és elhal a tengeren túlról jött nyelv. Az unokák már nem áldoznak az ismeretlen nyelvű ősök szellemeinek.

Az emigránséletnek megvannak a maga kérlelhetetlen törvényei. Az első: előről kell kezdeni. A városban ez azt jelenti, hogy a bevándorolt egyszerre csak az utcán áll - vagy mert nem hozott elég pénzt, vagy mert minden készpénzét tapasztalatra cserélte. A kolonista számára pedig azt, hogy előbb hosszú évekig a dombvidék távoli zugában, kunyhóban él, hogy egy nemzedék az őserdőben vérzik el - elvérzik, mert nincs orvos, aki vérzést tudna csillapítani. A második már elér egy bizonyos biztonságot, már örökölt földön áll. A harmadik esetleg már várost lát a fák helyén, vagy visszatérhet a házak közé, hogy újra megtalálja a lázadók, a kalandorok, az emigráns európaiak végső célját: a polgári életformát. A városban már akadna íróasztal - de ki írná meg nagyapja történetét? Mindenki a saját történetét meséli.

Nem hiszem, hogy akad majd, aki feljegyezné a ma még eleven hagyományok töredékeit. Az őserdőbe vivő és az őserdőből kivezető úton szerencsétlenség történt: a második világháború. A Hitler-vallás sehol sem talált olyan jámbor hívekre, mint a birodalomtól távol élő svábok. A kis sánta Göbbels - „az apokaliptikus csirkefogó” - Dél-Amerikának irányította rádióállomásait, és bízhatott benne, hogy arrafelé minden szavát szentírásnak veszik. „Németország feltámad!” - prédikálta. A fiatalok mit tudhattak Dachauról, ha még Berlinről sem tudták, merre lehet! Csak egy hangot, szavakat, egy nyelvet hallottak... a haza, az édes anyaföld nyelvét - s boldogan öltöttek barna inget. Akadt egy bennszülött Quisling, akinek szép portugál neve volt (nehogy a hatóságoknak feltűnjön), aki pontosan lemásolta Hitler bajszát, hogy a legbutább kölyök is észrevegye, kit képvisel, és hatalmasakat üvöltött az állam első, Németországból jött hangszóróiba. Készen voltak a tervek a „végső győzelem” napjára: Santa Catarina német gyarmat lesz, és zsidók híján a feketéket kell agyonverni, a brazilokat kiutasítani... Ezrével mentek „haza” a sváb hazafiak, hogy a háború után győzedelmesen térjenek vissza Dél-Amerikába, mint a tengeren túli Birodalom urai...

Tudjuk, hogy másként történt. Brazília Amerika oldalán lépett a háborúba. Csak jelképes haderőt küldött az olasz harctérre, de a belföldön sikerrel harcolt a fegyvertelen kolonisták ellen. Elkobozták a földeket, műhelyeket, az öreg néniket és a Hitler elől idáig menekült németeket kizavarták lakásaikból, nácik s áldozataik részére közös gyűjtőtábort létesítettek, megtiltották a német beszédet, és bezárták az elemi iskolákat. Nemcsak a légvárak dőltek össze, hanem a nehezen felépített valóság is. Kitűnt, hogy milyen veszélyeket rejt a honvágy, hogy milyen hasznos felejteni. Az iskolákat többé sohasem nyitották meg, az akkor elégetett könyvek hamuja elszállt. Veszélyes exportcikk volt a koncentrációs tábor és a könyvmáglya - a sors különös ironiája, hogy Lessinget odaát azért égették el, mert megértést és türelmet hirdetett, itt pedig azért, mert németül hirdette.

A tilalmak valamit végleg eltöröltek. Parasztok és paraszttá vált pionírok lassan gondolkodnak, és nehezen felejtik el, amit már tudomásul vettek. Tekintélytiszteletük megrendíthetetlen. Sokan még azt sem hallották, hogy a háború vége óta újra szabad németül köszönni. Semmi esetre sem állítanak önmagukról, hogy németek. Németország messze van, a világ másik végén... Igaz, hogy Brazília sincs túl közel. Ha a fiatal kolonistát nagyon szorítják, mondja meg, milyen állam fia, akkor végre, sóhajtván, oda lyukad ki, hogy Santa Catarina-i.

Szent Katalin fia? Mit mond ez a fogalom? Az, hogy afgán vagy eszkimo, még felidéz bennünk egy képet, ha talán nem is felel meg egészen a valóságnak. Még egy olyan világos meghatározás is, mint angol, sem mond biztosat arról az angolról, akivel egyszer találkozni fogunk... Mit érthetünk hát *catarinenser* alatt? Mint minden amerikai, a catarinenser is olvasztókemencében készült. Lengyelek, görögök, franciák megtanulnak portugálul, azt játsszák, hogy brazilok. A nyelvük tulajdonképpen nem is portugál, mert inkább afrikai törzsek hanglejtésére, ewe-re vagy suahelire hasonlít. A portugálok majdnem a múlt század végéig szállították a rabszolgákat, megtanították őket annyi portugálra, hogy megértsék a parancsot, és aztán a néger dajkára bízta fehér avagy kávészínű gyermekeiket. *A Fekete Anya* szobrot kapott São Paulóban, s megérdemelten. Ő találta ki a brazil nyelvet.

A Schleswig-Holstein-i, a sváb, a szász kalandorok kései unokája már helyesen ejti a néger hangokat. Sőt: a néger anya úgy dajkálta kisdédét, hogy testsúlyát hol egyik, hol másik lábára helyezve, előre-hátra hajolt, és úgy dúdolt neki. A fiatal brazil anya, még ha kékszemű, lenhajú is, szégyellné magát, ha csak egy percig nyugodtan tartaná csemetéjét. És amint Szent Katalin országának ifjú polgárát a bantu asszonyok módján dajkálják, a botokud indiók kedvenc ételével etetik: a mandiókagyökérrel, melyet sokfelé *cassavának*, itt botokudul és katalin-nyelven *aipinak* neveznek.

Befolyásolja az étkezés a népek jellemét? Megváltozik az északról jött krumplievő, ha Rómában áttér a csőtesztára? A lélekbúvárok a megmondható, hogy milyen lelki tulajdonságokat köszönhetnek az erdő meztelen lakói ennek a lisztes, ízletes, sok mindenre jó gyökérnek, s hogy ezek fellelhetőek-e a catarinenserben. Az illető tudósnak azonban sietnie kellene, mert az utolsó kétszáz botokud útban van az örök vadászterületek felé.

Átveszik-e az emberek szomszédjuk tulajdonságait? Cserélődnek a jellemvonások a kerítéseken keresztül? Ez esetben a Velence vidéki olaszok tulajdonságai is átütnek a szent katalin-i jellemre, mint ahogy Tiepolo alkonyatai is megjelennek néha a brazil égen.

Az olasz gyarmatosítás kezdete is legendaszerű. A nápolyiakat, a szicíliaiakat Odüsszeusz tengere csalogatja messzi országokba. Az Alpese völgyeiben, a Karszt lakó olaszok már a szomszéd völgyben honvággyról panaszkodnak. Hogy kerültek a trentóiak a dombvidékre, amely hazai szőlőhegyeikre emlékeztet? A véletlen, miután a joinville-i herceg hajóját a brazil partra vetette, újra kezébe vette egy embercsoport sorsát.

Szinte hallom az ellentmondást: „A történelem a megvalósult szükségszerűség.” „A történelem logikája követelte, hogy...” De a történelem nem fizika, az ok és okozat törvénye nem mutat a jövőbe. A görögök hiába törték a fejüket, ki intézi az ember sorsát: Tükhé-e, a véletlen, avagy Ananké, a szükségszerűség... mert ha igaz, hogy a logika uralkodik, az uralkodó néha alszik, s a véletlen intézi fölényesen az emberek ügyeit, amíg újra felébred.

A történelem törvényszerűsége azt követeli, hogy a szűkülő Európa népei új, szűzi földeket keressenek. Amikor Blumenau értesült az első gyarmatosítási kísérletek sikereiről, logikusan következtethette; hogy sehol sincs jobb kilátása a telepéseknek, mint az örök tavasz földjén, ott, ahol a kávétól az almáig minden megterem. Tudta, hogy a kisszámú, elszórtan települő család elvész, elkallódik a vadonban és az idegenek közt, és el akarta érni azt a létszámot, amely már elég erős megőrizni hagyományait és sajátosságait. Az is érthető, hogy az, aki műveltségét egy braunschweigi patikában szerezte, nem értesült arról, hol van a nyelvek határa az Alpeseiktől délre. Fogalma sem volt arról, hogy az 1860-as években a Habsburg-monarchia határain belül olaszok is éltek. Csak annyit tudott, hogy Tirol szegény országrész, hogy a hegyekben nehéz gazdálkodni, s hogy a havasok éhes lakóit könnyű lesz átcsalni Szent Katalin termékeny mezőire.

Blumenau - akiről különben csak annyit tudunk, hogy nagyothallott, s hogy az utókor doktori címmel ruházta fel - a tettek embere volt: írt az innsbrucki Császári Helytartóságnak. Ez a kiváló intézmény (melynek a magyar történelemhez is volt valamelyes köze, amennyiben a kufsteini börtön is a hatáskörébe tartozott) megértéssel, sőt lelkesen fogadta az ismeretlen patikus ajánlatát. Bozentól délre olaszok - ahogy Innsbruckban mondták: *katzelmacherok* éltek. A macskaevő talját a fenébe küldeni! Ennél hazafiasabb gondolat még Bécsből sem érkezett! A Helytartóság ritka gyorsasággal intézkedett. Egynéhány hónapra dr. Blumenau levele után már indultak is a trentói családok a hatóságoktól olyan melegen ajánlott pálmafák felé.

Dr. Blumenau abban a szalonkabátban, amelyben ma a főtéren álló bronzszobra ábrázolja, várta a tiroliakat; a kikötőben ünnepi hangulat uralkodott, amikor feltűnt a háromhónapos úttól fáradt, viharvert gőzös. Annál nagyobb volt a csalódás, amikor kiderült, hogy a Véletlen beleszólt a szép tervbe, és olaszokat küldött, akik egy mukkot sem tudtak németül, s még szeretett uralkodójukat, Ferenc Józsefet is csak Cecco Beppe néven ismerték!

A város-, sőt majdnem államalapító patikus beletörődött a sorsba - annál is inkább, mert a trentóiak értettek a sajtgyártáshoz, a kukoricalisztból, amelyből a svábok csak rossz kenyeret sütöttek, kiváló polentát főztek, sült madárcákát tálaltak hozzá, és csakhamar igen szép szőlőt

árultak, boruk pedig kitűnő volt. Az olaszok rizst vetettek, míg a sváboknak még krumplijuk sem volt... Nem lehetett visszaküldeni őket. Már azért sem, mert szívesen vették és fizették meg a német iparosok törülközőit, asztalkendőit; alsóruháit. A legbölcsebb tervező sem találhatott két egymást ennyire kiegészítő embercsoportot.

Az egykor a Velencei Köztársasághoz tartozó tartományok, melyekhez Trento is tartozik, ma is szorosan összefüggnek. A trentóiakat csakhamar a padovaiak, a friulok követték. Inkább jöttek a hivatalosan portugálul beszélő országba; mintsem hogy a hideg angolszászok közé mentek volna, Észak-Amerikába. A latin nyelv élő lányai mindmáig erősen hasonlítanak egymásra. A latinul beszélő könnyebben találja meg a luzitánhoz vezető utat, mint az osztrák szomszéd nyelvének a kulcsát.

Az olaszok, azaz a velenceiek (Dante toscanai nyelvét idegennek érezték volna, de alig találkoztak vele a templomon kívül) könnyen érintkeztek a harmadik, már itt talált népcsoporttal: az Azori-szigetek halászaival.

Ezeket hiába kérdezték volna, a szükségszerűség vagy a véletlen hozta őket ide. Azt sem tudták, hogy a portugál király sózta őket rokona, a brazil császár nyakába, mert hogy az ismert mondást variáljuk: „Sok volt a portugál, és kevés a szardínia.” A szigeteken nem volt mód bölcsekedni a túlszaporodás kérdésein. Az azoriaknak különben is hiába mesélték volna, hogy hol van Brazília: iskolát, betűt úgysem láttak még. Valami ősportugált beszéltek, egy gályán jött, kevés szavú nyelvet. A földi tudományokból csak annyit tudtak, hogy hálóval halat lehet fogni; az asszonyok hálót fonó mozdulatokkal verték a csipkét is. Ha az azoriaknak elvont fogalmaik lettek volna, arra lettek volna büszkéek, hogy az államalkotó elemhez tartoznak... De erről csak a későbbi világháborúk idején értesültek. Eleinte megmaradtak a partvidéken, tovább halásztak. A földműveléshez nem értettek. Ha nem látták a tengert, megrémültek, mint európai kortársaink, ha nem látnak kövezetet és villanykapcsolót.

Svábok, velenceiek, azoriak voltak a catarinenserek elemei - de nemcsak ők. A brazil állam az első világháború előtt Oroszországba küldte ágenseit, s hívta a Volga melletti, a kaukázusi, a szibériai németeket. Az első világháború után ugyanonnan jöttek azok, akiknek már voltak rokonaik ott, ahol az aipi zöldül. Vannak keresztény szekták, melyek úgy értelmezik a Bibliát, hogy aszerint gyilkolni tilos, s emiatt a világi és hadviselő hatalmakkal kellemetlen ellentétbe keveredtek: a menoniták, „Jehova tanúi”, a „Jóisten saját gyermekei” önmaguk részére felfedezték, ha nem épp Brazíliát, de az erdőt. Idetaláltak.

Észak-Amerikában a technikai haladás összekovácsolta, összeötvözte a nemzetiségeket. A jellemek, sőt a neurózisok már futószalagon készülnek. Ott, ahol nincsenek utak, nincs betű, lassabban készül az új ember. A régi szavak még élnek: élnek még kis, titkos nyelvek is: a különböző tájszólásokat beszélő németek két-három évtized alatt megalkották saját és portugál szavaikból, félreértett olaszból és botokudból, a *Katarinenser-deutsch*-ot, s nagyon csodálkoznak, ha az odaátról jövő honfitárs nem érti, hogy a *churrasco* marhasültet, *abacaxi* ananászt jelent... Az olaszoknak nehezebbé esik különbséget tenni saját szavaik és a portugál szavak között. Egyformán illenek a latin vázú mondatokba. Van, aki a portugált úgy ejti, mintha tegnap futott volna ki gondolája a Canale Grandéból, van, aki tiszta velenceit beszél, s meg van győződve, hogy portugál. A cremonai, a bresciai tájszólás száz változatban keveredik az azoresi (most már államhivatalnok) utódjának Magelhaessel jött mondataival. Nyelvészek szép értekezéseket írhatnak ezekről az egy családban, egy völgyben beszélt magánnyelvekről.

Még egy-két nemzedék, s el fognak tűnni. A lélekölő rádió, az önálló gondolkodást pusztító elemi iskola el fogja tüntetni az itt született tájszólásokat is. Korunkban úgy pusztulnak a kis nyelvek, mint a ritka állatok. Az indio törzsek nyelvei eltűnnek, de tűnnek az olasz tájszólások, a svájci, francia patois-k, tűnik a skót, a helgolandi - az emberiség egyre szegényebb lesz.

Szeretem a még a magyarnál is kisebb, fenyegetettebb nyelveket; szívesen tanulom a serra, a völgyek („die Tiefen”) tájnyelveit, a szavakon keresztül nézem a beszélőket. Nem merném állítani, hogy beléjük látok. Még az író is csak azokba az alakokba néz, akiket önmaga alkotott. Én csak a testeket ismerem, a fájó szerveket, az emberek szagát, melyet nem lehet leírni, amely más, mint az igazi, négerből és indióból gyúrt bennszülötté, és más, mint az európai paraszté. Ismerem a sebekre, fekélyekre utaló szavakat - de a lelkekhez nem értek.

Nem boncolok lelket, az a gyanúm, hogy a lélekelemzés éppolyan keveset mond a lélekről, mint az oxigén-, hidrogén- és szénatomok a kenyérről, mely belőlük áll. Csak annyit mondhatok, hogy a messziről jött, alig összeforrt keverékből, a tönkrement kisiparosok, tudatlan halászok, szegény karszti kecskepásztorok ivadékaiból paraszt lett.

Ezen talán csodálkozik az, aki a parasztot misztikus, földből sarjadt lénynek tartja, a föld tudatlan, de tiszteletre méltó papjának, valakinek, aki megismerhetetlen mesterséget űz. A róluk írók is sokszor olyan hangot ütnek meg, mintha egy távoli, titokzatos népről prédikálnának a városban - a nem-titokzatos valóságban élő olvasóközönségnek.

A Santa Catarina-i kolonista nem más, mint a többi magára utalt, két kezével dolgozó ember; talán jobban ismeri az állatokat, az időjárást, a fák órát mutató árnyékait, kevésbé azt, ami a kerítésen, ami a völgyön túl fekszik. Végtelenül bizalmatlan, mert a városi ember, a hivatalnok, a sertéskereskedő, a tápiókagyáros nem sok jóakaratot mutatott iránta. Az orvos, a patikus az ő tudatlanságán gazdagodott meg. A német nem bízik a portugálban, mert rosszul érti. Nem bízik az olaszban, mert egyáltalán nem érti, a holsteini plattdeutscho beszélő rosszat gondol a gombóceví bajor szomszédáról. Ugyanakkor végtelenül hiszékeny. Ha valaki térképet lengetve tengerparti telkeket árul, melyek a dagálllyal eltűnnek, itt biztosan eladja őket. Nagyszerű üzletet csinál a vándorló orvosságárú az óriáskígyóolajjal. Egy kis üveg öt csirke árába kerül, de fog-, fej- és hasfájást gyógyít, jó korpa ellen, és hasra kenve a szülést is elősegíti. Átmatlanság ellen a homlokra kell kenni. A kolonista alázatos és félénk. Nem mer bemenni a jegyzőhöz, aki egyszer rákiáltott. Ugyanakkor olyan büszke és biztos magában, mint bolygónk kevés lakója. Ahhoz a ritka emberfajtához tartozik, akiknek a világon senki sem parancsol, aki keményen dolgozik, de ott és akkor, amikor kedve tartja. A kolonista birtokának korlátlan ura. Ha végiglovagol a legelőjén, méltóságteljes, mint a középkori lovag, aki szintén nem írt, nem olvasott, a katekizmust a papokra hagyta, de a szabadságnak azt a teljességét élvezte, melyet a polgár már nem ismer.

Ellentmondások? Igen. Az ember ellentétes lény, ördög és angyal rokona. Miért ne legyen a kolonista bizalmatlan és hiszékeny, félénk és dölyfös?

A táj a béke és a boldogság képe. A gyümölcsfák arról beszélnek, hogy a narancs és a körte sohasem hiányzik a kolonista asztaláról; ahol télen-nyáron zöldék a legelők, s annyi a tehén, ott nincs vacsora- és reggeligond. Az olaszok rizsföldjei, a németek aipimezői megnyugtatóan zöldellnek. Kacsák totyognak a Donna Irma-patak partján, sok a baromfi, és a malacok hátából csak a kés és villa hiányzik, hogy a csendélet teljes legyen. Ajánlanám a képet a művésznek, aki a béke freskóját kívánná megfesteni.

Nehezebb volna jóságos kortársakat illeszteni az örökzöld keretbe. Annak, aki a harmónia e képét zavartalanul kívánná megőrizni, nem tanácsolnám, hogy a barátságos házak tulajdonosainál a szomszédok iránt érdeklődjék. S jaj annak, aki meg meri kérdezni, mit gondol a szülő gyermekeiről, a gyerek szüleiéről!

Kilencvenéves korában a páfrányok alá vonult az utolsó azok közül, akik az őserdőt irtották ott, ahol ma a lutheránus templom áll. Eljött hozzám hatvanéves fia, megkért, írjak a városban megjelenő hetilap részére egy kis megemlékezést a tisztes aggastyánról. „Meséljen az apjáról!” - kérem. „Az apám... az apám sokáig élt, és erős volt, nagyon erős! Amikor kisfiú voltam, játszottunk, és én a patakba dobtam a szomszéd fiú sapkáját. A szomszédasszony átjött, panaszkodott. Az apám megvert, de hogyan! Összetörte a bordáimat. Hetekig feküdtem... aztán, amikor az öcsém fejszével ment neki, megcsendesedett.” A fiúk végül visszafizetik a gyermekkori szenvedéseiket. Vagy csak hálátlanok?

Dahl úr hozza öreg anyját: „Húsz év óta lábfekélye van! Hogy fáj! Milyen bűdös!” A hat gyerek nem akarta megfizetni a kezelést, de most már senki sem állja a házban. A genny átüt a kötésen, a legyek ellepik; s a hullaszag! Elkezdem a kezelést, az eredmény meglepő: a soha meg nem érintett sebek hálásan gyógyulnak, a szélük kisimul, a felületek tisztulnak, hat hét alatt minden rendbe jöhetne. De nem jár kezelésre. Múlik az idő. Egyszer meglátom a fiát. „Mi van az anyjával? Miért nem jön?” „Semmi szükség rá. Fájni ugyan még fáj a fekély, még nyitott, de már nem bűdös.”

Máskor egy fiatalember hívott anyósához. A gyomorrák már odáig sorvasztotta, hogy a Halál a kisujján elvihette volna. „Ne adjunk neki legalább egy altatót?” - kérdeztem. Azt felelte: „Nem kell. Mi mindnyájan olyan jól alszunk, hogy éjjel nem is halljuk a nyögését.”

Idillikus, alávaló - ezek a fogalmak olyan szépen megférnek egymással, mint hiszékeny és bizalmatlan, alázatos és büszke. Csak az antik színpad álarca volt mindig egyforma, csak a világot jelentő deszkán vannak javíthatatlan gonosztevők és szeplőtlen hősök. A spektroszkóp már régen bebizonyította, hogy a természet nem ismer tiszta szubsztanciákat, mindenben megvan minden. El kell fogadnunk azt a tényt, hogy mindenkiben szintén megvan minden. Csak a pokol kénköve és tüze rettent el a kezdő csirketolvajt, s örök mennyei malasztot kell ígérni, ha az ember fájdalomcsillapítóhoz akar juttatni egy rákban haldokló nagyanyát. De pokol és mennyország is csak közvetlen közlő hatnak, ha a halálos ágy - az utolsó hajó - már a sírnak tart. Csak annál a gondolatnál, amely röviden fogalmazva így hangzik: „Elpatkolok” - jelenik meg a lelkiismeret. Egy sírásóról mesélnek, aki világéletében utolsó csirkefogó volt. De a halálos ágyán magába szállt, és bevallotta: egyszer egy fiatal lányt temettek. A gyászolók már hazamentek, otthagyták, hogy hantolja be a sírt. A lány egyszerre csak dörömbölni kezdett, kiabált: „Miért zártatok be? Hol vagyok? Engedjete!” De ő azt mondta: „Az ördögbe is, koporsóban vagy, ott is maradsz!” És behantolta a sírt!... S most egyszerre, hogy lángolni látta a poklot, bűnbánatot érzett!

Ugyanabban a családban halálán volt egy öregember. Papot hozatott, és meggyónt neki. Felvette az utolsó kenetet, megkapta bűnei bocsánatát in articulo mortis. De a felesége, aki az ajtónál hallgatózott, Isten szolgája távoztával belépett, és csak annyit mondott: „Mit, a Marissal is? És azzal a mocskos, disznó Ilsével?” Az elengedett tisztítóüzbéli esztendő helyett olyan pofonok következtek, amilyent csak fejésben jártas kezek osztogathatnak. Másnap az özvegy szívszaggatóan zokogott a temetésen.

Aki repülő-, madár- vagy honvágy-távlatból néz a tájra, csak az idillikus vidéket látja. Töredékes képet kap az is, aki csak az emberekbe tekint, és elfelejti a felszínt. Nem szabad a dolgokat a röntgenológus szemszögéből nézni. A legcélszerűbb lassan, figyelmesen végighajtani a vidéken.

A „végighajtani” magyarázatra szorul. Szó sincs motorberregésről, benzinszagról. Ló húzza a kocsit, „hű”-re indul, „brr”-re megáll, ostorcsettintésre gyorsít. Itt még nem szakadt meg az évezredes kapcsolat a ló és az ember között, szó sincs arról, hogy a lovat a filmvállalat kelléktárába vagy a kutyaedelkereskedőkhöz utalnák. Nincs kolonista, aki ne mesélne valami különösét lovairól. Van olyan ló, hogy „jó, de lassú, akkor kellene befogni, ha koporsót szállít az ember”. De ha idegen ló kerül a legelőre, nekimegy, mint a táltos, és addig rúgja, amíg a másik elmenekül. Van ló, mely „nem kap kukoricát, de úgy szalad, mintha jászolszám kapná”. „Az embert megismerni a barátairól? - hallom. - Szó sincs róla. Nézze, milyen tizenegy barátja volt Júdásnak! De a lovairól meg lehet ismerni az embert” - mondja nekem egy öreg, aki bölcsességét pálinkásbutykosából szívja.

Végighajtunk, végigmegyünk... csak az a kérdés: honnan? Hol van birodalmam határa, vagyis az a határ, ahonnan az emberek még hozzám jönnek sebeikkel? Hol kezdődik az a völgy, amelyet arról a világtörténelemben ismeretlen, Irma nevű telepesfeleségről neveztek el... aki itt szerezte a nálunk csak Mozart-operákban hallott donna címet.

Királyságom határait legpontosabban növények jelzik. Lenn a tengerparton a banánok integetnek széles leveleikkel, óriási szívalakú virágaikkal, s megteremne a kávécsereje is, ha a svábok szokásai nem írnák elő, hogy a kávé Brazíliából kell vásárolni, és mindenféle mással keverni. A banán még elkíséri az Itajai folyót, de Tenente Gregorio előtt megunja a vándorlást, megáll. Ott minden, ami világoszöld, már dohánylevél. Aztán egyszerre sötét méregzöldbe fordult a Teremtő ecsetje: ez már aipi. Ott, ahol a szűk, kacskaringós út mentén megáll a cukornád is, ott, ahol a hegy sötét palabelét mutatja, hiába kínálva táblákat az írni-olvasni nem tudóknak, ott, ahol egyszerre hűvösebb lesz a levegő, s a szél a körtefák virágainak illatát hozza - ott vonnám a határt.

Csodálattal gondolok a telepésekre, akik addig forgatták a földgömböt, amíg megtalálták azt a helyet, ahol az idegen ország nem egészen idegen. Tudták, hogy az ember boldogsága a felhőktől s szelektől függ. Hallottam, hogy a tiroliak, akik az első világháború után jöttek, és innen hatnapi járóföldre hasonló hegyeket találtak, eleinte nagyon haragudtak, hogy a trópusok híres gyümölcsei nem teremtek meg arrafelé. Szemére is hányták a miniszternek, aki odavezette őket: „Ha legalább banánunk volna...” De az öregúr csak simogatta legendás hírű, fehér szakállát, és csak annyit mondott: „A tiroli nem terem meg, ahol a banán terem... A tiroli ott terem, ahol alma terem...” És neki volt igaza.

Jót tesz, megállni az út mentén. Az őserdő fekete fala még ott mered a serra hátán, helyenként leereszkedik a Riesel-patakig. Lehelete hűvös. Az indio jól választotta házat: az erdőben mindig hűvös van, illata különös és édes, páfrányok, pálmák, orchideák árasztják. Ez nem tropikus őserdő. Az alacsony pálmák (a belük volt az indio kedvenc csemegéje) és a hosszú, virágzó indák ellenére inkább Altdorfer és Dürer erdejére emlékeztet. Talán ilyen volt a reneszánsz kor erdeje az Alpesek völgyeiben.

Az út felett faház áll. Koromfekete néger tekint ki az ablakán. „Ez még Brazília” - gondolhatnánk. De ha a fekete Péter kávébarna kislányát, Marinhat hívja, egyszerre Svábsországba jutottunk. Péter anyanyelvén szól. Nem azon, amelyet Guayanától az argentin pampákig hallunk. Péter őseit gálya hozta Lourenço Marquesból, de azok testvérének vallja magát,

akiket a Hamburg-Süd gőzöse hozott. Nem hisz a bőr színében. S azt a nyelvet beszéli, amelyet kiskorában, tanonckorában hallott, amelyet felesége beszél. Bajok csak akkor voltak, amikor tilos volt németül szólani. Brazília félt a fajgyűlölet vallásától, féltette négereit, japánjait, indiót a gyilkos tanoktól, a Goethe nyelvén elhangzott uszításoktól. De Péter meggyőződéssel védte a szólásszabadság szent jogát, és nem engedett: „Jobb német vagyok, mint a fehérbőrűek” - magyarázta a rendőrségen. Betehettek-e egy fekete ősbrazilt a németeknek szánt koncentrációs táborba? A delegado, a rendőrség megbízottja félt, hogy kinevetik, hazazavarta Pétert.

Település itt nem azt jelenti, hogy ház áll ház mellett. Birtok következik birtok után; minden kolónia ötven hold. A következőn talán már áll egy ház, vagy csak egy *rancho*, egy ferde tetejű kunyhó. Könnyen nyújtózkodik az ember, a gyerekek nem ütköznek egyhamar kerítésbe. Péter szomszédja messze lakik. Még mielőtt odaérnének, mellékút ágazik fel Inhambuba.

A mellékút kísértést jelent. Még messzebb vezet a nagyvilág zajától, zavarából, mintha egyenesen Utópiába indulna.

A régi térképezők egy-egy hegyet, völgyet, hegycsúcsot az ott először látott állatról neveztek el. Az inhambu fürjszerű madár. Az őserdő bozótjában élt; ízes húsanak köszönheti, hogy pusztulófélben van... csak régi indio neve él még a falu nevében, mint rég kipusztított törzsek neve São Pauló-i utcanevekben.

Utópia boldog szigetét úgy képzelem, mint az Inhambuba vezető utat.

A családok egy mérföldnyire, fél mérföldnyire élnek egymástól. Akkor találkoznak, ha kedvük tartja, havonként néha többször, de rendszerint ritkábban. Csak ha beteg a háziasszony, jön a szomszéd felesége kiséteni. A házak körül széles, az erdőig érő aipimezők... Régi, hű kísérőnk, az éhség, hosszú utazásain még nem érte el az Inhambuba vezető utat. Az út nem hosszú. Lóháton másfél óra. De érdemes gyalog felmenni. Nehéz leírni, milyen az, ha az ember a trópusokból szubtrópusos vidékre kerül, és ha a tenger szintjéről 4-500 méter magasra jut. A súly lehull a vállról, tágul a tüdő, enyhül a honvágy. És aki sokáig járt a városok kifejezéstelen házai között, fellélegzik, ha eleven kifejezésű házakat lát.

Egy modern pszichológus új tesztvizsgálatot ajánl a régiek mellé: fát rajzoltat, s ennek alakjából, ágaiból, gyümölcseiből, leveleiből és gyökereiből következtet az illető lelki alkata. Én egy lassú, de sokkal biztosabb eljárást ajánlanék, s itt, az inhambui úton nem volna nehéz alkalmazni: hagyd, hogy a kísérleti személy annyi és olyan fát ültessen, amelyet akar. Ápolja őket húsz-harminc évig, vigyázzon rájuk... s nem lesz nehéz megmondani, milyen ember.

Belekontárkodom a lélekbúvárok tudományába, és megadom saját kulcsomat: sötét, áthatolhatatlan mandarinsövény - magába fordult, félénk személy. Pálmák a ház előtt: büszke, öntelt, a különöst kedvelő ember. Körtefák a ház körül: hajlam a gyakorlati életre, nem-eredeti lény. Platán: nem-babonás bennszülött. Azok, akik az erdőben értesültek az élet dolgairól, félnek a fától, mely évente elveszíti kérgét. Leprásnak hat, talán leprát terjeszt!

Az inhambui út mást is mutat. Szőlőlugas, a konyha külön épület - olasz telepes. Rózsabokrok - lányok a háznál. A rózsza Európából jött, és ott, ahol nincs tél, könnyen elvadul. Csipke-rózsika meséje itt valóság: száz év alatt egy rózsabokor tövis és virág alá temetné a mesebeli király várát is, a kolonista házáról nem is szólva. A régi kertek violája, margarétája mellett Dél-Amerika flórája sem hiányzik: a tizenegyóra-virág csak délelőtt nyitja színes kelyhét; százszínű szőnyeg pompázik délig, zöldesszürke fonákja terül délután. A rózsza nem feltétlenül királynő: az orchideák versenyeznek vele, a címért. Nem csillapítják a honvágyat, mint a rózsza óhaza illata, inkább beljebb csalogatják az erdőbe azt, aki beléjük szeretett. Az

orchideák nem árulják el titkukat. Egészen új, szürrealista formák és színek bukkannak fel a bozótban vagy ősrégi fák koronájában. Oda kell mászni értük, ahol különben csak vén, tapasztalt mérgeskígyók vadásznak kismadárra. Jókedvükben szerény lakhellyel is megelégszenek: a disznóól tetejének árnyékos részén hatalmas csokorra nő, száz virággal integet az erdőből hozott orchideaszáll.

Érdeemes felsétálni Inhambuig. Itt látjuk, hogy indul az élet az erdőben!

Kezdetben volt a fűrészmalom. A deszkák egy részéből bútor lesz, a másiktól kenyér. Aztán jön a bolt, portugálul a *venda*, svábul *die Wende*, a földi javak tárháza. A venda vendéglő is, van kiadó szobája, postahivatal is (a boltosnak néha be kell hajtania a városba). A boltos bankár, hitelt ad, cukornádpálinkát mér, és pontos értesülései vannak az aipiáratok illetőleg. Az inhambui boltos már villanyáramot is szolgáltat szomszédainak! És van már egy piros cserepes, tornyos lutheránus templom is a dombon! Olyan, mintha képeskönyvből vágták volna ki. Talán igazán az olvasókönyvből építette a kis köpcös, szász pallér. „Mindenki segített, a katolikusok is.” A felszentelésen egy egész ökröt sütöttek nyáron. Templom, áldozat, áldomás összetartoznak. „Most épül a katolikus templom - meséli egy inhambui. - Pontosan akkora lesz; mint a miénk.” „Pontosan? - kételkedem. - Igazán pontosan akkora?” „Nem - vallja be -, egy méterrel hosszabb.” Az inhambui polgárok sem különböznek a külvilágiaktól.

Csalogatnak a mellékutak, az erdőbe tűnő, orchidea-irányba vezető ösvények, de Donna Irmába igyekszünk. Ez az út a határt őrző négerrel az első fehér emberig vezet, akit Braunnak hívnak. Braun úr már biztosította önmaga számára a halhatatlanságot. Mint Everest nevét a hegy, Beringét a tengerszoros, úgy fogja az ő nevét őrizni ez a völgy- és erdőrészt: „Braunnál.” A halhatatlanság biztosítóka egyelőre a helységnevekben rejlik. Brazíliának egy kis zöld része majd örök időkre megőrzi a Braun-nemzetség emlékét.

Braun vendája messze van a falutól, de mégis egyik központja. A teherautósok tudják, hogy hordóban árulja a benzint. Vendéglő is van, turistaszállónak mondhatnánk, habár a turisták ez idő szerint a kátyúba ragadt deszkaszállító teherautók sofőrjei. Az ebédlő még a múlt koloniális stílusát őrzi, de már polgáriasult. Az első emeleten szép keretben ez áll: „Mindenkinek csak annyi boldogság jut részül, amennyit viselni méltó.” „Kant Immanuel.” Kant, aki földrajztanár is volt, és bölcsesket mondott a térről és az időről, aligha sejtette volna, hogy Königsbergtől - egy elpusztított Königsbergtől - ekkora tér- és időbeli távolságban valaha is idézni fogják. De a fiatal Braun már középiskolát is látott, tanít a vasárnapi iskolában, sőt könyveket is vesz. A házában már szabad Kantot említeni.

Híd vezet a vízesés felett, mely a venda melletti fűrészmalmost hajtja. (Minden a fűrészmalommal kezdődik.) Szomorúfüzek (itt a honvágytól búsak - de vajon mitől búsultak odaát Európában?) hallgatják a patak csobogását. A patakmenti réten ősrégi araucariák emelik imádkozó mozdulattal ágaikat az ég felé - ritka látvány ott, ahol végtelen erdőket ítétek halálra a deszkakereskedők. A vendához teherautó is tartozik. Dohányt visz a városba, s onnan hozza a mindennapi élet mindennap szükséges tárgyait. Onnan jönnek a külvilág képei is. Egy reményteljes utazási iroda plakátokat osztogat, a fiatal Braun felhossa őket, és ha a háziasszonyok Inhambuból vagy a Kacsa-völgyből bejönnek sóért, szögért, petróleumért, ott várja őket a biztató meghívás: „Visitez Versailles!” „See the Tower of London!”

Az emlékek a tárgyakhoz tapadnak. Aki egy vidéken otthon van, tudja, mi, hol történt, tudja, hol illik borzongva áttekinteni egy korlátot: ott, ahol a Halál emberalkotta dolgokhoz ért... A Braun vízesése fölötti hídról biciklizett az öreg Mahnke a mennyországba. Süket volt és tökrészeg. Mégis a korom-sötétben biciklizett, s azt hitte - így téved az, ki világegyetében két

lovat hajtott -, azt hitte, a két kerék is megtalálja majd az istállóba vezető utat. De a kerekek csak a fizika vak törvényeit ismerik, és pontosan ott zuhantak a patakba, ahol a korlát hiányzott. A fűrészmalom gátja mögött mély a víz. „Itt történt” - mondják a boltból jövők, s lemutatnak a patakra. Mások hozzáteszik: „Igen, a cachaça, a cukornádrum! Abba már sokan belefulladtak!” Akik hisznek az isteni gondviselésben s abban, hogy az emberi sorsok is benn foglaltatnak a szabadesés törvényeiben, azt mondják: „Eljött az ő órája is!” „Mindenkinek csak egy bizonyos idő adatott, s aztán már sírja várja!” Rögtön elmondják Düwalmeier tanulságos esetét: „A vén csirkefogó - Isten nyugosztalja! - világéletében mihaszna volt, s csak arra volt kíváncsi, hány cachimbot, hány pipa bűdös dohányt szívhat, még mielőtt elviszi az ördög. Pontosán akarta tudni, és elment kártyát vettetni a régi indio telep mögé, ahol semmi keresnivalója sem volt. De alig jött ki az ajtón - Isten tudja, mit ígért neki az a piszkos boszorkány, mindig három tojásért jósolt -, nekiszaladt a jósnő tehene. Estére meghalt. És csak azért, mert kíváncsi volt, mert pontosan akarta tudni!” A Halál... ki ne tudna róla egy mesét? „A Halál - hallom - néha téved. Felejt, mellékap! Lám, a nagymama esetét, a nagymamáét, akit mindenki ezen a néven ismert, mert már nagyanya korában vándorolt be, túl volt az ötvenen... de még erős volt, szerették... és ki mondta volna, hogy még fél század van előtte? És mégis: túlélte gyerekeit, még egy-két unokáját is, és százéves lett! Amikor száz lett, leköltözött dédunokájához, Indaialba. Már nem látott jól, már nem járt kapálni; de még tett-vett a konyhában. Százegy lett, százkető, látni való volt, hogy a Halál elfelejtette! Amikor százöt lett, már alig hallott, csak dédunokája kislányának a magas hangját hallotta még. A kislány kísérte, ő beszélt hozzá. Úgy hangzott, mint a furulyaszó, s aki látta őket, azt mondta: „Kilencvenkilenc év különbség!” És mi történt? Egy szép nap a kislány anyja reggel belép a szobába, ahol mind a ketten aludtak, és holttesthez ért! Pedig beteg sem volt, nem szenvedett... de meghalt a kislány! A Halál elfelejtette a vénasszonyt, s amikor sietve jóvá akarta tenni mulasztását, a sötétben mellékapott, s a kislányt vitte el!

Senki sem merte megmondani a nagymamának. „Gréti átment a blumenauai nagynénihez - mondták -, majd visszajön!” De a vénasszony egy szót sem hallott, vagy nem értett semmit, csak sírt, jajgatott... Amikor eltemették a kislányt, senkit sem engedtek a házba, senki sem szólt neki, de ő csak sírt, csak sírt szakadatlanul: „Gréti, jaj, Gréti” - és amikor jajgatott, éjnek idején, a Halál észrevette, hol fekszik, s hogy tévedett! Harmadnapra azután eljött érte is.”

„Úgy bizony - fűzik tovább -, nem halhat meg mindenki úgy, mint a vén Kränke!” A vén Kränke esetét mindig akkor idézik, ha a de arte moriendi, a meghalás művészetére kerül a szó: „A legkisebb fia ezüstlakodalmán újra felöntött a garatra, de nem egy vagy két üveg cukornádpálinkával! A harmadiknál már a negyediket követelte... aztán ott a karosszékekben elaludt. A zene, a lármá nem keltette fel. Amikor végre ágyba akarták vinni, már jéghideg volt.”

Negyedórányira, félórányira, egy órányira van a falu a Braun boltjától? Az attól függ, lovon, fiatal vagy öreg lábakon jár-e az ember, esett-e, vagy süt a nap, nappal van-e, vagy éjszaka. Aki jár, és meg nem áll, eljut a faluba, és ha útközben kíváncsi, mennyi van még hátra a bozótból, a mandiókaföldekből, megkérdezheti a gyerekeket. Gyerekeket biztosan lát az ember: az iskolából jönnek, oda mennek. Braunhoz mennek vásárolni, tőle mennek hazafelé.

Itt, a Ráktérítőtől délre örök a tavasz; amit elvet az ember, ki is kel, megterem. Kislányok és fiúk születnek, tejet isznak, megnőnek, nagykanállal eszik az aipit, zsíros lével szeretik a kukoricamálét. Ha nyolc-tíz gyerek üli is körül az asztalt, egy sem áll fel éhesen. Hat-hét gyerek nem számít soknak. Egy kolónia, egy ötvenholdas „gyarmat” eltart egy tucatot is, és a természet úgy intézte a dolgokat, hogy pontosan annyian üljenek az asztalnál, amennyien jóllaknak. Itt él a közelben egy nem is idős kolonista, aki a spanyol királyok idején már

hidalgó, nemesember lett volna - por haber tenido siete hijos varones sin interrupcion de hembra alguna -, mert hét fiút nemzett, és lány nem szakította meg a sort. Kárpótlásul a meg nem szerzett nemesi címerért, a gólya még egy kislánnyal is megajándékozta. „Javasasszony lesz belőle, akire ráolvass, meg fog gyógyulni” - mondják a hívő lelkek. „Boszorkány lesz belőle” - súgják mások. Hogy is volt a hét holló meséje?

A nagyobb gyerekek felnőnek, megházasodnak, de a szülői házban újabb csecsemők születnek. Nemegy nagybácsi tekint fel tisztelettel nála jóval idősebb unokaöccsére. Tizenkilenc gyerek már ritkábban akad, de két anyát is ismerek, aki eddig vitte. „Tizenhat gyerek - panaszkodott az egyik - nem elég ahhoz, hogy anyjukat eltartsák. Szeretném tudni, hányra volna szükség?” Még a nagy gyereksereg sem nyújt biztonságot, aki biztonságot, boldogságot keres, délibábot hajszol. Sőt, a számtalan gyerek annyi munkát, gondot, bajt jelent anyjának, hogy néha nem lehet ennyiben hagyni.

„Rio dos Indiosban történt - hallom -, az asszony ott huszonötig vitte; csak úgy, idővel. Néha egy fél tucat fiú jött egymás után, néha egy fél tucat lány. De huszonöt az már mégis egy kicsit sok, és az asszony oda lyukadt ki, hogy no most aztán elég. Fogta magát, és a férjének - itta a rumot, mint a szivacs - patkánymérget kevert az üvegébe. Úgy hánykolódott az ágyán, hogy leszakadt alatta, aztán vége is volt. Többet nem szült az asszony.”

„Lecsukták?” - kérdeztem akkor még naivul. „A gyerekek nem engedték. Kellett az anyjuk, a legkisebb még szopott. Azt mondták, látták, amikor apjuk maga keverte a port a rumba. Erre aztán hazaengedték az asszonyt.”

Gyerekek mindenütt születnek. Egyforma mohón szívják a tizennégy vagy az ötvennégy éves anya tejét. Hat gyerek nem elég, hogy egy anya lábszárfekély-kezelését megfizesse, de az anyák mindig lelnek főtt aipigyökeret, kanalat, tányért vagy tányérpótló féltököt gyerekeik részére. Néha még a szomszéd gyerekek, az erdőben talált gyerekek részére is. „Élt egyszer a bozótban egy caboclo asszony, egy gonosz boszorkány. Nem akart gyermeket nevelni; és ha gyereke született, tüzet rakott, bedobta” - így kezdődik egy történet. Ha a távoli nyájas olvasó úgy véli, hogy a rendőrségnek be kellett volna avatkoznia, csak annyit mondhatok, hogy Utópiában nincs rendőr, s hogy az innen negyven kilométerre cachaát mérő vendéglős, aki mellel amolyan seriffszerű „rendőrségi megbízott” is, nem lovagolna egy fél napot, hogy egy boszorkány magánügyeivel törődjék. „De egyszer - így folytatódik a történet - épp arra járt a Putz Pali felesége, azé a Putzé, aki két szál deszkával és egy köteg madzaggal jobban rendbe szedi a tört karokat, mint a nagyfejű doktorok. Kiszedte a sötétbőrű kislányt a tűzből. Még élt. Szépen fölnevelte.” Aki nem hiszi, megnézheti. Most tizenöt éves, úgy beszél németül, mint a holsteini halászok. Példája mutatja, hogy a valószínűségszámítás sem lát a jövőbe. Ki jósolta volna meg a hamuban síró, kávészínű csecsemőnek, hogy konfirmációja előtt a templomban szépen el fogja mondani, mit tett Luther Márton a wittembergai templomkapu előtt?

Ahol sok a gyerek, elmosódnak a különbségek: a fogadottal pontosan úgy bánnak, mint a sajátjával. „A Schrötteréknél a Bab-völgyben már volt egy csomó fiúgyerek, s csak kislányt kívántak, de semmi sem jött, »Kivénültünk, asszony« - mondta a Schrötter a feleségének. És amikor karácsony napján kilép az ajtón, ott feküdt egy kis, pólyába tett csecsemő a küszöb előtt. »A kislány, a kislány!« - kiáltotta. Mind összeszaladtak - mit hozott a Jézuska! -, úgy örültek. Aztán, amikor kicsavarták a pólyából, kisült, hogy ez is fiú volt! »Most már mindegy« mondták, és felnevelték ezt is.” Ha a feleség megszökik valaki mással - olyan országban, ahol a válás ismeretlen fogalom, szökni szokás -, rendszerint magával viszi legkisebb gyermekét. A szöktető szerelmes ezt már eleve tudja, és nincs semmi ellenvetése.

A gyerekek mind dolgoznak. Élni és dolgozni éppúgy egyértelmű fogalmak, mint élni és lélegzeni. Háromévesek fát hordanak a konyhára. A legidősebb gyerek, főleg ha lány, anyjának szigorú és jóságos helyettese. A tizenhat évesek nyugodtan férjhez mehetnek, hiszen életüket eddig is pelenkamosással, tejlevesfőzéssel töltötték, s annál is inkább, mert tizenhattól hatvanig egy új szót, egy új fogalmat sem tanulnak. A gyerekek olyan gyorsan nőnek, mint az aipibokrok közti gaz. A füvek és páfrányok tömkelegét portugál szóval *capimnak* hívják. S a gyomlálásra a svábok megalkották a *kapinen* igét. A *kapinálást* magyarra nyugodtan kapálással fordíthatnánk. Kapinálni annyi, mint dolgozni - rendet teremteni -, a kigyófészkeket szétverni, a mindent elpusztító levélvágó hangyák rejtekhelyeit megtalálni. A capim, a hangyák, télen-nyáron támadnak, a harc örök. „Aki nem dolgozik, ne is egyék” - mondják óvatosan odaát. Itt máshogy hangzik: „Aki nem kapinál, nem eszik.” Így igaz. Az iskolaévek néha felvetik a kérdést: „Tanulni vagy kapálni?” - s úgyszólván mindenki, aki választhat, a kapát választja, inkább otthon marad, és a gaz ellen küzd, mint kint a világ gazsága ellen. Kapálva múlik az ember élete, tízgyerekes anyák minden szabad idejüket kapálva töltik. Ez a lét, a lényeg. Ezt senki sem magyarázta meg szebben, mint a Pachinger Jancsi, amikor első feleségéről emlékezve mesélte: „Alig volt húszéves. Mielőtt megbetegedett, semmi baja sem volt. Előző nap jól volt, másnap már nem. Úgy nézett ki, mint az influenza, de talán mégsem az volt, mert egyszerre csak meghalt.” „Borzasztó, nagyon sajnálom, Pachinger úr” - mondtam én. „Már van új feleségem, ő is jól kapál” - vigasztalt.

A gyerekekről még sok mindent lehetne mondani, mert ők adják meg a munka, a ház, az élet értelmét. „Már megnősült?” - kérdem a karikagyűrűs fiatalembert, akit még nem is olyan régen mint kis kölyköt kezeltem. „Meg!” „Gyereke is van?” - kérdem tréfából. „Úgy kezdődik! - kiáltja csodálkozva, hogy még ezt sem tudom. - A második már útban van!” - teszi hozzá fölényesen. A gyereké a jövő, s az volna a legszebb, ha a jövőhöz még ötven hold erdőt is hagyhatna az ember mindegyikre! Ha legalább soha életükben nem kerülnének el az utópiai mandiókamezők zöldjéből.

Sokan elkerülnek... Dél-Amerikának hivatalosan van védkötelezettsége, de nincs se puskája, se cipője egy igazi hadsereg számára. A hadsereg tábornokból, ezredesekből áll. De Nemecek nélkül még a grunden sem volt parádé - és a legjobb Nemecek még mindig a sváb parasztfiú. Porosz altisztek egzecírozatták az ükapákat. Megvan a foganatja. Az itt toborzott díszszázad még az amerikaiaktól levetett egyenruhában is marcona jobbra-arccal fogadja a repülőgépből kilépő külföldi államfőt. Hosszú az esztendő idegenben, babon és rizsen, a múlt századbeli rabszolgák kosztján. Még többet szenvedtek azok, akiket Németországba vetett balsorsuk, azok, akiket apáik 38-ban „hazaküldtek”, hogy „védjék a hazát”. Olyan országba jutottak, ahol senki sem tudta, mit jelent „az aipit kapinálni”, ahol cukornád sem termett, ahol karácsonykor - karácsonykor! - átkozott hideg volt! Az egyik maga mesélte nekem: „Még azt sem tudják, mi a nyársonsült! Marhaszeletnek hívják... és ha az ember megrendeli, olyan kicsi, hogy köröskörül kilátszik a tányér! A kávé annyiba kerül, mintha minden szem külön hajójegyét váltott volna! S ami a snapszot, a cukornádpálinkát illeti... te jó Isten! a szegény embernek bújávalgondjával egyedül kell megbirkóznia!”

Akik túléltek a vihart és a szégyent, visszakerültek, és megfogadták, soha többé el nem mennek.

A lányok ritkán vágynak a „nagyvilágba”. Tudják, hogy a visszaút nagyon nehéz. Még azok is szenvednek, akik csak a szomszéd államba, Paranába házasodnak. Teherautón csak egy nap, de mégis milyen messze van! Nyomorult vidék, a föld sötétvörös, a kávécseszerjék minduntalan elfagynak. Hallottam egy asszonyról, aki már túl volt a negyvenedik évén és a századik kilón,

amikor Paranába költözött - de egy szép nap mégis felmászott a legmagasabb araucariafa koronájára, hogy hátha onnan meglátja a Donna Irma-völgy feletti serrát.

Már az egyszerű kirándulás a tengeren túli világba is kaland, s szerencse, ha a vége jó! „Egy papné hetven felé járt, amikor Németországba került. Az apja lutheránus pap volt, a férje is, a fia is az. Itt született az erdőben, hetven éve még más sem volt, mint erdő, apja, férje, fia mindig a legtávolibb telepeseknél jártak, az apostolok lovain vitték az apostolok szavait. Velük taposta a rengeteg ösvényeit, a földből növvő falvak sarát, míg a reuma meg nem bénította térdét. Végül sikerült helyet szerezni számára egy németországi kórházban. Az óceán felett repült, a repülőtérré érte jöttek, kezelték, néhány hónap múlva sántítva, de már egyedül járt a városban. Hallgatta a lármát, nézte a kirakatokat.

Egyszer úgy adódott, hogy át kellett mennie a főtéren. A tér közepén szószéken rendőr állt, körülötte az autók körhintája forgott. Az anyóka egy ideig nézte, várta, hogy megálljon a végtelen autófolyam, majd egy csendesebb percben Istennek ajánlva lelkét, elindult a szószék irányába, gondolván, hogy aki ott fenn áll, rossz ember nem lehet. Könnyű elképzelni, mi történt: fékek csikorogtak, pléh csattant a pléhre, megindultak a túlkók, a szitkok... a néni csak bicegett rendőr-irányban. A rend őre megfordult a zajra, egy pillanatig csak bámulta a vakmerő öregasszonyt, leállította a forgalmat, s a hirtelen csöndben kaszányahangra kapcsolva ráüvöltött:

- Hát maga melyik őserdőből mászott ki?

A papné őszintén és alázatosan felelt:

- A brazílból, kedves biztos úr.

Mit tehetett a rend buzgó őre? Leugrott a szószékről, karon ragadta a bűnöst, és átkísérte a másik oldalra.

„Kimenni a nagyvilágba” az éhesek, a kíváncsiak, az álmodozók dolga. A nagyszülők még ezekhez tartoztak. Éhesek voltak, mint azok a hunsrücki parasztok, akiket a falu jegyzője le akart beszélni a kivándorlásról. „Azt hiszitek, hogy ott a sült galamb repül majd a szátokba?” „Nem hisszük - mondták -, de ha történetesen repülne, megehetjük!” Kíváncsiak voltak, akik hallottak a botocudók országáról, a brazil patakok ametisztjéről, topázairól. Álmodozók voltak, mint „Isten saját gyermekei” és „Jehova tanúi”, akik zavartalanul akartak várni a fényben leszálló mennyei Jeruzsálemre. De ott, ahol aipi terem, ahol az emberek megtanulják, hogy lehet a domboldalba vájt kemencében kukorica- és aipilisztből kenyeret sütni, elmúlik az éhség, ahol minden erdő mindig zöld, elmúlik a kíváncsiság, és aki hajnaltól késő estig kapinál, takarmányt szállít, ellátja a jószágot, s fát vág, az megszűnik álmodozni. Ott marad, ahol van. Blumenau, kövezett utcáival, régimódi, tornyos-erkélyes villáival, egy-két, ha felhőt nem is, de reggeli ködöt karcoló betonépítményével majdnem annyira van, mint Párizs.

Ha megpillantom Donna Irma első házait, okkal vagy ok nélkül, de otthon érzem magamat. Pedig tudom, otthon ott van az ember, ahol gyökerei vannak, halottai az anyaföldben, ahol tegeznek az embert, ahol a nagyapja ültette diófának a gyümölcsét törni, és fát ültetve unokáira gondol. Mégis otthon érzem magam, mert ismerem a két házat, melyek balról, az út felett, jobbra, az út alatt, mint zöldre mázolt deszkavárak, a bejáratot őrzik. Jobboldalt kisfiú született, és egy-két fogással segítenem kellett; bal felől egy nagyon fáradt, nagyon öreg asszonyt kísértem az utolsó kikötő felé: útja a német Samoa-szigeteken kezdődött, Ausztrálián, a Csendes-óceánon keresztül vezetett ide, és már nem volt érdemes folytatni. Nincs kulcsom az élet kapuihoz, de néha hívnak, hogy kenjem meg sarkait.

Ha újszülöttet látok, mindig megkérdem, hogy mi lesz a neve. A kolonisták már sok mindent tanultak a bennszülöttektől - mint azt, hogy a pólyást szüntelenül rázni illik, és azt is, hogy különös és ritka keresztnemek jól hatnak. Az egzotikus nevek előszeretete még a rabszolgakor hagyatéka. Az ültetvényes - a *fazendeiro* - pompás tréfának tartotta négereit Cézárnak, Napóleonnak, Nelsonnak nevezni, vagy ha kedvelte a zenét, Beethovennek és Rossininek. Amikor 1889-ben a rabszolgaság - legalábbis hivatalosan - megszűnt, egy-egy földbirtokos ezer vagy akár ötezer rabszolgája egyszerűen fölvette volt gazdája nevét: Silva vagy Dos Santos lett. Csak a keresztelő pap akadályozhatta meg, hogy az egész nemzetet ne egy néven hívják. Addig forgatta a hagiografikus lexikont, amíg megtalálta Theodosiust és Euklideszt a fekete kisfiúknak, Callixtát és Apollóniát a kislányok részére. A lelkes hazafiak aztán a kiirtott indiók neveit hozták divatba. A fiúkból Tibirica és Karamuru lett, a kislányokból Yara és Iracéma. Az európai, aki Beethovennel vagy Hippokratésszel még egy bizonyos fogalmat társít, sokszor csodálkozik. A bennszülött részére már *csak* nevek, mint Jancsi vagy Pali. És ha a naptárban sajtóhiba volt, nem baj, Nebson se rosszabb, mint Nelson. A jobb oldali házban született kisfiút Edilsonnak nevezték, és az is maradt. A templommal szemben lakó szabó fia Rubens. „Hogy jutott ehhez a névhez?” - kértem az anyját. „A joacabai benzinkút tulajdonosa után neveztem” - feleli. Egy kislány Illa. Miért? Abban a percben, amikor a világra jött, valaki a kórház folyosóján azt kiabálta, hogy „illa, illa”. Egy másik Aspirina. Az aszpirin mindig jót tett anyja fejfájásának. Egy harmadik Lomita. „Nem Lolita?” - kértem kissé gyanakodva. „Nem, Lomita. A férjem olvasott egy történetet egy Lomita nevű lányról, aki mindig híven szolgált az uraságot.” Az apa - a szabad kolonista - nyilván hűséges szolgálót kívánt... Vajon miért? Néha a gyerekek maguk se nagyon értik, mit jelent a nevük. „Hogy hívnak?” - kértem a hétéves kislányt. „Isolinának.” „Isolina? Hát ez micsoda név?” „Nem tudom, de otthon Egérkének neveznek.”

Ha tehetetlenül állok egy tovatűnő élet előtt, megkísérlem egy-két emlék megmentését. Honnan jött, mit látott az az ember, aki mostantól kezdve már mindenről hallgatni fog? Ki ne vinne sírjába titkokat, történeteket? Az asszonyt ott, a bal oldali házban az angolok vitték Samoából Ausztráliába, amikor az első világháború kitört. Akkor minden németet deportáltak. A háború után visszatérhettek volna, de a Szigeteken mindenük odaveszett. A polinéziaiak már csak egy német szót tudtak: „Raus!” - vagyis, takarodj!... Akkor jöttek Dél-Amerikába. A fél család Ausztráliában maradt. A fiatalok már csak angolul írnak. A család másik fele itt kapál a völgyben, és Dorothea, a pöttömnyi kislány németül jelenti jöttömet: „Der olle Dokter ist schon da.” (Itt van a vén doktorbácsi.)

Lehet, hogy nem látom helyesen a házakat, a lakóikat: rossz időpontokban lépek be. A házak azért épülnek, hogy az emberek bennük éljenek, boldoguljanak, és én akkor lépek be, amikor valaki szenved. Minél mélyebbre nézek, annál szomorúbbak a madártávlatból idillikus hajlékok.

Jobbra lakik a mészáros, aki szabad óráiban a fogorvos mesterségét űzi, vagy - mondhatnám úgy is - a fogtechnikus, aki sovány keresetén úgy segít, hogy egyszer egy héten vesz egy kiszolgált, vén tehenet, és késsel-baltával-fűrészszel földarabolja. A háza mögötti ólban élt a nagybácsija. Vak volt. „Ennek ellenére dolgozott, etette a baromfit, segített a konyhán.” Később megbetegedett; a gerincagysorvadásnak egy különös válfajában, amyotrophicus lateralis sclerosisban, ami ritka kórkép. A Halál, „a sápadt Halál egyforma lábbal lép a szegények kunyhóiba, a királyok tornyaiba”, és néha a szegényeknek is juttat egy ritkaságszámba menő nyavalyát. Aztán már csak feküdt, vak szemekkel, sorvadó izmokkal, és alig volt képes megfordulni a kukoricacsuhén. Alig-alig szóltak hozzá. Miről beszéljen az ember valakivel, aki öreg, vak, béma, és csak fekszik? Egyszer reggel hívta az unokaöccsét. „Jöjjön csak

gyorsan, mert ma meghalok” - mondja. Amire jött, már meg is halt. „Furcsa dolog - mondta a fogorvos -, hát nem furcsa?” „Vak volt, és mégis meglátta a Halált.”

A következő házban még nem jártam. Itt lakik Habakuk, a kárpitos és lószerszámkészítő. Kis autóján bőrkötet hoz a cserzőtől, és betegeket szállít a kórházba. Orvosi tevékenységem zavarja ez utóbbi keresetforrását, és buzgón magyarázza szomszédainak, hogy a kórház bizony jobb kezelést nyújt. Csak késő este hozta hozzám a feleségét, amikor csalánkiütése volt, mert nem akarta, hogy más is meglássa. Értem Habakukot. Megtanultam, hogy a homo oeconomicus érdekei vezérlik, s ennek jóhoz-rosszhoz semmi köze. De tudom: Habakuk szép fehér háza szomorú hely. „Isten saját gyermekei”-hez tartozik, apja ott prédikált, ő maga szorgalmasan olvassa a Bibliát. A Bibliában igen sok történet, mese és hasonlat áll, mindenki kikeresheti a magáét. Habakuk a tálentomok történetéből okult. A bibliai szövegkritika kételkedik a példabeszédek hitelességében. Az Úr, aki Istent jelképezi, kegyetlen és keményszívű; a szolga joggal veti szemére, hogy ott akar aratni, ahol nem vetett. Három szolgáról szólt a történet vagy tízről? Üzérkedniük kellett vagy kereskedniük? A sötétségbe vetették azt, aki nem üzérkedett, vagy csak elvették a tálentomát? Habakukot azonban nem érdekli a szövegkritika, úgy értelmezi a példabeszédet, hogy a tanoncot nem szabad túltáplálni, s ha nadrágszíja túl bőnek bizonyul, akkor ő, a szíjgyártó, könnyűszerrel kurtít rajta. Saját gyerekei is sápadtak, soványak. Ha autóján ide vagy oda hajt, a mezítláb gyalogjárók hiába integetnek neki. Tudja, hogy ezek nem szaporítanak a tálentomait. És ami a tevényt s a tű fokát illeti, bizik abban, hogy Istennél semmi sem lehetetlen.

Habakuk házában már bent járunk a faluban. Innen már látni az autójavító műhelyt, az iskolaszolga kidőlt-bedőlt faházát s a domboldalon magát az iskolát. A lutheránus templom és a temető sincsenek messze.

A szerelőműhely azt mutatja, milyen könnyű áttérni a lópatkolásról a tengelyhegesztésre - vagy hogy milyen egyszerű benzinhiány idején visszatérni az üllőhöz és a kalapácshoz. „Gépszerelő” errefelé bátor embert jelent, valakit, aki hajlandó egy bedöglött motorral addig babrálni, amíg - völgynek le - elgurul a következő műhelyig - aminthogy „fogorvos” vállalkozó szellemű, bátor embert jelent, aki harapófogóval kitépi a fogat, s esetleg egy darab állkapcsot is, és tanító (ha már iskolához közeledünk) olyasvalakit, aki oda mer állni negyvenötven gyerek elé, és a fejükbe verni azt a kérdés- és feleletsort, melynek értelme számára is ködös. Aki bátorság nélkül járja a világ vége felé vezető utat, el van veszve.

Máris ellentmondok önmagamnak: az iskolaszolgának semmi szüksége a vakmerőségre. Elég elvenni a jegyző sánta, ferde, félkegyelmű testvérét. Erre viszont az afrikai és dél-amerikai erdők fia alkalmas, aki a nőnél nem a lábak egyformaságára s nem a szókincsre tekint.

Aldomiro az ország valódi fia. Szobája faláról nem merednek rá az „odaáról” jött ősök képei. Illik őt, honfitársainak méltó képviselőjét, külön bemutatni. Ez annál is könnyebb, mert mindig otthon ül, legszívesebben keresztben a küszöbön, ott eregeti a kukoricalevélbe csavart fekete dohány füstjét. A kapát, a munka jelképét keze még nem érintette. A söprűt, amely az ő munkáját jelentené, a feleségére hagyja, de az sem igen használja.

Minek söpörni? Ha szép az idő, a gyerekek mezítláb jönnek, és nem piszkolják be a padlót. Ha pedig esik, az utak s ösvények eláznak, elúsznak, a lecsüngő bokroktól és indáktól járhatatlanok, és úgysem jut el gyerek az iskoláig. Söpörni ritka, ünnepélyes, szertartásos tevékenységgé válik, melynek célja nem a tanterem tisztántartása, hanem Aldomiro lelkiismeretének megnyugtatója. Aldomiro különben is nemsokára nyugdíjba vonul. Akkor minden egyszerűbb lesz, nem kell többé söpörni küldeni az asszonyt. Egyelőre ül, és nézi a füstöt. Néha a kukoricalevél elperzselt szélét vagy a lábujja hegyét nézi.

Lesz, aki azt mondja, hogy máris túl hosszan időztem Aldomiro növényként vegetáló lényénél. Tévedés! Aldomiro rászolgál figyelmünkre, mert az uralkodó népréteg tagja, és mert egy sajátos életbölcselet hirdetője. Nem tudná írásba foglalni, mert hivatala nem követeli az írásjegyek ismeretét. Már ez a tény is sokat mond: az írni-olvasni nem tudók védik az erdőt, ők őrzik meg az utolsó termő anyaföldet! Jaj, ha a nép négyötöde nyomtatott betűt, papírost követelne! Amazonia erdei se volnának elegendők újságra és könyvre! És mennyi veszedelmes eszme szállna azoknak a fejébe, akiknek a gondolata ma még csak a lábujjuk hegyéig száll!

Aldomiro bölcselete semmi esetre sem tarthat igényt eredetiségre. Lao-ce már régen feljegyezte: „A bölcs semmittevással foglalkozik.” A portugál eszményképének összefoglalása: „Árnyék, friss víz, kényelmes cipő” - „sombra, agua fresca, sapatos folgados”, az olaszé a „dolce far niente”. De az édes semmittevést még senki sem közelítette meg annyira, mint ezen ország boldog fiai. Itt nincs tél, hogy hangyák és tücskök felett ítélkezzék. A caboclo az ország belterületének lakója, indiók és spanyol kapucinusok, négerék és portugál smaragd-vadászok utóda kunyhóban él. Bútora nincs. A legkisebb gyerek hálóban hál, a többiek gyékényen, a pusztta földön. A kunyhó körül van négy-öt tucat kávécserje. A kávé sohasem hiányzik, elég felszedni a cserje gyümölcsét, megszáritani, kihámozni, megpörkölni, megőrölni a magokat. Ott terem a cukornád is. Ennek a nedve befőzve a világ legjobb kávéédesítője: sűrű, sötét, édes és tápláló. Úgyszólván mindenhol megterem az édes krumpli, a batata doce... elég két-három indát a földbe dugni, magától szalad tovább. A hatalmas gumók olyan felületesen nőnek, hogy ki sem kell ásni őket. Elég lehajolni értük. Nem nagy munka kétszer egy évben egy fél zsák kukoricát, egy bödön babot elvetni, és várni, amíg beérnek. A banáncserje, a dinnyefa (papaya), gazon, bozóton túlnő, és egész évben adja gyümölcsét. A narancsot az veti, aki jó helyre köpi a magját, a málnát a kismadarak, ha máshol felcsíptek egy szemet. A csirkék maguktól szaporodnak, és elég bogarat, kukacot találnak ahhoz, hogy a tojás ne hiányozzék. A kismalacok is ismerik a járást a bozótban, a *matóban*, ahol akad nekik való gyökér, gumó... a méhek szorgalmasan gyűjtik a mézet, tavasszal orchidea- és liliomillatút... minek akkor - nem ironikusan kérdem, hanem nagyon őszintén -, minek a betű, az óra, a jövőbe tekintő gond, amely felnyomja a vérnyomást, és elzárja a koszorúereket. Ha a szerencsétlen európai nem akar bútor, ruha és könyvek nélkül élni, az az ő baja.

Ki merné azt állítani, hogy Diogenész bolond volt? Az ő példáját ma csak a caboclo követi, aki a vízparton ülve nézi a patakot, és a munkát addigra halasztja, amíg a víz majd hegynek fel folyik. És ha Rockefeller - korunk Nagy Sándora - maga jönne, és újra azt kérdezné: „Mit kívánsz magadnak?” - a bölcs ma is csak annyit mondana, hogy: „Menj csak egy kissé arrébb a napból” - vagy mert szubtropikus vidéken élünk: „Jer közelebb, vessél rám egy kis árnyékot.” Ez a bölcselet nem életellenes, sőt, a portugál annyira szereti az életet, hogy azt vallja: „Ha a halál örök nyugalom, inkább fáradtan élek.” A küszöbön pihenő ember mindezzel tisztában van. „Ha a munka jó dolog volna, a gazdagok megtartották volna maguknak” - idézi, és a zsebeit tapogatja, van-e még benne kukoricalevél.

Bölcs Aldomiro nemcsak élni tanít. Léte, tettei sokat mondanak az állam szervezetéről is. Hogy egy mozdulatlan analfabéta fizetést kap az államtól, az akárhol előfordulhat. De itt e ténynek történelmi alapja van. Az ország a múlt század végéig úgy volt megszervezve, hogy a rabszolgák dolgoztak, az urak pedig a közgazdaságban a fogyasztók szerepét töltötték be. Mindenki meg volt győződve arról - a rabszolgák is -, hogy kétfajta ember él a földön: az egyiké a munka, a másiké a munka gyümölcse. Aztán felszabadították a rabszolgákat, s egy negyedszázadra rá megindultak a világháborúknak címzett európai polgárháborúk.

Aki menekülhetett, az Újvilágba menekült, s mivel Észak-Amerika elzárta kapuit, Dél-Amerikába. Erre aztán a braziloknak ismét eszükbe jutott a kétfajta ember nagy lehetősége, és úgy rendezték be az életet, hogy övék lett a közügyek intézése, s amíg a bevándorló, aki ügyis automatikusan tovább robotolt, adót fizetett, íveket pecsételtetett, igazolványokat szerzett, vizsgákat ismételt, kérvényeket írt, addig ők a Lao-ce-féle filozófia helyi válfaját művelték. Az ország polgáraitól nem követel se tapsot, se meghunyászkodást. Pénzt kér. S a pénzért semmi olyat nem vesz, ami valakinek ártana, legfeljebb egy ósdi repülőgépanyahajót, melyre a gyors gépek már nem tudnak leszállni, lökhajtásos bombázókat, melyek számára nincs alkalmas repülőtér, székesegyházat épít egy kopár fennsíkon, hogy körülötte főváros támadjon, de a bevett s tömegesen nyomtatott pénz legnagyobb része (ezért néztük Aldomirót olyan hosszan és tiszteletteljesen) azokra a tevékenységekre megy el, melyeket Donna Irmában példamutatóan az iskolaszolga űz.

„Amilyen az úr, olyan a szolga” - mondja a közmondás. Balra fordulva, a dombra tekintve, inkább így mondanám: Amilyen a szolga, olyan az iskola.

A kolonistáknak volt iskolájuk, mint ahogy templomuk is volt, és végül saját kórházuk is; de számtalan más intézménnyel együtt az El Alamein-i és sztálingrádi vereségek az erdők német iskoláit is elvitték. Az idősebbek közt még sokan vannak, akik végigjárták a négy osztályt. Tudnak írni és olvasni, vasárnap délután szívesen néznek egy képeslapba, vagy „A Lahri Sánta Hírnök Naptára” régi évfolyamaiba. Gyerekeik már csak a brazil iskolát ismerik, úgyhogy el kell mondanunk róla egyet-mást.

Az ország első iskoláit a jezsuiták alapították. Az erdő, vagy talán helyesebben: a kőkorszak embereivel mindenekelőtt a niceai zsinat határozatait akarták közölni. Az indiók érdeklődése meglepően csekély volt, ezért egy kérdés föltevésére biztatták őket: „Ki teremtette a világot?” A kérdés magában hordja a választ, s a választ még a vadember is megadhatta: a teremtője. Minden további kérdés már gondosan ki volt dolgozva, és a válasz már ellentmondást nem tűrő biztonsággal volt felírva. A katekizmus szent rendszere: az egész tananyagot olyan kérdésekre osztani, melyeket soha, semmilyen tanuló fel nem tett volna, és hozzáírni a válaszokat, melyekre semmilyen tanító nem jött volna rá magától, máig is változatlanul megmaradt.

Megmaradt már azért is, mert a Nevelésügyi Minisztérium (egy nyáron hűtött, gyönyörű riói felhőkarcoló) urai mélyen meg vannak győződve arról, hogy a belterület tanítóinak tudománya nem ér fel bátorságukkal, ezért a kérdéseket s feleleteket (sajtóhiba nélkül) készen kell kezükbe adni. Továbbá tudják, hogy csak igen kevés gyerek jut túl a második-harmadik osztályon. Amit tehát az állampolgárnak az alkotmányról, a törvényhozásról, az igazságszolgáltatásról tudnia kellene, a tantervben a kis egyszeregy mellé kerül. Egy kis történelmet is illik tanítani, mielőtt kapa (vagy kukoricaszivar) kerül a toll helyébe. E követelmények eredménye a mai elemi iskola.

Egy tanárnővel (a tanítónak itt tanári címe van) folytatott beszélgetés világosított fel arról, mit gondol, mit tanít a világtörténelemről:

„Kezdetben teremtette Isten és Krisztus a világot. Hogy hol, az kérdéses, de semmi esetre sem Braziliában, mert akkor még nem volt felfedezve. Ezeröttszáz évre rá Cabral Alvarez Péter végre felfedezte. Ez alkalommal találkozott Ramalho Jánossal, egy portugál hajóssal, aki már régebben itt élt, egy törzsfőnök lányát vette el, és az övé volt a Guainazesok királyságának a fele. Ez volt az oka, hogy a portugálok csakhamar jól érezték magukat az országban. Az indiókra vadásztak, smaragdot kerestek. Aranyat is találtak. Csak a braziloknak nem volt jó

dolguk; mert a portugálok mindent elcipeltek. 1790 körül egy csoport hősies brazil összeküzdött, hogy lerázzák a jármot. Egy zászlós, aki szabad óráiban fogat is húzott, s ezért Tiradentesnek hívták, volt a vezérük. Népünnepély keretében felakasztották és felnégyelték, ennél fogva április 21-én nincs iskola. Aztán egy Napóleon nevű tábornok megtámadta Portugáliát, mire a király s udvara átjöttek Rio de Janeiróba. Ott vették csak észre, milyen szép ez az ország. Később Brazília önálló lett, az uralkodó hercegből pedig Első Péter brazil császár. A fia volt Második Péter. Mind a kettő képe ott van ma is a pénzjegyeken, mert ez volt Amerika első és utolsó császársága. Később elzavarták a császárokat és kényurakat, felszabadították a rabszolgákat, s végül Brazília megnyerte a labdarúgó-világbajnokságot. A legjobb labdarúgó Pelé. Az elnök Kubicsek Juscelino.”

Érzem, hogy távoli olvasóm újra elveszíti bizalmát. Messzi és vadregényes országok utazói sokszor engedtek a kísértésnek, és kalandjaikat a hatás kedvéért kissé kiszínezték. Én magam sem hiszek el mindent dr. Gulliver Lemuelnek, habár esküszik, hogy a szintisza igazat mondja. De torzképnek, iróniának csak ott van értelme, ahol egy ismert helyzetnek rejtett vonásait világítják meg. Én csak fényképezni akarok, csak azt a helyet választom meg, ahonnan a dolgokat nézem, a többi a lencse dolga. Az olvasó fantáziájára bízom, hogy fog az emberiség történelme a gyerekek elképzeléseiben tükröződni, ha az eseményeknek ilyen rövid kivonatát kapják, ezt is portugálul, és olyan titokzatos szavakkal, mint „felfedezés” és „függetlenség”.

Az se biztos, hogy a tanító tudja-e, mit jelentenek. Csak annyit mondhatok, hogy még az igazgató sem tudta, mi az, hogy: *fidalgo*, pedig a szó előfordul a tankönyvben. (Aki valaha találkozott Don Quijote bús képével, tudja, hogy *hidalgo* köznemest jelent.) És mikor a mennyiségtani tanulmányok csúcsaként az utolsó, már nem kötelező tanévben, a kör területét is kiszámítják, és a pí betűről esik szó, a tanári kar nem tudott felvilágosítani arról, hogy a görög betű kifejezésben mit jelent az a szó, hogy görög. Az igazgató egyszer arról beszélt, hogy veszedelmes volna rakétával a holdra löni, mert eltörhet, és darabjai a földre, talán épp a völgyünkre eshetnének; s földi és mennyei dolgokról beszélgetve értesültem, hogy földünkön éjjel is nappal van, mert a nap *alatt* forgunk, míg a nap *felett*, a mennyekben örökké süt a nap. Hogy honnan kerül elő, hová tűnik a szivárvány, arról senki sem tudott felvilágosítani. (Erről csak Jehova egy idetévedt tanúja tudott többet: Isten küldte az özönvíz után, annak jeléül, hogy többé nem küld vizet. Legközelebb tüzet fog küldeni.)

A helyzet érthetőbb, ha tudomásul vesszük, hogy Dél-Amerikában minden gúlát a hegyénél fogva kezdenek építeni. Ha máshol várost alapítanak, vasúton és utakon kezdik. Aztán jön a vízvezeték, a villany, a csatornák... Aztán házak, kórház, középületek... végül talán székesegyházra is gondolnak. Az új főváros, Brasilia építése a székesegyház vázával kezdődött, s egyelőre még nincs vasút, autón is nehéz odajutni. Máshol kerékpárt gyártanak, aztán motorbiciklit, mozdonyokat... egy szép nap talán atomreaktort. Itt már van atomreaktor, de nincs bicikligyár. Így már megvan a Halhatatlanok Akadémiája, mind a negyven úriembernek van arannyal hímzett, zöld frakkja és díszkardja, de az elemi iskolával bajok vannak, mert nincs tanító. Nincs elég tanító, mert nincs tanítóképző, s nem lehet tanítóképzőt alapítani, ha nincs tanár. És nem is lesz, mert az adó nem erre való. (Lásd előbb.) Minden világos és logikus.

A gyerekeket, akik több óra hosszat róják az erdő ösvényeit, a gazzal benőtt utakat, hogy az iskolába jussanak, a dolgok háttere nem érdekli. Nézik a fekete táblát, játszanak a krétával, fűjják a himnuszt, melynek ritka szavait a tanító sem érti, játszanak, beteg tehenekről, születésről és halálról beszélgetnek, mint a felnőttek, megtanulják, hogy a szomszédokon kívül is van ember a világon. Több a szünidő, mint a tanítás; az evangélikus, a katolikus, az

állami ünnepeken, a járás védszentje napján (Szent Hubertus, a vadászok védszentje foglalkozik a völgy sajátos problémáival), az igazgató születésnapján, és ha sokat esik, úgy sincs iskola. A második-harmadik év végén a legtöbb szülő rájön, hogy nem érdemes több időt szentelni a tudománynak: kapálni, takarmányt szállítani fontosabb. A tanító maga sem volt képes megélni tudományából, fölkapna az állra, ha a bizonyítványkiosztás előtt nem kapna egypár kismalacot, kacsát, miegymást, ha nem kapna Amerikából valami fehér port, amelyhez csak vizet kell önteni; és már borjút lehet nevelni vele... Aki kijut a nagyvilágba, fél napi járóföldre innen, majd ott megtanulja a nagyvilág útjait!

Van, aki később a vasárnapi iskolában még megtud egyet-mást. Hall Dávidról és Góliátról, oroszánokról és kerubokról, Golgota hegyéről és apokaliptikus lovasokról. Még vannak nagymamák, akik Grimm mesekönyvéből felolvassák Jancsi és Juliska történetét. Körülbelül ennyi jut a betűk világából a legifjabb nemzedéknek.

Az olaszoknak még ennyi sem jut. Anyanyelvüket félig elfelejtették, a portugált félig tanulják meg, aki kukoricát ültet, és megtanulta, hogy a puliszkát pontosan háromnegyed óráig kell keverni a bográcsban, hogy paradicsommal, sült madárhússal vagy tejjel illik tálalni, az már eleget tud. Az anyák vigyáznak a gyerekekre, a mennyország mosolygó szentjei mindenkire, aki templomba jár, s gondol a lekipásztor szükségleteire.

Az iskolának mindenesetre megvan az az előnye, hogy nem terheli túl a gyerekeket, nem ver a fejükbe dogmákat és elveket, melyektől csak óriási erőfeszítés árán szabadulhatnak meg, nem félemlíti meg őket, nem ver beléjük tekintélytiszteletet. Talán ezért nincs völgyemben étvágytalan gyerek, idegbeteg ifjú, alázatos felnőtt.

Az iskolától - ez tanulságos - két lépésnyire van a temető. Nem könnyű megtalálni, mert igaz ugyan, hogy a szellemek néha kiszállnak a sírokból, éjfélkor körültáncolják a templomot, de arról szó sincs, hogy a páfrányt is kikapinálnák a keresztek mellől. A páfrány megnyeri a döntő ütközetet azok ellen, akik egy életen keresztül üldözték. A páfrány már megvolt, amikor az emberiség ősei fán élő rovarevők voltak; s valószínűleg még meglesz, amire a természet befejezi a magasabb rendű gerincesekkel való kísérletezést. Itt már meg is mutatja a páfrány, hogy bánik el az ember nyomaival. A páfrányé az utolsó szó. A fű, a bokrok mind páfrány-pártiak. Egy esős nyár elviszi a kisgyerek sírdombját, a moha szétfeszíti az öregek palakeresztjeit. Néha egy új sír ásásánál régi koponya tekint ránk az agyagos talajból. Finom gyökerek lógnak az ereknek, idegeknek szánt nyílásokból, és az emberek találgatják: „Kié volt, ki volt?” Egy régi sírban gyöngyházyelű bicskát találtak, s elvitték megmutatni Krüger bácsinak, aki már túljárt a kilencvenen. Rögtön megismerte, azt is tudta, hogy a csontváz egykori tulajdonosa egy forró nyári délután halálra itta magát cukornádpálinkával, s hogy akkor egy milreisért három üveget kapott az ember, hogy gyorsan és koporsó nélkül földelték el... épp csak a nevére nem emlékezett. S mivel Krüger bácsi maga is rövidre rá elment a páfrányok alá, attól tartok, hogy ez a név örökre elveszett.

Szeretem a temetőt, mert pátosztól, hazugságtól mentes. Egyetlenegy síremlék sem állítja, hogy feledhetetlen embert takar. Aki fáradt, nem kívánhat puhább takarót, mint az örökzöldet. Fiatal, nagyratörő koromban római sírhelyet kívántam magamnak, Cestius piramisa mellett, ott, ahol számocaszőnyeg alatt pihennek a régi utak vándorai; ma szerényebb lettem, a páfrányt várom.

Szeretem a temetőt, mert akkor látom, ha délután a templomba megyek, hogy megtörjem a csendet, Bach „Wohltemperiertes Klavier”-jával.

Így vonulnak be a nagy nevek a völgybe: Kant egy mondatával, Bach negyvennyolc előjátékkal és fűgával. Ők minden bozónál, gazonnál hatalmasabbak.

Isten háza - ellentétben a fővárossal - akkor épült, amikor az emberek már laktak. A dolgok rendjét betartani... nem ez az első parancsolat? Elsőnek a halandóknak illik építeni, aztán a mennyek lakóinak. Mellesleg azért is épít az ember, hogy a szomszéd falunak megmutassa, hol tart. Aztán megindul a nemes vetélkedés a harangos és a még néma templomtornyok között, a közt a templom közt, melyben már harmónium szól, s a másik közt, ahol csak énekhangok versenyeznek az angyalok karával. Torony, harang, harmónium pénzbe kerülnek, s e célra két-háromszor egy évben ünnepélyt kell rendezni, csirkét, malacot kell sütni; nyárs, rost, kemence, asztalok, padok állnak a templom mögött, mint az isteni háztartás nélkülözhetetlen kellékei.

Szívesen hisszük, hogy nekünk süt a nap, nekünk fénylik a tejút. Szívesen hiszem, hogy a templom jótékony csöndjével, több mint egy emberéletre emelt falaival s a gótikára emlékeztető, csúcsíves ablakaival nekem készült. Azt is elhiszem, hogy Bach, a jóságos Mester, a két kötet kottát nekem írta, mint olyannak, aki „ebben a tanulmányban már ügyesebb”. Sőt azt hiszem, hogy ironikusnak hangzó kijelentése: „Orgonálni könnyű. Elég a helyes billentyűt a helyes pillanatban megérinteni, a hangszer elintézi a többi”, nem is irónia; az ujjak, az inak muzsikálás közben eggyé válnak a hangszerrel.

„Ahol egy hegedű van, az már Európa” - olvastam egyszer. Hozzátenném: Kant és Bach, Vivaldi és Mozart korának boldogságát ott találom, ahol egy zongora áll, ahol felhangzik a régi, nyugati, többszólamú, az összhangzattan és az ellenpont jóságos és kérlelhetetlen törvényei szerint fogantatott zene. A honvágy alábbhagy a könyvtárakban, eltűnik az orgonasípok közt. Megszereztem Bach zongoraműveit, a „Fuga művészeté”-t is; így lettem én *parcus deorum cultor et infrequens*,¹ völgyünk legszorgalmasabb templomlátogatója.

Nemcsak egy valóság van, hanem számtalan. A kapálás valósága az egyik, az orvostudományé egy másik, a tizenkét hangközre osztott skáláé egy harmadik. Ebbe menekülök délutánonként a többiekől: korunk holdkóros atomörületéből és völgyem lábfekélyes nagymamái és hasfájós polgárai elől. „Da verschwinden alle Plagen, da verschwinden Ach and Schmerz” - dúdoló a harminckettedik kantátából, arra gondolva, milyen csodásan énekelte ezt zenén, Bachon és barokkon átütő magyar akcentusával László Magda.

Játszom a „Wohltemperiertes”-t, helyesebben: játszom vele. Kipróbálom a halk és furulyázó regisztereket, örülök, hogy hangszeremnek jó a tüdeje, szépen kitartja a basszusokat. Mással is próbálkozom: visszavezetem a négy b-nél, négy keresztnél többre írt darabokat eredeti hangnemükbe. Bach csak tizenhat hangnemben gondolkozott. A zongoraművészek örülnek, hogy néhány darab egy félhanggal elcsúszott, s így nehezebb elolvasni. Ezeket választják, ha művészetüket akarják bemutatni, technikájukat csillogtatni. Mi már régen elhittük, amit Bachnak akkor még bizonyítania kellett: hogy mind a huszonnégy hangnemben lehet játszani. De az ő saját nyelve ott hangzik tisztán, ha visszafordulunk az eredeti hangvalóságba. Csak amikor már elfáradt az ihlet, jöttek a b-k és kereszték kerítése mögé zárt darabok. Beethoven már az Asz-dúrtól várta az ihletet, Chopinnak, szegénynek, végül a Fisz- és Cisz-dúr távolságai, a b-moll nocturnohangulatai maradtak. De a „Wohltemperiertes” első kötetének második ötszólamú fúgája h-mollban énekel. Otthon érzem magam, ha a hangszer - majdnem azt mondtam: a hangszeremet - kinyitom, ha megtöltöm Donna Irma templomát a hazakisért előjátékokkal, fúgákkal.

¹ ... isteneknek ritka, fukar híve. (Somlyó György fordítása.)

Szeretném egyszer (mert a becsvágy oly későn hal meg, mint a remény) a fűgák egyik-másikát, épp az ötszólamúakat, énekhangra, a capella, pacienseimmel begyakoroltatni, minden zongoraszerűségtől mentesen előadni. Talán még eljön az a kor (Nostradamus szerint a következő világháború után jön), „un autre regne de Saturne et siècle d'or”, amikor az emberiség szép dolgokra fog gondolni. Akkor majd énekelni fogják a fűgákat, és táncolni fognak a szövegüktől megszabadított kantáták zenéjére!

Egyelőre még nem tartunk ott. Ami a világtörténelmet illeti, csak addig jutottunk, hogy a harmadik világégés előtt, „mely nemcsak a kereszténység országait rázza meg, de a pogányok országait is”, soha nem látott madarak repülnek a levegőben huy-huy vagy bip-bip kiáltással. Még nyugodtan orgonázhatom a „Wohltemperiertes”-t, még hozzászoktathatom a falbelieket egy olyan zenéhez, amely egészen más, mint a rádióból áradó.

A délutáni iskolaszünetben egyszer átjött az egész tantestület, mert még egyikük sem látott billentyűs hangszert. Furcsállották, hogy az egyforma fehér lapocskák különböző hangokat adnak. A gyerekek rendszerint csendben hallgatnak. Egy kislány feljött, megkérdezte, hogy portugál vagy német kottából játszom-e; egy másiknak megmutattam a C-dúr skálát, és másnap szépen eljátszotta: otthon a konyhaasztalon gyakorolta. Egyszer felballagott egy távol élő kolonista, aki véletlenül épp akkor jött a faluba, amikor az orgona jókedvében minden sípjából szólt. Egy ideig csak hallgatott, figyelt, aztán megkérdezte: „Hogy tanult meg ezen a gépen zenélni?” „Megmondom: most nemrég vette az egyház - mondtam -, s vele adták a használati utasítást is. Azt elolvastam.” „Könnyű annak, aki olvasni tud!” - sóhajtott a hallgatóm.

Ha a templom a Mennyei Hatalmak vára - a zenét ezekhez számítom -, a jegyzőé az, ahol a Földi Hatalmak laknak, vagy legalábbis, ahol követségük van. Ide jönnek a kolonisták, azoknak az embereknek bizalmatlan kifejezésével, akik a hatóságtól még nem sok jót kaptak. (Vagy vásárolhat az ember valamit, amiben kevesebb öröme telik, mint az okmánybélyegben?)

Piminetti Adhemár, akárcsak sógora, a pedellus, az uralkodó osztályhoz tartozik. Már a nagyapja itt született. Joga van ott aratni, ahol más vetett. De az aratásnak sem szabad munkává fajulnia, a dohányzást zavarnia. Nem szabad az embert túl messze vinnie a polentásbográcstól. Az ebédidő órája szent. Az államot lassú méltósággal illik képviselni, pláne, ha ez a tevékenység hozza meg a pénzt, ezt a csodálatos nyugtatószert, melynek még nagy adagokban sincs altató hatása.

Egy ügyes telekkönyvvezető errefelé másokon s önmagán sokat segíthet, már azért is, mert nemcsak a születések, de a halálozások főkönyvét is ő vezeti, a nagy könyvet, amely úgy fekszik az íróasztalon, mint egy páfrány nélküli temető. A dolog úgy áll, hogy az öregek, ha úgy érzik, hogy közeledik a vég, tulajdonukat át szokták íratni a fiatalokra, nehogy adót kelljen fizetniök. De néha bejelentés nélkül állít be a sápadt Halál. „Csak meghült” - mondják - vagy: „jó étvággal megevett egy fél kacsát, aztán lefordult a székről.” Egy ilyen egyszerű történet két ökör árába kerülhet. Ilyenkor Piminetti feladata a halottat feltámasztani, a napot megállítani, állami és égi rendelkezésekkel ellentétben emberi módon rendelkezni, helyreállítani a dolgok rendjét, röviden: először jön az átírás, s másnap a halál.

Petronius Arbiter szerint azonban: „Még Charon, ez a hatalmas úr sem tesz soha semmit ingyen.” Így érthető, hogy Piminetti a halottat sem támaszthatja fel potyán, egy aláírás erejéig. És ha az államnak adó kell... Istenem, nyílt titok, hogy a pénzügyminiszter hajórakományszám rendeli a bankót Angliából.

Aldomiro, kínai bölcsek kései utóda, tudja, hogy a betűk világa álmvilág, s csillagközi űr választja el attól az igazítól, melyben a szivarra való kukoricalevél terem. Piminetti Adhemár azt is tudja, hogy a betűk, a névsorok, az okmányok világa gonosz és haszontalan, s hogy illik vigyázni, nehogy megzavarja az elevenek valóságát. Az anyakönyvet kényurak találták ki, hogy papírláncon katonát és adófizetőt fogjanak. Vannak olyanok, akik azt hiszik, hogy az állam célja a közigazgatás, hogy születési bizonyítvány nélkül nem lehet élni, hogy halotti bizonyítvány nélkül nem lehet belépni a túlvilág kapuján... Mintha nem élt, szeretett, álmodott, patkolt volna el az utolsó jégkorszak idejétől szinte máig az egész földrész minden embere! Nem szabad megengedni, hogy a papírvilág túlnője a valóságot, mint a zöld bozót az alvók birodalmát!

Braziliában nincs válás. Hogy ez mire vezet, azt mindenki kitalálhatja, ha véletlenül nem a törvényhozó testület tagja. Itt van D. esete: három hétre az esküvő után faképnél hagyta fiatal felesége. A második szomszéddal tűnt el, csak annyit mondott a sógornénak, hogy ő másképp képzelte a dolgot. Ennek már jó néhány éve, és D. most megtalálta azt az asszonyt, aki viszont igenis, így képzelte. Hol keresse most a hűtlent? S ha megtalálja, hogy gyilkolja meg? Piminetti csak mosolyog, mond egy-két számot... eltemeti a csalódott hitvestársak betűtemetőjébe, átadja a bizonyítványt az özvegyé lett vőlegénynek. Semmi akadály, hogy a boldog pár egybekeljen, éljen, gyerekeket neveljen, s ültesse nekik az aipit. Valószínű, hogy máshol meg az itten élő férj porlad egy nagy könyvben; az is lehet, hogy nem. Mindegy, hiszen nem a betűvilág a fontos.

Annyi szent, hogy a halál Piminettinek dolgozik. Jó annak, akinek ilyen fáradhatatlan segédje van!

A halálból jó élni. De a szerelem is hoz a konyhára, ha már odáig fejlődött, hogy az anyakönyv „házasságok” rubrikájába kell bevezetni.

Ez rendszerint az érzés késői stádiuma. A fiatalok találkoznak, valahol a tizennyolcadik életévük s a mandiókaföldek közt. Mondanak egymásnak valamit, ami a távoli néző előtt örök titok marad. Többet tudnak Ádámról és Éváról, mint az egész világ teológiatanárai. Egy szép nap azt mondják: „Apróság van útban.” Erre mindketten elmennek Piminettihez, fizetnek, a barátok összegyűlnek, és hatalmas rakétákat durrogatnak. Piminetti boldog, mert számíthat arra, hogy a következő nyolc-tíz évben lesz mit bevezetnie a születési anyakönyvbe, a különös nevek lajstromába, ahol Achilles, Menelaos, Nair, Lair, Lourdes-i Mária, Salette-i Mária, Fatimai Mária, Sójajok Máriája után még mindig bőven van hely.

Boldogabb frigyeket kötnek Piminetti előtt, mint máshol? Egy tucat gyerek valahogy összefűz két embert. Azok, akik kapával harcolnak a gaz ellen, alig harcolnak egymás ellen. De csak a táj idillikus, nem az emberek, és ha a salernói doktorok már kimondták, hogy „contra vim mortis non crescit herba in hortis” - hozzátehetjük: hogy a boldogtalanság elleni csodafű sem terem a kertekben. Néha úgy jön a szerencsétlenség, mint a többi, a szárazság, az árvíz, a baromfipestis és az aipiárok esése. Az ember csak szenved, és vonja az igát. „Nem lehetne leszoktatni az embert a cachaçáról?” - kérdi az asszony. „Az asszony fejével valami nincs rendben, az idegeivel lesz baj” - sóhajtja a férj. Néha a férj tűnik el nyomtalanul, néha ördög bújik a feleségbe. Néha csendesen megoldódnak a nehézségek: „Nem értem ezt a tizenegyedik terhességet, a férjem már hat hónapja nincs itt - hallottam egyszer, amikor megállapítottam, hogy a magzat háromhónapos lehet. - Valószínűleg a tizedik utóhatása” - mondta az asszony. Férje, hazatértekor, ugyanezt gondolta. Ma a tizenegyediknél tartanak, és nagyon szeretik egymást. Néha fájdalmasabb a megoldás: Donna Márta férje szombaton mindig halászni ment, s ilyenkor a szomszéd özvegyember mászott be a konyhaablakon. De egy szombaton késő délután már otthon volt, amikor a váratlan vendég megérkezett... Donna Márta úgy kapta

fel a forró feketekávét a tűzhelyről, úgy öntötte le az özvegyet, hogy végül még a férje lovagolt a patikába olajért, mert azt vélte, a halál túl szigorú büntetés az első szemtelen kísérletért. Heinrich felesége fogta magát, átment Jehova legbuzgóbb tanújához. Aztán három hónap múlva, amikor az aranykapus menyei Jeruzsálem még mindig nem szállt le, szépen hazament. És Heinrich? Megfojthatta? Őt gyerekük volt. Kidobhatta? Hogy tovább hordja a takarmányt egyedül, és maga fejjen? Bevonult a csűrbe, húsz évig ott aludt. A munka ment tovább.

Hosentroga sertéskereskedő (aki nevét annak a ténynek köszönheti, hogy mindig kabát nélkül, nadrágtartóval sétál) vásárlásból hazatérve olyan helyzetet talált, melyet a francia vígjátékírók már annyiszor leírtak, hogy nehéz volna róla valami meglepőt mondani. Vett a feleségének egy hosszú nadrágot és egy övet, amelyről azt állítják, hogy csat helyett zárra jár. Megtanította autót vezetni. Most együtt járnak malacot venni, felváltva hajtanak, együtt jönnek haza. Nem lehet általánosítani, nincs szabály, csak esetek vannak.

Biztos csak az - ez Piminetti szerencséje - hogy házasodni muszáj. Hogy mi lesz abból, aki meg akarja takarítani a szertartást, azt az agglegények bizonyítják: egy férfi egyedül az erdőben lezüllik. Az özvegyember még él, van harminc- vagy negyvenéves tapasztalata, tudja, hogy a nadrágot és a tányért mosni kell. De az agglegény? Itt van a Kecskés Péter a serrán. Könnyen kaphatott volna feleséget, szép birtoka van, erdeje, sok kecskéje... De mindenféle könyvet, füzetet olvasott - ez még a második világháború előtt volt -, és hússzal akarta kezdeni. Olvasmányai meggyőzték arról, hogy Brazília rossz gazdasági helyzete a faji keveredésnek, a négereknek, indioknak tulajdonítható, hogy a botokudok vére fertőz, és fajnemesítési táborot szeretett volna alapítani. E célból meglátogatta az eladó lányok szüleit, előadta elméleteit, és kijelentette, hogy hajlandó volna hármát-négyet rögtön magához venni. Hiába ismerték a jó svábok Göbbels hason hangzású üzeneteit, ajánlatát mindenhol kereken elutasították, helyenként a házőrző kutyák hangos és harapós közreműködésével. Kecskés Péter egyedül maradt, és most úgy él, hogy minden vasárnap levág egy kecskét, feldarabolja, és a nagy kondérban aipigyökérrel megfőzi. Ezt eszi egész héten, akkor is, ha a nap melege alaposan megváltoztatta az első nap ízeit. Aztán új kecske kerül a bográcsba...

Itt van az örök agglegény esete, akit az egyszerűség kedvéért az *Örök*-nek neveznek. Olyan pontos ember, hogy zsinórral húzza a vonalat, ha aipit ültet, de a tányérmosás nem az ő dolga. Inkább vett két tucat fazekat, lábast, egymás után használja, s aztán kirakja őket az udvarra. Mindent egyszerre mos el, ha az eső meg nem mosta, a szél meg nem szárította közben. Amikor aztán meghalt a szomszédja - az Örök is túl volt már az ötvenen -, özvegye átjárt a lábos- és tányérhegyeket elmosogatni. A vége az lett, hogy elvette feleségül, s most mind a hat gyerek az ő nyakán van! Így van az, ha az ember nem tiszteli a dolgok rendjét, és ki akar lépni a sorból!

Születés, házasság, halál nem izgatják Piminettit. Beírja őket az Élet könyvébe, fújja házilag sodort szivarja füstjét (Brazília nyolcmillió kilométerének köszönheti, hogy még maradt tiszta levegője), és bevasalja az illetékeket. Nehezebb elintézni a panaszokat, pereket, melyek szintén reá tartoznak - ő az állam -, már azért is, mert a legközelebbi bíróság messze van, még drágább, s mert a periratokat ott idővel éppúgy túlnövi, elrejtí a gaz és a páfrány, mint mindent az országban.

Nem könnyű egy olyan esetben dönteni, mint a Kacsa-völgyi emberé! Jó és jámbor ember volt, kereste az elveszett bárányokat, legeltette nyáját, istenfélő pásztor volt... úgy, ahogy ezt a Szentírásban olvasta. Egy szép nap a szomszéd kutyája lábon harapta az egyik barikát. A barika sántított. A bűnös fizetni akart. A jó pásztor nem aranyra vágyott. „A bárányt akarom.” Jól van. A szomszéd keresett egy ugyanakkorát, megvette, elhozta. A jó pásztor elképedt:

fekete volt! Fekete, mint a boszorkányok vállán guggoló hollók, fekete, mint a gonosz szellemek - mit tegyen a fekete bárány a hófehérek között? A törvénykönyvek nem szólnak fekete és fehér birkáról... Mitévő legyen ilyenkor a jogrend teljhatalmú őre, Piminetti Adhemár?

Kevesen múlt, hogy magam is Piminetti törvényszéke elé kerültem. Nem szégyellem bevallani, hibáztam, és elmondom, hogy történt a dolog, hogy fiatal kartársaim okuljanak, és óvatosabbak legyenek.

Barátságos nagypapa jött patikámba, és *kukacolajat* kért unokája számára. A tudomány változtathatja a gilisztaűző szerek képletét, de a kukacolaj évszázados neve változtathatatlanul tovább él.

- Ezek az új szerek kitűnőek - magyaráztam neki -, de azzal, hogy beveszi a gyerek, még nincs minden elintézve. Ki kell kerülni az újabb fertőzést. Nem szabad a csirkét gilisztával etetni!

- Pedig szívesen eszik!

- Igen, de a giliszta tojása egyszerre csak újra megjelenik a porban. Aztán a szél visszahozza a konyhába, vagy ott ragad a gyerek kezén, ha a porban játszik! A gilisztákat el kell égetni.

- Gilisztatojás? - kérdezte a nagypapa. - Olyat még nem láttam. De ha azt mondja, hogy elégetni...

- Öntsön rájuk petróleumot, gyújtsa meg, az a legjobb.

- Ha parancsolja, megteszem.

Másnap dühösen visszajött.

- Ilyen rossz tanácsot még életemben nem kaptam!

- Nem volt jó az orvosság? Nem jött kukac?

- Tömegével jött! Meg se lehetett számolni! De amikor petróleumot öntöttem rájuk, és meggyújtottam, leégett az árnyékszék. Húsz éve építettem! Elsőrendű keményfából! Leégett!

A nagypapa kétségtelenül sok időt töltött az élet problémáin elmélkedve a régi épületben, s azért haragudott rám ennyire.

- Őszintén sajnálom - mondtam, igyekezve, hogy hanglejtésem meggyőzően hasson. - Volt egy olyan kis szív az ajtaján, mint ahogy az Németországban szokás? A brazil árnyékszékekben nincs semmi romantika!

Nem sikerült a beszélgetést máshová terelnem.

- Fizesse meg! Maga parancsolta!

Még egy félénk kísérletet tettem:

- Talán a szél volt az oka...

- Porrá égett. Csak a parancsát teljesítettem. Befehl ist Befehl! Ebben igaza volt. A világtörténelem igazolja képletét: befél, az befél. Csataterék, tömegsírok, rokkanthadak, por és hamu bizonyítják, hogy a befél igenis parancs. Sortüzet annak, aki nem hiszi! Ebben a haditörvényszékek megegyeznek.

Ami Piminetti magántörvényszékét illeti, nem voltam biztos, hogy megkülönbözteti-e a jó tanácsot a parancstól, viszont igen valószínűnek tartottam, hogy végül én fizetném meg a terepszemle költségeit, és annyit tudok, hogy az orvosok elleni eljárás az ítélettől függetlenül rossz befolyással van a praxisra. Ezért csak ennyit mondtam:

- A patika mögött van egy rakás régi deszka. Elviheti. Azon, amit a kukacolajon kerestem, nem vehetek szöveget is. Különben is, azt hiszem, a szögek nem égtek el! Az ajtóba szép, új szívet vághat! Ha perelni akar...

Eltaláltam a helyes hangot. Nagypapa megértette, hogy a kiegyezés csak előnyt jelent. És utóvégre az orvosság használt.

- Ide a deszkával - mondta, és nagyot sóhajtott utána. - De nem lesz olyan, mint a régi. Húsz év, érte? Az ember megszeret egy régi épületet. Hangulata volt!

- Igaza van - mondtam. - Az elmúlt korok patinája pótolhatatlan. De a fő, hogy az új megfeleljen a célnak.

Így kerültem el a vádlottak padját, s megtakarítottam Piminettinek egy problémát. Törvényszéke úgyis eleget bajlódik súlyos esetekkel. Csak fiatal bírák lépnek a tárgyalóterembe azzal az illúzióval, hogy a törvények fáradhatatlan szerzői már mindent előreláttak, hogy nincs más feladatuk, mint a szabályt egy bizonyos esetre alkalmazni. A völgy igénytelen jogi intézménye ennek az ellenkezőjét bizonyítja.

Nézzük például özvegy Kraupelné tehenének az esetét, amely épp most foglalkoztatja élénken a közvéleményt. Meglehet, hogy ez esetben a feleknek a városba kell utazniuk, ahol törvénykönyvek vannak, ahol a bírák, ahelyett hogy hosszan szivaroznának, hosszan olvasnak. Az is lehet, hogy a törvényhozó honatyák - mindig csak emberekre gondolván - elfelejtették az állatok szerelmi szolgálatainak díjazását szabályozni. Mindenesetre feljegyzem a tényállást. Nincs kizárva, hogy egy távoli vidék jogásza értesíti majd Piminettit, hol lelheti meg a kulcsul szolgáló paragrafust. Bevezetésül és a mezőgazdaságban esetleg járatlan olvasó számára meg kell jegyezmem, hogy semmi sem körülményesebb és fáradtságosabb, mint bikát tartani. A bika több takarmányt fogyaszt, mint a tehén, de nem ad érte tejét. Ha legelőn van, vigyázni kell, nehogy kárt tegyen abban, aki arra jár. Ha az istállóban tartják, takarmányt kell hordani, és tisztogatni kell alatta. Még a mészáros se jön érte, oda kell vezetni. Egy ilyen veszedelmes állat tulajdonosa joggal várja el, hogy szolgálatait becsületesen megfizessék.

Mármost özvegy Kraupelnének van két tehene, két szép, tarka tehene. Soha, semmi panasz nem volt magaviseletükre. Szomszédja, Jeremiás, „Isten saját gyermekei” énekkarának karmestere pedig egy bika tulajdonosa; s ez kétségtelenül igen laza erkölcsű bika. A napokban éjjel nekiment a kerítés korhadt részének, kidöntötte, s ott vigadt az egyik (vagy talán mindkét?) tarkával. Reggel Jeremiás, akinek a Kraupelnével való társadalmi kapcsolatai nem a legjobbak, átjött, bekopogott, és tárgyilagosan ennyit mondott:

- Száz milreis bikapénzt!

- Szentséges Isten! - kiáltotta az özvegy, mert már pontosan értesült az éjjeli eseményekről. - Még mit nem? A kerítést letaposni... és pénzt? Ki hívta a maga bikáját? Én nem!

- Biztosan a maga Sternije!

- Elment a jódogla? - érdeklődött Kraupelné. - A holdban lakik maga? Ma született? A bikája mulat, és én fizessek? Ott, Rio do Sulban van egy egész házsor... mindegyik háznak van egy vörös lámpája... és ha valamelyik vén számár azt hiszi, hogy neki tették ki a lámpát, és besompolyog, akkor sem a hölgyek fizetnek.

Amikor Jeremiás, „Isten saját gyermeke” azt hallotta, hogy Rio do Sul, sötétre pirult. Az igaz, hogy minden pár hónapban egyszer odarándul, de csak azért, mert ott él sógora, a lekvár-gyáros.

- Küldje csak a tehenét a vörös lámpás házba!

- Vigye a magáét! És hordja el magát!

- Megyek is, de Piminettihez!

- Várjon, majd meglátjuk, kinek lesz igaza!

Kraupelné elindult, hogy befogja a pejt a homokfutóba, míg Jeremiás lovára kapva, egyenesen a jegyzőhöz tartott.

Mint tapasztalt jogász, Piminetti nem hamarkodja el az ügyet. Legközelebb (ígérte) helyszíni vizsgálatot fog tartani, megnézi Sternit, a bikát, a kerítést, és majd aztán fogja beidézni a feleket. Közben majd meghallgatja a közvéleményt is, mert vox populi, vox dei!

Egyelőre még megoszlanak a vélemények. A bikatulajdonosok kivétel nélkül Jeremiás-pártiak. A tisztas háziasszonyok többsége az özvegyvel rokonszenvez. Nyugodt és kiegyensúlyozott személyiségek megegyezést javasolnak, többek között az eljövendő borjak igazságos megosztását.

Piminetti órák hosszat eregeti a füstöt, mert súlyosak a jog és az igazság kérdései.

A nehéz szellemi munkáért kárpótol a „politikai hatalom”, az édes kábítószer, melynek már nála bölcsebbek is rabul estek. Piminetti politikus is, ami nem azt jelenti, hogy egy pártnak a tagja, hanem inkább azt, hogy mind a kettőnek (melynek csak nevük és tagjaik különbözőek, de célkitűzéseik nem) bizalmas információkat szállít, néha cipőt is húz, s fölmege a fővárosba, hogy nagyon titokzatos, nagyon magas rangú személyiségekkel bizalmas megbeszéléseket folytasson. Az utazások után ugyancsak titokzatos célzások következnek: hidakról, állami kórházakról, papnöveldekről, autóutakról van szó, hatalmas tervekről, melyekből máig még csak sógora iskolaszolgáivá s felesége postatisztává való kinevezése valósult meg. Talán - ez volna életművének koronája - sikerülni fog eladnia aipitermelésre alkalmatlan földjeit az államnak!

Az máris szép, hogy a posta Piminettinek bért fizet felesége szobájáért, s feleségének postatiszti fizetést adnak; annál szebb, mivel egy országban, melyben az írni-olvasni tudók ritkák, a posta inkább a külföldieknek fontos, de egyébként nem lényeges intézmény. Telefon, sürgöny ismeretlen fogalmak. A világ dróthálózata csak Blumenauig ér. A leveleket az autóbusz hozza, ha a vonal tulajdonosa jókedvében van. Jókedve ritka, mert nem lévén titokzatos összeköttetése, a postaszákokat ingyen kellene szállítania. Nincs, aki kihordaná a leveleket. A postamesternő egyhalomba önti őket. Aki azt hiszi, hogy érkezett egy levele, bejöhethet, átnézheti az egészet. Karácsonytájt többen jönnek - ki ne hinne a Jézuskában? -, és megkérdik, jött-e levelük. Néha igazán írt egy rokon „odaátról”. A választ a rákövetkező karácsonykor hozzák. „Jehova tanúi” és „Isten saját gyermekei” folyóiratokat és füzetkéket kapnak az Egyesült Államokból és Svájcban. Vannak még előfizetői a São Paulóban megjelenő nemzeti szocialista hetilapnak, de számuk csökken. A fiatalokat nem érdekli a berlini siralomfal. Még Kubicsek elnök siralmas betonfalai sem érdekelnék senkit. Piminettiné zavartalanul keverheti a mindennapos puliszkát. Aki egy évig várt a levélre, azt is megvárhatja, amíg megöntözi a sült kacsával.

Piminettivel szemben lakom én. Ez a patika, az orvosi rendelő, az ambulatórium, a laboratórium. Itt a beteg elvárja, hogy: a vortice ad hallucem, feje búbjától a lábujja hegyéig mindenre legyen orvosság... pontosabban: a gyerekek fejekcémájától a nagy lábujj körme alatt ülő homoki bolháig mindent itt kell rendbe szedni, s nemcsak tute, cito, iucunde - biztosan, gyorsan, kellemesen -, mint ahogy ezt Celsus követeli, de olcsón is, mert pénzt se ültetni, se aratni nem lehet. Nehéz volna elmondani, mi mindent várnak el tőlem, könnyebb felsorolnom, mivel nem kell foglalkoznom: a vakbél és a lélek nem rám tartoznak.

A vakbeleket, pontosabban a vakbél processus vermicularisnak nevezett függelékét, melyet az isteni előrelátás a sebészek vigasztalására teremtetett, Tenente Gregorióban gyűjti kartársam, tekintet nélkül arra, hogy már megbetegedtek-e, vagy talán csak a távoli jövőben betegednének meg. Lelki betegeim nincsenek; ha az erdő kolonistája a lelkére gondol, akkor csak a templomba ülhet. Neurózist még nem láttam.

Volt korunknak egy nagy lélekgyógyásza, aki beszéltette, gyóntatta betegeit. Biztos sokaknak segített. Jót tesz a betegnek, ha valaki meghallgatja. A kezelésnek talán csak az a hátránya, hogy az orvos betegszik bele, hacsak nem süket, mint az a világhírű pszichoanalitikus, aki pacienseinek azt mondta: „Öntsd ki a szívedet, fiam” - és tüstént kikapcsolta hallókészülékét. Mások azt parancsolják az orvosnak, beszéljen, beszéljen addig, amíg a beteg nem hallgat többé neurózisára. Én a két iskola előnyeit összesítve azt ajánlom, hogy se az orvos, se a betege ne beszéljen.

A remeték nem szenvednek neurózisban. A trappista barátok ezt már évszázadok óta tudják: hallgatni, és sajtot gyártani, hallgatni, és erős szeszeket párolni, a lélek egyensúlyához vezet. Hogy a kolostor falai vagy a fák fala őrzik-e a csendet, az mindegy.

A kolonisták nagyokat hallgatnak. Nem regényalakok, akik vég nélkül beszélgetnek egymással, vagy arra gondolnak, mit mondanának, ha egy távoli személy közel lenne. Hallgatnak, mert kapálás közben nehéz beszélni. Hallgatnak, mert már mindent elmondtak egymásnak, mert kis szókincsükkel takarékoskodni kell. És ha napokig, hetekig hallgatnak, lelki sebeik begyógyulnak.

Sokoldalúnak kell lennem; elődöm még sokoldalúbb volt. Homeopatikus szereket árult, banánt, pálinkát, szövés hibás törülközőket, „bikaport” egykedvű tenyészállatok számára, és kiterjedt tojáskereskedelmet űzött. Doktor Rube lübecki volt, a német matrózok nyelvét beszélte, annál is inkább, mert orvosi praxisát egy cirkálón kezdte.

Rube házában élek, tevékenysége következményeit viselem. Akik csalódtak benne, abban sem bíznak, aki a házában lakik. Ezért kell olyasvalakiről szólnom, aki már nem él ezen a vidéken.

Rubének volt valamije, ami itt sokaknak hiányzik: életrajza. Minden európai élete „kész regény”, csak annak kell eljönnie, aki megírja - olvastam egyszer. (Boldogok azok, akiknek életéből nem lehet regényt írni, mert övük a mennyek országa!) Ha igaz, amit ismerősei mesélnek, apja kényszerítette az orvosi pályára, mert maga is orvos volt. „A vizsgáknál az izgatott diákot játszotta, aki nem merte bemutatni óriási tudását” - hallottam. „Ha a diák rosszul áll, Rostockba megy, doktorál” - idézte apja a tapasztalt ismétlők vigaszversét (a fordításban nem sokat veszít költőiségéből), s oda küldte fiát; sőt elkísérte, beszélt a tanárokkal, és megígérte nekik, hogy fiát sohasem szabadítja a szenvedő emberiségre. Az apa szavának állt, s mivel ifjabb Rübét hajlamai a tengerészet felé vezették, örült, amikor tevékenységét a matrózoknál kezdte, ahol legfeljebb két betegséggel kellett foglalkoznia. A spanyol polgárháború idején Rube parancsot kapott, hogy turistának öltözve jelentkezzen Cadizban. Mivel hajlamai nem voltak harciasak, Rube inkább egyenesen Brazíliába hajózott. Már voltak barátai a kikötőkben, jó üzleti érzéke volt, megélt. Aztán eljött az idő, amikor a

katonaköteles korban levő németeket koncentrációs táborba zárták, ahol ugyan nem volt gázkamra, de ahol a tropikus forráság, rossz ellátás, unalom, ostoba rosszindulat a hónapokat és az éveket éppen elég nehézzé tették, főleg a családapáknak és mindazoknak, akiknek rendes foglalkozása volt. De Rübe agglegény volt, rendszeres munkát úgysem ismert, és az ellátás körül ügyeskedett. Jó barátokra nemigen tett szert, de a tábort nem azzal a kis kofferrel hagyta el, amellyel jött, hanem tizenkét hatalmassal. Egy szép nap itt kötött ki a völgyben mint patikus és szülész.

Vannak, akiket valami a világ peremére vonz, vannak, akiket valami odavet. Van, aki szereti a tág teret, a csendet, az új távolságok, az új tájak megnyílásának lehetőségét. Mások csak kívül állnak, és csodálkoznak. „Errefelé sok minden olyan, mint Szibériában volt” - mondta itt meglehetősen egy öregember. „Je suis née et j’ai toujours vécu à deux pas de l’Opéra” - mondta itt egy hölgy, és ez úgy hangzott, mint Racine-nak egy búskomor sora.

De Rübe nem érezte jól magát a világ végén, s azon volt, hogy visszatérhessen a városba. Ahhoz pénz kellett. „Az emberek bőre alól kaparta ki” - hallom. A jó svábok azt várták, hogy a képeskönyvek jóságos és méltósággal teljes doktor bácsija jelenjék meg aipimezőjük határán. De Rübe jelent meg, aki „a disznótorra úgy állított be, mint egy *urubu*, mint a dögkeselyű”, és már vitte is a malac fülét, farkát s még egypár darabot „a kutyanak”, de maga ette meg. Mint az erdőbeli agglegények, se mosdani, se mosni nem szeretett. „Ha felhők vonultak fel az égen, már szaladt a patika mögé! Az őszibarackfára aggatta ingeit, óriási alsónadrágjait. Aztán megvárta, míg a zápor kimossa, a szél megszáritja. Voltak kék és zöld ingei is. És a haskötője úgy lobogott, mint egy szürke zászló.” Anélkül hogy kérdezném, mesélik volt betegei, a szomszédok, az öregek, a Rübe-történeteket. Frida néni a legelső telepeseikkel jött, mindent látott, mindent tud, de tortát, kalácsot sütni igazán ő tud legjobban. Nincs olyan esküvő, hogy ne hívják, ne órá bizzák a nagy, fehér torta díszítését! Ő meséli: „Ha esküvő volt, persze csak a nagyon jó módúaknál, úgy csinálta a Rübe: pontosan tíz perccel tálalás előtt jött, amikor mindig a legnagyobb a fölfordulás. Elcsípte az első családtagot, rázta a kezét, és azt mondta: »Szép, hogy meghívtatok. Igaz, nem voltam otthon, de a fiú átadta az üzenetet a szomszédomnak.« »Tyúha - gondolta az illető, ha éppen a vőlegény családjából való volt. - Hogy került a Rübe a menyasszonyhoz?« A menyasszony azt gondolta: »Mi baja lehet az apósomnak, hogy meghívta a Rübét?« És a vőlegény: »Ez is jól kezdődik, az anyósom a nyakunkra hívta ezt az alakot!« Rübe pedig beült a konyhába: »Nekem itt is jó! Csak tálaljanak! Úgyis csak egy percre jöttem, udvariasságból, vár egy betegem! Adjanak csak ide egy sült csirkét, az elég is lesz!« Úgy vágta, hogy látta az ember, sebészetet tanult, percek alatt szétszedte, eltüntette. Aztán azt kérdezte: »A torták? Micsoda dolog esküvő torta nélkül?« »De doktor úr, a torták bent vannak a szobában!« »Akkor hozzanak ki egyet!« Hoztunk neki. Annyit evett, amennyi csak belefért. Amikor aztán látta, hogy több már nem fér abba a nagy hasába, kinézett az ablakon. A kerítésnél mindig ácsorgott egy csomó gyerek, kíváncsiskodtak, várták a zenét, nézték a menyasszonyt... Rübe felkapta a maradékokat, hozzájuk rohant: »Egyetek, szegények, ezek a gazemberek nem adnának nektek egy falatot se!« Nekem is mindig mondta: »Adakozni kell, elosztani! A fölösleget a szegényeknek! Akkor nem lesz többé szegénység.« Aztán teledugta a zsebeit, és hazabiciklizett.”

Az antik írók nem boncolták személyeiket: nem szóltak tetteik titkos rugóiról; a tetteket írták le. „Volt egyszer egy asszony, Ephezusban” - mondja Petronius, s elmond róla egy kis mesét. A végén mégis pontosan tudjuk, milyen asszony volt. Rübe szívesen mesélget egy történetet saját magáról, s önarcképe olyan tökéletes, hogy talán érdemes feljegyezni, annál is inkább, mert Rübe vesz, elad, de nem ír, s ha egyszer elköltözik az örök vadászterületekre, tetteinek híre mindörökké elvész.

Régen, még mielőtt idejött, egy ismerősénél, a szemétládában talált egy törött tányért. „Igazi meisseneni porcelán, odaátról jött, de Istenem, szerencse és üveg könnyen törnek, törik a porcelán is” - mondta az ismerőse. „Elvihetem?” - kérdezte Rübe. - Azt hiszem, még össze lehetne ragasztani.” „Vigye csak.”

Rübe elvitte, egy fiókba tette, elfelejtette... És egyszer egy délután mit lát? Egy kis majom mászik be az ablakán! Nincs ebben semmi különös ott, ahol sokan tartanak kis majmot a háznál, játszótársul gyerekeiknek. De Rübének hirtelen zseniális gondolata támadt: elővette a tányért, az asztalra tette, odaállt az ablakhoz, és elkezdett üvölni: „Kié ez a vadállat? Hol van a majom tulajdonosa? - Még az utcára is leszaladt a majommal, a kis ijedt makimajommal: - Kié ez a majom?”

Tulajdonosa már jött is: véletlenül szintén orvos volt. Rübe nekitámadt: „Fizesse meg a káromat! Hallatlan! Majmot tart a városban. Ez nem őserdő! Beperelem! Feljelentem!” „Mi történt?” „Eltörte a tányéromat! Valódi meisseneni porcelán volt! Pótolhatatlan!” A kolléga még csak nem is felelt: rögtön fizetett.

Rübe maga foglalja össze a tanulságot; ha újra előadja a történetet: „Lélekjelenlét! gyorsasági ideák! Ez kell, uraim, ha az ember boldogulni akar!”

Rübe könnyebben boldogult volna, ha nem tanította volna ismerőseit, betegeit saját módszeire: „Lepedőt foltoz, Schmidtné? - kérdezte. - Nevetséges! Tudja, hogy én hogy csinálom? Ha lyukas a lepedőm, a párnahuzatom, ha kiégett a villanykörte, lemegyek Blumenaubába, a szállodába, és mindent kicserélek!” De még ezt is elnézték volna mint furcsa szeszélyt, ha nem szárad ki a kútja, és nem jár át a szomszédba vízért. „A tyúkok mindig úgy tikácsolnak... és az ember csak dr. Rübe gömbölyű felét látta, a feje benne volt a tyúkólban, kirámolta a tojásokat!” Tevékenységének végül sajátos hajlamai vetettek véget, melyek egy olyan vidéken, ahol már a kisgyerekek is ismerik a tyúk és a kakas közti különbséget, csodálkozást s felháborodást keltettek. Rübe ifjú barátai pórul jártak; s egy szép nap őt is fejbe vágta valaki egy sörösüveggel. Fényes nappal történt, a patika előtt, de tanúkat nem talált. Piminetti maga, aki mindig ott szokott szivarozni a tornácán, véletlenül éppen másfelé nézett, nem látott semmit.

Életünket a véletlenek irányítják. A sörösüveg akkor jelent meg az események helyszínén, amikor váratlanul egy komolyabb összeghez jutottam. Megvettem Rübe porlepte skatulyáit, házilag kotyvasztott kenőcseit, homeopátiás szemeteit, boszorkánykonyhaszerű laboratóriumát, virsli- és egyben fecskendőfőzőjét, nem törődve se a nevetségesen magas árral, se azzal a ténnyel, hogy rögtön a szemétdombra kerül az egész förtelmes gyűjtemény, mert tudtam, hogy csendet, hűvös estéket és az eljövendő évek minden napjára édes, langyos tejet veszek. Rübe is megvalósította élete álmát: házat vett egy kikötő legsötétebb negyedében, ahol matrózoknak szobákat ad ki, vadmacskabőröket csempész ki, órákat be, és éli világát. *Indulget genio suo* - mondanák a latinok.

Rübe fütyül a legendájára. Neki mindegy, ha elmesélik, hogy járt tojást lopni, hogy tanította kutyáját csirkelopásra... én vagyok az, aki tettei következményeit viseli. „Biztosan puszipajtása volt, azért adta el neki patikáját.” „Az egyik olyan, mint a másik...” Ilyeneket mondanak jó svábjaim. Nagy ívben kerülük a házat, ahol valaki egyszer már gorombáskodott velük. A gyerekek már az ajtóban ordítanak, a takarékos Rübe tompa tűire emlékezve.

Mégis hálásan gondolok nem-mindennapi kartársamra. Ő, aki a törvényesség határvidékein jártas, tanított meg arra, hogyan lesz az európai orvusból brazil vidéki patikus!

Hogy ezzel hogy állunk, azt csak a brazil jogviszonyok ismerője érti meg egészen, mert a völgyet a köztársaságnak nyilvánított Brazil Császárság veszi körül. „Brazíliának több törvénye van, mint akármilyen más országnak - magyarázta egyszer egy bennszülött barátom -, csak egyetlen hiányzik. Az a törvény, amelyik megparancsolná, hogy a többi tisztelni kell.” Egy kiváló jogász ezt így fogalmazta: „Brazília az Egyesült Államoktól alkotmányt kapott, Portugáliától megkapta a római jogot, Napóleontól a code civilt, végül Schachtól a devizarendeleket. Az itteni törvényhozóknak már semmi más dolguk nem volt, mint a paragrafusok megkerüléséhez szükséges törvényes utakat kidolgozni.” A következmények kissé furcsák. Egész erdőket, növényzetükkel, állatállományukkal, fölégethetnek; de van ebvédő törvény, amely oly szigorú, hogy senki sem mer lelőni egy veszett kutyát. Ennélfogva sokkal több ember pusztul el a városokban veszettségben, mint az erdőben kígyómarástól. Válás nincs; de ha valaki a nászéjszakán rájön, hogy felesége nem érintetlen, nyolc napon belül hazaküldheti, és kereshet egy másikat. A naturalizált polgárnak ugyanolyan kötelességei vannak, mint a született brazilnak, ám nemcsak hogy államelnök nem lehet, de szemetes, kémikus, bánya- vagy szigettulajdonos, hajóskapitány, São Pauló-i taxisofőr vagy lapszerkesztő sem. Vannak lapok, ahol az analfabéta portás a felelős szerkesztő, mert a törvény erre nem írja elő az elemi iskolai bizonyítványt. A naturalizált tanár nem taníthat földrajzot vagy történelmet, hacsak nem született portugál, goai hindu vagy macaói kínai az illető. (Ennyi maradt meg a portugál világbirodalomból.) A város és vidék közti különbség akkora, hogy sok törvény csak a villamos végállomásáig ér. Az Interior, a belföld másfajta világ. Hallottam egy brazílról, aki eljutott Hamburgig, de nem volt hajlandó tovább utazni. „Az Interior nem érdekelt” - mondta. Az Interiorban vannak utak, melyek szélén tábla hirdeti, hogy azon túl az állam már semmiért sem felelős, mindenki vigyázzon magára. Az Interior részére külön törvények szabályozzák az orvosi gyakorlatot s a patikáét.

Dél-Amerikában mindig orvoshiány volt. A régi, békés Európából kevés orvos vándorolt ki. A jóakarátú, de néha veszedelmesen naiv észak-amerikaiak úgy akartak segíteni a bajon, hogy São Paulo államnak egy egész orvosi fakultást ajándékoztak. De alig volt úgy-ahogy kiképezve az első pár tucat orvos, amikor védelmükre olyan törvényeket hoztak, melyek az európai orvosok nosztrifikációját rendkívül megnehezítik. A São Pauló-i egyetem egyáltalán nem nosztrifikál. Egyszerre csak kevesebb volt az orvos az országban, mint azelőtt. A patikusok éppoly kevésbé gondolnak arra, hogy a vadregényes Interiorba vonuljanak, mint az orvosok. A törvényhozóknak egész új rendeletsorozatokot kellett kitalálniok, hogy saját törvényeiket kijátszhasák. Egy négy elemít végzett patikustanonc egyszerű vizsgával patikusává válik. Hatkilométernyire a várostól vagy a legközelebbi patikától már boltot nyithat. Adhat - sőt, kell hogy adjon - elsősegélyt. És mi az elsősegély a vakbélgyulladásnál? Kivenni a vakbelet. Agytumornál? Operáció. Méhen kívüli terhességnél? Szintén. Végül mindenhol mindent szabad.

Nem egészen könnyű megszerezni a negyedik osztály bizonyítványát, hacsak az ember végig nem üli még egyszer a négy elemít a már leírt tanintézetben. Európai diploma nem pótolhatja ezt az okmányt. Szerencsére a vizsgáztató bizottság egyik tagja potom áron árulja a bizonyítványt, mely nélkül a bennszülött patikustanoncok nagy része el sem indulhatna. Kissé lehangoló később megtudni, hogy Szent Katalin állama Szent Pálét külföldnek minősíti, és az ottani bizonyítványokat nem ismeri el. A völgybe vezető útról letérve, a fővárosba, Florianopolisba kell menni, és ott még egyszer el kell mesélni, mi is az a desztillált víz. Ezzel megszerzi az ember a jogot, hogy új pecsétekért fizessen. Így lesz az orvusból patikus.

Mindezt kartársam, Rube magyarázta meg, miközben még gyorsan leszerelte eladott háza villanyvezetékeit, és kiakasztotta a hálózobaaajtót, melyre - mondta - új lakásában szüksége lesz. Hálásan figyeltem. És ha most közös betegeink azt mondják, hogy undorító, pimasz

fráter volt, mindig megjegyzem, hogy alapjában véve okos ember volt, és mégiscsak többet értett az orvostudományhoz, mint a helybéli javasasszonyok.

Ha az állam az erősebb jogán bevasalta az illetéknek, taksának, adónak, miegymásnak nevezett pénzeket, megindulhat az emberségesebb harc a mindennapi kenyérért. Itt nem egészen olyan ádáz, mint a civilizáltak nevezett külvilágban, de semmi esetre sem könnyű. Láz és fekély ellen küzdeni mindenütt egyforma nehéz, aggkor és halál ellen harcolni mindenhol egyformán kilátástalan. Itt a beteg s az orvos közt Rube szellemén kívül még a parasztnak a városi ember elleni jogos bizalmatlansága, a régi lakosnak az új elleni ellenszenve, az idegenszerűség gátlása is áll. A közel lakó orvos úgysem érhet sokat. „Ha nem volna számár, a városban maradt volna.” Már maga az utazás is a gyógyuláshoz tartozik, mint régente a zarándokút. A Donna Irma-iak lemennek Tenente Gregorióba, az ottaniak a blumenau-i orvosokban bíznak, szerencsájukra - mert a blumenauiak maguk, ha megijednek, São Paulóba repülnek. (Onnan már csak az államelnökök, kormányzók és milliomosok repülnek tovább New Yorkba vagy Londonba.) Az orvos már lassanként úgyis eltűnik a csodaszerek mögött; jaj neki, ha nincsenek gépei. A röntgengép és a besugárzókészülék képviseli az orvostudomány misztériumait. „Átvilágítani” az a szó, amely a legtávolabbi völgyekben is jelent még valamit. „A fiam nem tanul, át kell világíttatnom a fejét - mondta egy anya. - A gyerekek fáj a hasa, az orvos átvilágította, és meglátta, hogy a banán, amit evett, éretlen volt.” Nekem nincs ilyen gépem. „Rio do Sulban van egy besugárzókészülék. Az orvos csak beállítja, hogy milyen betegséget akar meggyógyítani, mint ahogy a rádiónál az állomást, és már el is sugározza őket.” „A kórházban van egy gép, az kihúzza a vérnyomást. - Az, aki ezt mesélte, hozzátette: - Saját szememmel láttam.” A technika csodáiba vetett hit, a sötét szobától való megilletődés, a felvillanó fények varázsa nem zárja ki a régimódi csodák erejét. Még hatnak a varázsigék és a ráolvasás. Ősnémet és ősafrikai vallások egybevágnak: a varázsigék gyógyítják az orbáncot, a ráolvasásnál jobb nincs a fejfájás ellen.

Bevallom, mielőtt ide vetett a jószerencsém, nemigen ismertem a varázsigék hatását. Először a fűrészmalomban hallottam róluk, ahol Pött, kedves mesemondó barátom vágja a deszkát az erdők büszke óriásaiból:

Élt egyszer Timbo és Mirador közt egy öregasszony. Özvegy volt, egy árva tehene sem volt. Az utolsó tehenét az utolsó lánya kapta hozományul, az utolsó malacát a pestis vitte el. Akkor az asszony elment a paphoz, és azt mondta: „Padre, segítsen, én már nem tudom, mitévő legyek.” „Jaj, kedvesem - mondta a padre -, értem én a helyzetedet, de én is szegény vagyok, nincs mit adnom. Csak egy jó tanácsot adhatok: próbálj ráolvasni az emberekre, hívd magadhoz a betegeket, az Úristen majd megsegít!” „De padre - mondta az asszony -, én nem értek a ráolvasáshoz!” „Nem értesz? Hát ez egyszerű: odaállsz a beteghez, lehajolsz, elmondsz egy Miatyánkot vagy kettőt, aztán halkán hozzáteszed: Ha segít, jó, ha nem segít, az is jó - és bízzál Isten kifogyhatatlan kegyelmében.” Nos, az asszony szépen megköszönte, hazament, megfogadta a jó tanácsot... és alig múlt el egy év, már újra volt tehene, malaca, baromfija, mindene, az emberek messze földről jöttek a betegekkel.

Telik-múlik az idő, egy szép nap csak megbetegszik a padre, tályogot kap a torkába, nem tud nyelni. Egyszerre csak rosszul lesz, elájul, alig lélegzik... Szerencsére arra jár a szomszédja, nem sokat teketóriázik, felrakja a kocsira, és rajta, lóhalálban hajt a híres javasasszonyhoz!

Amikor az asszony meglátja a papot, megijed... Ha kinyitja a szemét!... De muszáj úgy tennie, mint mindig, elmondja az imát, lehajol, rákezd: „Ha segít, jó, ha nem segít, az is jó...” A padre pedig, amikor meghallja varázsigéjét, felüti a szemét, elneveti magát... úgy nevet, hogy felszakad a tályog, kifolyik a genny, s ott helyben meggyógyul!

Ki merné tagadni, hogy a varázsigék használnak?

Óvatos pacienseim megkérdezik: „Tud receptet olvasni? Csinált már kenőcsöt? Tud injekciót adni?” Nehezebb ilyen kérdésre felelni: „Azt mondja, orvos... hát akkor magyarázza meg, hogy van az: amikor nem voltam férjnél, mindig lányokat szültem, most, hogy férjnél vagyok, csupa fiút kapok... miért?”

Pár napja egy fiatalember járt nálam, egyenesen megkérdezett: „Ért maga női bajokhoz?” Nem szívesen játszom az egész orvostudomány mindentudó doktorát, de azt mondtam: „Igenis, női bajokhoz is értek.” „Jó, akkor kezdjük, de gyorsan! Múlt héten Rio do Sulban jártam, ott felszedtem egyet. Éget.”

Hogy mi kelt bizalmat, mi nem, azt nem könnyű kitalálni. Egy paciensem egyszer bejött a dolgozószobámba, már nem tudom, miért. Meglátta nyomorúságos hárompolcnyi könyvtáramat. „Az új doktor nem sokat ér - újságolta aznap este mindenkinek, akivel szóba eredt. - Ott voltam a szobájában, s tudja, mi van ott? Könyvek! Könyvei vannak! Még csak tanul!” Praxisom akkor javult, amikor egy ideig magam is feküdtem a szívem miatt. Hozták a szívbajosokat. „Neki is volt, most biztosan megtanulta” - mondták.

Igazán sok mindent tanultam; ha mást nem, egy sajátos nyelvet. „A férjem mindig kibújik a nadrágból” - azt jelenti, hogy hasmenés elleni szert kell adnom. („A férjem átugrál a kerítéson” - viszont nem jelent betegséget, azt sem, hogy kiváló sportember az illető; portugálból fordított mondat: azt jelenti, hogy hűtlen az ipse.) „Utazó aszpirin” rosszullet elleni antihistaminicum, „fogpor” kamillateát jelent - mert a kisgyerek attól beteg, hogy fogzik, s akkor kamillateára van szüksége. De a teát keresztanyja fürdővizéből kell főzni. A „fehér balzsam” belülről használ, a „fekete balzsam” kívülről.

Most már nagyjából tudom, mit gondol a kolonista a testéről s betegségeiről: az újszülöttnak cucli kell - „der Bico” - hogy elaludjon. Ha a piszokba esik, az anyának kell tisztára szopnia. Ha az anya szoptatás közben teherbe esik, a tej mérges lesz. Akkor tejport kell venni, mert az nem tehéntej, hanem gyári tej. Géppel gyártják. Ha a gyerek cukorkát eszik, kukacot kap. Van bélkukac és vérkukac. A kukacok a holdhoz igazodnak, kukacolaj csak fogyó holdnál használ. A felnőttek betegségei: az influenza, a vakbél és a tüdőgyulladás. Az influenza ülhet a tüdőben, a hasban, de „néha megakad az orrban, és nem akar kijönni”. Hallottam valakiről, „annak a fejébe szállt az influenza, fogta magát, otthagya az öreg feleségét, s egy fiatal szökével meglógott”. A betegségek oka a meghűlés. A bőrbetegségek a vértől jönnek. Ilyenkor vértisztító tea kell. A hasfájást a máj okozza. Az asszonyok betegségeit az évek.

A kolonista sokáig élt orvos nélkül, a beteg pedig követeli, hogy foglalkozzanak vele, adjanak neki valamit!

A gyerekek ekcémáira sárga virág főzetét teszik. A tökvirágtea a legjobb. Felnőtteknél hatásosabb a puskapor ecetben vagy tejben. Reumánál mély lyukat kell ásni, olyan földet kell a fájó tagra tenni, melyre még nem süttött nap. Sebre, fekélyre káposztalevél, kréta, túró, savó, zsír kerül. A fogpép drága, de nagyon jó. Daganatra pálinkás rongy jön, sóval vagy só nélkül. Akinek a szomszédja olasz, hamar rákap a ricinusolajra. A serrán még nem felejtették el a reneszánsz orvosainak jelmondatát: „Qui bene purgat, bene curat.” Az óvatosabbak „paptetűből” főznek teát, ezzel gyógyítják a májat és a vesét.

A csirkék mindenre jódtinktúrát kapnak, ha mégis megdöglenek, pestisük volt. A lovak gyógyszere a terpentinolaj. Aki ezt sem tudja, az menjen kapálni, abból világéletében nem lesz patikus.

Irigylem a Tenente Gregorió-i orvost, aki egy kukkot sem ért németül, s ezáltal elkerüli a szükségtelen vitákat. Logikusan gondolkozva, sváb parasztlányt vett el, akivel sohasem fog vitatkozni, s aki egy csapásra a fél völgy sógorává, nagybácsijává, komájává tette. Dr. Felix is visszakívánczik a városba, ő is meg akar gazdagodni, de nem a kicserélt lepedőkön, a kicsalt kacsákon. Ha franciául tudna, azt mondanám, dr. Knockot („Az egészséges ember az a paciens, aki nem tudja, hogy mi a baja.”) vette példaképül. Módszereit nem utánozhatom, de feljegyzem elveit ifjú kartársaim okulására:

1. A paciens négyóránként injekciót kap, hogy tudja, miért van a kórházban.
2. Nem operált paciens legalább egy hétig marad bent, az operált négy hétig.
3. A császármetszés pótolja a szülészeti ismereteket.
4. A vakbél éppen perforáció előtt áll, ki vele!
5. Ha valami baj történt, megduplázni a számlát, nehogy a paciens azt higgye, hogy rossz az orvos lelkiismerete.
6. Aki nem fizet, addig marad a kórházban, s addig kapja az injekciókat, amíg a hozzátartozói kiváltják.

Ez az utóbbi elv néha nehézségekhez vezet: egy idősebb embert az oszlás előrehaladott állapotában saját költségen kellett eltemettetnie, és két gyereket - egy feketét és egy fehéret - örökbe kellett fogadnia, mert senki sem jött értük. Ám ezek az apróságok nem zavarják a nagyvonalú tervet. Dr. Felixhez tanácsolom reménytelen eseteimet. Az agonizálókat buzgón röntgenezi. A hozzátartozók örülnek, hogy minden lehető megtörtént, dr. Felix örül, mert minden röntgenkép egy lépés a város felé, s én is örülök, mert jót tesz a statisztikámnak; hogy az én pacienseim nem halnak meg. Így szent a béke.

Dr. Felixet a város vonzza; jobban mondva, az a téglá- és betonhalmaz, mely sivatagi hangulatú, gyorsan nőtt európai fővárosokra emlékeztet. Neki elég, ha átvilágíthatja a haldoklókat. Én itt szeretnék élni és meghalni, inkább a házakba, a lábosokba, a fiókokba világítok, hogy többet tudjak meg az emberekről, titokzatos környezetemről.

Aki egész életét az erdőben töltötte, ismeri a vadmacskák rejtekhelyét és a kígyók fészket. Aki két évtizeden keresztül hasonlóan nagy, vadonszerű könyvtárakban egy könyvet, egy mondatot, néha csak egyetlen szót keresett, hasonló ösztönnel találja meg a kéziratok rejtekhelyeit. Nagyon büszke vagyok; itt, ahol mindent túlnő a bozót, ahol csak történetek vannak, de nincs történelem, mégis rátaláltam a krónikákat őrző fiókokra! A település huszonötödik évfordulójára egy emlékkönyvet terveztek, fölkérték az első kolonistákat, hogy írják meg emlékeiket a régi hősidőkről. Volt, aki írt, de nem adtak ki semmit. A begyűlt pénz a nyomdaköltségre nem lett volna elég, de bőven elég volt nyáron sült birkahúsról és cachárára. Az ívek, a füzetlapok már elsárgultak. Bogarak, kukacok, pókok elvették, hozzáfirkálták a magukét. Szépen leporolom a lapokat, híven és saját hangnembem próbálom lefordítani az írásokat:

„Ezerkilencszázhuszonkettő május tizenkettedikén jöttünk Donna Irmába, mi és még egy család. Előző nap esett, nem volt élvezet a sáros úton, a mély pocsolyákon keresztülvergődni. Már sötétedett, amikor a lányommal megérkeztem. A férjem négyesfogaton ment előre, ő még világosban érkezett. Mi egy ranchót, kis kunyhót kaptunk az egyik kolónián, egyelőre nem volt más. Mindent leraktunk a kocsirol, ágyat vetettünk éjjelre. A férfiak valami cippindából font tákolmányra feszített gyékényeken aludtak. Mi, asszonyok hoztuk az ágyakat, betettük a dunyhákat, és már megvolt minden. A férfiak már azt is tudták, hogy a szomszéd kolónia mögött van egy venda, odamentek, a vendistáné olyan szíves volt, hogy még kávé is főzött nekünk, és nemsokára vacsorára terítettünk a nagy utazóládákon. Zsemle, kolbász, kávé - ez

volt az első vacsoránk az erdőben. Jaj, sohasem fogom elfelejteni az első őserdőbeli éjszakámat! Annyit hallottam a kígyókról és vadállatokról, azt hittem, a rancho minden hasadékan be fog mászni egy, és nem aludtam egy percre sem. Ha ma visszagondolok rá, azt kell mondanom, nem is olyan nagy a kígyóveszély. Az ember mindent megszokik. Másnap a főzésről kellett valahogy gondoskodni. A férfiak két villa alakú gallyat dugtak a földbe, ráfektettek egy egyenes ágot, s már kész is volt a főzőalkalmatosság. Napközben mi ketten, asszonyok, elmentünk élelmet keresni. Előbb benéztünk a vendistához, hogy ott mit kaphatnánk. A felesége felajánlotta, hogy használjuk csak a kemencéjét. Ennek nagyon megörültünk, mert most már magunknak kellett a mindennapi kenyeret megsütnünk... Innen elmentünk a mai falu helyére, ott lakott az első kolonista, K. úr. Ők is kedvesen fogadtak, K.-né azt mondta, majd megtanít arra, hogy is néz ki a háztartás errefelé, amit előre megköszöntünk. Egy másik kolonistánál a rancho körül nagy, kövér tököket láttam, és mert szeretem a tököt, megkérdeztem, vehetek-e egyet. Hogyne, mondta, csak vigyek haza egyet, nem kerül pénzbe. Kikerestem a legkisebbet, de az is olyan nehéz volt, hogy alig tudtam hazacipelni. Mivel másnap vasárnap volt, tökkompót akartam csinálni. Finom fűszerekkel, sok cukorral megfőztem, de nem ízlett senkinek, ki kellett dobnom az egészet. Később tudtam meg, hogy takarmánytök volt. Most már évek óta én is ezzel etetem teheneimet, malacaimat. A mi saját földünk jó messze volt a ranchónktól, és férjemnek, aki rögtön elkezdett dolgozni, nagy utat kellett reggel megtennie, és este visszafelé. Ott a földünkön volt egy még kisebb rancho, a férjem rendbe szedte, odaköltöztünk... Amikor a kis ranchóban úgy-ahogy berendezkedtünk, elkezdett esni, s mivel a tető nem tartott, esernyő alatt ültünk, hogy ne ázzunk annyira. A férjem, amilyen gyorsan csak bírta, kivágott egy csomó fát, bozótot, a szomszédok, akik már két éve itt laktak, segítettek, és új, nagy ranchót építettünk. Magunk vágtuk a zsindelyt, zsindellyel fedtük a tetőt, a falakat, még a padlót is zsindelyből csináltuk. Hogy örültünk, amikor beköltözhattünk! Három évig laktunk a ranchóban, és mert akkor épült az iskola, volt ok ünneplésre, és az iskola fölszentelésének ünnepét a mi ranchónkban tartottuk. Idővel sok ilyet láttam, de az első volt a legszebb. Minden család hozott az otthon sült kalácsból, a férfiak hozták az italokat, és gondoskodtak a játékokról. Reggelig énekeltünk, meséltünk, és mindenki sajnálta, hogy végül mégis haza kellett menni... Férjem buzgón irtotta a rengeteget, én mentem tejért, édes krumpliért, néha főzelékért K.-hoz. A kislányom még csak kétéves volt, még mindennap tejet kellett innia. De néha vissza kellett fordulnom, mert a Donna Irmapatak megáradt, s a víz keresztülfolyt a rozoga pallón. Egyszer félútról fordultam vissza: egy kidőlt fatörzs feküdt az út mentén, és legalább egy tucat majom ugrált rajta. Ezekről nagyon megijedtem. Első évünk nagyon esős volt, nem lehetett tisztást égetni, én hordtam össze a lombot, a férjem vágta a gallyakat, így készítettük elő a földet az aipi részére. Amikor már kukoricánk termett, új bajba kerültünk: jöttek a papagájok, minden csőnek nekimentek. Amikor a férjem a földünkön keresztülvezető utat építette, megmutatta, hogy kell a puskával bánni, a papagájokat elzavarni. Egyszer, gondoltam, kipróbálom a tudományomat - de rá egy percre már jött is a szomszédasszony, szaladva, és azt mondta, rögtön észrevette, hogy nem a férjem lőtt, mert férfi kezében a puska hangosabban durran. Még ma is nevetek, ha rágon-dolok. A szomszédasszony éppen akkor vette az első tehenét, attól félt, hogy rosszul célzok, és majd azt fogom eltalálni. A második évben volt annyi legelőnk, hogy mi is vehettünk egy tehenet. Akkor aztán volt már tejünk, vajunk, sajtunk. Amikor a tejjár megindult, már nekünk is volt három tehenünk, mi is szállítottunk tejet. Ez biztos keresetet jelentett, de a munka is mindig több lett. Faházat építettünk, megszületett a második lányom. Takarékoskodtunk, minden munkát vállaltunk, s harminckilencben felépítettük a téglaházat. Ma már sok minden megváltozott, már van orvos és fogorvos is! De hogy volt ez régen!... A férjemnek egyszer nagyon fájt a foga, átment a szomszédhoz, hogy húzza ki, ha van egy kis harapófogója. Volt neki, a férjem egy fatörzsre ült, és a szomszéd kihúzta. A harmincadik születésnapomra is jól

emlékszem. A férjem erdőt irtott, de az egyik fa nem dőlt ki, mert a koronája egy másikéval összefonódott, amelyet a vihar döntött ferdére. Segíteni akartam a fűrészelésnél, de alig fűrészeltük el a felét, amikor a másik fa eldőlt, egy vastag ág feltépte a ruhámat, kékre zúzta a mellemet... Feledhetetlen az első esküvő is a völgyben. Előző nap folyton esett, a menyasszony és vőlegény lementek a városba - negyven kilométernyire volt a templom és az anyakönyv. Mint férj és feleség jöttek vissza este, a fiatal férj és a tanúk felgyűrt nadrágban a lovak mellett, a fiatalasszony fehérben, koszorúval a fején ült a bakon, és a gyeplőt fogta. Hatalmas éljen fogadta. A lovak megálltak a feneketlen sárban, a férjnek kellett ölben behozni a fiatalasszonyt. Ma már nem szekéren megy a lakodalmas nép, hanem kocsin vagy autón. Mi minden van már manapság!... De szívesen gondolok a régi időkre, amikor minden egyszerűbb volt, és még éltek azok, akik közül most már sokan örök nyugalomra tértek. Egy kolonista asszony életében sok a gond és a munka, de vannak az életnek jó oldalai is.”

Lehet, hogy a tropikus vidéken a papírok is gyorsabban élnek, korábban vénülnek? Sok minden úgy hangzik, mintha évtizedek előtt írták volna; vagy csak azért hatnak a sorok ősrégieknek, mert akkor itt a fák tízezer éves uralkodásuk végnapjait élték? Ezt olvasom:

„Miután elvégeztem az előírt tanfolyamokat, és letettem az orosz állami vizsgákat, tíz évig tanítottam a wolhyniai német elemi iskolában, és egy évig a Krím-félszigeten. Akkor, néhány évvel az első világháború előtt sok oroszországi német vándorolt ki. Mindig azokról a szub-tropikus országokról álmodoztam, ahol nincs hosszú, kemény tél. Amikor aztán véletlenül - vagy helyesebben az isteni gondviselés kegyéből - a Hamburgi Gyarmatosító Társaság prospektusa került a kezembe, percek alatt határoztam: Brazíliába megyünk!”

A kezdet mindig nehéz volt, de az, aki az első világháború előtt s röviddel utána vándorolt be, még nem érezte a fürdősoba, a rádió, a televízió hiányát. Az volt az utolsó, igazi úttörő, méltó ellenfele az erdő utolsó erődeinek:

„... helyszűke miatt a padok a falhoz voltak erősítve, tűzhelyet magunk építettünk szabályszerűen, úgy nézett ki, mint az első mozdony, csak a kereke hiányzott; az evéssel sok baj volt, néha kevés volt, néha semmi. Kukoricalisztünk sokszor két hétig sem volt, aipiert a faluba kellett menni, hús helyett préselt töpörtyűt ettünk, korongalakja miatt köszörűkönek hívtuk, és mindenféle módon ettük, főztük, daráltuk, kenyérre kentük. A kukoricakenyér sokszor nem sikerült, mert sütéséhez nem értettünk, és néha egy lábasban olyasmit főzött az ember, hogy azt mondta rá, moszlék, de mégis ízlett, mert a nehéz munkától hajtotta az éhség, és amikor aztán karácsonyra mégis szerzett az ember csirkét, malacot, az élet már tűrhetőbb volt...”

Nehéz, nagyon nehéz letenni a kapát, előszedni az író tollat, felidézni a letűnt időket! Sokkal könnyebb vasárnap délután óriási bögréből kávét inni, beszélgetni, elmondani a hőskor egyre fényesebb, egyre valószínűtlenebb történeteit.

„Nagy eset volt, amikor megindult az Itajai folyó menti vasút! Messzi földről jöttek az emberek, hogy megcsodálják a Hamburgból jött mozdonyt. Köpte a gőzt, az egész város hallotta, hogy fűtyült. Az első osztály méregdrága volt, a második olcsóbb, a harmadik igazán nem került sokba, és az is fél nap alatt érkezett oda, ahova két nap alatt jutott el kocsin az ember. Amikor aztán mindenkinek megvolt a jegye, és mindenki leült, kisült, hogy mindnyájan ugyanabban a kocsiban ülnek. Fapadok, a mozdony füstje, a kukoricaszivar büze... meg a többi. Rázni, nagyon rázott a kocsi. Azok, akik az első osztályú jegyet váltották, tiltakoztak: »Micsoda dolog! Első osztályt fizettünk!« »Várjanak, uraim, könyörgök, várjanak« - mondta a kalauz. »Másodikat fizettünk, és itt ülünk!« - kiabáltak mások. »Várjanak, kérem« - mondta a kalauz. Közben ment a vonat kanyargós pályáján, néhol éppen hogy csak átfért a sziklák és a folyók között, néha felszuszogott egy lejtőre, legurult a másik oldalon, előbb

gyorsan ment, aztán lassított. A mozdonyra nem fért sok fa. Valahol a fele úton a mozdony nagyot füttyült, aztán megállt.

Egyszerre csak ott termett a kalauz. Fűrész, fejsze, balta voltak a kezében. Fölállt egy padra: »Harmadik osztály! Előre, fát dönten, fűrészelni, de gyorsan! Másodosztályú utasok! Legyenek szívesek fát aprítani, kérem szépen! Első osztályú urak! Szíveskedjenek a helyükön maradni!«

Annyi szent, hogy ma kényelmesebben utazik az ember. De a természet akkor régen bőkezűbb volt. A szűz humuszban minden megtermett, olyan gyümölcs, olyan főzelék, mint akkor, már régen nincs. Akkor azt sem tudta az ember, mi a kukacos barack!

„Ahol az ember kiköpött egy magot, már gyümölcsfa nőtt! A ló nem látszott ki a kukoricából... Volt egy kocám, lehetett két mázsa vagy három, mérlegünk, az aztán nem volt. Tolvajok sem voltak - épp azért csodálkoztam, amikor egy szép nap eltűnt. »Mégiscsak ellopták! - mondom. - Nem. Ezt a kocát nem lehetett a malaclopó alatt kivinni! Aztán volt tizenkét kis-malaca is, azokat sem lehetett zsebre vágni! Hát hol van?« Megyek ide-oda, keresem, hívom... semmi. Megyek az erdő szélére, a tökföldemre... semmi. Fülelek... s mit hallok? Kocám kizabálta az egyik tök belsejét, ott kuncogott a tökben mind a tizenkét malacával!”

Így hangzanak az aranykor legendái: minden más volt, jobb volt, az emberek is hatalmasak, egészségesek voltak, acélból voltak inaik, vasból a gyomruk!

„Nagyapa volt a legidősebb fiú, ő vigyázott öccseire. Lenn laktak, Tenente Gregorióban, de akkor még falu sem volt, csak település, fél tucat faház, egy fatelep... Idejártak halászni. Még minden erdő volt, araucariák, egyetlen ösvény vezetett fel. De halászni, azt érdemes volt. Sokat esett, a mai patakok akkor még mind folyók voltak, és teli hallal! Ha szarvas ivott a patakából, és felemelte a fejét, már hal volt az agancsába tűzve!

Szombaton mentek fel halászni, estig már eleget fogtak. A nehéz az volt, mindent megenni! De kellett, mert este a halszagra kijöttek a vadmacskák, a párducok az erdőből, azokkal nem volt jó kukoricázni. A halhoz piraót ettek, mandiókalisztból főtt zsíros kását.

Egyszer, lefekvés előtt - mert sátorban aludtak -, keresik a horgokat. Sehol semmi! »Nem baj - mondják -, holnap, napvilágnál majd megleljük.« De fényes nappal sem találtak semmit, mert a horgok beestek a kásába, és ők szépen megették!

Ha ez ma történe? Autón vinnék őket kórházba, fölvisznék a hasukat! De akkor más idők jártak. Nagyapa és öccsei a következő vasárnap újra ott halásztak... és ugyanazokkal a horgokkal halásztak!”

Alig akad egy a „régiek” közül, aki ne tudna egy történetet a hőskorszak krónikájából. Csak a patika nem az a hely, ahol szívesen elmondaná. A gyerekek meg sem mukkannak, a felnőttek az ajtót nézik. Aki többet akar hallani, annak be kell lépnie a házakba.

A patika mellettibe akármikor könnyű belépni: ez a vendéglő - vagy inkább a pálinkamérés. Ez a ház, amelyben se a vendégek, se a vendéglős nem maradnak sokáig.

Érzem, hogy ez újra valószínűtlenül hangzik. Az Óvilágban semmi sem olyan maradandó, mint egy kocsmá. Az unokák még a nagyapa kocsmájába járnak; csak a bencés barátok ismerik ezt a stabilitás locit. A településen nincs így. A kolonista az utolsó igazi ezermester. Mint favágó és ács kezdi, megtanul deszkát és zsindelet vágni, kályhát építeni, kutat fűzni. Ha aztán eleget kapált, tejről, tojásról mindent megtanult, téglaházat épít, pallér lesz, tetőt rak, ereszt húz alája. Nem csoda, ha ennyi képességgel új meg új módját keresi a boldogulásnak. Horatiusnak Maecenashoz intézett kérdésére: „Hogy van, hogy az ember meg nem elégszik

sorsával, mit a véletlen juttat neki, vagy mit önszántából vállal, s mind dicséri a másét?”² - mindmáig nincs felelet. A kolonista, aki aipit ültet, és disznót hízlal, látja, hogy hízik az aipiliszt-gyáros, hogy sétáltatja tíz gyermekét autón, hogy röhög Hosentroga, ha viszi annyi izzadságba került malacait, egy szép nap megharagszik, és azt mondja: „Vannak még boldog emberek a világon! Csak az nem ér rá pénzt keresni, aki dolgozik! Micsoda aranyélet a kocsmárosé! Reggeltől estig ott tehénkedik a pulton, néha kinyit egy sörösüveget, vagy kitölt egy kupica cachaçát, nehogy a semmittevéstől megüsse a guta. Az emberek messziről hozzák neki a pénzt! Főzni így is, úgy is kell az asszonynak, mindegy, hogy többet tesz-e a fazékba. És ha bál van, egy fél ökörből süti a rostélyost! Ez aztán az élet! Ez kéne nekem!” Boldogan cseréli el földjét és házát a nagy csűrért, melyet évente háromszor bálteremnek hívnak. De nem tart soká, és új versikét tanul! „Senkinek annyi gondja-baja, mint a kocsmárosnak. Amikor minden jóra való ember édesen pihen a kukoricacsuhén, ő még mindig virraszt, nézheti a rumosfejűeket! Aztán előfordul, hogy egy ilyen jómadár, aki egész életében bal kezében tartotta a kapát, jobb kezében a cachaças poharat, odafenn kopog Szent Péter kapujában, a kocsmárosra pedig csak a hagyatéka marad! Hogy mi a hagyatéka? Két tucat krétavonal a palatáblán! A bálók? Isten ments! Az ember muzsikusokat rendel, a churrascónak való húst szépen befekteti ecetbe, sóval, hagymával, borssal, citromhéjjal... már a szeletelés is pokoli munka!... és aztán egyszerre elkezd esni, az utak eláznak, lovait csak az kockáztatja, aki a bábáért megy; de még az is kéri az asszonyt, hogy várjon holnapig! Egy elázott bál elviszi három sikerültnek a hasznát! Végül csak azt nézi az ember, kire sózhatnak rá az egész nyavalyás bódét, hol vehetne újra egy darab földet, egy legelőt, hogy élhessen, alhasson, a maga ura legyen!”

Meg is veszi a kocsmát az a kolonista, aki most egy ideig dohány szárító kemencéket épített, és tisztában van azzal, mit jelent ez a munka: „Igen, fizetni fizetnek a cigarettás mukik, de kutyaélet ez! Ma itt, holnap ott, ranchóban hálni, idegen asztalnál enni... és ha vége lesz a kemenceépítésnek, tulajdonképpen már be is van tiltva az egész, mert a dohány tönkreteszi a földet, akkor már késő mászt keresni! Jobb vendéglőt venni, idővel lefizetni, de mindennap egy tető alatt aludni!”

Így a kocsmáros kapálni kezd, a kőműves cachaçát árul, s egy távoli völgyben útnak indul egy fáradt kolonista, és azt mondja: „A cigarettás mukik jól fizetnek...”

Semmi sem marad a helyén, csak a cukornádpálinkás hordó, s a hordóban mindig van még egy pohárnyi annak, aki a mindennapok kegyetlen valóságából egy boldogabba vágyik.

„Nem víz a cachaça, nem, nem, nem” - mondja egy brazil nóta, s igaza van. Nem is bor - tehetnénk hozzá -, amely a valóság éles körvonalait feloldja, nem békít, nem melegít, mint Horatius édes caecubuma, nem emeli ki a pecsenye ízét, mint a vörös burgundi, nem vezet abba a különös paradicsomba, melybe az abszint... a cukornádpálinka kábító és bűzös, és percek alatt ingadozó szörnyé varázsolja azt, aki lehajtja. A szörny azt üvölti, hogy ő a világ ura. A helyi krónika csak egy gyilkosságról tud: születésnap volt, folyt a cachaça, s az ünnepelt vaslánccal ment vendégeinek, egy gratuláló leszúrta. A szomszédok vették a gyászruhát a sok kislánynak... „A cachaça, a cachaça” - mondogatták búsan a temetőből jövet, s itták vigaszul.

A cachaça olcsó. Cachaçával kezdődnek a mulatságos és a szomorú történetek. Hogy is volt az, amikor egy wittmarsumi lakodalomról jöttek haza a Donna Irma-iak? A kocsis be volt csípve, az egész társaság ide-oda dülöngélt a kocsin, az út csúszós volt - egyszerre csak ott

² Horváth István Károly fordítása.

ültek egy kerítés mögött, a disznóól előtt! A szép, vasárnapi ruhában feküdtek a sárban, körülöttük még a disznók is kuncogtak örömben! Hát még azok, akik felszedték őket!... És hogy volt az, amikor az öreg Bühl szilveszter reggel hazafelé félrement a bokorba... és bennfelejtette a nadrágját? Nem vette észre! Így ment volna végig a falun a reggeli nap-sütésben, de szerencsére a két veje arra jött talicskával, felrakták, hazagurították, mielőtt nagyobb baj történt volna!

A szomorú történetek hosszabbak, és több van belőlük. Akármilyen olcsó a cukornádból párolt szesz, egy birtok hamar elúszik rajta. A kolonista iszik, jól bírja, de a házáról egyszerre csak hullani kezd a tetőcserép, az ablakok betörnek, a deszkák bedűlnek, a moha kijön az erdőből, bemászik a bedőlt kerítésen, a páfrány kiúzi a káposztát a kertből, a levélvágó hangyák lekopasztják a gyümölcsfákat, a vadmacska eljön az utolsó csirkéért.

Minden az adagolástól függ. „Éjjelre kell egy kis szesz, ez osztja el a vizet a testben” - magyarázta nekem valaki. És „a cachaça jó, ezt még a görény is tudja. Ha az ember egy ilyen gambát akar fogni... és meg kell fogni, ha éjjel csirkéért jön! elég odaállítani egy tányérnyit, ahol jön. A görény óvatos. Előbb csak a farkát dugja be, s aztán leszopja. Ha jó a cachaça, tüstént kiissza az egész tányért. Berúg, elfelejti, miért jött, elalszik, és nyugodtan meg lehet fogni.”

Egy kis cachaça vidámabbá teszi a vacsora és az elalvás közti órát, amikor már sötét van a házban, a gyerekek már alszanak, és az asszony olyan fáradt, hogy már beszélni sem képes. Egy kis pohár cachaçaért érdemes elmenni a kocsmába, ahol egy kicsit mindig vasárnap van, mindig van valaki, aki meghallgatja az embert, pláne, ha az ember fizet is neki egy-két pohárnyit. Aki többet fizet, annak többet is hisznek.

Ott ült múltkor Hindenburg kiszolgált katonája, a Biemsch. Ha iszik, nem számolja a poharakat. Minek számolni, ha az ember nyugdíjat kap, ha a kocsmáros úgyis számol, és ha a német márka hónapról hónapra többet ér? Biemsch a Téglás Jóskának magyaráz. A Jóska már itt született, itt nőtt fel, és pontosan annyit tud, amennyi a tégláégetéshez és évi egy gyermek előállításához feltétlenül szükséges.

- Te Jóska - mondja -, tudod te, hogy mi voltam én az első világháborúban?

- Nem - mondja a Téglás Jóska őszintén -, azt nem tudom.

- Káplár voltam, Jóska, érted? Káplár! Tudod te, mi az, hogy káplár?

- Nem tudom.

- Hát akkor majd megmagyarázom. Tudod te azt, hogy ki volt Hitler Adolf?

- Azt tudom - mondja a Téglás Jóska.

- Na látod! Már kezded érteni. Káplár voltam, és ő is káplár volt. A háború után lecsuktak, ültem, őt is lecsukták, ő is ült. Az voltam, ami ő volt. De ő már meghalt, én meg kapom a pénzemet! Hát ihatunk!

Aztán hazamennek, Biemsch a Donna Irma-patak mentén lefele azt fújja, hogy „Die Fahne hoch” - s megy, mintha zászlóként lengetné a szél, a Jóska pedig ellenkező irányban botorkál, és ismétli, mintha feladatát magolná: Ugyanaz, mint Hitler, nahát, ugyanaz, mint Hitler Adolf!

Ha a cukornádpálinkáról szólunk; nem szabad elfelejtenünk a kukoricalevél-szivar, melyet egyszerűen szalmaszivar, cigar de palhának neveznek. A bal kéz ujjai közt füstölög, amíg a jobb a poharat fogja. Nemcsak az alkoholt bűzli túl, de az autóbusz benzinjét, olaját is. Rondább bűzt nem ismerek.

Egyéni ízlésem talán nem mérvadó. Éppen ezért nagyon megörültem, amikor egy dán folyóiratban egy világhírű szivar-, cigaretta- és pipagyűjtőről olvastam, aki páratlan magánmúzeumot alapított, és a dohánytudományok nagymestere lett. Egy páciensemától szereztem három frissen hajtogatott bűzszivart, és légipostán elküldtem neki. „Tisztelt uram - írtam -, világhíre hozzám is eljutott. Íme, itt van három darab cigar de palha. Ha egyet elszív, még mindig marad kettő múzeuma számára. Ha már szívott volna bűdösebbet, írja meg dánul. Szeretem Hans Christian Andersen nyelvét. Ha viszont igazolhatja, hogy ennél émelyítőbb füsttel még nem találkozott, arra kérem, írja meg németül, hogy kifüggeszthessem patikám falára.” Ezt felelte: „Szeretett Barátom! Ha tréfáról van szó, szívesen igazolom, hogy az Ön cigarójánál bűdösebb nincs. Komolyan ezt nem mondhatom. Vannak pakisztáni szivarjaim, melyek hasonlóak. Igaz, hogy ott tigrisexcrementumot s más hasonló fűszereket vegyítenek a dohányba.”

A hangok lekottázhatók, a színeket hullámhossz jellemzi; a szagok leírhatatlanok. Hiába kísérelném meg szomszédaimnak leírni a rezedát, a levendulát, a hársfát, az orgona illatát, elmondani, milyen London malátaszaga, milyen kisvendéglőinkben a sör és a pörkölt harmonikus szagegyüttese; a honvágykeltő aromák a mi európai titkunk, a cigar füstje olvasóimnak - irigylem őket! - marad titok.

Egyszerűbb leírni, hogy készül: a dohánylevelek a tornácon vagy a csűrben száradnak egy ideig. Amikor már majdnem szárazak, mutató- és hüvelykujjal hosszú, kötélszerű formába csavarják és préselik, míg ragadós, sötét, kátrányos lé szívárog a levelekből. Aztán egy ideig kötélformában száradnak. Amikor annyira szárazak, hogy késsel sötét port és szálfaszerű darabkákat lehet kaparni róla, a kolonista levág egy ujjnyi darabot. Ezt hordja munka közben a nadrágzsebében. Ha úgy érzi, eljött az ideje megszakítani a kapálást, megáll, és szerető gonddal négyszögletű darabot vág a rendszerint hátsó zsebében hordott kukoricalevélből. Ebbe tekeri a lemetszett, fekete dohányfoszlányokat. Meggyújtani, úgy látom, nem egészen könnyű. Az első füstfelhők szaga egy éppen leégett tehénistállóra emlékeztet. Később sűrűbben szállnak a gomolyagok, talán olyanok, mint a füstölők köde, mellyel a botokudok boszorkánymesterei üzik ki az erdőből a gonosz szellemeket.

Mint ahogy a cukornád parlata erősebb a baracknál vagy a szilvóriumnál, a szalmaszivar is erősen megköhögtetné a régi pipást, ha ugyan fel nem forgatná a gyomrát, és nem emlékeztetné első dohányzási kísérleteire. De ha nem is könnyű megszokni a kolonista gondúzó szereit, még nehezebb leszokni róluk.

- A fumszivarról (fumo portugálul a dohány) leszokni lehetséges - mondja Pött barátom a fűrészmalomban -, de nehéz, nehéz! És úgy járhat az ember, mint a Mátyás, a lagesi fennsíkon!

- Hogy járt a Mátyás? - kérdeztem udvariasan.

- Hogy az mit szívott össze, hát az már egy kicsit sok volt. Ha nem szívott, az azt jelentette, hogy vagy eszik, vagy alszik. Akkor azt mondja neki egy barátja: „Hallod - mondja -, ha pénzedért nem füstöt fűjnál a levegőbe, hanem betennéd a pénzt a bankba, az év végén gazdag ember volnál! Vegyél példát rólam! Én nem vagyok a fum bolondja!”

- „Igazad van” - mondja a Mátyás, földhöz csapja a cigarót, nem gyújt másokra. Szépen elteszi a pénzét. Mindennap. És úgy is volt: az év végén már volt egy csomó pénze. A második évben még több. Igaz, más idők voltak, a milreis jó pénz volt, másnap annyit ért, mint előző nap. Még nem találták ki az inflációt. Elég az hozzá, nem is tartott soká, már vett is magának egy papeláogyarat!

- Papeláo? hát az mi?

- Az a kemény, barna papír, ami csomagoláshoz kell.

- Karton?

- Az. Szép gyárat. A földjét csak hagyta parlagon, kapa nélkül kereste a pénzét. Egy szép nap jön egy barátja, meghívja születésnap vacsorára. S amikor esznek, isznak, vigadnak, oda-vágtat egy lovas, hogy: „Mátyás, siess, ég a gyárad!” A Mátyás kocsira pattan, és lóhalálában rohan... S amikor odaér, mit lát? Minden csak hamu, szikra, üszök. Egypár gerenda még égett is, füstölt. És ott, egy égő gerendán újra meggyújtotta a szivarját. „Isten úgy akarta, hogy füstbe menjen a pénz” - mást nem is mondott. Másnap már kiment a földjére, kapált, és fújta a füstöt, amíg meg nem halt.

Ha az este a szeszé, a füsté, a reggel mindig a tejé. Amikor még ködfoszlányok lógnak a serra falairól, és a kakasok messziről kukorékolnak át egymáshoz (hogy tisztázzák, ki az úr a réten, s ne kelljen napközben veszekedniök), fejk a teheneket. Amikor az utolsó kakas is kihirdette, hogy hazája szent határát csőrrel és sarkantyúval a végsőkéig fogja védeni, már gurul is az első tejeskocsi a tejesarnok felé. A fölözögép a vendáé. Már ezért is központ a bolt. A tejeskannák zörgése váltja föl minden reggel a kukorékolást.

Ahol a tél pusztá udvariasságból épp csak a névjegyt adja le, ott a fű örökké zöld. A tehenek mindig egyformán legelnek, mindig ugyanabban az ütemben kérődznek. A tej nemcsak édes és nyugtató ital, hanem a lét alapja, a biztonság hófehér jelképe. A tejpénz hozza a kávé, a tüt, a gombot, a cernát, a petróleumlámpa kanócat, az új kaszát, mindazt, amit a föld nem ad meg. A kisgyerek tejen él, a felnőtt a tejpénzen. A tej mindennap fizet. Nemcsak egyszer egy évben, mint a dohány, nem kétévénként, mint az aipi, s nem egyszer egy életben, mint az erdőből hozott fatörzs.

A tejeskocsi és a tejeskocsis a tejgazdaság nélkülözhetetlen kelléke. Gondoskodnak arról, hogy az egyes tanyák ne veszítsék el az összeköttetést az emberi társadalommal. Tejeskocsis csak jómódú emberből lehet. Kell hogy szekere és legalább négy jó ló legyen, mert egy ló lesántulhat, és a tej nem várhat. Egészséges emberre van szükség, de olyasvalakire, akit a felesége vagy fiai is helyettesíthetnek, mert: „Isten kezében vagyunk mindnyájan, az ember a fűbe haraphat, de a tej nem várhat.” A tejeskocsisnak jófejű embernek kell lennie, semmit sem szabad elfelejtenie, mert ő hoz mindent a boltból, ő a postás, az újságkihordó, ő viszi a faluba az adót, ő hozza a nyugtát, ő a vidékének nagykövete és sajtóattaséja. Egymás után futnak be a kocsik - szép időben vígan, gyorsan, esőben föl húzott tetővel, nehéz, agyagos kerekekkel, lépésben -, és a tejeskocsisok összeállnak beszélgetni a venda előtt. Ilyenkor a hangulat nagy nemzetközi kongresszusokra emlékeztet.

Öexcellenciája az inhambui nagykövet jelenti, hogy az utolsó vihar folyamán négy ökröt ütött le a villám. A drótkerítésnél álltak, a villám a drótra csapott. Hogy meg lehet-e enni az ilyen marhát? A vélemények megoszlanak, de annyi szent, hogy a szegény olaszok már lejöttek a serráról, hatalmas darabokat sütöttek meg nyárson, és még élnek. A Kacsavölgyből jön a hír, hogy a Pisztoly-patak vidékén bajok voltak. A szúnyogok. Rengeteg a szúnyog, éjjel nem lehet aludni. Aztán a sáskajárás! Honnan jöttek? Jöttek, ettek, az aipinak épphogy a szára maradt meg, vagy még az sem. Erre aztán mégis kellett valamit tenni, elmentek a J.-i

püspökért, hogy mondja el a sáskajárás elleni imát. Eljött, hozta a könyvét, imádkozott. A sáskák nyugodtan tovább legelésztek, de a szúnyogokat mintha elvitte volna a szél. A püspök másnap délután elutazott, s amikor a kocsiba szállt, hallották, hogy azt mondotta: „Istenem, Istenem, elvételtem volna az oldalszámot?”

Honnan jönnek a hírek, hol vannak a kiapadhatatlan hírforrások? Igaz az, hogy minden tettnek, szónak; érzelemnek tanúja van és krónikása? „A nap lát, az éjszaka hall - mondják -, a titkok csak tisztavirág életűek.”

Hosentrogáné már egyedül is szállít malacot a kolbászgyárba. Minap éjjel ment, esőben, mert ilyenkor nincs holmi finác, adóellenőr, disznópasszus-vizsgáló az országúton. A gyárban mindig van valaki, aki átveszi az állatokat, leméri, a karámba hajtja őket. Biemstein, a kolbászgyáros ilyenkor alszik. (Az éj leple sok mindent eltakar - de a tejeskocsis még azt a leírást is elhozta, hogy nézett Hosentrogáné a karám éjjeliőrére.)

- Egy teherautónyi disznót hoztam - mondta Hosentrogáné.

- Felírnék én kettőt is, hogyha... - mondta az ember.

- Jótettért jót várj... - mondta Hosentrogáné.

Így is történt. Mindezek után pedig Hosentrogáné kapott egy pecsétetes papírt, hogy két rakomány sertést szállított. Amikor már éppen indulni készült, jött a másik éjjeliőr, a felvigyázó.

- Hány rakomány disznót hozott?

- Kettőt - mondta Hosentrogáné -, és újra fölcsillantotta cigány nagymamájától örökölt, csábos mosolyát.

- Felírhatnánk hármat is, hogyha... - mondta a felvigyázó.

- Jótettért jót várj...

Ebben maradtak, és eltűntek egy röpke negyedórára az éjszakában. És ez lett volna a történet boldog vége, hogyha kora reggel a karám ritka vendége, Biemstein úr be nem toppant volna - malacszámloló hangulatban. Számolt, és fölvette a kérdést, amely a vígjátékot drámára váltotta:

- Hány disznó jött az éjjel?

Az utolsó felvonást már akármelyik tejeskocsis úgy felvázolja, mint a gyakorlott drámaíró. És hogy a görög tragédiák kórusa se hiányozzék, az arra járó, boltból jövő asszonyok felsorolják a levonandó tanulságokat. Unisonóban hangzik a refrén: „A lakat sem ér semmit!”

Lehet, hogy senkinek semmi köze az egészhez, de mindig mindenki várja a híreket, az újságot! Ott, ahol az újságot nyomtatják, árulják, elsorvad a mesemondók, igricek, krónikások művészete. Ahol nincs betű, ott él. A hírszolgálat életbe vágóan fontos:

„Fenn, a Mirador-serrán láttam egy tropeirót (lókupecet). Szép lovai vannak, egy pár szürke tizennégy contóért, van egy feketéje nyolcért, egy öszvér ötért... de vigyázat, este a legelőre vitte a lovait, húsz milreist ígért lovanként a fűért, vízért, de reggelre lovastól, mindenestől elpárolgott!”

A hír két órát utazik az egyik tejeskocsin bolt-irányban, három-négy órát keletre, nyugatra, és ha holnapután megjelenik a tropeiro - hosszú bőrnadrágban, ezüstveretes revolverrel, juhbőrön a nyereg helyett, nagy karimájú kalapban, a pampák valódi sváb fia -, és ha a szürkék párját tizenöt contóért ajánlja, mindenki nevet: „Örülne, ha tizennégyet kapna!” És ha mit sem sejtve

hús milreist ajánl lovanként éjjelre, azt hallja: „Igen, amigo, de előre, különben viheted a gebéidet, de nem az én legelőmre!”

A tejeskocsisok fontos és méltóságteljes személyiségek, és egyéb hírforrások híján nagyon örülök, ha az egyik vagy a másik megtisztel látogatásával.

Nemrég bejött Theobald - a Bab-völgyi Theobald -, lassan és nyugodtan jött, mintha csak az időjárás kérdéseit szándékozná megbeszélni. Semmi kétség: egy kiadós eső jót tenne a kukoricának. Ilyesmiről beszélni kell, hogy Szent Péter füléhez jusson.

- Jó reggelt! - köszönünk mind a ketten... Aztán nem szólok egy szót sem, mert tudom, hogy nem illik zavarni azt, aki gondolkodik.

- Mondja - szólal meg végre Theobald -, ért maga valamit az ekcémához?

Ha még újonc volnék, azt mondanám, hogy igen, vagy mondanék valamit a sömörrel általában, exogén, endogén, allergikus esetekről... de így csak annyit mondom:

- Igen!... Ekcéma! Ezzel úgy állunk, mint a kutyákkal. Van fehér kutya és fekete kutya, kicsi és nagy, harapós és jóindulatú... Nem így van? Ha csak annyit mond, hogy kutyája van, még nem tudom...

- A kutyám tarka. Barna és fehér - mondja Theobald, hogy ezzel legalább tisztában legyünk.

- Piminettinek daxlija van - mondom én, a témánál maradva.

Erre aztán mind a ketten hallgatunk egy darabig.

- Az ilyen ekcéma nagyon kellemetlen - mondja ő.

- Viszket - mondom én. - Fáj is.

- Különösen éjjel - mondja Theobald.

- Akkor nem tud az ember elaludni - zárom én a témát. Ezután újra kinézünk az ablakon, nem jönnek-e az eszmecserét, esőt hozó felhők. Közben barátom elhatározza, hogy kirukkol titkával, mert feladja a reményt, hogy elárulom a magamét, egy ekcémakenőcs nevét.

- Tudniillik ekcémám van - mondja kissé kelletlenül.

- Nagyon kellemetlen - mondom a változatosság kedvéért én.

- Viszket - mondja ő.

- Különösen éjjel - ismétlem kegyetlenül.

Theobald nagyot sóhajt, elgondolkozik, aztán engedékenyen rámnéz:

- Megmutathatnám az ekcémámat. Megmutatni nem kerül pénzbe.

Felelhetném, hogy megnézni viszont kerül, de rosszul hangzana. Ezért azt mondom: - Mutassa azt az ekcémát.

Fölhúzza a nadrágszárát:

- Így néz ki.

Diagnózisa helyes. Ekcéma, régi, nedvező, gyulladt, széteső ekcéma, felette, alatta visszerek csomóival. Értem, miért jött végre Theobald.

Ha most megkérdelem, mióta szenved, legyintene, hogy „egypár napja”. És ha azt kérdezném, mit kent rá, biztosan azt felelné, „semmit, eddig semmit”. Ezért összeráncolom homlokomat, és csak nézem a lábszárát:

- Régi ekcéma. Nagyon régi.

- Van már vagy hathónapos.

Még mélyebbre vonom homlokom barázdáit, úgy mondom, mintha a látteleket értelmezném:

- Mindenfélét kent már rá.

Meg se próbálja tagadni, hallgat.

- Ráolvastatott - mondom komolyan.

- A feleségem azt mondta, nem árthat.

- Nem is használt.

- Nem. Aztán káposztalevéllal hűtöttem.

- Kelkáposztalevéllal - hagyom rá. - És aztán?

- Kenőcsöt.

- Micsoda kenőcsöt?

- Azt a tubusban. Ami fogpucolásra is jó. Azt mondták, az a fekélyt is kigyógyítja.

- És azután? - kérdezem irgalmatlanul. Theobald belátja, hogy vallania kell.

- Tintát - mondja halkan.

Most én csodálkozom. Tinta, az irodalom kék vére, rendkívül ritka folyadék a Donna Irma-völgyben. Tej, cachaça, bor... de tinta?

- Hogy jutott tintához?

- A kislányom, a Léni iskolába jár, a harmadik osztályba. A tanítónő parancsolta. A Léni most nyolcéves.

Igaz, Theobaldnak lányai vannak. Sok lánya, csupa helyes, jókedvű, friss kislány.

- Hány kislánya van tulajdonképpen? Négy?

- Öt! Öt darab!

- Büszke lehet rájuk!

- Büszkének büszke. De sok az ember gondja velük. Látom, örül, hogy megszakítjuk a vallatást.

- A legidősebb huszonegy, férjnél van, van már két gyerekük is. A Mária tizenkilenc, el van jegyezve. Aztán az ikrek...

- Igaz, akiket mindig összetévesztek! Mennyi idősek?

- Most múltak tizenhat, szeptemberben. A szomszédok tizenhat éve nézik őket, és még mindig nem látják a különbséget. Ha sötétedik, magam sem látom. Hogy összetartanak azok ketten! Egy ágyban alusznak. Minden falat kenyéren osztozkodnak. Ha az egyik beteg, a másik sír.

- Hol találhatnak majd férjnek való ikreket?

- Nem értem, miért mindig a lányok ikrek? Az a két pár Inhambuban, a vörös hajúak fenn, a serrán, csupa lány!

- Talán testvérek is megteszik! A szomszédjánál egy tucat fiú van! De legalább tíz...

- Van annak egy egész regimentje!

- És mit tett rá a tinta után? - kérdezem hirtelen, újra őrmesterhangon.

- Azután? Az tanácsolta a borbély, tegyem rá egy elégetett vörös kendő hamuját...

Megharagszom. A borbély ugyanezt a szert ajánlotta egy tüdőgyulladásos kisgyerekek... kanálszám... és éppen elég gondot okozott nekem, amíg életveszélyben volt.

- A vörös kendőt! Hisz a borbély még olvasni sem tud!

- Az emberek azt mondják, ismeri a betegségeket.

- Theobald, nem szégyelli magát? Minden babvölgyi vénasszonyra hallgat?

Egy szót sem szól, én pedig újra átkapcsolok, ezúttal az orvosi hangnemre.

- Üljön le, és figyeljen ide. Babona mindenhol van. Itt is csak olyanok az emberek, mint máshol, mint ott, ahonnan én jöttem. Tudja, hogy ott mit csinálnak? Teliholdkor egy köcsög vizet hozatnak a sömörre. Pontosan éjfélkor. A vizet csak érintetlen szűzleány hozhatja, és meg sem szabad mukkannia, miközben hozza. Ebből három pénteken hét-hét cseppet tesznek az ekcémára. Mit szól hozzá!?

- Éjfélkor? - csodálkozik Theobald.

- No, elég a kuruzslásból! Beszéljünk komolyan! Mostanáig vacakolt, szenvedett. Már belátta, hogy ennek nincs értelme. Tudományosan kell eljárunk! Csak a kenőcs nem segít. Először a visszereket kell kezelnünk, a vérkeringését kell rendbe szednünk. Aztán pedig...

- Mennyibe fog kerülni? - kérdi Theobald, hogy az alapvető problémát tisztázzuk.

- Két contót kérek a kezelésért.

- Két contót? Másfelet keresek egy hónapban a tejszállítással!

Theobaldnak igaza van. Az orvosságok ára a kolonista részére aránytalanul magas. Él, mert kap elég lefölözött tejet a disznóinak, mert a felesége, lányai, veje kapálnak. Van galambja, birkája, tehene, pulykája, méhészete, de pénzt - ezeket a Londonban nyomott bankókat, elűzött császárok, megbukott diktátorok, kövér pénzügyminiszterek, csúf hercegnők és szakállas hajósok képeivel ékes bankjegyeket - nagyon ritkán kap kézhez.

- Két contót?

- Kettőt.

- Nem adna mégis inkább valami kenőcsöt?

- Értsen meg! Nincs értelme! Semmi sem használ, amíg a vérkeringése nincs rendben!

Theobald legyúri a nadrág szárát, feláll.

- Meg fogom beszélni a feleségemmel - ígéri.

Tegnapelőtt jött újra Theobald. Pompás borjúcombot hozott, odafektette a pultra.

- Jó reggelt, doktor! Szép idő van, ugye?

- Jó reggelt - mondom. - Nagyon szép.

Látom, meg akarja kezdeni a kezelést, előleget hoz. Semmi kifogásom ellene. Szeretem a borjúbecsináltat tejföllel, nokedlival.

- Tegnap meglehetősen hűvös volt - mondom, mintha én is tejeskocsis vagy a brit felsőház tagja volnék, és várom, hogy a tárgyra térjen.

- Nagyon hálás vagyok - mondja Theobald. - Nagyon szépen köszönöm. A receptje segített.

- Nem adtam receptet! Azt mondtam...

- Azt mondta, hozassak holdtöltekor egy köcsög vizet...

- Azt mondtam, hogy...

- Amint rátettem az első hét cseppet, megszűnt viszketni. Másodszorra elmúlt a fájdalom, nem is akartam folytatni, de azt mondja a feleségem, „ne bolondozz, tedd csak rá, nem kerül pénzbe”, én meg azt mondom, „igazad van, úgy kell csinálni, ahogy a doktor előírja”. Harmadszor is rácsepegtettem, és meggyógyult az a nyavalya.

Felhúzza a nadrágját. Az ekcéma eltűnt. Sima, rózsaszínű a bőr. Mintha még a visszerek is visszafejlődtek volna egy kicsit.

- A múltkor nem fizettem. De tudom én, mi illik. Adósságom sehol sincs. Szép borjút vágtunk. Ez a combja.

Neki volt igaza.

- Köszönöm.

Theobald az ajtónál még egyszer megfordult. - A vizet - mondja - a Léni hozta.

S már vígan csörrennek kint az üres tejeskannák.

Pálinkán túl, tejen túl, de még az emberi lakok során innen a Jóistennek is van még egy háza: a katolikus.

Kívülről olyan egyformák a templomok, mintha egy építőszekrényből rakták volna őket a domboldalra, vagy mint az „a falu” felírású olajnyomatok istenházai. Belül van a hangulati különbség. A lutheránusban olyan Isten lakik, aki erős vár, és fia, a Jézus Krisztus, aki akkor is győzne, ha a világ teli volna ördöggel. A katolikusban a Magna Mater uralkodik, Anya és Szűz, aki a megközelíthetetlen és néha haragos Atyánál elintézi az emberek ügyeit, meg Szent Antal, aki ugyanazt a gyermeket tartja a karjában, mint Ő. Az Újkor történelme olyan háborúkról szól, melyeket ilyen különbségek miatt vívtak. Itt szárazság esetén mindkét templomban esőért, ha árvíz van, napsütésért imádkoznak. Ugyanazzal a Miatyánkkal száll a jobb tej- és aipiárakért elmondott ima. Nincs ok hitvitákra. Mind a két templom mögött hinta és tekepálya van, padok, asztalok, kemence... mert a legfontosabb ünnepek mindenütt a búcsúnapok.

A búcsúra mindenki szívesen ad csirkét vagy kacsát (ezt nem hívják áldozatnak, de az ajándékozó érzése ősrégi és szent), a búcsún az, aki ott kolbászt, káposztát és krumplit eszik, kávéat iszik vagy célba lő, tudja, hogy ezt ad majorem Dei gloriam teszi. Az égi és földi örömek egymásba folynak. Klarinétok és dobok pótolják az angyalok karait, a fiatalok táncolnak is. Akik cachaçát isznak, nem emlegetik az anyjuk szentségét és a fűzfán fűtyülő rézangyalokat, hanem kenetteljesen mosolyognak, mert a pálinkáért befolyó összegből is szószéket fognak építeni, harangot fognak venni.

Szép az ünnep, melyen szó sincs arról, hány különböző út vezet az égbe vagy az ellenkező irányba. Július 25-e a „kolonisták ünnepe”; az első sváb telepesek a múlt század húszas éveiben ezen a napon szálltak partra. A felekezetek megosztják egymás közt az ünnepet. Ha az egyik évben Luther Márton nyársán forognak a csirkék, a következőben a pápa rostján sül a rostélyos.

A templomdomb meredek falként zárja el a falut a völgytől. Ha a rablólovagok ma még vidéken élnének; vár került volna a templom helyére. Az út átcsúszik, átkanyarodik a domb lába és az itt gáttal torlasztott, vízirózsás Donna Irma-patak közt.

Innen már se állam, se egyház nem kíséri tovább a vándort. Innen kezdve ott járunk, ahol már minden ház ura korlátlan uralkodó, minden rancho kastély. Aki itt saját lován, a saját legelőjén vágat keresztül, büszke, mint egy eques romanus - római lovag.

Ember, akiknek senki sem parancsol... Hol találunk még ilyeneket bolygónkon? Annak, aki életében nem látott feljebbvalót, nem hordott jelvényt és egyenruhát, nem hallgatott, nem esküdött semmilyen mester szavára, annak tulajdona lehet szegényes, tudása csekély, de emberi méltósága páratlan.

Könnyebb egy város kapuit megnyitni, mint házaik ajtaját. Az itteni házak ajtaján nincs lakat, de idegen alig lépi át küszöbüket. Csak annak a szokásnak, hogy haldoklóhoz orvost kell hívni - mit szólnának különben a szomszédok? -, köszönhetem, hogy beengednek. A betegek, ameddig csak mozogni képesek, maguk jönnek a patikába. A gyerekeket hozzák. Ritkán van alkalmam a házakba lépni.

És mégis: ismerem a kerteket rózsáikkal és megszámlálhatatlan georginájukkal. Georgina és gladiolus dél-amerikai virágok, érezni, hogy itt vannak otthon. Színpompájuk kastélyokhoz méltó. Elvadulva a georgina átnéz a tetőkön... ősszel, vagyis májusban messze világítanak a bíborszín virágok. Sok a rózsaszínű gladiolus. „A mennoniták hozták - hallottam. - Szorgalmas emberek, sokra akarják vinni, ha jó helyen vannak, jobbra vágynak, a legtöbben már elmentek erről a vidékről.” Szép, ha a vándor virágot hagy hírmondónak! És biztosabb, mint arra várni, hogy más ültesse a virágot egy sírra. Egyszer egy igen távoli fazendáról sárga szívű, vörös gladiolusokat hoztam. Nagyon összebarátkoztak a rózsaszínűekkel, közös unokáik a sárga, a piros, a rózsaszín minden árnyalatában, minden összeállításában pompáznak. Szívesen bízom rájuk emlékemet. Az erdőt a fűrész és a fejsze már elűzte, de az amaryllis, a tűzliliom megmaradt a völgy kertjeiben. Könnyű volt a legszebb (s talán legdrágább; de ki beszél itt értékről?) orchideákat kimenteni, és a narancsfákba rejteni. Mindenütt megteremnek, ahol árnyék van. Az őserdő őskert, a virágvadászok legboldogabb vadászterülete.

Ismerek egy deszkaházat, melynek tornáca, szobája túltesz a milliomosok télikertjein; a legkülönösebb levelek teregetik színfoltjaikat, kőkorszakbeli pálmák merednek a virágzó indák közt, mohák eregetik szürke szakállukat a liliomok elé, a pálmaház úrnője fejés és sikálás után az orchideakertész nemes sportjának hódol.

A konyhán vagy a szobán keresztül léphetünk be a házakba. Ami a városi embernek rögtön feltűnik, az a méretek tágassága. Az ország akkora, hogy óriási konyhák férnek el benne. Tény, hogy az embernek éppúgy van térigénye, mint éhsége és szomszárja. Minden kis szoba börtön (ha a szárnyaló képzelet vagy egy jó könyvtár nem dönti le a falakat). A nagyvárosiak kétségbeesésükben vitaminokat nyelnek, holott térhiányban szenvednek. A szabadban a házak lopják a teret, a szobában a bútorok. Az egymáshoz zárt emberek végül meggyűlölnek egymást... A faházakban van hely, a fák magasak, és hosszúak a deszkák. Néhány égbe meredő törzs deszkái tizenkét gyerekes családoknak is hajlékot nyújtanak. Bizonyos dolgok mégis bölcsen vannak elrendezve ezen a világon.

A szobában függ az esküvői fénykép. Ha ezek a kézzel kifestett arcképek nem hazudnak, a házastársak viaszbaba-korukban léptek frigyre, de az is lehet, hogy minden házban ugyanazt a fényképet láttam. Porcelánkutyák és művirágok állnak az asztalon. A technika vívmányait a varrógép és a rádió képviseli. A sváb kolonista láрмаigénye csekély, a rádió, amelyben a farsang tizenkét hónapig tart, úgyszólván mindig hallgat.

A modern lakásokban eltorvadt a konyha, hacsak meg nem ette az ebédlőt. A faházakban a tűzhely terme túlnő a szobákon. Hatalmas a tűzhely, hatalmasak a tüzelésre szánt ágak és fatörzsek, a fazekak, a nagylábas aipigyökérnek (a sváboknál), puliszkának (a velenceiekénél), a feketebabnak (azoknál, akik brazilok lettek). Hatalmasak a tűzhely felett lógó kolbász-füzérek és füstölt oldalasok is.

A konyha és a nagyszoba közt vannak a hálósobák orgonasípszerűen sorakozó ágyaikkal. Aki végigaludta a sort a kis bölcsőszerűtől a basszus-Á hosszúig, már maga is elindulhat fát vágni, deszkát fűrészelni, házat építeni, családot alapítani. Az ágynemű tiszta. Este mindenki lábat mos, vagy úgy tesz, mint a szomszédom, aki minden este zsákba dugja a gyerekeit, úgy rakja őket az ágyba. Csak szombaton nem, mert akkor mosdik a család” - hallottam egyszer.

Íróasztalok nincsenek... de ezzel nem mondtam semmit, ami a völgyemet jellemezné. Az íróasztalok kihálófélben vannak. Még Rómában is csak azokkal találkozok az ember, melyek már sok pápát éltek túl. Úgy látszik, már csak irodalomért lelkesedő hölgyek tartanak íróasztalokat meg azok, akik szeretik a titkos kis fiókokat vagy a bútordarabot, amelyen festőien el lehet rendezni az ajándékba kapott levélvágó késeket, köveket, lámpákat. A férfiak az irodában írnak vagy diktálnak. Az írógépnek külön asztala van, mint ahogy külön papírt eszik, külön stílusban ír.

Könyvek sincsenek. A nagyszülők még hoztak egyet-mást. A háborúban a bennszülött hazafiak könyvre vadásztak, könyvet égettek. A megmaradt könyvek úgy fekszenek a szekrények alján, mint az elsüllyedt gályák a Karib-tengerben. Csak a zsoltároskönyv és a Biblia maradtak a felszínen, legalábbis a szobák felszínén. Két nemzedék alatt a Biblia érthetatlenné vált. Mi az, hogy király? Római? Helytartó? Hogy lehet megmagyarázni a gyerekeknek a vasárnapi iskolában, mi az, hogy oszlop? Ki látta már az oroszlán állkapcsát? Medvét, hajót, pajzsot, tevét? A Szentföld messze van onnan, ahol az aipi terem.

A svábok azt állítják, hogy a Biblia németül van írva, a portugál szöveg csak fordítás. Jézuskrisztus németül beszélt, hisz a Biblia az ő szava. Aki nem hiszi, menjen csak maga Jeruzsálembe! Tény az, hogy az Egyesült Nemzetek tartanak egy bizonyos számú katonát Gaza mellett, az Izrael-Egyiptomi határon. Ezek közt van több száz brazil is, legnagyobbbrészt Santa Catarina-i parasztgyerek. Jól élnek, látnak egy darab nagyvilágot, kirándulni mennek, autóbusszon Jeruzsálembe is... és ők a megmondói: ott ülnek még ma is a hosszú szakállú, vén zsidók, az Apostolok ideje óta sétálnak a Szent Város utcáin, és igenis értik a németet, ha nem is tudják, mi a cachaça és a churrascot! Úgy-ahogy meg is lehet érteni, amit mondanak. A Biblia korában biztosan jobban beszéltek.

Az olaszoknak még Bibliájuk sincs. A braziloknál néha akad egy példány abból a könyvből, melyből az elmúlt évszázadban számtalan példányt nyomtak, és ma is messzebb hatol, mint minden más irodalmi termék. A címe: az „Igazi caravacai kereszt”. Bevallom, nem tudom, mit jelent, de a tartalmát ismerem: ráolvasásra alkalmas versikéket, varázsigéket, angyalidéző imádságokat tartalmaz. Van mondás és ige a tyúkszemtől a lepráig, minden elképzelhető bajra, kígyómarásra, meddőségre, rossz álmokra, bél- és agygilisztára, száraz és nedves sárgaságra, a bajra, melyről senki sem tudja, hol ered, névtelen bajokra, a heveny szerelem következményeire... mindarra, ami még évezredek fák koronái alatt is eléri az embert. A

szövegben van portugál és latin szó, sajtóhiba és valami, ami különböző afrikai nyelvekből származhat, de az is lehet, hogy ókongói halandzsza. Semmi esetre sem könnyű megérteni. Talán ez adja a könyv szürrealista varázsát. Aki tud olvasni, és ismeri a füstölésekhez szükséges növényeket, ezzel a könyvvel segít szenvedő embertársain.

Képek is vannak. Piminettinél még Vargas, volt diktátor képe lóg. Bár az elnök úr elképzelhetetlen panamák és orgyilkosságok leleplezése után agyonlőtte magát, szalaggal és mája-lépe felett rendjelekkel ékes képe még mindig szép irodadisz. Katolikus családoknál Madonnák mosolyognak, és rózsafüzéreket osztogatnak meztelen asszonyoknak és férfiaknak, akik szemérmesen, köldökig tűzben állva várják, hogy őket is beengedjék a mennyországba. Pádúai Szent Antal, miután Lisszabonban született, megérti a portugál imát, és képe hasznos; másutt Szent Sebestyént látni, annyi nyíllal testében, mintha a botokudok ellen vesztett volna csatát. Szent Györgyöt a vatikáni hatóságok hiába törölték a szentek névsoráról: itt fehér lován még vígan lovagol a sárkány felé, hogy lándzsáját a tűzokádó szájába szúrja; Szent Margit izgatottan nézi a mérközést, bízhat, mert Szent György a sárkánynál és a létét tagadó tudósoknál hatalmasabb. Ezenkívül csak egy édeskés és émelyítő ital édeskés és émelyítő plakátjai függnek a falakon.

Élt a vidéken egy igazi művész is, s olajfestményei még nem vesztek el. Völgyem rövid, de máris ködbe vesző történelmét kutatva, megpróbáltam Heinz, a festő életét feltárni; alig hiszem, hogy a hivatásos művészettörténészek többet tudnának róla. „Az első háborúban osztrák tiszt volt, a háború után jött ide. Ameddig egy házat festett, ott is lakott, néha két-három hónapig. Sétabotja feje egy tukánmadár csőre volt. Pénztárcáját maga csinálta sündisznóbőrből. Ivott, mint a kefekötő. A felesége faképnél hagyta. Akkor még sokkal többet ivott, végül halálra itta magát.” Ez nem sok, de Homéroszról vagy Béla király jegyzőjéről sem tudunk többet. Alig hiszem, hogy tíz évvel a halálom után rólam még ennyit is tudnának. Csak a mű a fontos, egy művész élete legfeljebb lábjegyzet a műhöz. Heinznek, a festőnek egy kiváló tulajdonsága volt: őszintesége. Nem „képet” akart festeni, hanem egy házat, egy fűrészmalmot, tisztást tehénnel, egy fekete-vörös bors-madarat - egy kicsit mereven, de híven festett. Divat a primitíveket felfedezni. Ügyes műkereskedőnek ajánlanám, fedezze fel Heinzet, az őserdő festőjét, rendezzen kiállítást képeiből, írasson egy életrajzot, csináltasson róla filmet. A cachaça-ba fült osztrák tiszt még kaphatna tíz sort a művészeti lexikonokban. Szeretem képeit, nem vinném el a házakból, arról a tájról, amelyben megszülettek. Heinz még nem halt meg egészen: „Laude dignum virum musa vetat mori.”³

Ha megkerülöm a katolikus templom dombját, és végignézek a völgyön, amennyire ezt a dombos vidék és a kanyargó út engedi, boldogan üdvözlöm a közeli házakat és távoli tetőket: talán átültetett fák érezhetnek így, ha azt érzik, hogy gyökereik egyre mélyebbre nyúlnak, egyre biztosabban feszülhetnek a szélnek.

Az úttól balra, pár lépésnyire, dombnak fel áll a borbély háza. Messziről látni és hallani, mert a rádiója zúg és bömböl, és ha egy pillanatra szünetel, a borbély harsány hangja lép helyébe, zengő „ha-ha-ha”, egy olyan ember nevetése, aki már megoldotta az élet problémáit.

Perikles nem ismer betűt. Európának, aki mindig csak írástudók közt élt, érdemes közelebbről megismerni. Perikles vágja a hajamat, vagyis azt, amit egy fél évszázad meghagyott üstökömből. „A fejemet kapinálja” - mondhatnám stílszerűen a Santa Catarina-i nyelv ismerőinek.

³ *A dicső férfit a múzsa nem engedi meghalni.*

Fejekkel babrálni nem sváb kolonistának való időtöltés. Ez a hivatás a portugáloké; borbélyműhelyek, eszpresszók és vegyeskereskedések az egykor hatalmas, ma már széteső luzitán birodalom utolsó erődjéi.

Aldomiro (mondhatnám, ha tudományos fejtegetést írnék) csak magánéletében analfabéta, de elsősorban az állam képviselője. Perikles viszont büszkén és tudatosan nézi le a papírok álmovilágát, - a valóságban él, mulattatja a hajvágás, szereti a foglalkozását, már azért is, mert a borbély mindig az árnyékban dolgozik, keze ügyében van a friss víz, és kényelmes lábbelijét nem használja el túl gyorsan.

Analfabéták első kézből kapják az életet. Úgy viszonylanak az írni és olvasni tudókhoz, mint a paraszt, akinek a felesége a levesbe való tyúkot az ólból, a főzeléket a kertből hozza, és a párolgó, illatos leveshez az Úrjézust hívja vendégül, ahhoz a városlakóhoz, aki egy kis csirkét ábrázoló tasakból valami port önt a forró vízbe.

Az emberiségnek pár százezer évig nem volt szüksége könyvre, aztán kitalálták a betűt, hogy írhasanak valamit a sosem volt aranykorról. Arról, amit szagolni, fogni, érinteni kellene, a vaskorszak szerencsétlen fia az iskolában olvas, eltemetik a könyvek, elveszíti a képességét, hogy saját szemével lásson! Végül oda jut, hogy azt hiszi, az a fontos, ami a könyvekben áll, hogy az élet értelme az, hogy fölírják a történeteket!

Perikles borbélyműhelyében Curtiusra gondolok, a Rómában élt német archeológusra. Élete utolsó napján meglátogatta egy diákja (mint Goethe Faustját - emlékszem én, nyomorult könyvmoly), és megkérdezte, hogyan tanuljon archeológiát. „Olvasson, fiatalember, olvasson sokat!” „Az ember csak azt látja, amit már tud” - mondta Curtius. Perikles ha-hát mondana, ha lennének arra való szavaim, melyekkel híven elmesélhetném neki. Nem állnak idegen vélemények, távoli sorsok egészséges érzékei és a valóság közt. Már kisfiú korában itt szaladgált, és jól megnézte magának a világot. Aztán tanonc lett, megismerte a munkát: zsákba söpörte, kivitte a levágott haját. Aztán haját vágni is megtanult. Először lófarkon és sörényen... az öreg naplopónak, akin a borotválást gyakorolta - ha-ha! -, minden alkalommal, cachaçát kellett fizetnie! Citrommal - ha-ha! - és cukorral! Aztán - ha... megtanult bánni a sütővassal, haját göndöríteni! Ez aztán foglalkozás! Ott dolgozik az ember, ahol kedve tartja. Volt Ipurangán és Aparecidában, Új-Rostockban és Új-Oldenburgban, mindenhol. Mindenhol voltak lányok, és aki hajfürtökkel játszik, azt is megtanulhatja, hová rakhatja a tíz ujját! Ha-ha! Vannak a világon sváb lányok és olasz lányok, és lenn, a partvidéken, ahol a banán terem - ha-ha-ha-ha! -, ott feketék is vannak ám! Azoknak nincs mit göndöríteni... Ha! Az indio lányoknak sima a hajuk. Fekete, fényes, illatos. Ha-ha.

Nem egészen könnyű Perikles életrajzát követni, mert a rádió, azaz a két rádió, hörög és jajgat, „kettő az murisabb” - mondja Perikles. Az egyik nevet, a másik sír, ide hallgat az ember, oda hallgat. Néha mind a kettő beszél, mindegyik mást mond, az ember azt gondolná, hajba kapnak. Az a legjobb vicc. Ha az egyik szomorúan dudál, a másikban kitör a farsang. Ha! Kell a lárma, különben mire van az embernek két füle?

Most harmonikát szeretne venni, beállna harmadiknak a rádiózenekarba.

Csak akkor vágatom hajamat, ha - ami hála Istennek sokszor előfordul - nincs áram. Nincs, mert nincs elég víz a patakban, amely a turbinát hajtja, vagy túl sok a víz, és elviszi az egész villanyművet, vagy mert a villanyműtulajdonos az anyósnál uzsonnázik, és közben leállított mindent. Ilyenkor csak Perikles hangja zeng: „És a legjobbat elvettem feleségül! Mindennap főz rizst és feketebabot! Vasárnap csirkehúst eszünk!”

Perikles táplálékát is első kézből kapja. A bab a saját földjén terem, a rizst a sógora hozza. A sógor olasz, és ért a rizshez, Pó-melléki családból jött. Még szakácskönyv sincs Perikles és étkezései közt.

- Gosto do barulho, szeretem a lármát - mondja. - Hogy van az, hogy maga nem szereti?

Hogy is magyarázzam neki? Mondjam, hogy háborúk kortársa voltam, hogy minden olvasmányomból ágyúdörgés hangzott? Szegény, életképtelen ördög vagyok... a mindennapos babrizs nem boldogítana, mert dúsabb lakomákról olvastam... valami elválaszt az erdőből jövő leánykáktól... A hanghullámokat csak akkor szeretem, ha az aranyglóriás, fehér parókás Bach mester a maga módján rendezte őket.

Perikles nálam sokkal gazdagabb. Neki kevés képe van, de csupa eredeti. Nekem sok van, de csaknem mind másolat.

- Megvénültem - mondom -, azért nem szívelem a lármát.

Perikles csodálkozva néz rám.

- Azért szeretem a zenét, mert lármázik. Ha-ha! - kiáltja.

A borbélyműhely előtt gyorsítom lépteimet, sietek túljutni a következő kanyaron.

Onnan már látom azt a házat, melyet „Reggeliző-ház”-nak hívok, mert egyszer épp a reggeli idején, úgy kilenc óra tájt jártam benne. Ez persze nem jelenti azt, hogy a család ilyen későn kelt volna, még kevésbé, hogy első étkezésükhöz jöttem. Mindenki akkor kel, amikor a nap az erdő puha ágyán alvó ködöt keltegeti, fél öt, fél hat tájt, és akkor már ott van a kolbász és a kenyér, éppen csak a kávé kell felönteni. De a munka hív, állva eszik-iszik a család, még senki sem érdemel többet. Kilencre megfejték a teheneket, már elment a tej, a ház ki van takarítva; és egy jó darab aipi tisztára van kapálva. Most már le szabad ülni.

A „Reggeliző-ház”-ban öt fiú van, és nincs lány. Ilyen esetekben előfordul, hogy az anya mindenkit kiszolgál, mindenkinek a cselédje. Ebben a családban máshogy van, itt mindenkit befognak: mosni, vasalni, gombot varrni, sikálni, a reggelit felszolgálni minden fiú megtanult... nem árt férfitúli méltóságuknak... mint ahogy az apa méltóságának sem ártott, hogy verekedett a kocsmában, sőt, az sem, hogy alaposan ellátták a baját, úgyhogy már reggel hívtak, jöjjenek, kötözzem be, hozzak fájdalomcsillapítót.

A lélek ismerői azt állítják, hogy a gyermekkori események hagyják a legmélyebb nyomokat. Lehet, hogy igazuk van. De vannak felnőttkori élményeink, melyek minden percünkben elkísérnek. Például az, ha három-négy évig éhezett az ember. Részem volt benne, és hiába fogok igyekezni az elmulasztott étkezéseket pótolni. Az éhség esztendeinek kitörölhetetlen következménye (lehet, hogy néhány hónapi éhezés emlékét még utólag túl lehet zabálni) a terített asztal feletti ámulás. A nap besütött a „Reggeliző-ház”-ba, és benyalt a mézbe. A méz színaranya mély tálban állt az asztalon, erdőillatú volt. A szenvedő atya zsírt kent a kukorica-kenyérre, s a mézbe mártogatta. A kávé és a tej korsókban állt az asztalon, kosarakban feküdt a kolbász, a sajt, a füstölt hús. Az erdőben fogott zöld papagáj tejes puliszkát kapott. Apa, anya, öt fiú és a papagáj az ünnepélyes csendben nagyon lassan, nagyon nyugodtan ettek. Csak amikor belátták, hogy hiábavaló minden erőfeszítés, hogy a tejjel, kávéval, zsírral és füstölt hússal nem tudnak megbirkózni, sóhajtottak mélyen, és adta fel egyik a másik után a küzdelmet.

A közeli útkanyarnál meglátom azt a házat, melyet a „Császárház”-nak kereszteltem. A nagyszoba díszé egy fénykép, a keretén ezüstbe vésve az áll, hogy Lieb Vaterland, magst ruhig sein. Ritka és szép fénykép, talán már az egyedüli példány a világon. Több mint egy fél

évszázada annak, hogy a braunschweigi század a fényképészhez masírozott, mielőtt leszerelt volna, és azóta sok minden megváltozott a Lieb Vaterlandban. Akkor itt a botokudok uralkodtak, ott Vilmos császár. És ma... ma fénykép, azt nézi a falról, hogy várják a kislányok, hogy a háziasszony rendbe szedje frizurájukat a szombati bálra.

A kislányok hiába tanulmányoznák a sárguló képet, nem sokat értenének belőle. Én mint „nagy idők” megtépzott tanúja, rögtön látom, hogy az első sorban guggolók bakák, a sor közepén álló vitézek őrmesterek. Jobbra és balra szakállas óriások tartják a zászlót. Magas csizmájukkal német diákokra vagy Bismarck-szobrokra hasonlítanak. Sisakjaik egyforma magasak, szakálluk egyforma hosszú. Felhőréteg felett (a fényképész, aki már akkor ismerte az összekopírozási eljárást, azt is tudta, hogy ábrázolják az angyalok karait) állnak az alacsonyabb rendű vállpánthordozók, közöttük csúcsos sisakú hadfiak, akiknek feladatát a képen éppoly kevésbé értem, mint hadászati feladataikat. Az átlók metszőpontján sátor (vagy baldachin) áll, alóla komolyan, méltóságteljesen, de ugyanakkor jóságosan és igazságosan a századparancsnok tekint reám. Az oldalán parancsát várva, jobbjukkal a kard markolatán, hű tisztjei. Az ő fejük felett - új felhőrétegen túl - kaszárnnyak és tábori ágyúk lebegnek a légben, hősök - végtelen sorban - állnak haptákban, előttük tollas sisakban a magasabb rangú tisztek csoportja lovagol. Élükön hófehér paripán vágat az, akinek aransas ül ezüstsisakján; kabátja úgy leng a szélben, mintha neki is sasszárnnya volna... semmi kétség: ez Őfelsége, a Császár! Lieb Vaterland...

Olyan soká, olyan áhítatosan álltam a kép előtt, hogy a háziasszonynak is feltűnt. „Ezt még nagyapa hozta - magyarázta -, rajta van, itt, az első sorban!” Sokszor mutatta a képet a gyerekeknek, azt mondta: „Nézzétek meg jól, így van ez Németországban. Ez az örök Németország!”

- A nagyapának igaza volt - mondtam.

A következő házat a „Szomorú-ház”-nak neveztem. Ha csak a fákat értelmezném, azt mondanám, sokoldalú emberek lakják. Vannak büszke pálmái, sűrű mandarinjai, hasznos körtefái. De már a gyerekek olyan búsak, mintha valami hátsó udvarban nőttek volna fel; mintha nem arra várna három tucat malac, hogy örömet okozzon nekik, hurkák és disznósajtok tömegével ajándékozza meg őket. Az anya is látja: „A kicsi mindig szomorú. Volt egy ikertestvére. Az orvos a kórházban rögtön mondta, hogy meg kellene operálni. Amikor hároméves volt, meghalt. A kicsi mindig keresi.” Tudom, hogy erre a korai özvegységre nincs se szó, se vigasz. Az anya szavakat keres, még nagyobb fájdalmára. „A másik fiú már nyolcéves volt, kedves és jó volt. Mindig a ház és az istálló között játszott...” Úgy mondja el a tragédiát, mint ahogy nagy költők mondanák el, nyugodt, biztosnak látszó helyzetből indul ki, de már magában hordja a dráma csíráját: „A munkások az udvarban a villanyvezetéken dolgoztak. Lelőgtak a drótok...” Megáll, mert aki elmesél valamit, újra átéli az eseményeket, és meglehet, hogy ez egyszer másképp fog történni minden. A munkások biztosíthatnák a lelógó drótokat... de „a szerelők elmentek, mert már sötétedett”. Még volt egy irgalmas pillanat. Még minden jóra fordulhatott volna. „A gyerek bejött a konyhába, azt mondta: »Még egy kicsit szeretnék játszani.«” Aztán lecsapott a végzet. „Amikor utánanéztem, már elesett. Éppen csak, hogy megérintette a drótot.”

Gyerekeknek nem lenne szabad meghalniuk.

Az anya néha a temetőbe megy, kitépi a páfrányt a sírról. Nagy ritkán jön egy idegen, mint én, aki még nem ismeri a történetet, és ő még egyszer elmeséli, reméli, hogy ez egyszer más vége lesz... de a ház „Szomorú-ház” marad, megmásíthatatlanul.

Égbe meredő araucariák közt - talán ezek az utolsó tanúi a kolonisták honfoglalásának - látom a „Füllentő-ház”-nak zsindeletét. Az öreg hunsrücki, aki ott lakik, említésre méltó egyrészt, mert vigyáz a fáira, másrészt, mert majomtörténetét olyan meggyőzően adja elő. Jól megjegyeztem magamnak, és ha még egyszer Európába jutok, én is úgy fogom előadni, mintha én lettem volna a hőse. Ha az ember elég sokszor elmond egy ilyen mesét, és mindig a legőszintébb hangsúllyal fonja be a bizonyistenekeket, végül maga is meggyőződik arról, hogy így történtek a dolgok, és nem másképpen.

Örülök, hogy hallottam ezt a történetet. Kevesen vannak, akik ma még mesélnek! Curtius, az archeológus, késő öregkoráig is kíváncsi maradt, új embereket hívott meg zenedélutánjaira. De aztán próbára tette őket: a Mozart utáni tea közben rátámadt az ismeretlen vendégre: „Mondjon egy történetet! Meséljen!” És jaj volt annak, akinek nem volt mesélnivalója! „Hány éves? Negyven? És még nem volt érdekes élménye?” Aki hallgatott, el volt veszve, nem hívta meg többé. „Akinek nincs érdekes élménye, nem érdekes ember” - mondta.

A hunsrücki jól vizsgázott volna. Ő pontosan arra vár, aki még nem ismeri a történetét. Egy bronchitis szolgáltatta neki az alkalmat, hogy nekem is elmesélje:

„Annak már vagy harminc éve, bizonyisten, akkor kezdtük itten! Ha az ember lovat vagy tehenet akart venni, nem mehetett a szomszédhoz, mert annak sem volt. Fel kellett lovagolni Lagesig, a fennsíkra. Ott már száz éve, hogy kivágták az erdőt, minden csak legelő, csak itt-ott egypár fa, hogy a marha az árnyékban alhasson. Egy-egy fazendán volt vagy kétezer, ha nem több. Olcsónak olcsó volt egy tehén, talán ajándékba is adták volna, ha az ember nagyon kérte volna, de aztán haza kellett hajtani az erdőn keresztül; utak nem voltak. Veszelmes dolog volt, az egyik csizmaszárban vitte az ember a pénzt, a másikban revolver volt, az övben még egy... a biztonság kedvéért. Bizonyisten nem volt tréfadolog!

Hát nekiindulok karácsony előtt, a legnagyobb forróságban, mert akkor a leghosszabbak a napok, és már a fele úton vagyok. Mindig csak a matón, a bozóton keresztül, mindig a vadonban. Szomjas vagyok, és - az ördög vigye el! - üres a kulacsom! Ott, ahol az egyik emberi hajlék kétóránnyira van a másiktól!

Nos, szerencsém van, ranchót látok! Olyant, amilyent a caboclók építenek maguknak szalmából és agyagból, pálmalevél tetővel. Tudja, mit mondanak azok? »Ha a munka jó dolog volna, a gazdagok maguknak tartották volna meg.« Ha van egy puskájuk, vadásznak. Rossz puská, sovány kutya, cachaças üveg... másuk nincs. Mindegy, mondom, és tapsolok.”

(Ehhez meg kell jegyeznem, hogy a mi „bekopogok” kifejezésünk Brazíliában értelmét veszíti. Még ha a ranchónak volna is ajtaja, a belföld lakója olyanoktól származik, akiknek az élete nem zárt ajtók mögött játszódott le. Se az indiók, se a néger, akit százötven vagy csak száz évvel ezelőtt passzus és vízum nélkül bevándoroltattak ide, nem ismertek olyan komplikált szerkezetet, amelyhez deszkák, kilincs, sarokvas és lakat kellettek. Ha az ember be akar lépni egy házba - és ez lehet modern luxusvilla is -, addig tapsol az ajtó előtt, míg valaki jön.)

„- Hé-é! - kiáltom. - Egy szívességet kérnék! Hé-é! egy korty vizet kérek! - aztán várok.

- Pillanat - kiáltja valaki. Egy krákogó hangú vénasszony. - Várj! A chico hoz vizet!

Úgy is volt. A kunyhóból jön egy macaco egy cujával!”

(Itt újra magyaráznom kell. „Macaco” portugálul minden majom és a „cujá” egy tökfajta, amely olasz borosüvegre hasonlít. A Jóisten azért teremtette a cuját, hogy az erdei embernek is legyen tála, tányérja, ivócsészéje. A bab, a rizs, az aipiliszt kása mind cujában kerül az

asztalra, azaz a gyékényre. Az egész konyhaberendezés egy hosszú tökindán terem, elég leszedni a kerítésről, és megszáritani.)

„Jön a makimajom, hozza a vizet! Azt mondom: - Muito obrigado excellencia - nagyon köszönöm excellenciádnak -, ahogy illik, és iszom. Nem minden ranchóban kap az ember friss kútvizet! Van, aki a folyóról hozza a vizet a babfőzéshez, és a folyóban disznók is fürdenek! Ha szomjasak, cachaçát isznak.

Visszaadom a majomnak a cuját, és ismétlem: - Obrigado! - Azt gondolom: talán volna itt valami harapnivaló is. Ha az ember reggeltől estig lovagol, mást sem lát, mint kukorica-kenyeret és sajtot. Hátha volna ezeknek egy tál bablevesük jó pénzért?

Még egyszer rákezdem: - Hé-é! Nem volna egy kis ennivalótok? Van pénzem! Fizetek!

A vénasszony hangja belülről: - Nem! Nem adhatok semmit!

Kérdem: - Igazán nincs semmitek?

A vénasszony krákog: - Senki sincs itthon!

Azt a szentséges... - gondolom - a hülyét! Hát nincs jobb kifogása annál, hogy senki sincs otthon?

- Fizetek! - kiáltom újra. - Lehet egy darab szárított sós hús is!

- Senki sincs itthon!

Erre aztán megharagszom. Leugrom a lóról, odamegyek a ranchóhoz, a majom izgatottan ugrál mellettem, azt mondom: - Licencia? - Szabad? - és benézek az ablaknyíláson! De képzelje, bizonyísten! igazán senki sem volt a házban!”

Ezt magam is furcsállottam, és megkérdeztem: - Hová lett az öregasszony? Ki beszélt?

Betegem nyilván már várta a kérdést. Még be sem fejeztem, amikor már válaszolt is:

- A papagáj beszélt! Bizonyísten! Egy kis zöld papagáj!

A házak messze vannak egymástól. Az emberek nemigen zavarják egymás nyugalma. Milyen nehéz ott élni, ahol a köhögés is áthallatszik az egyik szobából a másikba! A völgy lakói legfeljebb egymás kutyáit hallják a holdfényben, egymás kakasait napfelkelte előtt.

Messze, már a serra alján áll a „Meglepetés-ház”. Inkább sejtem, mint látom. Múltkor voltam ott először. Kisfiú jött értem, és mesélte, a nagyapja fogat húzatott. Másnapra feldagadt az arca. Bekenték már „fekete kenőccsel”, de nem javult, sőt, kiverte a hideg, aztán lázas lett. Most alig tud nyelni, csak vizet iszik egyfolytában.

Könnyű diagnózis, pláne, ha az ember ismeri a mészáros-fogorvos műszereit!

Jó volt, hogy a fiú szólt a „fekete kenőcsről”, különben azt hittem volna, valami kövér néger szidja ott a világmindenséget Rajna melléki tájszólásban:

- A franciák nem bírtak velem, ott voltam, amikor megrohamoztuk a Chemin des Dames-ot... és most a fogász pusztítson el harapófogóval?

Megnyugtatom, hogy majd vigyázunk, beadom a szükséges injekciót, kirakom az orvosságot éjjelre is; igazán szomorú dolog volna, ha az első világháború hőseit itt érné el a végzet.

- A Chemin des Dames-ot? - kérdem. - Emlékszem, borzasztó csaták voltak ott!

Az öreg felvidul, hogy tudom.

- Ugye? Hiába mesélem, itt senki sem hallott róla. Elfelejtették, hogy volt egy első világháború is! Pedig az volt az igazi, nem ez az utolsó! Amikor kitört a második, már itt voltam, majdnem agyonverték. Azt mondtam: „Hogy akarja megnyerni az a tizedes a második háborút, ha Hindenburg elvesztette az elsőt?”

- Látom, ért a stratégiához!

- Négy évig voltam az első vonalban! A mi ütegünk lőtte a reimsi katedrális.

Megilletődve nézem a fekete arcot. Goethére gondolok... ott állt Valmynál, dörögtek az ágyúk, rohamra indultak a Francia Forradalom katonái, és Goethe figyelmeztette hercege tisztikarát: „Uraim, a történelem új korszaka kezdődik, és elmondhatják, hogy tanúi voltak.” Mi mindent írtak már a reimsi székesegyház bombázásáról! Hányszor mutatták már a jelképpé lőtt templom köveit! És én épp most adtam az orvosságot annak, aki tanúja volt, töltötte az ágyút és lőtt!

- Ludendorffnak igaza volt... ha bevettük volna Reimset, megnyertük volna a háborút.

Nem vitatkozom.

- Kár volt azért a templomért. Hangulata volt...

- Igen - hagyta rá. - Az elmúlt korok patinája pótolhatatlan. De lehet egy újat építeni. A fő, hogy az új épület megfeleljen a célnak.

- Nem lett olyan, mint a régi. Évszázadok... érti?... az emberek megszeretnek egy régi épületet...

- Tudom - mondja. - De megparancsolták! És parancs, az parancs!

Parancs, az parancs? Ezt már egyszer hallottam a völgyben! Most jobban szemügyre vettem a paciensemet. Ő volt az. A daganat, a kenőcs ellenére megismertem: ez volt a nagypapa, aki úgy haragudott rám, amikor leégett az árnyékszéke!

Legkedvesebb sétám az, amely a patikából a házamhoz vezet; a házhoz, amely még nem kész, de melyet már úgy nézek, mint hányatott életem végső állomását. Minél közelebb jutok saját deszkáimhoz, annál kevésbé ügyelek az útmenti házakra, annál inkább figyelem az utat, a „haza”-vezető utat.

Az út úgy vezet végig a völgyön, mintha a vasárnapi sétálóknak építették volna, azoknak, akik nem sietnek, és a serrák körvonalait a legkülönbözőbb pontokról szeretik megcsodálni. Az utat nem mérnök vonta ceruzával térképre. Úgy lett, hogy ösvényt vágtak az erdőbe, kikerülték a legvastagabb fatörzseket, összekötöttek egy ranchót egy másikkal, könnyebb feljáratot keresve végigmentek a serra lejtős részein... Az új út csak a legrégibb nyomait követi, bár ma már mindkét oldalon legelő van, s csak a körtefák nyújtanak helyenként árnyékot a vándornak.

Lassanként minden lépést ismerek: a mocsarakat, ahol íbiszszerű madarak rikoltoznak („réti boszorkány”-nak hívják őket a svábok, mert a réten lépdelnek, és a rikoltozás a boszorkányok hangja); nem ismerem a barna bársonyban büszkélkedő, gúnyos nevetésű vízimadarak nevét. Az útszélen egy majdnem ízetlen málnafajta terem; a háziasszonyok igen illatos lekvárt főznek belőle, a színe a középkor sötétvörös templomablakaira emlékeztet. Csökönyös kolonisták majdnem minden évben megkísérlik felcsalni a partvidék banáncserjéit: majdnem minden évben elfagynak egy hosszú júliusi éjszakán.

Minden kanyar új házakat mutat... Az egyikben láttam egy indio gyártotta nyílhegyet: a hegye ametiszt, a közepe kristály, az alapja vörös kő; a világ legszebb ékszere. Egy másikban egy asszony lakik, neve ma már földrajzi fogalom: Donna Anna. Róla nevezték el az egyik széles mellékvölgyet. Kilencvenéves. Ő már gondoskodott a halhatatlanságáról, s mégis ragaszkodik az élethez.

Aki nem a porban keresi a gondolatot, és felnéz, mindenhol a serra meredek lejtőjét látja. Ezeket a völgyeket nem simították ki a jégkorszak gleccserei. Szögletesek, élesek a vonalak. Ahol túl meredek a lejtő, és nehéz volna kukoricát ültetni, megmarad az erdő. Veszett csaták után örökdió ott a régi hatalom hátvédje.

A Santa Catarina-i őserdő nem olyan, mint az Amazonas vidékéé, nem az óriáskígyók és alligátorok világa. Örökzöld, hűvös, csendes rengeteg, melynek virágai közt az orchideák még nem is a legtarkábbak; színpompában, a formák gazdagságában a bromeliák családja versenyez velük. Ki ülteti az amaryllist - egy hagymás növényt! - a fák koronájába? Az ősbrazilok azt gyanítják, hogy a Sacy ülteti, a kis, fekete, vörös sapkás, egy lábú ördög, aki pipázva ugrál a sűrű bozótban, felszökik a legmagasabb fák koronájára is! Az égnek törő szálfákról egy másik erdő nő lefelé. Indafonatokon más, repkényszerű kúszók törnek ismét fölfelé. Élősködők elfojtják, viharok kidöntik a fákat, s azok mint ferde hidak ívelnek a többi korona fölé. Az örökzöldben csak színek jelzik az évszakokat. Néha sárga virágok borítanak el egy fát, máskor kékek. Néha tűzvörös foltok tarkítják a százárnyalatú alapszínt. Az illat is örök, mint a zöld; nyáron az erdő lehelete még hűvösebbnek tetszik.

Az őserdő is hajlék, és már ismerem néhány lakóját, így a nagy, kék lepkéket. Néha kilebegnek, hogy az erdő szélén táncoljanak a vándor előtt. Aki csak a szárnyaikkal díszített csecsebecséket ismeri, aligha képzei el, milyen messzire ragyognak. Nedves helyen akkora fehér pillangók lebegnek, mint az éjféle kísértetek zsebkendői, virágos helyeken lepkebalerinák lépnek fel. Az évad divatja szerint cserélik szárnyaikat. A táncosnők elődjei a szputnyikfejű vörös hernyók és a kígyózöldek, sárga, mérges tüskékkel. A kék primadonna hernyója nádton, bambuszon él, a fekete és vörös balerinaké a narancsfán. „Heinz, a festő ismerte az összefüggéseket” - hallom, mint utolsó ecsetvonást jellemképéhez. Az erdőben él a szürke, rókaszerű, rókaravasságú *graxaim*, versenytársa csirkelopásban a gyönyörű vadmacska, a párduc édestestvére. Űgyes, merész ismerői az ólakhoz vezető utaknak. De néha puska dördül, nincs zsákmány, és a *graxaim* bőréből ágyeló lesz. Csak szombaton; a nagytakarítás napján nézhet vissza a tolvaj az ablakpárkányról a szálfák felé. Van még majom is - a botokudok „kisöcsém”-nek nevezték; nem volt szükségük természettudásra, hogy kimutassák az emberrel való rokonságot. Izgatott társalgásuk feltétlenül emberi. A majmok is társas lények, éppúgy megbecsülik a kukoricát, az aipigyökeret, a narancsot, mint mi, szívesen aratnak, ahol nem vetettek, és kétségtelenül szeretnek sütkérezni a napon, ha vasárnap délelőtt nincs más dolguk. Csak a kis zöld papagájok, a piriquitók csacsognak többet. Ők is örülnék a kukoricának. Előfordul, hogy ember, majom és papagáj reggel az erdő szélén találkoznak, hogy eldöntsék, kié legyen végül is a kukorica. Miután Clausewitz már megmondta, hogy a diplomáciai tárgyalásokat néha más eszközökkel kell folytatni... ezt teszi a kolonista, amikor itt is a sörétre bízta az utolsó szót.

Akad még kígyó is az erdőben. A nagyok már igen ritkák a *cippo* kígyó „úgy siklott felfelé a sima fatörzsön, mintha valaki láthatatlan fonálon húzta volna”, az *ólomkígyó* a *mérgesek* hosszúra nőtt ellensége. Hasznosak voltak, de a bőrük szép vadászzsákmány. A mérgekígyók megtartották indio neveiket, a *jararaca* és a *jaracusu* nagy patkánypusztítók, félnek az embertől, csak akkor marnak, ha bozótirtásnál valaki rájuk lép. A kolonista fapapuccsal is agyonvágja őket. A legenda azt tartja, hogy veszély esetén lenyelik kicsinyeiket, s aztán újra

kiköpik őket. Puha tojásaikat - rendszerint egy tucatot - előszeretettel rakják a levélvágó hangyák mély fészkébe. A házak tájára alig merészkednek: a csirkék felzabálják a mérges kukacokat, nem félnek tőlük. „Vén jararacák fején moha nő” - hallottam. Míg mások azt állítják: „Az öreg kígyókirály koronát hord.” Ritkul a *korall* kígyó is. Van még vérvörös testű, fehér-fekete gyűrűkkel ékes fajta, van fekete és vörös gyűrűs... Mérge, azt mondják, halálos, de nem hallottam olyan esetről, hogy embert harapott volna. Félénk éjjeli vadász, napközben eltűnik. És talán, hogy szívességet tegyen az embernek, előszeretettel falja föl a jararaca nála kisebb példányait. Az ember hálátlan: timsóval cserzett bőréből karpereceket gyárt.

Ha a kígyók bibliai korokkal büszkélkedhetnek, a gyíkok családfájukat geológiai távolságokra vezethetik vissza. A világ régi urainak közeli rokonai, a csíkos testűek és zöldfejűek a gigantosaurus kicsiny másai. Az őskori óriásállatok (olvastam egyszer) addig fejlesztették izmaikat, míg bélrendszerük a túlméretezett támadó és védekező rendszert már nem tudta táplálni. Végül hiába zabáltak éjjel-nappal, éhen haltak, eltűntek, mintha egy nagy világégés pusztította volna el őket. Csak szerényebb rokonaik éltek tovább. (Tanulságos történet a fegyverkezés híveinek...)

Fenn, az erdő fölött madarak keringenek: sólymok, a zuhanóbombázók elegáns mintaképei, tengeri fecskék vagy fecskefarkú sirályok, akik be-belátogatnak az Atlanti-óceán partjáról, hogy megkóstolják a többi madarak tojását. A bibicek sikoltva üzik őket. És minden fölött ott repül az *urubu*, a fekete brazil dögkeselyű. Bús *ú* betűje utal a feladatára: ő az erdő sírásója. Felhőmagasságból látja meg egy kígyó, egy patkány tetemét... pontosan tudja, hol van disznótor, hol hagyott meg a vadmacska egy fél kacsát. A dögkeselyű is társas lény: nem csap le rögtön, hanem szárnya számunkra megfejthetetlen mozdulataival jelt ad más magasságokban repülő társainak. Csak mikor fekete felhővé sűrűsödött a raj, siklanak le szárnycsapás nélkül.

A partokon túl a hófehér albatrosz lebeg órák hosszat, látszólag mozdulatlanul, mintha a levegőben aludna. A parton innen csak a gyászszín urubu ismeri a végtelen, méltóságteljes siklás titkát.

Az út és a serra közti tér az aipié és a legelőké. „Ugyanannyi a tehén, mint az ember” - hallom, és nekem, kit az éhes évek emlékei hajtanak, ez a mondat mennyei zene. A tehének holland származékok. Tulajdonosaik nagyon büszkék rájuk. Egyszer lerajzoltam egy házat a kerttel, és megmutattam művemet a ház urának. Nem tetszett neki. „A ház igen... a kert; nem mondom... de úgy néz ki a kép, mintha egy darab marháánk sem volna!” A sorsdöntő kérdés: „Vajat vagy ágyút?” itt már rég eldőlt a vaj javára. Akinek tehene van, nem ismeri az éhséget, akinek lova van, nem fél a távolságoktól.

Boldog, aki csak az étvágyat ismeri; az éhséget nem! Ezt is egy útszéli házban tanultam meg igazán. Jóságos, iszonyúan kövér nagymamát vizsgáltam. Szíve rosszul vert, vérnyomása magas volt. Semmi kétség, hasznára vált volna, ha lead harminc kilót. Nem lett volna értelme kalóriákról, anyagcseréről beszélnem, és egyszerűen meg akartam neki magyarázni, mit egyen. „Reggelire tejeskávét és kenyeret.” - Megkérdezte: „Vajjal?” „Nem.” „Disznózsírral?” „Nem.” „Hideg sülttel?” „Nem.” „Kolbásszal? Füstölt hússal?” „Nem.” Akkor észrevette, mire céloztam, büszkén kiegyenesedett és hangosan, lenézően mondta: „Én pedig életemben nem ettem üres kenyeret! Nem is fogok!” Mélyen szégyelltem magam, mert én már ettem.

Az út építői nem gondoltak autóra, és nyilván unalmasnak vélték volna a hosszú, egyenes utakat. Érdekesebb is, ha az út egymás után kerüli meg a dombokat, kerüli ki az emelkedéseket. Aki gyalog megy, vagy szekéren igyekszik Új-Jerikó felé, mindenfelől gyönyörködhetik a tájban. Ha jobban érdeklik a lányok, nézheti őket, amint széles szalmakalapjaik alatt

kapálnak; ha ritka színpompás, fekete-vörös-zöldesen csillogó, kubista festőnek tetsző kakasokat keres, azokat is nézheti az útnak mind a két oldalán.

Az egyik kanyarnál megpillantom zöld keretben annak a háznak a tetejét, melyet egy kicsit még mindig hitetlenül a saját házamnak nevezek. Innen szándáljaim (egyetlen közlekedési eszközöm) gyorsabban visznek, már kevesebbet látok a vidékből.

Még mielőtt elérném a bambuszokat - függönynek ültettem legelőm és a poros országút közé -, elhaladok a bába háza előtt. Mondhatnám, a völgy szülészeti klinikája előtt, mert néha két-három asszony is nyög az ütött-kopott faházban, a körtefák és az istállók között.

Plinzné akkor kezdte tevékenységét, amikor még nem voltam itt, abban az időben, melyből kevés írott okmány maradt fenn, úgyhogy csak fenntartással közlöm történetét, mint az archeológusok, akik beszámolóikat töredékes feliratokra alapítják. A férje - sűgják bizalmasan - tejeskocsis volt. (Amint már tudjuk, olyasvalaki, aki hivatalos személyiség.) Jó lovaik voltak, de csak két sovány tehenük és egy szegényes legelőjük. A szomszédok már mind messzebb tartottak, két-három, sőt négy kanna tejet küldtek Braunnak. Plinz úr a hosszú ide-oda úton ráért a javak igazságtalan elosztásán elmélkedni. „Minél egyenlőbben vannak elosztva a világ javai, annál igazságosabb a rendszer” - lett volna az elmélkedésének röviden összefoglalt eredménye, ha ismerte volna a kívülvilágban használatos, elvont fogalmakat s a szociális tudományok szókinsét. Érdeme, hogy az eredményt önállóan gondolkodva érte el; a csak tejet és híreket szállító tejeskocsisok közt ő volt az eredeti elme. Hogy a maga esetében elérje az egyenletes elosztást, egy olyan eljárást talált ki, amely feltűnően hasonlít bizonyos nagyobb arányokban alkalmazott reformokra: literes edényt vitt útjaira, és a többi kannából minden úton átöntött valamit a sajátjába. Azt az elvet követte, melyet az újkor adószakemberei sok helyütt már megvalósítottak, hogy az egyenlőség ideális állapotát biztosítsák: a gazdagok kannáiból sokkal többet merített magának, mint a szegényebbekéből.

Mármost még a szociológia tanárai sem értenek mindig egyet abban a kérdésben, hogy „egyenlő” és „igazságos” egyértelmű kifejezések-e. Azokhoz, akik ezt tagadják, tartoznak - különösképpen - a megfejt kannák tulajdonosai. Plinz tejelosztó eljárása túl merész újítást jelentett. „Honnan veszi Plinz mindennap a négy kanna tejet, ha csak két sovány tehene van?” - kérdezte a fölözőgépnél dolgozó segéd az öreg Brauntól. „Miért írt fel ebben a hónapban harminc literrel kevesebbet?” kérdezték Braunt a szállítói.

Nem volt szükség mesterdetektívre, hogy megfejtse a Hiányzó Tej Rejtélyét. Az események rendkívül gyorsan peregtek le, és a merész szociológusnak fizetéséből, hivatalából, méltóságából nem maradt meg más, mint a csúfneve: „Kannafejő.” Annyira nem szívesen hallja, hogy földjét csak kora reggel hagyja el, hogy a bokrok alján, a patakban halásson.

A nehéz helyzetben eszébe jutott a Kannafejőnének, Plinznének, hogy ifjúkorában a kórházban szolgált, padlót síkált, szülésekhez meleg vizet hordott, és megfürdette az újszülöttet. Most családjának új bevételi forrásra volt szüksége: vett egy nagy ollót a köldökzsinór átvágására, hozzá egy köteg erős madzagot, és megkérte fiát, aki suszter, hogy írja azt, hogy *Bába*, egy darab régi deszkára. Szófogadó fia csirizzel fel is írta, és rögtön ki is szegezte az úthoz legközelebb álló körtefára.

A forradalmak alkalmából a paloták urait kicserélik. Az ajtónállók megmaradnak. A legbiztosabb foglalkozások azok, melyek az élet kapuit őrzik: a bába és a sírásó hivatása. Plinzné jobban számított, mint a férje. Hogy „egyformán” és „igazságosan” egyértelműek-e, az vitás pont. Hogy mi a szerelem, és mi a szerelem következménye, az minden vitán felül áll.

Plinzné megtanult az ollóval bánni, elválasztani az újszülöttet az anyjától. És megtanult még egy varázsigét is. Azt, hogy *bencelin*. A suszter felírja egy darab újságpapír szélére, és az autóbusz meghozza a penicillint a Tenente Gregorió-i patikából. A gyerekek *bencelint* kapnak, mind a százféle influenza ellen: a külső és a belső, a gyors és a lassú meg az ellen, amelyik „a mirigybe ül, és elrontja az étvágyat”. A *bencelin* erősít, és vért ad, ha nem használ, akkor biztos, hogy valami gonosz varázsló küldte a bajt. Akkor le kell menni a barátnőjéhez, a Mirador-serra alatti völgybe. A barátnő az átokkal sújtott barmokon is segít. Mindent rendbe lehet hozni. Azok, akik lehangosabban tiltakoztak a kannafejés ellen, ma szívesen hozzák a tejpénzt, mert Plinzné immár elismert influenzaszpecialista.

Meg kell érteni felebarátainkat, meg kell ismerni őket! Plinzné ismeri őket.

Érthető, hogy engem, vetélytársát, nem szível. Csak a legnagyobb bajban hív, „jöjjön a doktor a géppel a vizet kiszedni az asszonyból, aki nem képes”, mint ahogy ezt egyszer a lovas hírnök izgatottan, de szemérmesen közölte.

A Plinz-féle szülészeti klinika látogatása számomra ritka, feledhetetlen élmény volt.

Kisfiú koromban egy téren játszottam, melynek sarkából egy fehér márványférfi nézett le a gyerekekre. Rövid körszakállával, bajuszával anyám családi albumjának nagybácsi figuráira hasonlított. Egy nagyon furcsa - két nagyon furcsa - neve volt: „Simmelweis” és „Ignác”. Nem lovagolt, mint más szoboralakok, szobra alapján sem volt oroszlán, hanem kisgyerekek. Ha megkérdeztem, miért kapott szobrot az a bácsi, azt hallottam, hogy mert a kézmosást ajánlotta.

Nem láttam be, miért kapott ezért szobrot, örök dicsőséget. Minden bácsi, néni, nevelőnő ajánlotta a kézmosást. A felnőttek rendszerint akkor ajánlották, amikor éppen a legjobb játékban volt az ember.

Csak sokkal később tanultam meg, miért állt ott Simmelweis Ignác szobra... és megértettem, hogy a szobor túlélte püspökök, tábornokok, tengernagyok képmásait, és tovább mosolyoghatott, amikor a többi talapzaton üres székek, csizmák vagy semmi sem maradt. (Nam quae saxo struuntur, si iudicium posterum in odium vertit, pro sepulchris spernuntur⁴ - mondja Tacitus.)

Ma, a Plinz-féle klinikán tett látogatásom után néha úgy vélem, hogy a furcsa nevű ember túlzott. Plinzék házának két ajtaja van, egy utcai és egy udvari. „Nem vagyunk babonások - mondja jókedvűen nevetve Plinzné. - Vannak furcsa emberek, azt mondják, ott kell kimenni, ahol bejött az ember, különben kimegy a jószerencse! A Krickernél, a Bab-völgyben csak egyetlenegy ajtó van, nehogy ez előforduljon. Nálam jöhetnek-mehetnek, ahogy tetszik!”

Annyi szent, hogy Plinzné - másokkal ellentétben - nem babonás. Csak az igazán létező boszorkányokban hisz. Még ha dr. Simmelweis személyesen, fehér márványban jönne is, és elmondaná, hogy a kézmosás szerencsét hoz, még akkor se hinné el. „Az embernek azért van köténye, hogy beletörülje a kezét! Talán nem?”

A jó szerencse nem az ajtón sétál ki és be... de a tyúkok igen. Jönnek, és megnézik azokat, akik ilyen fájdalmasan költik ki a csirkéiket! Ha pedig Plinzné szülésznői tevékenységét megszakítja, hogy megetesse malacait (mert rendnek muszáj lenni!), csak a butább malackák kerülnek meg a házat, a ravaszok már ismerik az utat, és vígan kuncogva egyenesen szaladnak a házra és a nyitott ajtón keresztül a moslékosvödörhöz. Ha mind jóllaktak, és a hátsó udvar újra ki van söpörve, Plinzné újra visszamegy a szülő asszonyokhoz.

⁴ Ha az utókor ítélete gyűlöletté válik, a kőből faragott emlékeket úgy lenézik, mint a sírhelyeket.

A suszter, aki *bencelint* ír, taktusban kopog a kaptafán, „türelem, türelem rózsát terem!”, és „meglátja, fiú lesz!” kiáltja Plinzné. Az urubuk, a dögkeselyük türelmesen várják az istálló tetején, hogy méhlepény repüljön az udvarra, a Kannafejő a konyhában szívja szalmaszivarját, hogy távol tartsa a gonosz szúnyogokat; a vén papagáj várja, hogy kitisztítsák ketrecét (de nem lehet mindent egyszerre csinálni, és a két tehenet is meg kell fejni).

Valahányszor elmegyek a ház előtt, azon gondolkodom, érdemes-e kezét, sőt még padlót is mosni... Miért hazudni az újszülöttnak élete legelső pillanatában? Talán tiszta világba került? Fehér ágyacskában fog hálni? Fátylon keresztül fognak rálehelni? Ilyesmiket gondolhat Plinzné is, ha az asszonyoknak kávé, a malacoknak főtt aipigyökeret visz. Kezeit hátul a kötényébe törli, és lelkiismerete tiszta.

A Plinz-féle klinikától a házam már nincs messze... Onnan már látom deszkáit.

Megilletődve állok meg, ha a házamról van szó. Meg kell győzőm önmagam, hogy most is a színtiszta igazat mondom. Ha az ember egy kis kofferral, két hétre sem elegendő pénzzel, rossz nyelvtudással nekivág a világnak, nem mer arra gondolni, hogy huszonöt év múlva már csak egy órát kell gyalogolnia, hogy a saját házáig érjen. De ez a ház - még ha nem is kész, de nem álmódott - ott áll kétszáz lépésnyire az úttól; leelőtte, narancsfák körülötte, egészen a serraig az enyém a föld, egy darab erdő is jutott a nagyon nagyból - én ültettem az olajfákat, a diót, a vidék első gesztenyéjét... van már pár szőlőtövem, van egy darab kertem, amely kajsziparackra, vörös narancsra, almára vár... és van egy kerítésem.

Az én házam - mondom büszkén - más, mint a többi. Néha „Reggeliző-ház”, kávé, méz és kenyér állnak az asztalon. Néha „Szomorú-ház”, és olykor a „Meglepetések-háza”. Örök benne egy kőből faragott nyílhegyet. Szeretem.

Könnyű volt terveznem. Mi kell annak, aki építész akar lenni, helyen, téglán, deszkán és cserepen kívül? Talán csak még egyvalami: idő - mert a fák növésehez idő kell, hogy körülvegyék, beárnyékolják, dédelgessék a házat. Idővel majd csináltatok egy ereszt. Idővel befestem. Idővel majd jön a bútor, rendelő lesz a pincéből. A jó dolgokat meg kell élni, a rosszakat túl kell élni. Minden az idő kérdése. És az idő múlik... a folyosót mindenesetre úgy méreteztem, hogy a koporsómat ne legyen nehéz kivinni a hálósobából. Remélem, addig kész lesz a hálósoba is.

Ha most, vasárnap délután a nem-kész házban pihenek, és a tető deszkáit nézem, úgy érzem magam, mint egy középkori várúr. Saját deszkáim! Mindnyájan nyelvünk rabszolgái vagyunk, tudjuk, hogy elveszthetjük a „talajt a lábunk alól” - ha nagy szerencsétlenség sújt -, de ritkán gondolunk arra, hogy ez alkalommal a mennyezetet is elveszíthetjük a fejünk felől. Tizenöt vándorévben mennyezet nélküli éjszakák és különös mennyezetek alatti éjszakák is benn foglaltatnak. Aki az „elveszett idő nyomában” indul, egymás után összeállíthatja az emlékek mozaikkövecskéiből, ismételheti a mozdulatot, mellyel a lehulló vakolatot seprte a takaróról, meglelheti a penész rajzolta- ábrák körvonalait.

De a háborús évek és a következők, melyeket nemigen lehet a béke éveinek nevezni, nem voltak olyanok, hogy őket mint „temps retrouvé”-t viszont kívánnánk látni. Egyáltalán kérdéses, hogy az idő arra való-e, hogy újra megtaláljuk. Minek? Hogy megszépítsük, bearanyozzuk? Hogy olyan tökéletes stílusban meséljünk róla, hogy a többiek mozdulatlan teáscsészével hallgassák?

Nézem a mennyezetet, és örülök, hogy fenyőfa deszkából van. Könnyű, világos, illatos. Szívesen nyújtózkodok alatta.

Hiába fordulok el a múlttól. Ha tétlenül fekszem, és a levegőbe bámulok, beér az elmúlt idő, megkérdi s „Tudod-e még?” Tudom. Nem kezdődött... Már a kezdetben a folytatás volt, mint ahogy az élet végén, a világ végén mindig ott áll a folytatás... De egyszerre eltűnt a tető, mely köztem és a négy évszak között örködött, és a római villamos plafonját néztem. A C-vonal volt... C, az circolare-t, a körben járó-t jelenti. A CS ad sinistram, balra tartott, a CD ad dexteram, jobbra, mindig a régi város - falak és tornyok - mentén. Tökéletesen érdektelen volt, hogy a circolare jobbra vagy balra fordult-e, a fontos csak az volt, hogy nem volt végállomása. Aki éjjel egykor beszállt, nyugodtan szundíthatott egy sarokban négyig. Harmincnyolcban Európa egyenesen a katasztrófába rohant. A circolare óvatosan, bölcsen körbeforgott.

Négy-öt óra tájt felcseréltem a circolare szerény plafonját egy nagyszerűre. A freskón megnyílt a barokk égbolt, hogy az örökkévalóságot egy ünnepélyes fogadtatásra megszakítsa, és befogadjon egy Szentet. Trombitás és hárfázó angyalok kara elragadtatva szállt ki a felhőkből, és csak azért zenélt hangtalanul, hogy ne zavarja álmomat a templom hátsó padján.

Amit a régi festmény mestere ecsettel ért el, arra a Luftwaffének más eszközei voltak: úgy nyitotta meg a tetőket, hogy a felhős égbolt lenézett az alvókra. Egyre nagyobb számú vértanú szállt az égbe, füst keveredett a felhők közé...

Cserébe az égért hatalmas gerendákat kaptam az ágyam fölé. Ezeket Michelangelo idejében döntött fákból ácsolták, amikor egy püspök a legrégebbi Rómában palotát építtetett. Paloták is lezülhetnek, az uraság kiköltözik, a cselédek beülnek a termekbe, válaszfalakat vonnak, ajtókat törnek a falba, kályhacsöveket vezetnek a falakon át, leverik a lépcső korlátját, faszéneken sütnék-főznek a szoba közepén... és a büszke, vízvezeték nélküli palotából (minek a vízvezeték, ha az utcai kutakból a világ legtisztább ivóvize folyik?) méltóságteljes nyomortanya lesz, tiszteletre méltó rom. Évszázadok pora, a konyhák korma, melyekben háromszáz évig főtt a főzelékleves, már nem piszok, hanem patina. Amikor találkoztunk, az én palotám már nagyon mélyre süllyedt. Agg gerendái éjjel nyögtek és sóhajtoztak.

„Istenem, őrizd meg köztünk a mennyezetet!” - imádkoztam esténként ájtatosan. De egy olyan világban, ahol az emberiség egyik fele a másiknak poklot és kénköves nyavalyát kíván, nincs Isten, aki megengedhetné magának azt a fényűzést, hogy imákat hallgasson meg.

Ezért időnként újra elvesztettem mennyezetem, gerendáimat. Olyasvalami történt, amire Róma történetében már volt példa! (Sehol sem nehezebb valami újat tenni, mint Rómában!) A barbárok betörtek - mint Alarich gótgái, mint a vandálok afrikai hadjáratok után, mint a Sacco di Rama zsoldosai. Dollmann, az SS vezére, nem volt olyan festői jelenség, mint a Dürer-metszetekből ismert Landsknechtek, akik az Angyalvárat megrohamozták. Simára fésült hajával, civilben, farkaskutyájával naponta átsétált a Piazza di Spagnán, mielőtt a Via Tassó-i kínzókamrába ment volna. Se nekem, se barátomnak, az angol őrnagynak nem volt kedvünk ott találkozni vele. Ezért a tetőn vártuk, hogy elmúljon a decemberi éjszaka, hogy a nyolcadik angol hadsereg felnyomuljon az Adriánál, vagy az ötödik amerikai áttörje a cassinói állást. Az őrnagy tanulságos történeteket mesélt a sivatagi háborúról... (Homokzsákokat kértünk Angliából... megjöttek. A hajó megkerülte egész Afrikát, hogy Egyiptomba jusson. A zsákok *teli* voltak homokkal.) És verseket szavalt. Az utcáról néha felhangzott a szöges német katonacsizmák kopogása.

A deszkáim! Ezekben az években nőttek magasra, akkor nézték a világ legcsendesebb dombvidékét, tüleveleik halkan zizegtek a szélben, harmat csillogott rajtuk, ha feljött a nap - nem szenvedtek. Nem nyögnek, mint a négyszáz európai évtől fáradt gerendák.

Megnyugtató érzés arra gondolni, hogy köztem és a Tejút közt saját gerendáim örködnek. Odüsszeusz, aki szintén tíz évig harcolt, tíz évig vándorolt, biztosan megértene.

Az útra néző szobát, minden különösebb titulus nélkül, mindig egyszerűen „szobának” neveztem, de egy kedves bécsi kollégám, aki egy távoli brazil városból eljött meglátogatni, a kertben, beszélgetés közben azt javasolta: „Menjünk az úriszobába!” Azt hittem, ez a szó úgy elavult, mint a „lovagterem”! Mindenesetre jólesik arra gondolnom, hogy úriszoba-tulajdonos is vagyok! Egyelőre csak fonott karosszékeim vannak, de úgy tehetek, mintha ezzel deszkabódnak vadászkastélyszerű hangulatot akarnék adni. A zongora hiányzik, de hanyag mozdulattal előre kijelölt helyére mutatva azt mondhatnám: „Hangszerem ez idő szerint a templomban áll.” Kevés könyvem van; csak azok, melyek, mint kóbor kutya vándorlás közben hozzám szegődtek, de úgy tehetnék, mintha máshol több volna: „A kézikönyvtáram...” Az úriszobához tartozó házibárt egy üveg carmel-hegyi bor, egy hálás São Pauló-i páciensem ajándéka képviseli; az istenek térdén nyugvó ünnepi eseményekre várva. Közben talán sikerül borospoharakat szereznem. A falon vadmacskabőrök díszelnek; nem-fizető betegek hozzák őket, hogy jóakarataikat bizonyítsák, és mint ritka vadászszákmányokra, rájuk mutatva úgy kezdhetném a társalgást, mint igazi, régi kastélyok urai igazi régi regényekben. „Midőn életveszélyes kalandjaim után végül a vademberek erdejéig jutottam...” És újra csak a tiszta igazat mondanám, mert az utolsó botokudok alig négyóránira vannak lóháton, s ezekhez a nemes, meztelen vadakhoz a nemtelen, egyenruhás vademberek országában átvészelt kalandok után kerültem.

Az úriszobámból a verandára léphetek; akkora, hogy két fekvőszék is elfér rajta. Innen jobb felől látom a Donna Irmából idevezető utat: balra, a völgy nyugati végén fekszik Új-Jerikó, „Isten saját gyermekei”-nek alapítása, az Oroszok-völgyének kulcsa. A verandáról előre és vissza nézhetek.

A fekvőszékről visszanézhetek az idevezető út távolabbi állomásaira: Rómára és São Paulóra. Rómába segítenek ottan élt kedves íróim: Horatius, Trilussa, Peyrefitte és Plinius...

Mióta itt élek, sokféle embert ismertem meg, sok mindenkivel vagyok jó viszonyban, de a szavaink közti távolság, a patika légköre, a betegségek gondja és fájdalma megmaradnak válaszfalnak. Barátságot csak Horatiusszal kötöttem. Ismerem szeretett szabin-földjét és színeit, a Soracte körvonalait, az olajfák levelének ezüstös csillogását. Azt hiszem, ha leszállna az Olümposzról, és meglátná az én olajfáimat, az én kolonistámat, ki „ut prisca gens mortalium paterna rura bobus exercet suis”⁵ - szívesen dőlné végig a második fekvőszéken, szívesen róna egy levelet viasztáblára egy érdemes kortársnak.

Az Újvilágban érti meg az ember a rómaiak és a görögök viszonyát - úgy érzi magát, mint az athéni a császárok Rómájában. Az amerikaiak Párizsba, Londonba vágynak, mint a római ad doctas Athenas, azt remélik, hogy majd sikerül felkapaszkodniuk a meghódított műveltségi szintjére. Igyekeznek, erőlködnek, kudarcot vallanak. Horatius nagyon is amerikai: figyeli a görögöket, könyveiket, „éjjeli és nappali kezével” forgatja, csodálja, hogy az Istenek megadták nekik, hogy „kerek szájjal szóljanak”. Azzal dicsekszik, hogy a görög formákat Rómában meghonosította. De mindennek dacára nagyon nagy: nagymestere a társalgásnak, időtlen mestere a stílusnak.

Horatius - mondja életrajzírója - kicsi és köpcös volt. Mármost tudjuk (Kretschmer szerint), hogy a lírai talentum Don Quijote alakjához kötött; az irodalomtörténet Sancho Pansái a nyugodt epikusok... Horatius későn született, akkor, amikor nemcsak Homéroszt, de Enniust is mint „atyát” emlegették. A lekészt epikusból kedélyes mesemondó, adomázó, társalgó lesz. Ebben a műfajban felülmúlhatatlan. Senki sem sorakoztatta úgy, mint ő, leveleiben és

⁵ *Őseink módjára az ősi földet saját ökreivel műveli.*

szatíráiban, a mitológiai alakokat és maradi parasztokat, politikusokat és borbélyokat, senki sem fonta össze azzal a virtuozitással szavaikat és saját gondolatait, senkinek sem sikerült új és régi, meglepő és örök gondolatokat úgy végleges alakba önteni, mint neki. Horatius világa elképzelhetetlenül széles: otthon van Maecenas irodalmi szalonjában és falusi szomszédainál, akik még a lábukat sem tették be a városba, még nem látták a Forumot. Ismeri az apuliai falvakat és Athént. Beszélget rabszolgákkal, lovagokkal, városi sznobokkal, és abban a pillanatban, amint leírja, szavaikból Irodalom lesz. Érthető, hogy Augustus császár őt kívánta titkárnak; az is érthető, hogy Horatius nem fogadta el a meghívást, inkább nézte szabin birtokán, fekvőszékében hátradőlve, a Rómába vezető országutat, vagy talán a görög poétákat olvasta a méhesben. És ha azt mondja, hogy majd a világ végén is olvassák; a Rhone mentén és a Szkülláknál, nem túlzott. Uti figura docet, itt él, itt tanít, Donna Irma és Új-Jerikó között.

Trilussával még kezem fogtam; ennyivel állt közelebb, mint Horatius. De túlzás lenne azt állítani, hogy a jelené volt. Annak a Rómának volt költő fia, melyet az olaszok - a lombardok, piemontiak, szicíliaiak - 1870-ben elfoglaltak. Az a Róma szívesen engedte volna át a főváros szerepét Firenzének, Dante nyelvét az új államnak, és megmaradt volna falai mögött Örök Városnak. Az idegenek nemcsak híres utcáit, ősrégi kerületeit rombolták le: a nyelvét se tanulták meg, meghamisították, felhígították. Róma tájszólását már kevesen beszélik. Ebben írta Trilussa ezer verses állatmeséjét, szellemes szonettjeit, nagy elődeihez méltó szatíráit. Költő volt, nyolcvan év alatt alig egyoldalnyi prózát írt. Kitömött majmai és krokodilusai közt még késő öregségében is várta és fogadta a múzsát. Bárcsak elárulta volna titkát? Akkor talán én is versebe foglalnám az urubuk és jararacák beszélgetéseit.

Peyrefitte vendég volt Rómában, mint én magam. Jött, látott, írt. A színtiszta igazság valószínűtlenül hangzik, és jaj annak, aki ki meri mondani! De átnézett a Vatikán falain, hallgatózott a kolostorok kiskapujánál, meggyóntatott egy-két máltai lovagot, kávézott egy reményteljes püspökjelölttel, egy reménytelen autótügnöknek állt jezsuitával, és ő is monumentum aere perennius emelt - egy nocturnó-hangulatot őrizett meg. Mint ahogy Trilussa nyelve lassan elhallgat Trastevere sikátoraiban, lassanként kialudnak a gyertyák a nagy kupola alatt...

Az ifjabb Plinius római hírekkel mulattatta távoli barátait. Egy kicsit későn kerülnek kezembe, de az ország postaviszonyai türelemhez szoktattak. Ha egyszer tökéletes latinsággal kellene leírnom völgyemet, egyszerűen lemásolhatnám, amit toscanai villájáról mond:

„Aestatis mira clementia... a nyár csodálatos enyhe... semper aer spiritu aliquo movetur, frequentius tamen auras quam ventos habet... a levegőt mindig mozgatja valami, inkább szellő, mint szél... regionis forma pulcherrima... a vidék gyönyörű... diffusa planities montibus cingitur... a tág síkságot hegyek veszik körül... montes summa sui parte procera nemora et antiqua habent... régi, vad tölgyek merednek a hegycsúcsok fölé... inde caeduae silvae cum ipso monte descendunt... aztán a bozótos erdőségek a völgyig kísérik a lejtőt. Hic senes multi... sok itt az öregember... audias fabulas veteres sermonesque maiorum... régi meséket, az ősök szavait hallod... cumque veneris illo putes alio te saeculo natum... valahányszor odajössz, azt hiszed, a múlt századba születél”

A magyar irodalmat könyvtáramban egy kötet Ady képviseli, az angolt Micimackó, a portugált a Pál utcai fiúk, Rónai Pál kiváló fordításában, az olaszt Artusi szakácskönyve; a némettel bajok vannak: magamnak kell eldúdolnom Heinét Schumann, Mörikét Wolf megzenésítésében, a sorok, melyeket a dallam nem hoz vissza, elvesztek. Goethétől többem van: egy kézszorítása.

Sok mindenem elkallódott, volt, amit elloptak, aki értéktárgyaimat a háború alatt semleges területen megőrizte, meg is tartotta; könyveimet kölcsönöztem, és nem láttam viszont... A kézszerítés még az enyém. Szívesen átadom fiatal költőknek és a líra barátainak. Még ha akarnám se adhatnám el egy Goethe-gyűjtőnek vagy egy amerikai múzeumnak.

Nem az én érdemem, hogy megkaptam, és tudom, hogy nem az egyedüli példány. Goethe bőkezűen osztogatta kézszerítésait, látogatói továbbadták... aki keres és kutat, másokat is lelhet.

Egyelőre a sajátomnak örülök, mely csak három kézen ment át - s ezek közül kettő ügyesen forgatta Goethe szerszámát. Kézszerítéssomat Heine vette át. Külön e célból utazott Weimarba a sárga postakocsin. Egy barátságos nyári délután állított be a már szoborszerű öregúrhoz.

Könnyű volt Goethe előtt meghajolni. Beszélgetni már sokkal nehezebb; az olümposzi Zeusz lemennydörög a halandókra, és biztosan meghallják - de nem könnyű felszólni hozzá. Heine mondott valamit az újabb irodalmi irányzatokról. Goethe tanári gesztussal leintette.

- Ön min dolgozik? Mit ír?

Heine inkább vesztett egy barátot, inkább megkockáztatta a felségsértést, mintsem hogy elhallgatott volna egy tördőfésnek beillő gondolatot.

- *Faust-drámán* dolgozom.

Az agg vitéz is értett a víváshoz, parírozott:

- És vannak más üzletei is Weimarban?

Aztán letették a fegyvert, Goethe kezével, mely megírta *Werther*-t, megszorította Heinéét, amelyben még a *Loreley* nyugodott.

Évtizedekre rá ez a kéz fáradtan feküdt egy párizsi ágy szélén. Heine épp hogy élt még. Egy fiatal bajor tanító ült az ágy mellett. Azért jött Párizsba, hogy kimondja ezt a mondatot: „Szeretem; csodálom verseit.”

A betegnek jót tett ez az orvosság. Megköszönte, és cserébe átadta a kézszerítést.

A tanító gondosan megőrizte, habár a betűket csak a táblára írta, és sohasem fonta versbe. Huszonöt évi tanítás után nyugdíjba vonult, és a müncheni Angolparkban sétálással töltötte délutánjait.

Ott találkozott vele Hans Carossa, az irodalom iránt érdeklődő fiatal orvostanhallgató. A parkban tanulta az izmok neveit, ott kereste a rímeket. Nagy respektussal hallgatta, mit mesél a tanító a Pere-Lachaise felé tartó Heinéről. Kezet fogtak.

Carossa maga mesélte el a találkozás történetét. A könyv címe: „Das Jahr der schönen Täuschungen”. Figyelemre méltó, hogy a könyv 1940-ben jelent meg. Heine nevét akkor kimondani hallatlan vakmerőség volt. A Gestapo uralkodott, Weimart ritkán emlegették, a közeli Buchenwaldot sokszor. Carossa még egy Hoffmanstahl-verset is idézett, bízván, hogy a cenzorok nem ismerik a meg nem nevezett költő vétkes családfáját.

Carossával a Spanyol Lépcső felett ültem Rómában. Az Örök Várost nem érdekelte az ezer évre tervezett birodalom, az olcsó győzelmek. Itt még a kövek is emlékeztek, hogy volt az, amikor Hannibal ante portas állt, és újra elvonult. Rómában csend volt 41-ben.

- Legszívesebben itt maradnék - mondta Carossa. - Fogalma sincs, mi mindent kell manapság visszautasítania egy német költőnek. Bárcsak mindent visszautasíthatna az ember!

Csak bólintottam.

- Jó dolguk van a rómaiaknak - mondta. - Nálunk már nem érdemes élni. Egy maroknyi vers... ez az egyetlen, ami az életből megmaradt.

És ott fenn, az obeliszkek mellett átadta a kézszerítást. Szívesen adom tovább, enyém marad úgyis. Jót tesz érezni, milyen rövid a másfél évszázad, milyen közel vagyunk egymáshoz mi, európaiak... Goethe Beethovennel is kezet rázott Karlsbadban, Beethoven Haydnnal, amikor átadta neki az első négy zongoraszonátát. Haydn többször volt együtt Mozarttal, Mozartnak találta ki Johann Christian Bach a négykezes zongorázást, Johann Christian pedig az apjától is kaphatott valamit, egy kézszerítésnél többet... faházam tulajdonképpen nincs is a világ végén!

Nemsokára átköltözöm saját házámba. Akkor este őszintébben mondhatom, hogy otthon vagyok.

Otthon lenni jó. De tudom: akkor is megmarad a honvágyam. A honvágnak nincs akkora irodalma, mint a boldogtalan szerelemnek, de rokon érzések. A honvágnak semmi köze az államhoz, a nemzethez, még a hazához sem. A honvágy fáj. Iránya nincs. Talán a növények tudnák a legpontosabban elmondani, micsoda: idegen talajban, idegen klímában elszorvadnak, elvadulnak. Itt a tulipán nem hajt virágot, az orgonabokor nem nő, alacsony marad, se él, se hal, a ribiszke nem hoz gyümölcsöt. Ők tudják, mi a honvágy.

A São Pauló-iak Európába repülnek, ha egyszerre van honvágyuk és útiköltségük. Olaszországba, Spanyolországba még elkíséri őket az érzés, Közép-Európában alábbhagy. Az Interiorból - hisz minden viszonylagos - São Paulo már az a város, ahol az útvesztők ismerője megkeleti a honvágycsillapító szigeteket.

Tarka a São Pauló-i magyar világ... sokrétű, sokszínű. A bevándorló rétegek egymásra rakódtak.

Egyszer valahol egy társaságban arról volt szó, ki mikor jött ki. Ki Erdélyből... ki a Felvidékről... Az egyik bácskai volt, félig magyar, félig sváb... az apja tizenkilencben vezető szerepet játszott, Horthyék előtt menekült Bécsbe, ott nem volt képes talpra állni... A nyilas időkben sikerült kibújni... A háború Franciaországban érte, átgyalogolt Portugáliába, onnan jött teherhajón... Olaszországból jött, amikor meglátta, hogy a fasiszta milícia a porosz díszlépést gyakorolja... negyvennyolcban a gyorsvonat illemhelyén jött Bécsbe...

Végül egy köztisztelőnek örvendő öregúr, nagyvállalat tulajdonosa, feláll, és megkérdi:

- Igazán csak én lógtam volna meg a kasszával?

Vannak rétegek, és vannak kasztok. Még mindig mindenki tudja, ki előtt illik meghajolni, kit taposhat nyugodtan. Osztályok eltolódnak, a kaszt örök. Senki sem követeli eltörlésüket, legfeljebb a felette levőbe szeretne jutni. Vannak, mint a rokon Indiában, szegény brahminok és gazdag páriák is. (Csak művészek, színészek, írók lebegnek néha a kaszton kívüli térben.) A magyar előbb-utóbb visszatalál kasztjába.

Először persze meg kell találnia az idegen világban a kis magyar glóbuszt: mint a szentjánosbogarak a sötétben, fényjelekkel, úgy jeleznek egymásnak a magyarok.

Egy esős délután valaki itt az udvaromban tapsolt. Kinéztem.

- Jó napot kívánok - mondta az ismeretlen.

Az első magyar vándor a Donna Irma-völgyben!

- Jöjjön csak, jöjjön!

Korombéli férfi az idegen, óvatos:

- Ne féljen! - mondja. - Nem akarok pénzt, kölcsönt. Csak meg szeretném látogatni.

- Teát?

- Köszönöm. Mindig. Pláne így, autóbuszút után.

- Hová indult?

- Van egy kis pénzem, a kamatokból élek. A városban éhen halnék belőle, az Interiorban túl sok. Hát utazom. Szeretek utazni. Meglátogatom a magyarokat.

Még mindig nem értem a dolgot, csak azon csodálkozom, hogy van valaki a macskámon kívül, akihez magyarul szólhatok.

- Tény, hogy minden magyar ismer legalább még egyet. Néha harminckilométernyire, néha ötszázra. De az ember eljut az egyiktől a másikig, és mindenki örül a vendégnek, ugye?

- Örülök. Parancsol sajtot, kenyeret?

Vendégem uzsonnázik és mesél:

- Voltam magyaroknál, akik egyszer csónakon mentek végig az Amazonas egy mellékfolyóján. Három vagy négy hétig mentek már, alligátort láttak, embert soha. Még egy indiót sem... Egyszer csak hallják, hogy valaki kiabál... egy hosszú szakállas ember áll a parton, és integet, szálljanak ki... Egy rongyos nadrág volt rajta. Barátaim kiszálltak. Láttak egy kunyhót, banáncserjét, kávé, csirkéket; a vadember tüzet rakott, ebédet főzött, beszélt... nem is volt nagyon vad, bölcsészdoktor volt, több nyelven beszélt.

„Az istenért, miért él itt, az erdő közepén?”

„Elegem volt az emberiségből. Nem akarok embert látni.”

„Miért hívott ide?”

„A vendég, az más.”

Ráhagyom:

- Más, persze hogy más! Én is örülök, ha vendégem jön! Megmutassam a földemet?

Tetszett neki a vidék. A sok zöld árnyalat, a távoli dombok sötétkében játszó csíkja.

- Mondja - kérdezte egyszerre -, mi is a nemesi előneve?

- Nincs.

- Nincs címere? - Vendégem nagyon bizalmatlanul nézett rám. - Eleget jártam az Interiorban (itt felsorolt egy oldalnyi góthai almanachot), csak annak van földje, akinek otthon is volt. Nem telekről beszélek, telke a boltosnak is lehet. De a boltos itt is boltos, az ügyvéd itt is csak körmöl. És az úr a pokolban is úr!

A kis São Pauló-i magyar világ kicsi, talán egy kevésbé görbe tükre a régi otthoninak. Van benne egy kis arisztokrata kör, egy patinás nevű úr bejáratos a szintén rangvesztett brazil császári házba... mert a rang eltűnhet, de a kaszt megmarad. Vannak ezredesek, tábornokok, akiket csak kegyelmes úrnak szabad szólítani, összejönnek a bajtársak, s felrakják a kitüntetések, a kapitányból esetleg az idők folyamán őrnagy lesz, s erről kap egy hivatalos írást... Van egy elszánt nyilaskeresztes csoport, misét mondatnak Szálasi vezér lelkiüdvéért, testületileg elmennek, sőt elmasíroznak a Mussolini vezér lelkiüdvéért mondott misére is, felemelt tenyérrel üdvözlik a fekete inges bajtársakat, sőt, néha megjelenik egy újságjuk is, amelyben örökké 1942 van, győzelmes németek szabadítják a világot a demoplutokrácia

uralma alól. Vannak csendes, bús zsidók, öreg nénik az izraelita nőegyletben s az aggok házában, vannak megtért zsidók, akik egymás közt a gyóntatóatyák jó tulajdonságait értékelik, akik csak titokban éheznek át a hosszúnapot, nehogy a nagytisztelendő úr meghallja.

A rend az, hogy a kasztok gyűlöljék egymást... A nyilasok nem bocsátották meg a zsidóknak, hogy halomra ölték rokonaikat. A zsidók nem bocsátanak meg semmit. A kikeresztelkedettek nem bocsátják meg a többieknek, hogy nem vették fel a keresztséget - s önmaguknak, hogy ilyen későn vették fel. Az arisztokraták esetleg egy-két nagyon gazdag zsidónak megkegyelmeznek, ha üzletet csinálnak velük: megszerzik az importengedélyt... Folyik a régi játék, csak az idő dönti ki a játékosokat, s kasztra való tekintet nélkül veti a vörösbarna brazil földre a tábornok öccsellenciáját s a pesti kispolgárt, aki itt is rádiót árult. Ez a föld kávétermelésre alkalmas, de nem földszagú, por, vérvörös por lesz, a szél vörös felhőt ver belőle, a temető is sivatag, vagy alvadtvér-színű mocsár.

Néha, nagyon ritkán elmosódnak a határok az élők között is. Rudyard Kipling dzsungelében a vadállatok megférnek, ha szárazság idején inni mennek a folyóra... A harcos klikkek és kasztok leteszik a fegyvert a magyar cukrászdában. A dobostorta és az indián szent, jószágos érzéseket keltenek. A vándor magyart áhítat fogja el a mákos kifli láttán, melynek rendületlen híve. Béke van a könyvesboltban is...

Olvasni csak magyarul és franciául érdemes. Portugál irodalom csak a mesében létezik. Hírét két kakukktójszának köszönheti. A XVII. században egy érzelmes francia őt megható szerelmes levelet közölt egy portugál apáca neve alatt. A „Portugál levelek”-kel kezdődött a kor, amelyben Fannyk és Wertherek születtek. A múlt században egy angol költő⁶ írt „portugálból fordított” szonetteket. Saját költőivel a szardíniahalászok népe nem érte el a neki tulajdonított költők magaslatait. Saját költőjük csak Camões, Petrarca kései tanítványa. Híres eposzáról, s Luziádá-ról Babits írta a legtalálhatóbb véleményyt. Két szóból áll: „Nem olvastam.”

Ahol magyar és francia könyvek vannak, az egész nyomorúságos világjáró egzisztencia köddé válik. A könyvek közt nincs kaszt, mind a megtagadhatatlan nyelvet beszélők. A lakásokban gyűlnek a könyvek... előbb csak Ady, a Biblia, az Inyestmester Szakácskönyve, aztán Karinthy, Kosztolányi, Móricz Zsigmond... A Nyugat nagyjai itt vannak. Ha már nem élhet nyelvében a magyar, könyveiben él...

Forog ott São Paulóban egy kis magyar glóbusz - keserű levében.

Rendes kis glóbusz... kicsit késik... de a nagy glóbusz is mindig késik. A Francia Forradalom 1848-ban érkezett meg, 48 az első világháborúig tartott, amikor is senki se vette észre a „Kutya Szerbia” mögötti Angliát, Amerikát... Az 1914-es lelkesedés 41-ben még tartott, amikor is a bakák újra felvonultak a cár ellen... vagy nem is cár volt? Késünk, késtünk. Nem csoda, hogy itt még a második világháború tart, és téma. Talán, ha buzgón késünk, később jön a vég.

Még van egy kis Magyarország a poros, vörös, kegyetlen fennsíkon. A pannonthalmi bencések elegáns gimnáziumot építettek, cserkészcsoportuk van... Lapa városnegyedben magyar apácák hervadnak... nem messze ott forog a szélkakas a kálvinista templom fatornyán, és a messziről jött hívek biztosítják az Urat, hogy benne bíztak eleitől fogva. Még összejönnek a jó polgárok bridzsezni, megbeszélnek a dollárfolyamot, esetleg feleséget cserélni. Csak akkor hangzik egy-két portugál szó, ha bejön a szerecsen a kávécsészével... Még a telefon is magyarul szól. Ilyenkor órákra enged a honvágy, úgy jár az ember, mintha hosszú tengeri út után földre lépne. Biztos, nem ingó, nem rezgő szárazföldre.

⁶ Elisabeth Barrett-Browning

Az idegenben élés problémái megoldhatatlanok. Az ember megtanulhatja az idegen nyelvet a végső szójátékokig, utalásokig, idézetekig. Elvehet egy bennszülöttet, nagyon szeretheti. Akkor végleg skizofrén lesz, hasadt lelke, két személyű, megtanul egyik szemével sírni, a másikkal nevetni, mint a mesebeli király, a kacsalábon forgó várkastélyban. Vagy nem tanul be az idegen világba; egyre kisebb körbe szorul, magába száll, könyvfalat von maga köré - akkor búskomor lesz, elnémul, megmerevedik.

A gyerekekkel még nehezebb: ha megtanítja őket a távoli s távolodó ország nyelvére, irodalmára s kasztrendszerére, eleve skizofréniára neveli őket. Ha a maga nevetséges kiejtésével a bennszülöttek nyelvére tanítja őket, beállítja a tömegbe, az alacsony színvonalú, irodalom nélküli, patetikusan idejétmúlt, hazafias dél-amerikai világba, idegeneket nevel belőlük - végül úgy nézi gyerekeit, mintha a török janicsárt nevelt volna belőlük. A kislány, aki fehér ruhás néger lánykák közt vonul az úrnapi körmenetben, már nagyon messze van a mamától, aki a Bástyasétányon sétált.

Nincs megoldás, nincs remény. Csak álmok vannak. São Paulóban, ajtók mögött még szabad játszani... Gül Baba sírjánál néha megjelenik egy dervis, aki gyalog jött Kisázsziából, ott imádkozik a rózsák atyjánál, nehogy megtudja a szent, hogy a gyaurok elfoglalták Budavárát... Jeruzsálemben még vannak orosz apácák, még van egy Romanov főnöknő, ott imádkoznak; hogy az Úr vigyázzon a cárra... s én néha elvágódok São Paulóba, ahol én is azt játszhatom, hogy béke van, nem lesz második világháború, az örültek visszatérnek a tébolydákba, minden rendbe fog jönni... Hisz olyan világban élünk, amelyben legfeljebb sikkasztók vándorolnak ki, az megy Brazíliába, aki ellőversenyezte a kasszában levő pénzt...

Kár, hogy São Paulo is végtelen messze van!

Herbis non verbis - növényekkel, nem szavakkal kell gyógyítani a betegségeket - mondták a rómaiak. Ez a honvágyra is áll. Aki toszkán tájakra vágyik, ciprust, olajfát, babért és szőlőt ültethet, olyan áttetsző fákkal díszítheti a dombok profilját, mint Perugino a szentföldiekét. Aki délebbre vágyik, ültethet narancsot és articsókát, aki északra, tölgyfákat, mint Braun, a boltos; valahonnan szerzett egy maréknyi makkot. Van annál boldogabb és hatalmasabb ember, mint aki maga alakítja tája képét? Akkor volnék boldog, ha gesztenyefák állnának a házam körül, platánfa-sor vezetne fel, és akácósomba hívhatnám a környék méheit. Irigylem a diófa-tulajdonosokat és az argentinokat, akiknek ribiszkéjük van. Vigasztalni csak erdei epreme vigasztal; már befutotta fél kertemet. Azt olvastam, dél-amerikai növény; talán azért érzi itt jól magát. Növényeim őseit egy gazdag úr hozatta Peruból; én São Paulóból repültem velük ide le. Most barátkoznak a nagyszemű kerti eperrel, csemetéik pompásak.

Látom, elárultam magamat: azt mondtam, meg lehet ismerni egy embert a háza körüli fákból. Van már egy tucat olajfám, narancsom... de házamat elsősorban mégis álmodott fák veszik körül.

Földemen festői gazon kívül csak a mindennapi aipi és édes krumpli terem, de ritka fákat: fenyőt, bükköt képzelek rá. Olyan fákat szeretnék, melyek a rövid telet képviselő júliust kihasználva elvesztik lombjukat, és meztelen ágakkal merednek a felhőkbe. Egy kis reggeli köd, csupasz ágakon, egy alkonyat merev, fekete karok mögött csillapítaná az örök honvágyat.

Nárciszom már van; az osztrák hegyekből jött. „Ilyen orchideát még nem láttam” - mondta a szomszédom. Távoli barátainak a mezei virágok magjaiért írtam, de hiába: ki vet már rezedát, szarkalábot? Pipacsmagot sehol se árulnak, nem tudják, hogy a gaz: gyógynövény a honvágy ellen.

Földem végére nem kell kerítés: a serra fala a határ. Némi erőfeszítéssel, indákba kapaszkodva, fáknak támaszkodva felmászhatok egy barlangig. Lehet, hogy egykor itt rejtette el topázokból, ametisztékből álló kincsét a botokudok óvatos királya. Jelenleg - az egér- és patkánycsontok, koponyák tömegéből ítélve - bagolyvár. A barlang fölött már túl meredek a sziklából, lombból emelt piramis. Nem merészkedem föl: a majmok kinevetnének, ha esetlenül közibük kívánnék feltörni. Itt is csak saját határaitmon belül szabad mozognom.

Ha leülök a barlang elé, már elég messze látok: a dombokig, melyeknek kéklő hullámvonala mögött a botokudok erdeje örökös utolsó fiai felett.

Százötven éve Szent Katalin állama az övék volt. Amikor a német császár aranyasos sisakját fényképezte, a Donna Irma-völgy vadászterületük volt, mentvár, távol a veszélyes partvidékektől. Ma az utolsó kétszáz és egynéhány indio az utolsó kőbaltákkal, az utolsó kőből pattintott nyílhegyekkel, az utolsó emberrel, aki ismeri a készítésük titkát, ott élnek a dombokon túl. A kőkorszak az atomkorszakban fog véget érni, hacsak a sokszor megjósolt *dies irae* nem fejez be mindent - *solvat saeculum in favilla* -, nem oldja szikrává az egész világmindenséget... (Abban a hitben írok, abban ültetek platárit, hogy a tegnapi királyok elenyésztek, de mi örökké élünk.)

Hallottam egyet-mást botokud elődeimről, és fel szeretném jegyezni ezt a keveset:

Hittek a törzs örök életében, még az egyes ember örök életében is. Az őserdő vad fiánál ez természetes is: ameddig az erdőön vonultak keresztül, mindig egyformák voltak. Napjaiknak nem volt neve, éveiknek nem volt száma. Az örök zöldben néha megjelentek a változó évszakok színes jelei: a sárga fák, a lila színű virágok, a tűzfoltok a koronákban. Évszázadokon át ugyanazok az állatok élnek az erdőben, azok, amelyek egy étkezést adnak, mint a nyúlszerű *paca*, vagy egy napig, egy hétig táplálnak, mint a vaddisznók. A kígyók is halhatatlanok, megfiatalodva bújnak elő levetett, régi bőrből. Mindig születnek gyerekek, fiúk, hogy harcosok legyenek, lányok, hogy anyák is legyenek. Éhesnek lenni rossz. Jóllakni és végigdőlni a még forró hamuban jó. Emberek, szavak, erdő - minden örök, mint a mennybolt. Még az elillanó szivárványisten is mindig visszatér.

Legalább kétezer éve éltek a botokudok ezekben az erdőkben. Néha egy törzs, egy család három-négyszáz évig lakott ugyanabban a barlangban.

Egy osztrák tengerésztiszt itt született fia jegyzett fel róluk egynéhány adatot, mert a botokudok semmit sem jegyeztek fel. Miért, ha úgyis minden örök? (És miért, ha úgyis minden mulandó?)

Eduard Hörhan negyven évet töltött velük, előbb ellenük harcolva, később mint védőjük, végül, hogy nyelvük halotti maszkját levegye. Szerinte ainók, Észak-Japánból jöttek, időszámításunk kezdetén, talán pár száz vagy ezer évvel korábban. Alaszkán, Kanadán, Panamán, Perun keresztül jöttek. (Peru partjain régi japán mintájú edényeket találtak a kutatók.) Peruból obszidián baltákat hoztak. Évezredes vándorlásuk ötven évvel ezelőtt ért véget.

A meztelen vademberek ismerték a tüzet. Voltak meséik. A többi indiával nem voltak rokonságban. Más nyelven beszéltek. Kőbaltával harcoltak az idegenek ellen. Az ellenség ily módon az örök vadászterületekre vonult, és a család néhány napig evett. Az ember az az állat, amelyet még meg sem kell nyúzni. A sült ellenséget azzal tisztelték meg, hogy aipigyökér körítéssel tálalták fel. Hörhan még ismert öreg botokudokat, akik a guarani-nyelvet is beszélték. Csodálkozott, honnan szerezték nyelvi ismereteiket, és rájött: a botokudok legyőztek egy guarani-törzset. A harcosokat és a vénasszonyokat rövidesen elfogyasztották. De nem voltak sem olyan vadak, sem olyan éhesek, hogy a lányokat és fiatalasszonyokat is az

étlapra helyezték. Ezután egy olyan generáció született, melynek apa- és anyanyelve volt. (Megjegyzendő, hogy az európai haláltáborokból is inkább a fiatal lányok kerültek ki élve; ami újra arra int, hogy ne becsüljük túl a kőkorszak óta végbement fejlődést.)

A botokudok hőskora 1910-ben befejeződött. A kormány negyvenszer negyven kilométert adott nekik, hogy ott kihalhassanak. Még háromezren voltak. Ott már várta őket a nyíllal el nem pusztítható ellenség: kanyaró, szamárköhögés, gümőkór, torokgyík, nemi betegségek, dohány, cukorpálinka - végül a gyermekparalízis és a hittérítők. „Elvesztették - mondja Hörhan - Apollóra emlékeztető szép testüket.” A fehérek levetett ruháiban összezsugorodtak. Kiköpték lazuló fogaikat, elfelejtették saját nyelvüket, anélkül hogy a nekik épített iskolában portugálul tanultak volna. Húsz év múlva már ezren sem voltak. Ma talán még akad kétszáz. A nagy fakereskedő cégek érdekeltek az erdőben. Arról is beszélnek, hogy villanymű, gát kellene a vidéknek, éppen az ő erdejük kerülne víz alá, jobb lesz kitelepíteni az utolsókat a Mato Grosso-ba. Lehet, hogy elviszik őket...

Nem marad utánuk irodalom, mint az „utolsó mohikánok” után. Mongol mosolyuk kialszik, erdeikből deszka és papír lesz - az emberi nyelvek temetője egy sírral gazdagszik.

Nem volna igazságos csak a háborús és konyhatechnikai vállalkozásaikról szólni, és hangsúlyozni, hogy ezek összefüggtek, míg a civilizált embereknél a háború nem lakomával, hanem éhséggel jár. Olyasvalamit tudtak, amit mi nem tudunk: az erdőben élni. Az európai már ott megrémül, ahol nincs kövezet a cipője alatt. Mennyi ideig élne egy család meztelenül a bozótban? Ki volna képes tüzet rakni, indából font innal nyilazni, gyékényt szőni? Ki védené gyermekét gallyból, levélből rakott tető alatt eső, párducok, kígyók, mérges pókok ellen?

A régi kolonisták még tisztelettel emlegetik a meztelen ezermestereket. „Ha az ember fenn, egy magas fában szögletes lyukat látott, már tudta: ott az indio kiszedte a vadméhek mézét. Az volt a kedvenc ételük. Hogy hogyan kerültek fel? Felkerültek.” „Néha találkozott az ember eggyel az erdőben. Mindent tudtak. Vannak fák, a nagyok alatt, mert csak védett helyen teremnek, a magjuk vörös-fekete. Akkor jöttek, amikor megérték. Nyakláncot fűztek asszonyaiknak.” A közelemben lakik a „nem szelíd ember barátja” - ahogy szívesen nevezi önmagát. Van egy kis bambuszsípja. „Ezt kaptam az egyiktől - mutatja, belefúj, és ujjával csukja-nyitja egyedüli nyílását. - Hallja? Úgy füttyöl, mint a tukán. Minden madár részére más sípjuk volt. Úgy szólt, mint az igazi madár. Az ember vadászni ment, órák hosszat szaladt a füttyszó után, végül csak egy indiót talált, és már tele volt a haja zöld-piros-sárga-kék tollakkal!” Sajnálom, hogy későn érkeztem, nem találkoztam már Papagenóval.

A tudósok majd megvizsgálják a tárgyakat. A nyílhegyek megmondják, melyik hegyből jöttek. A bambuszsípok alakja, hangja bebizonyíthatná az aino-elméletet, vagy kimutathatná, hogy valószínűtlen. Amit a tárgyak elhallgatnak, örök titok marad.

Házamtól bal felé nézve, még egy darabon követhetem az utat. Nem szívesen megyek tovább. Házam a végállomásom. Itt még mindent ismerek. Továbbmenve újra idegenbe jutok.

Még legközelebbi szomszédomat, Aranyszék Józsefet sem ismerem személyesen. Tudom, hogy narancslekvárt gyárt, azt is tudom, hogyan: a narancsokat valami nagy húsdarálón hajtja át, a pépet összefőzi a cukornád sűrített levélével. Az eredmény petróleumbödönökben kerül forgalomba, és nem is olyan rossz, mint ahogy elvárná az ember.

Aranyszék József (becsületes nevén Schwamm úr) nem tévesztendő össze Téglás Jóskaival. Már jellegzetes nevük is megkülönbözteti őket. Mint a történelem legnagyobb alakjainál, József esetében is megoszlanak a vélemények. „Tökkelütött barom” - mondják azok, akik

nem szívelik, és elmesélik az aranyszék-mesét. „Ravasz kópé” - mondják mások, akik ugyan éppoly kevésbé szívelik, de elismerik ügyességét. Mint semleges íródeák, mint a két megoldást feljegyzem, olvasómra bízva, hová könyveli el.

„A harmincas években volt - mondja az első elmélet híve. - Ki hallott akkor a rádióról? Egyszer beállít egy alak egy nagy, fekete ládával, mindenféle gomb volt rajta, oldalt drót, és egy telefonkagyló a másik oldalon. De ki tudta, mi az? Ki tudta, hogy fejhallgató? Kihirdeti, hogy este mindenki hallhatja az angyalok zenéjét, egyenesen az égből. Ingyen! Nagyon sokan odamentek. Az a pasas imádkozott egy hosszút, aztán »most jön a zene!« - mondta, és srófolt egyet a gombokon. »Na, előre, tessék!« - és fölteszi a kagylót az első fejére. Az rögtön térdre rogyott a meghatottságtól, mert igazán hallotta az égi muzsikát! »Itt nincs gép, ez nem svindli! Nézzék!« Az az alak kinyitotta a ládát, s ott nem volt se kerék, se rugó. Volt, aki a rózsafüzére után kapott, volt, aki sírt. Ingyen! Mindenki meghallgatta az angyalokat.

- És most - kiáltotta a csodatevő - megmutatom, hogy ezzel a géppel fel is beszélhetek az égbe!

Akkor már mindent elhittek neki.

- Az égi zene gyönyörű! De az örökkévalóság hosszú... Az ember elfárad ott, az örök mezőn! Aki okos, az már most vesz magának egy aranyszéket! Kinek rendeljek aranyszéket?

József felmutatta az ujját, mint az iskolásgyerekek. Erre az a pasas:

- Halló, Szent Péter! - és belebeszél a telefonkagylóba. - Hogy van Szentséged? Jól? És a Szűzanya Öexcellenciája? Ő is? és a többi tizenegy apostol, Isten áldja meg szent nevüket? Mind jól? Jól van, hallgass ide, Szent Péter: volna még egy aranyszéked egy hívó ember részére? Hogy hívják?... Hogy hívják magát?... Igen, Szent Péter, Schwamm József, biztosan ismered... Mennyi?... Jaj... az egy kicsit drága... Nem baj... Nem? rögtön fizet...

Megvette az aranyszéket, azt mondják, a feleségének vett egy ezüstszéket is a második sorban, de az nem biztos.”

(Így jutott József a nevéhez; azt hiszem, igazságtalanul, mert aznap szép számmal keltek el az aranyszékek. Másoktól hallottam, mindenhol vették. Tény, hogy a Téglás József nem vett, és ő volt az, aki mindenkinek elmesélte, hogy történt a dolog.)

Hogy micsoda ravasz kópé, mondják a másik elmélet hívei, azt azon látni, hogy házastíja ki a lányait. No meg azon, hogy azzal a förtelmes, csúf görénypofájával szép, rendes feleséget kapott. Ezek után nem csoda, hogy tucatnyi lányának a fele csinos, a másik fele madárijesztő. De férj, az mindegyiknek kell! Na mármost, ha a csinosakból egy eléri a tizenhat évet, az van soron. Akkor kiállítja a kapuba, hogy ott mosolyogjon. Sosem telt egy évbe, már férjnél is volt. És ha csúf volt soron? Akkor a narancsérés idején fiatal, új munkást vett a gyárba. A fiatalember nála étkezett, a lány szobája melletti kamrárt kapta. Egy éven belül már férjnél volt ez is, és a keresztelő is megvolt már!

Alig öt percnire áll az Öregasszony háza. Ágy melletti beszélgetéseim során ennek a történetét is elmesélték nekem, hogy ne lépjek egészen idegenbe, ha egyszer odahívnának.

Tizenhat éves korában nagyon szép volt. Egy házasember, volt már két gyereke, beleszeretett, ő is szerette. Egy szép nap együtt mentek világgá. De a lánynak volt egy testvére innen nem messze. Tapasztaltabb volt, okosabb, s amikor betértek hozzá, ez azt mondja neki: „Micsoda dolog, elvenni más asszony férjét!? Megszökni! Küldd haza, te meg maradj nálam!” Jót akart, igaza volt. A lány belátta, kinézett az ablakon - a férfi kinn várta -, és azt mondta: „Menj haza, itt maradok!” De az ember nem ment: „A szégyent, azt nem” - mondta, és ott az ajtó előtt agyonlőtte magát.

Az asszony ma hatvanéves, soha többé férfira nem nézett, és nemrég örökbe fogadott egy kislányt, egy egész feketét, hogy öregkorára legyen támasza.

A következő házról csak annyit tudok, hogy szép állatkoponya-gyűjteményt és madártojásokat őriz. (A „réti boszorkányok” tojása kék, de van fehér madártojás is, melyből igazi, mesébe illő kék madár kel ki.) Egy még távolabbi tető alatt - nem messze a nagymama házától, aki életében még nem evett száraz kenyeret - egy öregasszony asztmában halt meg. Ez mentette meg az éhhaláltól. Amikor nála jártam, a szomszéd szobában éppen a tejet főlőzték; az unoka, egy kis szőke angyal, kivitte a tejfelt, és azt mondta: „A nagymama haljon meg, nem is dolgozik, mégis enni kér!” A távolabbi házakról még illúzióim vannak, mert rózsáskertjeik szépek, és még nem jártam bennük a halál hírnökeként.

Új-Jerikó innen már nincs messze. Könnyű megtalálni, de ha egy idegen gyors lovakkal hajt rajta keresztül, az is előfordul, hogy később azt mondja: „Ez volt Új-Jerikó? Nem is vettem észre!”

A vidéken Új-Jerikó sajtós hírnévnek örvend. Igen sok történet úgy kezdődik, úgy végződik, hogy: „Ilyesmi is csak Új-Jerikóban fordul elő.”

- Az iskolaünnepségek? Ilyesmi is csak Új-Jerikóban fordul elő - mesélte az ifjú Grapsch, aki mindig ott lóg. (Van, aki azt mondja, ott él a menyasszonya. Van, aki azt állítja, hogy „menyasszonyokról” van szó.) - Most már sajnos nem lesz több, el van intézve a kérdés! De az elmúlt ünnepségek, azok szépek voltak!

Azt úgyis tudja mindenki, hogy az a korhadt falú kunyhó, az a rozoga rancho nem iskola-épület. És oda tesznek be egyszerre hetven gyereket! Egy szép nap szétrúgják az egészet, és összedől. A tanító még akkor sem tudna ott tanítani, ha tovább tudna számolni húsznál. De jó osztályzatokat ad, s ezért mindenki szereti.

Egy szép nap Bimmelmann Jakab, az iskolaegylet elnöke, összehívta az egyesületet, és azt mondta: „Így nem megy tovább, új iskolát kell építeni!”

Nos, a politikai helyzet ez: a járásnak van egy elnöke, aki Egyenlőség-párti, de az állam kormányzója Szabadság párti. Ezért az egyenlőség pártiak azt mondták, csak építsen az állam. Ezek a csirkefogók eleget keresnek az okmánybélyegeken; és a szabadság-pártiak azt felelték, szó se lehet róla, ez járási iskola, a járásnak kell fizetnie, még ha vért izzadnak, akkor is. „Jól van - mondta a Bimmelmann -, rendezünk egy szép iskolaünnepélyt, és veszünk egy teleket. Ha megvan a telek, majd kerül rá iskola, akár az állam építi, akár a járás.”

Hát meglett az ünnepség. Nagyon jól sikerült. Százötvenen voltak, de száznyolcvan rostélyost ettek, húsz kacsát, a csirkékről, virsliről nem is szólva. Végül két fejet bevettek, egy olasznak majdnem levágták a hüvelykujját, de a saját borotvájával, mert ezzel jött ünnepelni. Reggel ötkor a Willi a serráról bekocsikázott a patakba, és eltörte a tengelyt. Be is jött elég pénz, egy jó telekre való.

Amikor aztán meg volt véve - ilyesmi is csak Új-Jerikóban fordulhat elő -, kisült, hogy éppen a Bimmelmann Jakabét vették meg. Rossz talaj, aipit sem hozott volna, fát sem. Csak a kilátás szép onnan felülről, mert messze van az úttól. A Jakab azt állította, hogy a hely a lehető legjobb, mert ha a gyerekek nem is tanulnak semmit, jó darab világot ismernek meg! Rögtön kidobták, kizárták az egyletből, de már későn. Az új elnök a Téglás Jóska lett!

- A Jóska? - szoltam közbe. - Nem is új-jerikói!

- Nem, de a családja ott lakik, az egész tucat sógora! Megválasztották, mert ismeri Piripunculót, az állami képviselőt, azt mondta, meglátogatja, az majd elintézi a pénzügyeket. Az útiköltség előteremtésére újra rendeztek egy ünnepséget.

A Téglás Jóskának igazán szerencséje volt: a blumenauai árvíz. Az már úgy van berendezve, hogy az egyiket az élteti, ami a másikat nyomorítja, és fordítva. A folyó vidékén irtották az erdőt, de máig még senkinek sem jutott eszébe, hogy akár csak egy fát is ültessen. Ha három napig esik, jó, ha három hétig, a víz eléri az első emeletet, négy hét, és Blumenaut már nem látni. Ilyenkor a kormánynak jóakaratot kell mutatnia. A blumenauiak ötmilliót kaptak, hogy házaikat újrifesthessék.

„Excellenciás úr - mondta a Téglá József Piripuncolónak -, ötmillió se több, mint négymillió-kilencszázezer. A blumenauiakon úgyse lehet segíteni, jövőre újra lesz egy árvíz. De a Szabadság-párton már lehet százezerrel! A pártnak pedig szüksége van segítségre, mert mióta Poppschitz a helyi vezető, a Poppschitz, akinél a tucat néha tizenegy, máskor tizenhárom, azóta az Egyenlőség-párt halad. Ha mi adnánk az iskolát, minden megváltozna.”

Micsoda ünnep volt, amikor a Téglás Jóska megjött a százezerrel! Micsoda nyársonsültek! Éjfélkor a Poppschitz sógora egy üvegcsérépbe lépett, a sörösüvegek törékenyek, és ő éjjel már nem tűrt cipőt a lábán. A felesége cachaças ronggyal akarta bekötözni, de a cachaát már mind megitták, hát azt mondja: „Az alkohol is csak cachaça.” Azzal kötözte be. De nem talált ollót, és a madzagot egy égő gyufával égette át... egyszerre csak égett Poppschitz sógorának a lába! Úgy ugrott ki az udvarra, mint egy dühös botokud! És már égett is a kukoricaszalma! Az nem lett volna baj, de ott feküdtek a rakéták, amelyeket épp akkor akartak kilőni! A szabadság-pártiak azt gondolták, hogy az egyenlőség-pártiak támadnak, mert a pénz a kormánytól jött, és rögtön kilöttek az ablakon. Szerencsére csak Poppschitz kocáját találták el, azt is csak a sonkáján, ahol mindegy.

A legszebb a következő volt, a házavatás. A falak, a tető, minden kész volt, csak az ablakok, ajtók, a mennyezet és a padló hiányoztak. Mind a két párt zenét ígért. A Szabadságpárt a Tenente Gregorió-i fúvószenekart hívta meg, az Egyenlőség-párt a babanduvai dzsesszzenekart fogadta fel. És mert mind a kettő eljött, és mert mind a kettő meg volt fizetve, a terem két végén állították fel őket, és mind a kettő olyan erősen fújta, hogy csak őket hallják, és a másikat ne. „Ilyesmi is csak Új-Jerikóban fordul elő!” Kis híján megrepedtek a falak.

A rákövetkező vasárnap iskolagyűlés volt, és kisült, hogy a százezerből egy milreis sem maradt. A téglák hetvenezerbe kerültek, a tetőcserepek tízbe, a többit a kőműves kapta meg, a Téglá József sógora. Erre aztán mind a két párt megegyezett, hogy ki kell dobni az egyesületből. Új elnököt választottak.

Az új elnök a Pischinsky lett, aki ugyan nem tud írni-olvasni, de nincs se eladó telke, se téglája. Dohányt ültet, de nem sodorja zsebbe rakható kötélle, hanem eladja. Ez a szerencséje.

A félig kész iskolaépület hosszú ideig kihasználatlanul állt, de most már nem. Most hasznos célt szolgál. Nem mint iskola, hiszen se ajtaja, se ablaka, de ez mellékes. A régi tanítótól a gyerekek az új iskolában sem tanulnák meg, hogy néznek ki a betűk. A Pischinsky kibérelte. Nagyon jó szerződést kötött önmagával, olcsón kapta. Dohánylevélszáritásra nincs jobb, mint egy nagy épület ajtó, ablak, plafon nélkül, fenn a hegyen, ahol jól áthúz a szél... Egyszóval, egyelőre nem lesz új ünnepség. Hacsak nem jön egy kiadós blumenausí árvíz. De az sem biztos, mert a Téglás Jóska, aki ismeri a képviselőt, már nem elnök, és nem érdeklődik az építkezés iránt. Megmaradunk a dohányszáritónál.

„Ilyesmi is csak Új-Jerikóban...”

Így végződik az iskolamese, így kezdődik a kövér nagymamáról szóló. A Donna Irma-i kolonisták a szemtanúk meggyőződésével mesélik. Az új-jerikóiak csúnyán szitkozódnak, ha az ember megkérdi, történt-e ilyesmi. „Koholmány - mondta az egyik -, tiszta hazugság! Egy igaz szó sincs a történetben, és nem is nálunk történt, hanem Itapurangában, azt úgyis tudja mindenki.”

„A nagymama kövér volt, de nem olyan kövér, mint más asszonyok, hanem még sokkal kövérebb. Reggelire megevett egy egész kacsát, és délre már megéhezett. Amikor egyszer kilovagolt - már rég nem járt gyalog -, a ló vele együtt felbukott. Szegény párát le kellett vágni. A férje vett neki kocsit.

Egy ideig csak kocsikázott, ide egy sonkáért, oda hat tucat tojásért a tésztához, míg egyszer csak elpattantak a rugók, reccsent a tengely. Ott ült szegény a földön, alig bírt felkelni.

De jó asszony volt, a férje szerette, vett neki egy ökrösszekeret, hogy a levegőre jusson. Egy ideig minden jól ment, de csak karácsonyig. Karácsonykor ott „Isten saját gyermekei” többet esznek, mint egész évben, és újév után - puff - az ökrösszekér is szétesett alatta.

Ezután a nagymama már otthon maradt, nemigen mozgott, és még jobban elhízott. Karosszékekben hat kislány fért el. De jó étvágya megmaradt, ha nem is került a friss levegőre.

Földi siralomvölgyünkben minden véget ér, még a nagyanyák élete is. Egy szép nap visszaadta lelkét teremtetőjének, s ott feküdt az ágyában, mely nem lábakon, hanem hat fatönkön nyugodott. Tizenkét gyertyát gyújtottak az ágya körül. Már nem volt éhes.

Igen ám, de akkora koporsót még nem látott a világ, és ha látott volna, akkor sem fért volna be az ajtón. Élére állítva talán még valahogy befért volna, de kivinni merő lehetetlenség. Ha kivették volna az ajtófélfát, tágitottak volna egyet az ajtón, a tető menten lezuhant volna. Súlyos helyzet volt.

Mindez nagyon régen történt, amikor az erdő még a házakig ért, amikor mindennap évezredes szálfák dőltek ki, és a fiatalok mesterien kezelték a hosszú fűrész... hogy rövidre fogjuk: a Halál méltóságát - ahogy illik - tisztelve, de a nagymamát nagy hozzáértéssel pontosan a közepén két részre osztották.

Egy-egy fél jó nagy koporsóba került, és sok virágot tettek mind a kettőre. Egymás után baktatott a két szekér, a két félnagymamával a templom felé, csak a tisztelendő úr tartott egy beszédet.

„Ilyesmi is csak Új-Jerikóban...”

Hogy az új-jerikóiak kevésbé tisztelnék a halált? Alig hinném. De megtanulták, hogy ami él, elmúlik, hogy a halottak mögött új halandók jönnek, akik enni, inni, pihenni akarnak... A szomszédasszony meséli:

- Janitschekék főleg kukoricakenyéren éltek. Janitschekné tizenöt kenyérre való tésztát gyúrt, ennyi fért be a kemencébe, ez három napra elég volt nekik. A tésztát az ágyba tette, a paplan alá, hogy keljen. A másik ágyban játszott a kisgyerek. Kétéves volt. Az átmászott, arccal előre a tésztába esett, a paplan is felette volt; amikor Janitschekné megnézte a tésztát, a gyerek már halott volt. Megfulladt benne, egész kék volt.

- Borzasztó szerencsétlenség - mondtam. - Ilyesmi mindenütt előfordulhat!

- Igen ám, de az asszony azt mondta: „Itt ez a jó kenyértészta, kár lenne a tizenöt kenyérért.” Megcsinálta a kenyereket, és a kemencébe rakta őket!

„Ilyesmi csak...”

Új-jerikói barátaim néha meglátogatnak vasárnap délután, már azért is, mert házam közelebb van, mint a patika, s mellesleg elmondhatják azt is, mi fáj. Ők mesélik történeteiket. Régebben azt hittem, azért hozzák haláltörténeteiket, mert úgy vélik, hogy az orvos a Halál bennfentese. Ma máshogy látom: már Valle-Inclán, a nagy spanyol író megmondta, hogy a szerelem mellett a halál az irodalmi művek legfontosabb ihletője. Az új-jerikóiak csak annyiban különböznek a tollal, tintával dolgozó íróktól, hogy megtakarítják maguknak a hosszú bevezetéseket. A világirodalom mesterműveiben a hősnőnek tengereken kell átkelnie, míg hajója a part előtt, vőlegénye szeme láttára hajótörést szenved; szenvedélyes szerelmek és kízó féltékenység elől menekülve veti magát a novella főszereplője autójával a magasból a tengerbe; még szegény Nemecek is mi mindenben megy keresztül, míg: „Látásáért eljönnek az angyalok!” Az új-jerikóiak bölcssek, tudják, mi a cél, mi a fontos, és az utolsó oldalon kezdik a regényt:

- Az Isten látja az emberek kezét. Az olasz asszony a serrán ki nem állhatta a férjét. „Leköpöm - mondogatta -, és ha nincs elég nyálam, borsot rágok.” Igaza volt; olyan caboclo volt az ember, aki csak iszik, gyereket gyárt, madárra vadászik. Egyszerre csak meghalt. Az asszony örült. Múlt az idő. Isten ráér, van ideje, hisz ő teremti az időt. Egy szép nap az asszony keze száradni kezdett. Nem fájt, de összeaszott, mint a dércsípte fű. Nem is ment orvoshoz, csak a paphoz, és megkérdezte: „Segíthet?” A padre csak a fejét rázta, megkérdezte: „Mit tettél evvel a kézzel?” „A férjemnek hangyamérget a babba.” „Látod - mondta a padre - ez az!” Akkor az asszony megértette, hogy az ördög fogta kézen. Nem is élt sokáig.

Halál és szerelem... az ember mind a kettővel szemben tehetetlen. Mind a kettő végigkísér szerelem-adta, halál-vette életünkön. Az új-jerikóiak nem olvassák a klasszikusokat, de valami olyasmit sejtene, mint a rómaiak: a kettő közül a halál a hatalmasabb. A szerelem ügyeit kis félistenek is elintézik, Amor és Cupido, a halál birodalmán félelmetes Isten uralkodik, Pluto, az alvilág ura.

A régi eposzokban a földi és a mennyi történetek egybefonódnak. Az új-jerikói történetek is eposzok:

- A fiatalasszony halálos beteg volt. A városban besugárzást kapott, attól még sokkal rosszabbul lett. Az anyja átjött Paranából, de ő csak feküdt, nem volt se eleven, se holt, s az anyjának már haza kellett menni a saját gazdaságát ellátni; volt lova, disznaja, az apja is élt még. „Bárcsak esne! Eláznának az utak, az anyám itt maradna” - nyögte a beteg. „Maradnék, de muszáj elmenem - mondta az anyja. - Isten veled, gyermekem, nem maradhatok tovább.” És már ment is kifelé... de abban a pillanatban dördült az ég, és még a kapuig sem jutott, amikor úgy esett, mint ahogy csak háromhónapi szárazság után szokott zuhogni. „Hát várok” - mondta az asszony, leült az ágy mellé, nézte az esőt, nézte a lányát, és várt. A beteg megnyugodott. „Semmi se fáj” - mondta. Esett, villámlott, mennydörgött, zúgott a vihar, reszketett a faház, és addig zuhogott az eső, amíg a fiatalasszony örökre elaludt. Amikor az anyja kilépett az udvarra, már újra sütött a nap.

A halál nem a horatiusi ultima linea rerum - lesz még egy ítéletnap is, jobb a lelkiismereten időben könnyíteni! Könnyű poggyással könnyebb repülni:

- Sámuel egyik volt Új-Jerikó alapítóinak. Egyszer egy évben eltűnt. Utazott. És az utazás után kecskét vett, vagy kerítést épített, vagy új csizmája volt... senki sem tudta, hol járt. Csak azt tudták, hogy esős időben az útja előtt papírzacskókat csinál.

Az utolsó útra nem vitt papírzacskót. Ott már nem kell pénz... és bevallotta: terem a bozótban egy gaznövény, portugálul *matapastó*-nak, „legelőgyilkos”-nak hívják, mert tönkretesz minden legelőt, ha elkezd szórni szapora magját! A szára, mint a kötél, a gyökere mély, a

szárazság sem végez vele. És a magja pontosan úgy néz ki, mint a hagymamag, de szakasztottan úgy! Ezeket gyűjtötte, ezeket árulta minden évben máshol! És az emberek matapastót vetettek a jó trágyázott földbe!

Az új-jerikóiak biztosan rossz néven vennék, ha megtudnák, hogy továbbadom történeteiket. Mit gondol majd a nagyvilág „Isten saját gyermekei”-ről! Már azt sem szeretik, ha Donna Irmában esik szó róluk. A völgy két vége nemigen szíveli egymást. Patikám az egyik végén van, házam a másikhoz közel. Mindenáron meg kell őriznem semlegességemet.

A kölcsönös ellenszenv okait nehéz volna okmányokból kideríteni. Valószínűleg minden abból ered, hogy egyszerű emberek nem gyűlölnék távoli, elvont dolgokat. Kéznel levő ellenfélre van szükségük. A szomszéd - pláne ott, ahol rosszak a közlekedési viszonyok - még mindig a legjobb ellenség.

Aki mindenre logikus magyarázatot keres, a feszültség („ellenségeskedés” talán túlzás volna) okát abban találhatná, hogy a legkapzsisbb sertéskereskedők jerikóiak. A Donna Irma-iak szerint csak az irigység beszél belőlük: Jerikóban nincs se posta, se patika, még jegyző se, ezért haragusznak. A jerikóiak szerint „ott lenn” már csak olaszok és caboclók laknak, és szégyen, hogy olyan messze kell menni, hogy az ember adót fizessen, vagy fogat húzasson. Ezekre a vádakra a Donna Irma-iak azzal felelnek, hogy elmondják: a széles irtás Jerikó fölött úgy keletkezett, hogy a jerikóiak létrát akartak vinni Babanduvába, de keresztbe vitték, és kivágták a közbeeső fákat...

Ez a monda több száz éves, a nagyszülők hozhatták Európából, de a világ végén az ősi tréfák újak és sértők... a világtörténelem ismerői tudják, hogy még régebbi, még rosszabb tréfák már véres háborúkhöz vezettek.

Talán abban rejlik a viták oka, hogy az itteni családok Kelet-Európából jöttek, nem Hamburg környékéről, a Rajna-vidékről, Svábsországból. Wolhyniát, a régi „Orosz-Lengyelországot” emlegetik, akik még tudnak az óhazáról. Az „emlékek fiókjában” egyetlenegy rövid adalékot találtam egy ma már elköltözött új-jerikóitól: „Az apám kőműves volt, téglát is égetett. Varsó környékén élt. A század elején ott erődöket építettek, apám is épített. Láttam, hogy háború lesz, megijedtem, és még húsz családdal, csupa némettel, útnak indult. »Brazíliának szép neve van, oda megyünk« - mondták. De amikor kiszálltak, és meglátták a bozótot, az asszonyok mind sírva fakadtak.”

A dohányföldi Pischinsky anyja is emlékszik még: „Mi a világháború után jöttünk Oroszországból. Akkor ott kitört egy nagy forradalom. Talán hallott már róla?”

Az „oroszok” (akik közt még véletlenül se akad igazi orosz) egymás közt maradtak, alig-alig vesznek tudomást a portugálul beszélő külvilágról. Egy kicsit el is maradtak. A második világháborút nem vették észre, a harmadiktól nem tartanak. De ha őket nem is érdekli a távoli világ, néha felbukkan egy messziről jött látogató...

Egyszer megjelent egy kurta bajuszos úr: Hitler Adolf, aki föld alatti alagúton hagyta el az égő fővárost. Az „oroszok”, ha nem is rokonszenveztek a nációkkal, akik itt csak bajba keverték őket, mégis megsajnálta a koldussá lett híres embert. „Igazán Hitler - mondták -, államelnökökkel és tábornokokkal levelez!” Az alvezér itt szerencsére csak a csirkék és kacsák köreiben pusztított. Jelentős súlygyarapodással hagyta el Új-Jerikót, ha nem is föld alatti alagúton keresztül, de gyorsan és titokzatosan.

Egy fiatalember követte; aki talán szintén Kelet-Európából származott. Beszélt valamit németül, lengyelül, spanyolul, és közölte, hogy az orvostudományok professzora. Hamis orvosok méltóságteljesen szoktak fellépni, komplikált szavakat használnak, gépeik vannak.

Nem úgy a fiatalember. Mindenki ivott, aki betért Poppschitzhoz, pacienseit, akiktől háromezer milreist szedett ki, meghívta egy harmincmiles rostélyosra, reggeltől estig vígan énekelt, és mindenkinél, aki jött és fizetett, megállapította, hogy a mája elvesztette egyensúlyát, és hogy sürgős szüksége van két tucat injekcióra és három üveg májvízre. Pacienseinek köre napról napra nőtt. A májbaj járványszerűen terjedt. Lányok és fiatalasszonyok különösen sokat szenvedtek, és többnek szobát kellett bérelnie Poppschitznál. Ezek közt volt Hosentrogáné is; mája nappali és éjjeli kezelést követelt. Férje efeletti kétségbeesésében elhatározta, hogy öngyilkos lesz; pisztollyal és kötéllel kiment a kertbe. Először szíve irányába lőtt, de a golyó a hóna alatt repült ki, és az ől falába vágódott! Azután a narancsfára erősítette a kötelet. Szerencsére a lövésre elősiető szomszédok odaértek, még mielőtt megtalálta volna az alkalmas ágat, és sikerült nekik a búskomor sertéskereskedőt visszaédesgetni az életbe. A lövésre Hosentrogáné mája is visszakapta egyensúlyát, és a béke helyreállt. A tanár épp nagyobb kölcsönöket keresett, hogy felépítse privát klinikáját, és fel is építette volna, ha a városi rendőrség nem keresett volna egy feltűnően hasonló autómósót betörés és csalások miatt. A helybéli állapotok ismerője nem fog csodálkozni, ha azt hallja, hogy az illető néhány órával a rend őreinek jötte előtt eltűnt. Egy koffer és egy argentin revolver maradt utána. Az új-jerikóiak nálam keresték megszokott májvizüket, és csalódva vették tudomásul, hogy nem szolgálhatok vele.

Az orvosprofesszor után Kupetz Athanáz hittérítő evangelista érkezett, egyenesen Németországból, hogy a távol legelő bárányokat értesítse a teológia legújabb fejleményeiről. Hallottam, hogy tudós, fehér szakállas úr, hogy elegáns, fiatal titkárnője van, aki hegedűn kíséri, ha a prédikáció után mély basszusán zsoltárokat énekel. Vendégszerető ember lévén, meghívtam kettőjüket vasárnap ebédre. El is jöttek.

Ebéd előtt csak annyit közölt, hogy a teológia doktora, de nem ad sokat az elméletre. Az apostolokat követi, vándorol. A hölgy a bolognai egyetemen tanult művésznő.

Sült csirke, édes krumpli, rizs, saláta volt az, amit a jeles embernek nyújthattam. Leültünk. Az apostolok követője imádkozott:

- Uram Jézus, légy vendégünk... áldd meg, amit adtál nekünk... édes krumplit nem eszem... a csirkének combját kérem... Ámen.

Mély, templomba való basszuson hangzott az elkésett végszó. Rosszul tettem, sajnálom, de nem álltam meg, hogy meg ne kérdezzem: „Teológiáról lévén szó... meg tudná mondani, mi a különbség a nimbusz és a bambusz közt?” „Ezzel a kérdéssel nem foglalkoztam” - mondta az isteni tudományok tudora, a csirkéhez fordulva. Még megkísértem a művésznővel az olasz társalgást, de bolognai éve óta elfelejtette a nyelvet. Mély csendben végeztük be az ebédet. Vendégeim még a feketekávé sem várták meg, és a délutáni istentiszteletre hivatkozva sietve távoztak Új-Jerikó vendégszeretőbb kapui felé.

Az erdőszélen lebegő kék lepkék nagy távolságokból egymásra találhatnak. Valahogy így találják meg a csalók a zöldbe rejtett kis falut, melynek bizalmatlan lakói mindig lelkesen fogadják őket. A legjobb esélyei ma talán annak volnának, aki azt mondaná, hogy a Vénuszról, Marsról, Plutóról jött, mert ott meghallotta, hogy senki se ért úgy a nyársonszült elkészítéséhez, mint az új-jerikóiak. Nem mintha a csillagászat volna a kolonisták esti időtöltése - de valahogy titkos ösvényeken különös könyvek tévedtek ide, és egy öreg néni „odaát” élő testvérétől rendszeresen kapja a „Repülő Csészealjok” című hetilapot. Evvel új álmvilág nyílt... A jóemberek csodaszüksége nagy, a Biblia csodái távol vannak. A kánai menyegző bora már régen elfolyt, de a hold mögötti bolygóról jött hölgy, aki álruhában jár az emberek között, hogy rájöjjön, hogyan lehetne rajtuk segíteni, mindennap bekopoghat. Hosszú, ezüstös

angyalhajak hullnak a magasból a földre. A Vénusz-lakók megfejthetetlen jelű réztáblákat küldtek. A hold üres belsejében pálmaligetek vannak.

Az öreg néni most távcsövet rendelt; ha a felhők mélyen szállnak, s felettük távoli repülőgép zúg, megállnak a kapálók, felnéznek, megkérdik: „Hátha ma jönnek Vénusz-testvéreink?”

Csak az álmok repülnek a bolygókig. Az álmodozók megmaradnak az aipiföldeken, és tovább gyomlálnak. Új-Jerikó is megmarad jóllakott falunak, mert itt áll a vidék legillatosabb ipari vállalata: a Bumm-féle mézeskalácsgyár.

Ez a gyár példája annak, hogy érvényesülhet az európai Dél-Amerikában: gyártson valamit a kontinens belsejében.

A született brazil, aki portugálok leszármazottja - a legszegényebb európai nép legnyomorúságosabb parasztfiainak unokája -, semmit se tud, semmihez sem ért. Életét semmittevással tölti kunyhójában vagy egy állami hivatalban. A négerék (ez nem a bőr színétől függ, hanem attól a tényről, hogy a portugálok semmire se tanították őket) ötszáz szavas szókincsükkel hiába igyekeznének akármit is megtanulni. Aki lisztből és mézből egy olyan újszerű dolgot állít elő, mint egy mézeskalács szív, s ezt ott teszi, ahol a méz és a munkaerő olcsó, azaz az Interiorban, és ott adja el, ahol pénz is akad, azaz a városban, az gondoskodott gyerekeiről, unokáiról. Bummék tizenhat tagú rokonsága, a környék kapáláshoz túl fiatal kislányai és kapálásból kivénült aggjai sütnék, cukroznak, csomagolnak, a teherautók viszik a mézeskalácsot, és hozzák a lisztet. Fát az erdő ad, majdnem ajándékba adja. A régi, Oroszországból hozott mézeskalácsrecept, a világ legbiztosabb értékpapírja, bekeretezve függ a falon.

A mézeskalács édes létalap. A jó embereknek - akik önmaguk számára „Isten saját gyermekei”, a többiek számára „az oroszok” - a gyár erős várat jelent. Meghozza azt a készpénzt, amelyet nem lehet se vetni, se kapálni.

És ha a tudományok terén nem is vitték messze, mégis sok mindent ismernek. Ismerik határaikat. Tudják: a városban magasak a házak, és a kövezet kemény. Aki ott elesik, megüti magát. Ott semmi sem terem. Onnan semmi jó sem jön. Ott mindenki csak nyomorult szolgál. Csak az él biztosan, aki a saját földjén él. Az embernek kerítésre van szüksége.

Amikor az ősök kelet felé, Oroszország felé vonultak, ott volt a világ pereme. Ott volt az az ország, ahol az ember annyi földet szerezhetett, amennyit képes volt megművelni. Amikor ott szűk lett a világ, Brazíliába jöttek. Itt hosszú ideig biztosan éltek a maguk módja szerint. Ha az ember „Isten saját gyermekei” templomában hátulról nézi az asszonyokat, észrevenni, hogy még Donna Irmától is messze került: a lányok haja sima, az asszonyok kontyot viselnek. A hajhullámok tengere megtört a mézeskalácsgáton.

Most itt is fenyeget a város. Ha az ember Hosentrogára várva a disznóknak egy fél vödör édes krumpliból gyúrt homokot ad, hogy nehezebbek legyenek, beidézük a törvényszékre, és oda kell utazni. Felnő a család tíz-tizenöt gyermeke, az ötven hold már nem elég, és meg kell akadályozni, hogy a fiatalok a városba költözzenek - a fiúkat, mert a katonaságnál megismerték a fővárost és a farsangot, a lányokat, mert a városban szolgáltak, amíg jött egy fiatalember... Az „oroszok” nem tartoznak azokhoz, akiket valami a világ peremére vetett. Azokhoz tartoznak; akiket valami oda vonz.

Honnan tudták a wolhyniaiak, hogy az Itajai folyó mentén jó aipi terem? Honnan tudják az új-jerikóiak, akik csak a világ mezítláb elérhető részét ismerik, hogy az uruguayi határon végtelen síkság terül - mint Oroszországban -, és hogy ott megterem a búza? A liszteszások hozták volna a hírt a gyárba? Vagy van egy ösztön, amely úgy elvezet a búzamezőkre, mint ahogy a szélhámosokat Új-Jerikóba hozza?

Azok, akik nem mernének a városban egy utca után kérdezősködni, egy szép nap elindulnak, és ezer kilométerrel odébb szántják a földet - a földet, amelyet ismernek. Van egyfajta bölcsesség, amely nem tudományon alapszik.

A brazil közgazdászok azt hitték, hogy az ország megélhet szomszédai reggelijéből még akkor is, ha csak a fekete folyadékot szolgáltatja hozzá. „Minek valami ehettőt vetni, ültetni, ha egy zsák kávéért egy kocsirakomány gabonát kapunk?” Erre a kérdésre az éhség és az infláció felelnek.

Brazília csak azok a részei esznek, amelyek kitermelik a mindennapi kenyeret. A „világ vége” az állam ellen véd, a búzatábla az éhség ellen. „Egy hektár búza négy embernek ad egy évre kenyeret és kalácsot.” Ezt nem az iskola tanítja, de jó tudni.

Argentína, Uruguay határán felmérhetetlen legelők vannak. A bennszülött nagybirtokos olcsón bérbe adja őket. Az ember vesz egy traktort lefizetésre, vetőmagot a kormánytól, és nekilát. Aki megtanult búzát vetni, kitanulja a traktor vezetését is. Az első aratással már le is van fizetve. A másodikat a csempészek hozzák (mert végül mindenki a saját foglalkozásánál köt ki) darabokban a határon keresztül. A harmadik évben az ember már saját földjét szántja, és hívja rokonait: „Itt jó lakni. Kenyér is van, hely is.” Nem aranyláz, nem kávéláz az, ami az embert a búzamezőkre hívja - a búzamezőkre, ahol csak a pipacs és a búzavirág hiányoznak. A teherautóra felfér a bútor, a gyerekek, a Biblia, idővel csak odaér az ember. Ott is lesz egy templom, ott is lesz egy patak, amelyben az ember megkereszteli azt, akit az Úr „saját gyermekei” társaságába hív. A messzi távolban még csend van, tér és biztonság.

Még nem mentek el sokan, de a kísértés erős. Lehet, hogy az Oroszok-völgye csak a nevét fogja megtartani és az „olaszok” szállnak le a serra feletti fennsíkra. Csodálkoznak a faházak nehéz deszkáin - mert úgy méretezték őket, hogy szibériai teleket is kibírnának -, a körtefákon, az elhagyott föld olcsó árán, és puliszka kerül a tűzhelyre, az aipi és barna mártás helyébe.

Vasárnap van, a betegségek is pihennek. „Úriszobám” ablakából nézem a tájat. „Enyém a látott kép kerete” - mondom büszkén. Úgy nézem a völgyet, mintha minden az enyém volna, mert azokig a házakig ismerem, amelyekről még illúzióim vannak, mert nem jártam bennük nehéz órákban. Tudom: minél messzebb vezet az út, annál ritkább a ház. Egyedül állnak, mint a várkastélyok a hegyek ormán, uralkodnak aipi és kukorica fölött, nézik a tavalyi földeket visszahódító bozótot. Száz év alatt új őserdő nőne... s egy rövid évtized alatt orchideává egy láthatatlan magocska. Elképzelem a még nem látott völgyeket: faházak, melyekben este csak az olajmécses világít - a mécses, mely az irodalom legnagyobb remekműveit látta megszületni -, tűzhelyeket, melyek felett hatalmas oldalszalonnák lógnak; ágyakat, melyekben a kukorica-levelek fáradt testeket altatnak, melyekben kifáradt, öreg emberek úgy gondolnak a halálra, mint elpilledt gyermekek az álomra; dohányszárítókat, melyekben egy egész család hetekig osztályozza, kötözi a bűdös, mérges leveleket, mert a cigarettagyár rájött, hogy a kolonista ingyen is megcsinálja, ha másképp nem veszik meg termékeit; istállókat, melyekben a tehenek titkos eljárásuk szerint tejet gyártanak, hogy az emberek tudjanak főzni, dohánylevelet osztályozni, aludni.

Nem vágyom nagyvárosokba, csak az ismeretlen völgyekbe, ismeretlen virágok után, virág-szerű gyerekek után, a csönd után, amely még az enyémnél is mélyebb.

De az, amit a serra mögötti - a reggeli ködök után megjelenő, a délutáni párában eltűnő - kékes vonulat rejt, már nem tartozik ebbe a beszámolóba. A fekete Péter házatól az „oroszokig” mentem, és most kíséroiimtől el kell búcsúznom.

Félek, hogy már túl sokat mondtam. Nemrégén egy újságíró, aki mellékfoglalkozásában nagykövet is volt, saját kis gépén átrepülte a vidéket, írt is róla. Elmondta, hogy itt erdők és mezők olyan harmonikusan váltakoznak, mint Európában. (Európát is repülőgépről ismeri.) Arra következtetett, hogy az egyes gazdaságok meglehetősen önállóak, hogy a kolonisták sorsáról nem a New York-i cukor- és kávétozsde dönt. Megállapította, hogy egy Tenente Gregorió-i repülőter nagyban hozzájárulna a vidék jólétéhez, és hogy - ha volnának utak - gyönyörű szállodákat lehetne építeni a serrákon, hogy São Paulo és Rio jó módú polgárai a meleg évszakban kényelmesen hűsölhessenek.

Nem volna ezzel már minden megmagyarázva? Nem kellett volna példát vennem a kolonistáról, aki húsz sort ír huszonöt évről, és a tollat „a többi, az a munkáé” felkiáltással teszi helyére?

Vagy túl keveset mondtam volna? El kellett volna mondanom a betegségek, a hibák, a kétségbeesés, a tehetetlenség történeteit is?

Talán még gyorsan el kell mondanom, hogy az itteni mimózák éppolyan szépek, éppolyan illatosak, mint a Rómából Frascatiba vezető út mentén... hogy icipici bársonyoszöld és vörösszürke kolibrik zümmögnek a virágok előtt, s hátrafele repülve tűnnek tova... Hogy az óriási szentjánosbogarak fényszórói távoli repülőgépek jelzőlámpáira emlékeztetnek... hogy a völgyem feletti szivárványok a legszebbek a világon... és hogy háromszínű macskám, Liri-Biri, nemcsak ért magyarul, de beszél is: amikor múltkor összeszidtam, hogy madarakra vadászik, egész érthetően azt felelte: „Bizonyos egerek tollasok és csiripelnek.”

Illene megemlítenem, hogy egyetlen nap sem egészen az ősze, csak a reggeli és esti ködben szürke a világ - a dél mindig aranyban fürdik. És mondjam-e, vagy magától értetődő dolog, hogy a hosszú esőzés elmossa az utakat, minden házból sziget lesz, az órák lassabban múlnak, s az ember a vízfüggönyön át nézi a fákat, s idézi: „Je suis le roi d'un pays pluvieux...” És hogy nyáron, délután a tengerről fújó szelek hűvös levegőt és kíváncsi sirályokat hoznak fel a Donna Irma-völgybe?

Akármit mondok, minden írás arra ítéltetett, hogy töredék maradjon.

Úgy tehetek, mint a régi zenészek, akik egész tudományukat összeszedték, hogy tökéletes kadenciával fejezzék be a fűgájukat - vagy a humanistákat követhetem, akik a klasszikusokat böngészték át egy szép záróidézettel keresve...

Juvenalis volt az, aki megmondta, hogy nehéz szatírárt nem írni... Tőle kérem kölcsön utolsó hét szavamat:

*Quod modo proposui non est sententia verumst.*⁷

⁷ Amit itt előadtam, nem magánvélemény: az igazság.

A Cagliostro-per

Szerb Antal könyvének⁸ fordítása közben feltűnt nekem Cagliostro barátunk utolsó perének s a nyaklánc-pernek hasonlósága. Érdekelt, és sikerült róla összeszednem egyet-mást... Az őserdőben ez nem volt éppen könnyű. A jövőbe akárhonnán könnyű nézni, a múltba csak bizonyos helyekről nyílik kilátás. Egy régi barátom a Biblioteca Nazionaleból kihalásztatta nekem Bruno Cassinelli könyvét a Cagliostro-perről, s megküldte.

A világ picit. Cassinellihez már volt szerencsém... Rómában írtam egy könyvet a születések korlátozásának történetéről. Ebben idéztem egy 1723-ban kiadott „Embriologia Sacra”-t - Szent Embriológiát -, amelyben Szicília főinkvizitora, Emilio Cangiamile kifejti az Egyháznak a születendőkre vonatkozó állásfoglalásait. A könyv a humorizmus remeke. Ezért s egyéb idézetekért az „Erkölcsvédő Liga” feljelentett. Cassinelli volt a kiadóm védője.

Külön regény volna elmesélni ezt a pert... Tény, hogy felmentettek. Az „erkölcsösök” fellebbeztek. A második instanciánál az *ügyész* kérte felmentésünket. Már ebédidő volt, a bírák sürgősen vissza akartak vonulni - de a védők tiltakoztak: nekik is van joguk felszólalni! A bírák könyörögtek, hogy ne, *ügyis* felmentenek. De akkor valaki formahibát találhatott volna a perben - s a védők nem szolgálták volna meg a tiszteletdíjat. Így megegyeztek, hogy Cassinelli, a legidősebb beszéljen a többi nevében. Cassinelli fehér üstökével nagy színész volt, mindenki kíváncsi volt, mit szólhat még... és igazán fényesen, röviden fejtette ki, miért pártolja ez egyszer örök ellenségét, az *ügyészt*.

Hála a „Nyakláncnak” újra élvezhettem a nagy Cicero-imitátor meggyőző stílusát.

Egyszóval: Cagliostro Trentóból Rómába igyekezett. A lelkiismerete nem volt tiszta. Amikor Lorenzával elhagyta a Várost, rendezetlen ügyeket hagyott hátra. Ott csak eleinte élt abból, hogy legyeket rajzolt legyezőkre - s ezt olyan ügyesen, hogy az emberek megpróbálták hessegetni őket. Később már végrendeleteket, váltókat, végül állampapírokat hamisított ugyancsak ügyesen, de kissé túl nagy mennyiségben. Nem volt biztos, nem várják-e a pápai sbirrek.

Pietro Vergilio trentói hercegérsek menlevelet kért részére Buoncompagni Ludovisi államtitkár-hercegtől. „Cagliostro gróf ellen semmiféle eljárás sincs folyamatban” írta a második herceg az elsőnek, „szívét s püspöki gyűrűjét csókolva”, de kissé kétértelműen - mert igenis voltak feljelentések Giuseppe Balsamo, Arab gróf, Fenix gróf s egyéb grófok és örgrófok ellen, akik valamennyien azonosak voltak Cagliostro sokkal híresebb grófjával.

Cagliostrot Rómában senki sem zavarta. A Spanyol Lépcső mellett szállt meg, mint minden „nemes utazó” - s mint költők, festők s válogatott csirkefogók általában. Rubenstől Keatsig, Elsheimertől Goetheig minden idegen művész a Piazza del Popolo és a Piazza di Spagna közt szállt meg. A Pincio alatt a múzsák, a modellek, a magányos vándorokat vigasztaló hölgyek a Babuinót a Corsóval összekötő utcákban, a Via Laurinában s a Via Fontanelle Borghesében csoportosultak. Cagliostro és Lorenza tudták, hol a helyük.

Csak azt nem tudták, miből éljenek. Róma álmos város volt. Talán egész történelmében nem volt ilyen „vidéki kisváros”. Olaszországot nem érdekelték Anglia és Franciaország tengerentúli küzdelmei, nem iparosodott, nem hadihajót s hadsereget küldött távoli országok felé, hanem énekeseket, cseballistákat, festőket, hegedüvirtuózokat, balerinákat. S kívülről sem

⁸ „A királyné nyaklánc”

várt senkit, még varázslókat se. A legkevésbé várt Cagliostro-féle szerencsétlen, tájszólást beszélő szicíliaiakra.

Cagliostrónak sikerült egy-két vacsorameghívást kieszközölnie Lambertini hercegnőnél, XIV. Benedek pápa unokahúgánál - megismert egy gazdag Vivaldi márkít -, de pénzt csak a zálogházban, a Monte di Pietán kapott a minden viszontagságon át megmentett ékszereire.

Igazi római szabadkőművesek nem léteztek. Róma... a hercegektől a bárányhúst áruló kofákig - a Péterfillérből, a zarándokokból, a külföldön kolduló, otthon költekező rendekből élt. Más mint ereklét ezer éve nem gyártott. Aki az Anyaszentegyházat támadta volna, önmaga alatt fűrészelte volna az ágat. Épp hogy a francia követség előtt lézengett egy-két úriember, akinek volt valami fogalma arról, hogy mi fán terem a szabadkőművesség, mi az hogy szabadság, egyenlőség, testvériség...; volt egy svájci kapucinus is, Ronllier, rendbeli nevén Fra Giuseppe da San Maurizio, aki rokonszenvvvel nézte az új idők gondolatait, és gondolt valamit, ha azt a szót olvasta, hogy „révolution”. Patikusokban s csodadoktorokban viszont nem volt hiány.

Cagliostrónak más ötlete nem lévén, Egyiptomi Páholyt alapított. Ez még nem volt, s ebben épp elég tapasztalattal rendelkezett.

1789. szeptember 15-én Vivaldi márk villájában, a Villa Maltában rendezte az „előadást”. Lucantonio Benedetti apát, aki jelen volt, leírta az eseményt. Cagliostro közölte, hogy „halhatatlan és özönvízelőtti” - s aztán elővezette soronlevő „galambocskáját”, s elővette a vizeskancsót. A szűz ezúttal egy hosszú utat látott, embertömeget s köztük egy nagyurat. Az emberek kiáltoztak, aztán leromboltak egy erődöt. Cagliostro értelmezte a látomást, s megjósolta, hogy a Bastille-t, amelyben ő raboskodott, le fogják rombolni. „Látomása csodálatos módon beteljesedett”, írja Benedetti apát.

Mi kevésbé csodálkozunk, tudván, hogy a Bastille már július 14-én, két hónappal az ülés előtt esett el. De Róma, amint láttuk, álmos város volt, újságai nem voltak, s az olykor megjelenő lapocskákban nem volt hely egy olyan jelentéktelen hír részére, hogy Franciaországban leromboltak egy régi, hasznavehetetlen erődöt. Cagliostro a francia követségen hallhatott róla, s a Bastille-dolgot magánügyének tekintve, felfigyelt.

A bűvészmutatvány után - az Egyiptomi Rendről elmondta, hogy a jelmondat Unione - Silenzio - Virtù -, felhívta a jelenlevőket, lépjenek be. Öten-hatan érdeklődtek, Cagliostro felírta neveiket, de nem határoztak. Csak ketten jelentették ki, hogy belépnek: Vivaldi és Padre Giuseppe. Az utóbbi már ügyis bejáratos volt Cagliostrónál s főleg Lorenzánál. A páholy-alapítás nem sikerült.

Ezután Lorenza érkezettnek látta az időt, hogy faképnél hagyja a varázslót. Apja, sógora, öccse biztatták, jelentse fel, csukassa le, lógjon meg megmaradt ékszereivel. Lorenza előbb megpróbálta házilag elintézni az ügyet: meghagyta Enrichetta Rey nevű takarítónőjének, szappanozza be este a lépcsőt, s azt remélte, hogy Cagliostro elcsúszik, s majd kitöri a nyakát. De Cagliostro nem csúszott el. A szappan rossz minőségű lehetett.

Ezek után - tíz napra a szerencsétlen páholyalapítás után - feljelentette férjét a Santo Uffició-nál, „gyóntatója tanácsára, hogy lelkiismeretén könnyítsen, hogy újra jó útra térhessen”, és bár Cagliostrót istenkáromlással, jóslással, eretnekséggel, fajtalankodással s még egy-két halálbüntetéssel sújtható bűnnel vádolta, egyúttal kegyelmet kért részére. Nem kétséges, hogy a ravasz, képmutató feljelentést családja, főleg sógora, Antonio segítségével írta, akivel véletlenül épp viszonya volt.

A Santo Ufficio évszázadokban gondolkodik, és most se hamarkodta el a dolgokat. Megbízta a Stato Pontificio palermói konzulját, érdeklődjön meg Giuseppe Balsamo viselt dolgait. Érdeklődött a mindent tudó velencei diplomatáknál, a francia követségen. Megpróbált Lorenzától több adatot szerezni, ami nem volt könnyű, mert Cagliostro ezúttal vigyázott a feleségére, s legfeljebb az ötvennél idősebb, püspökségre vágyó Pater Giuseppével hagyta egyedül. A teológia és filozófia tudorában, professzorában vagy tán őszbe játszó szakállában bízott. Mondjuk meg rögtön: hiába. Egyrészt mert Lorenza és családja tovább áskálódottak, másrészt mert Giuseppe atya igen rossz örneke bizonyult, s szakállát meghazudtoló sebességgel lett Lorenza epedő csatlósa...

A karácsonyi ünnepeket a Santo Ufficio nem szívesen rontotta el sem másnak, se önmagának. De december 27-én egy egész osztag pápai gránátost küldött Cagliostro elfogatására s házkutatást tartani. Elvitték a Nagymestert, szabadkőműves-okmányait, a kancsót s a vizet, barátai címét és zálogcéduláit. Lefogták Giuseppe atyát, és nála is kutattak - sőt, eredménnyel: „igazi” szabadkőműves iratai voltak, sőt a Bastille eleste után azt írta, hogy egy szép nap Rómában is forradalom lesz. Egyházi személy lévén őt az Ara Coeli kolostorba zárták, míg Cagliostro az Angyalvárba került, s Lorenzát a trasteveri Szent Apollonia kolostorba utalták - igaz, hogy inkább mint vendéget, sem mint vádlottat.

A letartóztatás Európa-szerte érdeklődést váltott ki. A nagyhatalmak követségei is élénken - habár kevés eredménnyel - érdeklődtek a vizsgálat folyamata iránt.

Kezdetben letartóztattak mindenkit, aki Cagliostro címjegyzékében szerepelt. De a kis vádlottakból rögtön vádlók lettek: mindenki tudott valami rosszat Cagliostorról, helyesebben - most Giuseppe Balsamóról. Egyik hitetlennek mondta, a másik deistának, a harmadik eretneknek, a negyedik közönséges csalónak. A Santo Ufficio mindent jegyzőkönyvbe vett.

Giuseppe atya nem vádolt senkit, csak önmagát. Cagliostrotól valami segítséget remélt a püspökség eléréséhez, mivel neki „összeköttetései” voltak... és Lorenza... itt a jegyzőkönyvek hirtelen olaszról latinba csapnak. A latin szöveg mintaszerű, de iskolai használatra nem alkalmas. Annyi szent, hogy némely szempontból Lorenza sokkal többet tudott, sokkal tapasztaltabb volt, mint a teológia és a bölcsészet tanára. Azt viszont olaszul is beismerte, hogy tizenhármas scudót, vagyis tallért fizetett. Tandíjat. Koldusbarátnak igen szép összeget. Csak azt tagadta, hogy pénteken húst evett volna.

Lorenza - ez az első párhuzam a nyaklánc-per és Cagliostro pere közt - mesterien játszotta La Motte szerepét. Vádolt és visszavont, hazudott és rágalmazott, a legmocskosabb történeteket mesélte zengzetes trasteveri tájszólásban, melyet a vizsgálóbíró is jól értett. Nem kellett hallgatnia és mosolyognia, mint Németalföldön, Párizsban, Angliában. Itt kipakolhatott, kezdve attól, hogy férje már a nászúton bérbe adta egy ugyancsak hamis őrgrofnak odáig, hogy a Nagymester „a tisztító tűzben sült lelkek javára” szerelmeskedett, annyit mesélt, hogy a szöveg itt is ismételten latinra fordul. Cagliostro, ami szerelmi kalandjait illeti - Lorenza szerint - igen távol maradt nagy kortársától, Casanovától, de Don Giovannitól is. Mindössze őt szeretőjéről tudott: egy mosónő Rómában, egy nyelvtanár Lisszabonban s három francia hölgy szerepelnek Leporello-listáján.

Itt cselédje, Francesca ugrott be segítőknek. Amit Lorenza - miközben gyóntatója tanácsára könnyített lelkiismeretén - elhallgatott, azt a hű cseléd pontosan tudta. Csak ott túlozta el kicsit a dolgot, ahol azt állította, hogy mestere hat ízben természetellenes módon megerőszkolt. Még az egyházi bíróság vizsgálóbírája is - aki pedig példás türelemmel hallgatta végig a játékok részleteit - megjegyezte, hogy egy jól nevelt aggszűz már az ötödik ilyen eset után

helyet változtat, és nem várja meg a hatodikat. Francesca vallásos buzgalommal beszervezte a többi - Cagliostroék által bérelt lakás cselédeit is. Mindenki mondott valami újat és illetlent.

Közben VI. Pius pápa ösztönzése összeállította a rendkívüli törvényszéket: két bíbornok, két kongregáció-praefectus és a Rómát kormányzó monsignore lettek hivatottak, hogy ítéelkezzenek egy „veszedelmes szabadműves szekta alapítója felett”. Ha Cagliostro önmagát emberfeletti embernek vélte, ennél méltóságteljesebb törvényszéket nem kívánhatott.

Újabb párhuzam a nyaklánc-perrel: az ügy a legfelsőbb, leglelkismeretesebb fórum elé került. A törvényszék minden bűn, véték és kihágás felett ítéelhet. Csak a Legfelsőbb Uralkodó kegyelme változtathat megfellebbezhetetlen ítéelén. S a törvényszék tudja, hogy az „európai közvélemény” - 1791-ben már volt! - figyeli lépéseit: a legszigorúbb törvényességen belül kell ítéelkeznie. A különbség az volt, hogy míg a párizsi parlamentnek csak megőriznie kellett presztízst, az Inkvizíció törvényszékének most kellett megteremtenie jó híréel, hogy kínvallatás és máglya nélkül is tud ítéelkezni.

Cagliostro az Angyalvárban nem volt a legrosszabb helyen. Panaszkodott, de csak arról, hogy makarónija „mal condito”, rosszul van ízesítve, hogy a vendéglőből hozatott szegfűszeges hús - a „garofoleto” rossz minőségű, hogy csak minden második nap kap egy flaska orvietoit. Kéri, engedjék meg, hogy átsétálhasson a mellékcéllába, s pipát kér. Ha az inkvizíció foglya már arról panaszodik, hogy nem kap pipadohányt, arra kell következtetnünk, hogy a Felvilágosodás szele még az Angyalvárba is befűjt.

A Santo Ufficio két védőt rendelt Cagliostro - és mind a szerelemben, mind a balsorsban egyaránt társa, Padre Giuseppe mellé: Monsignore Constantinit és Monsignore Bernardit. Cassinelli csak a mondható legjobbat mondja róluk: „magam sem csinálhattam volna jobban”. Ha a vádlott mégis a lehető legszigorúbb büntetést kapta, csak a saját hibáján múlt. Cassinelli igen meggyőzően bizonyítja igazát.

1790 januárjában munkához lát az ügyész, Monsignore Libert. Mindenekelőtt átvizsgálta a lefoglalt tárgyakat. Ezek közt a legfontosabb az Egyiptomi Szabadművesség franciául kiadott kézikönyve. Ez a leg súlyosabb corpus delicti, az áll benne, hogy a szerző - a vádlott - az Örök Istenre esküszik, hogy minden szava igaz. Hamis eskű! Istenkáromlás ! Főbenjáró bűnök! Lefoglaltak egy üvegnyit abból a folyadékból, amelyet Cagliostro a korsóba - nella garaffina - szokott önteni, és jósoltatott. Az ügyész egy bizottságot nevez ki a titokzatos, átlátszó, színtelen folyadék megvizsgálására. Elnöke a pápai „protomedikus”, házi orvos, tagjai: négy orvos, egy patikus, egy sebész. A bizottság vizsgálatának az eredménye hiányzik az okmányok gyűjteményéből, de megvan az ügyész erre vonatkozó levele a védőhöz: „Az orvosok fejenként 500 scudót kérnek, a protomedicusnak eszerint a duplája jár, s még itt van a patikus és a sebész! Ha ezek a becsületes, tanult és tiszteletre méltó urak ennyit kérnek, nem csoda, hogy Balsamo kémiai tudományával vagytonokat keresett.” Az ügyész felháborodása és az eredmény eltűnése nagyon is érthetőek: a Szent Inkvizíció tudós urai kissé szégyelhettek, hogy nem ismerték fel a tiszta ivóvizet... s hogy több ezer scudós kiadást okoztak a Szentszéknek... akkor, amikor Lorenza csak tizenennyolc scudóért osztogatta kegyeit.

Monsignore Constantini elsősorban arra gondolt, hogy talán az említett menlevéllel kimenthetné védencét az Angyalvárból. Cassinelli megmondja, mit felelt volna az ügyész helyében: a levél Cagliostro grófé, itt pedig Balsamo Jóska csücsül. Libert ügyész viszont hosszú vitába szállt, hogy az a mondat: „Cagliostroknak nincs szüksége menlevélre” ugyanannyit jelent-e, mint „ez annyi, mint egy menlevél”, hogy egy ilyen okmány vonatkozik-e istenkáromlásra vagy csak közönséges bűncselekményekre, és hogy a Szent Inkvizíció mint pápai törvényszék

illetékes-e a pápai állam határain kívül elkövetett bűncselekmények felett ítélni. Közben múlt az idő, s Cagliostro - ezt nem tudhatjuk pontosan - vagy pipázhatott, vagy se.

Végül védő, vizsgálóbíró és vádló egyszerre rájöttek, hogy máris túl sok időt pocsékolnak el hiábavaló vizsgálatokkal. Ha valakit olyan bűnökkel vádolnak, mint egy haeretikus szekta alapítása, istenkáromlás és ördögidézés, igazán nem érdemes avval is foglalkozni, hogy az illető csalt-e, fajtalanzkodott-e egy kicsit valamikor, valahol, s kapott-e valamit felesége koldusbaráttól szerzett tiszteletdíjából. A tárgyaláson ezekről az apró ballépésekről nem is igen esett szó.

Igen érthetően - de ez újra a nyaklánc-perre emlékeztet - a per célja nem az volt, hogy egy bűnös elnyerje méltó büntetését, hanem az, hogy a „világ” a „közvélemény” tudomásul vegyen valamit. A világot nem lett volna nehéz meggyőzni arról, hogy Giuseppe Balsamo egy ügyes szélhámos és piszok fráter volt... de nem ez történt. Tulajdonképpen csak arról volt szó, hogy szabad-e neki páholyt alapítani; s ott Istenről, a világmindenség céljáról s az idvezüléshez vezető utakról beszélgetni.

Az Angyalvárban búsuló Cagliostro már nem hasonlított a harcias, sokszor szellemes Cagliostrohoz, akit párizsi közönsége ismert. Fáradt, buta, gyerekes volt, időnként a nagyzási hóbort jeleit mutatta. Olykor nem is felelt a kérdésekre - s néha olyan buta és gyerekes módon felelt, hogy a vizsgálóbíró azt hitte, csúfot űz vele. „Miért nevezte rendjét *isteninek* - *Divino Ordine Egizianónak*?” - „Amikor megalapítottam, épp egyiptomi bort ittunk, s ez olyan kitűnő volt, hogy a rendet *ordine di vino*-nak, a bor rendjének neveztem” - felelte. A megalománia néha meg úgy kitört, hogy elmagyarázta, hogy ő igenis emberfölötti lény, hogy a Szentlélek szállta meg, amikor a lyoni anyapáholyt alapította... ami magában is elég lett volna, hogy a Santo Ufficio halálra ítélje.

Cassinelli ezt igen meggyőzően magyarázza: Cagliostro Rómában már egy régebbi vérbajos fertőzése következtében progresszív paralízisben szenvedett... röviddel az ítélet után a betegség többi jele is kitört rajta, s végül ebbe pusztult el.

Tény, hogy hősrünk igen bárgyú komédiát művelt. Elkezdte játszani a megtért bűnöst, cseresznyemagból rózsafüzért csinált, azt morzsolta napestig, levelet írt a pápának, amelyben kifejezi, mennyire sajnálja, hogy szabadkőműves-szektát alapított, hajlandó nyilvánosan bűnbocsánatot kérni, megtagadni tévedéseit... s úgy írja alá levelét, hogy G. Balsamo, a megtért bűnös. Máskor szidta a világmindenséget, kiátkozta a pápát, várta a szabadkőműveseit. Aztán újakezdte a bűnbánó, vallásos szerepét, gyónni kívánt, peccatore pentitó-val írta alá leveleit, s grófi címéről végleg lemondott.

Ezek után a tárgyalás már csak egy meglepetést hozott: azt, hogy a vád képviselője Lorenza ellen nemhogy vádat nem emelt, hanem beszédében úgy tüntette fel a történeteket, mintha ő lett volna az ügy hőse!

Tény, hogy Cagliostro köréből csak a szerencsétlen Giuseppe atyát ültették a vádlottak padjára, súlyosbító körülménynek tekintve nagy műveltségét s azt, hogy majdnem püspök lett belőle. Arról, hogy Lorenza - sógora mellett - őt is kitüntette kegyeivel, szó sem esett. Lorenza pedig, aki ocsmány rágalmaival, kis malacságaival a legmélyebbre süllyedt, Libert ügyész beszédében megérte, hogy ha már nem is az Erény nagy megtestesítője, de olyan „jó irodalmú” hölgyekhez hasonlítsák, mint Thais és Phryné.

Miért felejtette el a jeles „Monsignore l'avvocato fiscale”, hogy Lorenza az Isishez címzett páholy Nagymesternője volt? Hogy volt az, hogy a tapasztalt jogásznak nem tűnt fel, hogy Lorenza mindig akkor jelentette fel férjeurát, ha rosszul ment a bolt? És miért nem emelt vádat - megvolt az erre vonatkozó paragrafus! - Lorenza ellen, hogy bűnre csábított egy már-

már püspök koldusbarátot? Mert abban senki sem kételkedett, hogy nem az ősz, zsugorodott, kertitörpére hasonlító teológus volt a kezdeményező!

Azt az egyet még senki sem merte állítani, hogy a rendkívüli törvényszék ügyésze lett volna a kapucinus utóda Lorenzánál. Sokkal valószínűbb, hogy a tradíció őre volt - és a római inkvizíció minden időben igen elnéző volt a leánykákkal szemben, akiknek a facipője este a „borgók” sikátorain kopogott, s ezért „zaccoletté”-nek, „fapapucskáknak” hívták őket. Monsignore azt is tudta, hogy a láncsal lezárt házak adóját mindig is hasznos célokra fordította Őszentsége kormánya. Még a Via del Babuinót is az ő pénzükön kövezték! És a bíborosok és praefectusok utóvégre nem azért ültek össze, hogy megtorolják Lorenza kisded játékait. Nemesebb vadra vadásztak.

A szabadkőművességről volt szó! Már ötven éve - a „Firrau-féle tilalom” óta - hívőknek tilos volt - excommunicatio és fejvesztés terhe alatt! - belépni a páholyokba, páholyt alapítani, pártolni, támogatni... épp csak eleven szabadkőműves nem került horogra a félszázad folyamán! A rómaiak az Egyházból éltek, és tökéletesen meg voltak elégedve az állapottal, amely a Város lakosainak egy adómentes és tisztára jelképes munkával terhelt életet biztosított. A Pápa államán kívül pedig az inkvizíció „bandó”-jának, tilalmának nem volt hatása.

A „Rendkívüli Törvényszékre” és Balsamo József első számú vádlottra egyformán végzetes tévedés volt, hogy Cagliostro gróf egyiptomi gittegyletét összetévesztették a Szabadkőművességgel!

Ezt 1790 tavaszán már tisztán látta és világosan kimondta az ex-officio védő, a jeles Monsignore Constantini: „Az eretnek hamis tant hirdet, mert hisz benne. Balsamo a világon semmi-
ben se hisz... ahelyett hogy »haeresiarcá«-nak, a fő-főeretneknek nézzük őt, eljött az ideje, hogy meglássuk benne a »ciarlatanó«-t... Ez a ravasz és végtelenül tudatlan fráter szeret utazni és gyűlöli a munkát, s annyit megértett, hogy szabadkőművessége által mások költségére élhetett. Az ő szabadkőművessége az volt, ami jót tett a zsebének.”

... Ez volt védőjének a meglátása...

Az ügyész és a vádlott mindent megtettek, hogy ennek az ellenkezőjét bizonyítsák. Sikerült is nekik.

Palermói Balzsam Jóskát halálra ítélték. A Szentatya különös kegyelme a büntetést „élethossziglan, a kegyelem reményét kizáró fogságra” ítélte. A kapucinus tíz évet kapott. Lorenzáról, aki „az Úr szolgáját pusztító és a nyáját fenyegető farkast” ártalmatlanná tette, nem volt többé szó.

A két utóbbi személyről hallgat a krónika. Cassinelli úgy sejtí, hogy a kapucinus nem ülhetett soká. A következő évek zavargásai folyamán valószínűleg visszatért a kolostorba, ahol társai és guardiánja kedvelték. Biztos csak az, hogy nem lett belőle püspök. Az olvasónak ugyanannyi joga van, mint a történésznek, Lorenza további karrierjéről elmélkedni, elgondolni, kopogott-e még facipője Róma macskafejű kövezetén...

Még 1790 áprilisában megindult a rabszállító szekér Egyiptommal ellenkező irányba: San Leo vára felé. A Rimini feletti, régi, Kufsteinra emlékeztető várban őrizték az inkvizíció legveszedelmesebb foglyait. Innen nem volt menekülés. Balsamónak azt a cellát utalták ki, amelynek a tetején volt csak ajtó. Létrán szállt le hozzá az ételt hozó fegyőr, és ha tombolt és üvöltött, az orvos.

Ha az igazságszolgáltatás nem záratta volna el a kalandort, utolsó évei alig játszódtak volna le máshogy. A „paralízis progresszíva” minden Santo Ufficiónál kegyetlenebb intézmény. Cagliostro 1795-ben halt meg... de ha tovább él, és megéri, hogy 1798-ban a Cisalpin Köztársaság

katonái kinyitják a börtön kapuit, és kiszabadítják az inkvizíció utolsó foglyait, már nem értette volna meg felszabadítóit. Talán jobb is, hogy ezek már csak csontjai után kutattak...

Egy utolsó párhuzam a nyaklánc-per és a római per között: mind a kettő kezdeményezői részére volt károsabb, mint a vádlottaknak. A közvélemény csak áldozatokat látott bennük. A törvényes eljárás helyessége senkit se győzött meg.

A Szentszék csakhamar belátta taktikai hibáját. A Santo Ufficio megíratta Cagliostro életrajzát, összeszedette fiatalkori kalandjait, Lorenza vádjait, mindent. A könyv megjelent olaszul, franciául, németül. Olvasták, de nem hitték el. Cassinelli odáig megy, hogy azt állítja: jobban tette volna a Santo Ufficio, ha Cagliostro privát, házi szabadkőművességét támogatja, ha a Nagymesterrel megállapodva - hisz lehetett vele beszélni! - katolikus szabadkőművességet csinál az egyiptomiból - mint ahogy később keresztény-szocialista mozgalmakat támogatott. A kis római világból azonban könnyebb volt visszanézni, mint előrelátni.

Cagliostro emlékének nem ártott a per. Akik odavitték az Inkvizíció vádlottainak padjára, odaállították Galilei és Giordano Bruno mellé... Egy olasz történész ezt később így fejezte ki: Ha Stentarello és Pulcinella - a paprikajancsik - hősi halált halnak, megmaradnak paprikajancsiknak... De ha Leonidással haltak meg, az ő neveik is felkerülnek Leonidasz neve mellé, a hősök emlékművére. Cagliostro neve is ott ragyog a nagy nevek mellett.

Római történetek

Róma, 1938

RÓMÁBAN

1938

Sok bőhusu püspök s kőaszkéta
Úgy mosolyog, mint századok óta
S táncol a nagy Dóm árnyain át
Vágynék valamely bizalomra, melege,
És Róma kerengve
Rámfonja az utcák néma sorát.

Reneszánsz-palotáknak dőlök az éjben,
Volt ünnep vázai közt viszi léptem
Rossz órán kanyarogva az út,
A pokolbeli eb köröz így szakadatlan -
Csak néha, titokban
Ejt szikkadt számra csókot a kút.

(Nemes Nagy Ágnes fordítása)

I. fejezet

Mindegy, hogy hol kezdem. A mindenségben minden mindennel összefügg. Minden része az egy nagy folyamatnak, amelynek irányát csak sejtjük - amelynek irányáról mindenkinek más fogalma van. Megáll a nagy masina, ha egyenletesen eloszlott a csillagok hője az űrben? Michelangelói emberkorszorúk fognak-e felszállni egy utolsó napon?

Az tény, hogy határokat csak az állam ismer. Az események úgy folynak át egymásba, mint az óceán hullámai - néha azok is céltudatos, egy irányba haladó katonáknak tetszenek. Az író valahol megfogja a valóságot, és elér a mondanivalójához. „Három páncélos lovag halad a vár felé” - vagy: „Egy fecske suhan a görög templom előtt...” - innen még nyolc sor, s már ott tartunk, hogy János összeszorítja öklét, s lelkünk valahogy már össze is folyt Jánoséval. A második oldalon már elsápadunk, ha nagy összeget tesz fel egy kártyára...

A könyvvilág és az eleven világ közt nincs korlát. Az emberiség története a fehérjében lejátszódó változásoknak egy bizonyos szempontból való leírása. A toll, a papír és nyomda-festék által kivetített kémiai folyamatok vetülete a könyv - és a betűről visszavetett sugár a lencsén s a corpus vitreumon keresztül visszajut a recehártya fehérjéjére, ahol az előző folyamat tükrképét váltja ki. A borzalom olvasása végül ugyanolyan adrenalinömlésre vezet, mint a borzalom maga. A könyvvilág nem külön világ, folyékony a határvonal - a tintán keresztül folyik bele a mozgások képe. A képzelet maga sem varázsol újat - csak a meglevőt önti át egy szerényebb vagy kíváncsabb formába.

A legegyszerűbb, ha ott kezdem, amikor kiléptem kis kofferemmel a római pályaudvarról, és körülnéztem a nagy téren, ahol emberek tülekedtek, s villamosok sorakoztak. Régi római téglafal nézett le a tér másik oldaláról. Az emberek néha kiabáltak valamit azon a nyelven, amelyen a salzburgi ünnepi játékok Don Giovanniját szokás énekelni, de valahogy másképp hangzott. Katonák tolongtak egy ajtó előtt. Kisgyerek koromban láttam ezt az uniformist, ezt a tollas kalapot: „Olasz hadifoglyok” - nevettek a tiroliak, ha megláttak egy csoportot. „Olasz hadifoglyok” - ismételtam öntudatlanul, olaszok.

Ráértem. Leültem a kofferemre a tér sarkán, és vártam, hogy mi történik. Az volt az érzésem, hogy most majd felgördül egy függöny, és megindul a játék, amiért Bécsből lejöttem ide. Valami új folyamat fog megindulni, amelybe belépek kis kofferemmel, szerepet kapok, beszélni fogok, leszek. Azt vártam, hogy úgy történjenek a dolgok, mint ahogy álomban szoktak. Valaki megmutat egy képet, az emberek megmozdulnak rajta, belépünk, továbbélünk, míg valaki más új képeslapot húz ki a zsebéből.

Fordulhatott volna a világ. Velencében beszéltem egy francia úrral, aki jól ismerte a helyzetet. „Mussolininak gyomorfekélye van - mondta -, sokat betegeskedik.” Ez a gyomorfekély áttörhet. A gyomorfal négy-öt milliméter vastag - talán csak ennyi választ el a békétől. Két réteg izom és egy hártya. A fekély mélyül, vérzik, áttörik. Az operáció elkészik. Temetés. Aztán a hadsereg és a párt összeesapnak a hatalomért - sőt, talán még temetésre sem kerül sor. Németország elveszíti leghívebb csatlósát, épp amikor megindult a diplomáciai harc a csehországi németek bekebelezésére. A feszültség enyhül. A diktatúra megáll és elpusztul. Az álló diktatúra fölborul, mint az iramát vesztett karika.

Vagy talán Hitlerre kerül a sor. Lehetetlen, hogy a bölcs és meggondolt Németországban ne indult volna meg az összeesküvés a köpenicki Isten ellen. Tábornokok és munkások meg tudták állítani ezt a borzasztó acélhengert, mielőtt utat gázol a szakadék szélére! Talán már cselekedtek az összeesküvők, és elfogták a túl magas létrára mászott mázolót - a német nép hallgatni s talán imádkozni fog, ha megtudja, hogy a Vezért menekülés közben lelőtték -, talán az újságírók ezt a hírt kiabálják, ezért rohannak felém! Veszek egy újságot. Olasz tudásom latinból és franciából áll, de egyet megértek: a diktátorok még élnek. Nem megyek vissza a következő vonattal Bécsbe. Itt maradok, amíg kivándorolhatok valami békés szigetre - valahova a Csendes-óceán pálmái alá.

Egyelőre itt vagyok, és új életet kell kezdenem.

Új életet kezdeni! Ki nem határozta még el, hogy új életet kezd? A vasárnap délelőtti prédikáció után szokás új életre buzdulni. Akkor is, ha az orvos kijelenti, hogy ezúttal a vérvizsgálat negatív. Vagy, ha azt mondja, no most meggyógyult, de legközelebb vigyázzon! Vagy, ha valaki elkezd angolul tanulni, vagy leszokik a cigarettáról... De az új élethez - azt ezek tudják a legjobban - más kell: fájdalmasabb operáció. Még egypár év börtön se elég vagy kolostor. Ha új életet akarsz kezdeni, fogd a kis koffert, és menj idegen országba. Pénzt a biztonság okáért ne vigyél, mert előbb-utóbb régi életet vesz el rajta: újra megszerzed kedves könyveidet, szeretett kottáidat, levelezel barátaiddal, felépíted a szobádat úgy, ahogy azt szeretted. Lesz íróasztalod s lámpád, mint otthon, azt a tintát használsz, azt az orvosságot szeded, az lesz a virágod, amelyet otthon vártál virulni. Szüleid képe lesz a falon, régi naplód fognak kísélni. Régi életed felszáll a tárgyakból, amelyek kísérték, s hű szolgálói voltak. Elfojtja az új életedet.

Ha új életet akarsz kezdeni, a régit be kell fejezned. Meg kell halnod, fel kell támadnod. Gügyögve kell megtanulnod az új nyelvet s az új szavakkal az új hasonlatokat; új vesszőket kell tudnod, ha idézni akarsz. Meg kell tanulnod, hogy a patikának más szaga van. Más az

udvarias szó, mások a tabuk. Mást kell kiáltanod, ha valaki a lábadra lép. Ha éhes vagy, más ételekről álmodsz. Ha pénzt keresel, új számok mondják az értékét.

Az ember huszonnyolc éves korában már nehezen kezd új életet. Gyökerei vannak, valamit tanult már, el is ért valamit. Tőkéje van: barátai, a boltosok bizalma, egy nyelv, melynek minden titkát ismeri, amely ismert világát látszólag tökéletesen leírja. Ha filozófus, már készen áll rendszerének alapja. Ha költő, már ismeri a hangját. Ha cipőkereskedő, megvannak az összeköttetései. Sebei már lassabban gyógyulnak, mint tizennyolc éves korában. Kis, szklerotikus foltok képződtek ereiben, a szemlencséje már kevésbé rugalmas, a nagy szerelmeken túlesett, vagy legalábbis azt hiszi, szereti szokásait, kedves íróit, kedves sétáit. Nem jó újra kezdeni.

Már tízévesen sem jó. Akkor már nehéz tökéletesen megtanulni egy új nyelvet úgy, hogy a képzelet szabadon szálljon benne. Akkor már értelme van annak, hogy „régén volt”, „azelőtt”.

Ott, a vasút mellett tisztán éreztem, hogy nincs nagyobb elhatározás annál, hogy az ember új életet kezdjen. Sokkal egyszerűbb a réginek egy golyóval véget vetni. Az új életnek csak vak szemmel lehet nekiindulni - vagy mintha az ember ködben haladna: a lába elé nézve. Azzal a hittel, hogy még egy lépés, utána jön a csoda, és visszatérhetünk a régibe.

Régi életemből volt egy maroknyi Rómában. Az a szoba, ahol tíz éve egy nyáron pár napot töltöttem. A háziasszonynak bájos, sápadt, kútszemű kislánya volt. Itt volt a szoba, a sarkon túl. Oda mentem.

2. fejezet

Még megvan az utca. Emlékszem a házra. Megtalálom a lakást. Becsöngetek.

A régi háziasszony nyit ajtót. Megismer, és megismerem. A tíz év eltűnik. Igen, a régi háziasszony! Nem változott. Ez a haja, ez a szája. Tíz évig bennem, egy agytekevénymben lakott, s elmondhatom, hogy csendes lakó volt. Soha nem zavart, egy percre sem hagyta el szobáját. Most úgy lép ki belőle, mint Dorian Gray - nem öregedett, nem változott. Azt a régi, érthetetlen hangokból álló nyelvet beszéli.

A lányára vagyok kíváncsi, aki néha-néha rám nézett az elmúlt esztendő alatt s az előbb a tér sarkán. Sajnos, eltűnt. Egy kicsit kövérkés, alacsony, unalmas asszony foglalta el a helyét, pihe árnyékolja a száját, s én haragosan nyújtok kezét a tolakodónak. A kútszemű tündért hiába őriztem. Hűtlen lett.

A kőpadlós szoba még megvan. Végigfekszem az ágyon, mintha pihenni jöttem volna. „Goethe, »Cavaliersreise«, Holberg” - gondolom. Róma hozzátartozik az európai műveltséghez. Pénzemből két hónapig kihúzhatom. Addig még majd történik valami.

Ez utóbbi feltevésben feltétlenül igazam volt, és a politikusok - a sorsunkat közvetlenül vezérlő kisistenek - mindnyájan megegyeztek abban, hogy valami történni fog. Csak abban tértek el egymástól, hogy mi. Mozgósítanak-e a nyugati államok, ha Hitler nekimegy Csehországnak? Hova áll Lengyelország? A németekkel együtt fog bevonulni Teschenbe? Igazán ki meri-e hívni az olasz flotta az angolt?

Ezek a nagy kérdések atomjaikra bontva így hangzottak: Hányan fognak gyomorlövést kapni? Hányan fognak - kik fognak egy drótsövény mögött éhen pusztulni? Kinek a gyermeke ég el? S mindenki részére egyszerűen ez volt: Mi lesz velem?

Volt, aki ezt a kérdést nem tette fel. Olyan nehéz a végre gondolni, ha dolgozunk, ha van valamink. Aki könyvet ír, be akarja fejezni, és nem néz a tűzbe, amely éhesen lesi a papirost. Akinek családja és munkája van, dolgozik, ételt hoz haza, és gyermekei szájában ízleli a falatot. Olyan tiszta a lelkiismerete, hogy azt mondja: Legyen, ami lesz. Én az utolsó percig alkotok.

Én tisztábban láttam. Semmim sem volt. Sőt, röviddel ezelőtt vesztettem el mindent. Aki egy aranytömböt ejt el, az is megkönnyebbül. Akinek nincs se háza, se dolga - semmi veszteni-valója. Az meg meri látni az eljövendő katasztrófát. Talán kívánja is, mert igazolták semmittevését, általánosítják sorsát.

Ha Hitler támad, háború lesz - mondtam. A franciák nem hagyják magukat. Mint jó európai, hiszek a Szent Maginot-vonalban. Ils ne passeront pas. Ámen.

Körülnézek itt, majd valahogy átvergődöm a franciákhoz. Valami történni fog.

Elaludtam. Este mentem ki a városba. Ismertem az utat, legalább sejtettem, hol van Róma szíve. Jártam egyet, és néztem a nyüzsgő tömeget, a fényes bárokat, a százféle uniformist, fagyaltot ettem, és egy utcai árusnál egy könyvet vettem. Ebből fogok megtanulni olaszul. Szép, ha az ember olaszul is tud, s hosszan, szótlanul elbeszélgethet a múzeumok képeivel. Olyan rossz érzés, ha Tizian modelljei érthetetlenül, velencei tájszólásban hallgatnak hófehér bajszuk alatt. Olyan megszegyenítő, ha az ember a Madonnáknak csak azt tudja sügni, hogy Piazza Dante és un gelato prego.

Tanulni fogok, és béke lesz. Olaszország nem akarhat háborút. Itt az emberek nem masíroznak izzadva és üvöltve, mint odaát Németországban és Bécsben. Itt a Timest és a Temps-t árulják az utcán! Úgy nézem őket, mint az olajágakat. Hiányzik az a spártai nekiindulás - az üzletek tele vannak, az arcok jóllakottak, a rosticceriákban pattog a zsír és az olaj. Nem, nem lesz háború.

Elalszom és fölbredek. Nekiülök könyvemnek.

Iszonyú nehéz nyelv az olasz. Azt hittem, értem a szerkezetét, elolvastam a Gaspey-Otto-Sauer-féle nyelvtan első száz oldalát. (Az örökös kecskéje nem kék. Mit mond a tengernagy? A sikkasztó a múzeumban furulyázik.) De a könyvből egy szót sem értek. Ki se megyek a szobámból, szótározok és keresek.

„Vi aspettiamo al varco tutte 7 la dovunque me la pappo io ho gia le natiche rotte la Ceirano e sgangherata... Legiae Beiené 10 000 soldati Ailu Kebbede 10 000 Mangascia Iline 10 000 Bigerondi Latibelu Mescescia Noldie, Amadassu Burregli abissini hanno paura delle ferite squarciate, si piglia e si va nella luna...”⁹

Szédülök és szótározok. A Madonnák s a Tizianok! Ha egy órára elalszom, fáradtan néznek rám. Nem hisznek bennem, nem szólalnak meg.

Dühösen elmegyek, sétálok. Új szobát kell keresnem, mert annyit már tudok, hogy ez förtelmesen drága. Látom kiírva, másutt a feléért is ellakhatom. A posta közelében szeretnék lakni - a posta visz a régi világba.

Ha olaszul tudnék! De bekopogni egy idegen ajtón, és süketnéma nyelven beszélni! Átköltözni is nehéz - majdnem olyan nehéz, mintha az ember más városba utazna. A háziasszony már olyan régen lakom! De takarékoskodnom kell.

⁹ Részlet egy futurista Marinetti-szövegből.

Nekiülök a könyvemnek. Azt már látom, hogy az abesszin hadjáratról van szó, de nem tudom, nem abesszinül van-e írva. Nem, mert az író az olasz Akadémia tagja. Nyelve biztosan szép, tiszta, új-dantei - talán túl korrekt, ritka, hangzatos szavakat használ.

Én is szeretnék ritka és hangzatos szavakkal beszélni.

Ülök és izzadok. Meleg van, az augusztusi nap Rómában senkinek sem kegyelmez. Házi-asszonyom egy vékony lepel alatt piheg. Hálás vagyok neki, hogy emlékezetemben csukva tartotta cellája ajtaját.

Én most nyitva tartom az enyémet. Szomszédaim kiabálnak, nem bánom, úgysem értem. Azt se bánom, amikor az egyik bejön. Azt hiszem, kereskedelmi utazó, így jött erre az átjáró szállásra. Beszélni akar, de nem értem.

- Tud franciául? - Valamit.

Elővesszük európai voltunkat. Voltaire, Jean-Jacques. „La situation.”

Megnézi a könyvemet. - Mi ez?

- Ebből tanulok.

- Megbolondult? Tudja, kicsoda Marinetti? A futurista? Nincs vessző, nincs pont! Halandzsát ír! Nincs ebben a csizmában ember, aki megértse. Örült. Persze hogy tagja az Akadémiának. Nem érti? Fasizmus van. Miniszter lesz. Esküszöm, hadügyminiszter lesz.

Nem, talán mégsem lesz béke.

3. fejezet

A posta mögött kiadó egy szoba. Hogy is hívják ezt az utcát? Via delle Vite, mondja a márványtábla a sarkon. Nézem a szótárt, de nem tudom, életek utcája, srófok utcája vagy a szőlőtő utcája-e. Mindenesetre felmegyek a harmadik emeletre. A háziasszonyt Elzának hívják. Ez biztató. Bús, meleg mosolyú kislányt tükröz az emlékezet, megvillogtatja azt a kiismerhetetlen opált, amelyet babonából mindig a mellén hordott. Csöngetek. „Camera, prendere” - ismétlem gyorsan a biztonság kedvéért.

Elza asszony ajtót nyit. „Camera” - mondom -, „venez-ici” - felel, s ez megkönnyebbít. Kisül, hogy francia tudása nem sokkal gazdagabb ennél a frázisnál, de már ez is segít. A szoba itt is kőpadlós, szeretem, hogy kevés bútor van benne, olcsó. Az Elza névben sem csalódtam - rendkívül szép lehetett ez az asszony úgy harminc évvel ezelőtt. Szeretem a trónvesztett királyokat, a koldus hercegeket. Szeretem a leáldozott dicsőség távoli visszfényét. Szeretem a játékot, s egyike legkedvesebb, legtitkosabb játékaimnak ez: azt játszom, hogy még mindig fényes úr a letűnt csillag. Szeretném azt mondani Elza asszonynak: ön még tizennyolc éves sem múlhatott. Glória, dicsőség sima homlokának. De csak ezt mondom:

- Très bien.

Miután ilyen módon letettem a fogadalmat, leckét kapok a rend szabályaiból. Itt öt szobát adnak ki. Csak férfiaknak, mert az erkölcs, az erkölcs. Női látogatót tilos fogadni.

A capitoliumi Venuson kívül nem ismerek nőt Rómában, könnyen mondhatok igent.

- Csupa nagyon rendes fiú lakik itt - magyarázta Elza asszony -, buoni ragazzi. Aldo di Naso, luccai, a propagandaminisztérium hivatalnoka. Pietro, a cipész, aki operaénekesnek készül. Attilio, abruzzói pék fia, tenorista. Rosenwurz úr, német fogtechnikus, aki Szicíliából jött Rómába, a kivándorlását elintézni.

Hogy én ki vagyok? Magyar orvos. Meddig maradok? Attól függ.

Még aznap megismertem a társaságot. Igazán mindnyájan jó fiúk. Hallatlanul kedvesen fogadnak. Talán csak azt akarják mutatni, hogy az olaszok mennyire szeretik az idegent - s ez sikerül is. Bort töltenek, mindenfélét magyaráznak. Aztán elkezdenek egymás közt beszélni, s én csendesen úszom az érthetetlen hangok árján. Vitetem magam a szavak hátán, melyek egymásba folynak, mert mind magánhangzóval végződik. Nem hiszem, hogy valaha meg is fogom érteni az „a” és „o” betűs láncot, de hallgatom, mint a kisgyerek a felnőttek titkait.

Őszinte csodálattal nézem Elza asszony macskáját, aki ide-oda sompolyog, jön, ha hívják.

„Capisce tutto” - mondják.

Csak Rosenwurz urat értem, aki szintén örül, hogy közép-európai fülre talált. Érzem, hogy készen várja az új ismerőst, aki még nem ismeri szomorú történetét. Kérdés nélkül előadja:

- Van, aki megszületik, van, aki nem. Születni, az a rosszabbik eset. Az ember születhet kereszténynek vagy zsidónak. A zsidó, az a rosszabbik eset. A zsidó születhetik Amerikában vagy Európában. Európa, az a rosszabbik eset. Európában születhetik Franciaországban vagy Németországban. Németországban, az a rosszabbik eset. Születhet a múlt században vagy ebben. Ebben, az a rosszabbik eset... Hitler idejében a rosszabbik. Aki Olaszországba jött... aki még nem kapott amerikai vízumot... igen, ő, Heinrich Rosenwurz, ő a legrosszabb eset.

Nem fordítja olaszra a mondókáját, látszik, hogy a többiek már ismerik. Csak a végét ismétli németül és olaszul:

- De ha megkapom az amerikai beutazást! Uraim, olyan vacsorát önök még nem ettek! Pezsgő lesz! Fácán lesz! Kaviárral töltem a csirkét! Tejszínhabos epret eszünk, még ha december lesz is!

- Bravo, signor Rosenwurza - hagyja rá a társaság.

- Jó fiúk - mondja a szerencsétlen Henrik is. - Az olaszok jó emberek. Itt meg lehet élni. Tudja, fogász vagyok. Az olaszok rossz fogászok. Én csak azt tanultam meg, hogy nyisd ki a szád, csukd be a szád, öblítsd ki a szád, és már megvolt a kenyerem. Kár, hogy nincs se Gesangverein, se kanárimadár-tenyésztő egyesület. Stuttgartban volt. Ismeri Stuttgartot?

- Sajnos, nem.

- Micsoda város! Csodás város! Tiszta! Milyen rendes! Én stuttgarti vagyok - mondja büszkén -, azaz, a svájci határ mellett születtem - s aztán szomorúan hozzáteszi: - Odaát születni, az a jobbik eset.

Van hát egy szobám, egy hónapra nincs gondom. Elmegyek várost nézni, mint egy előkelő idegen. Pontosan átveszem a Baedeker fejezeteit. Tanulok.

Megismerem a Forumot. Milyen kicsi! „A régi rómaiak a Forumon gyülekeztek.” Dehogy. A régi rómaiak éppúgy szaladtak a mindennapi kenyér után, mint mi. Pár száz ember intézte sorsukat ezeken a kőkockákon sétálva - mint ahogy most az angol parlament gót faragású padjain dőlt el, hogy mi lesz velünk. Itt volt a szenátus háza? Ebben is igen kevesek számára volt hely. Itt, ebben a templomban őrizték az állam pénzét. Ma is áhítatosan beszélnek az emberek a nagy pénzügyintézetekben. Itt ásták el elevenen a bűnbe esett Vesta-szüzeket. Egy darab kenyeret, egy korsó vizet adtak velük. Kis mécses világította meg a föld alatti üreget. Itt vártak befalazva arra, hogy valami történjék. Tökéletesen értem helyzetüket.

Lassanként megismerem a várost: felfedezem különleges vonásait, melyeket a gyors utazó nem lát meg, az itt lakó pedig elfelejt. Megismerem a város szagát. Milyen különbözőek az európai városok illatai: Pest porszagú, London belvárosa malátaszagú, Velence szobáiba

belehel a renyhe tenger, a holt ágak, melyekben gyümölcshéj és döglött macskák úsznak. Koppenhága utcáit naponta söpri az Északi-tenger tiszta lehelete, egy csöppnyi heringszaggal fűszerezi a levegőt. Konstantinápoly atmoszférája a birkáé, a macskáé és a fűgefák frissességé. Berlinnek se lelke, se illata... Róma mozaik: a Forum babérjai tiszta Olaszországot lehelnek, a Tevere szaga szeszélyes, mint egy ritka parfüm, a Szent Péter térre kiárad egy különös tömjén füstje, a régi utcák ura a parmezán és füstölt sonka...

Már ismerem hangjait: a tiszta vizű kutak örök csobogását, amely minden utcai lármánál kitartóbb - ez a reggel s a késő éj muzsikája. Az utcai árusok frázisai évszázadok óta egyformák - fülemnek már nem idegen a stracci-cocci, a dinnyeárusok „favorite”-ja (parancsoljanak). Megismerek egy ablakot, amelyből délelőttönként Bach orgonaműveinek Liszt-féle átíratát hangzik. Az újságárusok kiáltásait már megértem. A gyerekek hangos játékait még érthetetlen, de már nem idegen hangok kísérik. A harangokat is meg tudom különböztetni.

A fényekkel már jóban vagyok. A délelőtti nap a bazilikákat keresi - a fehér márványú, ókeresztény, sima, görög termeket: St. Saba és St. Maria in Cosmedin templomait. A délutáni nap a kora barokk barátja: a Gesu ablakán benézve megcsókolja a hatalmas rézrosettát, mely sötétvörösen vetíti be a kék homályba - vagy a Szent Péter barna alabástromán szitál keresztül Bernini tabernákulumáig. A déli nap a Forum meztelen márványán pihen - a hold a Vatikán előtti oszlopsorok ölelő karján van otthon. Titokzatos, sárga, meleg fény dereng a régi házak, a kis utcák közt - ez a régi Róma színe. Az új negyedekben elhal. A kitagadott városrészek sivarak, mint egy dél-amerikai külváros.

Megismerem a római konyhát is: olyan szigorú szabályai vannak, mint az egyházi évnek. Csütörtökön krumplis tészta, szombaton pacal, vasárnap főtt-sült tészta. Pénteken sárgaborsó rozmaringgal és baccala (melynek szaga a csütörtök este s a péntek délelőtti ura). Megtanulom, hogy a csigaevésnek, a lencsének megvan a maga napja az évben.

Még nem tudok olaszul, néha elhibázom a járást, de a srófok (vagy életek) utcai szobájában jól érzem magam. Érdekes, csodálatos, örök város Róma - sok nagy eseményt élt már túl. Jó város annak, aki arra vár, hogy valami történjék. Nem számítanak az évek. Már ismerem fényeit, ízeit, szagait. Látom.

4. fejezet

Benézek Rosenwurz úrhoz: - Eljön egy koncertre?

- Micsoda koncertre?

- A tücskök ciripelnek ilyenkor délben a Palatinuson. Sokszólamú kórusuk van, szebben összehangolva, mint a Sixtusi kápolnáé. Már egy hét óta gyakorolnak, ma lesz az előadás.

- Ne bolondozzék! Nem érek rá! - Óvatosan fölugrik az ágyra, egy legyet keres a falon. A légy ismeri a játékszabályt, már várja. Aprilabocca!¹⁰ - üvölti Rosenwurz olaszul, és utánakap, de a légy elröpül. Rosenwurz leszáll.

- Fogalma sincs arról, hogy mennyi bajom van ezekkel a nyomorult legyekkel. Tegnap másfél órát dolgoztam, amíg elfogtam az utolsót. És a bolhák! Fogott már bolhát?

¹⁰ *Apri la bocca: Nyisd ki a szád.* (A fogorvos legfontosabb műszava.)

Bevallom, hogy nem.

- Majd megtanulja. Stuttgartban ez persze nem fordul elő. De itt rengeteg van. Adok egy jó tanácsot: mezítláb álljon reggel a szoba közepére. A bolhák minden oldalról fölugranak a lábára, s maga szépen összeszedheti őket. Ha rögtön fölveszi a nadrágját, vége van.

- Egyszóval, marad.

- Majd este elmegyek magával a Café Grecóba. Ott lesznek a barátaim.

Az egyedüllét szép, de akkor szép, ha - luxus. Ha az embernek sok, érdekes ismerőse van, s egy estére vagy egy hónapra önmagát választja társul. Ha elzárja magát a világtól, hogy annak tarka képét összefogja, hogy érzelmei elsimuljanak. De rossz egy idegen városban senkit sem ismerni: azzal nézni a telefont, hogy az - hacsak téves kapcsolat nem jön - egy kedves szót sem fog adni. Örülök, hogy pár új embert fogok megismerni. Valamit várok - de a valami életünkben majdnem mindig valaki.

- Jó, este a Grecóba megyünk.

- Ha a tücskökhöz megy, vigye magával ezt olvasni - s a kezembe nyomja a Jüdische Rundschau. - Most jött Stuttgartból. - Zene közben nem olvasok. Majd aztán.

A Jüdische Rundschau aztán sem olvasom. Szomorú lap. Szomorúbb a Sing Sing-fegyencek lapjánál, melyet a börtönigazgatóság fegyencekkel nyomtatott fegyenceknek, külön melléklettel a halálraítélteknek. Siralomfal papírból. „Sanghaj helyett Grönlandba induló család eladná trópusi sisakját meleg ruhákért.” Sanghajn és Grönlandon kívül nehéz kijutni valahová. Ami a Németországban való életet illeti, zsidóknak tilos zenélni. Természetesen tilos zongorájukat eladni vagy bérbe adni. Tilos moziba menni. Tilos jegyzéket kiadni arról, ami nem tilos.

Este Rosenwurz vizsgáztat:

- Helyesnek tartja ezeket a rendeleteket?

- Nem.

Nem örül a válasznak. Azt várja, hogy részben igazat adjak a német kormánynak. Akkor ő szépen, okosan elmagyarázná nekem, hogy miért helytelen ez vagy az a törvény. Így nincs mit szólnia.

Pedig azt is mondhatnám, hogy helyesek a törvények. Utóvégre az a jó törvény, amely a törvényhozó érdekeit szolgálja. Ezek pedig nagyszerűen megfelelnek Goebbels érdekének: azt a benyomást keltik a német népben, hogy egy bölcs és jóságos kormány egymás után tünteti el az emberi nyomor forrásait. Kisült, hogy a zsidók zongorázása bajt és vészt hozott. Megszüntették. Fehérebb lesz a kenyér, ha nem lesz több zsidó hárfás Furtwängler zenekarában. A világalomra törő ószerekek ellen a törvény pártatlan fegyverével harcolnak a zárt öklű, nagy állkapcsú, színes ingű seregek. Ez a fehér és a fekete, a jó és a rossz harca. A jó győzni fog, lépésről lépésre haladván. S ennek a hősies küzdelemnek a katonái egyidejűleg azt a kéjt is élvezhetik, melyet a tömegek a nyilvános kivégzések óta - vagy száz éve - nem ismertek. Goebbelsnek igaza van.

Azt hittem, a Café Greco a művészek s írók kávéháza. Hosszú hajú, Don Quijoténél szárazabb költője azonban a sarokba szorult a zajgó tömegben. Rosenwurz már ismeri az utat az asztalhoz, ahol az a társaság telepedett meg, melynek ő is tagja. Ők a „földrajzi társaság”.

- Nicaraguától Hondurasig háromszáz dollár az út - mondja valaki.

- Nicaragua nem ad vízumot - felelik. - Honduras sem.

- Brazília? Ott nincs hely. Az Aleut-szigetekre való beutazás kitől függ? Az alaszakai kormányzó adhat vízumot Washington beleegyezése nélkül is.

Aztán megszakad a társalgás, majd új vizekre tér:

- Milyen szép volt Németországban! Milyen nyavalyás ország ez!

- Képzeld - mondja egy idősebb úr -, mi történt velem! Két hónappal ezelőtt kiutasítottak. Lejárt az útlevelem. Pénzem sincs. Megkaptam a rendőrség felhívását. És mi történt? Semmi. Ma is itt lakom, rendőrt nem is láttam. Hagynak.

- Hallatlan! Ilyesmi Németországban nem fordulhat elő.

Gondolom, érdekesebb lenne a költővel beszélni. Rosenwurz már útközben mesélt róla: a száraz lovag maga Lewis, az ír költő - ő írta a „Halhatatlan rózsák”-at. Azóta - vagyis húsz éve - a Grecóban pihen, a csendes szellemek kávéházában, ahol Goethe, Schopenhauer, Morse, Buffalo Bill, Gogol és D’Annunzio is megfordultak. Könnyű a nagyok közt nagynak lenni.

Az ír költő leereszkedően fogad. A kávéház új vendégei meg szokták kínálni egy csésze tejjel s egy süteménnyel - s ő ennek ellenében bemutatja őket a régi törzsvendégeknek. Ez itt a szent szabály. A „Halhatatlan rózsák” költője ebből él, az idegen a bárd kezén vezetetik be a római Olimpuszra.

- Hungaria? Oh!

Már visz is a magyarok asztalához - majdnem azt mondanám, a magyar gyarmatra. Akkor még nem tudtam, hogy Lewis csak egy jelzőt ismer, és meghatódtam, amikor bemutatott:

- I introduce you to a great Hungarian!

Honfitársaim bemutatkoztak, kezet fogunk. Majdnem mind orvos. Fogorvosok, belgyógyászok, orvostanhallgatók. Egy kicsit bizalmatlanok.

Ekkor érzem először, hogy mit jelent itt a fasizmus. Nem az a gyilkos gépezet, mint Hitleré. De bizalmatlanságot teremt. Ha mindenki kimondhatná a véleményét, diktatúrájuk összedőlné. Ahhoz, hogy az embereket elhallgattassák, bizalmatlanságot kellett teremteniök. Rendőrök kellene, akik a mondat közepén lefogják és elcipelik az embert. Ha a polgár barátjában is rendőrt lát, hallgatni fog.

Kétértelmű frázisokkal tapogatjuk egymást.

Aztán érzem, hogy vizsgáztatnak. Legalább azt szeretnék tudni, hogy orvos vagyok-e valóban. Mintha összebeszéltek volna, peregnék a kérdések:

- Nem emlékszik véletlenül, hogy hívják a szívnek azokat a furcsa daganatait, amelyek gyengeelméjű egyéneknek...

- A prontosil képlete...

- Az atropinmérgezés tünetei?

Látom, hogy sikerült megnyugtatnom a társaságot. Visszatérnek a témára. Ez is egy „földrajzi társaság”. Itt is ugyanaz a probléma: hogyan lehet a háború elől, a fasizmus elől, az új vallás: a fajgyűlölet elől időben megmenekülni. Hol van az az ország, ahol egy fagylaltárusra, egy szabad polgárra még szükség lehet? Brazília? Árjasági bizonyítványt kér. Meg kell védenie az indiánok véréért, és már ott is állnak Hitler-szobrok.

- A magyar követség nem ad ilyen bizonyítványt?

Nevetnek. A követségen vitéz Rühössy irodaigazgató uralkodik. Sváb, Reuternek hívták, de azt mondják, személyes barátja Horthynak. Nem ad. Nem segíti kivándorolni a nemkívánatos elemeket. Brazil nemzeti állásponton áll. Az útleveleket sem hosszabbítja meg. Bezzeg a máltai hölgyek kapnak passzust!

- Hát azok kik?

Újra nevetnek. Naiv fiú vagyok. Hát azok a kisasszonyok, akik hazánkat három hónapig Málta szigetén képviselik. Azután három hónapig távol kell maradniok, s ezt a kényszerszünetet Rómában töltik. Itt méltóságos Rákos tanácsos úr meghosszabbítja útlevelüket, eljár érdekükben. Aztán három hónap múlva visszatérhetnek őrhelyükre. A földközi-tengeri angol flotta számon tartja mozdulataikat. Az admirálisok úgy ismerik őket, mint a régi cirkálókat. A Grecóba nem járnak, a Café Aragno a főhadiszállásuk.

- Nicaragua? - kérdem.

- Harmincezer dollár kell.

- Honduras?

- Huszonötezer dollár.

- Itt jön Sommer! - kiáltja az egyik, aki előbb mint fogorvos mutatkozott be. Meglátjuk, mit intézett a paraguayi konzulnál.

Sommer is fogorvos. Jól menő rendelője van, de fél. Föltétlenül indulni akar. Ő az, aki már Geraldine királynőnek is írt Albániába, de őfelsége egyelőre - így írta - csak a listára vehette fel a nevét.

Sommer első helyen áll az élni akaró európai fogorvosoknak az albán bel- vagy külügy-minisztériumban elhelyezett listáján. De ez nem elég neki.

- Mit mondott a paraguayi főkonzul?

Sommer csak legyint:

- Jobb ideám volt.

- Halljuk, halljuk!

- Írtam a dalai lámának. Ez biztos tipp. Tibet üres, puszta ország. Ott mindnyájan elférünk. Nincs szebb annál, amikor az ember ott a világ tetején issza a jakvajjal fűszerezett forró teát. Fogorvos nincs az országban. Ha a dalai láma megadja a beutazást, a nepáli maharadzsa nem tagadja meg az átutazási vízumot.

Az átutazó vízumok nem okoznak fejfájást.

- Milyen nyelven írt? - kérdem.

- Természetesen kínaiul. Tibet hivatalosan Kína fennhatósága alatt áll. Az ideogramok világa a Csendes-óceántól Turkesztánig terjed. Egy klasszikus, Han-dinasztia korabeli levelet a dalai láma éppúgy megért, mint a pápa megérti a latint.

- Ki írta meg a levelet?

- A kínai pap, aki a közelemben lakik, a Propaganda Fide kollégiumában. Nem hiszitek? Itt a másolata, elhoztam. Mindnyájunk nevében írtam.

Kihúzza. A másolat is gondosan, tussal van írva. A titkos pecsétek öt sorban, egymás alatt sorakoznak. Ezek viszik ennek az asztalnak minden reményét a Himaláján keresztül. Runciman Prágában tárgyal, a Skoda és Krupp öntik az ércet, a rádiók harci indulókat zengenek, a Jüdische Rundschau sír, a lengyelek légvédelmi gyakorlatot tartanak, az olasz újságok csúnyákat mondanak a cseh mozaikállamról - hátha a Lhaszában székelő, reinkarnált Isten békét tud küldeni egy maroknyi embernek. Áldó keze vízumot ad. Sommer és társai elindulhatnak Kőrösi Csoma útján, Darjeelingbe, távol Rühössytől, a Mt. Everest felé...

Sommer elkísér egy darabon, amikor hazaindulok.

- Jó idea a tibeti - mondom.

Sommer nagyon komolyan a szemembe néz.

- Ne tartson bolondnak - mondja nyugodtan. - Gyerekség. Néha játszunk, mert különben megbolondul az ember.

- De a levél, a kínai levél!

- Délután egy ecsettel lemásoltam azt a cédulát, amely az ötkilós teaskatulyában van. Teareklám. Uram, Tibetbe se lehet menni. No, jó mulatást Rómában. Jó éjszakát.

5. fejezet

Másnap Rosenwurz megállít:

- Kár, hogy tegnap átment a másik asztalhoz. Még sok érdekeset tudtam meg. Nézze - kihúz egy újsághírt -, Bill Webb amerikai szenátor azt javasolta, hogy tízezer európai politikai menekültet engedjenek be az Egyesült Államokba. Megindul a kivándorlás! Meglesz a vízumom! - És hozzáteszi: - Meg a vacsora. Jó helyre megyünk, elsőrangú vendéglőbe, meglátja. Jóllakunk!

Aztán Attilio vesz gondozásába. Megható, milyen jó fiú. Passzióval tanít. Érzi és élvezi fölényét. Saját maga részére felfedezi a Berlitz-módszert. Ugrik: io salto. Rohan: corro. Tornázik, amíg az izzadság kiveri a homlokát: sudo. Kimerülten az ágyra veti magát: sono stanco.

Nyelvet tanulni szép és hasznos időtöltés. Nyelvet cserélni megrendítő élmény. Csak a számok, a színek, az állatok élnek bennünk túl. A fogalmak, az igék megváltoznak. A kedvenc kifejezéseink, szólásmódjaink, amelyekről barátaink ránk ismernek, elhagynak. Jóízű tréfáink értelmüket veszítik. Bölcs mondásaink komikusakká vagy banálisakká válnak. Az egyszerű ember még gyorsan visszanyeri szókincsét, ha valahogy átrágtta magát a nyelvtanon, de jaj annak, akinek újra kell végeznie az elemít, a gimnáziumot s egyetemi éveit! Hirtelen ráeszmél, hogy mennyi fogalomból áll a világ, milyen végtelen az, amit elvesztett, milyen reménytelen az új hódító hadjárata. Tragédia, hogy a nyelv felöleli a világot, míg a nemzeteknek határai vannak - ezért akarnak egyes nemzetek hódítani. Lehet úgy hódítani, hogy az ember tanul - úgy, ahogy én most meg akarom hódítani Olaszországot -, vagy úgy, hogy az ember tanít, más ember fejébe veri a nyelvét. Bárcsak tudnák az emberek, hogy egyszerűbb tanulni.

Attilio jó tanító: tudja, hogy a nyelv, a fogalmak, a mindennapi élet ugyanazokban az agyvelőkben tükröződnek, ugyanazokban a sejtrendszerekbe tartoznak. Kivisz a városba - nem az öreg Baedeker pápai, hercegi városába, az elmúlt idők művészi álmába, nem az új olasz impérium szimbólumaihoz -, ahhoz a városhoz vezet, amely ezek mellett él, s mindkettőt túl fogja élni. Mutatja, hogy iszik az ember az úton-útfélen álló kutakból: befogja a csövet, és a

felső részen levő kis lyukból a szájba ugrik az üdítő, friss víz. Mutatja, hogy itt a pék árulja a fűszert, a fűszeres a hentesárut. Mintha az anatómia is más volna: máshogy vágják fel a marhát (megtanulom a húsok nevét), nem ismerem meg az izmokat. A velős csontot benn hagyják a keresztülfűrészelt végtagokban - úgy néznek ki a húsdarabok, mint a topografikus anatómiakurzus modelljei. Megtanulom; hogy ha egy ház zsalui láncsal vannak összefogva, az bordélyt jelent, s hogy ezek a nagy múltú berendezések éjjel-nappal nyitva vannak. Megtanulom - és ez a legfontosabb -, hogy mi az, hogy titkosrendőr, s miről ismerni meg.

Az a rendőrség, amely lopott órákat keres, vagy titokzatos gyilkosságot bogoz, semmilyen szerepet nem játszik egy fasiszta államban. A rendőrség az állam öre - azt az intézményt védi, amelyről a fasiszta dogma azt állítja, hogy se ellene, se nélküle semminek sem szabad történnie. A rendőr védi az államot legveszedelmesebb ellensége: állampolgárai ellen. A titkosrendőr az utcán áll - s amint Attilio mutatja -, a Duce útját jelzi. A Palazzo Venezia naponta fotográfált balkonjától a Villa Torloniáig tízméterenként áll egy. A Piazza Venezián köröskörül állnak. Trajanus Forumá mellett sorakoznak. A külügy- és hadügyminisztérium környékének első szimbólumai. Itt a békeszerető polgár nem szívesen halad át - s ha útja a Vezér palotájához viszi, egyenesen megy, nem áll meg -, s csomaggal a kezében soha arra nem járna. A titkosrendőr megállítja: „Okmányait kérem”. Beviszi egy kapu alá. „Hová megy? Miért? Kihez? Párttag? Miért? Miért nem?” Könnyen lesz belőle két-három napos kihallgatás a rendőrségen, és még jó, ha az ártatlan embert elengedik a jó tanáccsal, hogy máskor vigyázzon, hol sétál. Az is előfordul, hogy a biztonság okáért egy-két évre internálják valami kis faluba. Egy braziliai úr esetéről beszélt az egész város: fényképezőgéppel a kezében fogták el épp a Duce villája előtt. Azt mondta, hogy le akarta venni a kiváló államférfiút. Aznap este letartóztatták a Rómában élő braziliaiakat, s csak a brazil követ közbelépése simította el az incidenst.

Attilio megmagyarázza, honnan ismerni meg a titkosrendőrt: húsz-harminc éves (ezután irodai szolgálatra megy). Kivétel nélkül nápolyi vagy szicíliai. Rendszerint újság van a zsebében. Egyszer esernyőt osztottak ki nekik, egyszer zöld nyakkendőt, egyszer drapp esőköpenyt. Mindig uniformis lett belőle. Megvan mindegyiknek a helye - évekig állnak napi nyolc órát egy lámpa alatt. Szerepük nehezebb, mint a silbaké: azt kell játszaniuk, hogy egyszerű, csendes, tétlen fiatalemberek, akik egy kislányt várnak, vagy egyszerűen csak unatkoznak. A sok állás azonban olyasfajta mozdulatokkal ruházta fel őket, mint a Venus Vulgívagát - éppen úgy hajtogatják térdüket, sőt, olykor ide-oda mosolyognak. Így a „titkos” szó félrevezető - éppoly kevésbé titkosrendőrök, mint ahogy Őfelsége valóságos belső tanácsosai sem voltak titkosak. Megtanulom a leckét, Attilio vizsgáztat: igen, ez az. Nem, az nem az. A régi olasz operákra gondolok, ahol valaki a színpad közepén éneklő a nagy áriát: „Senki sem ismer, itt senki sem lát.” Az olaszok konzervatívok, és értik az illúzió művészetét.

Ez értelemben a titkosrendőrök az olasz nép valódi képviselői: ők adják a lelkesedés illúzióját. Ha a Vezér egy vidéki városba megy, egy nappal előbb ott vannak. Tapsolnak az állomáson, üvöltenek az elmaradhatatlan balkon alatt. Ha a Vezér bányába száll (hogy bányászruha képe is legyen: az impérium első bányásza), ők a bányászok. Ha aratni megy (az impérium első aratója), ők a parasztok. Ők a szerető tengerészek, s a gonosz legenda esküszik rá, hogy az öregasszony, aki falun megcsókolja a Vezér kezét, és kérvényt nyújt át, egy talentumos őrmester.

A mindennapi élet prózaibb: a rómaiak elkerülik a titkosok útvonalait, „idegenekről” nem is szólva. A Piazza Venezia-i kávéházak elnéptelenedtek, mintha a tér a leprásoké volna. A közelben levő boltok rendszeres kártérítést kapnak. Az útvonalon álló üres lakásokat a rendőrség veszi ki, és befalaztatja az ablakokat. Ez olcsóbb, mint folyton őriztetni őket.

Biztosabban mozgok, mióta tudom, hogy hol nem jó járni. Ennyivel is otthonabb érzem magam. Büszke vagyok, ha az autóbuszon is megismerem a rendőrt, mert annyira már nem titkos, hogy jegyet váltson. Csendes mosolyt váltok azokkal, akik jöttekor elnémulnak.

Azért mégis jót tesz, ha a régi világ hangjait hallom. Egyszer, hazajövet, a lépcsőn valaki magyarul szidja a mindenséget.

- Jó estét - mondom -, mi a baj?

- A szívem, a fene vigye el, a szívem fog elvinni. Itt lakom az első emeleti penzióban, de nem jutok odáig.

- Segítek, orvos vagyok, talán rendbe hozzuk.

- Orvos? No jöjjön, rendbe nem fog hozni, de talán többet tud, mint ezek a... - s kifogy a lélegzete.

Valahogy csak eljutunk az ágyig. Lefekve fellélegzik. Lassan eltűnik a kék szín az ajkáról, már nem feszíti a könnyökét olyan görcsösen az ágnak.

- Megvizsgáljam? - kérdem kissé félénken. Látom, hogy szívről van szó, s hogy nehéz eset. Legyint.

- Hagyja. Itt van a diagnózis a zsebemben. A professzor hogyishívják, az írta fel a múltkor. A cirkusz küldött hozzá. Mindent a cirkusz fizet. Húzza csak ki azt a cédulát.

Ez a lelet annyit mond, mintha a Gestapo feketelistáján volna. Ezzel már csak végrendelkezhet. Remélem, hogy nem érti meg, mit jelent, ha szívbillentyűk helyén már csak tökéletlen foszlányok úsznak a vérfolyamban, ha a táulás ennyire jutott... de vagyok olyan bohóc, mint ahogy az orvoshoz illik, és csak azt mondom:

- Lehetne rosszabb is. Digitalist fog szedni.

Páciensem végignyúlik az ágyon, s most, hogy szívét már ismerem, a nevét is megmondja:

- Jurics vagyok. A Maxim Cirkusz igazgatóhelyettese. Ismeri a nevemet?

- Jurics... - mondom - Jurics?

- Maga persze még fiatal, hogy is ismerné. Húsz éve annak, hogy visszavonultam az ugrástól.

- Lemegyek a patikába - mondom.

- Hagyja csak. Maradjon. Beszélgessünk. Most már jól vagyok. Az a nyavalyás lépcső!

Látom, fülre van szüksége, nem orvosságra. Sok az ilyen páciens az igazi szívbajosok közt is. A beteg beszélni akar önmagáról, mert érzi önmagát, nehéz teste figyelmezteti arra, hogy van, sőt arra is, hogy már nem sokáig lesz. Érzi, hogy joga van önmagáról beszélni, tudja, hogy az orvosnak kötelessége meghallgatni. Nem szabad ilyenkor azt mondani: „Hallgasson, barátom, a laboratóriumi lelet önmaga mindent megmond.” Az is változtathat talán a diagnózison, hogy néha zúg az egyik fül, s hogy a gyomor a konzervet sose bírta.

Jurics azonban nem a tüneteiről beszél. Nem az fontos neki, hogy ma már csak egy lefutó, szomorú homokóra. Az fontos, ami tegnap volt. Az, ami legjobban fáj, hogy itt van egy ember, aki nem tudja, ki volt Jurics, a műugró.

- Látott már valakit tizenkét tevén keresztülugrani? - kérdi.

- Tizenkettőn?

- Nem látott - mondja helyettem, nagyon biztosan. - Csak én ugrottam, 1912-ben Barnum és Baylie szerződtettek heti ötszáz dollárért. Az akkor volt, amikor Buenos Airesben megkaptam az aranyérmet.

Nagy respektussal nézem a kis, száraz, köhögő emberkét. Megnyomom a sarkát, mintha az izmait keresném. Az ujjam bent marad a dagadt szövetekben.

- A muszklím, az megvolt. Úr voltam én. Doktor úr, nekem volt az első Rolls-Royce-om Magyarországon.

- Ugyan!

- Londonban vettem! A családommal jöttem. Triesztben szálltunk partra, a kocsi és mi. Úgy vitte a sofőr a masinát, mint a szél. A határőrök csak néztek. „Kegyelmes uram, méltóztassék a papírjait” - hebegte az egyik.

„Nem vagyok kegyelmes úr.” „Bocsánat, gróf úr.”

„Nem vagyok gróf.” „Fenség...”

„Hallja, bohóc vagyok, cirkuszi ugrómester, nem valami herceg!”

Nem hitték el. Erre én kiszállok a kocsiból, úgy, ahogy vagyok, bőrkabátban, laufot veszek, és hopp, előlről hátra dupla szaltó a Rolls-Royce felett, hopp, hátulról előre vissza, át a sorompón, onnan meg hopp, vissza a helyemre.

„No - mondom -, elhiszik, hogy cirkuszi ember vagyok?”

- Szép, szép, nagyot nézhettek, de most elmegyek az orvosságért.

Nem enged, fúrja az oldalát története.

- Orvosság! Szerek! Ez mind olyan, mint a bahiai patikus szere. Az legalább használt.

- Szív ellen?

- Tengeribetegség ellen.

- Lehetetlen!

- Pedig igaz. New Yorkból jöttünk le, a brazil part mellett. Olyan vihar volt, hogy majd szétszakadt a hajó. Még a főkánk is rosszul volt, a papagájok hánytak. Csak a kapitány és a vén hajóorvos álltak a talpukon. Az orvos hat nyelven beszélt, de legalább huszonötön káromkodott. Egyszerre kétszáz páciense volt, nem tudta, kit vigasztaljon portugálul, kit angolul. Az egyiktől a másikig ment, és mindig csak azt hajtogatta: „A bahiai patikus! Holnap befutunk Bahiába! Annak van egy szere, most kifogyott, az odaúton is viharunk volt, a bahiai patikus az őserdőben veszi a bennszülöttektől. Minden évben belovagol az erdő mélyébe. De milyen szer! Isteni! Türelem!” Egész éjjel mást sem sóhajtott a kétszáz ember, mint a bahiai patikus áldott nevét. Másnap befutottunk. Két óránk volt. Épp csak a postát vette fel és adta le a hajó. Az orvos rohant a patikushoz, rohant vissza. Kétszáz injekciót hozott. Kint a gát előtt tombolt az orkán, mialatt ő nekünk beadta az injekciót. A hullámok porrá törtek a gáton, de a hajó még a kikötőben is rezgett, mint egy ideges ló. Egy óra múlva indultunk kifelé.

- No, és használt a szer?

- Használt. Abban a percben, amikor elhagytuk a világítótornyot, elállt a szél. Olajos tengeren mentünk le Buenosig.

- Lemegyek orvosságért.

- Hozza holnap. Álmos vagyok. Itt van száz líra orvosságra s a látogatásért.

Száz líra! Kétheti lakbér! És van egy gazdag páciensem! Talajt érzek a lábam alatt. Jurics, az ugró! Talán nem lesz háború.

Rosenwurz fenn van. Rosszkedvű. A szenátusban új törvényjavaslatot tárgyalnak: amíg több mint egymillió munkanélküli van az Egyesült Államokban, nincs beutazás.

- Ha meglesz a vízum, ananászt eszünk. Asti spumantét iszunk - fogadja.

6. fejezet

Jurics úr szíve s a politikai helyzet megbízhatatlanok - de tagadhatatlan, hogy vannak reményteljes pillanatok is. Néha egy percre minden jobbra fordul, reménykedünk. Néha úgy tűnik, hogy nincs már levegő a szobában.

Sajnálom Juricsot. Az első páciensem! Ha tifusza volna vagy agyhártyagyulladás! Együtt harcolnánk a betegség ellen. De ez árulás: saját szíve tagadta meg a szolgálatot. Ezellen nincs szérum s ellenmérég. Nem lehet harcolni ellene. Ezt csak szépen, nagyon óvatosan lehet megérinteni, visszaédesgetni a még hű szervek seregébe.

Ha jó napja van, megbocsát szívének.

- Haj, ha nem ugrottam volna akkorákat! Ez az ugróművészek vége. Az erőfeszítés! A tevék! No és a többi. 1906-ban Buffalóban játszottunk, a Lafayette-szállóban laktunk. Egy éjjel kigyulladt az első emelet. Úgy égett a régi fabarakk, mint a tüzes karika. Mi, az egész cirkusz és még ötvenen a nyolcadik emeleten csücsültünk. Végünk volt. De ott voltam én! Nyolc méter széles út választott el a szemben levő, lapos tetőtől. Én odaállítom az ugródeszkát az ablakhoz, féderungos deszka volt, megmondom, és hopp, kötéllal a kezemben átugrom a szemben levő tetőre. Megerősítem a kötelet, és a kötél táncosok áthozták az egész társaságot. Egész Amerika erről beszélt, és Rooseveltnél, nem ez, az a másik, ebédre hívott a Fehér Házba.

- Nagy ugrás lehetett, Jurics úr.

- Az ugrások még hagyján, de a bánat! Az öli meg a szívet. Nézze a lányomat - úgy elérzékenyül az öreg, hogy könnyek tolnak a szemébe -, a lányom! Százezer pengő hozományt adtam neki meg azt a rengeteg ékszert, az aranyérmeimet, amikor hozzáment ahhoz a tábornokhoz, persze akkor még csak kapitány volt. És ma rám se néz, szégyelli ezt a bohóc apját. - Sír szegény, potyognak a könnyei. - S a fiam! Ráhagytam a cirkuszt, már saját cirkuszom volt, s a gazember eladta! Az én cirkuszomat, az én lovaimat! Földet vett, s most urat játszik. Ő se ír!

Elhagyta a fia, a lánya s a szíve. Ezellen nem elég a digitalis meg a coramin. Ha panaszkodni tud, akkor már jó napja van. A politikában is vannak jó napok. Róma képe a legbékésebb. Az idegenforgalom óriási. Gondtalan tengerentúliak dicsérik Tizian „Égi és földi szerelem”-ét, vidám japánok fotografálják Bernini mosolygó angyalhídi angyalait. Douglas Fairbanks szürcsöli a maraschinót a Grecóban, s kezet fog az ír költővel.

- A halhatatlan rózsa - kiáltja a költő -, the rose, that never dies!

A nyelvek sokaságában a svéd dallama, a görög éles í hangjai, a törökök ű-je, az olaszok a- és ó-ja jól elkeverednek. Hallom, hogy mögöttem franciául beszélgetnek. Végigdülök a Greco bársonypadján, és hallgatom, miről van szó. Egy úr szép, tiszta párizsi kiejtéssel Victor Hugót s a francia romantikát méltatja. A másik kissé angolosan beszél, s látszik, hogy a német

világban kissé otthonosabb. A régi antitézisből új gondolatok születnek, állítanak, cáfolnak, egymás nagyságán mérik a nagyokat. Megkísérlem elképzelni a két urat: a francia biztosan kecskeszakállas, tanár. Az angolt hátrafésült hajjal, kis pipával képzelem.

A szemben levő tükör megbuktat: a francia hatalmas néger. Az angol hindu, és egy college blazerjét hordja.

Átmegyek a „földrajzi társaság”-hoz. Új arcot látok. Bemutatkozunk:

- Bakó János pszichiáter.

- Ne féljen - súgja a szomszédom -, tulajdonképpen Braun, de sebésznek készült.

Sommert keresem, de ő még ilyenkor nincs itt. Később szokott megérkezni fényes ideáival, útleírásaival, melyek, ha egy országból a másikba nem is, de egyik követségről a másikra elviszik. Este más dolga van: egy trasteverei kislányt imád. A lány szülei este borozgatni mennek, s a tündért - tizenhat éves - bezárják. Sommer a házmasternek három aranykoronát csinált, s ennek fejében felmehet a lépcsőházba. Innen egy vasrácsos ablak nyílik a kis belső balkonra. Ezen a rácson keresztül játszódik le Sommer érzelmi élete. Itt sincs átutazás. Ez egy erkölcsös ország, Boccaccio óta nem változott semmit.

Ha a helyzet nem feszült, az orvostudományról van szó. Utóvégre ez is élet vagy halál kérdése. Itt is vannak szenzációk és krízisek. Itt is gyilkolunk.

1938-ban kezdtek megváltozni a fogalmak a baktériumok meggyilkolásáról. A „földrajzi társaság” boldog izgalommal változik át „orvosi”-ra, amikor a szulfamidokról van szó. Most kezdik a Pasteur Intézet tudósai - Trefnel, Nitti és Bouvet - megmagyarázni, hogy hat ez a bűvös szer, amely a vérmérgezést éppúgy gyógyítja, mint Vénusz Istenasszony gonosz ajándékát. Eddig az ember ölni akarta a baktériumot - mint ahogy tigrist öl. De elfelejtette, hogy saját sejtjei sokkal érzékenyebbek, mint a bennük ülő ellenség. A fertőtlenítőszerezrel telített vér kevésbé tud megküzdeni a mikroorganizmusokkal, mint anélkül. A szulfamidok csodaszerek: nem ölnek. Csendesen lefegyverzik a gyilkost: elveszik kapszulapáncélját, semlegesítik mérges váladékait, s aztán a test már elbánik vele. Nagy, érdekes tapasztalat: nem mindig a gyilkos fegyver a legbiztosabb. Nehéz megérteni. Gyilkos állat az ember.

Bakó doktort nem érdekli a farmakológia. Ő politikai tapasztalatait egyenesen az örültek-házában szerzi - a forrásnál -, mondja.

- Hagyjuk a kémiát, hagyjuk a közgazdaságtant, hagyjuk a történelmet, uraim - zúgja. - Értsük meg a helyzetet. Ne böngésszék a Timest! Olvassák Kraepelint! Vegyék elő Genil-Perrint!

- Ki a Genil-Perrin? - kérdi valaki, azt hiszem, Molnár Gyurka. - Bocsánat, fogász vagyok.

- Ő írta a legszebb monográfiát a paranoiáról, a „Les Paranoiaques”-t. Ezt kellene tanítani az angol parlamenti képviselőknek, nem krikettet! Valljuk be végre, hogy a téboly korunk legszámottevőbb politikai tényezője!

- The white eagle! - int az ír költő.

- The rose, that never dies - vágjuk vissza. - Pincér, egy süteményt dicső költőnknek!

Bakó úgy támaszkodik az asztalra, mintha katedrán állna, s érzem, hogy a tanárját másolja, amikor mondókájába kezd:

- A közvélemény egy óriási kártyavár. Az embert majom-ösztönei arra viszik, hogy a másik ember véleményét átvegye, sőt, s ebben különbözik a majomtól, akinek, szerintem, szintén vannak tiszteletre méltó meggyőződései, hogy már eleve úgy akar gondolkozni, ahogy, szerinte, embertársai vélekednek. Az átlag német azért hisz Hitlerben, mert azt hiszi, hogy a

másik német már hisz benne. Erre a kártyavárra támaszkodik a háborús gépezet acélszerkezete. Hitler hisz önmagában, hívei őbenne. Németország ehhez a kisebbséghez alkalmazkodik. A kis államok körülötte belekényszerülnek a német politikába. Európa csatlakozni fog, Törökország csatlakozni fog, a kártyavár nő, mert mindenki hinni akarja azt, amiben a másik ember hisz...

- Ez így van - mondja valaki. - De a paranoia?...

- Várjatok. Meggyőződéseim... nem: diagnózisom; hogy ennek az alkotmánynak fenntartó pontja... statikai pontnak hívják?... az, hogy Hitler maga súlyos elmebeteg, a betegség minden tiszta tünetével.

- Csak nem állítod, hogy Európában négyszázmillió ember megbetegedhetik?

- Hány európai nem esett át a kanyarón? A szellem betegsége is ragályos! Semmilyen immunitást nem ismerek a paranoia ellen, de igenis van ember, aki könnyen megkapja... Csitt, fogászok! Hagyjatok szóhoz jutni! - és újra felveszi a tanári pózt. - A német pszichiáterek a paranoid gondolatokra helyezik a fősúlyt. Valaki egy szép nap azt hiszi, hogy üldözik, nevetnek rajta. Összeesküvést lát maga körül. Az összeesküvés mindig nagyobb méreteket ölt, minden biciklista vagy minden kopasz ember összeesküvővé válik, míg az üldözött meg nem kérdi önmagától: Miért kergetnek? Miért vannak ennyien? S a felelet: Mert nagyember vagyok, művész, politikus, Isten, próféta, színész. S a páciens elmegy politizálni vagy prédikálni, vagy egyszerűen az óriási összeesküvés ellen harcolni. Ebben a harcban ő a leglogikusabb lény. Ahogy szeretett mesterem mondta, a paranoiás hamisan állítja fel figuráit, de aztán csodálatosan sakkozik. Misztériummal kezdi, logikával végzi.

- S a franciák? Genil-Perrin?

- Ő más oldaláról fogja meg a kérdést: a beteg nála négy oszlopra alapozza légvárát: kevélységére, bizalmatlanságára, hamis ítéletére s összeférhetetlenségére. Kevélyisége az első és sokszor a legrejtettebb vonása. Ludendorff nem használta a nemesi „von”-t, s ez mindaddig szerénységnek hathatott, míg ki nem sült, hogy Wotannak képzeletben önmagát. Hitler egyszerű uniformist visel, csak a vaskeresztjét mutogatja. Nem úgy, mint a gazember, de egészséges Göring, a kétlábú cotillonbölt. Hogy mi a bizalmatlanság, azt a Gestapo urai tudnák nálam jobban megmagyarázni: ezért nem változik a paranoiás örült környezete. A hamis ítéletek adják meg a logikus intézkedések kódos alapját. Ez a dogmák birodalma. Ezért nem lehet a paranoiással disputálni: sarokba szorítva kihúzza dogmáját, és sérthetatlenné válik. Ami az összeférhetetlenséget illeti, az egyenesen kulcsa a paranoid személyiségnek: nem bírja a világot. Ezért visszavonul, kolostorba vagy eremitage-ba, vagy egy világítótoronyba.

- Egy világítótorony-őri állás jó volna - vág közbe Molnár Gyurka -, valahol az új-zélandi vizeken...

- Toronyba - mondom -, s ez a természetes öngyógyításnak a legszebb példája. Ott a beteg máris meggyógyul, mert hiába kevély, misztikus s összeférhetetlen, nincs kit kínoznia. De jaj, ha a paranoiás, hála Istennek, ez a kisebbség, meg akarja változtatni a világot, amellyel nem fér meg. Ha ki akarja belőle küszöbölni a sötét összeesküvést, az ördögöt, vagy ahogy Don Quijote mondja, los encantadores, a jezsuitákat, a szabadkőműveseket, a zsidókat, a négereket, az idegeneket, az árdragítókat. Akkor a persécuté persécuteur prófétává lesz, harcolni fog, és ez a betegség fő tünete: semmitől nem rendül meg. Mindig neki van igaza. Semmilyen bűn nem terheli lelkiismeretét, mert mindig az áldozata bűnös. A paranoiás tette előtt ünnepélyesen az áldozatra hárít mindent. S ezért, épp ezért lesz belőle olyan könnyen vallás: jó lelkiismeretet ad követőinek is.

- Szeretném tudni, hogy érdemes-e még várni Sommerra - szól közbe Molnár újra. - Tudniillik, a Kókusz-szigetek...

De Bakót nem lehet megállítani, ha már egyszer szóhoz jutott.

- A világnak egy elmeorvosi bizottságra lenne szüksége, amely periódusonként megvizsgálja a felelős államférfiak elmeállapotát. Ez kellene, és nem Népszövetség. Már előre látom azokat a tudósokat, akik majd piacról, katonai potenciálról, és tudom is én, micsoda zagyvaságokról fognak beszélni, ha rólunk van szó! Ezek nem paranoiások, ezek egyszerű és becsületes hülyék. Az örület mint politikai faktor, ez a mi századunk legnagyobb vívmánya. Ez a miénk, és senki sem veszi el tőlünk. Paranoiás tömegmozgalmak már voltak, de a flagellánsoknak nem volt hetilapjuk, nem volt napi huszonnégy órán át trombitáló flagellánsrádió, tarantellát fújó, örök kürt. Talán ha a „Wiedertaufferok” s husziták kitalálták volna a hangszórót! Pár zászlóhordozóval nem lehetett tömegparanoiát gyártani, de Goebbelsnek már lehet. Amerikában is lehet. A paranoiás államfő is meggyógyul, és mint orvos kijelentem, hogy joga van gyógyulást keresnie, szent joga, mint minden betegnek: joggal érzi magát nagynak, ha istenítik, nem szenved a bizalmatlanságtól, ha bízik rendőrségében, nem hamis tallér minden szellemi értéke, ha elfogadják aranyának, s jól megfér azokkal, akik a talpát nyalják. Az istenített paranoiás meggyógyult.

- Heil Hitler - mondja valaki. Persze, németek is vannak a Grecóban, sőt mind sűrűbben jönnek. Nem tartoznak a „földrajzi társaság”-hoz, de hasonló szavakkal szürcsölik a habos kávé:

- Ez nálunk nem fordul elő.

- Mussolini? - kérdi a társaság egyik tagja.

- Normális. Épelméjű csirkefogó, kalandor - állapítja meg a professzorjelölt. - Bármikor hajlandó vagyok igazolványt adni neki. Annak - s mellére üt - nem Lipótmező kell, hanem bakó. No, speriamo bene.

Szívesen hallgatnám a kiváló szakértőt, de Rosenwurz integet.

- Jöjjön - kiabálja a lármán át -, kérem, szükségem van magára, maga tud angolul. Egy rövid levelet kellene megírnia. Jöjjön haza, vagy akar előbb egy kávé? - Szeretném megvárni Sommert, de nem enged. - Jöjjön - súgja -, a vacsoráról van szó.

- Egyszóval, vízumügy?

- Az affidavit, persze.

Rosenwurz szobájában értesülök a részletekről: a kvótával minden rendben volna, de egy amerikai állampolgárnak kell jótállni azért, hogy Rózsagyökér nem lesz a negyvennyolc állam terhére. Ő sajnos senkit sem ismer odaát, de a „földrajziak” megmondták, hogy mi a hasznos eljárás: írni kell egy amerikai névrokonnak, a baj csak az, hogy ilyen ritka nevű alig akad.

- Ha valaki Kohn, az a jobbik eset - mondja búsan. Mindenesetre talált egy hasonló nevet. Mr. Morton Rosenstingl 159. Holland Ave., The Bronx, New York, N. Y. - írom a borítékra, s Rosenwurz szeretetteljesen simogatja, miközben diktál:

„Igen tisztelt Uram!

Én »wurz« vagyok, míg ön »stingl«, de, Uram, egy rózsatőből fakadtunk. Ön kétségtelenül a jobbik eset. Könyörgök, adja meg azt az affidavitnak nevezett papirost, amelyen áthajózhatom a köztünk levő, holnap már túl szűk, de ma túl széles óceánt. Uram, esküszöm, nem leszek a terhére. Soha másra nem kérem. Elmegyek sírásónak, sofőrnek nitroglicerint szállító autóra,

szívesen elmegyek a felhőkarcolók tetejét javítani, mert akkor legalább tudom, hogy hová potyogok. Uram, becsületes ember vagyok, első osztályú vaskeresztet kaptam az első világháborúban.”

- Ezt talán ne vegyük be - tanácsolom.

- Írja csak. Hitlernek csak másodosztályú van.

- Tehát: „első osztályú”...

„Higgye el, Uram, még négernek is elmennék. Csak arra kérem, küldje el ma, tegnap jobb lett volna, Uram, könyörgök” - elég.

- „I beg you, Sir”, megvan.

- Ez hiányzott - sóhajtja Rosenwurz. - Most meglesz a vízum. Jó vacsora lesz. Itt a házban, ez gemütlich. Sajtot, vajot, szalámit fogunk enni. Köszönöm, jó éjszakát.

7. fejezet

Jurics szíve rossz, a politikai helyzet rosszabb, pénzügyi helyzetem a legrosszabb. Már nem nehéz kiszámítanom, mikor tűnik el az utolsó líra. Takarékoskodom, alig eszem, de létezésem maga elég a csődhez: lakom, ágyban alszom! Ez ma már luxus, hisz sok család él országhatárok közti sávokon, s holnap talán sok ezer lesz hajléktalan. A luxuserért fizetni kell. Jurics már adósom, de nem merem említeni. Hiszen magam mondtam neki:

- Minden izgalmat kerüljön!

Ennek ellenében ismeretségeim köre növekszik. A Grecóban sok ember megfordul, és Lewis mindenkit mindenkinek bemutat. Ez az ő kenyere, vagyis süteménye. Kezet fogok egy svéd festővel, aki a Via Marguttában épp most bérelte ki egy magyar festő műtermét három hónapra. Megiszom egy puncsot Monsignore Cabillaud-val. Hófehér hajú, bölcs, francia abbé, olyan nyugodt, mintha csak azért szállna le délutánonként egy régi falfestményről, hogy itt, a nagy szellemek kávéházában elszívjon egy földi szivart, s estére visszatérjen a Szent Lajos-templom oltára fölé. Titkon azt remélem, hogy egyszer elvisz templomába orgonálni.

- Szeretem a franciákat - mondom neki őszintén. - A nagyapám Zolát szerette, az anyámnak Jean-Christophe volt a bibliája, én Georges Duhamel hangját várom újuló szeretettel. Ó, Salavin! Ó, a „Chronique des Pasquier”!

- Minden európainak két nyelve van, az anyanyelve s a francia - jegyzi meg büszkén az abbé.

- Önnek három: a latin.

- Önnek négy, a muzsikáé, hagyja rá.

Szeretem Monsignore Cabillaud-t, mert nem érintette meg időnk szele. Egyházatyák védik a mérgező újságok ellen. Látom, hogy erősebb, mint az események.

Olasz szókincesem is nőttön-nő. Akkor látom, amikor elkezdek beszélni Francescával, Elza asszony szobalányával. Szegény, negyven évvel ezelőtt elégette az arcát. Az orra eltűnt, szája ferde, félszeme csukott. A régi láng elvitte a mimikát, a Bábel előtti csodanyelvet. A merev arc előtt magam se mertem rándítani arcom izmain, mint ahogy a vak előtt becsukódik a szemem, a parkinsonizmusban szenvedő előtt lelassulnak mozdulataim. Így némán kerültük egymást. Most már jóban vagyunk.

Attilio tanfolyamát elvégeztem. Most úgyszólván gimnáziumba kerülök, Aldo di Naso tanár úrhoz. Itt már nemcsak nyelvtanról van szó.

Aldo most ráér. Mussolini északra utazott, és mindennap beszél valahol. A propaganda-minisztérium hivatalnokai alhatnak. Ilyenkor minden magától megy. A beszéd - még ha csak pár sor is - elfoglalja az újságok első oldalát. A harmadik és a negyedik a „Szent Szöveg” bel- és külföldi visszhangja elemzésének s értékelésének van szentelve. A második oldal, mint rendesen, a helyi vonatkozású híreké. Így a propaganda magától megy.

Ami a „Beszéd visszhangja a nagyvilágban” című rovatot illeti, erre sincs gond: a háborúról s békéről való döntés két ember kezében van. Két agyvelő titkos mélyén folynak le azok a - valószínűleg - kémiai folyamatok, amelyek meghatározzák a sok millió test fehérjéjében lejátszódó, eljövendő folyamatokat. Mint ahogy egy test megbénul, ha pár tucat sejtjét elönti a vér, az emberiség is megbénulhat, ha a vér elönti a két agyat: a testi és lelki fájdalmak elképzelhetetlen tömege függ azoknak a szavaknak a kombinációjától, amelyek két Broca-féle mezőben fekszenek. Bakó szerint az egyik agy nem ép. Érthető, hogy az emberek az egész világon úgy értelmezik a beszédek szavait, mint egykor a tudósok János jelenéseit. A világ-lapok elmondják véleményeiket a kommentárokról. Egy-egy mondatnak irodalma keletkezik. Írók tanakodnak azon, hogy mit értett a Vezér a „hogyha” szócska alatt. A propaganda-minisztérium pihen.

De ha a Duce hallgat? Tegnap jelentette ki: „Most, ó, feketeingeseim, én hallgatni fogok. A tettek fognak beszélni.”

- Hát akkor mit fogtok csinálni? - kérdem.

- Dolgozunk.

- Nem értem. Mit csináltok ti a propagandaminisztériumban? Óriási államok élnek és virulnak enélkül. Háromezer embernek adtok munkát?

- Nem. Hatezerhét-százan vagyunk. De ez nem elég. Külső munkatársaink vannak, fordítóink, tanácsadók. Hidd el, a tizennégy minisztérium közül csak mi dolgozunk. Nézd, hogy ezek a gazemberek az Afrika-ügyi minisztériumban mivel töltik az időt!

Aktatáskájából kihúz egy csomó folyóiratot és okmányt.

- Tizennégy saját folyóiratuk van, de ez a kisebb baj. Ezt intézzék ők, ennyivel is kevesebb a mi munkánk. De átküldik hozzánk a rendeleteiket is!

- Miért?

- Hogy továbbadjuk a világsajtónak! „Olaszország békés hódításai”, „A világ legfiatalabb impériuma”, „A civilizáció haladása” című rovatoknak. Mi írjuk a rendeletekhez az értelmezést, kiemeljük jelentőségüket, vagy legalább átszilizáljuk őket úgy, hogy a közönség is megértse. Nézd, ez a tripoliszi halpiac új szabályrendelete... Hogy jobban megértse, tudnod kell, hogy Tripoliszban a rendelet előtt úgy volt, hogy a halászok halásztak, és eladták a halakat! Individualista módon, úgy ahogy akarták, nem törődve se renddel, se állammal! Ez most megszűnt. Tripoliszban halpiac létesült. Az első paragrafus leírja, ki árulhat halat, s milyen halat. Halárusítási engedélyt persze elsősorban régi fasiszta kap, hadirokkant, hadiárva, sok gyerekes apa stb. Ennek megvan a protokoll-listája, s ugyanez áll a portásokra vagy a miniszterekre, s erre is ugyanannyi az íratlan kivétel. A második paragrafus leírja a hal felvásárlásának a módját: a halat az inspektor jelenlétében kell lemérni, az ára ki lesz számítva, s az általános kassza kiadja a két példányban kiállított nyugtát, amelyen a hal fajtája,

súlya s ára fel van tüntetve. Az egyiket át kell adni a halárusnak, s a másik a hal passzusa, ha kiviszik a városba. Aki passzus nélküli hallal sétál, az feketén vette, s rögtön lecsukják.

- És ti mit tesztek?

- Mi csak annyit adunk le a világsajtónak, hogy: „A tripoliszi haleladás reformja.” Sikerült megoldani egy régi és kényes problémát. Tripolisz lakossága törvényes úton, a fasiszmus elvei szerint fogja megkapni legfőbb táplálékát... aztán képeken bemutatjuk a halpiacot.

- Ez mire jó?

Aldo haragszik, hogy az egyszerű dolgokat sem értem.

- Beszélt már valaki a New-Orleans-i halpiacról? Mondta már valaki, hogy a bergeni halelosztás a konstitucionális királyság diadala? Nem! Azoknak nincs propagandaminisztériumuk.

- Krisztus is tizenkét apostollal kezdte! - kiáltja Aldo. - Kik voltak? A propagandaminiszterek! Szent Ignác, Szent Ferenc: propagandisták! Szent Ferenc még a halaknak is beszédet mondott! Kezdetben volt a propaganda. Isten se érte be azzal, hogy megteremtette a világot, könyvet íratott róla, mert különben még ma sem tudnánk, kitől származunk, kinek köszönhetjük mindazt, amit nem a fasiszmusnak köszönhetünk.

Megköszönöm a leckét, és megyek Juricshoz. Rosszul van szegény. Kollégája, Monihuello, a spanyol hasbeszélő van mellette.

- Doktor úr - mondja -, már nem tart soká. Végrendelkezni akarok. Legyen szíves, hozzon még egy magyart. Öt percről van szó, de két tanú kell. Magyarul akarok végrendelkezni.

- Majd hozok magyart a Grecóból.

Bakó János prédikál újra, amikor megérkezem:

- A különbség a gyógyszeripar és a patika közt döntő: a gyógyszeripar tönkremenne, ha csak a betegek vásárolnának orvosságot. Vagonszám kell aszpirint etetni az egészségesekkel. Az emberiség többsége testben ép, csak a betegek nem lehet nagyipart alapozni. A patika, az más. Ott már tönkre is ment az, aki az épeszűekre épít. Ott a paranoiásoké a terep, mert ők kerítik hatalmukba a hülyéket!

Sommer velem egyszerre érkezik. Rögtön el akarom fogni, hogy Juricshoz vigyem.

- Pillanat! - mondja. - Fiúk! Megvan a beutazás Amerikába. Sőt, már megvan az amerikai állampolgárság is!

- Ne hamarkodd el, várd meg, mit felel a dalai láma - mondja Bakó, mert nem szereti, ha közbeszól valaki.

- Ez komoly, fiúk! Az amerikai törvény szerint mindazok, akik az amerikai parton hajótörést szenvednek, automatikusan fölveszik az amerikai állampolgárságot.

- Csak indulj, Sommer, te leszel a világtörténelem legvígabb hajótöröttje.

- A kérdés csak ennyi: rá tudunk-e bírni egy hajóskapitányt, hogy sziklának vigye hajóját. Ez nem valószínű. De bérelhetnénk egy bárkát erre a célra. Utóvégre Kolumbus is dióhéjon hajózta át az óceánt. Ha egyszer elértük az amerikai partot, majd csak akad megfelelő szikla.

- Jöjjön, Sommer - mondom -, Jurics talán már meg is halt. Átmegyünk, alig ötperces útról van szó. Jurics még él, sőt, jobban van. Sommernek is bemutatkozik, mind a tizenkét tevéjével. Kezdhetik a végrendeletet. Jurics diktál, én írok, Sommer a tanú, a hasbeszélő hallgat.

„Én, Jurics Ferenc, szellemi képességeim teljes birtokában, a következőkben rendelkezem minden ingó s ingatlan vagyonomról...”

Kíváncsi vagyok, mije lehet szegénynek.

„Először is: budapesti, Ménesi úti, tizenkét szobás villámot, telekkönyvi szám 34568./II. 12., a hozzá tartozó parkkal a Magyar Artistaszövetségre hagyom, melynek évekig díszelnőke voltam. Legyen ez az agg artisták otthona.”

Villája is van!

„Ezt az ujjamon levő platinagyűrűt, a briliánssal, melyet szeretett cirkuszigazgatómtól, Maxim úrtól kaptam, neki visszaadom, a kofferemben levő schaffhauseni, dupla fedelű aranyórával s láncsal együtt.”

Órája is van!

„Kofferem; télikabátom, ruháim a háziasszonyomra maradnak.”

- Igen, leírtam.

„120 000 lírás bankbetétemet így kívánom elosztani: 100 000 lírát egyenlően a Maxim Cirkusz artistáinak és alkalmazottainak, 10 000 lírát külön Mucci kisasszonynak, aki mindig olyan kedves volt hozzám...”

- „hozzám...”

„s úgyszintén 10 000 lírát szeretett kezelőorvosomnak, aki egyúttal végrendeletem hiteles tanúja.”

(Ötezer tál étel - fordítom le önmagamban gépiesen.)

Ebben a percben Jurics ajka elkékül. Arc kifejezése megváltozik, felhúzza magát az ágyban, s kiveri a veríték. A fecskendőért nyúlok, de megállít.

- Írjon! - parancsolja. - Írja ezt: „Lányomat, Hatay Hata Berta tábornoknét pedig kitagadom! Hűtlenül megtagadta édesapját, s én a halál küszöbén is csak átkaimat hagyom rá!”

- Lear király - súgja Sommer, s e pillanatban a csapzott hajú emberke valóban kísértetiesen hasonlít Shakespeare hőséhez. „Fiamat, ezt a dölyfös csirkefogót is kitagadom!” - kiáltja már teljesen kimerülve, s visszaesik párnájára.

- Most már csak Isten kezében van életem - szól aztán ünnepélyesen a nagy csendben.

- Ámen - mondja egy titokzatos hang valahonnan az ágy alól.

Hát ez mi volt?

A spanyol hasbeszélő elpirul, s nyitott szájjal ismétli:

- Ámen.

8. fejezet

Megértem a trónörökösök érzelmeit: szeretik apjukat, s szeretnének uralkodni. Az orvosnak is lehet ilyen dilemmája, pláne, ha egyedüli reménye, egyedüli értékpapírja egyedüli páciensének végrendelete. Természetesen mindent meg fogok tenni, hogy életét meghosszabbítsam. Nyolcóránként meleg szőlőcukorban oldott strophantint adok negyedmilligrammos adagban - naponta háromszor ott vagyok, kifőzöm a fecskendőt, masszírozom Jurics dagadt máját, alázatosan lemegyek a fűszereshez, friss vizet hordok. Első komoly páciensem, minden napja

az én érdemem! De mi lesz, ha a tanár tévedett? Ha a strophantin csodát tesz? Láttam már ilyen beteget elélni hónapokig is - és én maholnap az utcára kerülök. Ha Jurics egy kis előleget adna - csak kétszáz lírát! De nem kérhetek előleget a bőrére!

A patikába járok, estéimet Juricsnál töltöm, még a Grecóba se járok. Annyit tudok csak, hogy a helyzet komoly. Az angol flottát összevonják a hazai vizeken. Csapattestek vonulnak át a városra. „Speriamo bene” - sóhajtják az emberek.

Jurics már nem sokat veszthet egy háborún, de ő sem szereti. Ilyenkor nem megy jól a cirkusz.

- Az utolsó háború elég bajt hozott - meséli. - Ostende-ban ért, az egész társulatunkkal együtt. A belgák rögtön elfogtak, felpakoltak egy teherautóra. A lovak, az elefánt és a zsiráf az autó mellett haladtak. Este volt, esett. Egyszerre csak én, hopp, úgy, ahogy voltam, helyből kiugrok a zsiráfra, és hopp, neki a világnak! Az örök csak néztek, míg én zsiráfháton száguldottam a holland határ felé. Tudja, nincs ló, amely beérne egy zsiráfot, hát még a Kongónkat! Akkoriban még nem volt motorbiciklis rendőr. Így menekültem meg... Meglátja - folytatja -, most is az angolok győznek. Kemény legények azok! Látja, azt szeretném megérni, hogy elfogják Mussolinit és Hitlert. Nem, Isten ments, hogy fölakasszák: a cirkusz aranyért venné meg őket. Duettet énekelnének. Micsoda szám volna az! Uram, azon mit keresnének. Jól bánnánk velük, mi mindig jól bánunk az állatokkal.

Jurics az oka, hogy nem tudok pontosabban írni a történetekről. A müncheni konferencia történetét én, a kortárs, nem tudnám elmondani. A kortárs nem mindig a leghívebb tanú: a borogyinói csata százéves évfordulóján egy száztizenkét éves muzsikot vezettek a cár elé.

„Te vagy az, aki részt vett a csatában?”

„Én, vase velicesesztvo.”

„Emlékszel-e rá?”

„Igen, vase velicesesztvo.”

„Láttad Napóleont?”

„A lova kantárját fogtam, én voltam a lovászlegénye.”

„Hogy nézett ki a császár?”

„Hosszú, hófehér szakálla volt, vase velicesesztvo.”

A müncheni konferenciából csak a nagy szavak maradtak meg a fülemben: Chamberlain esernyőjével kiszáll a repülőgépből: „Peace for our time.”¹¹ Egy Churchill nevű képviselő felszólal: „Angliának a becsület és a háború közt kellett választania. A becstelenséget választotta. Háborút fog kapni.” És egy képem van: Hitler és Mussolini sapkái egy fogason lógnak, egy előszobában. Ezek a sors mérlegei. Az erő szimbólumai. Rendben van, hogy ingek felett sapkák uralkodjanak.

A helyzetet Bakó elemezte, s tanár volta hangsúlyozására ezúttal szemüveggel jelent meg.

- A pszichológusé a szó - jelentette ki ellentmondást nem tűrően. - A lélektan nevében megjósolom a diktatúrák bukását! A hallgatóság arca nem tükrözi optimizmusát.

- A történelmi folyamatok a fehérje törvényei szerint játszódnak le: térben és időben határosak. S ami időtartamukat illeti, arra Lincoln elnök állította fel a legszebb elméletet. Örök szégyene a pszichológiának, hogy egy közönséges köztársasági elnök mond ki egy

¹¹ „Béke lesz, amíg mi élünk.” (Chamberlain hírhedt beszédéből a müncheni egyezmény megkötése után.)

lélektani törvényt: „You can fool all the people some of the time, and some of the people all the time, but you can not fool all the people all of the time.” (Lóvá tehetsz mindenkit néhányszor, néhány embert mindenkor, de mindenkit mindenkor - nem!) A pofaszakállas bölcs volt az első, aki megtalálta a relációt a történelmi folyamatok s a bennük részt vevő személyek közt!

- Kár hogy Sommer még a ketrecében csücsül, mindig késik - mondja Molnár Gyurka.

- Rám figyelj, mert a te bőrödről is szó van! A paranoiás, aki elindítja a folyamatot, to fool the people, egy bizonyos erőt önt belé. A szimpla mechanika is azt mutatja, hogy a mozgás vagy a mozgalom meg fog állni. De ez csak hasonlat, nem leírás. A fehérjében más történik: ellenmérgek veszik át a súrlódás szerepét, lassú immunitás indul meg. Mint a testben, mint az egyes testben. Aki nem ismeri a gonorrhoeát, nem érthet a politikához...

- Neked már volt?

- Szamarak! Hát már veletek se lehet egy percre értelmesen beszélni? Értsétek meg: a gonorrhoeában kevés sejt vesz részt, csak a nyálkahártya nyomorult, pár millió sejtje. Ezek a főntartói. De ha vakcinát adunk, befogjuk a test milliárdnyi sejtjét, elmúlik. Vagy ha mechanikai hasonlat kell, az egyszerű elmék sosem jutnak tovább a mechanikánál: a nagy lavina gyorsabban csúszik, mint egy pici golyó. Egy kolostor hangulata megmarad, mert egypár tucat ember ápolja. A divatok elmúlnak. Egy Lindbergh-őrület elfog kétszázmillió embert, és három hét alatt vége van. Hasonló energia lendíti el mind a hármat, de a tömeg felfogja, a tömegben elhal. A tömeg lelkesedése nagyobb, mint a csoporté, „Er wünscht sich einen grossen Kreis, um ihn gewisser zu erschüttern”,¹² mondja Goethe színésze, „Dem Mimen flicht die Nachwelt keine Kränze”,¹³ felel búsan Schiller.

- Németből jeles - szemtelenkedik újra valaki.

- Magaviseletből elégtelen - osztályoz szigorúan a tanár úr. - Mi ez a München? A diktatúrák szétfolynak. Még több embert kap el. De ó, nem lehet mindenkit örökre bolonddá tenni! Not for all times! Ide figyeljete: Németországban hetvenmillió ember él. Egy ember napjában átlag ötször köszön. Ez naponta háromszázötven millió „Heil Hitler”-t jelent. Egy évben Németország háromszázhatvanöttször háromszázötven millió „Heil Hitler”-t produkál, tíz év alatt tízszer annyit, de az emberek többször köszönnek, mint naponta ötször. Ebbe bele kell fáradni, éppúgy, mint a Mussolini-állkapcsokba. A Borbélyszövetség már évekkel ezelőtt elhatározta, hogy kiakasztják a képét. A cipőpucolók követték őket. A bárók is. Csak a diplomokban és a bordélyházakban nem látni, s merem állítani, hogy ez a két intézmény ennek köszönheti népszerűségét. A régi királyok talán azért verték a képüket a pénzre, mert azt még az undorodó ember se szokta eldobni. De ezek a diktátorok túlادagolják magukat! Fogadok, hogy három nappal Mussolini bukása után aranyért se lehet többé egy igazi szép, fehér tollas, fekete inges, karddal zsonglirózó Mussolini-képet kapni.

Bakó tehát meg van elégedve. A társaságot logikája alig győzi meg. Sommer szokásos késői érkezése sem változtat a hangulaton - annál kevésbé, mert a jeles felfedező hallgatag.

- Most nem tréfálunk - mondja -, komoly dologról van szó. S hogy nyomatékot adjon szavainak, hozzáteszi: - Holnap fölmegyek Rühössyhöz, hátha meghosszabbítja útleveletem.

¹² Sőt nagyközönséget kíván, hogy biztosabb legyen hatása. (Goethe: „Faust”. Sárközi György fordítása.)

¹³ Utókor nem koszorúz meg színészt. (Schiller: „Wallenstein”. Áprily Lajos fordítása.)

Ha Sommer fölmegey Rühössyhöz, akkor a helyzet komoly.

A nyájas olvasó, aki ezekből a sorokból nem érthette meg a müncheni nap jelentőségét, ne kísérelje meg az olasz s német újságokból kiolvasni, hogy mi lehetett ezeknek a népeknek a hangulata s véleménye. Az újság, tudván, hogy mindenki szívesen fizet azért, hogy véleményét nyomtatásban olvassa, megkísérelte a közvélemény leírását - s épp ezáltal hatott is a közvéleményre. A diktatúrák újságai nem informálni akartak, hanem formálni. Szintetikus közvéleményt akartak gyártani. Olaszországban csődöt mondtak.

Külön tudomány alakult ki: az újságolvasás-tan - amelyet a sakkelmélethez vagy a magasabb dogmatikához hasonlítanék. Az újságolvasó elolvasta a hírt, megkísérelte rekonstruálni az alapját, s a valóság és az ábrázolás különbségéből próbálta meghatározni a napi politika vonalát. A matematikus ilyenformán tudja megállapítani egy tárgy méreteiből s tükörképe formájából a tükör esetleges görbületét. Esetünkben egy plasztikus s mindennap máshogy görbülő tükörről volt szó - s a tükröző felület hullámvonalainak kutatása volt az a tudomány, melyet a késői utókor aligha fog megtanulni vagy megérteni. Ehhez az is kellett, hogy külföldi újságok máshogy vagy kevésbé görbe tükrein lássák az események képét - s ehhez napi tizenkét órai megfeszített munka kellett.

Egyszerűbb volt a helyzete a tükörgörbítő intézmény hivatalnokainak, mint például Aldo di Naso barátomnak, s az ő bizalmának köszönhetem, hogy kárpótlásul az átaludt történelmi esemény helyett egy kisebb, de tanulságos epizódba nyertem betekintést - egy epizódba, amelyre az akkori *Messaggero* és a *Giornale d'Italia* olvasói bizonyára emlékeznek.

A müncheni egyezmény nem volt nagy győzelem Olaszország részére. Nem szabad elfelejteni, hogy a cseh-olasz diplomáciai kapcsolatok rendkívül szívélyesek voltak - különösen amíg Ausztria önállósága védte a két nemzet határait. Amikor Ausztria elesett, s Olaszország a *passo romano* neve alatt bevezette a porosz *stechschritt*et, a fasiszta díszlépést, a közös érdek eltűnt. De az Ismeretlen Katona sírja feletti felíráson tovább is ott ragyogott az „olaszokért, a közös győzelemért harcoló” cseh légiók neve. Németország előretörése semmilyen előnyt nem jelentett a „fasiszta hazának” - legfeljebb Franciaország kudarca hozhatott előnyt. De ezt sem volt szabad elhamarkodott zsarolással veszélyeztetni - a demokráciáknak a *peace for our time* csodaporától előbb el kellett aludniuk.

Aldóéknak tehát csak egy útja maradt: a müncheni eseményből személyes glóriát fonni a „hóhomlokú, vasöklű” ember - nagybetűs EMBER - köré, „aki megállította a háború ércszekerét”. Ez azonban kevés volt - a már meglevő mindennapi dicshimnuszokat nehéz volt fokozni. A felső-olaszországi út kimerítette a gazdag olasz nyelv epitheton ornansait. A császár - és király már meglátogatta vaskancellárja szülőházát. Már minden elképzelhető rendjele megvolt. Az „impérium alapítója s első tábornagya” sovány táplálék volt a propagandaminisztérium perpetuum mobiléje részére.

Nem maradt más hátra, mint a háború pillanatnyi elodázásától jó hangulatba hozott közönség figyelmét az impérium nagyságára irányítani. A tézis ez volt: Minden esemény csak erősítheti ezt az új, fiatal - de ősi civilizációra épült -, békeszerető - de hatalmas - impériumot. Fél Afrika máris olasz. Egész Észak-Afrika bekerülhet a *mare nostrum* rendszerébe. Meg kell csillogtatni az iszlám kardját, melyet bár Firenzében kovácsoltak, a Vezér a sivatag szélén villogtatott. Ha a németek Prága felé néznek, nézzünk mi Mekka felé! Egyszóval, a propagandaminisztérium személyes és titkos átiratban felkérte a Vezért - aki a régi osztrák-magyar szentszéki követség pingpongtermében őrizte Pandora szelencéjét -; nyilatkozzék, hogy vélekedne arról, ha Rómában óriási mecsetet építenének”. A Vezér kopasz cézári fejében

megvillant a karcsú minaretek képe, s d'Annunziótól kölcsönzött írásával, de napóleoni tömörséggel „approvató”-t írt a beadványra. A mecsetügy elindult.

Hogy tudja meg a szegény, ágrólszakadt idegen, hogy mit határoz titkon a világ legjobban őrzött embere? Ezt is csak Rómában lehet megérteni. Itt a szent egyház misztériumain kívül alig van titok. Titok a jövő, mint mindenhol. A kis, ébredő lányok őriznek nagy, szép, szent titkokat. A föld őriz talán titkon Venust, titkon kerek ércpénzeket. De a Palazzo Veneziának nincs titka - minden titkosrendőr titkot árul. Az államtitkárok elmesélik az államtitkot legtitkosabb barátnőiknek. Itt mindenki gyóntató és gyónó. A propagandaminisztérium még a való hírt is propagálja. Aldo főnöke beszélt a miniszter titkárjának legjobb barátjával. Előbb tudom a mecsetügyet, mint a Times legügyesebb riportere.

Az csak másnap értesül az eseményről a következő újsághírből: a tripoliszi imám és a bengázi mufti, valamint a római mohamedán diákok egyesülete levelet írtak az Afrika-ügyi miniszter őexcellenciájának, amelyben kérik, eszközölje ki számukra az engedélyt, hogy Rómában egy kis, szerény mecsetet létesíthessenek. Kis hír. Furcsa coincidencia.

Az újságok közlik a választ. „A miniszter biztosította a mohamedán urakat, hogy mindent megtesz, amit szerény hatáskörében megtehet.” Rövid magyarázat - a miniszter valódi fasisztaszellemben mindig mindent megtesz.

Harmadik nap. A hír az első oldalra kerül: „A római mecset ügyében a miniszter Róma kormányzójához fordult.” A palesztinai arab napilap, Mufurc Akhtar felveti a kérdést: „Lesz mecset Rómában?” A Völkischer Beobachterben kis hír: „Az arab világ érdeklődéssel figyeli a római mecset kérdését.”

A nagy szentek ünnepe előtt szokás triduókat és novenákat rendezni. Erre három nap elég volt. A negyedik nap hatalmas sorok jelentik:

„A Duce határozott! Az impérium négymillió mohamedánja mecsetet kap Rómában!”

A Duce szava nem hangozhat el visszhang nélkül. A visszhang egy héten át minden más eseményt eltakar. Mint egy bányában elsütött pisztoly hangja, úgy verődik vissza minden oldalról.

Az alaphang: a hála. Ha a sajtó a valóság tükre, akkor a totalitárius állam polgárai úgyszólván örök hálamámban élnek. Ezúttal azonban a hálahullám átcsap a határokon. A tuniszi mohamedánok hálasürgőnye: „Neked, Ó, Duce, köszönjük régi óhajunk meghallgatását - a római mecset a dicsőséghez vezető út márványjele”... Az iraki dervisek sürgőnye... az indiai mozlim liga elnökének a sürgőnye...

Ehhez azonban a kontrapunkt törvénye szerint hozzájárul az egyes szólamok összhangzása - itt mutatkozik az igazi művészet, amely egy definíció szerint a valóság elemeit új harmóniába önti -, a tuniszi El Biribi című hetilap a mozlim liga magatartásáról ezt írja: „A Duce markában csillogó iszlám kardja az angol liga alatt sýnylódó mozlimoknak új reményt adott...” - s a Pakistan Times felel: „A római mecset alapítása alkalmat adott az arab egységérzés nyilvánítására. Tuniszi testvéreink méltatták eljárásunkat...” A Messagero első oldalán hozza: „A Gül Baba-mecsetben összegyűlt mohamedánok szerint az indiai mozlim liga s a tuniszi mohamedánok közti együttműködés még fontos következményekkel fog járni. Az albán igazhitűek örömmel olvasták a hírt a Gül Baba-mecsetben összegyűlt...”

Aldóék izzadnak, az olasz konzulátusokon nagy a munka... s a hírek másnap már vezércikké érnek. Akkor már várja a közönség, hogy a tényekből mérvadó helyen levonják a következményeket, leszűrjék a tanulságot. Virginio Gayda, a Giornale d'Italia vezércikkírója D'Annunzio kissé leegyszerűsített stílusában szónokol. „A Vezér szócsöve” - suttojják a beavatottak, de a

még beavatottabbak tudják, hogy csak egy tökéletesített írógép: hajlandó és képes minden témáról harminc, kétszáz vagy kétezer sort írni - s írását röviden vagy hosszabban megcáfolni. Épp ezért minden fasizmustól mentes és meggondolt ember hírében áll.

„A római mecset - írja - szimbóluma az Afrika felé terjedő impériumnak. A római légiók nyomát taposva, a fasiszta Olaszország eljutott Karthágó határaihoz. Róma, a civilizáció anyja mindig megértéssel hódolt más népek kultúrájának - tanúja a Pantheon mecsetszerű kupolája, mely alatt az istenek gyülekeztek Caesar szobra köré, ahol az ismeretlen Isten oltára előtt borult le a hívő. Mi sem jelzi ékesszólóbban a régi birodalom új megtestesítését, mint a Duce személyes kezdeményezése: mentsvárat létesíteni a plutokráciáktól fenyegetett mohamedán szellemnek az Ő vigyázó szeme előtt...”

A Tevere óriási betűi szenzációt harsognak: „Miért nem volt még mecset Rómában? A botrány háttere!”

„Évek óta - sőt, évtizedek óta - fáradoznak mohamedán alattvalóink s a muzulmán fasiszták kedves tervük, a római mecset megvalósításán. A zsidók eddig Rómában is sikeresen megakadályozták az arab életjogok megvalósítását. A szabadkőművesek már 1902-ben »megvették« az akkori mecsetre szánt telket, és teniszpályákat csináltak rajta...”

A német sajtó persze a Teveréből idéz, s egyet nagyít az eseményeken: „A római Tevere leleplezi az olasz földön tomboló zsidó intrikát, amely a mai napig megakadályozta... de a Duce ökle lecsapott!” A Times hűvösen mérlegel: „A londoni, párizsi és budapesti mecset után most, úgy látszik, Rómában is létesül egy hasonló intézmény. Túl korai volna az ügy esetleges politikai jelentőségének felmérése.” A franciák karikatúrával reagálnak, melyet egy este Aldo hoz haza a minisztériumból: Mussolini egy minaret tetején énekl: „La illah il Allah, Musolin raszum lulla” - s alatta tevék, dervisek vonulnak el passo romanóban. Az olasz rajzoló is harcba szállnak: vén, kövér, lógó mellű Franciaország ül kis arabokon. Másik kép: fekete inges, mosolygó óriás mecsetet épít, s az arabok minden irányból áradnak felé.

Fuad király szőnyeget ajánl, a carrarai márványművek kutat. A zanzibári szultán ötszáz pár zanzibári bőrpapucsot fog küldeni a mecsetlátogatók számára. Talán nem is volt müncheni konferencia. Most minaretekről van szó.

Az érdeklődés tetőpontra hág, amikor az Osservatore Romano hűvös hasábjain megjelenik egy névtelen cikk:

„A lateráni szerződés szerint a pápa Őszentsége elismerte Olaszország fönnhatóságát Róma városa felett, mely Szent Péter ideje óta a kereszténység székvárosa. Ennek a szerződésnek szellemében Olaszország a szent tradíciók örévé lett, a mártírok haláláról tanúskodó romok megvédését vállalta. E városnak különös jellege eleve tiltja, hogy politikai okokból a hagyományokat sértő módon romboljanak vagy építkezzenek falai árnyékában. Semmilyen esemény sem sötétítheti el a pápának a nyugati műveltség és a keresztény egyház védelmében folytatott évszázados harcát, melynek a lepantói csata s Málta ostroma csak epizódjai voltak. A fényes győzelmekre való megemlékezés semmiben sem sérti mások élet- és kultúrjogait, de intés azok számára, akik a szent hagyományok kincseit a napi érdekekért veszélyeztetni volnának hajlandók.”

Az olasz sajtó egy szóval sem méltatja az elme-futtatást - már csak azért sem, mert egy szó sincs benne a mecsetről, még kevésbé a fasizmusról -, viszont annál hangosabbak a németek, akik látszólag másra sem vártak.

Mint a Biblia, mely bocsánatot ígér a későn megtérőknek, prédikál a lólábú Goebbels: „Aki máig még nem látta meg a zsidó-katolikus koalíció kulissza mögötti játékát, véleményt változtathat. Most már a legbutább is megérti, hogy mi a célja a fiatal államok elleni ördögi összeesküvésnek!”

A Times felveti a kérdést: „Ellentétek a Vatikán és az olasz kormány között?” A Tevere dühösen kirohan a „sötét hatalmak ellen”. A Fajvédelem érdekes értekezést hoz: „Árja fajelemek a tripoliszi arabok közt” - s „longobárd vér a bizertai őslakosság ereiben”.

- A hangulat - mondja Aldo - megérett. Most már meg lehet szervezni az alapköletételt.

A Greco a maga módján reagál az eseményekre: a német „földrajzi társaság” örömmel vitatja a helyzetet: végre be fogja látni a pápa, hogy a fasizmus nem az egyház védőbástyája a baloldal ellen! Ennyit ér a lateráni szerződés. Ez a büntetés a németekkel kötött konkordátumért!

Az orvosok asztalánál Molnár Gyurka vicceket mesél.

- The rose, that never dies - int a költő.

Rosenwurznak minden mindegy. Az újság egy mecsettől mentes sarkából értesült, hogy egy postagép lezuhant Bermuda és New York közt.

- A levelem - sóhajtja -, amilyen peches vagyok, ez volt az! Ha nyolc nap alatt nincs itt az affidavit, új kvótára kell várnom! - Aztán hozzáteszi: - Fácán, ananász, őz, liba, tejszín és csokoládétorta!

9. fejezet

Az ételek elhagynak. Elsőnek a fagylalt hagyott faképnél. A puha; sárga körték, az illatos dinnyék, az olasz föld édes szőleje követték. A rosticceriák másnak illatoztak. A rostonsült rám sem nézett többé. Legtovább a pasta asciutta bírta ki mellettem - egyhúszért árulták a főpostával szemben. Helyét a bab-, répa-, káposztaleves foglalta el, hetvenöt centért, mely a müncheni krízis alatt tartotta bennem a lelket. A mecseteset kezdetén végleg átadta helyét annak a lapos, forró olajjal leöntött s igen sós kenyérnek, melyet pizzának hívnak, s melyből húsz centért egy nagy, négyszögletes darabot vág le a pék-fűszeres. Ez marad hű társam a következő hetekben. A pizzanégyszögekben tárolt energiától mozgok, és várom, hogy történjék valami. Egy cigányasszony egyszer azt jósolta, hogy egy férfi lép az életembe, s aztán minden jóra fordul. Talán Jurics?

Jurics határozottan jobban van, mióta végrendelkezett. Talán, hopp, még kiugrik a halál karmai közül. Csúnyán összeszid, ha öt percet késsem. Tízezer líráért pontosságot várhat.

Egyelőre még újságra sincs pénzem, a világtörténelemről Aldo informál, a Timest pedig minden második nap az Aragno-kávéházban böngésem át. Ezáltal látásból megismerkedem a máltai hölgyekkel. Nem éppen fiatalok, nem is nagyon elegánsak, persze, nincsenek szolgálatban. Ők is sokszor merülnek a Timesba, s én várom, hogy befejezzék.

- A Royal Oak - mondja az egyik -, ni csak!

- Ismerem. Ennek a fedélzetén egyszer egy kékrókat lőttem. Indiszkkrét módon hallgatom őket. Szépen elbeszélgetnek. Szó van palizó ruhákról, távol élő kolléganőkről, s együtt siratják el Karinthy Frigyeszt.

- A Karinthy- és a Zilahy-könyveim La Valettában maradtak!

- Rühössy majd kijár még egy beutazást!

- Csak ne izzadna mindig a keze. Nem szeretem ezeket az izzadó palikat.

Sommer sem szereti Rühössyt. Közvetve tudom meg, hogy járt a követségen, amikor Molnár Gyurkával és egy bizonyos Pogány Péterrel, akit nem ismerek, kérte útlevelé meghosszabbítását.

- Felszólítom, hogy hozza be szülei, valamint nagyszülei születési bizonyítványát s keresztlevelét s azon okmányokat, melyek az elmúlt ötven év alatt tartózkodási helyüket bizonyítják - mondta Rühössy. - Ez esetben kiállítom a honossági bizonyítványt, melynek alapján majd engedélyeztetheti a meghosszabbítást.

- Igazgató úr - dadogta Sommer, aki a magyar követségen nem volt olyan bátor, mint a többin -, én ki akarok vándorolni. Mi nemkívánatos egyének vagyunk. Legyen szíves, tegye lehetővé, hogy kivándoroljunk az őserdőbe.

- Nem érdekelnek útiterveik. Én csak magyar állampolgárok útleveléit hosszabbítom meg.

- De hisz magyarok vagyunk!

- Maguk nem magyarok, hanem magyarul beszélő egyének.

Nagy csend lett. Aztán Molnár Gyurka ügyetlenül kibökte: - A futballmeccsen is mindig a magyaroknak drukkolunk.

Rühössy csak azért nem küldte a fenébe a társaságot, mert oda is útlevelet kértek volna. Csak ennyit mondott:

- Kérem, nekem dolgom van, nem érek rá, tessék beszerezni az okmányokat.

Mindazonáltal Sommer optimista. Azt mondja:

- Opholdstilladelse kapok.

- Az mi?

- Pszt! Majd ha meglesz!

A hangulat egyáltalán optimista. A Vatikán és a kormány közti ellentét látszólag kiélesedik. Balbo légi marsall a máltai lovagrend nagymesterénél, Chigi hercegnél járt! Ez igen jelentéktelen hírek látszik, de a kor képzett újságolvasója mélyebbre lát: az esetet csak az Osservatore Romano jelentette, míg az olasz lapok - majdnem azt mondom, Aldo lapjai - hallgattak. Másrészt nem is cáfolták. Az összehasonlító újságtan szerint ez azt jelenti: a nagymester maga elé idézte a lovagot - mióta a fasiszta pártban elért dicsőség pótolja a nemesi ősöket, Balbo a gerarchia szerint legalábbis bali¹⁴ -, s megmondta a véleményét a mecsetügyben. Balbo líbiai kormányzó, épp az az ember, akinek muzulmán dolgokban fontos szava van.

Ha nem lesz mecset, az súlyos presztízavesztést jelentene. Az angolok már pár száz éve gyűjtik ezt az értékes portékát - veszhetnek belőle egy keveset, ha Hirohito ferde szemű katonái pucérra vetköztetnek egy brit alattvalót egy kínai kikötőben. De az olasz presztízis friss, vigyázni kell rá, München dacára - vagy München miatt is!

Semmi kétség, a mecset meglesz. Aldo másnap már jelenti:

- Egy pár napra van szükségünk, míg a reprezentánsok megérkeznek. Minden rendben van. A hellyel sem volt nehézségünk. Ismered a Circus Maximust? Hogyne ismernéd, a Palatinus lábánál terül el, ott, ahol a kiállítások voltak. Szemben az aksumi obeliszkkel és az Afrika-ügyi minisztérium készülő épületével. Ott lesz!

¹⁴ A ranglistán legalábbis lovag.

Igazán jó hely. A Colosseum felől nyílik Constantinus császár diadalkapuja, s innen visz le a széles autót a császárok romba dőlt palotái s a Caelius csendes kertjei közt. Azután az út elkanyarodik Caracalla termái felé - melyeket a múlt század utazói holdfényben szerettek meglátogatni -, s az ellenkező oldalon emelkedik majd a mecset, datolyapálmáival s arab stílusú kútjával.

- Sietnünk kell - mondja Aldo. - Máskor máshogy dolgoztunk volna. A kultuszminiszter s az Afrika-ügyi miniszter pályázatot írtak volna ki. A pályaművek kiállításának megnyitása rendszerint kisebb ünnepély, erre a királyt szoktuk elküldeni. Aztán a díjkiosztás, ezen megjelenik az egész művészvilág, legalábbis a Via Margutta gipszkeverő népe. Tudjuk, hogy ez egy antifasiszta banda, de ilyenkor ők is fölhúzzák a fekete inget. Belőlünk élnek, hidd el, a gipszöntők s a bronzöntők elmehetnek hordárnak az állomásra, ha nem volna többé Duce-szobor! Csak aztán jönne az alapköletétel.

- De milyen lesz így a mecset?

- Mindegy. Attól, hogy letesszük az alapkövet, még tébolyda vagy versenyistálló is lehet belőle! - Aztán kissé titokzatosan megkérdez: - Ismersz egy híres és szép arab figurát?

- Harun al Rasid!

- Ki van zárva! Uralkodókról szó sincs! Nem akarunk lehetőséget adni összehasonlításokra.

- Én csak az orvosokat ismerem. Avicenna!

- Mit írt?

- A „Canon”-t. A középkori orvostudomány egyik főműve.

- Olvastad?

- Nem.

- Az baj. Nem tudod, hogy nem tartalmaz-e antifasiszta elveket?

- Tudtommal a hashajtókról ír. A ricinusolajról...

- Ez kényes téma. No, majd tudakozódom. Tudniillik, az egyetem szobrot fog följánlani a mecset kertjébe. Ha Avicennád megfelel, akkor elég, ha az orvosi fakultás lesz képviselve. Akarsz két szabadjegyet a tribünre?

- Köszönöm. Még úgysem láttam mecsetalapköletételt.

Az ünnepélyt megelőző napokban az „Ezeregyéjszaka” világában élünk. Az újságok Bagdadról és Bassorahról mesélnek. Híres orientalisták ismertetik a Korán legszebb szúráit. A propagandaminisztérium ablakából Aladdin lámpája világít. Éhes éjszakáimon magam is zsíros birkákról álmodom. Nehéz megtalálni az újságban azokat a betűsorokat, amelyek más képeket vetítenek.

A német csapatok bevonultak a demarkációs vonalig. A „kis Maginot-vonal” lövés nélkül elesett. A színen új emberek tűnnek fel: a kiskocsikat toló családapák, az országúton menetelő családok - mint tévelygő előőrsei egy távoli, rongyos hadseregnek. A pilzeni fegyvergyárat ellátó villanyművekben megjelenik a lefoglaló német, és leállítja az áramot. Eintritt verboten - Belépni tilos - cédula kerül a kapura. A verboten-táblák új, nagy sávot hódítottak - ők képviselik az új hatalmat, mint ahogy az O. K. az Amerikai Egyesült Államokat. A csehországi lelkészi hivatalokat megrohanják a családfa-kutatók. Anglia tízmillió fontot kölcsönöz a

maradék cseh államnak. Azok, akik megtanulták németül, hogy verboten, most megtanulják angolul, hogy conscience money.¹⁵

Milyen távol van mindez! Róma az alapkőletételre készül.

- Nagy eset lesz - mondja Aldo. - Örülj, hogy jegyed van. Ezúttal még arra sincs szükség, hogy kirendeljük a postásokat meg a városi alkalmazottakat...

- Kiket?

- Az utcaseprőket, a szemeteseket, a nettezza urbana embereit. Nyolcezren vannak, a kalauzokkal. Ezeket hívjuk, ha nem biztos, hogy jön a közönség, vagy ha biztos, hogy nem jön, mint a múltkor, Ribbentrop fogadtatásán. Ma elegen lesznek. Képzelheted, az elmaradt háború! Soha még nem volt ilyen népszerű a Vezér. Még az angolok is őérte lelkesednek.

Keresek valakit a második jegyemre. Rosenwurz nem jön, mert otthon ül, és az affidavitra vár, Pietro, a jó hangú cipész azt mondja, hogy már annyiszor látta az „Aidá”-t, nem érdekli. Attilio tanul. A „földrajzi társaság”-ból csak Pogány Péter jelentkezik - az, akit még nem láttam.

- Jó, menjünk együtt.

A Piazza Venezia máskor veszélyes vizein nyugodtan áthajózunk a nagy napon. A titkosrendőrök egyenként őrzik a Palatinus fáit, s a Colosseumtól az Afrika-ügyi minisztériumig sorakoznak. Kiváló alkalom újra átvenni Attilio fiziognómiai leckéjét. Pogány Péter odavan, mennyire tudom: ez igen, ez igen, ez - talán nem. Ma nehezebb a lecke, mert az ünnepélyre való tekintettel van, aki elhozta családját is.

Semmi kétség, hogy a tribün jegyszédője privát életében szintén titkosrendőr. A közönség közt is elegen vannak - de mi a minisztérium jegyével jöttünk, és magyarul suttogunk.

Innen, a Palatinus sarkából nagyszerűen látni a terepet. A díszmenet a diadalkapu alatt fog elvonulni, és az obeliszknél fordul majd felénk. A Circus Maximus területe el van zárva, s csak a túloldali lejtőn tolong a sok ezer főnyi tömeg. A villamos leállt. Az Afrika-ügyi minisztérium oldalán van a díszvendégek tribünje - óriási fa- és papírmásé-építmény. A Cinecittà, a nagy filmtársaság állította fel két nap alatt - homlokzatának hatalmas sasmadara, bárdoktól támogatott oszlopai, hajóorrszerű balkonja tíz lépésről travertinkőnek hatnak - filmen, fényképen sziklából vágott várkastély. Zászlóerdő leng felette: olasz, német, egyiptomi, abesszin lobogók, fekete fasiszta háromszögek s a próféta zöld zászlaja. Félholdak, horogkeresztek és bárdok táncolnak a szélben, a biztonság kedvéért ventilátorokról is gondoskodtak a filmesek. Felhőket maga Szent Péter szállít.

Gyülekezik a díszpáholy közönsége. Hatásos uniformisgyűjtemény. Pogány Péter fölvilágosít, hogy akit tábornoknak nézek, királyi gárdista, akit hajóskapitánynak vélek, állami hivatalnok az új egyenruhában. Hét-nyolc sas jut egy emberre, gombokon, sapkán, kihajtón. Félrevezető volna azt gondolni, hogy az egyenruha egyhangúságot kelt: mindenkin más egyenruha van, s ez színt ad a csoportnak. Van fekete és fehér fasiszta, kék és fehér tengerész, barna, kék és csukaszürke német. Csak egy kis csoport visel európai társaságbeli ruhát.

- Nézd, a japánok - mondja Péter. Aztán magyarázni kezd:

- Látod azt a bajuszost? Az Ciano gróf. Nem, nem a külügyminiszter, az apja. Nagyszerű pofa. Van itt egy törvény, hogy az, aki arany vitézségi érmet kapott, nem fizet adót. Még akkor hozták, amikor a leszerelt hősök trafikot kaptak, meg fagyaltot árulhattak. Az öregnek

¹⁵ Névtelen befizetés, amellyel az angolok rossz lelkiismeretüket szokták megnyugtanni.

aranyérme van, és kétszáznyolcvan részvénytársaság elnöke. Érted? Látod azt a kicsit ott? Az Starace, a párttitkár. Azt mondják, hogy hülye. Ezt abból következtetik, hogy már nyolc éve csinálja. A vezér nem tűr meg ennyi ideig egy embert, akinek véleménye van. Azokat leváltatja.

- Őrségváltás?

- Igen. Látod, itt minden miniszter bakter. Azt, aki a legbutább, szokták kiállítani a strázsára „halberdó”-t kiabálni. Ehhez nem kell ész. Az őrségváltás azt jelenti, hogy amit a miniszter tud, azt más is tudja. Vagy, hogy új számokat kötnek a régi jászolhoz.

Feltűnik a díszmenet, felharsan a zene. Jönnek.

Arab lovasság nyitja meg a menetet. Szép szál emberek, gyönyörű lovak. A filmesek hasalva s emelvényről fotografálják őket.

Utánuk trombitások lovon.

Ezután egy szakasz katonaság, tépett, tiszteletre méltó olasz lobogó mögött. A közönség égne emeli jobb kezét.

Jönnek a fasiszta különítmények. Itt minden ember zászlóhordozó. Új idők emberei. Akinek nem jutott zászló, az nehéz, aranyozott, római stílusú rudat visz - a képeken bronznak fog tűnni -, s a rúd- és zászlóerdő eleven sövénye mögött újból arabok jönnek: fehér leplek gyalogosok. Iszonyú zörgéssel kis harcocsik csörögnek mögöttük - mindegyikből egy ember felsőteste mered ki. Motorizált kentauroknak tűnnek. Míg odafönn vadászgépek berregnek, újra bennszülött katonaság vonul el. Nehéz eldönteni, mecsetet vagy erődöt alapítunk-e.

Egyszerre csak újra arab lovasság bukkan fel. - Kezdődik a cirkusz! - kiáltja Pogány Péter.

- Micsoda?

- Ez a játék is olyan titok csak, mint a többi. A Palatinus körül egy nagy út vonul, minden körrel megsokszorozódik a hadsereg. Óriási armadák menetelnek el a katonai attasék előtt, de csak egy sürgönyöz haza elragadtatva. A magyar.

Még egyszer végignézzük a felvonulást.

Ezúttal más a vége: óriási, fekete autóban állva, két kezét csípőjére szorítva, férfias állkapcsát a hűtő felé tolva gurul be sorsunk ura: a Vezér. Mögötte lovon Badoglio és Graziani marsall s egy csapat testőrség.

„A lelkesedés leírhatatlan” - írják az újságok, ha a Duce megjelenéséről van szó, s én sem kísérem meg a lehetetlent. A mikrofonok felveszik s megsokszorozítják az üvöltést.

A következő jelenet leginkább a francia négyesre hasonlít. A Vezér kecsesen leugrik az autóról, s az ördögös gyorsasággal eléggördített vörös szőnyegre lép. Az egyik oldalról két hatalmas feketeingessel biztosított arab csoport, a másiktól egy kis uniformisgyűjtemény jön. Mintha süllyesztőből lépnének ki, egy szakállas arab főpap és kísérete bukkan fel Mussolinival szemben. Egyszerre állnak meg.

Nagy jelenet a fotográfusoknak és a filmeseknek. Történelmi esemény elképzelhetetlen nélkülük. Az utókor is tudni akarja, hogy zajlott le a dolog. Itt minden a tankönyvek részére történik. Az események közönsége per omnia saecula saeculorum - örökkön örökké - terjed. A középkori misztériumjátékokban voltak ilyen „láthatatlan emberek”, akik a szereplők közt jártak-keltek, rendezkedtek, s kulisszát toltak, de a közönség nem vette őket tudomásul. A régi flamand festők szeretik kék arccal ábrázolni az angyalokat, jeléül annak, hogy ott voltak

ugyan Krisztus halálánál, de senki sem látta őket. A fotográfusok a modern idők nagy eseményeinek láthatatlan arkangyalai.

A Duce sosem hasonlít önmagára annyira, mint az objektívek tükrében. Frissen borotvált koponyája babér nélküli császáré. Mozdulatlansága méltósággá válik. Gondosan ügyel, hogy környezete más színű uniformist viseljen, mint ő. Ma ő az egyedüli hófehér a feketék közt. Hallgatja az arab köszöntő szólamokat. Figyel. Látszik rajta, hogy vasszorgalommal megtanult arabul is. Hisz Münchenben is ő volt az egyedüli, aki németül, franciául és angolul beszélt!

Újabb tánclépések: az egyetem képviselője szobrot nyújt át az imámnak, az egyik mufti apró szőnyeget nyújt a Vezérnek - nyilvánvalóan az egyiptomi szőnyeg modellje -, s ő egy hatalmas gesztussal átnyújtja a főpapnak. A barna inges német nagy könyvet hoz, és leteszi a mikrofon előtti asztalkára.

- A „Mein Kampf” arabul vagy a Korán németül - sejti Pogány Péter.

Aztán a Gauleiter úr - vagy hogy tiszteljem - rövid beszédet mond, persze németül.

- Arab barátaim - mondja -, mi ismerjük egymást. Ebben az ünnepélyes órában csak annyit mondok, és mindenki meg fogja érteni: Marx, Engels és Lenin nem voltak arabok. A Führer új, Nagy-Németországa bizalommal néz felétek. Ezért kiáltunk bátran: Allah il Allah! Evviva il Duce! Heil Hitler! Sieg Heil, Sieg Heil, Sieg Heil!

A fotográfusok pokoli táncot járnak.

Valaki mély bókkal kalapácsot nyújt a Vezérnek.

A Vezér nem látja. Előrelép, kirántja az iszlám kardját, és háromszor a köre csap.

A taps, az ordítás valóban leírhatatlan.

A Duce ismert, ruganyos lépteivel fölmege a dísztribünre, és egyenesen a hajóorr-balkonra áll. A Circus Maximus pillanatok alatt kiürül, az arab lovasság ugrik a porondra. Repülő, fehér köpönyeggel száguldanak végig a mezőnyön, s ropogva sülnek el puskáik. A Vezér újra önmaga szobrává meredt. A lovak nyerítenek, a filmesek halálmegvető bátorsággal rohángásznak a lovak közt, a közönség, „Du-ce, Du-cé”-t üvölt, a titkosrendőrök tapsolnak, és a nap, mely ezen a helyen hasonlókat, sőt különbeket is látott, úgy csúszik a Monteverde fái mögé, mint a világtörténelmi szempontból kevésbé fontos délutánokon. Vége az ünnepélynek.

A tömeg megrohanja az újra felbukkant villamost, mint ahogy azt az előbb az arab lovasoktól látta.

Pogány Péterrel lassan igyekszem hazafelé.

- Póker volt ez a München - panaszkodik -, nem más. És fogadok, hogy mind a négynek förtelmes blattja volt. Ilyenkor mindig a vakmerőé a betét. A baj az, hogy nemsokára újra leülnek játszani.

- S mik a tervei?

- Ki, ki innen! De még nincs meg a doktorátusom. Későn kezdtem, előbb olasz irodalommal foglalkoztam. Majd egyszer erről is beszélünk.

- Képzelse, Rosenwurz levelet kapott Amerikából - újságolta otthon Attilio. - Rögtön elrohant, nagyon izgatott volt. Azt hiszem, megjött a vízuma.

Nagyot korog a gyomrom. Régen tart már ez a pizzakúra.

- Visszajön?

- Talán.

Aldo is meg van elégedve. Minden tervszerűen ment, a kardcsapások is. Holnapra már minden megvan: „A Vezér megparancsolta, hogy folytatólagosan értesítsék a munka haladásáról.” A világ minden újságjában bent lesznek a képek. Az ünnepély leírása már tegnap ki lett szedve. A propagandaminisztérium tökéletesen megoldotta feladatát. Aldo főnöke pár nap szabadságot vesz.

Jurics feltűnően jól van. Fáradt és éhes vagyok, nem hallgatom meg történetét, melynek pointje úgyis csak egy hatalmas hoppból áll.

Beadom az injekciót, s elnyúlok ágyamban. Még három napra ki van fizetve.

10. fejezet

Rosenwurz kis cédulát hagyott, mielőtt reggel elment.

„Szerda este tízkor indulok Nápolyba. Jöjjön szerda este hétkor. Rengeteg dolgom van. Kérem, írja fel, hogy mondják angolul: nyisd ki a szád, csukd be a szád, öblítsd a szád.”

Jó lesz egyszer megszakítani a kenyér- és vízdiétát. Nem kell a fácán - egy rendes szép pastasciutta, vajjal és parmezánnal, egy komoly, férfias bifsztek, egy nagy őszibarack, most küldik Frascati dombjai, s ígérem, hogy két hétre elég lesz emléknek és buzdításnak!

Egyelőre a konyhába sompolygok, hátha épp salátát csinál vagy gyümölcsöt hámoz Francesca. Az is lehet, hogy vajas kenyeret ken. Ilyenkor hangos „favoriscá”-t mond, ami azt jelenti: hogy „tessék parancsolni”. Ez olyan frázis, mint a portugáloké, akik, ha más jelenlétében esznek, azt mondják: „Excellenciád asztala terítve van” - s erre nem szokás felelni. Jól tudom a szabályt, de a tudatlan idegen álarcában azt szoktam felelni: „Ó, igen, köszönöm, ha ilyen kedvesen kínál, csak ide azzal a salátával, kedves Francesca.”

Ezúttal Elza asszonyt és Francescát nagy munkában találom: fűrészszel és csatabárdal próbálnak térdben szétválasztani egy hatalmas sonkacsontot. Nem megy. „Momento - mondom, arra gondolva, hogy Eiselsbergnél vizsgáztam sebészetből. - Majd én!”

Attiliótól kérek egy zsilteppengét, és a sebészet szabályai szerint nekilátok. Ők egészen hamis helyen kezdték. Megtalálom a ligamentum lateralét, bevágok a meniscus felett. Egy pillanatra úgy tetszik, mintha a páciens élete a késemtől függne. Az ízület már nyitva van, a két csontot már csak a belső szalagok tartják - az operáció sikerült. Egy percre tartott.

Máig is ez maradt legnagyobb sikerem. Életmentő operáció volt - az én életemet mentette meg: délután Francesca feljön a portásnétól: nem tudnék-e az unokatestvérének intravénás kalciuminjekciót adni. Az orvos huszonnégy injekcióból álló erősítő kúrát ajánlott neki. Egy lírát fizet az injekcióért. Egy líra, az öt darab pizza. Sakk az éhhalálnak.

- Jól van. Mikor kezdjük

- Holnapután. Itt a címe. Rögtön a Regina Coeli mellett. Egy új páciens! Ez megnyugtató. Különböznél könnyen megeshetett volna, hogy Jurics túlél. Ő legalább eszik. S kié lett volna a tízezer líra?!

Szerdán nem éhezem, hanem böjtölök. Készülök az ünnepélyre. Attilio és Pietro is meg vannak híva, de őket nem izgatja Rosenwurz úr vacsorája. Ők jól szoktak lakni, mintha ez volna a legtermészetesebb dolog a világon.

Délután lesz, öt óra. Nézem a várost a spanyol lépcső fölötti obeliszk mellől. Milyen szép, milyen békés! Hatra a gőzölgő pasta képe eltakarja Szent Péter kupoláját. Hetet mondott Rosenwurz? Igen, pont hetet. Hétre hazamegyek.

Megölel.

- Indulok - kiáltja -, indulok! Huszonnégy óra alatt megvolt a hajójegy. Holnap reggel már hajón leszek, higgye el, nem bánom még a tengeribetegséget sem. A „Baltimore Castle” Nápolyból indul. Amerikába!

Aztán kissé elkomolyodik: Amerika! Messze van. Idegen nyelv. Jó fogászok. A Ku-Klux-Klan. A gengszterek!

De megvigasztalódik: Amerika! - Szép ország. A németek csinálták. Minden sörgyár német, minden virsli német. Dalárda is van!

Az órára néz: negyed nyolc! Istenem, fél kilenckor indul a vonat!

- Rosenwurz úr... - próbálkozom -... a vacsora!

- Ó, a vacsora! Ha tudná, hogy sajnálom, hogy nem érünk rá! Hetek óta készültem rá. Hányszor gondoltam arra, hogy szépen leülünk egy csendes kisvendéglőben. Esküszöm, egész úton búsulni fogok, hogy nem jutottunk hozzá. Nincs tiszta öröm. Des Lebens ungemischte Freude ward keinem Irdischen zu Teil!¹⁶ - Fölugrik, a kezembe nyom egy csomó Jüdische Rundschau. Fel sem nyitotta a borítékot. - Nem kell többé - mondja elszántan. - Én megyek.

Kezet ráz mindenkivel - érzem, hogy már nem is lát. Ő már odaát van, mély, végtelen vizet érez maga és a fáraó hadserege közt. Izgalmában még az olasz szavak is elhagyták. Csuplik.

Megragadja kis kézikofferjét, és elindul. Amint becsapja az ajtót, ő, a dalárda régi, hű tagja énekelni kezd. Még az utcáról is hallom:

*Es braust ein Ruf
Wie Donnerhall
Wie Schwertgeklirr
Und Wogenprall...*

s a büszke refrén:

*Lieb Vaterland, magst ruhig sein.*¹⁷

Így indult Rosenwurz úr Amerikába.

Aznap éjjel Jurics is elindult. Csendesebben, messzebbre. Amint reggel lementem a fecskendővel, már gyertyák égtek az ágya mellett. A penzió lakói - nagyobbreszt artisták - virágokat hoztak, a kegyeletteljes szobalány olvasót nyomott az összekulcsolt kezekbe. Szegény, jó Jurics bácsi!

Miért halt meg?

¹⁶ *Halandónak még sosem adta kegyét zavartalan a sors!* Schiller: „Polykrates gyűrűje”. (Szabó Lőrinc fordítása.)

¹⁷ A „Die Wacht am Rhein” c. német militarista himnusz.

Boncolásnál sokszor gondoltam erre, ha szétroncsolt tüdőt, rákos májat láttam: értem, hogy meghalt. De miért ma? Miért nem tegnapelőtt, amikor már éppen olyan beteg volt? Mi történt az utolsó percben? Mi volt a halál igazi oka?

Mi vezette Jurics szívét az utolsó napokban? Miért halt meg pont akkor, amikor a legnagyobb szükségem volt tízezer lírájára?

A cirkusból már telefonáltak, hogy gondoskodnak a temetéséről. A végrendelet a szekrényében fekszik.

Gondolom, beszélek Maxim úrral, a cirkuszigazgatóval. Mint a végrendelet egyik tanúja, lefordítom neki az okmányt. Meg lesz hatva, hogy Jurics reá gondolt elsősorban. Biztos segít majd felvenni a pénzt is. A gyémántgyűrű ott fénylik Jurics ujján. Ez is Maximé - húzza le ő.

Messze van a cirkusz, a város szélén. Autóbuszra úgysem telik - ráérek kigyalogolni, és átgondolni az új helyzetet. Gazdag vagyok. Nyugodtan maradhatok, rendesen megtanulhatok olaszul. Továbbra is takarékoskodni fogok, legalább egy pizzanapot tartok hetente. Innen aztán átmegyek Franciaországba, ha sűrűsödnek a viharfelhők. Órákat is adhatnék, ha jobban tudnék olaszul. Mindenekelőtt azonban alaposan megebédelek.

A cirkuszt megtalálom. Vígán lengnek lobogói, mintha még élne híres műugrója. A késdobó az egyik kocsi mellett gyakorol: festett nőalak köré dobálja a hosszú konyhakéseket. A sátor körül oroszlánbúz terjeng. Elefántot hallok trombitálni.

- Hol van az igazgató úr?

- Az igazgatósági kocsiban.

- Én kezeltem szegény Juricsot.

- Szegény! Jöjjön csak!

Maxim úr saját képe alatt fogad. Olyan büszke, mintha mindennap alapítana egy mecsetet.

- Jurics úr végrendelete miatt jöttem. Tanúja vagyok, hogy budapesti villáját...

- Mit hagyott?

- Ez nem is fontos. De százezer lírát a cirkusz alkalmazottaira hagyott! - Maxim úr most már sértetten néz rám. Látom, haragszik, hogy Jurics nem órá hagyta vagyonát.

- Önre, uram, visszatestálta briliáns platinagyűrűjét!

Az igazgató drámai mozdulattal felugrik:

- Ne vicceljen, ez nem cirkusz, mi dolgozunk.

- A gyűrűt!

Maxim úr dühösen fölránt egy fiókot, kihúz egy zsákot, és az asztalra önt vagy háromszáz briliánsgyűrűt. Circ. Maxim. - áll mindegyiken.

- Ezt? - S mivel látja arckifejezésemet, valamivel barátságosabban hozzáteszi: - Brüsszelben vettem kétezer darabot. Minden előadáson kisorsolunk egyet. Üveg és tükör. Szépek. Látná, hogy izgulnak az emberek! - Visszasöpri a kincset, s mivel még mindig nem szólok, elkezd: - A Jurics briliánsa! Jó alak volt az öreg! Magának is mesélte, hogy ugró volt? Ez volt kedvenc legendája. Cirkuszszolga volt a Romanos-Viofranc-társulatnál. Tíz éve, hogy Genuába egyszerre érkezünk, hát mi átmentünk Turinba. Mondom a Romanosnak: „Nincs valakitek, aki németül ért? Elefántot vettünk a Hagenbecktől, Hamburgban. Ezt az elefántot. Valakinek el kell menni érte.” Mondja a Romanos: „Itt van a Jurics. Tud az németül, tótul, franciául,

nagy gazember, de meg lehet próbálni.” A pénz már Hamburgban volt, hát fölküldtem Juricsot. Vagy hozza, vagy nem. Tény az, hogy nem lopta el az elefántot, s megtartottuk őt is.

Még egy kétségbeesett kísérletet teszek:

- A lánya! Aki karriert csinált!

- Ez igaz. A marseilles-i Étoile-szálló portása vette el. Rendes, jó asszony, ő is ott dolgozik. Majd írunk neki.

Nem merek tovább kérdezősködni. Egyet még megpróbálok:

- Én kezeltem Juricsot. A számlám...

Maxim úrból újra hűvös diktátor lesz:

- Sajnálom. Ez nem a mi dolgunk. Jurics már egy fél éve nem dolgozott, s mégis fizettük. Egyszer azt mondta, egy professzorhoz megy, azt is mi fizettük. De megérti, hogy a mai súlyos helyzetben nem mehetünk tovább!

Még egyszer végignézz, s aztán megkérdi:

- Parancsol egy szabadjegyet a ma esti díszelőadásra?

- Ma nem érek rá.

- Bármikor jöhet, vásár- és ünnepnapok kivételével.

- Holnap?

- Parancsoljon.

Kibotorkálok. A vén bohóc... az örökség... hopp... hopp - egy centiméterrel az orrom előtt konyhakés csap a falba. - Ott van a kijárat! Végre megtalálom.

Első hajléktalan éjszakámat a Circus Maxim sátra alatt töltöm.

11. fejezet

Kis kofferem Elza asszonynál maradt. Jöjjen érte, amikor akarok. Jöhetnek meglátogatni a fiúkat is, Francescánál is ülhetnek a konyhában - de a szobámat kiadták egy idősebb úrnak, aki csak aludni jön, és kulccsal zárja napközben az ajtót. Úgy nézem, mint Ádám nézte kívülről a paradicsom kapuját.

Sok államban kötelező egy ideig a hadseregben való szolgálat. Burmában minden férfi életének egy időszakát - napokat vagy éveket - kolostorban tölti. Szép Ernő ajánlja a „Lila akác”-ban, hogy ha már kell hogy zsidó is legyen a világon, töltsön minden ember egy fél évet semita minőségben. Én azt ajánlom, hogy tegye le mindenki a hajléktalansági vizsgát.

Nem azért, hogy megismerje a hajléktalanok lelkiállapotát. Ezt úgyis elfelejtené. Azért kellene pár hetet az utcán lakni, hogy élete végéig szeresse a saját ágyát.

Nehéz hajléktalanná válni. Még a nagyon szerencsétlen, a tehetetlen, az iszákos is talál egy kuckót és egy szalmazsákot. Világháború kell hozzá. Békében még az elbocsátott fegyenc, a vándorlegény is talál szállást éjjelre. Az események, amelyek kivetik az embert az életéből, kivetik az ágyából is.

Nehéz a hajléktalanságból kilábalni. Sokkal nagyobb a különbség az ágyrajáró és az ágy nélküli sétáló közt, mint az ágyrajáró és a szobatulajdonos közt. Szociális különbség ez. A hajléktalanság tartós betegség.

Hajléktalannak lenni nem volna olyan nehéz - csak az éjjelek ne volnának! Járom a várost új minőségemben, mintha nem is a tegnapi Róma volna. Rosenwurz elment, a régi, kútszemű kislány megvénült, Jurics meghalt - mennyit vesztettem már! A ruháim is elhagynak, „mint patkányok a süllyedő hajót” - gondolom. Az ingeim szöktek meg először, annak a jó asszonynak a segédletével, aki az Életek (vagy sróf) utcában a lépcsőt súrolta. Egyszer említette, hogy a férje lábfekélyben szenved. Szorgalmasan jártam hozzá, kezeltem, kötöztem, s mivel neki nem volt pénze, de nem kezelhettem ingyen, megegyeztünk, hogy mos rám. S mivel ő sem engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy ingyen mosson, ma már csak két ingem van: egy rajtam s egy a lakást pótló kofferban. Azt sem tudom, hogy hívják az asszonyt, magamban Piedisporchi - piszkoslábú - néven emlegettem. Igen helyesen azt következtette, hogy hálóingre sem lesz már szükségem. Ha a térdemet nézem, Mussolini gyomorfalára gondolok. Talpamat már csak egy hajszálvékony réteg választja el a kövezettől. Fekete télikabátom tart ki híven, s ölel az októberi éjszakákon.

Lakásom nincs, de biztos állásom van: a mindennapi injekció. A portás unokatestvére pontosan megkezdte a kúrát. Szerencsém, hogy most áll magasan a kalcium csillaga. Az átlagorvos intravénás injekciókból egész szépen meg tudott élni. Pár százezer ember abban a hitben ringatta magát, hogy a kalcium hizlal, fiatalít, és étvágyat ad. Nem tudom, hogyan sikerült őket meggyőzni - de ez a csodaszer valóban képes volt egy egészséges emberből pár hétre pácienszt csinálni. Dicső uralma addig tartott, míg a vitaminok forradalma el nem űzte. Akkoriban a fecskendő kifőzése, a felszívott vércsepp s az injekciót követő forró hullám tökéletesen kielégítették a jóembert, aki szeretett egészségéért áldozatot hozni.

Páciensem azért lakik a Mennyei Királynőjéhez címzett börtön közvetlen közelében, mert foglalkozásánál fogva börtönőr. Ablaka a szűk kis utcára nyílik, amelyet bizonyára nem ok nélkül Bicska utcának, Via del Coltello-nak neveznek. A fegyencek hozzátartozói, akik kétszer egy héten kis, fekete zsákban hozzák az ételt, jól ismerik ezt az ősrégi, meredek szakadékot, mely a Gianicolótól a Teveréig visz.

Rendkívül kedves ember az őr, olyan komplikált neve van, hogy az egyszerűség kedvéért Kulcs bácsinak nevezem. Hófehér hajú édesanyja talán már akkor ismerte a börtön épületét, amikor még joggal viselte a nevét, mert - mint annyi római középület - kolostor volt.

Négykor jön szolgálatából Kulcs bácsi, és én már várom. Rájöttem, hogy valami kifogással már kettő után is jöhetnek: „Erre van dolgom délben, nem érdemes hazamennem...”

- Csak várjon, dottore, majd megjön a fiam - s a mama eltűnik a konyhában, ahol mint ősi Vesta-szűz éleszti, ébren tartja a faszén tüzét. Kezében mintha magától mozogna a nagy tollú legyező órákon át, megállás nélkül. Én is megpróbálom, de két perc múlva belefáradok. Örök minestra rotyog a zsarátnokon, s csak néha kerül rá egy nagy pléhbögre kávé.

Lefekhetek a szobában a díványra, s édesen elalhatom. Napoleonról mondják, hogy bármikor el tudott aludni - s ebben az egyben akkor nagyon hasonlítottam a pórul járt korzikaira. A szoba félhomályában, a sötétvörös díványon boldogan tűntem el a mecsetek, a követségek világából. Négy után - sőt néha ötkor - csönget páciensem.

A faszéneken megrotyogtatjuk a fecskendőt. Frissen, kialudva hallgatom, mit mesél Kulcs a boltjáról.

- Nem úgy van, mint régen. Sok a munka, az aztán van. Még a pápák régi börtönét is, amely már ötven éve, hogy bűnügyi múzeum lett, újra börtönné változtatták. De a mostani közönségünk finom. Micsoda csirkefogókkal volt azelőtt dolgunk! Még a fülükből is fűrészt húztak elő, egymást késelték. De a mai vendégek - Kulcs úr ezt a kifejezést használja - urak! Órákig el lehet hallgatni egyiket-másikat. Tiszta öröm reggel munkába menni, eltársalogni velük. Kár, hogy akkora a tolongás, hogy sokáig senki sem marad. Viszik őket Civitavecchiába, Ponzára, a szigetekre. De talán javul a helyzet, ha felépül az új, a követelményeknek megfelelő börtön a városon kívül.

- Megvolt már az alapkőletétel? - kérdem beavatottan.

- Elég a rendkívüli bíróság kódexe - nyugtat meg Kulcs.

- Szigorúak? - kérdem.

- Ismerek egy bírót, jó ember, rendes ember, tavaly állt munkába, és már vagy húszezer év fegyházát osztott ki. A szankciók, az abesszin háború óta a politikaiak úgy kapják a tíz-húsz évet, mint azelőtt a tolvajok a hat hónapot.

Jó lesz jobban maradni betegemmel, ki tudja, mikor lesz a háziuram.

Innen visszasétálok régi mennyországomba. Aldo ilyenkor jön haza, és hozza az újságokat - s ha a Via del Coltellóban elbúsultam, most vigadhatok. Tout va bien dans le meilleur des mondes. (Minden rendben a létező világok legjobbjában.¹⁸) Megindul az új akció - ezúttal a vegyészek vették át az arabok szerepét: az autarkiáról van szó.

A propagandaminisztérium újra remekelt. Megindult a nagy önellátási mozgalom, amely Olaszországot a külföldi nyersanyagoktól fogja függetleníteni. Lépésről lépésre erősödik az ország, ha lemond a plutokráciák szükségtelen áruiról. Itt van első lépésnek a vasérc kérdése. Minek vasat venni, ha van? A régi kerítések, ócska hidak gazdag vaslelőhelyek. Pazarló, liberális rendszerek még a Pantheont is kalitkába zárták. A fasizmus visszahódítja az értékes ércet.

A kampánynak az az előnye is megvan, hogy tetszés szerint értelmezhető. Olaszország háborút akar? Szó sincs róla - békésen halad, épp arra törekszik, hogy a kapitalista háborúk okát, a nyersanyagért dúló harcot kiküszöbölje. Olaszország fél háborúba lépni? Dehogy - az autarkia arra szolgál, hogy egy esetleges blokádnál önállósítsa az országot.

Francesca a sonkaoperáció óta nagyon tisztel, és rendszerint talál egy kis hideg főzeléket a konyhán. Szerencsére az olaszok nem szeretik a kenyér belét; a haját eszik, amazt a tányéron hagyják. Francesca gondol rám, és délről elteszi.

Innen a Grecóba visz az utam - jót tesz céltudatosan járnom, mintha kötelesség hívna. A „földrajzi társaság” ülésezik, csak Bakó hiányzik sokszor: a felesége nem szereti, ha este sincs otthon. Sommert pedig az autarkiaért folytatott harc tartja távol. Ezúttal ő is bekapcsolódott a mozgalomba: egész új fogsort ígért egy bizonyos ház portása anyósának, ha a portás följajánlja a ház vasrácsait a nemzeti ércgyűjtésre. Az üzlet megkötött, a portás falragaszt tett ki a házban, hogy az a lakó, aki ellenzi a lépcsőházi rácsok felajánlását hazafias célokra, jelentkezzék nála, s mondja el érveit. Miután ilyen lakó még nem született, a rácsok eltűntek. Azóta az anyós már nemcsak fasírtot eszik, és Sommer a rendesnél is később és kipirult arccal érkezik - ha ugyan jön.

¹⁸ Utalás a „Candide”-ra.

Éjfélkor zárják a Grecót - ez a nap legbúsabb perce. Elindulok valamerre. Gondolatban végigböngésem a város térképét: nincs-e valahol berajzolta egy csendes pihenőhely? Igen - a temető. Elmehetnék, ahogy a rómaiak mondják „a csúcsos fák alá”. Ez is jó megoldás volna - de kötélre sincs pénzem. Ha pedig megvan az a két lírám, ami kötélre kell, akkor meg nem vagyok bolond: pastasciuttát veszek. Tény az, hogy valahová mennem kell, nem szabad leülnöm a járda szélére. Egy rendőrből s két fasiszta milicistából álló őrzőjáratok járják a várost. Jó lesz vigyázni!

Ha van egy féllírám, fölülhetek a villamosra. Rómát két vonal futja körül. Körbe-körbe szaladnak, mint a vén koldusasszonyok ujjai a rózsafüzéren. Az ember szépen elszundikálhat, miközben a villamos viszi, rázza, robog a város falai körül. Ha esik, áldom a mérnököt, aki ezt a perpetuum mobilét kitalálta. Ha nincs meg a tökélem, kimehetek a Via Flaminia-ra: magas, agyagfalú domb emelkedik az egyik oldalán. Ebbe bölcs és előrelátó emberek odúkat vágtak. Meghitt, meleg helyek - csak az ember ruhája piszkolódik össze. Újságpapírt kell vinni, ha talál az ember. Az is előfordul, hogy az odú már foglalt - van már nálam tapasztaltabb, jártasabb hajléktalan is. A Capitolium se rossz hely: Róma egy régi, gyönyörű utcája, a Via Rupe Tarpea halálra lett ítélve. A Szent Dombot kertté, emlékművé akarják átalakítani. A házak egy részét már lebontották, a többi félig romosan néz át a Palatinus sűrű bokraira. Ezekben az üres házakban még szobák is vannak, sőt, egyikben kényelmes, régi bőrfotelre akadtam. Itt is megjön a reggel.

A legjobb megoldás persze az éjjeli vendéglő - ehhez azonban töke kell, legalább két líra. Éjfél-től háromig ki lehet húzni egy tányér leves mellett - s háromtól ötig át lehet gondolni a politikai helyzetet. Öt-re mindenesetre megnyitják a templomokat. Ha már megvolna a mecset! Allah háza éjjel-nappal nyitva van, Fuad király szőnyege pedig biztosan puha, süppedő... a templomok padjai kemények, térdelve, lehajtott fejjel is nehéz aludni. Szerettem a német templomot, a St. Maria dell'Animát. Mindig pontosan nyitják, soha sincs látogató. A sötétség csak mélyül a gyertyagyújtással. Halkan végignyúlok az utolsó padon. Egyszer - egyetlenegyszer a gyóntatószékbe lopóztam. Arra ébredtem, hogy egy csendes női hang szól a rácson át. Olaszul beszélt és nagyon halkan. Néha köhintettem egyet, vert a szívem, alig vártam, hogy befejezze. Ha valaki jön... talán maga a pap... Mit követhetett el ez a teremtes ma éjjel, hogy reggel ötkor letérdel ide, bűnei leheletével fényesíti a rézrácst? Egy pillanatra elhallgat, elcsuklik a hangja.

- Absolvo te, absolvo te - majdnem kiáltom félelmemben.

Hallom, hogy elmegy. Talán még segítettem is rajta. De soha többé nem merészkedtem az Animába. Inkább a francia templomba járok, a korai misére.

Itt fog el egyszer Monsignore Cabillaud, akivel eddig még csak a kávéházban találkoztam. Kicsit csodálkoztunk mind a ketten.

- Szép, hogy ilyen korán eljön a misére!

Semmi okom sincs rá, hogy hazudjam.

- Monsignore, nem a misére jöttem. Régen elvesztettem már a hitemet. Már azt sem tudom, mire jó.

Az öreg abbé túl bölcs ahhoz, hogy meggyőzni, megtéríteni akarjon. Átnéz rajtam, valami nagyon messzi tárgyat keres a szemével.

- A hit... az akkor jó, ha valami borzasztó hírt hall az ember. Akkor jó, ha valami örökbe, valami szentbe fogózkodhatik. A hit a bajban jó.

Úgy néz rám, mintha megáldana.

Hatkor nyitnak a pékek. A pizza friss, forró, a hideg kútvíz pedig elűzi az éj nyomait.

Ha megtakarítottam Kulcs úr líráját, vagyis Francesca nem felejtette el a kenyérbelet, elmehetek egy kis borbélyüzletbe, a Piazza Navona mögé. Ez a nap legszebb perce. Buzog a meleg víz, a borbély dolgozik, mintha szobrász volna, és az alaktalan szappanhabból mintázná meg biztos vésővel régi vonásaimat. A legszebb az, amikor mélyen a törülközőbe temetem az arcomat.

Most választhatok: elmehetek Elza asszonyhoz, és lefekhetem Attilio vagy Aldo ágyára. Ha aludtam valamit, beülhetek a Grecóba, ahol ilyenkor csak Lewis örködik. Beszélgetünk egy kicsit.

- The white rose! - mondja a költő.

Nem értem pontosan, mi a fehér, s mi a halhatatlan: a sas vagy a rózsa. Szeretném, ha elszavalná örökbecsű sorait. Ezt a reményt úgy fel kell adnom, mint ahogy mások is feladták. Utóvégre neki van igaza. Mindenki tudja, hogy Homérosz írta az „Iliász”-t, s Dante a „Poklot”. De ki olvasta őket? S ki meri kétségbe vonni írójuk nagyságát? Egy név s egy cím - ez a dicsőség. Egy halhatatlan cím!

- The rose, that never dies!

Kettőre elsétálok Kulcshoz - az anyja sokszor megkínál egy csésze forró, tejes malátakávéval. Nincs ennél jobb, édesebb ital a világon. Örök harmónia van az emberi test s a meleg, édes, illatos tej közt. A kávé égetett íze valami különös varázst ad ennek a rövid, bensőséges ünnepélynek. Aztán magához ölel a vörös dívány.

Összefolynak a napok. Fekete éjszakák, világos reggelek helyett szürke ködöt látok, ha visszafordulok. A körbekeringő villamos elringat, mohón esem neki a gőzölgő malátakávénak, egészen ébren sosem vagyok. Néha úgy vágyom a vörös dívány után, mint a szerelmes diák kedvese fekhelyére. Mint a gazdagok, mint a biztonságban élők, már én se látom meg a közelgő veszedelmeket. Csak egyszer, egyetlenegyszer szeretnék ágyban aludni!

A napokat Kulcs úr kalciumán számolom. Még tíz van hátra, még öt. Aztán Kulcs új skatulyát vesz, mert azt mondja, határozottan jót tesz neki a kúra - nem tudom, hány injekció van az új skatulyában, és elvesztem a naptárt.

Az ember májában van egy furcsa anyag, a glikogén. Claude Bernard, a múlt század nagy fiziológusa fedezte fel: ebből a test szükség esetén igen egyszerűen és gyorsan cukrot gyárthat. Az izommotor benzinje a cukor. Németh László beszélt először lelki glikogénről: arról a szépről s jóról, amelyből éhes és fáradt órákban cukrot gyárt a szenvedő test.

Ha azt kérdem magamtól, mi tartotta bennem a lelket a vak életösztonön kívül, azt kell felelnem: a lelki glikogénom.

Ha író vagy költő lettem volna, szívesen hittem volna el magammal, ez az a nyomorgás, amelyről tekintélyes és nyugdíjképes egyetemi tanárok kijelentették, hogy hozzátartozik az élményekhez, amelyek a költőből kicsalják a hangját. Sajnos nem vagyok művész, s ezenkívül szentül hiszem, hogy az elméletet szívtelen uzsorások agyalták ki, hogy saját lelkiismeretüket nyugtassák, ha nézik az éhen pusztuló tehetséget.

„Nem írta volna meg a »De profundis«-t, ha megegetjük.”

Sokat köszönhetek Török Sándornak. Ő írta le, ő látta meg az „obligát csodát”, azt a titokzatos mechanizmust, amely az utolsó előtti napon, az utolsó előtti zsemlyénél kezd működni. Lélekben üdvözlöm Török Sándort, miközben egész lényemmel azon vagyok, hogy igazoljam elméletét. Igen, ha az embert egy idegen városban kiteszik, ahol még dadogni sem tud, bízhat az obligát csodában, mert megjön. Igen, jóllakni nehéz, aludni nagyon nehéz, de éhen halni még nehezebb. Erre külön, dróttal körülkerített helyek vannak Európa szívében.

Az obligát csodának köszönhetem a borbély és az éjjeli vendéglő alkalmi fényűzését, egy forró fürdőt, édes kávékat: egy este a Piazza di Spagnán tíz lírát találok. Felbátorodva és minden jó szándékom ellenére az első vendéglőbe rohanok. A nevemet kiáltják - három bécsi orvos barátom, egykori tanítványaim a Fiziológiai Intézetből, üdvözlnek.

- Ön is itt üdül?

- Igen, üdülök.

- Minket a német kormány küldött ide, trópusi betegségeket tanulmányozni. Köteleztük magunkat, hogy majd aztán öt évet Kongóban vagy Német Dél-Afrikában töltünk. Előbb Brüsszelben jártunk, sokat tanultunk. Itt nincs mit tanulni. Milyen primitív berendezések! Hát így várost nézünk. Háromezer líránk van egy hónapra.

- Összesen?

- Nem. Fejenként.

Jó dolog, ha az embernek expanzionista Führerje van... Fizetik a vacsorámat, velük tartok. Jobban hozzászoktam az éjszakázáshoz, mint ők, a víg korhelyek. Elkísérem őket szállodájukba.

- Messze lakom. Lefekhetem a díványra?

- Persze, aludjon csak itt.

Három napig mutatom Rómát, új otthonomat. A legjobban Bernini Tabernaculumának oszloptalapzatai érdeklik őket: a művész titokzatos márványmotívumokkal díszítette. A fölültes szemlélő csak egy méhektől súlyos pajzsot és egy groteszk barokk szörnyet lát - de az orvos észreveszi, hogy a gonosz véső mit rejtett a vonalak sokaságába: a szülésnek vad, realiztikus ábrázolását. Fiatal asszony arca vonaglik a pajzs felett szülési fájdalomban, vagy elsimul a görcsök közt, s a nyolcadik domborművön már ott nevet a gyermek. A barokk szörny, a dolgozó izom, a megnyíló test... a legmegrendítőbb emberi történés művészi ábrázolása veszi körül az oltárt, amelyen csak az apostol utóda mondhat misét.

Járjuk a képtárakat, a múzeumokat, a borozókat. Ők emlékeztetnek, hogy más is van a világon:

- Jövőre meglesznek a gyarmataink. Tudja, hogy Berlinben egyedül ötvenezer ember iratkozott be a szuaheli-kurzusra? Háromszoros fizetés lesz Afrikában!

- Háború lesz?

Nevetnek:

- Úgy lesz, mint most. A Führer majd kiválasztja a megfelelő pillanatot. A franciák? Nem harcolnak. Mourir pour Congo? - Meghalni Kongóért? - A demokráciák örülnek, hogy nincs több területi követelésünk Európában. Hivatalosan is elfogadták ezt a tételt.

- Egy dolog már biztos - fűzi tovább Klausner Pepi -, a négereknek se moziba, se mulatóhelyekre nem lesz szabad menniük.

- Verboten - intek.

Szeretem az optimista orvosokat. Három jóllakott napot töltök velük, alig jut időm Kulcs bácsira. „Vizszontlátásra Afrikában!” - búcsúznak vidáman, s én nem kevésbé boldogan vállalom, hogy ott majd visszaadom a barátilag kölcsönzött aprópénzt.

Az is csoda - obligát csoda -, hogy Bakó épp aznapra hív meg, amikor megindul az eső. Valódi afrikai, bőrig hat; trópusi zuhatag, melyet a rómaiak sgrullone néven emlegetnek.

Bakónak olasz a felesége. A vasút és az egyetem közt laknak, mert Bakó a klinikán dolgozik. Rosenwurz óta nem bízom a vacsorameghívásokban, és a biztonság kedvéért Kulcs után elmegyek a kenyérbéért. Onnan szép lassan felsétálok a vasút felé, csak ott gyorsítom léptemet, ahol utam szeli a titkosrendőrök láthatatlan vonalát.

Az első olasz asszony, akivel kezet fogok. Milyen különös az asszonyi kéz! Antaiosz erőre kapott, ha a Földanyát érintette. Mindnyájan Antaioszok vagyunk, néha meg kell érintenünk egy női kezet.

Félelmetes valami egy asszony, akinek a nyelvét nem értjük. Elég titkot rejt még az is, akivel meghittten beszélünk - akivel éveket töltünk egy szobában. De valaki, akinek még egy ölelés után se mondhatjuk, hogy „kedves vagy” - az megrettent. Még túl rövid ideje vagyok itt, még azt hiszem, minden olasz nő hasonlít egymásra. Képtelen vagyok - igaz, túl álmos is - találni egy arcot, amely mögött rokon gondolatokat sejtethetnék. Most már sok mindent értek - Francesca vasálarcán keresztül is elmondott egyet-mást -, de Bakóné előtt megakad szűkös szókincsem. Hála istennek, minden olasz egyformán kezdi a társalgást.

- Mióta van Rómában?

- Tetszik Olaszország?

S most már azt is elvárom, hogy dicsérjenek:

- Ön már egészen jól ért olaszul.

- Gyere - mondja Bakó -, gyere a szobámba, a feleségem fölteszi a pastát.

Újra tanulok valamit: itt nem kész étellel várják a vendéget, hanem forró vízzel. Nem bíznak a pontosságban - joggal, s a háziasszony álmomrontó réme az elázott, főtt makaróni. Itt nem lehet csak úgy megérkezni, és rögtön asztalhoz ülni.

Bakónak könyvei is vannak! Saját könyvei. Azt hittem, hogy már egy ágynál többje senkinek sincs. Messziről látom Kraepelin „30 előadás”-át és Genil-Perrin paranoia-könyvét. A gyűjtő büszkeségével mutatja őket.

- Olvastad ezt? Nora Waln: „Reaching for the stars.”

- Nem. Miről ír?

Bakó nem felel rögtön, hanem nagy gesztussal magyarázni kezd:

- Tudod, mi a jó könyv? Jó könyv az, amely két sorban vagy kétszáz oldalon rögzít benned egy képet vagy egy frázist, melyet soha életedben nem tudsz többé elfelejteni. Amely új hűrt von emlékezeted hangszerére, s ha tíz év múlva megérinted, még mindig azt a hangot adja vissza. Látod, ez a nő, egy amerikai kvéker nő, olyan képet adott a német népről s a német Gestapóról, amelyet nem fogsz elfelejteni!

Lapoz, és olvassa: „Békés nyulak reggeliznek a réten. Hirtelen róka csap ki az erdőből. A nyulak szétrebbennek - de egy vagy kettő meglakol. A róka elhurcolja őket. Aztán a nyulak visszatérnek - s a kép oly békés, mint azelőtt...” - Ez az - kiáltja Bakó -, ez a lelkiismeret! Ez

az a béke, amelyet az utazó lát és leír! A hősök! A felvonulásaik! Nóra asszony látnok, meglátta őket. Ez? Mowrer: „Germany puts the clock back.” Háromszáz oldal. Érdemes elolvasni, egy gyönyörű, szimbolikus jelenete van, többet mond egy könyvtárnyi pszichológiánál: „A német diákok, színes sapkával s zászlóval fölvonulnak a berlini egyetem előtt, s kórusban üvöltenek.” Tudod, mit? „Wir scheissen auf die Freiheit” (Szarunk a szabadságra), s én elképzelem, hogy szótagolták. Itt van hét szótagban hetvenmillió lélek! Ez? Olvasd el ezt is! Borghese: „Sawdust Caesar.” Kiváló könyv. Hát még neked, ha nem ismered ezt az országot. Ez is ad két mondatot, ne neved, örülj, ha egy könyv nem lopja az idődet, két varázsigét ad: „Nem Olaszország annektálta Fiumét, hanem D’Annunzio operettországát annektálta Olaszországot”, és „a fasizmus nem revolúció, hanem involúció”. Tudod, hogy itt D’Annunzio talált ki mindent? Viccből, mert eredeti ember volt: a fekete inget, a római köszöntést, a centúriákat és konzulokat, az eia-eia alalát s a többi marhaságot. Az emberek röhögtek a rojtos sapkán, s abban a percben, amint feltették, már komolyan is vették. Revolúció? Itt egymás után eltörölték a liberális Olaszország minden vívmányát: a szavazást, a koalíció szabadságát, a szakszervezeteket. Involúció! Ezért él Borghese most Amerikában. Ez Vergin könyve: „Subconscious Europe.” Olvasd el. Gyönyörűen vezeti le tételét: a katolikus Spanyolország, Franciaország, Olaszország a tömjén és tabuk nyomása alatt élnek. Örök reakció fenyeget minden megmozdulást. Ezért vannak éppen itt azok az elképzelhetetlen kitörések, véres orgiák. A skandináv államok tudatalattija nem ilyen túlfűtött kazán... Rauschnig: „Gespräche mit Hitler.” Ügyes könyv. Biztos, hogy Hitler mindezt mondhatta volna, de ennek is csak egy mondata él: „Hitler dühében a szőnyegre veti magát...” Ez indította meg a szőnyegevés legendáját, ami többet ártott Hitlernek, mint akármi más. Hogy miért van egymás mellett „Don Quijote” és a „Mein Kampf”? Mondd, ha az örült spanyol önéletrajzot írt volna, hogy nevezte volna? Mi batalla! S igaza lett volna. Milyen egyformák ezek a paranoiások! Cervantes ezt írja: „Hozzáadta la Mancha nevét sajátjához, mert büszke volt szülőföldjére, kiváltságnak tekintette, hogy ott született”... s Hitler? Kezdetben megköszöni a sorsnak, hogy Braunau a hazája...

- Csodálom, hogy a fasiszták beengedik ezeket a könyveket.

- Ennyivel jobb a németeknél. „Diktatur gemildert durch Schlamperei.” (Slampossággal enyhített diktatúra.) Ezt mondták egyszer Metternichről is. Itt másról is van szó: a miatt a pár ember miatt, aki angolul és franciául olvas, nem érdemes egy könyvet betiltani. Más, ha fordításról van szó. De még a propagandaminisztérium szitáján is átesúszik sok minden. Ők úgyis csak az újságolvasónak élnek és dolgoznak. Aki elolvas egy könyvet, érted? ésszel és aggyal egy igazi, egy valódi könyvet, abból úgysem lesz többé a milícia lelkes tagja.

Kész a tészta, asztalhoz ülünk. Ó, ülve, aszalterítőt látva, tányérból enni!

- Nőszülj meg - tanácsolja Bakó -, nincs jobb feleség az olasznál. Féltékeny persze, de az nem baj, nem is az ő hibája. Lánykorában őt őrizték, asszonykorában ő őriz: a lányát, a férjét őriz. Ez az ő feladata, ez az élete. Nagyobb baj, hogy reggelinél a tejeskávéba aprítja a kenyeret, mint a fogatlan vénasszonyok. Ezellen nincs orvosság: leszoktam a reggeliről.

Nem is tudom, hogy Bakónak kisfia is van. Közel hároméves. - A feleségem rontja - meséli Bakó -, hiába minden. Túl jók az olasz anyák. Itt minden vásott kölyök povero tesoro (szegény drágaságom). Aztán dühösen hozzáteszi: - Mussolini is úgy kezdte, hogy povero tesoro!

Vacsora után - mesebeli vacsora után - visszatérünk a könyvtárba. A magyar nevek hosszú sora meglep.

- Igen, minden le van fordítva. Vagyis, minden másodrendű könyvünk, az egypengős regények satöbbi. Ne nyúlj hozzájuk, a legtöbb pocsék fordítás. Babits „Gólyakalifá”-ját egy követségi gépírókisasszony és egy finác fordították tönkre. A kiadók rosszul fizetnek, s ezért a fordítók rosszul fordítanak. A fordítók rosszul fordítanak, s ezért a kiadók rosszul fizetnek. Circulus vitiosus, nincs kiút. De a fasizmus nem tűr belföldi irodalmat, amely itteni problémákkal foglalkozna. Itt csak Jancsi-Juliska-történeteket szabad írni vagy dicshimnuszot. Nem csoda, hogy a közönség Zilahyt, Körmendit, Földit és Márait olvas.

- Senki sem tud olyan elegánsan a dolgok mellé beszélni, mint Márai.

- Egy könyve olvasható. De kettőt már nem szabad olvasni tőle.

Nemhiába pszichológus Bakó, hirtelen rám kérdez:

- Hol laksz?

Nem tudom, mit mondjak: a villamoson, a vörös díványon...

- Épp átköltöztem - felelem -, erre a pár napra nem volt érdemes...

- Aludj itt - mondja, s arra sem lévén erőm, hogy udvariasságból nemet mondjak, már intézkedik is.

Ágyban, igazi ágyban alszom. Talán egy nagy-nagy írónak sikerül egyszer leírni, mi az: matrac, párna, takaró! Nincs hasonlatom, szavaim elhagynak.

Reggel Bakó beszél:

- Gyere vissza estére!

A kísértés nagy. Visszamegyek.

Furcsa dolog, kialudtnak lenni. Az ember tovább lát, biztosabb, gondolatai nem állnak meg egy helyen, ha jön az agyat borító szürkület. Büszke göggel nézem a vörös díványt. Milyen ócska bútordarab! Mennyivel szebb az én ágyam!

A harmadik este egyszerre érzem, hogy nem az enyém. Már nem kábít eszméletlenségig az álmodni vágyás, észreveszem, hogy vendég vagyok. Sőt: teher. A kínaiakról olvastam egyszer, hogy ott senki sem mer vízbefúlót kimenteni az árból. A megmentettnek joga van követelni, hogy megmentője tartsa is el, hisz úgyszólván életet adó apja! Ha a megmentő nem teszi, a vizes kínai kiáll az utca sarkára, és elpanaszolja: „Nézzétek a gazembert! Kihúzott a vízből, és még el sem tart!”

Érzem, hogy Bakóék nem küldhetnek el, nem dobhatnak ki. De én nem akarok a kiváló pszichiáter vizes kínaija lenni. „Találtam egy szobát, köszönöm jóságotokat, nemsokára jelentkezem” - írom egy cédulára, megsimogatom a könyvszekrényt, és megyek.

Éjjel, tizenkettőkor, a Greco előtt bánom meg hősies elhatározásomat. Most már késő. Jöjjön a villamos.

12. fejezet

Kíváncsi vagyok, meddig lehet így élni. Szeretném tudni, meddig terjednek az obligát csodák. Még négy vagy öt kalcium van Kulcs bácsi dobozában.

Nehéz lesz a dívány nélkül. Kulccsal is nagyon jóban vagyok már. Észrevette, hogy lyukas a cipőm, s ő maga ajánlja: „Jöjjön holnap kettőre, s én átviszem a cipőt talpaltatni.”

- Nincs pénzem suszterra!

- Azok a cipészek ingyen dolgoznak.

Másnap átviszi lyukas cipőmet a Mennyei Királynőjéhez. Ott asztalosműhely, kosárfonó- és stancolmányozó-műhely is van. Míg egy hírneves zsebmetsző az olasz állam bőrét szegezi a cipőm talpára, Kulcs mama malátát főz - tulajdonképpen elmondhatom, hogy a sors jó volt hozzám. Az emberiség többségének nedves lesz a lába, ha esik. Most újra a kiváltságos kisebbséghez tartozom.

- Örülök, ha segíthetek - mondja Kulcs -, látja, a mi foglalkozásunknak is vannak előnyei. De higgye el, hátrányai is. A vendégeink szomorúak, legtöbbször rosszkedvűek. Nehéz vigasztalni őket. Hónapokig, néha évekig várják a tárgyalást. Sokszor gondolok arra: milyen csodálatos ember lehet ez szabadlábon. Sokan mondják is: „Ha kiszabadulok, jöjjön, látogasson meg.” Néhányszor elmentem, de nem teszem többé. Megijednek, ha látnak, a poloskákra gondolnak. - S búsan hozzátesszi: - A postást, azt mindenki szereti.

„Még csak egyszer szeretnék ágyban aludni” - fogadtam. Hazudtam. Mindennap ágyban szeretnék aludni - vagy legalábbis fedél alatt. Elmegyek, megnézem, mennyire van már a mecset. Abesszíniában hetek alatt hidak, utak és alagutak épültek!

Az alapkö megvan. Körüljárom, ha kardom volna, rávághatnék. Alvásra nem alkalmas.

Aldót teszem felelőssé a mulasztásért.

- Mi megtettük a magunkét - mondja. - A mecset megvan.

Biztosítom, hogy téved.

- Materialista vagy - feleli -, az elmúlt világnézetek embere. Tudod, hogy a mecset modellje négyszáz arab városban ki van állítva? A világ minden újságja írt az alapkövetételről. Mióta a Duce kardja lecsapott, a mecset valóság lett a szellemi szférában.

Aztán filozofálva, kissé Bakó-szerűen folytatja:

- A valóság az, amit mindenki hisz és tud. Deus cogitatur, ergo est. (Isten kigondoltatik, tehát van). Egy filozófusunk, akit nem ismersz, ezt mondta: „Ami nincs felírva, az nem gondolatolt. Ami nincs nyomtatva, az nem íratott.” Mecsetünk gondolatban és írásban megvan. Realitás még a Bahrein-szigeti arabok részére is. Már is szimbólum, már is győzelem. Biztosítlak, hogy senki sem akart, és senki sem akarhat többet. Te sem mész el megnézni, hogy igazán ott vannak-e a piramisok a sivatag szélén.

- De ha valaki...

- Ha az a valaki nem propagandaminiszter, akkor hiába kiabál. Biztosítlak, hogy Olaszországban, Németországban, Magyarországon és Albániában a mecset megvan. Az nincs meg, amire nem adunk nyomdafestéket.

- Micsoda?

- Nincs öngyilkosság. Tizenöt éve ebben a boldog országban senki sem gondolt rá, hogy felkösse magát. Nincs. Bűntények? Nézd meg az amerikai lapokat. Tele vannak. Nekünk szebb témáink vannak, nem nevelünk Dillingereket. Boldogtalan házasság? Válás? Nincs. Nem kap nyomdafestéket. Enélkül pedig még a valóság is álom. Különben is, az egyházi hatóságok is elismerték, hogy a miénk a legtisztább sajtó. Pénzügyi skandalumok, állampénz sikkasztása, korrupció... ez mind nincs.

Aldo most a tanító szerepét a prófétaival váltja:

- Mi az utókornak élünk. Tiszta, fényes képet hagyunk magunkról. Most suttognak az emberek, okosabbak, mint az újság. De írd bármit, nyomtasd ki: ötszáz vagy ezer év múlva... mit mondok: tíz év múlva már történelmi okmány. Te nem látod a mecsetet, de a történészek meglátják, mint ahogy a beduinok is meglátták. Mi fogunk tanúskodni a mi korunkról. Mindentől eltekintve, egy német trió játszik holnap itt a közelben. Régi zene lesz, engem nem érdekel. Akarod a szabadjegyemet?

- Csembaló?

- Azt hiszem, igen.

- Add ide a jegyedet, hajlandó vagyok elhinni a mecsetedet. Ledülhetek az ágyadra?

- Akár éjfélig is, ma későn jövök haza.

Az éjféli előtti álom a legjobb. Frissen szállok a villamosra.

A freiburgi kamaratrió játszik. Telemann, Bach, Haydn... régi zene, régi Németország, régi világ. Mégis érdemes volt élni. Milyen gyönyörűen énekelt a csembaló Bach János Sebestyénnek.

A három muzsikusz az utolsó akkord után úgy hajolt meg, mint három derékba tört fabábu, s eltűnt. A hangszer ottmaradt a pódiumon.

Nem állom meg, vonzanak a billentyűk, eléülök. Egy percig tart, amíg hazatalálok a túl könnyű billentyűkön. Aztán szőlőcukor lesz a lelki glikogénből. Lalo, Lully... az édes, légies, komor és kristálytisza franciák!

Azt hittem, egyedül vagyok, de tévedtem. Egy úr szépen megvárja, amíg befejezem, aztán nagyon egyszerűen megkérdi:

- Ráérne néha zenélni velem?

- Igen.

- Holnap este? Nyolckor?

- Igen.

Átadta névjegyét, köszönünk, elmegy.

Úgy látom, spanyol. Don Agesilao Anguillara. Hol lakik? Majd megtalálom. Szeretném tudni, hánykor szokás a spanyoloknál vacsorázni. Félek, hogy hétkor. Remélem, negyed kilenckor. Hátha ez az a férfi, akiről a cigányasszony beszélt.

Szép volna visszamenni Bakóékhoz. Úgy érzem, hogy szolgálati időm letelt, új beosztást várok a sorstól. Hideg van. A vasúti várótermet sem fűtik, de ott legalább sok az ember, ők fűtenek. Tizenkettőkor választhatok a langyos, de lármás, vagy csendes, de egyre hidegebb környezet közt. Mindenesetre megvárom, mit hoz Don Agesilao.

Estére hagyom a borbélyt, és merészen adósa maradok. Legrosszabb esetben eltűnök a környékről. Könnyelmű lettem.

A jezsuiták kincses templománál - Gesunál - kezdődik a kis utcák labirintusa, amely Marcellus Amphiteatrumáig és a régi gettóig vonul. Gazdag, ősrégi paloták, kolostorok, a közéjük szorult középkori házak alig engedik át maguk közt a szűk sikátorokat. Egy kis térre jutva fellelegzik az ember. Kút csicsereg a közepén. A rá néző palotába vagyok hivatalos.

Csengetek, várok. Hány ajtóismerősöm volt nekem! Volt ajtó, amelyhez kulcsom is volt. Volt egy, amelyen háromszor kopogtam, és akkor óvatosan, lassan megnyílt! Milyen hideg, milyen szigorú egy ismeretlen ajtó!

Portás nyitja a kaput. Megmondom a nevemet. Várat egy percig. Átad egy inasnak. Az álmos ember nem kíváncsi. Egyszerűen várom, mi jön. A legrosszabb esetben nem lesz vacsora. Ez az úr legalább nem tette vízumtól függővé meghívását. Egy falról szakállas, páncélos, csipkegalléros lovag néz rám. Látszik rajta, hogy ő. Hirtelen eszembe jut, hogy a don címet a papok és a hercegek is használják. Pap nem volt - és az inas átad egy újabb úriembernek. Most már mégiscsak kíváncsi vagyok.

Kitárja előttem az ajtót, és köddé válik.

- Jó estét - mondja az az úr, akit spanyolnak véltem.

Óriási könyvtár, régi bútorok, zongora és egy kis - ó - terített asztal. Jó, hogy nadrágom még nem szakadt ki egészen a térdemen.

Pár mondat után a don - vagy herceg - megkérdi:

- Inkább angolul beszél?

- Oh yes.

Könnyebb lett a társalgás. Ha házigazdám az only szócskát nem ejtené néha hóónlinak, született angolnak vélném. Semmi kétség, hogy angol egyetemre járt. Ez valahogy megnyugtató, ami megjelenésemet illeti. Talán azt hiszi, hogy külön ízlésem kissé rongyosan sétálni. Ismerem azt a régi anekdotát az úrról, aki álarcosbálra volt hivatalos, és pojacának öltözve, lisztes arccal állított be. A család csendben beszélgetett a kandalló fénye mellett. Barátunk leült melljük, kellemes estét töltöttek együtt. „Ne felejtse el, hogy jövő kedden álarcosbálunk lesz” - búcsúztatták a vendéglátói.

Itt is arra várunk, hogy a pasta megpuhuljon. Itt is a könyvtár felé fordulunk, hogy első beszélgetésünk témát leljen.

Az első beszélgetést gyakran a nemzeti jellem sugallja. Az olasz fényleni szeret, a német összehasonlítja a sajátját a máséval, az angol, szigetébe zárkozva, az időjárást elemzi.

Az utazók, a társas lények közt vannak az ismerkedésnek különös ínyencei, akikben valami furcsa Don Juan-i ösztön dolgozik: csak az első beszélgetést élvezik.

Mindez eltűnt a fasizmus világában. Az első beszélgetés halálosan komoly játék; azt kell kipróbálni, hogy új ismerősünk hogy viszonylik az államhatalomhoz. Hitler birodalmában még ez a játék is túl veszélyes - egy szó következménye leírhatatlan szenvedést jelenthet. Az olaszok a művészet szintjére emelték ezt a pszichológiai pókert. Mint a vérbeli pókerjátékosok, úgy olvassák a villamoson az újságot, pléhpfával, mint egy titkos társaság tagjai, úgy ismernek az emberek egymásra egy hangsúlyból, egy sóhajtásból.

Játszom, a herceg is tökéletesen játszik.

- Látom, ön Napóleon iránt érdeklődik.

- Tizennégyezer kötetem van. Anyai ágon rokonságban vagyunk, és nagybátyám adta ki az olaszországi hadjáratra vonatkozó forrásművek bibliográfiáját. Ő kezdte a gyűjtést. Érdekli Napóleon?

- Bevallom, hogy nem.

- Ritkaság. A legtöbb embert érdekli. Vagyis nem. Nem Napóleon: a karrierje. A Napóleon-életrajzok első köteteit vásárolják. Vele futnak, császárok lesznek. Elbára senki sem kíséri el. Ségur kiváló leírását az orosz hadjáratról nem szeretik. Még talán inkább búsulnak egy percre Szent Ilonán, Aubryval és Las Casesszal, de ehhez már egy bizonyos életkor kell. Ötvenen felül már több a trónjavesztett császár, azok már rokonszenveznek Napóleonnal.

Egy egész szekrényt foglalnak el Constant emlékiratai különböző kiadásokban.

- Tudja, hogy ez a Napóleon-irodalom legsikeresebb könyve? Az emberek az inas perspektívájából szeretik a nagyokat. Akkor érzik közel magukhoz, ha észreveszik, hogy a kényúr is belefér egy kulcslyukba. Tudja, hogy ki ma Olaszország legreményteljesebb memoáráírója?

- Eszerint Mussolini inasa.

- Szerintem a szeretőjének szobalánya.

Megnyugodva ülök le a pastához. A herceg számít a Vezér halálára. Csodálatos dolog ez a fehér, parmezános pasta. A fasizmus alatt a legdemokratikusabb intézmény. Itt nincs különbség Kulcs bácsi és Don Agesilao vacsorája közt: pastát esznek. Ezért hiányzik az olaszból az a gyűlöletes irigység, amely a levesevőt a sültcsirke-evő ellen hajtja. A szénhidrátok terén teljes az egyenlőség.

A herceg nehéz, érdes ízű toscanai bort tölt.

Az inas előbb nekem kínálja a tálát.

Szép, régi olasz kották várnak a zongorán. Nem vagyok jó zongorista: képtelen volnék egy Chopin-etűdöt eljátszani. De a csembaló és az orgona világában otthon vagyok, Bach az anyanyelvem. Annyira ismerem, hogy hiányos technikámmal is eljátszom.

- Látom, az orgonaművek is megvannak.

- Sajnos, három kéz kellene hozzá.

- Kettőt felajánlhatok. A basszusok nem nehezek.

Jól megy a háromkezes. Egy fűgát háromszor is elisméltünk, de végül nem is hangzik rosszul.

- Szép volna, ha két zongoránk lenne.

- Helyes, veszek még egyet.

Ezt jól mondta. Komoly bankkontó kell ahhoz, hogy az ember ilyen szépen, súly nélkül mondja ki ezt az egyszerű mondatot.

Tizenegyig muzsikálunk. Milyen szép volna, ha még játszanánk egy ideig, aztán a herceg azt mondaná:

- Késő van, aludjon itt. - De ezt mondja:

- Késő van, maga biztosan ágyba akar menni.

Igen, ez a leghőbb vágyam. De csak azt mondom:

- Még ráérek.

- Majdnem elfelejtettem - mondja a herceg -, ön, ugyebár, tud németül. Itt van egy csomó prospektus: De Gruyter, Fischer, Insel... megtenné nekem azt a szívességet, hogy kiírná a napóleoni időkre vonatkozó műveket? I should be much obliged, indeed. (Nagyon lekötelné.) Holnaputánig? Jó, holnapután negyed kilenckor várom.

A háznagy kikísér, a lépcsőházban átad:

- Amadeo, legyen szíves, engedje ki az urat.

Amadeo lekísér a lépcsőn, s mivel a portás már alszik, kisajtot nyit a hatalmas kapun. Tudom, hogy ilyenkor borravalót szokás adni, félek, hogy Amadeo is tudja. Hiába.

Elindulok.

Hercegek itatnak, fegyencek patkolnak, így élek én a pápák városában. Ötkor nyitják a templomokat.

Gothai Almanachom nem lévén, a mindentudó Baedekerhez folyamodom felvilágosításért a herceget illetően. Hol jártam tegnap? Anguillara. Palazzo Anguillara. 1514-ben építtette egy Orsini, 1612-ben elkártyázta egy másik; homlokzata a hagyomány szerint Raffaello rajza szerint készült. Kápolna van benne, itt egyszer hitelesen igazolt csoda történt. Római palotáról lévén szó, talán obligát csoda.

Vígan írom ki a könyveket, melyek a herceget érdekelhetik. „Beiträge zur Kenntnis der Lepidopteren St. Helenas.” Talán ez is. Szeretném tudni, mennyit fizet ezért a munkáért.

Este a Grecóban izgul a „földrajzi társaság”: Sommer és Molnár Gyurka el fognak indulni.

- Megtaláltam az országot - mondja Sommer. - Hajóra megyünk. Oda nem kell vízum. A norvég konzul megértette helyzetünket. Szerzett egy hajóorvosi szerződést. Norvégia minden lakosára egy hajótonna jut. Nincs elég hajóorvosuk. Opholdstilladelse, az tartózkodási engedély. Egyelőre Narvikba megyünk.

- Narvikba! A jéghegyekhez, az Isten háta mögé. A békébe!

- Hol van Narvik?

- Messze - áradozik Sommer -, messze!

- Bálnavadásatra megyünk - ígéri Molnár Gyurka. - Szép lesz eltűnni az arktiszi ködben. Köd előttünk, köd utánunk. Itt Európában úgyis túl sok az eszkimó, és kevés a főka.

- A Titanic - mondja valaki.

Sommer nem bánja. Csak azt sajnálja, hogy most kell elmennie, amikor leszedték a rácsot.

Tudok valamit dánul, megajánlom:

- Megtanítlak a skandináv nyelvek alapfogalmaira.

Örömmel fogadja:

- Csak gyere, majd nálam...

Remélem, lesz nála is egy dívány. Kulcs injekciói ijesztően fogynak. Megbeszéljük az órákat.

A kész munkával jelentkezem a palotában, melynek történetét immár ismerem. Üdvözlöm Amadeót, az őst, a háznagyot és a herceget. Bemutakozom az új zongorának. Boldog zongora, lakása van.

Átadom a listát.

- Köszönöm - mondja a herceg -, valóban megható. Igen nagy szívességet tett.

Nem vesztegetjük az időt beszélgetésre. Az orgonaművek két példányban fekszenek az összehangolt hangszereken. Játsszunk, mint a gyerekek az új játékszereken.

Éjfélkor belefárad a házigazda.

- Hol lakik? - kérdi. - Hol értesíthetem, ha újra játszunk?

- Pillanatnyilag éppen költözöm. Egy barátomnál lakom. Szabad lesz letenni új címemet a portásnál?

- Valóban lekötelez.

Búcsúzunk.

Hogy mondja meg az ember ilyenkor, hogy pénzre várt?

Hogy a papiros fél lírába került - két darab pizza árába, egy injekció fél honoráriumába? Ezt se olaszul, se angolul nem tudom megmondani.

A háznagy átad Amadeónak.

Amadeo kinyitja a kisajtót.

Zuhog az eső, a tropikus heveségű, bőrig ható, hideg, kegyetlen eső. A villamos messze van, a Via Lupe Tarpea-i háznak nincs teteje. Az éjszakai vendéglő... ott már fűtenek...

- Amadeo - mondom bizalmasan -, kedves Amadeo... nem tudna kölcsönadni két lírát? Nem tudom, mikor adom meg.

Amadeo a zsebébe nyúl, elnéz egy kicsit, és egy utánozhatatlan, valóban hercegi mozdulattal egy ötlírás ezüstöt nyom a markomba.

- Az öné - mondja.

13. fejezet

Néha pár napig süt a nap. A Pincio útján végigsétálva még a szegény hajléktalan is sajnálkozva gondol azokra, akik nem élvezhetik a város - a Város - szépségét. Nem Schiller volt az, aki irigy ódát írt a római koldusokhoz? A címzetek nevében szívből köszönöm.

Tulajdonképpen van lakásom. Elza asszony jóvoltából a nap nagy részét a Via delle Vite-i lakásban töltöm, hol Aldo, hol Pietro ágyán alva. Pietro keveset van otthon, már az Operával tárgyal, s neve, kisbetűvel bár, de már megjelent egy-két plakáton. Néha reggeltől délig itt alszom, délután Kulcsnál, este újra itt - és már egész jól el tudom képzelni, hogy ez örökké így lesz. Csak éjfél után hatig kételkedem életmódom célszerűségében.

Aldo híven informál az autarkiaért folyó harcról. Egyáltalán a harc szó elmaradhatatlan kelléke ennek s minden tevékenységnek. Vetés, aratás, boronálás és szántás: a búzacsata. Szoptatás és pelenkamosás: a gyermekért folyó csata. Küzdelem, lobogó alá gyülekezés, roham és győzelem nélkül a minisztérium írószerszámai megállnának. Falragaszok hirdetik: vívjuk meg a légycsatát!

Zavartalan munka csak a Teruel és Barcelona közti vidéken folyik: a legionáriusok tisztogatják a dombokat, rendezik állásaikat, együttműködnek a marokkói testőrséggel.

Az önellátásért folytatott ádáz küzdelem első győzelme: sikerült kazeinből tartós fonalat előállítani. Olaszországnak gyapjú kell - ahelyett, hogy sajtot csinálnának, megfonják a tejet. „Ágyút vagy vajat?” - kérdezte Goebbels. „Sajtot vagy nadrágot?” - mennydörgik Aldóék. Az illatos bel-paeséből inget, sőt, fekete inget lehet szőni. Kép: az első sajtból lett fekete ing.

A parmezán büszke rá, hogy hozzájárul az akcióhoz - egyhúsz helyett két lírára ugrik az ára. Sötét cikkek fenyegetik az árdrágítókat.

Különben is, mire jó a sajt? Dekadens szokás, burzsuj stílus. A fasiszta szénhidrátokból él. Cukrot eszik. Ezt pedig az áldott kénsav segítségével még a fából is elő lehet állítani. S ha kevés a fa - Olaszországban alig van erdő -, itt van a jó hazai birka gyapja. Gyapjából és műgyantából olyan anyagot lehet préselni, amely a bútorhoz szükséges fát tökéletesen pótolja. Kép: valódi cremonai, préselt hegedű.

Éljétek át behatóan az autarkia misztériumát, zengi minden újság. Az olasz nyelv új kifejezésekkel gazdagodik: eddig az ócska holmit úgy hívták, „családi használatra”. Most van ennél pocsékabb is: tipo autarchico.

Az autarkiáért folyó küzdelemnek köszönhetem, hogy betekinthessem borbélyom lelki-világába, és tartós barátságot kötöttünk. Neki is volt egy ideája:

- Szeretem a zenét - mondta, a hegedűre nézve -, a legjobban szeretem a „Giovinezzát”-t. Ezen a hegedűn szeretném hallani.

S mélyen a szemembe nézve folytatta: - A Duce beléből csavarnám a g-húrt!

Nem tudnám felsorolni a nyúl szőrből, a krumpliból, a mogyoró lisztből készült használati tárgyakat, mert Sommernek szentelem az időm.

A Brit Bibliatársaságnál találtunk egy norvég Bibliát, és János jelenéseiből próbáljuk levonni azokat a nyelvtani elveket, amelyek egy bálnavadász magyar fogorvosnak hasznára válhatnak.

Sommer elraktározza fűrógépét, mert titkon reméli, hogy visszajön. Apróságait elajándékozza: nekem adja fecskendőjét, egy skatulya novokaint, desztillált vizet, egy régi sztetoszkópot, pár ampulla kalciumot, s egyszer megkérdez:

- Akarod a vérnyomásmérőmet? Csak nem viszem ezt a nagy skatulyát a világ végére!?

Egy gondolat villan át álmos agyamon: „Hátha Sommer az az ember, akiről a cigányasszony beszélt? Hátha ez a skatulya lesz a lakásom?”

Megpróbálhatnék házról házra járni, vérnyomást mérni! Egyötvenért megmérem. Ha tíz embert találok, megélek. Ötből is. Háromból már lakom. Visszatérek az ágyban alvók boldog közösségébe!

- Add ide, megfizetem a rendhagyó igékkel!

A Szent Angyal-hídnál ül egy öregasszony, aki tökmagot árul. Harminc stanicli tökmag van előtte - ez a boltja. Éjjel ágyban alszik. A Bernini téren kisasztala van egy embernek, akinek minden felszerelése egy srófhúzóból, egy csomag vattából és egy kis üveg benzinből áll. Hetek óta látom, még mindig él. Abból él, hogy öngyújtót tölt és reparál. Egy fekete skatulyából, egy gumimandzsettából és egy higannyal töltött csőből föltétlenül meg lehet élni. Pietro abruzzói cipészből maholnap sevillai borbély lesz - én talán római vérnyomásmérővé lépek elő.

A fekete skatulyában az obligát csodát is láthatnám: Kulcs úr kúrájának vége van. Meghatottan búcsúznak. Istenem, ő megszokta, hogy vendégei hűtlenül elhagyják. Leszokott arról, hogy azt mondja: a viszontlátásra.

Boldogan nézem a kincset. És Sommer fogorvosi székében sem töltött senki olyan boldog, kéjes órákat, mint én. Két éjjel ott alhattam. Így készültem álmodozva az új hivatásra.

Sommer okmányai megvannak - a norvég hajó befut Civitavecchiába -, de ő egyszerre meggondolja magát. Nem indul. Nem lehet. Itt él évek óta, szereti a frascati bort, a fehér pastát, Szent Péter kupoláját, a beteget, a fűrógépét - a kislány pedig sírt, napok óta már csak sírt. Undorodik a norvég rendhagyó ígéktől. Vissza kell adnom a gépet. Menjen Molnár Gyurka, ő marad.

Aznap Párizsban egy elszánt lengyel zsidó lelő egy német követségi hivatalnokot. Végre megvan a németeknek az okuk a tökéletes óraműpontossággal organizált pogromra. Percre pontosan gyűjtogatnak, előírás szerint rombolnak, lista szerint gyilkolnak. Volt, amikor egy ember szenvedett sokak bűnéért. Most nincsenek elegendően arra, hogy egy ember bűnéért szenvedjenek. Az emberiség új leckét tanul: az irodákban ceruzával és papíron kidolgozott tömeggyilkosságok leckéjét. Eddig legfőljebb egy ember gyilkolt hidegvérrel - a tömegeket csak a szenvedély vitte rá. Haladunk.

Másnap Sommer és Molnár Gyurka elindulnak Civitavecchiába.

Én pedig elindulok bátran, s keresem a vért, melynek nyomását megmérhetném.

Szerencsém van. A második vagy harmadik ajtó kinyílik. Kövér, idős ember nyitja. Vérnyomást mér? Épp most akartam megmérni. Túl magas. Jöjjön csak. Százötvenet mérek. Betegem - ha így nevezhetném - boldog.

- Múltkor száznyolcvan volt.

- Várjon, nem menne el egy barátomhoz a közelbe? Ráér? Fölhívom, bejelentem.

- Mennyi? Két líra? Benissimo.

A barát is fizet, ő is továbbajánl. Az új paciens sántít.

- Mi baja van?

- Isiász.

- Semmi más? Ezt rendbe hozzuk.

Nálam van Sommer egész hagyatéka: a tűk, a fecskendők, a novokain. A négyszázalékos vízzel felesre hígítom. Kikeresem a leghosszabb tűt. Hol fáj? Itt? Feküdjön le. Leszúrok az idegig, befecskendezem az oldatot. Keljen fel. Fáj még? Nem fáj!

Olyan gyorsan ment minden, hogy a paciens el sem hiszi. Nem svindli? Nem jön vissza a fájdalom? Nem hiszem - mondom -, legrosszabb esetben eljövök újra, s megismétljük.

- Mivel tartozom?

Tudom, hogy ez a lélektani pillanat: gyorsan, nyugodtan kell mondanom egy számot.

Összeszedem a bátorságom, és határozottan kimondom: - Harminc líra.

Betegem a zsebébe nyúl.

„Istenem - gondolom - nyugodtan mondhattam volna ötvenet is! Mindegy. Ma este ágyban fogok aludni!”

Vígan megyek tovább, mint a szerencsés kártyás. Délutánra több mint negyven líra van a zsebemben. Ez mára elég. Elmegyek a borbélyhoz, akivel már olyan jóban vagyok, hogy három líra adósságom van nála. Beszélgetünk.

- Nem tud valamilyen szobát itt a közelben? Vagy egy ágyat?

A Figaro mindent tud.

- Dehogynem. Két lépésnyire innen, a szomszédomban. Ismeri a Via della Rapát - a Répa utcát? Itt befordul, aztán jobbra, egyenesen, és még egyszer jobbra. A tizenötös számú ház, első emelet. Harminc líráért adnak egy ágyat. Rendes asszony, ismerem.

Már indulok is, mint új Arkhimédész: Adj egy ágyat, ahol alhatom, és megmozdítom a világot!

A megjelölt utcák pár száz évvel visszavezetnek Róma múltjába. Első emelet. A csengő láncra jár. Itt adnak ki egy ágyat. Itt. Pontosan itt. Az előszobában, vagy mondjuk, az előszobából nyíló kamrában, melyet egy függöny zár el.

Ezúttal nem a háziasszonyt nézem, hanem öfelségét, az ágyat. Igazi ágy. Négy vaslába van, matraca, pokróc van rajta. Nézem, mint Sommer a norvég gőzöst.

- Van poggyásza?

- Majd hozom a koffert.

- Van rendőrségi bejelentőlapja?

- Igen, persze...

- Foglalkozása?

Büszkén és biztosan mondom:

- Vérnyomásmérő specialista.

Látom, hogy jó benyomást tesz. Most én kezdek kérdezni:

- Lapedő?

- Nincs. De hozhat.

- Mosdó?

- Nincs. De a szemben lakó családdal meg lehet egyezni.

Ha behúzom a függönyt, és ráfekszem az ágyra, napközben is maradhatok. Rajtam kívül még egy lakó van: Mario. Állami hivatalnok, a St. Andrea della Valle-i templommal szemben jár irodába. A harminc lírát előre kell leszúrni.

Megpróbálom utánozni Amadeo méltóságteljes kézmozdulatát.

- Tessék. Este jövök a poggyászzal. Addig itthagynom a vérnyomásmérőmet. Vigyázzon rá. Értékes, pótolhatatlan!

A Via delle Vitében jelentem, hogy sikerült megfelelő lakást találnom. Elza asszony és Francesca őszintén örülnek. Különben Pietro is elköltözik - a neve egy hét alatt egy centivel nőtt a plakáton: szerződést kapott. Az Opera mellé megy lakni. Aldo megkér, hogy adjak neki hetenként két német órát: karrierje a minisztériumban ettől függ. Itt tíz év múlva nem lehet igazán fontos állást betölteni német tudás nélkül. Fizetésül felajánl egy régi nadrágot. A térde tökéletes. Örömmel fogadom el a szerződést, mert tudom, mennyire fontos a szabad pályákon, hogy az embernek ne lássék ki a jobb térde.

Az ágy - mint a tékozló fiút - jószágosan fogad.

Éjfél után felébredek: elgondolom, milyen volna most a döcögő circolarén keringeni Róma körül... hallgatni, hányat ver a toronyóra... ha megered az éjjeli zápor... s boldogan alszom el, mint gyermek az anyja keblén.

Nyolckor ébredek. Ágyban vagyok. Visszatértem.

14. fejezet

A vérnyomásmérés szép mesterség. Hajléktalan orvosnak melegen ajánlom. Ha még egyszer kikötök valahol a kis kofferrel - az élet ritmikus folyamat -, egyenesen a kikötőből indulnék. „Óhajtja, hogy megmérjem a vérnyomását? Want to know your blood pressure? El presión del sangre?” A biztonság kedvéért megtanultam, hogy a vérnyomásmérőt japánul katsu-atsunak hívják.

De egy fasiszta államban nem szívesen vágnék neki. Veszélyes mesterség. Aldo is int, amikor meglátja zsebemben a fekete noteszt: minden oldalon egy név, cím, számok. Locatelli RR 130/90, Ricci 150/95, Lucchi 134/100.

- Véged van, ha elcsíp a rendőrség!

- Nem félek. Egyszerűen megmondom, miről van szó.

- Tévedsz. Egyszerűen leültetnek. Mielőtt szóba állnának veled, kihallgatnák azt a húsz vagy harminc embert. Ismeri ennek a könyvnek a tulajdonosát? Nem Hogy került ide a neve? Mi az, hogy 130/90? Az illető nem tudja. Tagad. Konfrontálják az illetőket. Azt állítják, hogy nem ismerik egymást, pedig egy listán vannak. Benn vagy a bajban, még mielőtt kinyitottad volna a szád!

Kezdem érteni. Mit mondott Bakó? A paranoiás óriási összeesküvést lát. A rendőrség keresi az összeesküvőket. Végre elfognak egy fekete-könyves embert. Itt a lista. A számok. Csupa elszánt, csökönyösen tagadó ember. Talán van köztük büntetett előéletű, gyanús egyén is. A rendőrtiszt, aki mindent földérintett, generális lesz.

Ennek magyarázzam én, hogy százharminc a szisztolés, nyolcvan a diasztolés vérnyomás?

Most már vigyázok, pláne, ahol érintem a titkosak útvonalát. Sommer masinája nem modern, bőrtokos, aneroiddal felszerelt eszköz - otromba, nehéz, fekete skatulya, higanyos manométerrel, hosszú skálával. A páciensre jól hat, ha felépítem előtte a komplikált készüléket, nullára állítom a higanyt, de félek, hogy a jó kalábriai detektív pokolgépnek nézi. Ha elcsíp, a biztonság kedvéért ki sem engedi nyitni - hogyne, hogy mind a ketten levegőbe repüljünk! -, szépen bekísér a rendőrségre, és a gépet átadják a tűzoltóknak szétszerelni.

Valami csendes büntudat ébred bennem: hátha igazán pokolgéppel sétálok? Hátha én vagyok a fő-fő összeesküvő? Figyelem az arcokat: megismernek-e? Elgondolom magamban, mit mondok a rendőrségen meg a Rendkívüli Bíróság tárgyalásán. Húszezer évet adott egy bíróságnak... Vajon hány embernek adta? Mit fog szólni Kulcs bácsi, ha meglát? Eldugjam a gépet a kabátom alá? Vagy hordjam ártatlan, mosolygó arccal, mintha játszószer volna? Írjam rá, hogy barométer?

Vigyáznom kell, embervadászaton vagyunk. A borneói bennszülötteknél a fiatal férfi nem nőülhet meg, ha nem hoz egy emberfejet a választottjának. Igen célszerű eljárás - a birth control legegyszerűbb formája egy szigeten, mely csak bizonyos számú embert tud eltartani, jogos berendezés. Nem passzió, nem kegyetlenség kérdése - a célszerűségé.

A fehér ember máshogy vadászik: jogcím kell hozzá, például szökött gyilkost elfogni. De túl ezen, a modern fejvadász tetőre kúszik, lövöldöz, autón száguld - vagy legalábbis könyvben olvassa, filmen nézi a fejvadászatot. Embert fogni a nagyváros rengetegében, bekísérni, ketrecbe zárni, ez itt ezeknek a kenyeré és passziója. A láthatatlanul jelen levő kalábriaiak ösztönösen jó vadászok, megvan a szimatjuk, a biztos ösztönük. Szébb időkben az utazókat fosztogatták, az országúton vadásztak. Ezt a fasizmus megszüntette: az orvvadászból hivatásos vadász lett - most is az utcán áll, de joggal és nyugdíjképes állásban vadászik.

Érzem, hogy most az embervadászat járja. Menekülnek a vadak - mint Sommer és Rosenwurz -, vagy maradnak, remélnek, bíznak a bozótban. Göring fővadászmester képe kint lóg a Giornale d'Italia előtt. Menekülés közben lövik a nyulakat. A határokon patrujok járnak. Még a svájciak is lőnek arra, aki passzus nélkül jön a határ felé. A cseh hegyekben szocialistákra vadásznak. Képzeletem túllő a valószínűség határán: azt képzelem, hogy valahol Weimar mellett, Goethe kedves sétahelyén, bükkerdőben fejet aszalnak a bennszülöttek, míg kicsi, majomszerű védőisten lesz belőle, és rámára feszítik a tetovált bőrt...

Jó lesz vigyázni a vérnyomással!

Nem elég elkerülni a titkosokat: itt vannak a portások is! Ezek az állam legfontosabb és leghatékonyabb támaszai. Ha itt a miniszterek leváltható bakterek, ők leválthatatlan örök. Pátensük van. Ehhez lehetőleg pártagnak, frontharcosnak, sok gyermekes hadirokkantnak és volt milíciaőrmesternek kell lenni - sőt, írni és olvasni is kell tudni. Ez utóbbi pont alól vannak kivételek - így a Via della Rapa-i ház mesterné hálistennek nem tud. Igaz, hogy hetvenéves, és ötven évvel ezelőtt nevezték ki.

A portás a kapuban áll, és örködik. Rendszeresen referál a rendőrségnek. Ki jár, kihez? Kihez járnak sokan? Ki kap levelet - és honnan? Nincsenek a lépcsőházban néha államellenes felírások? Ha ilyesmi előfordul, nem elég eltávolítani, a portásnak jelentenie kell: ki írhatta? Mikor? Járt-e idegen a házban?

A falraírás monopóliuma a Vezéré. Törvény, hogy minden középület, minden vasút és út melletti parasztház falán ott álljon a Duce egy jeles mondása. „A szappanfogyasztás méri a nemzet kultúráját.” „A fasizmus nem exportcikk.” „Megjósolom, hogy a világ száz év múlva fasiszta lesz.” „Nem halhatok meg, mielőtt feladatomat végre nem hajtottam.” „Ezer évre van feladatom.” Érthető, hogy a portás retteg, ha ismeretlen ember fekete skatulyát visz be a házába. Hátha kréta van benne?

Hamar rájövök, hogy mi a portierokratia. A lakó sem a Vezértől fél, hanem a portástól. Ő az állam szeme. Ez vizsgálja meg szemetesládáját, hogy lássa, mit evett. Ez viszi a gyanús levelet a rendőrségre. Ez képviseli a totalitárius államot. Még sokan vannak, akik szívesen olvassák a reggelihez illő döntő győzelmet a spanyol lojalisták ellen, még vannak, akik büszkén őrzik Vittorio Emanuel és Hitler képét, amikor a nápolyi flottaparádét nézik - de ha a Vezér kémei a szívekbe néznének, óva intenék: vigyázat! A portásokat már gyűlölik! Vigyázat! Már mosolyognak rájuk, már pénzelik őket, már baj van!

Mindenfélét megpróbálok. Egyenesen a portáshoz fordulok:

- Megmérjem a vérnyomását? - A portás unatkozik, és néha megméreti. Mehetek fel. Vagy megkérdezem: - Ez a 111? Ide hívtak vérnyomást mérni. Elvesztettem a nevét. Nem tudja véletlenül, ki lehetett? - A portás mindent tud...

- Igen, a 14-es ajtó. Az asszony mindig panaszkodik a lépcsőn, hogy fáj a szíve...

Örülök, ha összejön az egy napomhoz szükséges négy-öt eset. Van olyan, aki megkér, jöjjenek hónaponként. Talán majd sikerül szerezni száz biztos esetet... Ha megvan a tíz líra, bezárom a boltot. Nyolcból eszem, művelődöm... élek. Kettőt elteszek házbérre és előre nem látott kiadásokra.

Lassanként annyira rendbe jövök, hogy újra észreveszem a külvilágot. Amikor nem aludtam, elaludtam az eseményeket. Német-francia tárgyalások folynak. „München szellemében” - írja egy újság. Ezt a szellemet a Rajna jobb partján szeretik jobban.

Személyes ügyeimmel is foglalkozom. Leadom új címemet a hercegnél. Hozzátehetném, hogy most én is nemesi palotában lakom: ez volt egyszer a régi, elegáns Róma - Rossini itt lakott a közelben, a Via delle Vacchében, a Tehén utcában. Itt áll Pacelli bíboros szülőháza. Szegény emberek foglalták el a téglapadlós, sötét, várfalú építményeket, műhelyek lettek a kocsi-színekből - de most én is hatalmas kapun, árkádok alatt vonulok lakosztályomba.

Amadeo a nagy borraival óta különösen kedves hozzám. Akarok-e egyedül zongorázni? Persze!

- Egyedül él a herceg?

- A hercegnő évek óta nem mozdult el a Padova közelében fekvő birtokáról. A két fiú is a padovai egyetemen tanul. A kislány, Diana, a Sacré Coeurben van. Igen, a herceg most egyedül él.

Bakóékhoz is elmegyek - a „földrajzi társaság” Sommer és Molnár elutazása óta úgysem ülésezett. Virággal állítok be - kicsit rossz a lelkiismeretem. Szégyenkezem azok előtt, akik hajléktalanságom idejéből ismernek, mintha valami rossz fát tettem volna a tűzre. Magyar társaság van nála: két futballtréner.

Megtudom, hogy közel százan vannak. Itt van a zömök Kertész Kettő, az MTK halhatatlan hátvédje, Schlosser, a gólkirály...

- A magyar trénerek a legjobbak - mondja az egyik -, de egyet mi sem tudunk megmagyarázni az olaszoknak: hogy a játékot tizenegy ember játssza egy labdával. Ezek itt mindig azt hiszik, hogy tizenegy labda kellene!

Bakó érdeklődik, hogy miből élek. Elmondom neki, gratulál. - Ez kell a népnek! Látnod, én tudom, hogy a pszichiátria csak játék. Tudod, mit csinálnék, ha pénzem volna? Egy kalciumbárt! Valahol a Piazza Colonna közelében. Aki bejön, tíz líráért kap egy kalciuminjekciót, egy vitaminpirulát, megmérnék a vérnyomását és a tüdőkapacitását, esetleg meg is borotválánk, egy év alatt milliomosok lennénk. Tessék besétálni! Az egészség forrása! Minden vendég ingyen kap egy pohár húgysavoldó folyadékot.

- Mit?

- Egy pohár vizet. Nem tudod, hogy a húgysav vízben oldódik?

Bakóné szégyelli magát - ő a tudóst szereti férjében.

- Ha tudnád, milyen komolyan mondom! Aztán hozzám fordul: - Nem jól csinálod. Be kellene ülnöd egy patikába. Itt a beteg előbb a szomszédasszonyhoz fordul, aztán Szent Antalhoz, aztán a patikába megy. Hol jön itt az orvos? Ül be egy patikába, és várd, hogy a sült galamb repüljön be a szádba!

A rendőrök és a portások! A patikában biztonságban volnék! A Via della Rapa sarkán kezdődik az a szűk kis sikátor, amely a Piazza Navona fenséges teréhez vezet. Még a tér előtt illatozik egy ősrégi patika. Kék feliratú porcelánbögrék és ódon mozsarak közt főzi itt a patikus a hashajtót, amelyért a környéken lakók az utcát Via della Purgónak nevezik. A patikussal már többször beszélgettem, azt hiszem, lehet neki az ügyről szólni. Előadom a tervemet:

- Mi lenne, ha egy-két órát vérnyomást mérnék a boltjában? Úgy látom, úgyse nagy a forgalma.

Nem bánja, de beszéljek előbb a patika orvosával.

Az öreg doktor bácsi nagyszerűen illik a porcelánedények közé. Római, s mint ilyen, rendkívül szíves az idegenekkel. Kétezer év óta nemzetközi város, impérium fővárosa, egyház fővárosa... hogyné értené meg a föld minden fiát.

- Mióta van Olaszországban?

- Tetszik Róma?

- Ó, igen, igen.

- Jól ért olaszul?

Előadom a tervemet: öt itt benn, kámforillatú kuckójában nem fogom zavarni. Sőt, ha túl magas vagy túl alacsony nyomást mérek, behozom a páciens. Legjobb volna, ha délelőtt is eljönnék meg délután fél hatra, amikor ő kezdi a rendelését.

- Jól van. Benone.

Beülök a patikába, egy kisasztal mellé, és kiírjuk: „Vérnyomásmérés 2 líra.” Kisül, hogy a patika nem is megy rosszul. Sohasem üres. Csak a régi bögrék pihennek üresen. A patikus a pult alól varázsolja elő a hashajtók változatos tömegét. Az orvosságokat egy irtó csúnya nápolyi nő főzi baloldalt, a laboratóriumban. Jobboldalt rendel az orvos, hátul a raktár sötétlik.

A patikus napközben elmondta törzsvendégeinek: vérnyomásmérő-szolgálatot létesítettünk!

Este fél hatkor néha már hárman is várnak.

Mérem a nyomást, és szépen felírom a patika papírára: 1938. dec. 2. Név. Kor. 142/102.

- Tessék.

- Ez rendben van így?

- Száznegyvenkettő... Hány éves? Harmincnyolc? Kicsit magas. Százharmincnyolc elég volna. Jó lesz, ha beszél a doktorral...

- Veszedelmes?

- Szó sincs róla. De jobb, ha beszélünk.

Bemegyünk a kisszobába. Mindnyájan igen komolyak vagyunk. Ez olyan, mint egy igazi tárgyalás.

A bíró a karosszékekben ül. Bevezetem a vádlottat. Leültetem egy kis, kerek székre. Ilyenkor mindig a karosszéke a tekintély. Csendet kérek. Megkezdem a vádbeszédet.

- Tekintetes doktor úr! A vádlott harmincnyolc éve dacára száznegyvenkét milliméter higanynak megfelelő nyomást mutat a jobb kar arteria brachialisában. Ez vétség a szabály ellen, miszerint a vérnyomásnak annyival kell fölülmúlnia a százat, ahány éves az illető.

A pártatlan bíró arcerebbenés nélkül hallgat. Nem ítélezik, mielőtt a vádlott szóhoz nem jutott.

- Dohányzik?

- Igen.

- Iszik?

- Valamit.

A bíró gondolkozik. Vajon mi lesz az ítélete? Még nem szabad kimondania. Még egy próbát kíván. Előveszi csöves sztetoszkópját, és az asztalon keresztül a páciens szívének szegzi. Egy feszült, izgató percen át figyel.

Aztán kimondja ítéletét:

- Depressint vesz. Három tablettát naponként.

A páciens még megkérdezheti:

- Evés előtt vagy után?

- Húszerccel étkezés után!

Aztán, hogy a büntetést jó tanáccsal enyhítse, megint:

- Vigyázat azzal a cigarettával!

A depressin ártalmatlan szer. Jódkálit, fokhagymakivonatot, viscum albumot és egy tizedmilligramm nitroglicerint tartalmaz. A pult jobb oldalán áll.

Az eljárás alacsony vérnyomásnál pontosan ugyanez, csak az ítélet más. A vádlott coramint kap, kétszer húszerccet. Ezt baloldalt őrzik.

A harmadik napon már tökéletesen tudjuk szerepeinket. Úgy megy, mint a karikacsapás. Depressin és coramin. Jobb és bal. Coramin és depressin. Eleve ismerjük az ítéletet.

Ebből élek, a doktor is keres, a patikus is. A beteg is meg van elégedve.

Ennyiben különbözik eljárásunk attól az igen hasonlótól, amelyet a Tevere parti, vörös téglás Rendkívüli Bírósághoz címzett épületben celebrálnak szünet nélkül, mind kevésbé ünnepélyes körülmények közt.

15. fejezet

„L’odeur du monde est changée” - Megváltozott a világ szaga -, mondja Duhamel egy könyvében, melyben egy élet fordulópontjáról beszél. Semmi sem jelzi a változott világot jobban a más illatú levegőnél. Más világba léptem Rómában, ebben a városban, mely a világtörténelem ősi és csendes tanúja. E világban a Piazza Navona vidéke az eleven múlt, nem halott múlt, mint a Forum. A fűszeres illatú patika e védőrendszer belső köre - kámforszagú rendelője, gőzökkel telített, rendetlen laboratóriuma pedig titkos búvóhelyek:

Itt bújok meg, míg künn vadásznak.

Itt ismerem meg a jóságos gyökereket és kérgeket, amelyek eddig csak név és képlet voltak a fejemben. Úgy érzem, szívből meg kellene hajolnom a gyűszűvirág száraz levelei előtt. Hasonló tisztelettel nézem a kínacserje világosbarna, könnyű s rostokra szakadó kéregdarabkait - gyilkos lázak keserű ellenségét, melynek porát egykor a jezsuiták arannyal mérték. Radix rhei és cortex condurango, sarsaparilla és valeriana ismerőseim lettek. Szinte várom, hogy megtaláljam az unikornis szarvából készült port, a száraz múmiát, a piócásüveget.

- A Trasteverén van egy patikus, akinek még van piócája, és egész jól keres vele - mondja az öreg doktor. - Mi haladunk a korral, sajnos - teszi hozzá.

- Maga nem ismeri Rómát - mondja aztán szemrehányóan.

- Tíz évvel ezelőtt már jártam itt - védekezem.

Az öreg erre valóban megenyhül egy kicsit, mintha azt mondtam volna, hogy a beteg vérnyomása nem is száznolcvan, hanem csak százhetvenöt.

- Huszonnyolcban - mondja - még állt a Borgo. Még megvolt a gyönyörű kis tér, fele úton a Szent Péter és az Angyalvár közt, ahol Raffaello háza állt. Úgy búsul most ott a régi kút a közepén, mint az elveszett gyermek. Maga látta? Emlékszik, milyen volt az, amikor az ember a szűk kis utcából kibukkant Szent Péter terére? Látta a tetőket, a teraszok lebegő kertjeit az Angyalvár bástyájáról, onnan, ahol Cavaradossit lövik agyon a „Toscá”-ban?

- Emlékszem - mondom, de nem mondok igazat. A sivár telek a Borgók helyén úgy eltűntette a régi képet, mint a kövérkés kis asszony a kútszemű kislányt.

- Mire emlékszik maga!? - int le a doktor. - A lépcsőházak, a boltíves kapuk, az ósdi rézlábasok az ósdi konyhákban. Ott kezdtem a praxisomat. A St. Spirito-kórházban voltam asszisztens, ott, a Borgóban. Ismeri?

- Jártam arra.

- Még nem volt bent! A könyvtárat kellene megnéznie! De ki jár ma oda! Lancisi gyűjtötte! 1720 körül halt meg, azt hiszem, 1721-ben. Azóta egy könyv sem mozdult el a helyéről. Ott várják Galenus és Hippokratész tanítványait. Szűtte könyvek, száraz pergamenek, de mennyi bölcsesség! Ne higgye, hogy a régi orvosok szamarak voltak. Még mindig tanulhatnánk tőlük. Nézze meg a Santo Spiritót!... És látta még a régi negyedet a Piazza Venezia és a Colosseum közt? A régi Accademia St. Lucát? Tudja, hogy én még nem mentem végig a Via del Imperón? Nem is fogok. Sírnom kellene. Borzasztó, mit csináltak Rómával az olaszok.

Kicsit csodálkozva nézek rá: nem azt mondta: „a fasiszták”. Azt mondta: „az olaszok”!

- Amikor 1871-ben betörték a Porta Piánál, higgye el, nem volt dicsőség rést lőni a falba, az apám bebújt a pincébe, és három hónapig nem jött elő. Látta itt a sarkon túl Lancelotti herceg palotáját? Az bezárta a kaput, és ötven évig a hátsó ajtón járt ki és be. Várta, hogy kivonuljanak az olaszok. A bíbornokok kocsin jártak, nem léptek a város kövezetére. Mi nem hívtuk Garibaldit, nekünk nem kellettek a Savoyák. A pápa alatt nem fizettünk adót, és egy birka négy baioccóba került!

Mutatja, mekkora rézpénz volt a quattro baiocchi.

- Ott kezdődött a baj. Fővárost akartak. Megépíthették volna a kapukon kívül, volt ott hely elég. De ők ide akartak jönni. Idetelepítették Milánót, a bérházakat a Piazza Barberinire! Ők a régit akarták elpusztítani. Csodájára járna a világ a régi Rómának! Milyen volt a Capitolium, amíg azt a márványketrecet nem emelték föléje! És most úgy bánnak a város húsával, mintha meg kellene küzdeni vele, mert hátráltatja a közlekedést. Még gyorsan lerombolják, ami megmaradt. Légiháborúról beszélnek? Itt már volt. Ide már jöhetnek a bombával. A Borgók már eltűntek. Egy szép nap kipucolnak mindent itt a mi vidékünkön is. Addigra én, hála Istennek, már a csúcsos fák alatt leszek.

Nekem, aki a régi csodákat nem ismertem, még az is sok, ami megmaradt. Élvezem lakóházam várszerű falait, hálás vagyok az utcának, amely túl szűk ahhoz, hogy autót engedjen hepehupás kövezetére. Itt ebédelek, a rosticceriában, itt vacsorázom az eleven lángon süttött, paradicsomos, sajtos lángost: a napolyi pizzát.

Itt van a borbélyom is - hisz ő vezetett ebbe az elvarázsolt városrészbe. Vele is igen jóban vagyok, mióta zenei ambícióiról beszélt. Már ismerem élettörténetét: Siracusában élt, inaskora óta szocialista párttag volt. Már saját műhelyében dolgozott, amikor jöttek a fasiszták. Egy szép napon beidézték a párthelyiségbe.

- Lépj be rögtön - mondták -, karriert fogsz csinálni.
- Nem lépek be.
- Ripityára verjük a boltodat.
- Fogadok, hogy nem.
- Holnap majd meglátod.

Hazament, elővette a kisfejszét, és aznap este úgy elintézte a tükröket és székeket, hogy a fasiszták se csinálhatták volna szebben. Aztán eljött ide. Három évig újra mint segéd dolgozott. Most nyomorult kis boltja van, de újra a maga ura. Itt nem bántják. Jól borotvál, és szent meggyőződése, hogy többet ért a külpolitikához, mint Ciano külügyminiszter. Igaz, hogy ezzel nem áll egyedül a borbélyok közt.

- Itt a városban alig érezni a fasizmust. De vidéken mindenkit számon tartanak!

Sokszor figyelem munka közben. Ha rokon érzelmű ember állát kaparja, beszél. Ha ismeretlen tér be, s ha az ismeretlenre ráillik Attilio mesteri leírása, úgy elhallgat, mintha süketnéma volna.

- Tudja, ki él itt a legbiztonságosabban? - kérdi egyszer bizalmasan. - A süketnémák. A Chiesa Nuova mellett van a klubjuk. Azokat nem lehet nyakon csípni. Azok megmondják a véleményüket.

Előretolja az állkapcsát, vízszintesen elhúzza a borotvát a nyaka előtt.

- Én is elmondom, szó nélkül is!

Lehet, hogy Bakónak van igaza, és egyszer csömörbe fül ez az egész fekete diktatúra. De a Népszövetségnek gondoskodnia kellene valahogy egy kis mintadarabról. Hadd legyen hová vinni a hívőket egy fél évre, egy évre. Könyvből nehéz megtanulni, mit jelent az: „Vezérek” uralma alatt élni.

Itt, ebben a városrészben vannak percek, amikor én is elfelejtem: ha behúdom a függönyt az ágyam előtt. Hallottam, hogy a felhőkarcolók tetején néha cérnakorlátot vonnak a gerendák oldalára; hogy a munkások biztosabban érezzék magukat. CERNakorlát a szakadék szélén az én függönyöm is.

A háziasszonyt még nem láttam viszont. Marióval, a szoba bérlőjével egyszer beszéltem, vasárnap délelőtt. Egyszerű gyerek, dél-olasz. Ő tartja el öreg szüleit, sőt, testvérét s annak két kisgyerekét is. Sógora Abesszíniában elesett. Egy alkalommal hatszáz olasz pusztult el egy nap alatt. Törbe csalták őket, az újság persze hallgatott az esetről. De a testvére folyamodott az Afrika-ügyi minisztériumhoz, s ő így kapta meg az állását. Nem a minisztériumban, de a tőlük függő banánmonopóliumban. Minden krajcárt hazaküld, s délután kettőtől este tízig még valahol dolgozik. Ez a pénz az övé.

Egy pontban máris igazi római lettem: nem mozdulok ki kerületemből, a Hídhöz címzett városrészből, ha nincs rá feltétlenül szükségem. Már azért se, mert a ringlispíl-villamoson csak aludni jó, de közlekedési eszköznek nem felel meg. Be sem mer jönni a városba, a fal körül kering. Az autóbusz drága, zsúfolt, kényelmetlen. Az igazi római nem utazik, hacsak nem lakik az állomás mellett.

Néha kimerészkedem vérnyomást mérni, de már csak azokhoz megyek, akiket ismerek. Messze lakó páciensekről csendesesen lemondtam. A leghosszabb séta, ha németórát adok Aldónak, vagy ha a honvágy elvisz a Grecóba, ahol most szívesen fizetek egy süteményt az ír bárdnak.

„Thank you, Great Blood Pressure Measurer!” (Köszönet önnek, ó, Nagy Vérnyomásmérő!)

Aldo valóban megfeszített szorgalommal tanul. Jó feje van s hallatlan ambíciója. Tudja, hogy „kultúregyezmény” létesül Olaszország és Németország közt - a karrierje függ a der-die-das-tól. (A der ez esetben: der Führer.) Ő elhatározta, hogy legalábbis államtitkár lesz:

- Mit gondolsz, miért tettem le a doktorátust a politikai tudományokból? Három évig jártam az egyetemre! És mért vett részt az apám a Marcia su Román? Hogy örökké kishivatalnok maradjak?

- Az apád Mussolinival masírozott Róma felé?

- Nem masírozott, de sürgönyözött, hogy szimpatizál. Ez ugyanannyit ér. Különben a Duce nem masírozott, hanem várta, hogy sikerült-e, és másnap jött hálókocsin. Mondd csak még egyszer:

„Die Erben des Knaben haben drei Ziegen”¹⁹ ... jövőre értenem kell már a rádiószöveget is.

Nekifekszi az igeragozásnak.

- A németekkel nem jó tréfálni.

A franciákkal viszont jó. Az ellenük irányuló újsághajszák fő része a vicclapoké: „Ça, c'est Paris” (Ez Párizs) felírás alatt ontják a karikatúrákat, melyek szerint a francia nők megcsalják a férjüket, akik ezt vígan tudomásul veszik, reggeltől estig szeretkeznek, de gyermeket nem szülnék, hacsak nem négert. Dekadens, részeg francia tiszték értelmetlen dolgokat mondanak a „fiatal népekről”.

Aldo erről nem nyilatkozik.

- Ezt nem a mi ügyosztályunk intézi.

Bárki rendezi, alapos munkát végez. Mintha a színházban a fényszóró mindig egy emberre irányulna, s a sötétség elnyeli a színpad többi részét, úgy világítanak annak a másik ügyosztálynak az emberei arra, ami Franciaországban szerintük rossz vagy legalábbis lepocskondiázható. Nehéz megmondani, hogy mi az értelme ennek a tevékenységnek, most, amikor a napokban kellene aláírni a francia-német barátsági szerződést. Nem tetszik az olaszoknak ez az új fordulat? Vagy jobb feltételeket kap Németország, ha a franciák félnek a nyolcmillió bajonettől? Jól átgondolt haditerv szerint mocskolják az olaszok a franciákat, a németek az angolokat? Vagy helyesebb volna ebben mélyebb véleményeltérést látni a két politikai irányzat közt?

Tény az, hogy a fénykörben, melyben nemrég a mecset képe díszlett, most Marianne torzrajza jelenik meg. „Nincs olyan elvesztett háború, amelyből ne lehetne egy olvasókönyvnyi dicsőséges epizódot írni” - s nincs olyan nemzet, melynek történetében ne volna Panama, Kékszakáll és sedani vereség. A szeméttel való dobálás persze csak egy része a harcnak - idealizmust, nemes és szívhez szóló hangokat nyilvánvalóan szintén más ügyosztály rendez. A fényszóró kéréjében megjelenik egy katonatemető. Bligny mellett a múlt világháborúban egy olasz hadosztály derekasan harcolt, és sok halottat vesztett. Ezek mostanáig francia földben nyugodtak, ott várták az arkangyal kürtjét. Most a minisztérium szócsövei trombitálnak felettük. A kis francia falu nevét egy hét alatt megtanulja az ország. „Haza kell hozni szegény halottainkat!” Acélsisakban gyűjtenek pénzt, megindul a sürgönykórus. „A blignyi temetőben fekvő katonák hozzátartozóinak a vitézségi éremmel kitüntetetteknek Bligny ügyében.” Az

¹⁹ A fiú örököseinek három kecskéjük van.

aranyérmesek sürgőnye a hadügyminisztériumnak. A Duce sürgőnye a párizsi olasz fasciának. Közlik a német sajtó véleményét az esetről. Csak a blignyi földben nyugvó csontok hallgatnak konokul.

Meg kell látogatni Cabillaud-t. Úgy szeretnék hallani egy francia hangot, amely mindenre megfelel! Kétlépésnyire lakunk egymástól, hisz a francia templom a Piazza Navona túloldalán áll. Nem kell elhagynom szeretett városnegyedemet. Valahányszor még elindulok fekete skatulyámmal, mellette megyek el - ugyan a szenátus épülete és Szent Lajos temploma közt is áll egy titkosrendőr, de ettől nem félek, már ismer. Orvos és titkosrendőr nem szeret ismerőst kezelni.

Cabillaud kissé csodálkozik látogatásomon. Talán azt hiszi, hogy gyónni jöttem, vagy lelki meghasonlásról fogok szólni. Úgy ül háromszáz kötetnyi görög és latin egyházatyái előtt, mint egy szivarozó apostol.

- Rég nem találkoztunk.

- Nem járok már a Grecóba, itt a közelben, egy patikában dolgozom. Gondoltam, erre járok, megkérdem, nem orgonázhatnék-e néha... egy kis Bach jót tenne...

- Nem tőlem függ, fiam. Én a Sacre Coeurnek vagyok lelkiatyja és gyóntatója, s ott fenn nincs orgona. Az apácák harmóniumkísérettel énekelnek. De mindenestre megemlítem a regnus chorinak, ha látom. Tudom, mennyire kívánja.

- Mit gondol, reverendissime, lesz háború?

Messzire néz, nem tudom, a múltba-e vagy a jövőbe.

- Az emberek nem tanulnak. Az a baj, hogy a nagy igazságokat, az egész fontos dolgokat pár szóban össze lehet foglalni, de még nagyon nagy könyvekben - a patrisztikára néz - se lehet közölni. Hogy mi lesz? Kérdezze meg Nostradamust, a nagy látnokunkat. Csodálatos dolgokat mondott!

- Mit mond a mai napról?

- Azt majd holnap tudjuk meg. Tudós verseit úgy összedobálta, hogy külön tudomány kiigazodni benne. Próbálja meg, fiatal barátom! Mi ez a fekete skatulya?

- Egy páciensemhez indultam vérnyomást mérni. Talán megmérjem a vérnyomását, Monsignore?

Nem hiszem, hogy kíváncsi, meglep, amikor azt feleli:

- Pourquoi pas? (Miért ne?)

Talán unatkozik itt, a könyvek közt. Talán ő is azok közé tartozik, akiket minden érdekel, ami a testüket érinti.

Felfújom a mandzsettát, tapogatom az eret. Ejnye! Az ósdi skatulya skálája alig ér fel ennyire. Vérnyomása 255.

- Nos?

- Magas, Monsignore. Meglehetősen magas.

- Ez mit jelent?

- Jó lesz vigyázni, Monsignore! A szivarok! (Nem merem mondani, hogy szedjen depressint.)

- Oh la la! Egypár szivar! A francia követség egyik titkára nekem hozatja Havannából. Nem is szívok annyit. Négyet-ötöt.

- Ez nem sok. Évente?

- Mais non! Naponta.

- Akkor sok. A szív számológép. Szépen összeadja a napi adagot, és pár év múlva benyújtja a számlát. Ezeröttszáz egy évre, nem kevés!

- Mit csináljak?

- Maradjunk annál, hogy négy-öt szivar évente.

- Maguk orvosok is azt mondják, hogy a lemondás mindig a legjobb orvosság. Szeretném tudni, mit tiltottak meg Amerika felfedezése előtt.

- Akkor még nem volt vérnyomásmérő!

- Tudja, mit? Lemondok arról, hogy még egyszer megmérsem. De ettől eltekintve nézzen fel alkalomadtán, mondom, beszélek az orgonistákkal.

Milyen komoly embernek tartottam Monsignore Cabillaud-t! Most kisül, hogy jóslásokban hisz! Nostradamusban! De ismeri a francia követséget - jó lesz jóban maradni vele. És jólesik belépni ide, francia területre, ahová a szörnyű újságokat be sem engedik. Itt az olasz lapokat a pápa Osservatoréja képviseli, s ebbe Aldóéknak - vagy ama másik ügyosztálynak - nincs beleszólása.

A december még Rómában is hideg, annál is inkább, mert a város építői csendes optimizmussal mellőzték a kályhákat. A kettős ablakokat sem ismerik. Szobám téglapadlója jéghideg, a függöny mozog az ajtó alatt behúzódó légvonattól. Hirtelen rájövök, hogy az ágy nem minden: mézesheteink elmúltak, már nem vetem magam nyolckor a takaró alá, már nem szorongatom görcsösen a lakáskulcsot a zsebemben, mint ritka kincset, néha elmegyek moziba, ahol két óra hosszat hallgatom a vetítőgép érthetetlen olasz beszédét... Néha visszahív a Greco, ahonnan Sommer, Rosenwurz és Molnár immár oly régen eltűntek, a „földrajzi társaság” vesztére.

Pogány Péter is ritka vendég, mert disszertációján dolgozik. Egyszer találkozunk.

- Hol dolgozol?

- Egy patikában. És te?

- A Biblioteca Nazionaleban. Ha ráérsz, egy délelőtti gyere fel.

- Szívesen. Akár holnap is. Szeretnék végre olvasni is!

A svéd festő is megjelenik. Adósa vagyok egy látogatással, kíváncsi vagyok munkáira, és szeretném svéd tudásomat is felfrissíteni. Elbúcsúszom Pogánytól, és üdvözlöm Andersent.

- Megígérte, hogy egyszer megmutatja a képeit!

- Akár ma este. Jöjjön át a műtermembe.

A Via Margutta csendes utcának született. Megbújt a Pincio tövében, s átengedte a forgalmat a vele párhuzamosan futó Pávián utcának, amellyel elejét és végét egy-egy rövid köz köti össze. Ha néhány, az utca szintjén fekvő műterméből nem lesz autójavító műhely, megmaradt volna a nyugalom szigetének. Montmartre-stílusú mulatója, kávéháza nincsen. Józan utca. Gipszöntők, keretezők, egy fotográfus a polgárai a Margutta-köztársaságnak. Művészei - akiket professore cím illet - kormányozzák. A házak tetején műtermek ülnek, a nagy ablakok

úgy nézik a Villa Borghese zöldjét, mintha melegházak lennének, melyekben ritka virág terem.

„Mák Endre”, áll Andersen műtermének ajtaján.

- Nemsokára indulok, akkor visszajön a tulajdonosa - mondja Andersen -, bocsásson meg, ha előremegyek. Kicsit nehéz megtalálni a helyes utat. Maradjon csak helyben.

Felkattintja a villanyt, és már látom, miért nehéz: pár tucat, inkább pár száz üres borosüveg áll a padlón, s közöttük utcák vezetnek a kandallóhoz, ablakhoz, egy íróasztalhoz.

- Nemsokára indul? - kérdem.

- A karácsonyt még itt töltöm, aztán megyek haza. Nem akarok bajba kerülni!

- Háború?

- Valami készül. Tudja, a németek minden tavaszra készítenek valamit. Tudja, mi történt velem, amikor lejöttem? Koppenhágában beszállt egy német úr a fülkémbé. Egyedül voltunk, beszélgettünk. Rendkívül művelt ember volt, érdeklődött a festészet iránt, Koppenhágában minden képet ismert. Örült, hogy svéd vagyok, azt mondta, a dánok még mindig a düppelni sáncokról beszélnek, nem értik az új Németországot. Egyszerre feláll, és egy állomásépületre mutat:

„Nézze, ez az én állomásom!”

„?”

„Vasúti szakértő vagyok, a berlini forgalmi iroda vezetésében dolgozom. Ha esetleg kényszerítenek átvenni a dán forgalmi rendszert, például, ha egyszer gleichschaltolni kell az európai forgalmat, akkor itt lesz az irodám. Már egészen rendesen tudok dánul. Itt kétszáz-nyolcvannégy vonat megy el naponként, ezeknek hetvennyolc százaléka tehervonat.”

- Ezeket a számokat mondta. Tudta a váltókat és a szemaforokat is. Januárban mindenesetre hazamegyek.

Szememmel keresem képeit, de nem találom őket. Egy furcsa, barnára aszott koponya díszíti a kandallót!

- Szobor?

- Kapucinus!

- Koponya?

- Igen. Fenn a Via Venetón van a kapucinusok temetője, egy templom pincéjében. Förtelmes bolt. Száritott páterek nyitott koporsóban, csigolyagyűjtemények, csonthalmok. Ott loptam. Hazaviszem emlékébe.

- Ha rajtacsíplik!... Itt száz éve még megkövezték azt, aki nem térdelt le a processzió előtt!

- Az ajtóban áll egy vén, szakállas fráter. Ezüst ötlírást mutattam neki. Erre úgy meghajolt, hogy nem látta, mi van a kezemben.

- Öt líra szép pénz - mondom tisztelettudóan (négy pizzanap!).

- Hamis volt - mondja komolyan Andersen.

- Hamis?

- Vigyázzon, ha ötlírást kap! Csapja földhöz, hogy milyen a hangja. Én is pórul jártam kezdetben. Száz lírát váltottam, csupa ötöst kaptam. Öt hamis volt köztük. Persze, megpróbáltam kiadni, de mindenki ravaszabb volt nálam. Nem maradt más hátra, nem akartam eldobni a pénzt, egyszer a St. Pietróban voltam, ott, ahol a Szent lábát csókolják, és bevágtam a pénzt a perselybe.

- A papok biztos kiadták.

- Biztosan. Tudniillik, az igaziakat vágtam be, tévedésből. Mondja, föltűnt már magának, hogy Szent Péter lábujján kívül mi a legelhasználtabb testrész a templomban?

- Nem.

- A Canova sírt őrző angyalainak a hátulja. Ilyenek a hívők.

Andersen mesél, de én a képeire vagyok kíváncsi.

- A képei?

- Rengeteget dolgoztam: Olevano tájképe. A Szent Márk tér. A lateráni Bazilika képe, ahogy az őszi, száraz ágak közt megjelenik. Egy júdásfa a Gianicolón, melynek virágzó, rózsaszín ágaira ibolyaszínű glicínia kapaszkodott...

- Hol vannak a képei?

- A fejemben. De minden vonást leírhatok magának. A vászonra vetni, az már nem munka. Kulimunka. Játék. Látni nehéz. A színek kiválasztása, az összhang, a kompozíció. A természet játszik, a művész alkot. A valóság a gépé. A művészet az eleven szellemé. Én sohasem törődöm a tisztára mechanikus dolgokkal.

Föláll, s halálos biztonsággal kihalássza a sok üveg közül azt az egyet, amelyben még van vörös bor. Tölt és iszik. Én is iszom, hátha akkor tisztábban látok.

- Látni, az a művészet. A legnagyobb művészet, higgye el, álmodni. Aki az álmát sűrű szimbólumaival versbe önti, az költő. Aki olajba festi, művész. Művésznek lenni, azt jelenti, hogy valaki helyesen, érthetően, tisztán, színesen álmodik. Olyan gyönyörűen, hogy álomba ringassa vele embertársait. Tudja, mit mond Musset a vers céljáról: „Éterniser un reve.” (Megörökíteni egy álmot.) A festészet ugyanez. Álmodni nehéz, uram. Pingálni könnyű.

- Töltsön még egyszer, kedves Andersen, azt hiszem, már értem...

16. fejezet

Másnap hírt hoz a hercegi portás: szombat este negyed kilencre meghívott a herceg.

„Milánói utamon sikerült néhány érdekes kottát szereznem” - írja Don Agesilao.

Milyen szépen rendben megy minden. A patikában, a mandzsettát pumpálva, jól el tudom képzelni, hogy itt fogok megöregedni. Egy szép nap talán én ülök a karosszékben, én mondom ki az ítéletet: depressint és coramint. Aztán eszembe jut, milyen szorgalmasan ragozzák a berliniek a szuahéli igéket, milyen buzgón tanulják a dán menetrendet, s félek, hogy mégsem lesz belőlem római doktor.

Pedig jó úton vagyok. Már egy fontos tényt megtanultam: az orvostudomány csak képleteiben, elvont elveiben nemzetközi. A betegágy mellett nagyon is nemzeti. Igen helyes berendezés, hogy a külföldi diplomát nem fogadják el: ezt itt a patikában jobban megtanulom, mintha az egyetemen babérkoszorút, laureát szereztem volna.

Minden kezelés az orvos és a beteg együttműködése. Nem lehet úgy kezdeni, hogy az ember filozófiaórát ad a betegnek. A lázas olasz hashajtót kér. Fülét vörösre gyújtja az orbánc, a nyaka feszül az agyhártyagyulladásban, de belére haragszik s az orvosra, aki még azt sem tudja: „Qui bene purgat, bene curat.” (Jól gyógyít, aki jól meghajt.) A patikus egytől tízig számozott meg egy fióksort, és sok időt takarít meg, ha jönnek az asszonyok: „Hashajtót egy ötéves fiú számára! Kiütése van.”

A kiütés rossz vért jelent, hashajtót igényel. A rühről évszázadok óta tudják, hogy a test nedveinek rossz vegyülete kis állatkákat hoz létre a bőr alatt. Erre is a hashajtó jó. Tavasszal eleve jó, lehetőleg vértisztító kúrával egybekötve. Így aztán nem csoda, hogy a fasiszták ricinusolajjal kezelték azokat, akiknek liberális felfogásában minden bizonnyal beteges tünetet láttak.

A gyulladást Galenus kifejezésével calornak nevezik - ez okozza a száj apró sérüléseit, a hasfájást, és egyik alfaja a riscaldo, a húgycsőgyulladás. A szív „aprókat füttyent”, ha beteg. A pleura egy külön, veszedelmes betegség. Az ízületi fájdalmakat a hangyasavak okozzák, melyeket bizonyos sókkal ki lehet mosni. A köhögés ellen szirup kell. A gyengeséget s idegkimerültséget, melyek fáradtságban s csökkent munkakedvben nyilvánulnak meg - tehát igen sűrű betegségek -, erősítő kúrával kezelik: kalciumot, vasat és vitaminokat kell az érbe fecskendezni, mert a szájon átmenve elveszítik csodálatos hatásukat.

Jaj annak, aki ezeket a dogmákat meg merné támadni! Tekintélyét veszti, még ha hófehér is hosszú szakálla.

1938 végén a szulfamidok lassan megjelentek a köztudatban is. Legenda kísérte őket: a tojás méreggá változtatja a fehér port. Még tojásos tésztát sem szabad aznap enni. Ez a titokzatos antipátia nagyban növeli az új szer nimbuszát.

A tapasztalatlan orvos előírja a gyógyszert, és csodálkozik, ha nem használ. Nem gondol arra, hogy a páciens a biztonság kedvéért hashajtóval vette be!

Most már bemerészkedem a laboratóriumba, és felveszem a diplomáciai kapcsolatot Signorina Mariával, a nápolyi kisasszonnyal. Arca kicsit hasonlít az ír költő Don Quijote-i arcára, de ferdébb, és valamivel kevesebb a szakálla. Nem értem, hogy ebben a rendetlenségben hogyan tudja megkotyvasztani azt a sok receptet.

Aztán rájövök. Nagy mennyiségeket főz. Dott. Vacchi, folyékony I., folyékony II., folyékony III., olvasom három hatalmas üvegen. Dott. M. por, Dott. M. kenőcs, áll két impozáns skatulyán. A környéken összesen négy orvos dolgozik - meg a miénk, aki inkább csak passzióból jár be, mert már régen átadta praxisát a fiának. Egy doktor se ír négy receptnél többet - egyszerűbb kész készítményt adni, sok cég külön elszámol az orvosokkal, ha egy bizonyos számú receptre a cég áruja kerül. A jó Maria ezt a tizenhat szert főzi, hónapokra előre. A patikus a forma kedvéért kicsit megvárta a páciens.

Szívesen elülnék a patikában reggeltől estig. Az öreg rám testált pár intravénás kúrát, én kezelem a patikus idült visszereit, és örömmel segítek Mariának szódabikarbónát töltögetni apró zacskókba. Föllélegzem, ha belépek, és még függönyöm mögé is boldogan viszek egy kis kámforillatot.

De én olvasni akarok. Ha az ember evett is, aludt is, könnyen megkívánja a könyvet. Úgy érzem, a könyvvilágba merülve megtalálnám Arkhimédész pontját, azt a csendes pontot, amelyet a bölcs magában érzett, amikor a barbár római belegázolt a finom homokba vont körébe. Meg szeretnék kapaszkodni valamibe, ami igaz és örök. Cabillaud-nak megvan a hite, megvannak a jóslásai. De mibe fogózkodjam én a mecsetek, bálnavadászok, blignyi halottak, a sajt-ingek és a depresszió agyat szédítő forgatagában?

Ha matematikus volnék! Azt hiszem, valahol az egyenletek távoli, hűvös világában vannak szent meggyőződések, igazi vigaszok.

Megpróbálok az álló csillagokba kapaszkodni. Jöjjön a vég, a győztes paranoia, de lelje lelkemet fényévek messzeségében, távoli csillagködökön. Hiszem, hogy matematikai felkészültség nélkül is eljuthatok az emberi megismerés vigasztaló határára: hogy sikerülni fog megértenem a relativitás elméletét, mint ahogy minden számítás nélkül megértem, ami nem fért a salamancái páterek fejébe, hogy a föld gömbölyű, és mégsem csúszunk le róla, hogy nincs fent és lent... Hiszem, hogy a könyvtár is függöny köztem és az embervadászok, a hamis pénzverők és a propagandaminisztérium fényszórója közt... Ide akarok bújni.

Ma este elmegyek a herceghez, holnap pedig a könyvtárba. Don Agesilaót a történelem eseményei éppoly kevésbé érintik, mint páncélos őseit. Az új zongora érkezése volt itt az egyedüli változás az utolsó harminc (vagy százharminc) évben. A zenekönyvtár három kötettel gyarapodott: két Johann Christian Bach-koncerttel és Bach „Kunst der Fuge”-jának négykezes kiadásával.

- Szerencsém volt - mondja a herceg -, ez a német Bach Társaság legújabb kiadványa. Mindössze két példány jött Olaszországba. A Johann Christianok zenekari része pedig úgy van letéve, hogy két zongorán is könnyen játszható.

A herceg az igazi dilettáns lelkesedésével beszél. Tudom, hogy csökönyösen gyakorol. Vannak, akik negyvenedik évük körül jönnek rá elhivatottságukra: festeni vagy írni kezdenek, úgy küzdenek egy hangszerrel, mint a veszítő játékos a rulettel.

- Johann Christian - mondom én - Mozarttal egyenrangú művész. Kevesen tudják, hogy ő volt az első együttes mestere, melyben már csak hivatásos zenészek játszhattak: ez a London Professional Orchester volt. Sokat jelentett abban a világban, amikor a bécsi Operánál csak az olasz énekesek voltak hivatásos művészek. A spanyol lovaglóliskola lovászhai kürtöltek, az udvari levéltár írnokai hegedültek, és a dobokat a Burg őrsége adta kölcsön. Szegény Mozart eleget vesződött velük. Haydn zenekara kísérte Esterházy gróf kártyacsatáit. Amikor Schubert Napóleon előtt játszott, a társaság vígan folytatta társalgását. Amikor az emberek megtanulták, hogy a zenét csendben, csukott szemmel jó hallgatni, már a gramofon előtt ültek.

- Valóban érdekes, hogy Schubert Napóleon előtt is játszott. Bizonyára Schönbrunnban, a wagrami csata után. Napóleon zenei ízlésére jellemző, hogy Méhult nem szerette. Valahányszor látta, ő, aki mindenkit ismert, megkérdezte, hogy hívják. „Még mindig Méhulnek, Sire” - mondta a zeneszerző.

Leülünk játszani. Milyen csodálatos muzsikás ez a Johann Christian! Kár, hogy eltűnik apja árnyékában! De mégis akadt olyan, aki apjánál többre becsülte: az öreg János Sebestyén maga. „A fiaim - írja egy levélben -, Christian és Philipp Emmanuel, zsenge koruk ellenére nemcsak elérték, hanem felülmúlták készségemet.” („Haben ihres zarten Alters zum Trotz meine Fertigkeiten nicht nur erreicht, sondern dieselben übertroffen.”)

- Karácsonykor megismeri a fiaimat - mondja a herceg. - Rendkívüli emberek. Sport, történelem, természettudományok egyaránt érdeklik őket. Lányom is itt lesz.

Nem merem kérdezni, hogy Diana - hisz már tudom a nevét - tízéves palánta, tizenkét éves virág vagy tizennégy éves fácska-e.

- Ráér többször jönni e hónapban?

- Rendelkezésére állok.

- Holnapután negyed kilenckor.

- Boldogan.

Nem tudom, mit mondjak Amadeónak, amikor kienged. Csak nem adhatok borraivalót hitelezőmnek?

Reggel korán kelek, beszólok a patikába, hogy mától fogva csak délután jövök be. Délelőttöm a könyvtáré.

Pogány Péter leírása után rögtön megtalálom. A Pantheontól a Korzó felé menet nem lehet elhibázni ezt a várszerű tömböt, amely úgy pihen széles alapján, mint a mázsás súly a mérlegen. A jezsuiták emelték. Ők nemcsak mással, önmagukkal is szigorúak voltak: hallatlanul komor, megrendíthetetlen ez a tömb, még az ablakai is befelé néznek. A páterek minden kincsüket a templomra - Gesùra - pazarolták. Itt nem színaranyat kovácsoltak, hanem jellemeket.

Az olasz állam elvette az épületet, a benne levő könyvtárral együtt - de a vár tovább nevelt. Egyik szárnya gimnázium lett, a másik Nemzeti Könyvtár.

Kút csobog a kisudvarban. Vadszőlő béleli a nagyudvart. A rengeteg falak minden hangot visszafognak. A téglák szilenciumot parancsolnak. A könyvből fölemelt tekintet is könyvekre esik. A könyvek konokul hallgatnak.

A könyvek konokul beszélnek. Róma eleget harcolt velük s ellenük - itt gyártották az indexet, innen indultak az elégetési parancsok. Innen mennek ki a propagandaminisztérium tilalmai - de Róma mégis a könyvek városa. Sokkal több a pergamenfedelűek vendége, mint a vászonkötésűeké. Még az eltiltott könyvek is ott maradtak, ahol elítélték őket. Várták, várják az idejüket. Egy szép nap az olasz állam felszabadította az indexbe zártakat. Egy szép nap majd kiszabadulnak azok is, amelyeknek homlokára a cenzorok ráütötték a tilalom bélyegét. Az egykor uralkodók - a boszorkányégetés kézikönyvei, mint Martin Del Rio 1609-ből datált nagy munkája - visszavonultak a nagy csendben, mintha már végleg lemondtak volna a visszatérésről. Nem gondoltak arra, hogy újból eljön az ő idejük. Itt, a Nemzeti Könyvtárban, a Santo Spirito-kórház kincsestárában s a pápa Őszentségénél gyűltek és gyűlnek a könyvek, amelyek túléltek a tilalmakat. Fényes fegyvereket rejt a jezsuiták régi vára.

A katalógusok hosszú folyosóján megtalálom Pogány Pétert. Nagyban lapoz.

- Hogy megy a munka?

- Nehéz témát kaptam.

- Mit?

- Az aggkori zavarok kezelése a múltban. Latinul: „Historia medicinae senilitatis, sive medicinae gerocomicae.”

- Latinul szebben hangzik.

- A történelmi témát szeretem, azt hiszem, jó munkát fogok végezni. Most keresem Roger Bacon 1290-ben írt, „De retardanda senectute” című munkáját, ha ez is megvan, már egyenesben vagyok.

- Ilyen jól tudsz latinul?
- Mondtam, hogy filológusnak indultam!
- És megígérted, hogy bevezetsz az olasz irodalomba!
- Ha akarod, lemehetünk egy habos kapucinerre, és leülhetünk egy kicsit beszélgetni. Szívből hálás vagyok minden ürügyért, amivel abbahagyhatom a másolást. De el kell készülnöm, el kell indulnom!
- Lássuk azt a tejszínhabot; nemcsak kenyéren él az ember!
- Mit olvastál az olaszoktól? - kérdi.
- Semmit, még annál is Kevesebbet!
- Lehetetlen! Csak olvastad a „Pinocchio”-t!?
- A nevét se hallottam. Egy Marinetti-könyvet vettem, a „Divisione 28. ottobre”-t.
- Magyarul „Tuskó Matyi”-nak hívják.
- De hisz ezt olvastam. Imádtam! Ez olasz könyv? „Pinocchio?”
- Az, sőt a legolaszabb.

Húsz év távolából is emlékszem egy jelenetre. Hirtelen megérttem, ami csupán furcsának és értelmetlennek tűnt. Úgy érzem, tegnap történt:

Dél-Tirolban, Bruneckben nyaraltunk 1916-ban. Apám nem messze onnan, St. Paudesben volt ütegparancsnok. Így egyszer-egyszer bejött a káderhez, megölelhattuk. Mi gyermekek játszottunk még a katonatemető sírjai közt is. A temető valamelyik generálisnak volt a szeme fénye, mindennap kiparancsolt egy osztag hadifoglyot, akik virágot ültettek a sírokra, fakéregből és mohából koszorúkat fontak, gereblyéztek a lucfenyők alatt. Rendszerint csak egy öreg, szakállas, tiroli népfölkelő őrizte az olaszokat, az is a pipáját fogta, nem a puskát. Itt ültem, egy síron, egy délután, és olvastam a Tuskó Matyi kalandját a kék hajú tündérrel. Egyszerre csak odajött egy olasz, benézett a könyvembe. Most már emlékszem, hogy azt mondta: „Pinocchio!” „Nem pinokió - mondtam -, ez Tuskó Matyi.” Erre az olasz húzta az orrát, mutatta, hogy nő. Így nőtt a fabábu orra is, amikor hazudott. Szamárfület mutatott, és azt mondta: „I-ah.” Én is azt mondtam, hogy „i-á”, mert Matyi és barátja számárrá változtak. Megértettük egymást. Ott a sír körül szaladtunk, vígan iázva, aztán az olasz átlapozta a könyvet, megnézte a bálnát és a tűzevőt, és nagyon magyarázott valamit, és nagyokat sóhajtott... ez volt a „Pinocchio”!

- Nincs olasz, aki ne ismerné! Olyan sincs, aki valamiben ne hasonlítana rá. Pinocchio mindig jót akar, mindig csak az akaratereje hiányzik. A lelkiismerete egy beszélő tücsök. Álma a paese dei balocchi, a játékokország. Réme a nagy carabinieri. Nem lehet haragudni rá. Örökké a kék hajú tündérről álmodik. Látnod, egy dolog menthetné meg az országot. Ha Pinocchio személyesen fölmenne a Vezérhez, és mindenki nevében megmondaná, hogy az igazi izmus itt csak egy általános szabad pinocchizmus lehetne.
- Mindenesetre még egyszer el fogom olvasni.
- A „Szív”-et ismered-e?
- Igen, persze, hisz ez is olasz könyv.

- Több. Olaszország kapuja a Szív. Olaszországról csak olyan könyvben lehet igazat írni, amelynek a címlapjára egy nagy, piros szív van festve. Ne higgy azoknak, amelyeknek csizma van a címlapján. Ez az impérium a szívburokig terjed.

- A fasizmus...

- Már mondtam, hogy az nem komoly. Csak a felületet éri. Az ország bőrbetegsége. Violens ingdivat, fájdalmas jelvényjárvány. Megszűnik, esetleg recidivál, s újra megszűnik. A szívet nem érinti. Olvasd el a „Szív”-et. Megismered az olasz családot. Senki más nem ír olyan szerelmeslevelet a testvérének, az apjának, mint az olasz, és az anyjának is! A kisfiú, aki az Appenninektől az Andesekig megy, ez ő. Kayserling egyszer azt mondta, hogy itt matriarchátus van, anyauralom. Nem egészen helyes: itt anyaimádat van. Házi Madonna-kultusz. Anyámasszony katonái a hősök és a költők. Itt egy, egyetlenegy kincset nem lehet ellopni: az anyák szívét. A „Szív”-et olaszul kell olvasni. Más nyelven álomország pátosza. Olaszul igaz. Az igazi Olaszország az idegennek mindig álom volt, egy kicsit valószínűtlen, mesebeli, mint a kalifák Bagdadja. Még a címét se lehet lefordítani: évekig kell itt élni, amíg az ember ezt az edényt eleven fogalommal tölti meg. Tudod, kik itt a halhatatlanok? A szív fia. Menj ki az utcára, kérdezd meg, ki tud megnevezni három miniszterelnököt vagy három tábornokot a világháború idejéből, vagy hogy ki volt a miniszter öt évvel ezelőtt! Senki se tudja. A kis savoyai dobost, a nagyanyjáért vérző romagnolait ismerik. Élnek. Vannak. Halhatatlanok.

- Tudom, De Amicis írta...

- Ó! Csapnivaló, harmadrangú, üres fejű skribler. De remekelt. Erről a könyvről is elmondhatod, amit Unamuno mond a „Don Quijoté”-ről, miután lehordta íróját. „Nem az ő műve. Ő csak apja volt, az ország volt az anyja.” Nem az anyáé minden érdem, aki fájdalommal szülte?

- „Pinocchio” és a „Szív”... ez az olasz irodalom?

- Ez az, ami él. Vannak más könyvei is, majd ezekről is beszélünk. Nem akarod megnézni a tárgykatalógust?

- Megmutatod, hol van?

- Gyere, nekem is dolgoznom kell.

A katalógus kiváló: megtalálom a címeket, amelyeket keresek: Poincaré „Science et Méthode” és „La Science et l’Hypothèse”-ét már ismerem, de újra akarom olvasni. Aztán James Jeans és Eddington műveit, végül de Broglie-t és Reichenbach „Philosophie der Zeit und Raumlehre”-jét fogom átvenni. Elhatároztam, hogy úgy fogok olvasni, mintha vizsgára készülnek.

Bemegyek a titkárhoz a könyvtári igazolványért. Bajszommal idősebbnek nézek ki, a „tanárok termére” állítják ki a tesserát. Milyen örök város ez a Róma! Amikor a Colosseum oroszlánjait szentekkel etették, akkor hívták az ércből vert, négyszögletes jegyet tesserának. Szeretem ezeket a szavakat, amelyek kétezer éve kopnak az ajkakon, s még mindig nem koptak el.

Pár nap múlva kitűnik, hogy ez az igazolvány értékpapír: belépőjegy egy különös társaságba.

Szép békeidőben a nagy szállóknak voltak született nagy vendégei. A Riviérán, Londonban, Konstantinápolyban, a Tokatlyan halljában egyformán otthon voltak. Aki onnan nem ismerte őket, a filmvásznon barátkozhatott velük. A nagy, legendás könyvtáraknak: a British Museum-nak, a Biblioteca Nazionale-nak, a Library of Congressnek is megvannak a törzsvendégei. Ők, akik azon a limbuson élnek, ahol a könyvvilág a valósággal összefolyik. A könyvek szerelmi életének sáfárai. Az ő tollukon keresztül születik a sok könyvből az új, nagy mű. Aranyásók, akik egy maroknyi ércért évekig homokot lapátolnak. Embervadászok, akik árnyékokra és tükörképekre vadásznak. Halottébresztők, leválthatatlan örök.

Ezeknek a társaságába kerültem. Beültem az eleven lexikonok közé.

A nagy Brockhausban kerestem valamit - egy fogalmat, amikor valaki megszólított:

- Ön külföldi?

- Igen.

- Talán tud hollandul?

Hollandul ugyan nem tudok, de németül, angolul és valamit svédül. Ezenkívül cipőmnek szüksége van új talpalásra, mert a fegyenc igen ócska bőrt használt. Óvatosan azt felelem:

- Arra, amire önnek kell, bizonyára eleget tudok.

- Ez valódi szerencse! Sacco vagyok, a közgazdaságtan tanára. Szükségem volna egy holland fordításra. Keesing: „Het ekonomische Evengewicht” című művéről volna szó.

- Félek, hogy olasz stílusom nem megfelelő...

- Az nem baj. Nem akarom kiadni a munkát, hanem elolvasni. Ha egy kifejezés túl nehéz, fölírhatja franciául vagy angolul is. Én csak tudni szeretném, hogy mit tartalmaz a mű. - Aztán közgazdasági és pénzügyi professzorhoz méltó pontossággal hozzáteszi: - Oldalanként öt lírát fizetnék.

Ennyiért érdemes hollandul tudni. Két oldalból egy hónapig száraz lábbal elsétálok.

- Hány oldalas a könyv?

- Háromszáz. De nem sürgős. Ha száz oldalt ír egy hónapban, s elhozza...

Ezeröttszáz líra! Tulajdonképpen igazán egész jól tudok hollandul. Szótár van itt elég. Három oldalt három óra alatt megírok - akkor még mindig olvashatok kettőt, sőt többet is. A délelőtt az enyém marad, kettőtől ötig az ökonómiai egyensúlyé vagyok, öttől hétig a vérnyomásé, héttől kilencig a vacsoráé, kilenctől reggel hétig az ágyé... két órám Aldóé, néhány este a hercegé... s gondolataimat az álló csillagoknak szentelhetem, a ködök felé nyúlhatok, terjedhetek a fény sebességével, keringhetek a Tejút malomkerekén, űzhetem a tőlünk távolodó, a görbülő űrbe száguldó naprendszereket, és kereshetem a paragalaktikus mezőnyben a világnak amaz értelmét, amelyet e porszemnyi, euklidészi valóságban magam, úgy, mint tudóstársaim a könyvtárban, rendületlenül, de hiába kerestünk.

Megérkeztem a könyvtárba.

Róma, 1943

HAT ÉV RÓMÁBAN 1943

Végezetül úgy tetszik, itt e tájban,
Mit nem kínáltak és nem volt enyém,
A szőlők és az ódák otthonában
Gyökeret vertem s mélyre nőttem én.

És így talán, ha benne nyugszom egyszer,
Koporsómon, halotti ingemen
Átnőtt ciprus- és taxusgyökerekkel,
Nem leszek árva, nem oly idegen.

(Nemes Nagy Ágnes fordítása)

A történész azzal a jóhiszemű elképzeléssel lép a könyvtárba, hogy majd ott kihámozza az elmúlt korok képét. Egy dicső korszak, egy nyomorult évszázad, mindig hagy maga után egy tekercsnyi vagy egy hegynyi iratot. Az első - „békebeli” - s a második, már alaposabb világháború felmérhetetlen papírtömeget hagytak maguk után, és hosszú ideig elláthatják a történészeket. Hacsak Mars isten, kontár kísérleteit elszégyellve, következő jelenésében szénné nem égeti az előbbiekről krónikáit.

A kortárs hitetlenül gondol az eljövendő kutató munkájára. Az események csak hallatlanul kis hányada jegyeztetett fel. Embermilliók váltak humusszá vagy hamuvá anélkül, hogy egy oldalt írtak volna arról, amit láttak, akartak, hittek, szenvedtek. Kevés kivételtől eltekintve, hiányoznak a hőhérokról emlékiratai is. Az okmányok semmi esetre sem tarthatnak jogot arra, hogy az emberiség naplójának számítsanak. Már a számok és a fényképek is megtanulták a hazugság művészetét. A szereplők maguk is álarccal játszanak az események színpadán. Az igazságügyminiszterek már megtanulták a betörőktől, hogy biztosabb kesztyűs kézzel nyúlni az iratokhoz, nehogy, ott maradjon a megmásíthatatlan ujjlenyomat.

Ki fogja elmondani a mai idők történetét? Rengeteg fog elveszni. Túl sokan haltak meg úgy, hogy nem végrendelkeztek. Könyvtárak égtek le. Követségek és vezérkarok megsemmisítették naplóikat. Hajók tűntek el. Repülőgépek, kémek, hősök, gyermekmilliók égtek el úgy, hogy még a neveik is eltűntek. Egy-egy véletlenül megmenekült mesél még - de kinek? Feledékeny kortársainak? Ezer, tízezer közül egy ír emlékiratokat. És hány van ezek között, aki csak menti, mossa önmagát, csak támadja és mocskolja kortársait? Hány ír ma csak azért, hogy az elmúlt világégés tökéletlenségét az eljövendő tökéletesítésére fordítsa? Hánynak „háttér” és „környezet” a „mi” világunk, s csak arra jó, hogy egy regényes történetet fonjanak bele? Akinek fáj a múlt, az nem akar visszaemlékezni, akinek nem fáj, az már elfelejtette, aki egészen benne élt, annak a világrengető katasztrófa végül is csak a köznapok sora volt, aki távol élt, nem ismeri a messzi embermilliók közös titkát: a kor hangulatát.

Sokan túl fiatalok voltak, amikor megtörténtek a dolgok, és még nagyon tele voltak saját létükkel. Másoknak már minden mindegy volt, már betegség és évek álltak köztük és a világ közt. Nagyon-nagyon kevesen vannak azok, akik egyszerűen csak tanúk, és elmondhatnak egy történetet: én ezt láttam. Ezt hallottam, így volt.

Hogy is volt csak? Hogy kezdődött?

A kezdet már a folytatás volt. Az életrajzírónak jó, az bejelenti, hogy hőse hol s mikor született; aki történetet mesél, már hazudik, ha azt állítja, hogy „így kezdődött!”. Legjobb esetben ott tart, ahol másvalaki épp azt mondta: „... és ez volt a vége.” Milyen kiváló happy ending az, hogy „Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázták”! Kufstein, Olmütz, Arad... mindegy, a vége jó, ujjongás, öröm! És milyen rossz kezdet az, hogy: „Az osztrák-magyar csapatok átlépték a szerb határt.” Milyen szép vég, hogy a flandriai, pipacsos mezőkön megállnak a tankok, s béke van! Milyen iszonyú kezdet, hogy Chamberlain Godesbergben tárgyal, s aztán megkérdi kíséretétől: „Azt hiszitek, tetszettem Hitlernek? Meg lesz velem elégedve?” A jó végek s az őket híven követő rossz kezdetek raktárából bőven válogathatunk, de ha el akarjuk mondani mondókánkat, végül mégis a kezdet kezdetéhez, Homérosz apánkhoz kell visszatérnünk, aki arra oktatott, hogy kezdjük történetünket a közepén, s hárítsuk valódi, kigondolt, avagy átköltött hősünkre a feladatot, hogy mondja el a dolgok elejét. S ami a végét illeti, arra ne legyen gondunk! Az élet maga sem fejeződik be úgy, hogy valaki megcsinálta a dolgát, ellátta gyermekét, megírta utolsó szimfóniájának utolsó taktusát - úgy fejeződik be, hogy a hőst „elviszi az ördög”, „a fübe harap” - vagy kevésbé virágos nyelven: „felfordul”, „meghal”. A történet akkor hal meg, ha az író leteszi a tollat. Ott teszi le, amikor elhangzik a nászinduló? Amikor aláírják a békeszerződést? Mindegy, pontjából az események csakhamar vesszőt csinálnak.

Nevezd hát meg, ő, Múza, a repülőrajt, mely 1943. szeptember 7-én délelőtt tízkor megjelent Róma egén!

Valódi hőskölteményben a Múza, miután megmondta, hogy ötszáz Szicíliából jött Liberatortól állt, rögtön hozzátenné, hogy Róma egén már több csodálatos tünemény jelent meg. Romulus és Remus kezdetben - a valódi kezdetben - keselyűket láttak. Hannibál betörése előtt kerek, tüzes pajzsok villantak keresztül az egén. Egyszer, amikor az ókeresztény Rómában pestis dúlt, és az engesztelő körmenet épp a Hadrianus császár mauzóleuma előtti hídon vonult keresztül, az emlékmű felett megjelent a halál angyala, és hüvelyébe dugta a kardját. Tizenkettedik Pius pápa azt mondta - ha majd a szenttéavatását tárgyalják, értesülni fogunk a részletekről -, hogy a vatikáni kertekben sétálva, forogni látta a napot. Ha valaki talán még kételkedne a jelenések valódiságában, egynek bizonyítékát kézzel foghatja: ott őrzik a Santa Francesca Romana templomában, a Forum sarkában, Szent Péter térdnyomait!

Úgy történt a dolog, hogy az Apostol a Forumon prédikált, de a nép nem hallgatta. Máshová néztek, mert Simon, a mágus, épp a fejük felett repkedett. Természetesen az ördögök vitték tenyerükön, azért lebegett olyan biztosan, túl a templomok márványhomlokzatain... A tömeg, a vak tömeg... csak azt figyelte, hogy fenn a Mágus, lenn az Apostol... míg Szent Péter térdre nem borult, hogy úgy kérje az Urat: üzze el az ördögsereget! Egyszerre csak eltűntek a kénbűzös ördögfiókák, a mágus leesett, és szörnyet halt, Szent Péter térdnyomai pedig a századok folyamán már sok szkeptikus hitetlent győztek meg arról, hogy Róma ege csodákat rejt.

Ezek után nem csoda, csak éppen különös, hogy a világos, peremén egy kissé ködös mennybolton megjelentek az alumíniumszörnyek. Különös, hogy valahol, végtelen messze, ezer gyár meggyártotta azt a tízezer különböző alkatrészt, melyeket egy ilyen gépmadárrá lehet összerakni. Különös, hogy az a Jóisten, aki a pestis rakoncátlan arkangyalát visszaparancsolta, az eseményeket előre látva, már több millió évvel ezelőtt megteremtette a halakat, melyeknek zsírja lassan benzinné ért, melyből viszont a szikra kicsalja az őstengerek melegét, úgyhogy sok eleven gyermeket lehet vele egyszerre elégetni egy virágos lengyel mezőn, vagy repülőgépmotort lehet hajtani vele. Különös, hogy a bölcsek kövét és a hosszú élet kvintesszenciáját

kereső alkimisták nyomán megszületett a modern vegyészet - az elvont és önzetlen, anyagkutató tudomány, mely egy hosszú kísérletsor boldog befejezéseként a trinitrotoluolnak keresztelt anyagot eredményezte -, s hogy ez a pennsylvaniai hegyek termelte vasércben most Róma felé utazik a mennyeken keresztül, hogy hamarosan ama törvények szerint, melyeket Galilei részint ugyancsak Rómában foglalt számokba és latin mondatokba, lejjön hozzánk, és porrá zúzza a városnak egy (csak a valószínűségszámítás a megmondója, melyik) részét.

Amikor a szirénák felbúgtak, a gépek már jöttek is dél felől. Ritmikusan erősödő és halkuló dongózúgásuk egyre közeledett. Az emberek elkezdtek szaladni. Fenn álltam a Trinita dei Monti obeliszkjénél, s a csendes, autóktól, kocsiktól rég elhagyatott városban úgy hallgattam a két hangot, mintha egy beteg orgona javítását figyelném. A pedálban elakadt a bourdon mély C-je, s fenn, a harmadik manuálban is baj van, de nehéz megtalálni a halk, mély, bűgőcsiga hangot a sípok rengetegében... Szaladjak? Semmi értelme, mert a lehulló bomba nem tesz különbséget az „itt” és az „ott” közt (a bomba szigorúan semleges). Álljak? Egy kicsit furcsa mereven állni a szaladók közt, mintha bátorságommal kérkednék. Bátor vagyok igazán? Dehogya. Eddig még csak kétszer bombázták Rómát, mindig csak a város peremét - nem biztos, hogy ide jönnek. Talán továbbmennek a dongók, és majd este bemondja a londoni rádió, hogy Firenze pályaudvara lángokban áll, de Ghirlandaio freskói a Santa Maria Novellában nem sérültek meg. Abban a jóleső tudatban fogunk elaludni, hogy robbannak a német löszerszállító vonatok, s a vörös láng szépen kivilágítja a templomtár feletti gót rozettákba foglalt színes üvegeket...

Nem. Egy icipicit megmozdul a föld, csak annyira, mintha egy súlyos teherautó ment volna el a hátam mögött. - Mi vagyunk soron - mondom, és már szaladok én is. Itt a közelben lakik egy német újságíró barátom, a Via Gregoriana egyik ötödik emeletén. Onnan végig lehet látni a városon. Előre.

Az utca lejt, szaladok, s már ott is vagyok. Barátom otthon van, egy másik újságíró és egy archeológus társaságában. Úgy ülünk együtt, mintha kint az eső esne.

A föld reszket, az orgonazúgást az ablaktáblák csendes rezgése váltotta fel és egy mély, nem is nagyon erős, összefolyó hang, inkább hosszú, elnyújtott nyögéshez hasonló. Mintha nagy, fekete függönyt húznának fölfelé, kis, kerek, fehér felhőcskék pukkadnak az égen, és a dongózúgás erősödik.

Becker, az újságíró, kiviszi látcsövét a tetőteraszra.

- A tiburtinai állomást lövik - mondja.

- Szó sincs róla - feleli Hase. - A San Lorenzo-it. Szőnyeget dobtak.

- Teázzunk - mondja Becker.

- Teázzunk - feleljük. - Menjünk a dolgozószobádba teázni.

Becker bemutatja kincseit: kinyit egy pléhskatulyát, és azt mondja:

- Tea. - Kinyit egy dobozt, s rámutat egy csomó fehér kockára: - Száraz spiritusz. Vízem is van - mondja büszkén. S egy szép kis bronzedényben három csészére való vizet tesz fel.

Leülünk, mint a három úriember Molnár „Játék a kastélyban” című darabjának első jelenetében, és hallgatunk egy darabig.

Fel szeretném használni ezt a szünetet, hogy kibéküljek e sorok kései vagy távoli olvasójával. Nem kételkedem, hogy történetemnek ezen a pontján már nem hisz nekem, mert ellentmondásokat talált, s mert megtanulta, ha máshogy nem, de a szigorúan következtető detektívregé-

nyek nyomán, hogy ellentmondás a valóságban nincs, s ha a gyanús egyén a vallatásnál ellentmondásokba keveredik, akkor vége: a detektív s az igazság győztek.

Nem, nem hazudtam. Mondhatnám, a Conan Doyle-ok s Edgar Wallace-ok hazudnak folyékonyan s bűnüket cinikusan beismerve. Az ő logikus világuk, amelyben a gazember mindig hurokra kerül, fura álmvilág, amelynek még a revolver sem képes egy kis realitást adni. Hogy olvasóm már akkor megvonta bizalmát, amikor bekopogtam Beckerhez (kopogtam, ismétlem, mint az igazság aprólékos fanatikusa, mert az utolsó bombázás óta sem víz, sem villany nem volt), az kizárólag Homérosz bűne, aki arra készítetett, hogy in medias res induljak neki mesémnek.

„Az amerikaiak bombázzák Rómát, de csak az utolsó percben jön a riadó.” Nevetséges. „Hullnak a bombák, s az urak teáznak!” „Nem szeretem az ilyen hidegvérű hősöket.” „Te a háború ötödik évében! Ugyan honnan?” „Mit keres az, aki a londoni rádió bölcsődalával alszik el, a német újságíróknál?” „Negyvenháromban kevés magyar sétálhatott Rómában... hacsak nem pap vagy diplomata az illető... ezek sem szoktak délelőtt a városban mászkálni!” „És miből él, aki délelőtt mászkálhat?”

Folytathatnám a történetet, s elmondhatnám, hogy miközben teáztunk, vagyis amíg a teára vártunk, a kalábriai dombok közt dél-afrikaiak táboroztak, s a négerek egymás közt hollandul diskuráltak, míg Horatius kedves hegye, a Soracte belsejében Kesselring tábornok intézte a német csapatok sorsát, ha történetesen nem a privát doni kozák énekkarát hallgatta, hogy Szicíliából Romániába röptek a dongórajok, s hogy Rómában, a bombázott Rómában sok helyt vígan nézik egymást az emberek, és azt mondják: „Avanti! Éljen az ellenség!” De szeretném, ha kései olvasóm nem csapná földhöz ezt a könyvecskét, s tudván, hogy az esküm csak annyit ér, mint Gulliver Lemuelé, aki a törpék s óriások országában látottakat becsület-szavával igazolja, megkísérlem, hogy kimásszak ellentmondásaim csapdájából.

Az amerikaiak kisiklanak a ködből, és szépen leejtik azt az ötszáz bombát, amelynek nyomán a tűz és füst piros-feketéje terül el a város szélén, mint a „szőnyeg”, s aztán nyugodtan, háborítatlanul lekanyarodnak a tenger felé. A kevés elhárító ágyú gránátja alacsonyan robban, legfeljebb azokban tesz kárt egy-egy szilánk, akik a lapos tetőről figyelték a színjátékot. Nincs védelem.

Nincs. Mert az államok, amikor új háborúra készülnek, rendszerint az előző tapasztalatai alapján fegyverkeznek. Tizennégyig az Osztrák-Magyar Monarchia úgy készült, hogy tizenötben biztosan megnyerte volna a königgrätzi csatát. A második világháború légvédelme az 1918-as bombák ellen még hatásos lett volna. Akkor Németországban hosszú papírcsíkokat ragasztottak az ablakokra, hogy a robbanás szele szét ne vesse őket. Buzgó, öreg nénikék még akkor is ragasztották, amikor a nyolctonnás szörnyek már javában estek a felhőkön keresztül, s Olaszországnak még papírszalagja sem volt. „Mussolini az egész világot egy töltetlen revolverrel fenyegette” - mondta Churchill. Elfelejtette hozzátenni: „... és szentül hitte, hogy az összes többi revolver is töltetlen.”

Az olasz fasiszmus nem készült a háborúra. Békére sem készült. Semmire sem készült, csak népünnepélyekre és ünnepeltetésekre. Az augustusi korból, amelyben önmagát vélte látni, csak a circensest vette komolyan, mert a kenyérről a jó, szorgalmas nép úgyis gondoskodott. („Napfényt és levegőt adunk a népnek!” - üvöltötte egyszer a Vezér, számtalan balkonjának valamelyikéről.)

Fasiszta politika - kortárs vagyok, tanú vagyok, s előre ellentmondok azoknak, akik az okmányok világából akarnak okulni - nem volt soha. Szavak voltak, szónoklatok, s még a tömeg is hiányzott, aki elhitte volna őket, s megadta volna a creditur ergo est sovány valóságát.

„Hinni, engedelmeskedni, harcolni” - hirdette a mindenkori propagandaminiszter. De senki sem hitt - talán mert a hinni igének, akárcsak a szeretni igének, hiányzik a hatékony imperativusa, talán, mert a „tan”-t nehéz volt megtalálni Mussolini tízkötetes „Beszédei és írásai”-ban, talán, mert nem is volt fasiszta doktrína, hanem csak egy fekete inges csoport, amely egy szép nap megkaparintotta az állampénztár kulcsát. „A fasiszta” szó külföldön olyasvalamit jelentett, hogy „a tőke pártja”. „Nem vagyunk fasiszták, munkáspárt vagyunk!” - kiáltotta egyszer a fiatal Goebbels, az „apokaliptikus csirkefogó”. A fasiszták önmagukat szívesen nevezték „munkáspárt”-nak. Szívesen harcoltak egyedüli fegyverükkel, a nyomdafestékkal, a polgár, a borghese figurája ellen, de rossz néven vették, ha arról volt szó, hogy a baloldal is veri - több okkal-joggal - a polgárt. Szerettek kiállni a nyugati-keresztény kultúra védői közé - Mussolini, a „tiszteletbeli máltai lovag” (neki még a nemes ősokeket is elengedték) s Ciano, az „aransarkantyús vitéz” (ez egyben Mozarttal volt egyenrangú) -, de egy kis pártalakulat az Antieuropeo című lapocskával támadta és pocskondiázta a „nyugati” ideálokat. Komoly, hideg realistáknak mondták magukat, és megalapították a „fasiszta misztika iskolájá”-t. Védtek a családot és az erkölcsöket, de Mussolini s lánya szerelmi ügyeit a fasiszták szélében-hosszában tárgyalták, s az orvietói tornatanárnőket nevelőintézetbe vitték, a külföldi diplomatakat mulattatni. Rövid húsz év alatt a VEZÉR (ki merné nevét másképp, mint nagybetűkkel leírni?) kikezdett Görögországgal, s lövette Korfut, megerősítette a gyarmati uralmat Líbiában, s akasztatta az arab hazafiakat, megtámadta Abesszíniát, s akkor akart gyarmatot alapítani, amikor a régi gyarmatok is elvesztek, baráti szerződést kötött Franciaországgal, és követelte Korzikát, Tuniszt és Dzsibutit, békét kötött a pápával, és vadul rázta az iszlám (Firenzében gyártott) kardját, fenyegette Németországot az Anschluss miatt, és „acélszerződést” kötött vele, támogatta Finnországot az oroszok ellen - a német-orosz paktum idején -, s ezt a fejetlen ide-oda húzást, az utólagos mentegetőzések táncát úgy hívták, hogy „reálpolitika”.

Ami pedig a katonai felkészülést illeti, az nagyjából abban merült ki, hogy Mussolini - aki a világháborúban előbb mint újságíró volt fölmentve a katonai szolgálat alól, s később egy hátorozági hadgyakorlaton egy rosszul töltött és fölrobbant fegyvertől könnyebben megsebesülve rohant vissza a szerkesztőségbe - kócsagforgót tűzött acélsisakjába. A gépfegyverek és hajítódárdák háborújában legyőzve Abesszíniát, kinevezte önmagát az Impérium Első Marsalljává. (A kis király dührohamot kapott, amikor megtudta, hogy előléptették, nehogy katonai rangja alatta maradjon egy tényleges őrmesterének.)

A hadsereg - a híres nyolcmillió bajonett - még várta a tizenhat millió darab bakancsot, az egyéb felszerelésekről nem is szólva. Amikor az amerikai repülők átröpültek az albanói dombok felett, több repülőtábornoka volt Olaszországnak, mint gépe, több tengernagya, mint hadihajója. Védelemről szó sem volt. A háború előtti parádékon szerepelt utoljára a világ-történelemben az „olasz flotta”. Horthy, a rövid életű osztrák-magyar hajóhad utolsó uniformisviselője még látta a Nápolyi-öbölben, és sóvárogva gondolt ifjúságára, amikor még lőhetett. Röviddel a háború kitörése előtt Mussolini még megmutatta a genovaiaknak, aztán eltűnt. Eltűnt már azért is, mert elfelejtették az olasz repülőknak megmondani, hogy föntről mi a különbség az olasz és az ellenséges hajók közt, s többször előfordult, hogy a vállalkozó kedvű pilóták honfitársaikat bombázták. Külön pech volt, hogy a légvédelmi tüzérek is idegesek voltak: még Balbo, a szakállas légi marsall is hiába dobta ki tábornoki sapkáját a gépből: hogy fölismerjék, míg a földre lebegett, már a gépét is telitalálat érte. A repülőknak, a tüzérségnek a biztonság kedvéért meg kellett parancsolni, hogy ne tüzeljenek meggondolatlanul, hanem kérdezzék meg előbb, ki röpül, mi röpül.

Ennélfogva, amikor egy nagyon szép napon az angol flotta megjelent a genovai kikötő előtt, a világítótorony őrsége udvariasan megkérdezte: „Kik vagytok?” Mire az angol admirális a tizenkét hüvelykes üteggel felelt. Csak negyvenöt percig lőtte a várost, mert létezik még egy, a lovagi időkből származó törvény, amely előírja, hogy tengerről naponta csak ennyi ideig szabad bombázni. (A régi jó idők! Ötödik Pál pápa Őszentsége előírta, hogy az inkvizíció is csak napi egy órára feszítheti kínpadra áldozatát.) A légi bombázásra nem volt határidő, s Nápoly napokig lángolt a bombazápor alatt.

Túlzás volna azt mondani, hogy az olasz nép hősieen tűrte a megpróbáltatást. Ha az imádságnak csak egy kis foganatja volna, ha Szent Antal vagy Januarius valóban aktív védszentek volnának, Mussolini s társai minden támadás alatt és után förtelmes kínok közt fölfordultak volna! De a Jóisten már tudja, hogy nem szabad meghallgatni az emberek imáit még egy percig sem, mert az emberek egyik fele tüzet-poklot kíván a másiknak, s ennek köszönhetette a VEZÉR, hogy megérhette kivégzését. De minden teológiai elgondolástól eltekintve, Olaszország azért tűrte a bombázást, mert Nápoly és Taranto sebei nem fájtak Rómának. A parancsnokságok Rómában voltak. Az ország sorsát a hét dombon festőien elosztott minisztériumok intézték - s ezek buzgón sürgönyöztek ide-oda: „Hinni, engedelmeskedni, harcolni!”

Rómát magát nem érte támadás egészen 1943 nyaráig. A szirénazúgás csak azt jelentette - ez „hadititok” volt, s ezért tudta mindenki, il segreto di Pulcinella (Pulcinella titka), ahogy az olaszok nevezték -, hogy Nápolyt bombázzák. Elhalt az utca lármája, az emberek a kapualjakban várták a riadó végét, mint máskor a záporosó elállását. Politikáról, háborúról nem beszéltek közben, csak az evésről, a kávéról - szerelemről ismeretlenekkel még békeidőben sem szokás tárgyalni -, egyszóval „haj, haj”-ból, „bizony, bizony”-ból állt a kapu alatti diskurzus. Olyan legendák keringtek, hogy Rómát nem lehet bombázni, mert Szent Város. Ezt viszont épp a valódi római hitte el a legnehezebben. Neki Róma csak az, ami a párizsinak Párizs, a ferencvárosinak a Ferencváros: a háza, otthona, vadászterülete - s nem szentebb, mint a valóság maga.

Szent Város? Jobbak-e polgárai, mint a többieké? Szentebbek? Furcsa tény: a Szent Város nem szült szenteket. A Chiesa Nuovában élt egyszer egy szent életű pap, de az firenzei volt. A római Szent Franciska dicsfényt kapott ugyan, de csak akkor szállta meg a Szentlélek, amikor férje s számtalan gyermeke meghalt. Szent Brigittát Svédország küldte, Boldog Labrét, aki a Colosseum ívei alatt élt, hált, koldult, s halt meg a barokk Rómában, Franciaország - nem, Rómának nincsenek szentjei.

„De ha nem szent, hát nem is fasiszta” - vélte a római polgár. Ezt az angolok is tudják, hisz úgylis mindent tudnak. Pulcinella titka az is, hogy a Palazzo Venezia erkélye alatt lelkesen tapsoló tömeg mindig ugyanaz a nyolcezer titkosrendőr. Hozzátehetjük: nem is nagyon olasz. Ebbe a városba 1870-ben az olasz csapatok hódítóként vonultak be, nem hívta őket senki. A feketeingesek ötven évvel a vörösingesek után támadtak. Mi köze Rómának a háborúhoz?

Ez a tudat annál inkább erősödött, mentül közelebb jöttek a szövetségesek. Ellenség? Senki sem érezheti az első világháború szövetségeseit ellenségnek. Csak az újságok nevezték ellenségnek, judeo-plutodemokrata-kommunista bandának az angolszászokat. Lehet, hogy az alvilág démonaira s urukra, Plutóra gondoltak, akikkel most ők, a Világosság Urai, ők, a barna- és feketeingesek küzdenek... de az újságok már rég mesevilágban éltek. S ha valaki az újságokból akart az eseményekről vagy a korhangulatról értesülni, elveszett. A szerkesztők komplikált mondatokat írtak. „Jó, hogy Mussolini a németekkel szövetkezett - mondta a polgár. - Ha a franciákkal szövetkezett volna, ma Londonban ülne mint az olasz ellenkormány feje, s holnap visszahoznák ide.”

Róma csak egy bombázást állt ki. Másnap már „nyílt város”-sá nyilvánították.

„Nyílt város” - szép, történelmi fogalom. Itt még állnak a városfalak, őrtornyokkal, kapukkal, itt még meg lehet érteni, hogy mit jelent: „nyílt város”. Azt jelenti, hogy ezek a falak nincsenek, a tornyok őrei eltűntek, uniformist pedig csak Őszentsége svájci alabárdosai viselnek. „Nyílt város” azt jelentette, hogy a hadi- és tengerészügyi minisztérium hivatalnokai civilben mentek az irodába, hogy a marcona acélsisakosok helyett szalmakalapos (láthatóan vígabb) úriemberek sétáltak végig a Via Venetón. Azt jelentette, hogy a német tisztek kölcsönként, túl bő, vagy túl szűk kabátban, régi nadrágban, de félreismerhetetlen, ruganyos léptekkel vonultak az Hotel de Russie kapuja alá, amelyről már lekerült a TRANSPORTKOMMANDO felirat, s újonnan festették a szálloda tüntetően régimódi nevét. Azt jelentette, hogy egy háló helyett kettőt terítettek a tankokra, ha a Pincio fasoraiban pihentették őket.

Valami furcsa komédia volt a harcos birodalom fővárosának átváltozása - vagy inkább átöltözése. Békeidőben a válogatott egyenruhák örök parádéja volt a város. A liftesfiútól az admirálisig mindenki sötétkék egyenruhát hordott. Vasárnap délutánonként a repülők és a tengerésztisztek széles, azurkék szalagjaikat kocsikáztatták a Corsón. Ötéves kisfiúk uniformisban fűrták az orrukát a sétányon. Az iskolásgyerekek egyenruhájukba törölték tintás ujjukat. A fasizmus mindenkinek juttatott legalábbis egy fekete inget, fekete rojtos sipkát vagy fezt, s ez a csodálatos tarkaság - a gombokon repkedő sasok, a sapkákon ordító oroszlánok, a ruhadarabokon pompázó bárdok és vesszőnyalábok, ez az egész gyönyörűség, legalábbis Rómában - huszonnégy órával az első bombázás után eltűnt. A német pártfunkcionáriusok halkan súgták egymásnak a „Heil Hitler”-t, nehogy az ellenség - az ő ellenségük meghallja.

A második bombázás - dacára a szalmakalapoknak - mégis bekövetkezett, és súlyosabb volt az elsőnél. Egy rendezőpályaudvart döntött romba.

A szövetségesek vagy nem vették tudomásul az egyoldalú nyilatkozatot, vagy túl nyilvánvaló volt, hogy a szó szoros értelmében vett köpönyegforgatás mit jelent. Az angolok különben is meglepően pontosan tudták, hogy mi történik Olaszországban. Emlékezetes tény - s ilyesmit a történelem hivatalos íródeákjai nem szoktak feljegyezni -, hogy mi történt a nagy térképpel, melyet a háború elején a propagandaminisztérium a város közepén, a Piazza Colonnán felállított. Óriási térképfal volt, s a Földközi-tenger partvidékét ábrázolta. Zászlócskák, nyilak; hajók mutatták rajta a fasiszta hadak útját. A rádió déli hadijelentése után szirénázva jött a tűzoltóság tologatni a játékhajócskákat. De a Győzelem istennője szeszélyes, Görögországban takarodót fűjtak, Észak-Afrikából fogolyszállítmányok indultak Indiába, Abesszíniában lándzsa helyett löfegyvert találtak, s hercegi vezérük mint fogoly reggelizhetett együtt az angol generálissal. S amikor Szomáliában eltévedt egy angol haditudósító s egy fényképész, s valahogy az olasz főhadiszállásra keveredtek, az utolsó tízezer ember is megadta magát nekik. A tűzoltók nem jöttek többet - s a térkép ott búsult a római oszlop alján, mely most légvédelmi vasbeton burkolatában oly értelmetlenül meredt az égnek, mint egy összelőtt gyár lábbon maradt kéménye. Falához fáradt titkosrendőrök támaszkodtak, arra a naiv járókelőre várva, aki a térkép előtt a várható hadihelyzetről esetleg egy kézmozdulattal jelzi véleményét. „Sírjatok, Milánó, Lucca és Firenze; kocsira szállt a Vezér, jön Velence mellett az ostrom változása, ha Rómában megváltozik a nagy oszlop” - idézték Nostradamust a közeli Nemzeti Könyvtárban buzgó olvasói. A rómaiak csak magukban morogtak, s a titkosrendőrség is lemondott arról, hogy megtudja, ki mit kíván és kinek. Egy szép nap aztán kora reggel feltűnően csöndesen pár hatalmas katonai tehergépkocsi érkezett a térre. Percek alatt szétszedték, felrakták az alkotmányt, s elvitték. Talán, hogy spóroljanak a drága benzinnel, talán, hogy otthon tüzködjék tovább a zászlókat...

Reggel kilenckor a londoni rádió már bemondta az eseményt. Tizenegykor pedig - mintha valami nagy népgyűlést hívtak volna össze - óriási tömeg sétált a Piazza Colonnán.

Ezért nem sikerült a „nyílt város” terve, ezért jöttek egy szép júliusi reggelen a repülőerődök.

Mussolini nem látta, mert valahol Felső-Olaszországban tárgyalt Hitlerrel. Tárgyalni... egy szó, az újságok mesevilágából. Némán ült a félbeszakíthatatlanul beszélő Hitler előtt, s megkísérelte a német szóáradat értelmét megfejtetni. De már késő volt, túl késő németül tanulni, túl késő bevallani, hogy nem érti, túl késő kiugrani, késő Róma légvédelmét fölépíteni.

Öt napra rá megbukott. Pártjának „Nagy Tanács”-a, mint a lepipált demokráciákban, egyhangúan megbuktatta. Talán a detektívhistóriákban mégis van valami igazság: a tettes elbukik, mert nem figyelt egy jelentéktelennek tűnő apróságra. A polgár már rég nem választott. A feketeingesek „parlament”-nek tisztelt gyülekezete legfőbb hazafias dalokat énekelt kórusban. De egypár tisztségviselőnek, újsütetű grófnak, mint Grandi és Ciano, szenilis marsallnak, mint De Bono, még volt egy lehetősége, egyszer, egyetlenegyszer egyetérteni...

A DUCE (vagy mégiscsak négy üres nagybetű volt?) eltűnt. De még mindig maradt valami, ami hasonlít egy államra. Még volt egy király, egy miniszterelnök, egy közigazgatási gépezet, sőt, egy jelszó - helyesebben három szó: „A háborút folytatjuk. La guerra continua.”

Ezért jött a harmadik légitámadás, ezért zúgtak a szirénák későn, ezért nem volt más légvédelem, mint egy-két német ágyú a vasút mentén.

Hogy mi - az idegenek - hidegvérűen teáztunk? Még visszagondolva rá, sem tudok megijedni.

A félelem nem kényszerképzet. Aki fél, pontosan tudja, hogy mitől fél. A diktatúrákban - mint ahogy van dohány- vagy sómonopólium, van ijesztési monopólium is, és ez a rendőrsége. Félni csak ettől - a jog és törvény szókinsével játszó, idegeket tépő, fogat fúró gyilkolóalakulattól lehet. Kopognak az ajtón, és éjjel elviszik az embert szenvedni és meghalni. Lezárnak egy utcát, összeterelik a népet, s összetörik a koponyáját valakinek, mert az vélte, hogy nem a diktatúra az elképzelhető legjobb államforma, vagy hogy az amerikai hadsereg erős. A rendőrség is emberekből áll. Jó családapák vannak köztük, szívesen szolgálnának más rendszert is - készek arra, hogy felsőbb parancsra leüssék a jelenlegi rendőrfőnököt -, de hozzájuk képest a bombaszőnyeg jótékonyági intézmény. A trinitrotoluolban nincs rossz akarat. Hidegvérűen teázhattunk.

Teáztunk, mert volt tea. A meleg, barna tea izgatott, mert messzi demokráciából jött. Teát szerezni külön sport volt, melynek titkait izgatottan szoktuk megbeszélni. Tökéletesen megértem, hogy az Egyesült Államok - ugyanaz, amely most nyugodtan végignézte Franciaország agóniáját - rögtön fegyvert ragadott, amikor Anglia felemelte a teavámat. Teázva könnyebb remélni. S Róma jó vadászterület: itt sok a teázó, ide szívesen hozzák. Mert nem igaz, hogy az emberek a sorsdöntő kérdésekért izgulnak, hogy a nemzet a vezér vagy a főpap ajkán csüng egyfolytában - a nép enni akar, inni, mélyen aludni, és szívből óhajtja, hogy az állam minél kevesebbet törődjön vele. A teacsempészek jobban tudják, hogy mi kell a népnek, mint a „fasiszta misztika iskolájá”-nak professzorai. A Jóisten pedig a már említett bölcs előrelátásával úgy építette meg a svájci határt képező hegláncokat, hogy azokon keresztül eljusson az, ami jó, azokig, akik ugyancsak jó pénzben ki tudják fizetni.

Svájcon keresztül sok minden érkezik Olaszországba: jó hírek. Ezeket a svájci lapok pontosan közlik, s mindössze abban nyilvánítják semlegességüket, hogy a tények meztelen leírásához hozzátesznek egy mondatot, amely a „másképp, viszont” szócskával kezdődik. Egy kis tea, kávé, bors, fahéj, szegfűszeg, jelentéktelen dolgok, azt vélné az ember, hogy éhezőknek nagyon kevésbé fontosak, de szimbólumok: a béke, a világkereskedelem, az emberi összetartás

ehető, iható szimbólumai. A svájci határ Olaszország felé majdnem szabad (határincidensre csak a görög hadjáratból visszavonuló olasz csapatok miatt került egyszer sor: a jó svájciak görög betűkkel írták ki államuk nevét) -, csak Németország felé vontak drótsövényt. Ezt „másrészt, viszont” nem csempészek, hanem az üldözöttek ellen, akik át akartak szökni. A helvét konföderáció arra az álláspontra helyezkedett, hogy Hitler áldozatait nem politikai menekültek, hiszen nincs folyamatban ellenük bírósági eljárás, tehát a már átszökötteket is valamilyen szépen megfogalmazott „csavargótörvény” alapján nyugodt lélekkel visszaszolgáltatják a németeknek. A Gestapo szemük előtt lőhet le a menekülőket. Aztán drótsövényt vontak...

Jön a tea a Vatikánon keresztül is. A Vatikán nem az egyház, hanem egy állam. Az Egyház nem ismer határokat. A Vatikán határait őrzik. Az Egyház lelkeket akar: „Da mihi animas, cetera tolle.” (Add nekem a lelkeket, a többi megtarthatod.) A Vatikánnak postája, nyomdája, bankja van: a Szentlélek Bank, amelyik latinul beszél, és latinul mondja: „Quidquid ad rationes in re nummaria spectat quae cuique cum externis intercedunt nationibus legitime curat et exsequitur.” Magyarán szólva: Mindenféle, külföldi államokkal kapcsolatos pénzügyi tevékenység törvényes intézője és lebonyolítója. Az Egyház - az Ecclesia militans - harcol. A Vatikán szigorúan semleges. Mesélik, hogy egyszer egy sötét éjjelen Mihály arkangyal épp a Szent Péter téren akadt össze a sáttal. Vadul egymásnak mentek. A gonosz torkon ragadta az angyalt, és fojtogatni kezdte: „Segítség! - kiáltotta Mihály -, Szentatyám, segíts! Segíts! segíts!” Végül a nagy kiabálásra kinyílt egy ablak, kinézett egy jóságosan mosolygó prelátus, s ezt mondta:

- Non possumus! Lásd be, arkangyalom, hogy egy ilyen beavatkozás sértené semlegességünket - s szépen betette az ablakot.

- Vatikáni tea? - kérdeztem.

- Igen - felelte Becker. - Weizsäcker sajtóattaséjától kaptam egy csomag valódi Lyonst. Ő a bárban vásárolja. Ismeri a Vatikán bárját?

- Igen - feleltem. - Jártam ott, amikor a könyvtárban dolgoztam.

- Szép hely, jó hely. Egy kis békemúzeum, francia Chartreuse, dán Cherry Brandy, brazil kávé, magyar bor. Az Egyház egyetemes. Istenem, milyen jó dolog a béke!

Kinn egy hatalmas dörgés feleli rá, hogy „igen”.

- Biztos újra valami muníciós vonat robbant - mondja Hase.

- Nem hiszem - véli Becker. - Azok rendszerint nem így egyszerre robbannak, hanem vagononként lövik a sortüzet. Inkább tűzijátékszerű robbanások, egymást követő dörgések...

Újra megcsörrentek az ablakok.

- Talán mégis lőszer volt. Még egy teát?

Szívesen iszom a teát, szívesen beszélgetek a német újságírókkal, a náluk talált ismeretlenekkel. Jó emberek.

Jók? Hát van a világon jó ember és rossz ember? Erre a kérdésre csak az felelhet, aki már élt valaha parancsuralomban. A fasiszmusban élni csúf és reménytelen, de van egy - egyetlenegy - komoly előnye: lehetővé teszi embertársaink osztályozását, aszerint az egyszerű elv szerint, amely a régi festőket arra bátorította, hogy falra fessék az Utolsó Ítéletet: az egyik oldalon röpködnek a jók, a másik oldalon zuhannak a rosszak. A diktatúra alatt ez azt jelenti: jó az, aki szintén szívből óhajtja, hogy a diktátort felkössék, rossz az, aki a keresztre egy ecetes

spongyát nyújtana neki. A modern pszichológia úgyszólván hallatlanul megnehezítette az emberek közötti életet. Rendkívül nehézé vált megtudni, ki mit ér. A lusta csirkefogóról kisült, hogy csak gátlásai vannak. A hóhér - szegény - szenvedő szadista, a zsugori, szőrös szívű uzsorás a neurózis áldozata - s mi végül áldozatává válunk annak, akinek a lélek-búvár mindent megbocsát. A diktatúra nyomban visszaállítja az ősi állapotot, melyben valaki „bátor és becsületes volt”, avagy „gonosz és gazember”.

Tisztázni csak azt kell, hogy ki jó, és ki rossz, s ez nem lélektani kérdés, hanem valami egészen más. Ha ezt valaki, aki még nem élt titkosrendőrségtől uralt országban, nem értené meg, ajánlanám neki, hogy keverje össze két hangyaboly egyformának látszó népét. Meg fogja látni, milyen hamar tapogatja ki az oktan állat az egymáshoz tartozók közösségét!

Szimbólumokból, mozdulatokból, az elmesélt anekdoták hanglejtéséből, a rádió gombjának helyzetéből, újságfoslányokból, sóhajokból, idézett könyvek címeiből, egy név kiejtésére való elbúsulásból vagy szemcsillogásból, egy aláhúzott szóból, egy felkiáltójelből lehet megállapítani, hogy ki hova tartozik. Véleményváltozás csak a „hivatalos” történelemben van. A valóságban - bárhol forduljon a politika, maradjon a zsarnok félisten, vagy üljön börtönben - ezek a jók megmaradnak jóknak, a rosszak rosszaknak. Rómában megértettem, amit a katolikus egyház vall: a mennyország s a pokol örök időkre lesznek kiszabva, nincs változás, nincs kegyelem, az évmilliárdok végén sem.

Tévedni emberi dolog. Más szóval: megtörténhet, hogy valaki bedől egy spiclinek, az OVRA egy ügynökének, de azt el is viszi az ördög. Előfordult, hogy valakit egy vigyázatlan szóért tíz évre leküldtek Lampedusa szigetére. Ott voltak azok a börtöncellák, amelyekben dagálnál az ágy széléig állt a tengervíz. A „közvélemény” ilyenkor hangosan helyeselte a Fekete Führer „lettres de cachet”-it, hogy valójában mit gondolt, arról óvatosan hallgatott - tudva, hogy bírálóit minden esetben kommunistának bélyegzi. A szabály az volt, hogy az ember csak hangyaszerű tapogatás után beszélt, és mindig tudta, kivel beszélhet.

Abban az órában, amikor Mussolini megbukott, és abban a hitben, hogy rendőrsége is vele bukott, hirtelen mindenki levette álarcát. „La guerra continua” (tovább harcolunk) - mondta Badoglio, az új kormányfő, és erre - mint álarcosbálon, nagyon későn, az éjféle álarchullás után előfordul - az emberek fáradtan, halk sóhajjal még egyszer föltették igazi érzelmeiket rejtő maszkjukat.

Ami a német párttag-újságírókat illeti, biztos lehettem. Nem tartoztak a paranoiás évjáráthoz. A náciizmus - mint egyes gyermekparalízis-járványok - egyes évfolyamokat támadott meg. Ausztriában az 1913-as és az utánuk jövő fiatalok bolondultak meg. A háború első négy éve már tömegesen tizedelte ezeket az idealistákat. Sztálingrád után az opportunisták is - Hitler diktatúrájának alapja és támasza - leváltak. A német romantikusok, akik 1938-ban a kék virágot a dachau-i tábor őrzése közben szerették volna megtalálni, 1943-ban már egy Hitler-ellenes merényletről álmodoztak.

Az én két németem kezdettől fogva csak arról álmodott, hogy lehetne a legbiztosabban elbújni, köddé válni, lemorzsolódni, lelépni. S igen helyesen rájöttek, hogy a legbiztosabb búvóhely a propagandaminisztérium.

Ez ismét paradoxul hangzik, de valóság. Rómában is azok laktak a legbiztosabban, akik a fasiszta párttitkárság épülete mögé bújtak. Ott nem szimatoltak a rendőrkopók. A propaganda-szervezet üvöltő kis Goebbelsei közt könnyű volt hallgatni. Az írókat, művészeket úgyszólván kissé bárgyúaknak vélték, a hatóságok elnézőek voltak velük. Becker hivatalosan azért volt Rómában, hogy a kultúrkapcsolatok ápolására művészettörténeti cikkeket írjon, Hase pedig,

aki archeológiát tanult, és tudott olaszul, közgazdasági tudósításait egy kedves bécsi barátommal íratta. Ő, Eckstein volt az, aki bevezetett hozzájuk.

- Jó emberek - mondta. Ezek a jó emberek most egy biztos, jó tervvel ültek Rómában: megvárni a szövetséges hadsereget, vagyis eltűnni a tervszerű német visszavonulás előtt. „Két hét múlva itt lesznek - gondolták. - Addig eltűnünk.”

Ötletük közel sem volt olyan eredeti, mint vélték. Túl sokan fáradtak már bele a visszavonulásba s a győzelmi jelszavakba... Már neve is volt lelkiállapotuknak: a bakák „kanadaláz”-nak hívták.

Eltűnni! Hát el lehet tűnni egy totalitárius államban, ahol minden kapus ellenség, rendőrspicli, zsaroló? El lehet tűnni húszévi fasiszta organizálás után ott, ahol kenyérgyeggyel nélkül nincs kenyér, s hús még húsjeggyel sincs? Questura, milícia, tábori csendőrség, SS, Gestapo, spionok és még tíz hasonszórú fejedelmek alakulat ellenére?

Nehéz kérdés. A válasz attól függ, hogy ki felel rá.

Ha a lengyel anyaföldből, az orosz hó alól feltámadna ötvenszer százezer ember, azt felelné: „Nem.” Ha nyolcvanszor ennyi sír alól szavaznának, azt felelnék: „Nem.” Törvényszerű, hogy a diktatúra pestis; és ől - mert a siracusai tirannusoktól a Napóleon-komplexusokban szenvedő dél-amerikai tábornokokig csak a gyilkolás eszközei változtak. De vannak kivételek, ezeknek a családfája is annyira nyúlik vissza, mint a kényuraké: a szökevény gályarabok, a Bastille szökevényei, a Lincolnékhöz szökött néger, az első világháború Kínán át szökött magyar parasztjai azt mondják: „Lehet.”

Már nincs megoldás a tömegek részére, a világ részére - de egyéni megoldások vannak, s míg a szabály porlad, a kivétel beszél, és - amint ezek a sorok is mutatják - ír, kiált, üzen azoknak, akik veszélyben vannak vagy lesznek.

Meg lehet menekülni. Néha a vak véletlen, néha a mindenható valószínűség számítás megment valakit. A Hood-cirkáló felrobbant kétezeröttszáz emberével. Az óriási füstfelhő szélén három sértetlen ember úszott a hullámokban. De ez a kivétel kivétele. A kivétel szabálya: csak az menekül meg, aki bátrabb a többinél. Ahhoz, hogy valaki eltűnjön, elbújjon, átlépje a határt, ahhoz több bátorság kell, mint együtt üvölni a farkasokkal. Ha már a tenger áldozatait és menekültjeit idézzük: volt egy perc, amikor a Titanic fedélzetén bundában kényelmesebb volt az élet, mint alsónadrágban a Jeges-tengerben. „Nyugalom, nincs veszély” - mondta a kapitány, ez volt a „hivatalos vélemény”.

De az menekült meg, aki idejében ugrott a hideg vízbe. A tömeg elmerült a hajóval.

Aki már lent úszik a hidegben, a sötétben, még nem menekült meg, de már megvan a saját elmélete. Máshogy ítéli meg a dolgokat. Talán egy kissé szívtelenné válik: mikor a süllyedő hajót nézi, s azt gondolja: „Ugrottatok volna!”

A hideg, a sötét, nem szimbólumok: valóság annak, aki harmincnyolcban leugrott a fedélzetről, s negyvenháromban még élt. Ebben a valóságban eleven erő volt a koszorúereket szűkítő rémület. A sötétben úszók tudtak egymásról, átkiáltottak egymásnak. Ha Pétain rendőrsége az andorrai határon összefogatta a menekülteket, és átadta a németeknek, ha a svájciak a csavargótörvény nevében kiadták a hóhéroknak a hozzájuk menekülteket, ha a Vatikán hivatalosan azt felelte a vichyi kormánynak, hogy nincs erkölcsi ellenvetése a zsidók deportálása ellen, s ha a magyar miniszterelnök szégyenében szíven lőtte magát, mert meg kellett szegnie a Jugoszláviával kötött szerződést... akkor nagyon rossz volt a sötétben úszni.

De voltak jó percek is: egyszer Ecksteinnel hallgattuk a londoni rádiót - a dán leadást nem zavarták -, és izgatott lelkesülésünkben kitűnően tudtunk dánul (az apostolok pünkösdi csodáját egyszeriben megértettük: a nagy eseményeket izlandiul, románul, portugálul és luxemburgiul hallgattuk és értettük). Azt mondta a hír, hogy egy nagy német csapatszállító konvoj ég a Földközi-tengeren. Harmincezer ember körül lángolt a víz, mert egy tankhajót is megtorpedóztak. Az emberek az égő hajókból csak a lángtengerbe ugorhattak...

Eckstein ezt mondta:

- Látod, így van az, ha az embernek rendben vannak a papírai. Tudod te, hogy milyen nehéz egy ilyen konvojra felkerülni? Hány okmány, parancs, bizonyítvány kell ehhez? Azoknak, akik ott a víz alatt úsznak, hogy talán kidugják az orrukat a lángtenger szélén, minden szükséges okmányuk megvan!

Az én tutajom már régóta egyetlen darab papír - a magyar királyi római követség papírja, amelyen az áll, hogy útlevelem meghosszabbítás végett a követségen van. Erről a - kissé gyenge - közlekedési eszközről nézem, hogy a két német hogy tervezi a biztos veszélyből a bizonytalanba való ugrást.

Ha sikerült eloszlatnom nyájas olvasóm igen érthető kételyeit, visszatérhetek teázóasztalunkhoz, amelyen néha meg-megcsörrent a szeizmográfot játszó csésze.

- A helyzet... - mondja Becker.

- A helyzet - ismétli az archeológus - hallatlan egyszerű. Pontosan megfelel a második pun háborúnak, s azt mondanám, hogy a zamai ütközet előtt állunk... Németország helyzete az első világháború után pontosan megfelelt az első pun háború utáni állapotnak. Hannibál hirtelen támadása Spanyolországon keresztül megfelel a lengyel hadjáratnak. A dünkircheni vereség és az utána következő lelkiállapot Angliában a cannaei vérfürdőnek és a „Hannibal ante portas”-nak felelnek meg. Védekezni fogunk tűzön-vízen át - mondta Churchill Maximus Cunctator. És elképzelem Göringet mint pun lovastábornokot, amint azt mondja Hitlernek: „Győzni tudsz, Vezérem, de a győzelmet kihasználni nem tudod” - és „ha Dünkirchen után átkelsz a csatornán, öt napra rá, a Buckingham-palotában ebédelsz!” De ma, mondom, Scipio már Afrikában van, és nemsokára Berlin falai alatt táboroznak a légiók!

- A helyzet - mondja újra Becker, és látszik, hogy el van tökéelve az ókori kirándulások megakadályozására - még sohasem volt olyan groteszk, mint ma. Olaszország egyszerűen nem tudja, mit akar. Mussolinit lecsukták, és ha az őt őrző carabinieri egyikének nem volna viszonya az egyik követségi emberünk szakácsnéjával, még azt sem tudnánk, hogy melyik hotelban kártyázik. A fasiszta pártot nem tiltották be, és nem létezik. A politikai foglyokat nem engedték ki, de nem zártak be újakat.

- Badoglio tömegesen csukatja le az embereket - mondom.

- Igen, de ez nem az igazi. Nem politikai okokból teszi. Hétkor takarodót fűjat, és ha fél nyolckor valakinek fáj a hasa, és a patikába akar szaladni, tizenöt évre lecsukatja. Ez katonai igazságszolgáltatás. Itt nem arról van szó, hogy az a hasfájós pasas mit gondolt.

- Karthágó el fog esni - folytatja az ókor ismerője monológját -, de az utolsó gyermekig fog harcolni. Eleste persze semmit sem változtat a világtörténelmen. Akkor tulajdonképpen csak az volt a kérdés, hogy a latinok vagy az afrikaiak fogják-e elfogadni a görög kultúrát.

- Badogliót nem értem - mondja Becker. - Kijárási tilalom, jó, de mit tesz még? Már egy hónapja ő az úr Olaszországban. Miért nem adja meg magát? Azt várja, hogy az amerikaiak idejöjjenek? Múltkor felküldte Gueriliát Trevisóba, Ribbentroppal tárgyalni, és arról biztosította, hogy továbbharcol. Harcol, de mivel?

- Talán tárgyal? - véli Hase. - Lehet, hogy az amerikaiak azért jöttek ide bombázni, hogy sietessék egy kicsit a diplomáciai megbeszéléseket. Manapság a trinitrotoluol úgy hozzátartozik a diplomáciához, mint azelőtt a francia nyelvtudás.

- Eszerint holnapra remélhetjük a békét - mondom. - A diplomata ugat, a bomba beszél.

Egy hosszú, az eddigieknél talán közelebbi robbanás ráhagyja, hogy: igen.

Becker hirtelen elsápad. Aztán ráeszmél ijedt arcára, és úgy látja, hogy illik megmagyarázni lelkiállapotát:

- Amikor utoljára Szicíliában voltam, a régi jó időkben, amikor még Maltát bombáztuk, az angolok új módszerrel támadtak. Bombázórajaiak egyszerűen a mi hazatérő bombázóink nyomában jöttek. Így riadóról szó sem volt, s amikor a junkersek leszálltak, már estek is az első bombák. Én a repülőtér szélén álltam, amikor az első hullám érkezett, és nem értettem, mi történik. Szerencsémre valaki hatalmasan fenéken rúgott, elvágódtam, s a tér szélén levő árokba estem. Mondom, szerencsémre, mert abban a pillanatban elsöpört felettem a sár- és szilánkszár. Fél percig tartott az egész, aztán felkeltem, hogy megköszönjem életmentőmnek lélekjelenlétét.

- És ő?

- Ő egy csizma volt, benne lábszárral. Ez röpült felém. Egy ismeretlen jótevő posztumusz tette volt. Egy ismeretlen csizmának köszönhetem, hogy élek. - És az archeológus felé fordulva, hozzátette: - Ilyesmi a második pun háborúban nem fordulhatott elő.

A tudós nem sértődött meg, sőt, látszólag megörült, hogy visszatérünk az ókorba.

- Ami a fegyvernemeket illeti, könnyű volna párhuzamot vonni a nehéz, de rendkívül mozgékony tankok és Hannibál harci elefántjai között. A kezdeti siker mindkét esetben ezeknek az új fegyvereknek volt tulajdonítható.

Váratlanul lefűjták a riadót.

Indulnom kell, mert Badoglio, Hannibál s a világtörténelmi események ellenére először is a nap központi problémáját kell megoldanom: valami ehett kell találnom, meg kell vennem, s haza kell vinnem, mert Diana vár, és elvárja, hogy zsákmánnyal térjek haza.

A technika háborúja az emberi létet visszavezette az eredendő létformákhoz. A nagyvárosi ember problémái visszatértek a kőkorszak gondolatvilágába. Reggel a férfiak kibújtak a barlangból, és vadászni indultak. Napról napra meg kellett keresni a vadat, elejteni a zsákmányt, módot kellett találni megfőzésére, és éjjelre úgy kellett elrekeszteni a barlang ajtaját, hogy a vadállatok be ne törhessenek. A lépések életveszélyesek voltak, és az éhség örökké jelenvaló. Az élelemszerzés gondolata éjjel-nappal ott volt a lélekben, a húsban, a vérben. Az éhes ősember mindenkire haragudott, aki evett vagy ehetett. Gyilkos, vad terveket agyalt ki egy bögre olaj megszerzésére. Ha egy koncot kerített, elbújt enni, mohón falt, kinyalta a tányért, és nem gondolt arra a percre, amelyben az ebéd utáni jóllakásból vacsora előtti éhség lesz, amikor újra föltámad a marcangoló farkas a belekben. Éjjel átkutatta barlangját, elhullott morzsákat keresett az asztal alatt, megrágta a délelőtti eldobott káposztacsutkát, és végigtúrta a fiókokat, ha úgy emlékezett, hogy karácsonyról még kell lenni valahol egy-két szem savanyúcukornak.

A tea, a beszélgetés, a mindennapi kártyavetés és jövőbe nézés csak epizódok voltak az éhség ellen vívott, privát háborúban. Még a halálfélelem is hiába harcolt az éhséggel, a lélek feletti uralomért. Percekre győzött, hetekre vesztett.

Abban a percben, amikor lefűjták a riadót, azok a rómaiak, akik nem feküdtek az égből hullott szőnyeg ferdére sikerült csücske alatt, már arra gondoltak, ebédet kell szerezni.

Persze, az erkölcsi törvények szerint arra kellett volna gondolni, hogy illene felsietni a San Lorenzo-városnegyedbe, kiásni a halottakat a romok alól, s beásni azokat, akiket a temető földjéből vetett ki a bomba. De az erkölcsi törvényeket nyilván ebéd után fogalmazták meg, a jóllakott világra érvényesek. Én legalább nem hiszem, hogy egy igazán éhes, igazán hónapok óta éhező ember kőbe vésne egy olyan gyermekes tilalmat, hogy: „ne lopj”, vagy „ne kívánd meg azt, ami a másé”. Éhes embernek még azt sem érdemes megtiltani, hogy paráználkodjék. Nem akar az mást, csak egyszer jóllakni - s végtelenül mindegy számára, hogy mi a törvény a jól tápláltak világában.

Hérakleitosz tévedett. Azt hiszi, hogy akik ébren vannak, közös világban élnek, s az álmodók mindegyike külön-külön világban. Nem egy világban élünk, hanem számtalanban. Minden baj, meg nem értés, összeütközés abból ered, ha az egyik világ törvényeit át akarjuk vinni egy másikba, ahol ezek értelmüket veszítik.

A kapucinus páter szemében a világtörténelem csak játék, s a valóság az ördög, az Isten, az ítélet s az örökkévalóság. A tábornok számára a páter elmebajos civil, mert álomvilágban él, s ahhoz a Jézus nevű analfabétához imádkozik, akivel szintén csak bajok voltak, mert valami sötét almaevési ügyet jött elintézni Jeruzsálembe. A matematikus szerint mindkettő jelentéktelen eseményekkel foglalkozik, mert egyetlen valóság a számoké. A lélekbúvár mind a háromról kimutatja, hogy bolond, s az ebéd előtti világ embere mind a négyen nevet, mert megtanulta, hogy a valóság a leves, a hús és egy darab meleg tészta, és hogy a szellem érdeklődése és teljesítményei csak a teligyomrúak világának, a „mundus postprandialis”-nak jóllakott álmái; s ezek könnyen - de milyen könnyen - semmivé válnak.

Kimegyek a városba, visszamegyek a „Spanyol lépcső”-höz, ahonnan végiglátni a középkori és barokk részeken, egészen Szent Péter kupolájáig („Az anyaszentegyház emlőjéig” - mondta valaki), s végignézek a házrengetegen. Úgy fekszik itt, mintha semmi sem történt volna.

Nem tudom, mit tettek a sebesült városok a második világháború folyamán. Róma meg sem moccan. Íme, az egybefolyó világok sokasága és önállósága! Róma bombázása ledöntötte Mussolinét, egy délelőtti folyamán felégette húsz év szónoklatait, porrá verte Olaszország nagyhatalmi elképzeléseit, Cavour, D'Annunzio álmait - de Róma, a Város, az Urbs fel sem vette. Hogy tarka tisztek vagy éhes polgárok rótták utcáit, az kétezerhatszáz évének szemszögéből édesmindegy volt. Most talán megsérült egy bazilikája, de méltóságán nem esett csorba. Itt nem idegeskedtek mentőautók, tűzoltók, rendőrök. Csak az ebédre gondolók gyorsították lépteiket, hogy behozzák az elvesztett időt. Én is sietve mentem le a tizenhárom fokú lépcsőcsoportokon Bernini bárkakútjához, és onnan nyílegyenesen a Via Condottin a legöregebb házak felé.

Ha a valóság - a „nagy Valóság” - számtalan egymástól független csillagközi űrök által elválasztott valóságokból áll - Róma az egy és oszthatatlan, számtalan különvilág, különhangulat együttese. A hét domb közt régen mocsarak s erdők voltak. Helyükön megmaradtak a határok, melyeket az igazi római nem lép át. Végigmenni a városon... ez idegennek való dolog, legyen az idegen kínai vagy nápolyi. A római az ő kis negyedében - „nel rione” - él, ott van orvosa, patikája, titkos lisztszállítója, s az ottani rendőrőrs értesíti, hogy mikor tűnjön el, mert feljelentették. A kis „rioné”-k összetartásán törik meg a diktatúra önkénye. Ezek őriznek

egy hangulatot egy fél évezreden át. A régi Rómában insulának, szigetnek neveztek egy-egy háztömböt. Ma is Velencéhez hasonlítható szigetváros az igazi, a régi Róma.

Négy évig laktam a Hídhöz címzett „rioné”-ban, egy ősi téglavárban. Itt tanultam olaszul, itt tanultam faszénen főzni, az itteni patikában kezdtem orvosi tevékenységemet mint vérnyomásmérő, itt van bizalmi borbélyom, Figaro, aki mindent tud, itt van a feketepiacom, a Tor di Nonán. Híres utca - hirdetem büszkén: itt volt bebörtönözve Giordano Bruno, innen vitték a máglyára 1600 farsangján, hogy kárpótolják a népet az elmaradt húshagyókeddi mulatságokért - itt szállt fel tüzet okádó szárnyas lován a varázsló, akit Don Quijote idéz, amikor hű Sanchójával bekötött szemmel ül a falon... és Sancho Panza bölcsessége jár az eszemben, ahányszor arra járok: „A fegyverek terhét és súlyát nem bírja el a test kellő táplálék nélkül...” E régi fölismerés okán itt árulnak most régi bádogbödönökből kukoricalisztet, ismeretlen eredetű, nyúlnak keresztelt állatkákat, és mócsingos csontokat szarvas gyűjtőnéven. Itt kapható jegy nélkül az aranyat érő faszén. A Via Condotti a huszadik században kezdődik, de a máglyák, a varázslók s a feketézők időtlen csodavilágába vezet.

Mert Róma nincs, csak Rómák vannak. Időben, térben, hangulatban független városok, aki egyet ismer, idegen lehet megannyi másikban.

Van egy modern, új dombokon épült, új Róma. Fehér bérházaival, villáival, ciprusaival úgy néz ki, mint ahogy a közép-európai Dél-Amerikát képzeletben. Lakói jól érzik magukat századunkban, hangszerük a gramofon, italuk a bor utódja: a pálinka és likőr, és életformát keresnek. A franciákra támaszkodni nem időszerű, a németeket csodálják, de gyűlölik, az angolokat nem szeretik, mert látásuktól heveny kisebbségi komplexumot kapnak - miközben a Via Venetón sétálnak, s a séta fáradalmait a kávé nélküli kávéházakban kipihenik -, az amerikaiakat várják, a megváltókat. El fogják hozni azt az életformát, amelyet simán át lehet venni, mely modern, jól áll, nem fáraszt. Ezek az elegáns „gà-gà”-nak nevezett ficsúrok s hozzájuk illő hölgyeik csak a Via Condotti elejét ismerik. Ott vásárolják ékszereiket és nyakkendőiket.

Van egy hivatalos Róma; a számtalan minisztérium városa. Az Afrika-ügyi minisztérium Afrika elveszte után is ötezer elbocsáthatatlan embert foglalkoztat, a banánmonopólium nélkül, mert ez egy külön, óriási szervezet. Van egy túlméretezett légügyi minisztérium, amelyen a kőszasok rajokban repdesnek, s annyiba került, hogy a pénzből repülőgépekre már nem futotta. Egy belügyminisztérium, amely háromezer embernek parancsol, és egy szép, régi tengerészeti minisztérium, amely a Tiberist szemléli, nehogy a vizet egészen elfelejtse; két hatalmas vasmacska őrzi bejáratát, tiszteletre méltó maradványai a megboldogult osztrák-magyar hajóhadnak. A minisztériumok számtalan és minden munkától irtózó népe is Rómában él. S ha a magasabb beosztásúak északolaszok, a portások nápolyiak, a rendőrök szicíliaiak... A második generáció már római dialektust beszél. Ezek alig ismerik a Via Condottit.

Van egy szent Róma, a vatikáni dombon (Cicero idejében még csak rossz boráról volt híres) és ezer helyt. Valami húsz- vagy harmincezer szobában. Vagy inkább száz egymástól távol álló világ, amely néha összejön egy pápa áldását fogadni. A katolikus Rómának vannak hivatalai, melyek számológépeikkel, statisztikájukkal, telefonos vezérigazgatói asztalaikkal semmiben sem különböznek a nagy trösztök vezérigazgatóságaitól. A bank - a Szentlélek Bankja, Banco di Santo Spirito - mindenben megegyezik a többi nagy bankkal, hacsak abban nem, hogy számára nincsenek devizarendeletek. De lenyúl szent Róma a trappisták aszketikus önkínzásába, a karthauziak hallgatásába, benne foglaltatik a papnöveldék óriási világa, ahol a részvétlen, ősrégi falak mögé zárt ifjak mindig újraélik azt, amit éppoly sok, éppoly korú ifjú éppen ott átélt már, ahol ugyanazok a megoldhatatlan kérdések mindig ugyanazokhoz az elmondhatatlan titkokhoz vezettek. Vannak katakombák és könyvtárak, koldusbarátok és gazdag apácák, a Sacré Coeurbe zárt, sápadt kislányok, akiknek tilos kettesben sugdolózniuk,

csak hármass csoportokban állhatnak a szünetben, idegennek megmaradt skótok, szívük mélyén ateista francia prelátusok, lángolóan hívő és vadul fanatikus katolikussá lett svéd és zsidó vénkisasszonyok... ebből a végtelen, és feneketlen apostoli világból egy-két közömbös templom és a máltai lovagrend Nagymesterének palotája nézi a Via Condottit.

Az idegen csak a Via Condotti elejét ismeri. Ott lehelni immár kétszáz éve a Café Greco a kávéillatot, itt elmélkedett Goethétől Rabindranath Tagoreig, Samuel Morsétól Humperdinckig, Turgenyevtől D'Annunzióig és Buffalo Billig mindenki, akinek Rómában neve, rangja, elmélkednivalója s egy csésze feketére való pénze volt. Aki itt beírja a nevét az emlékkönyvbe, már nem tűnik el az idők irgalmatlan mélyén. Már a költészet fényének egy sugara hullott rá.

De Róma, a sok közül az én egyedül igazi Rómám, a Via Condotti végén kezdődik. Itt elhalkul a többiek zaja. A régi, sárga falak visszfénye megváltoztatja az arcok színét. A nyári delek napja nem lát a szűk utcákba, a hideg szél megtörik a sarkokon, melyek, mint az óceánjárók orra választják el a sikátorokat. Itt meredek a lépcsők, kőpadlósak a szobák, oly kopottak a kilincsek, mint Szent Péter lába ujjai. Ez a hercegek, kocsisok, vendéglősök, a szentélyek s bordélyok ősi városa.

Az egyetlen, az igazi Róma! Már itt állt, amikor a kakastollas bersaglieriek rést lőttek a Porta Pia melletti városfalban, így állt itt, amikor a feketeingesek bunkósbottal, ricinusolajos üvegeikkel, háromszögletű, halálfejes zászlócskáikkal bezörögtek az őrizetlen kapukon. A paloták türelmesek; itt van Lancelotti herceg palotája (ő az, aki az aranyrózsát viszi erényes, katolikus királynőnek, s nem az ő hibája, ha egy évszázadban legfeljebb egyszer dolgozik...), a Tor di Nona sarkán. Amikor az olaszok bejöttek, bezáratta a kaput, azzal, hogy csak a hátsó kisajton fog közlekedni, amíg a pápa a Vatikán foglya. Itt gyűjtik az évszázadok patináját a Massimók, Giordanók, Doriák ősi várai. A hercegek nem tartoznak a „modern” Róma társaságához, nyelvük a kofák és bérkocsisok szép tájszólása. Ezek viszont nem hajolnak meg alázatosan a nagy nevek előtt, hanem emberi méltóságuk biztos tudatában társalognak velük.

Természetes dolog: századokon keresztül lakott egy palotában az urak és a szolgák népe - hogyan forrtak volna egyé? A gyerekek együtt játszottak - néha a fiatalok is. Együtt véreztek a feudális idők eposzba illő kard- és alabárdcsatáiban. Most együtt szidják a diktatúra huszadik esztendejét. Hogy mégis megmaradt a herceg hercegnek, és a kocsisból legfeljebb sofőr lett, szintén természetes római tradíció. Itt még a császárok korában, ezer évvel a város alapítása után is mindenki tudta, ki a patríciusivadék, s ki a plebejus - egy nyelv, egy sors, egy ezredév nem számítottak. De ez az egyén magánügye volt - az idegennek római polgár volt mind a kettő.

Az éhezések idején, amikor az élelemkeresés már a vadászathoz hasonlított, nehéz volna elfelejteni, mit adott a római történelem a gasztronómiának. Szentek voltak a tradíciók, és ahogy a breviárium napról napra, évszokról évszakra előírja az imákat, megmásíthatatlan szabály parancsolja, hogy az év lencsével és disznólábbal kezdődjék, Szent József napja képviselőfánkot hozzon, a húsvét bárányt, a késő tavasz borsót s angolnát, a nyár articsókát, a halottak napja mandulás süteményt... s a gasztronómiai évben szintén ötvenkétszer ismétlődik a gasztronómiai hét: csütörtökön krumplis tészta, pénteken tökehal, szombaton pacal... a régi Róma - a rend s a törvény városa -, a rend s a törvény szigorúan kiterjedt az ízekre s az illatokra is. Világégés kellett ahhoz, hogy megdőljön a rend, s az elhagyott tűzhelyek a béke angyalát várták az Angyalvár felett, az arkangyalt, aki kardját hüvelyébe süllyesztve kimondja a megváltó szavakat: Ime jönnek; giovedì gnocchi, sabato trippa, így legyen per omnia saecula saeculorum.

A Via Condotti végén túl a kis templomok alig nyúlnak a kis házak fölé: az Isten háza békésen áll az ember háza mellett, s éppily jól megférnek a bordélyokkal. Ezeket úgyis csak zsaluikat lezáró láncokról lehet fölismerni. A vallás ellensége nem a titkos szenvedély, hanem a rideg értelem. A régi Róma nem egy utcáját, köztük szűkebb hazámét, a Pávián utcát is, a bordélyok adójából kövezték, és ezeket az ősi, patriarkális intézményeket a diktatúra sem zárathatta be: alapítólevelüket még a pápai állam kancelláriája írta alá és pecsételte, s az olasz állam a Villa Albanó-i fegyverszünetben megfogadta, a lateráni konkordátumban újra megerősítette, hogy a pápai pátenseket tiszteletben fogja tartani. Ennélfogva ezektől a tiszteletre méltó intézményektől mi sem áll távolabb, mint a bűn fogalma: reggel tízkor nyitnak, mint a boltosok, este tízkor csuknak, hogy a lányok jól kialhassák magukat, s a jó békeidőben bablevest is mértek, mert vasárnap délután a kimenős bakának nem volt se ideje, se pénze két helyre járni. A gondos anya a kasszáján udvariasan megkérdezte a hadfit: „Bablevessel parancsolja a kisasszonyt vagy csak úgy?”

Nem szentségtörés, hogy a Rózsafüzérkészítők utcájában - a Via dei Coronariban - sorakoznak a házak, amelyeknek zsalui kis láncsal vannak lezárva - talán csak időszerűtlen. De az nem időszerűtlen-e, hogy ugyanitt van a Santa Maria della Pace temploma, a Béke Asszonyáé, melyben hiába sorakozott a gyertyák menete akkor, amikor a németek átlépték a Marne-t... Nem időszerűtlen-e minden, ami örök?

Mussolini így érezte. „Gyűlölöm a festői Itáliát!” - kiáltotta. (Emil Ludwig „Napóleon”-jából tanulta a lapidáris mondások stílusát), s nekieresztette a csákányosokat a régi Rómának. A rómaiak tehetetlenül, dühödten, sírva nézték, hogy tűnnek el a Colosseum körüli utcák, a Capitoliumra vezető várfalszerű házsorok, hogy lesz sivatag a Borgo évszázados-kutas, palotás, bolthajtásos házrengetegeiből, és csak akkor mertek tiltakozni, amikor a diktátor egy újabb eszelős rohamában (vaglio far tabula rasa con tutto quello che si chiama civiltà umana - kiirtom mindazt, amit emberi civilizációnak hívnak) a Piazza Navonát is le akarta bontani. A diktátorok közt is vannak különbségek, s Mussolini - aki depressziós rohamaiban szívdöglesztő románcokat hegedült - néha hajlott a szóra, s a régi rajzok szerint felépítette azt, amit lerombolt. Így maradt meg a mai napig a Rózsafüzérkészítők utcája s a mellékutacskák. Így érthető, hogy azok, akik itt élnek, nem az amerikaiakat gyűlölik, akik rendezőpályaudvarokat égetnek fel, hanem azt, aki húsz évig rombolta a várost.

Még van annyi időm, hogy felkeressem borbélyomat, aki az utca egy kis, bolthajtásos zugát bérli. Megszoktam, hogy benézek hozzá, ha erre visz az utam. Voltak idők, amikor az egyedüli boldog perce napomnak az volt, amikor nála, borotválkozás után, a törülközőbe temethettem arcomat. Figaro (így nevezem, mert sohasem tudtam meg igazi nevét) a „jó emberek”-hez tartozik, talán a legjobbakhoz.

- Nos - kérdem az ajtóból -, mi újság?

- Semmi rossz - feleli.

Akkor látom, hogy még valaki van nála. Az összeesküvők kérdő pillantásával nézek Figaróra.

- Beszélhet - mondja ő. - A mi emberünk.

- Kicsi vagyok, de ravasz - mutatkozik be az idegen.

Mivel látom, hogy megállapításának első része igaz, a másodikat sem vonom kétségbe.

- Mit szól a dolgokhoz? - kérdezem a Ravaszt.

- Kilencven - feleli. - A félelem kilencvenet jelent a kis lutriban. Az első bombázás után rögtön meg akartam játszani, de elfelejtettem. Ha akkor száz lírával megteszem, kétszáz kiló spagettit vehettem volna, s télire el volnék látva!

- Tegye meg most - tanácsolja Figaro. - Háromszor kell megjátszani.

- Van még lutri? - kérdem.

- Per forza! Természetesen! Talán megállt volna azért, mert Mussolini megbukott? Csak az a baj, hogy az álmoskönyvben nincs szám a „komédia végére”.

- Azt hiszem - mondom én -, hogy az amerikaiak azért jöttek, hogy Badogliót tárgyalásra kényszerítsék. Már negyvenöt napja kormányfő, és a háború még mindig tart!

- Talán már tárgyal - véli Figaro.

- Talán már meg is kötötte a fegyverszünetet - mondja a Kis Ravasz. - Talán Badoglio maga kérte a szövetségeseket, hogy dobjanak ide százezer kiló dinamitot, nehogy a németek azt gondolják, hogy tárgyal velük.

- Rómára?

- Törődik is Rómával! Őt csak a király és a hercegek érdeklik. Majd vigyáz, hogy azokra ne essen bomba. Majd ha éremgyűjtő királyunkat biztonságba helyezte, akkor talán gondol a népre is.

- Ezt így tanulta a tiszti iskolában - mondja Figaro.

- De mi mindent nem tanult! Kicsi vagyok, de ravasz, és tudom, hogy állnak a dolgok. Ez a törpe nem is király. Látott már tízcentesimós bélyeget az öreg Umbertóval? Láta már Margherita királynő képét? Az egész Savoya-családban nem volt még egy ilyen savanyú pofa, mint Victor Emanuel, a „katonakirály”. Úgy állt a dolog, hogy Margheritának lánya született, s mivel alig volt kilátás fiúgyerekre, egy udvari mosónő aznap született fiát tették a helyébe. Ez így van, a nagyapámtól tudom, aki éjjeliőr volt a Quirinalban. Ő még a mosónőt is ismerte. Csak akkor mesélte el az esetet, amikor már a halálán volt. A király...

- De nem volt rossz király!

- Semmilyen király sem volt. Az egyedüli teljesítménye az volt, hogy elvette annak a balkáni kecsketolvajnak a lányát, akiből aztán egész rendes királynő lett, pedig sohasem tanult meg olaszul.

- De nem volt fasiszta!

- Megmondjam, miért? Mert nem tudtak megegyezni, hogy kié legyen az első számú pártigazolvány. Utóvégre se a király, Abesszínia császára, se a Duce nem fogadhatták el a kettes számú pártkönyvet. Hát kihagyták az öreget, és csak a piemonti hercegnő lépett be a családból a pártba. Hallotta, hogy a Duce lánya békeidőben nem fog többé fekete bugyit viselni?

- Miért?

- Mert beszüntetik a nyilvános mulatóhelyek elsötétítését. De nem ezt akartam mondani. A királyt azért fizetik, hogy vigyázzon az alkotmányra. Nem igaz? Nos, talán tizenöt vagy tizenhat éve egy újságíró nyílt levélben kérte a királyt, hogy állítsa helyre az alkotmányt. És hacsak Badoglio ki nem engedte, még ma is ül.

- Megborotváljam? - kérdi Figaro.

- Van meleg vize?

- Van.

- Gyerünk - mondom -, mert a meleg víz nagy luxus.

- És tudja, hogy tavasszal mi történt? Egy volt miniszter audienciára jelentkezett, és azt mondta: „Fenség, a dolgok rosszul állnak. De ha egyszer szüksége lesz valakire, rendelkezék velem!” És mit tett a király? Szépen elmondta Mussolininak. Árulkodott. A minisztert persze máris vitték, és rendőri őrizet alatt csücsül valahol, ha ugyan még csücsül.

- Badoglio biztosan kiengedte - mondom, meggyőződés nélkül.

- Talán. De nem hiszem, hogy gondolt volna rá. Tábornok nem gondolkozik.

- És Eisenhower? - kérdem a szappanhabból.

- Trottl! Imbecillis! Generális! - kiáltja most hirtelen dühében a Kis Ravasz. - Tökkelütött marha! Hivatásos tisz! Hát nem hallgat rádiót?

- Mindennap meghallgatom a BBC-t - mondom méltatlankodva.

- Hát akkor tudhatná!

- Megnyerte a szicíliai csatákat, és Gelában partra szállt.

A Kis Ravasz olyan hangokat hallat, mint a színpadon az intrikus, ha a rendezői utasítás azt mondja, hogy „ironikusan felnevet”.

- Haha! Megnyerte! De tudja, miért? Mert a másik oldalon is hivatásos imbecillisek parancsoltak! - Aztán magyarázni kezd: - Szépen egymás után! Ezt így tanulták a tiszti iskolában. Ha Eisenhower gondolkodott volna, először is Szicíliát, Korzikát és Szardíniát foglalta volna el. Ott tavaly novemberben egy macska sem volt. De nem, félt, és Marokkó mégis közelebb volt Amerikához. Ott hónapokig vacakolt, még vissza is verette magát egypárszor. Ha az angolok nem jönnek Bengáziból, még ma is ott ülne. Aztán Szicília. Először is Messinát kellett volna elfoglalnia, és lezárni a szigetet. De nem! Ennánál szálltak partra, óvatosan, s végül a németek az egész hadianyagot átmementették a szárazföldre. Különb, ezt nem a londoni rádió mondta, hanem egy cataniai komám, az amerikai partraszállás úgy volt megorganizálva, hogy először is a fagyaltkészítő gépet rakták partra!

- Lehetetlen - tiltakozik Figaro, és méltatlankodásában majdnem belém vág.

- Pedig így van. Szerencsére ezt a partvidéket a partvédelmi fasiszta milícia őrizte. Ezek persze a sosem látott masina láttára rögtön megadták magukat. No és Gela! Ez volt a csúcsteljesítmény!

- Kiborotváljam? - kérdi Figaro.

- Mégis partra szálltak - mondom konokul.

- Ezúttal mindent kiraktak, s szépen rohamoztak befelé, épp csak a páncéelhárító ágyúkat felejtették el. A németek rögtön rájöttek, s a dombokról megindultak a páncélosok... egy óra alatt a tengerbe hajtották volna a társaságot. Csak a mi és a demokráciák szerencséjére a német tábornok még Eisenhowernél is hülyébb volt: elfelejtette, hogy a part mögött tenger van, és a tengeren hadihajók. Amikor már majdnem a parthoz ért, abban a meggyőződésben, hogy Dünkirchennél van vagy a világ végén, a cirkálók meglátták. Ez volt az első eset a világtörténelemben, hogy páncélosok és hadihajók harcoltak, s mivel mégis a hajóé a nagyobb ágyú, hát a náciakat verték a földhöz.

- Ma már Nápolynál állnak - folytatom -, s két hét múlva itt lesznek!
- Türelem. Ha még el lehet rontani egy helyzetet, az amerikaiak elrontják!
- Csak nem gondolja, hogy még három hónapig fog tartani, hogy Nápolyból ideérjenek?
- Én kicsi vagyok és ravasz - feleli. - Várjon csak!

De meg vagyok borotválva, éhes vagyok, és nincs kedvem pesszimisztikus jóslatokat hallgatni.

- Megyek a Tor di Nonára, ennivalót szerezni - jelentem, és indulok is. Mert Victor Emanuel, ha rossz király, de király marad, ha Eisenhower gyáva szobatábornok, tábornok marad, de ha én nem talállok valami harapnivalót, éhes maradok. Tegnap este óta csak Becker teáját öntöttem a gyomromba, és most érzem, hogy minden mindegy, mert a világ csak addig tart, amíg mindennap sikerül valamit szereznem. Rimediare qualcosa - mondják ezt olaszul, igen helyesen, mert ez szó szerint azt jelenti: valamit meggyógyítani, gyógyszert kapni, hisz fájdalomról van szó!

A Tor di Nona innen két lépés. Elmegyek a pápai rózsalovag palotája előtt, és már ott is vagyok. A nevezetes utca üres, a piac eltűnt.

„Rendőrség?” - tűnődöm. Dehogya. Vannak törvények, melyeken sem a bombák, sem a zsarnokok nem képesek változtatni. Kritikus pillanatokban az áru eltűnik a piacokról. Bombáztak. Lehet, hogy holnap béke lesz, lehet, hogy körülzárják a várost, és ostromolni fogják. Lehet, hogy megjönnek az amerikaiak, és hozzák a bőséget. Lehet, hogy Badoglio és a németek itt fognak mérkőzni, a Capitolium falai alatt. A történelmi lehetőségek sokaságában a kukoricaiszt nyomtalanul eltűnik.

Hiába nézek a kapuk alá, megyek az ismert hátsó udvarokba. Csak a régi, elhagyott templom rozoga sekrestyéjében találom meg azt az öregembert, aki a barokk angyalok mosolya alatt feketén árulja a faszenet.

- Kaphatok két kilót? - kérdem.

- Hogyne - mondja. S mintha kitalálta volna, hogy én is azon vagyok, hogy a lehetőségek közt megtaláljam a legvalószínűbbet, folytatja: - Lehet, hogy délután visszajönnek, és fölégetik a várost. És ha az egész város ég, ki fog akkor még faszenet venni?

- Tudják az angolok, hogy itt jóra való emberek laknak - nyugtatom meg.

Zsákmány nélkül kell hazamennem. A Tevere-parton indulok, a Via Babuino, a Pávián utcája felé. A „szőke” Tevere - flava Tiberis - partját a múlt században a párizsi minta szerint építették ki - a platánok alól csak a könyvárusok hiányzanak. Vagyis, ma még a járókelők is - egyedül sietek Augustus császár békeoltára felé, melyet - véletlenül - éppen három nappal a háború kitörése előtt avattak fel, és próbálok nem gondolni az ebédre. Egyébként még van valami ennivalónk. Bölcs előrelátással már régen, még az El Alamein-i ütközet előtt vettem valamit, amit faricellónak hívtak, s talán ugyanaz, amit Persius az ókorban far scabiosumnak, rühös zablisztnek nevezett. Madarat, csirkét etettek vele. Szalma volt benne bőven, a Mareth-vonal áttörése óta kukac is - sőt, Diana az ilyesmit mindig megfigyeli - Tunisz eleste óta molyszerű állatkák röpködnek ki belőle - de ehető.

Most már egy kicsit szédülve, hónom alatt a faszénnel arra gondolok, hogy nem is olyan rossz. Ha már forr a meleg víz, hús perc múlva ehető - igazán kitűnő fogás. Sajnálom, hogy faricellónk az egyedüli téma, amely körül komoly nézeteltéréseink vannak Dianával, mivel ő csökönyszerűen vallja, hogy inkább éhen hal, mintsem ilyen madáreledellel táplálkozzék.

Enyémmel homlokegyenest ellenkező álláspontja nem lélektani okokkal magyarázható, hanem azon alapszik, hogy egészen különböző életkörülményekből kerültünk össze. Én hajléktalansági és nyomorgási tanfolyamot végeztem, ő az egyetem bölcsészkarára járt. Én azt tanultam, hogy melyik kolostor ad kanalat a leveshez, s melyiknél kell üres konzervdobozt hozni, amelybe belötyintik a levesnek nevezett moslékot, ő Pellaprat francia szakácskönyvének ravaszabb receptjeit próbálgatta. Ennélfogva én hajlandó vagyok a faricellót úgy, ahogy van, megfőzni, s a benne levő szalmát kiköpni, míg ő végső esetben hosszú ideig mossa és tisztogatja, mielőtt megfőzné. Én megpróbáltam fő táplálékunkat mesékkel fűszerezni: elmondtam neki, hogy a skót hősök ezzel táplálkoztak, hogy Macbeth még mint király is ezt reggelizhette, hogy az angol versenylovak az ilyen zabtól lesznek Derby-győztesek, s ami a kukacokat illeti, bizonyítottam, hogy a híres kínai inyencek egyenesen vagyonokat fizetnek a zabon hizlalt, húsos állatkákért... Mire megfenyegetett, hogy az egész szemetet, mind a harminc kilót rögtön kiszórja a galamboknak. Azóta csak forradalmak, ostromállapotok és bombázások alkalmából merem ajánlani, hogy vessünk belőle egy maroknyit a forró vízbe.

Dél van, de a fények alkonyatiak. Nagy fekete füstfelhő lebeg a város felett, kiterjed az érintetlen negyedekre, a Vatikán dombjáig. Egyik térde a Pinción zöldellő piniákra támaszkodik. Ismeretlen szagokat hoz a szél.

„Ha legalább pár malacfület vihetnék a faricellóhoz - gondolom -, vagy lenne egy kanál forró zsírom egy kis hagymával! Egy tejfölös, hagymás faricello, egy nagy darab disznóoldalassal... eperlekvárral és sajttal, esetleg kávékrémmel.” Nagyokat nyelek, szaladok a faszénnel, dobogó szívvel mászom a Pávián utcai ház ötödik emeletére, ahol egy kis üvegkalitkában, vagy - mondjuk - műteremben vár Diana.

Hogy a valósághoz teljesen híven mondjam a dolgokat (nem regényt írok, hanem tanúvallomást): Diana a lépcsőház és a műterem közti folyosón hatalmas legyezővel éleszti a faszenet. Arca piros, keze kormos, és felém int:

- Holnap béke lesz!

- Nem hoztam semmit - felelem.

- Nem baj, mio caro. Eladtam hét hálóinget, tudod, még volt kettő, babot és hagymát vettem. Mára rendben vagyunk.

Látom, jobban félt a faricellótól, mint a bombáktól. Leülök a négyszer két téglán nyugvó rajztábla-asztalunkhoz, és megismétlem:

- Ó, bab, ó, béke!

Dianával először a brüsszeli képtárban találkoztam. Szűz volt még, de már minden érzékével asszonyi létére készült. Bájos volt, hatalmas és kimondhatatlanul fényes. Nem bántotta, hogy a nagy csendben sugárzó meztelenségét nézik - csak amikor Pán kéjes mosolyával, szőrös mancsával utánakapott, akkor menekült, vagy inkább kísérelt menekülni.

A katalógusban ennyi állt: „Syrinx és Pan”, Jordaens festménye, 1660 körül. Rubens iskola. Vásznon.

Régen volt, béke volt, hétköznapi délelőtt volt, leülhettem a kép elé.

Láttam, hogy az a vörös fény csillog a Syrinx hajában, amelyet Rubens Velencében ismert meg Tizian vagy talán inkább Paris Bordone vásznain. Ez a szín nemcsak festői absztrakció lehetett. Velencében találkoztak a német kalmárok és a muzulmán fűszerkereskedők, a balkáni szlávok, a longobárd utódok - egy kicsit keleti rabszolgapiac s az Észak földközi-tengeri kapuja volt a Lagúnák Királynője - a színek keverékén fölcillanhatott egy soha nem látott

árnyalat. Rubens csak feltette a távolról jött hajkoronát a flamand vállak fölé... Velencéből jöhetett az ábrázolt epizód, mert ott nyomtatta Aldo Manuzzi horgonnyal, delfinnel ékes címlapjai mögé a görög - s hogy mindenki megértse -, a latinra fordított görög legendákat, Pán kalandjainak versbe szedett történeteit. Ott jelent meg Ovidius „Metamorphoses”-a, melyből megtudjuk, hogy menekült meg Syrinx Pán nem kívánt ölelésétől, karjaiban náddá válva. A tájat Heemskerck, Elsheimer, Dürer és Itália többi vándorai hozták vázlatfüzeteikben a németalföldi műtermek felé. A fények északiak, viharosak, titokzatosak. Évszázadokig rajzolt, festett s keverte a színeket Európa, hogy megszülethessen egy meséből szakadt, mesebeli nimfa, aki kicsalja Pánt a csalitból...

Amikor Rómában újra találkoztunk, Syrinx feltűzött hajkoronával, szoknyában és blúzban állt előttem, és elárulta, hogy Dianának hívják. Rögtön ráismertem, de nem mertem bevallani, hogy tudok Pánnal átélt kalandjairól... udvarias mosollyal bemutatkoztam.

Nemsokára feljött tetőn épült, Pávián utcai üvegházikómba, és nálam maradt.

A távoli s törvénytisztelő olvasó talán megkérdezi, hogy az ottmaradás azt jelenti-e, hogy feleségül vettem. Nem. A háború első áldozatai a konvenciók. A határok elmosódnak, az emberek meghalnak, mielőtt megbetegednének, a mindennapos utolsó ítéletek közt eltűnik az utolsó előítélet. Diana egyszer buzgó lelkesedésében még az arany jegygyűrű árát is megkérdezte... és felment egy ügyvéd barátjához érdeklődni, hogy milyen okmányok kellenének házasságkötésünkhöz. Ami az ő listáját illeti, örömmel látta, hogy nincs szüksége szülői beleegyezésre - ha lett volna, sem kapta volna meg -, mert három hónappal múlt huszonegy éves. Az én helyzetem más volt: külügyminisztériumi, belügyminisztériumi, konzulátusi papírokra lett volna szükség, magyar hadügyi mindenféltre, tartózkodási engedélyre, lakásbizonyítványra, adónyugtára - Diana a huszonnégy hiányzó okmány listáját mélázva, hosszan tanulmányozta, s végül búsan megállapította, hogy csak az oltási és újraoltási bizonyítványt tudnám beszerezni. De mivel az olasz irodalmat ismerte, és Manzoni „Jegyesek”-éből értesült, hogy milyen hosszadalmas lehet a hivatalos döntésekre való várakozás, a formaságok elintézését az örök béke közelinek remélt idejére halasztotta.

Ezek szerint azt mondhatnám, hogy asztalon-ágyon osztozkodtunk - de miután elhatároztam, hogy ebben az írásomban az igazat s csak az igazat vallom, ezt sem mondhatom. Asztalunk nem volt, még azt a rajztáblát is csak később sikerült megszereznem, mely most téglákból rakott lábain várja a levest, s az ágyat egy kőpadlóra vetett matrac jelképezte. A szó szoros értelmében csak a seprűnyélen osztozkodtunk, amely a sarokban nyugodott, két szögön, és a szekrényt volt hivatott pótolni. Jobb felén lógott a fontosabb alkalmakra szolgáló, vagyis kevésbé rongyos öltönyöm, bal felén Diana ruhái pompáztak - amelyeket a nagy sietségben mégiscsak összepakolt -, a most babbá vált hálóingekkel. Különben nyáron együtt főttünk a kohóvá váló üvegházban, s télen együtt fáztunk a seprűnyélen lógó egész szövethalmaz alatt. Ehhez nem kellett a belügyminiszter úr írásbeli engedélye. Ezt az életformát egy szóval nyomornak is nevezhetnénk, de mi nem éreztük annak.

Volt egy zongoránk. Persze bérelt zongora, amelyet könnyű volt szerezni, mert a nyolcvan-nyolc billentyű a jóllakottak nyelvén szólt. Az emberek visszaadták a bérbe vett hangszereket, és inkább vettek egy szatyor krumplit. Rajtunk az az egy-két vacsora már úgysem segített volna, és inkább állítottuk magunk és a nyomor közé az öreg, fehér parókás Johann Sebastian Bachot.

- Ha fiam lesz, Johann Sebastiannak fogjuk hívni - mondta Diana.

Nem éreztük a nyomort nyomasztónak, mert minden viszonylagos, főleg a szenvedés, Dianának erre is volt idézete az olasz irodalomból: Dante poklának sok köre és bugyra volt.

Az 1943-as pokolban, melynek kapujára valóban nem lehetett volna felírni, hogy a bölcsesség és a legfelsőbb szeretet tervezték, s az igazság vezette Chaplin-bajszos alkotóját, igen sok „Rondabugyrod” fűződött egymás köré, le, addig a mélységig, ahol gyerekek fuldokoltak a mérgezgázokban... Ebben az infernóban a „bolgia della miseria” még az irigylésre méltó, az épp hogy tisztítótűzszerű körökhöz tartozott.

S végül nem egy külvárosban ültünk, valami nagy bérkaszánya búval teli udvarának a mélyén, hanem a művészek s antikváriusok utcáját uraltuk, egy háztető méltóságteljes magaslatán. Itt álarcban járt a nyomor, és „bohémélet”-nek tisztelték. (faluhelyen néha „idill” a neve.) Átnéztünk más, messzi üvegházakba, ahol képek és szobrok születtek, ismertük a festőket, akiknek szabad volt foltos, olajfestékes ruhában sétálni, az agyagos kezű szobrászokat, a valódi bohémeket, akik megtakaríthatták a borbélyt, mert költők vagy zenészek hírében álltak. Innen át lehetett látni a Szent Cecíliához címzett Zeneakadémiáig, ahol csemlalók álltak, s ahol a hátsó ajtók ismerője bejuthatott egy-egy főpróbára. A sokarcú Rómában a Margutta utca és a Pávián utca Rómája volt az, ahol a nyomor nem volt súlyos, nem volt szegény, s az ember olyan mosollyal hordhatta a nadrágot, melynek pókhálószerű szövetén át kilátszott a térde, mintha csak lusta lett volna a sok közül egy másikat választani. Ez jó volt.

„Életemben nem voltam egyetlen múzeumban” - mondta Mussolini egyszer egy őszinte percében, amikor éppen nem az olasz kultúra fölényéről beszélt. Kétségkívül igazat mondott - a képtár nem az a hely, ahol egy diktátor jól hat. Szívesen fényképeztette magát mint bányászt, mint pilótát, lovon, keménykalappal a fején, az oroszláncok között, amint éppen az oroszánt simogatja, de valahogy érezte, hogy a múzeumokban lógó condottieri-képek mellett gyengén hatott volna. Annál lelkesebben járt kiállításokra. Miután a befolyó adópénz nagy részét az állam és a párt urai fizetésként felvették, vagy minden különösebb jogcím nélkül eltüntették, a maradékot arra használták fel, hogy meggyőzzék a népet arról, milyen hatalmas létesítmények jöttek létre érdekében. Erre kellett a világ első államköltségen fenntartott propagandaminisztériuma - ez az öndicséreti szerv -, erre a monumentális „mostrá”-k - a múzeum, a kiállítás és vásár furcsa keveréke -, ezeknek volt szüksége a Margutta s a Babuino utca mázólgipszező népére.

Ebben a két hosszú, párhuzamos dombtövi szakadéokban - mely az ókorban Sallustius kertjét hordta - lelt otthont a szabadság, amelyet a zsarnokság kényszerből meghagyott. Az udvari bolondok élveztek valaha hasonló szólásszabadsági előjogokat. A korlátlan pápai hatalom még megadta a jus murmurandit, a feketeingesek alatt, aki néma volt, még élhetett, a barnaingesek már kitalálták a farkasokkal együtt üvöltés kötelezettségét. De a művészeket sem előállítani, sem pótolni nem lehet, tehát csínján kell bánni velük, s jobb nem odahallgatni, ha égne emelt szemekkel s kezekkel valakinek valamit kívánnak. Művészek nélkül nincs se freskó, se szobor.

Freskó és szobor nélkül viszont nincs örök dicsőség. A Vezér akkor volt a legboldogabb, ha olyan freskón látta önmagát, mint a befejezetlen Stadion félig kész dísztermének falán, az épülőben levő külügyminisztérium mellett: ott lovagolt fekete ingben, acélsisakkal, fekete paripán a kisebb lovú Cianók, Grandik, Balbók élén, feje felett a Győzelem allegóriája lebegett, lábai előtt a városfallal koronázott Itália emelte kezét fasiszta üdvözlésre. Az egyik alsó sarokban izmos férfiak fogaskerekekből építettek tornyot, a másikon asszonyok egy csoportban arattak, egy másikon szoptattak, míg a háttérből fekete inges ifjak háromszögletű zászlócskákkal s római sasokkal, tollas kalapú és sisakos katonák feltűzött szuronnal rohantak a tettek színhelyére. A még üresen maradt sarkokat sasok népesítik... Kedvenc szobrásza az lett, aki azt mintázta, hogy: „A Birodalom gondolata kipattan a VEZÉR homlo-

kából” - s nagy állkapcsú, kopasz, kissé düledt szemű koponyáján sülyesztőszerű nyílás fölé pajzsos, kardos Pallasz Athénét állított. „Athéné és Jupiter” - súgták a műveltebb, középiskolát végzett újságírók, s a propagandaminisztérium napiparancsa így hangzott: „A szoborról fettel szedett címmel nyolc hasáb írandó.

A két művészutca még a háború alatt is szorgalmasan dolgozott. Mikor a németek Lengyelországban a háború mézesheteit éltek, Mussolini a „wait and see” elve szerint várta az események alakulását, s közben - mert ezt nem mondhatta, és mivel a diktátornak mindig kell valamiről beszélni - az 1942-es világiállítását rendezte. A didergő kalábrisaiak elfagyott lábujjakkal mászkáltak az albán hegyek közt, s a Marguttában még mindig a Béke és Civilizáció Palotája részére gyártották a szimbolikus nőalakokat. A kiállítást, miután Wavell elfoglalta Bengázit, hivatalosan elhalasztották, de nem volt olyan fasiszta államtitkár, amelyik le merte volna fűjni az egész vállalkozást. „A végső győzelem után fogjuk megtartani” - mondták. Amikor már az utolsó kiéhezett gyarmati katona is megadta magát az angoloknak, hogy végre kenyérhez jusson és teázhasson, a végső vereség napján illet megrendelni a Bosszúálló Győzelem emlékművét, amelyet majd a végső győzelem napján rögtön felállítanak a történelmi esemény színhelyén. A rendőrség pályázatot írt ki az Abesszíniában elesett carabinieri tiszteletére. Feliratát készen szállították, de az obeliszk talapzatára kerülő figurák a Margutta utcából hajókáznak Afrikába.

Hitler a francia összeomlás után Svédországban rendelte meg a győzelmi emlékmű gránitömbjeit, de az óvatos s talán kissé bizalmatlan olaszok egyelőre beérték a gipszfigurákkal. Bemázolták vízzel és agyaggal, amitől a fényképeken úgy hatottak, mintha mészkőből faragták volna. A fődolog az volt, hogy a művészek dolgozhattak, hogy az epikus harcokat ábrázoló reliefek árából faszenet és spagettit vehettek, s annak, aki a Titánok és Gigászok tankcsatái közt egy vatikáni Monsignore részére Szent Sebestyént vagy Szent Terézt faraghatott, még valódi babkává is jutott, amivel még szomjas aktmodelljének is örömet szerezhetett.

A tragikus, véres, bunkósbottal és ricinusolajjal kezdődő, német sortűzekkel és deportálásokkal végződő fasiszta farsangnak a Margutta és Babuino utca inkább a groteszk oldalait látta. Nem mumus a diktátor azoknak, akik gipszből öntött szobrát abban a pillanatban, amint kiszedik a formából, szemén is köphetik. Lehet, hogy már a középkori kódexfestők is azért szerettek fura kis ördögfigurákat festeni, hogy a valóditól se ijedjenek meg. Talán, ha Mussolini húszéves uralma alatt csak húsz percig hallgatta volna, mit mondanak azok, akik gipszképmásait bronzsínre patinázzák, megboldogult szülőanyja kilétét és testrészeit illetőleg, rendelettel tiltotta volna meg minden időkre szobrai gyártását.

Nem tudta, és a művésznegyed abból élt, hogy minden iskola, óvoda, iroda, állomás, üzlet és borbélyműhely megrendelte a Vezér szobrát. Nem tudta, hogy csak olyan intézmény maradt Olaszországban, ahová a polgár nyugodtan bemehetett anélkül, hogy mindig ugyanaz a kidülldt szem s az évek folyamán mindjobban előreugró állkapocs meredt volna felé, s ahol ennél fogva végre fellelégezhetett: a templom és a bordély... Nem tudta, hogy régi tradíció mellszobrokat venni: már a régi rómaiak Priapus csúf szobraival üzték a kártékony madarakat. Később vörösre festett ökörszarvval védekeztek a szemmel verés ellen. Most a Vezér előretolt alsó ajkától várták, hogy megvédje őket a legfőbb gonosz: a rendőrség ellen. A polgár a nap s főleg az éjszaka minden órájában várhatta a rendőrt, mert „mondott valamit”, vagy talán hangosan gondolkozott; s ha a rendőrség megjelent a milícia fogdmegjeivel, mi lehetett biztosabb védelem, mint a zongorára mutatni, ahol ott állt Beethoven és Verdi között - persze jóval hatalmasabban - a VEZÉR, s azt mondani: Íme, itt őrzöm Őt, az EMBERT, akit őszentsége

XI. Pius a Gondviselés Emberének nevezett, a Mocsarak Kiszárítóját, Őt, aki rendbe tette a vasúti menetrendet, és ti kétségbe vonjátok, hogy hiszek, harcolok és engedelmeskedem?”

Innen, a tetőn guggoló üvegházból néztük a művészutcákat. Innen láttuk másfél hónappal ezelőtt a szobrok alkonyát. Este volt, csendes, nagyon sötét, júliusi este. Hirtelen megtört a csend, lassan erősödő zúgás szállt az éjben, mint újév éjjelén, amikor a harangok elütötték a tizenkettőt, s kitárulnak az ablakok - láрма és ujjongás -, kevesen hallgatták a római rádiót - mert a római már régen Londonból értesült hazája sorsáról -, de ez a kevés ember percek alatt fellármázta a szomszédokat, átkiáltott a sikátorokon, mind erősebb lett a hangáradat, s percek múlva a hangszórók már a nyitott ablakokból ismételték: „Ma délután őfelsége a király parancsára Mussolini lovagot a kormány vezetésétől fölmentették, és letartóztatták. A kormány vezetését Badoglio marsall vette át. A háborút folytatjuk.” Az utolsó mondatra senki sem figyelt. Csak az volt a fontos, hogy az élet és halál urából egyszerűen cavaliere, lovag lett. Közöséges halandó, s ült. A nyitott ablakokból súlyosan zuhantak ki a Mussolini-szobrok, merész ívben szálltak, lebegtek, hulltak képei.

Ez volt az az este, amikor Diana és én életünkben először sajnáltuk, hogy nincs Mussolini-szobrunk!

A történész talán csodálkozik, hogy a hírt nem követte vérfürdő. Hogy a felszabadult tömeg nem ment késsel a reszkető fasisztáknak, akik este kilenckor még uralmon voltak... a magyarázat egyszerű: mindenkinél ott állt a Vezér képe, kidobhatta az ablakon. Másnap nem vérben, hanem bokáig gipszben gázolt a járókelő, és nem holttesteket, hanem üvegcserepeket kerülgethettek.

Talán az egyetlen épen maradt, de merőben szokatlan, barna fejdísz viselő szobrát a San Silvestro téren láttam másnap, s a történetét is elmesélték:

Talicskán vitte oda egy idős úr. A szobrot vászon takarta, leleplezése nem ment egykönnyen. Az öregúr fekete öltönyében rendkívül elegáns volt, s júliusban szokatlanul, még fekete mellényt is viselt, ómódian vastag, arany óralánccal a hasán, keresztben. Olyan ünnepélyes volt, mint egy meghatott nagybácsi kishúga esküvőjén. Lehúzta a nadrágját, és elhelyezte a fejéket. Utána gondosan rendbehozta önmagát és öltözékét, s a művelet közben hirtelen összeszaladt tömeg előtt meghajolt.

- Uraim! Elnézésüket kérem! Bocsánatukat kérem. Vi prego. Fogadalom volt! Un voto.

A szobor körül fölcsattanó taps őszintébb volt, mint amit a bukott diktátor valaha is hallhatott.

Amikor odaértem, lelkes tömeg állt a szobor körül, és ezt hallottam:

- Ami ricinussal kezdődik, szarral végződik - s ez úgy hangzott, mint a görög sorstragédiák kórusának végszava.

Most a gyors békekötést várva, visszatért annak az estének ünnepélyes hangulata.

- Kíváncsi vagyok, mit szólna ma Eckstein? - mondja Diana.

- Valószínűleg feljön, s megmondja - vélem.

Eckstein barátom, és sok közös témánk van: mind a ketten a bécsi Theresianumban ismertük meg a római történelem alapfogalmait, mind a ketten ugyanazt a kilencvenegy problémát oldjuk meg havonta: házbért fizetni, harmincszor reggelizni, ugyanannyiszor ebédelni és vacsorázni. Neki kicsit könnyebb, mert agglegény, néha ebédre vagy vacsorára ottragad egy családi fazéknál, sőt szívesen jön hozzánk is egy és kettő között, minek folytán problémái száma eggyel csökken, az enyémeke száma eggyel növekedik. De szívesen elfogadom

Ecksteint a „parazita” antik értelmében, vagyis mint asztaltársat, társalgót, mint azt a barátot, akinek törhetetlen bizalma és optimizmusa éppen az étkezés idejében jót tesz. Olyan bölcs volt Eckstein, hogy előre látta a dolgokat? Vagy a színvakságnak egy különös fajtájával áldotta meg az Úr: ami fekete volt, azt nem látta? De lehet, hogy ő is, mint oly sokan, egyszerűen túl gyáva volt elhinni, hogy Hitler megsemmisítheti a kultúra utolsó bástyáit is, s hogy Mussolini vasderesén belovagolhat Alexandriába. Nem vagyok regényíró, nem tudom, mi van az emberek lelkében, csak arcukat írhatom le, vagy szavaikat jegyezhetem fel.

Eckstein megtévesztően hasonlított Don Quijotéra, és lapos, sárga fogaival Rocinantéra is egy kicsit, csak a hegyes szakáll hiányzott akkoriban, de mulasztását nemsokára pótolta. Régi jó osztrák passzusával élt Rómában, és valahogy eltűnt a hivatalok papírjairól, amikor az Anschluss után a rendeleteket szuverénül nem véve tudomásul, nem ment el a német követ-ségre jelentkezni. Az olaszoknak az osztrákokkal szemben amúgy is rossz volt a lelkiismeretük. A Dollfuss-gyilkosság után Mussolini kiállt az erkélyre, s csípőre tett kezekkel üvöltötte: „Chi tocca l’Austria, tocca noi!” - Aki Ausztriához nyúl, az hozzánk nyúl! - Az Anschluss után, a balkontól távol, erről az epizódról úgy emlékezett meg, hogy „senki sem kért minket, senki meg nem köszönte”. S hogy az olasz hatóságok az osztrákokkal kivételeztek, arra volt még egy ok: Ausztria volt az elmúlt évszázadban - Napóleontól Ferenc Józsefíg - az egyetlen „ellenség”. S egy régi jó ellenség még mindig közelebb áll szívünkhöz, mint egy új és rossz barát.

Jó volt Ecksteinnel találkozni a háború mélypontjain. Egy szeptember délután Dietrich német sajtófőnök magához kérte a külföldi újságírókat, és azt mondta: „Uraim, az orosz hadjáratnak vége van. Két-három napon belül elfoglaljuk Moszkvát. Összefüggő hadműveletekről már szó sincs. Feladatunk már csak annyi, hogy Oroszországot a szétszórt szovjet csapatoktól megtisztítsuk.”

Hivatalos vigasztalónk, a BBC, csak egy elsüllyesztett tengeralattjáróval szolgálhatott, s az álmaink nyomasztóak voltak... most megfordulnak a páncélos divíziók, bekényszerítik Franciaországot a tengelygépezetbe, Franco csatlakozik... francia és spanyol csatlósáikkal elfoglalják Gibraltárt, s Krupp ágyúinak védelme alatt átvonulnak Afrikába. Dakartól Narvikig nyúlik a tengeralattjáró-bázisok lánc. Az olaszok elfoglalják Egyiptomot, a győztes nácik lesétálnak a Kaukázusig, ultimátummal kényszerítik Törökországot a hadba lépésre, s Bagdadon keresztül rohannak az olaszokkal találkozni a Nílus partján... az egész német, francia és olasz flotta védelme alatt a Wehrmacht átkel a Csatornán, és Sir Oswald Mosley lesz az angol miniszterelnök, mert Hitler nem hajlandó más kormányfővel tárgyalni...

Ezekkel a rémképekkel megyek Ecksteinhez.

- Hallottad, mit mondott Dietrich?

- Megbízhatóbb hírforrásaim vannak - feleli végtelen lelki nyugalommal, s arra a könyvre mutat, amelyet éppen olvasott: Tolsztoj „Háború és béké”-jére.

- Dietrich azt mondta...

- Napóleon abban tévedett - folytatja rendíthetetlenül -, hogy számításaiból kihagyta az orosz telet. Tolsztoj leírja, hogy Szmolenszk körül októberben már méter magas hó feküdt. Karácsonykor pedig...

- Ennek százharminc éve!

Eckstein úgy néz rám, mint a Búsképű Lovag Sancho Panzára, aki nem tudja, hogy ki volt Amadis de Gaula.

- Az éghajlat Szmolenszk körül nem változott.

- De a háború...

- A háború sem. Méter magas hóban nincs Luftwaffe, mert a repülőterek eltűnnek. Bombacélpont sincs, mert minden hómező. Páncélkocsi nincs, mert mindegyik elé kellene egy hóeke. Teherautós utánpótlás nincs, mert a hűtővíz befagy. Az 1941-es lábak pedig ugyanúgy fognak lefagyni, mint az 1812-esek.

- Azt mondta, hogy vége a háborúnak!

- Ugyanezt mondta Napóleon is, azzal a különbséggel, hogy ezt a Kreml kapujában mondta. Tolsztoj nagyszerűen írja le, hogy harcoltak az oroszok a hóban, ők ugyanis pontosan tudták, hogy havazni fog. Kitörtek az erdőkből, rajtaütöttek a visszavonuló franciákon, fölgyújtották a raktárakat... Pazienza, türelem, várjunk, két hét múlva október, s aztán jön legmegbízhatóbb hadvezérünk, Tél tábornok!

Három rövid és egy hosszú kopogás jelzi, hogy Eckstein megérezte Diana óhaját, és a helyzet vadonatúj, optimista magyarázatával áll az ajtónk előtt.

- Nos? - ereszttem be a szobába.

Látom, hogy barátom mennyire örül, mikor észreveszi, hogy faricello helyett babmaradék van a lábosban, s hogy Diana máris indul tiszteletére elmosni az amúgy is tisztára nyalt tányért.

- Andiamo bene. Minden rendben, jön a béke - mondja Eckstein.

- Éljen a bab és a béke! - ismétlem.

- Pontos értesüléseim vannak arról, hogy tegnap éjjel már itt járt egy amerikai tábornok. Repülőgépen jött, a Ciampionin szállt le, és mindent megbeszélt. Holnap jönnek az angol ejtőernyősök, és elfoglalják a várost.

- Honnan tudod?

- Ma délelőtt egy bizonyos ezredes Arianénál járt, és én Arianével ebédeltem.

- De azért eszik egy kis babot? - kérdi Diana, inkább csak a forma kedvéért, mert tudja, hogy az ilyen ebédek nemigen rontják el Eckstein étvágyát, és hozzáteszi:

- Ariane információi rendszerint helyesek.

- Ariane szeretetre méltó és megbízható teremtés - bólint Eckstein. - Most, hogy az „Iphigeniá”-t olvassuk, s vezetésemmel behatol Goethe lelkivilágába, rendkívüli szellemi képességeit csodálom.

- És csinos is - mondom -, nem csoda, hogy ezredesig vitte...

- Mit mondott Ariane? - vág közbe gyorsan Diana.

- Csak ennyit, de ez elég. Olyan világos a helyzet, hogy minden gyerek kiszámíthatja a következő lépéseket. A végjáték. Matt három lépésben.

- Ecco! Íme, a bab! - jelenti Diana.

Eckstein két percre tökéletesen elfelejti, hogy tábornokok és ezredesek vannak a világon, Iphigenia és Ariane eltűnnek lelki szemei elől, csak akkor, amikor már mutatóujjával gondosan kitörölte a tányért, és tisztára nyalta, tér vissza körünkbe.

- A helyzet a következő: e percben az angolok elfoglalják, vagy máris elfoglalták Tarantót. Miután Augusta és a többi szicíliai bázis már szövetséges kézen van, ezzel a földközi-tengeri utunk szabad, az angolok s az amerikaiak tetszésük szerint jönnek és mennek. Pont. Az amerikaiak elfoglalják Nápolyt. Ezzel a Szicíliából átmentett hadianyag kérdése is el van intézve.

- Pont - mondom helyeslőleg.

- Nomármost: megérkeznek az ejtőernyősök, elfoglalják a középületeket, a Rádiót, a pályaudvarokat, vagyis - s a lassan terjedő, de még mindig szürke felhőre mutat - a pályaudvarok romjait úgy, hogy Badoglio „saving his face”, a németek előtt a látszatot megőrizve kijelentheti, hogy a túlérőnek engedve megadja magát, s átáll a szövetségesekhez.

- A négy macskájával? - kérdezi Diana. (A négy macska tudvalevőleg olaszul igen gyatra haderőt jelent.)

- Nem - feleli Eckstein nyugodtan, és mutatójával vonalat húz a levegőbe -, az országgal. Az olasz katona az angolok számára csak mint ellenfél kíváncsú. De az olasz vasutasok egy éjszaka szétszórtatják a három északra vezető vasútvonalat, a carabinieri, akik még mindig a múlt századot játsszák, fölrobbanthatnak két tucat fontos hidat, és az itteni német haderő fogoly. Pont. A németek kétségbeesésükben még bombázhatnak egy-két várost, de ez már nem komoly dolog. Szőnyeget már semmi esetre sem fognak dobni.

- A szőnyeget Hitler rágja - mondom.

- Előre látom - folytatja Eckstein (ezzel az arckifejezéssel magyarázhatta Arianénak, hogy miért kereste Iphigenia a görög hon lelkével) -, hogy az ötödik és nyolcadik hadsereg gyors egységei a légierő támogatásával napok alatt elérik a Brenner húsz éven át épített erődrendszert. Ez nem Maginot-vonal, amelyet meg kellett kerülni, mert bevehetetlen. Ezek az Alpok, a Dolomitok. Ezek megvédhetik Itáliát az esetleges hitleri bosszútámadásoktól. A Pó síkság repülőtereiről a Liberátorok szétzúzhatják a linzi ipartelepeket és a bécsújhelyi repülőgépgyárakat.

„Wir werden ihre Städte ausradieren!” - ordította Hitler. Nos, valami ilyesmi fog velük történni, de talán sor sem kerül erre, ha a Görögországban állomásozó két- vagy háromszázezer olasz lefűleli az ottani németeket. Ezek gyenge csapatok, mert minden valamirevaló egység Oroszországban van, ahol, mellesleg mondva, a nácik most rendezték első nyári visszavonulásukat.

- Tervszerűen... - bólintok.

- Akkor az angolok ott szállnak partra a Balkánon, ahol akarnak. Nyugodtan jöhetnek akár négy macskával, csak hozzanak fegyvert. De még csodafegyverekre sincs szükség. Hozhatják az Afrikában zsákmányolt olasz és német hadianyagot. A görög és jugoszláv partizánok puskával, kézigránáttal, kis ágyúkkal napok alatt tisztára söprik a Balkánt. Majd lőnek egy kicsit egymásra is, pazienza, de elsősorban mégis a németeket fogják kipucolni. Közben egy erős angol hadosztály áttör a Dráva felé, egyesül a partizánokkal, és Ploestibe indulnak. Ploesti és az olajmezők a cél, itt támadnak az olaszok a görögökkel, s a bulgárok is, elűzve Quislingjüket, a fene tudja, hogy hívják ezt az alakot, csatlakoznak. A románok nem lesznek olyan naivak, hogy Sztálingrád után megmaradt csapataikat is feláldozzák, kaput nyitnak az előrenyomuló oroszoknak.

- És pont?

- Vessző, vagyis pontosvessző. Két hét múlva a déli front már nem lesz probléma. A helyzet hasonló az 1918-ashoz, amikor az angolok betörték Szíriába és Palesztinába. Törökország és Bulgária megadta magát, délről az antantsapatok jöttek, miközben Hindenburgék még „Siegfriddstellung”-okról álmodoztak... csak hogy ma már nem lesz álmodozás.

- És az idén vége lesz mindennek?

- Per forza! Biztos. Csak nem gondolod, hogy a németek ezek után még egy telet kihúznak? Októberben az angolok és az oroszok találkoznak a Balkánon, majd a balkáni hadsereg, tarka egy hadsereg lesz, megindul Magyarországon keresztül... persze a magyarok is csatlakoznak rögtön...

- Remélem - mondom. - Habár az 1918-as párhuzam azt mutatja, hogy mi magyarok hajlamosak vagyunk veszített ügyekért harcolni. Sőt, kilátástalan helyzetekben harcolni, tatár ellen, török ellen, nem csodálkoznék, ha...

- Hagyd a keserű paradoxonokat. Az utolsó hetekről, az utolsó felvonásról van szó! Novemberben, miközben az egész keleti fronton megindul az oroszok támadása, és Németország a román olaj nélkül megbénul, a szövetségesek partra szállnak Dél-Franciaországban, és megindulnak Párizs felé. A nyársat megfordítják: mivel az Atlanti-fal bevehetetlen, megkerülik. Talán Dániában is partra szállnak, a svédek ultimátummal követelik Norvégia kiürítését, s ha Hitler megtagadja, bevonulnak Norvégiába. Ezúttal sikerül a trondheimi és narviki partraszállás, s megszűnnek a vasérc-szállítmányok. Decemberben megindul a koncentrált légitámadás az angol és olasz repülőterekről, és január elsején béke van. Béke, és pont!

- Nagyszerű! De ha Badoglio nem áll át? Utóvégre már negyvenöt napja diktátor, és eddig mást sem mondott, mint azt, hogy folytatja a harcot a tengelyhatalmak oldalán.

- Negyvenöt nap! Azt bizonyítja, amit mondtam! Manapság már nem lehet csak úgy egyszerűen hátat fordítani, és azt mondani: bocsánat, a demoplutokraták nem is olyan rossz fiúk, s a német-olasz sorsközösség sajnálatos tévedés volt. Csak megzavarná a szövetségeseket, ha egyszerre nem tervszerűen vonulnának vissza, hanem tervszerűen mennének előre. A katonai improvizációk megszűntek. Komolyan: ez a negyvenöt nap bizonyítja, hogy Badoglio mindent pontosan készít elő. Időt hagy az angoloknak, hogy az afrikai repülőbázisaikat áthelyezzék Észak-Olaszországba. Az oroszokat arról tájékoztatta, hogy hol indítsák meg téli offenzívájukat... egyszerűen, negyvenöt napra volt szükség, és pont.

- Ma jönnek az ejtőernyősök vagy holnap? - kérdi Diana.

- Az ezredes nem közölt pontos adatokat.

- Ezt megértem - mondom. - Ismerem Arianét, és én például hasonló helyzetben...

- Majd én gondoskodom arról, hogy ne kerülj hasonló helyzetbe - szólt közbe Diana nyájasan és igen határozottan. - Különben is meg vagyok győződve arról, hogy barátunknak igaza van, de ne felejtse el, hogy eszerint még hetven napig kell ebédelnünk és vacsoráznunk!

- A faricello - kockáztatom meg, mert látom, hogy Eckstein jóslata mennyire felvidította - harminc kiló, hetven nap, ez naponta...

- Nem néznél valami vacsora után? - kérdi, mintha nem is hallotta volna, hogy kincsünket említtem.

- Nem ihatnánk még egy teát? - kérdem. - Hisz úgyis jön a béke, nem érdemes takarékoskodni.

- Már kialudt a tűz.

- Nekem is mennem kell - mondja Eckstein. - Gyerünk, igyunk valahol egy pótkávét.

Lemegyünk. A kávézás ünnepélyes szertartás, ami csak azt jelenti, hogy a bár márványasztalára támaszkodva várunk egy csésze valamit, ami keserű és fekete. A Szicíliában termő, trigonellának nevezett növényből főzik ezt az ocsmány folyadékot, melyet csak az a tudat édesít, hogy Szicília ma már a demokrácia áldásait élvezi. A mixer annak, aki a legrosszabbtól sem riad vissza, egy ánizsízű, szaharinízű, alkoholos valamit spriccel bele, és Eckstein mindettől felvidulva, visszatér a közeljövőre.

- Ha januárt mondtam, nagyon pesszimisztikusan ítélt meg a helyzetet. Ez csak akkor következik be, ha az olasz és balkáni front összeomlása után a porosz vezérkar még túri az osztrák káplár tevékenységét. Valószínűleg az fog történni, ami itt: lefogják, és egy tábornokot ültetnek a helyébe. Persze ilyenkor nem a név a fontos, hanem az egyenruha. A tábornok nem várja be a sakk-mattot, hiszen ért a játszmahoz, és feladja. Nem, nem fog hetven napig tartani!

- Speriamo bene - reméljük a legjobbakat -, ezzel a jókívánsággal búcsúzunk, mint e napokban mindenki mindenkiről.

Útban betegemhez, átvágok a régi Rómán, s látom, hogy Pantheon bronzkapuja nyitva áll. Kinyitották? Nyitva felejtették? Jólesik egy pillanatra belépni az örök csendbe, és a tető kerek nyílásán fölnézni a délutáni felhőkre. Az augurok arra vártak volna, hogy repül-e arra egy-egy saskeselyű, hogy jobbról, avagy balról röppennek-e; én azzal nézem a mennybolt mély kékjét, hogy kiszállnak-e belőle megmentőink, az ejtőernyősök, úgy, mint ahogy San Ignazio mennyezetén kiröppennek a barokk angyalok a felhőkből, hogy átkarolva a boldogságba emeljék a Szentet... de még az a felhő is hiányzik, amelyben megbújhattak volna. Innen már nincs messze a Largo Argentina, ahol hatalmas, régi bérházak bámulják a tér közepén kiásott régi Forumot oszlopaival, kerek szentélyével és a római kövekből emelt középkori tornyocskájával, amelyhez most alabárdos örök helyett autóbuszkalauzok támaszkodnak. Az egyik nagy bérházban lakik Banánné.

Betegeim igazi nevét nem mindig tudtam, csak betegségeikre, szavaikra, néha szagukra emlékszem. Így neveztem őt, mert a háború előtt banánt árult leányaival a Campo de'Fiori piacán. A banán és az Impérium rég elvesztek. Az állami banánmonopólium tovább él. Hivatalnokai tovább kapták fizetésüket, sőt pontosan betartva a munkaidőt, mindennap bejártak a hivatalba, és szorgalmasan telefonálgattak a gyarmatügyi minisztériumba, hogy a banánnélküliség ötödik esztendejében függő ügyeiket intézzék. A piaci árusok viszont ideiglenesen engedélyt kaptak, hogy mást áruljanak. Banánné, amikor neuralgiáját kezdtem kezelni, káposztát, olykor krumplit, néha halat is árult, mindenesetre Ehető portékával kereskedett, úgyhogy visszatérő idegfájdalmai az éhhalál elleni küzdelmem fegyvereihez tartoztak. A Campo de'Fiori kofái és árusai igen exkluzív társaság voltak, s nagyrészt rokonságban is állottak egymással. Banánnénak is volt egy unokatestvére, aki marhatüdőt, beleket, pacalt árult (tripparolo: pacalárus - sajátos mesterség ez Rómában, és nem azonos a mészárossal). Délután már semmi sincs a piacon, s Giordano Bruno ércszobra a máglya helyéről rezignáltan figyel a hulladékok eltakarítását. Viszont mindenféle akadt a lakásokban létesült pótpiacokon. Néha még disznólabát is lehetett kapni (a marhalábakat elvitte a tengerészeti minisztérium, s azt állították, hogy a tengeralattjárókhoz kenőolajat gyártanak belőlük), néha fura kis húsdarabokat, melyek nyúlaprólék gyűjtőnéven szerepeltek. (Hogy milyen összefüggések álltak fenn az ízletes húsdarabkák és azon macskák eltűnése közt, melyek minden más időkben a Pantheon és a Forum romjai közt sétálgattak, az történelmi kérdés, és én nem tudnám eldönteni.)

Voltak idők, amikor birkagégeket árultak, s kiderült, hogy levest lehet főzni belőlük. A jóságos természet zsírsejteket rejtett a porcogók közé... így a kétségbeesés egyre gyakoribb perceiben betegem háláját vettem igénybe, s hozzá jártam „per rimediare qualcosa” - valamit szerezni.

Az idegen bizonyára csodálkoznék, ha a Largo Argentínán járva (melynek pontosan annyi köze van Argentínához, mint a Teleki térnek a grófokhoz - illetőleg mégsem: amikor Attila hun király Argentina városát bevette, és falait szétlővette, a „Képes Krónika” tanúsága szerint személyesen keresztelte Strassburgra. Strassburg régi nevét őrzi a Largo Argentina) azt hallja, hogy egy zöldségeskőfa ilyen hatalmas, patinás palazzóban lakik. Aki azonban belép - és az orvos mesterségéhez hozzátartozik, hogy embertársa szavát, lakásait boncolja -, rögtön megérti a helyzetet.

Amikor Mussolini... - most, hogy újra leírom a nevét, feltűnik, hogy a mai nap folyamán hányszor tettem... a távoli idők olvasója azt vélheti, hogy mégis fontos személyiség lehetett. A következtetés hamis: a fogfájós a fogáról beszél, a szívbajos pulzusát tapogatja. Ahol Olaszország sebeiről van szó, mindig fölmerül a kórokozó neve is. Egyszóval, amikor Mussolini minden ellenséges bombázónál irgalmatlanabban nekiment az ősi Rómának, a város szélén új negyedek nőttek ki a földből. Az ősi utcák hajléktalanná vált lakója átköltözhetett volna, de nem költözött. Volt, akit foglalkozása kötött régi lakhelyéhez, sokan a lélektelen bérkaszárnától féltek. „Inkább kenyéren és hagymán élni - de Rómában” - mondta a város szerelmese, és nem vándorolt ki. „Inkább egy ágyat az igazi Urbsban, mint egy lakást az idegenben, valahol az új Via Appián, a Monte Sacrán... a világ végén.” Így létesült a bevált katakombahagyományok szerint egy új és titkos város - a reál lakásokban. A nagy szobákat három-négy részre osztották, folyosók, átjárók épültek a termeken keresztül, néha áttörték egy ház falát, és a másik házból kanyarítottak még egy fél szobát a negyed kamrához. Az ágyak egymásra álltak, a magas szobákba állványok kerültek, s ezeken suszterműhely volt, vagy varrógép kattogott, néha létrán kellett felmászni az ágyban fekvő beteghez, míg az állvány alatt vasaltak, olvastak, vacsoráztak, s estefelé papírból, szövethől tákolt spanyolfallal kerítették el a szűkebb családhoz nem tartozó vendégek ágyait. A szobákban kis faszénkályhákon főzőcskéztak, lehetőleg az ablak előtt, hogy a széngáz és a füst kimehessen, vagy kiverték a falat kályhacsőnek. Voltak közös konyhák és fürdőszobák, titkos kamrák és - ősrégi várhoz illő - láthatatlan tapétaajtók. Egy ilyen lakásban éltek Banánék is.

- Mit szól ehhez a rettenetes bombázáshoz? - kérdi Banánné.

- Rettenetes volt? - kérdem.

- Rettenetes. A sógorom ott volt, látta. A bombák egy része a temetőre hullt, és kivetette a halottakat, a többi a San Lorenzo melletti utcákra esett, és eltemette az élőket.

Érzem, hogy neki van igaza. Én csak a stratégiai helyzetre, a történelemre, a jövőre, s délig persze az ebédre gondoltam - de az áldozatokat elfelejtettem. Egy percig gondolkodom. „Nem, nincs ismerősöm azon a vidéken - vagy mégis?” Halottaknapján, nem lévén saját halottam a földben (ezért nem volt gyökerem a városban), kimentem a veranói temetőbe, oda, ahol a végleg ittmaradó idegeneket temetik. Egy lapos, fehér sírkövön ez állt:

*Gud som haver barnen kjaer
Ser til mig som liten aer.*

A svéd gyerekek imádkoznak így este: „Isten, aki szereted a gyermekeket, nézz rám, milyen kicsiny vagyok...” Térdepelve, hosszú, fehér hálóingben képzelem ezt a kisgyereket, mintha Willibeek Le Maire angol meseillusztrációiban imádkozna, s hirtelen megrémülök, hogy hátha megsebesült.

- Igen. Iszonyú, rettenetes - felelem most, de nagyon őszintén.

- Ez most már mindennap így lesz? - kérdi, talán mert megszokta, hogy mindig egy aktatáskányi megnyugtató frázissal sétálok.

Nem idézhetem Ariane ezredesét, csak annyit mondok: - Azt hiszem, Badoglio nemsokára békét köt.

- Magari! Adná Isten! Nem sokat javult a helyzet, amióta ő az elnök.

- A fasizmusnak vége...

- Ott vagyunk, ahol voltunk. Azelőtt a vásárcsarnokokban a rendőrség és a fasiszta milícia őrkdött. Mindegyik lopott, mindegyiknek le kellett adni valamit. Aki egy kosár tojást hozott a piacra, két tucatot „odaajándékozott” belőle... Most eltűnt a milícia, s a rendőrök pontosan kétszer annyit követelnek, mint azelőtt.

- És mit csinálnak ezzel a rengeteg ennivalóval? Csak nem zabálják föl a fél vásárcsarnokot?

- Hát nem tudja? Leadják a Tor di Nonán, s a feketézők nekik árulják!

- De hisz a rendőrség ott is razziázik néha! Ott állnak a kisfiúk a Ponte Sant’Angelón, s ha jönnek, már kiáltják: „piove!” esik!... és a piac kiürül, mire a sarkon befordulnak.

- Persze, ezt tudja mindenki. A rendőrség is. Jönnek, s úgy tesznek, mintha semmi közük nem lenne az üzlethez. De előfordul az is, hogy olyan rendőrőrs jön, amelyik a Porta Portense-i piacnak dolgozik. Elvisznek mindent, s ott adják el... Már alig jön valaki a Campo de’ Fiorira vásárolni, mert mi törvényesen dolgozunk, s jóformán csak káposztánk van.

Látom, hogy a témára térhetek.

- Nem volna egy kis polentája?

- Egy szem se. De egy fél kilót adhatok.

- Szegény San Lorenzóiak - sóhajtom újra.

- Hogy el ne felejtsem - mondja Banánné -, sora Paula kért, hogy küldjem át, ha nálunk jár.

- Máris megyek - mondom -, és ezer köszönet!

Orvosi praxisomban megszoktam, hogy ide-oda küldjenek. Labda vagyok betegek kezében, ők képviselik sorsomat. Egy darabig osztom fájdalmaikat, értük aggódom, velük élek... aztán továbbhajtanak valakihez, akinek szintén neuralgiája vagy visszere van. Új meg új környezetbe jutok, néha úgy érzem, hogy színész vagyok, és új darabot kell tanulnom, más szavakat kell mondanom. Itt azt kívánják, hogy tudós képpel mondjak szakértő véleményt, hogy csak az ő háziorvosuk legyek és senki másé, amott, hogy norvégül társalogjak. A nagy Galenus büszkén vallja, hogy a császárt éppúgy kezelte, mint a rabszolgát - de beszélhetett-e egyformán mind a kettővel? Nem kellett szókincsét, idézeteit, gesztusait is úgy változtatnia, mint arkánumait?

Banánné most az ősi Rómából egy mozdulattal átdob Madame Pauline magán-Párizsába, ő francia, és csak itt hívják sora Paulának.

Madame Pauline a lakásban épült utca másik végén lakik, az utat ismerem: a sötétben a kis mécsesig egyenesen előre, aztán balra, majd hangos „permessó”-val - bocsánattal - végig a szobán, mely nappal szabóműhely, aztán újra balra, tovább a zsákutcába, és ott van az ajtó. Tudom a szabályt is: négyszer halkán és kétszer hangosan kell kopogni.

„Életed kész regény - mondja Török Sándor -, csak meg kell írni.” Hogyne lenne kész regény egy francia nő élete, aki ma ezen a helyen lakik, olyan ajtó mögött, mely csak beavatottak titkos morzejelére nyílik. De mivel minden regény tartalmát röviden össze lehet foglalni, elmondom, hogy fiatal lány volt, amikor lángolóan szerelmes férje idehozta Rómába. Fia született, majd két lánya: tökéletesen egyforma ikrek. Azután férjeura eltűnt. A sors eme fordulatától a titkos ajtóig már nem volt hosszú az út.

Alfonso, a fiatalember nyitja az ajtót.

- Bon jour, docteur. Anyám nincs itthon. Megvárná?

- Ha nem marad el sokáig.

Alfonso végigsimítja szakállát - ilyet manapság csak a tengeralattjárók legénysége visel -, és azt mondja:

- Az új mozdonyon dolgozom. Kisebb, mint a régi, de azt át fogom építeni. A kerekeket önteni fogom. Nézze csak, most csinálom az agyagformát. Az ólmot a faszenes kályhán fogom olvasztani. Ez már haladás.

- Persze - mondom -, bár az utolsó mozdonyt is nagyon érdekesnek találom.

- Primitív. Az új síneket már látta? - a plafonra mutat. - Ott lógnak az első modellek.

- Rendkívül érdekesek. A tankkocsi már elkészült?

- Kész, de azt is átépítem.

Leülök az ágyra, míg Alfonso visszatér az agyaghoz. Dolgozik. Ő ma az első ember, aki nem beszél bombázásról és politikáról.

„Szegény elmebajos” - gondolhatja olvasóm. Szó sincs róla, rendkívüli idők rendkívüli helyzeteket teremtenek - c'est tout.

Alfonso teljesen normális, sőt, kiváló nyelvtelhetség, és szeretek vele beszélgetni, mert kijavít, ha olasz szavakat keverek a franciába.

Amikor kitört a háború, és Mussolini várta a dolgok jobbra vagy balra fordulását, Alfonso pékinas volt, és az ikrek akkor kezdtek dolgozni egy fodrásznál. Épp csak, hogy megélték. Akkoriban jöttek a német ügynökök vendégmunkásokat toborozni. Az itteni napi húsz líra helyett százat ígértek, háromhónapos szerződéssel. Alfonso velük ment. Nehezen bírta a pokoli munkatempót, a rossz ellátást, alig várta a három hónap végét. Amikor lejárt a szerződés, a német munkavezető kiállt a munkások elé, és azt mondta: „A Birodalom élethalálharcát vívja a kapitalista-kommunista világösszeesküvés ellen. A német haderő hallatlan véráldozatokat hoz az Új Európai Rend érdekében. Ki az, aki ilyenkor ki meri vonni magát a munka alól, és gyáván félreáll? Az csak alávaló, felforgató elem lehet, s az ilyenekre vasököllet csapunk le! Bajtársak! Ki az, aki ellenzi a csoportszerződés meghosszabbítását további hat hónapra?”

A háború nem állt meg, a száz líra édeskevéssé lett, és a munkát túrheteretlen iramban hajszolták. Végül Alfonso és két-három fiatalember megszökött, és sikerült elérniük az olasz határt. Épp akkor ért Rómába, amikor régi munkahelyén keresték: a hadügyminiszter úgy vélte, hogy államköltségen kiutazhatna Oroszországba. De Alfonso a határon túl már megtanult egyet s mást, és meg volt győződve arról - a történelem fényesen igazolta feltevésének helyességét -, hogy közreműködése mit sem változtatna az események folyásán. Szépen bevonult ide a szobába.

A rendőrség persze nem volt olyan naiv, hogy az anyja ágya alatt keresse a szökevényt: behívták Madame Pauline-t, és megkérdezték, hol van a fia.

- Kölnben - felelte, mert lányai néha kölnivizes üvegecskét hoztak haza, és épp ez a város jutott eszébe.

Írtak-e Alfonsóért Kölnbe? Feleltek-e a német hatóságok? Lehet, hogy lemondtak róla, és elhatározták, hogy nélküle fogják elfoglalni Moszkvát. Lehet, hogy kartotékja elégett a bombázások folyamán. Nem egy ember maradt életben, mert agyonütötték a jegyzéket, amelyen a neve állt. A diktátorok papírláncon tartották áldozataikat, és hatalmukat veszítették, ha elégett a papiros.

Meglehet, hogy a jövőben másképp lesz. Már nem papírra írják az adatokat, hanem minden állampolgár mindennap feljegyzi, mennyi a jövedelme, s mennyit költött, mit tett, hol volt, kivel beszélt és miről, és este egy óriási számológép összehasonlítja az adatokat. Éjféltre már kisülnek az ellentmondások, és reggel az ügyeletes robotember viszi át a gyanús elemeket a kánpadra... de egyelőre még nem tartunk itt. Amíg csak gyarló olasz rendőrök tartják számon, hogy ki mit gondol és hol, mindig lesznek, akik megmenekülnek.

Alfonso eltűnt. Sorstársamnak érzem: elveim társának, és szívesen társalgok vele a vasútról. Mindig a vasútról beszélünk, mert mióta a folyosóvég foglya, nincs más témája. Tökéletesen megértem: ebéd után kell legalább egy életcél, vacsora után már ideál kell. Ő, amikor remete lett, elkezdett konzervdobozokból vasutat építeni. Játéknak indult, s valami halálosan komoly dolog lett belőle. Alfonso a kerekek alá került. Hosszan gondolkodott egy-egy megoldáson, az ikrek munka után konzervdobozokat kerestek, hegesztőműszereket vétetett, virradatkor már munkához ült. Meggyőződése, hogy egy ideig félt a békétől, attól a naptól, amikor újra ki kell menni az utcára, de most már megnyugodott. Tudja, hogy nem fog kimenni. Semmi értelme a mindennapi küzdelemnek, mikor az ember a *művén* dolgozik, olyasvalamin, amit csak ő tud befejezni. (Most, hogy nekiültem évtizedek törmeléke alól kiásni egy pár napomat, elfelejtem a körülöttem élők valóságát, olyan nyelven írok, melyet sok száz kilométeres körzetben senki meg nem ért - távolélőkről és holtakról, semmibe tűnt füstfelhők alakjáról, be nem teljesült próféciaikról - Alfonsót édestestvéremnek érzem.)

- Síneket csak akkor csinállok, ha fáradt vagyok, és nem gondolok semmi újra - mondotta Alfonso. - Még így is sikerült leegyszerűsíteni a sín készítését. Minden azon múlik, hogy vágja az ember a dobozból a hozzávalót.

- Minden - erősítem én is. - De mikor jön Madame Pauline? Lassan indulnom kell már.

- Jó, majd megmondom, hogy itt járt. De jöjjön nemsokára!

- A bientôt - búcsúsom.

- Majd meglátja, mi lesz a mozdonyból - ígéri az ajtóból. Amikor kilépek a kapun, hatalmas túlkölést hallok. Egy pillanatra arra gondolok, hogy már itt vannak az ejtőernyősök, s hogy az első motoroszttag most szalad le a Piazza Venezia felől. Aztán látom, hogy csak a megszokott dudáló rendőrség kíséri három fekete, nyitott autót.

„Éljen a pápa! - kiáltják a járókelők. - Nézzétek, a pápa! Most jön San Lorenzóból!”

A Szentatya nyilván legőszibb szerepében, mint „Róma püspöke” járt a bombakárosultaknál vigasztalni, segítséget ígérni, s mindenesetre áldást osztani. „Harminckilenc óta nem volt a városban - hallom -, akkor volt utoljára, amikor a királynál járt.”

Emlékszem én is. Harminckilenc utolsó napjaiban volt, mikor Hitler a semlegesek elleni hadműveleteit tervezte; Dánia, Norvégia, Belgium és Hollandia ellen mozgósított nagy titokban. Mussolini hallgatott, az újságok hasábjairól eltűnt a „tengely” szó, és az olaszok izgatottan várták, mit tesz Pius és Victor Emanuel a béke érdekében.

Hivatalosan semmi sem hallatszott, csak annyi, hogy nem volt se villásreggeli, se ebéd, mert Krisztus földi helytartóját senki sem láthatja táplálkozni, mint egy közönséges földi halandót. Megbeszéléseiknek nem-hivatalos verziója egy vicc volt. „Szentatyám - kérdezte a király -, mondd, miért szoktál imádkozni este, hadd egyesüljön az én imám a tiédde!” „Fiam - felelte XII. Pius -, minden este kérem az Urat, hogy nyissa föl annak a két gazembernek a szemét!” „Accidenti, és én minden este azt kértem, hogy csukja be!”

Hazamegyek. Szeptemberben már rövidülnek a napok. Görcsösen szorongatom a kis csomag puliszkalisztet, holnapunk lelki egyensúlyának biztos zálogát, s vitetem magam a szűk utcák emberáradatával. A Pantheon kapuja már zárva van. Innen rézsút kell átvágni a Pávián utca végéhez.

Gondolataimban újra végigszaladok átélt napomon. Vajon mire gondolnak most a többiek? Becker arra, hogy ittmarad és átpártol. Az archeológus párhuzamot von a Scipio utcai partraszállása után Karthágóban uralkodó és a mai berlini hangulat közt... Figaro arra gondol, hogy mi lenne, ha Mussolini nála borotváltatná magát, hátrahajolna, és messze kidugná ádámcsutkáját... Diana arra gondol, hogy faszén-, korom- és füstáldozatot mutasson-e be a felmelegített babért... Eckstein arra, hogy a porosz tábornokok már ma éjjel is lefülelhetnék a Führert. Alfonso a mozdonyaira... és a Szentatya? Talán utolsó városi látogatására gondol - hátha akkor máshogy intézhette volna a dolgát? -, talán a holtakra San Lorenzo téglái alatt... talán arra, hogy létezik két hivatalos példányban egy okmány, amelyen két aláírás áll: Pacelli-Hitler... a konkordátum... 1933 nyarán írta alá... ez erősítette meg a nácik presztízsét... ez ásta alá Dollfuss helyzetét... a kis Dollfussét, akiről azt mondták, hogy létrán szedi a ribiszkét, aki Ausztriáért halt meg ólommal a hátgerincében... Münchenben írta alá, Dachau közelében... Dachau körül már töviskoszorú fonódott, ott voltak a szögek és a korbács... talán Ribbentrop arannyal hímzett horogkeresztjére gondol... ott ül előtte a magánkönyvtárában... Az ezredes Arianéra gondol, és Ariane biztosan nem gondol az ezredesre...

- Nem melegítettem föl a babot - mondja Diana. - A bab hidegen is jó.

Az este csendjét zaj töri meg újra; az ablakok kinyílnak. Zúgást hallunk, mint július huszonötödikén, de halkabb... izgatottabb... a rádió ismétli hallhatóan: „A szövetséges hatalmak és Olaszország fegyverszünetet kötöttek.”

- A helyzet - mondom, de Diana leint:

- Hagyd, inkább játsszál valamit.

Ma este nyugodtan meggyújthatunk egy gyertyavéget itt, az üvegházunkban is. Fegyverszünet van. Nem várnak gyertyajelünkre a repülőerődök. Felütöm valahol a „Wohltemperiertes Klavier” második kötetét, fegyverszünetet kötök ocsmány századunkkal, ahhoz nyúlok, ami nem fáj, és örök. A gyertya és Diana mozdulatlanul hallgatják a zenét, az utolsó kadenciáig, az utolsó lobbanásig.

Hátha kapok valamit. Húsz vagy harminc látogatás honoráriumra esedékes. Nem tudom, végül már föl sem írtam. Betegeimmel együtt szenvedek, s az együtt szenvedés - Dianával is valahogy így vagyok - összeköt. Végül annyira megbarátkozom betegeimmel, hogy nem tudok visszazökkenni abba a távolságba, hogy pénzt kérjek tőlük. Jó a boltosnak, akit asztal választ el vevőjétől - vagy annak az orvosnak, aki szintén az asztal mögül nézi páciensét, megvizsgálja a laboratóriumi leleteit, mint az iratokat vizsgáló rendőr, bemerül a beteg röntgenárnyékába, és mint egy messzire induló levelet, megírja a receptet - és pénzt kér!

Én a beteg ágya mellett ülök, ráérek, mert korból és időből kilépek, ha betegszobába lépek. Megbeszéltem vele a helyzetet - nem a nagy és általános káosz helyzetét, hanem az ő privát mikrokáoszáét, a szavaiból, a leírt érzésekből, a mozdulatokból alkotom véleményemet, feladom orvosi méltóságomat, csak hogy minden fájdalmát pontosan visszarezegtessem saját idegeimen. Alázatos szolgájává válok, elintézem apró teendőit, melyeket nem bízhat másra, teát főzök neki, szappant vásárolok, petrezselymet hozok a leveséhez, s végül már nem beszélünk orvosi tiszteletdíjról.

Amikor egyedül éltem, jobb volt... fogtam a vérnyomásmérőt, és elindultam házról házra vérnyomást mérni. Sokhelyt kidobtak, de legtöbbször megengedték, hogy megmérjem vérnyomásukat, és adtak valamit. Megkerestem az ebédemet, vacsorámat; az emberiség nagy, egészséges többségére támaszkodhattam... a betegek kevesen vannak. Az ipar már régen tudja ezt, vitamint, kalciumot, nátha elleni gyógyszereket gyárt az egészséges tömegeknek, és esetleg ráfizet a kevés, de valódi betegek gyártott valódi gyógyszerre...

Diana nem szívesen hallja, ha ezt magyarázom neki. - Mégse akarom, hogy újra ajtóról ajtóra járj a vérnyomásmérővel - mondja. Hiába kecsegtetem azzal, hogy majd írok egy szép tudományos munkát: A vérnyomás története 1939-től 1945-ig, kimutatván, hogy reagált az ember szíve, mellékveséje a történelmi találkozókra, támadásokra és béke-hírekre, a hosszú éhezésre és ritka, rövid zabálásokra... Pedig ez volna az igazi munkánk! Csak ha volna egy fájdalom- és rettegésmérő készülék, csak akkor lehetne komolyan beszélni korunkról. S amíg nincs, meg kellene mérni, fel kellene írni az emberek vérnyomását, amelyben valami visszarezeg az elszenvedett szenvedésekből.

Bármennyire összenőttünk a nyomorban, Dianának még más fogalmai vannak az emberi méltóságról. Én a sztoikus filozófusok nyomán, Epiktétosz kézikönyvét idézve azt vallom, hogy a dolgok egy része tőlünk függ, a másik része nem, s a nem tőlünk függők miatt nem érdemes felháborodni vagy tiltakozni. - Aki a káoszban él, ne tiltakozzék a kozmosz nevében - mondom, és ha szakállam volna, mint a görög bölcseknek, közben végigsimítanám. Diana olasz, és bölcselete más. Ő a dolgokat szintén két, de más természetű csoportra osztja: *quello che si fa* - amit az ember tesz - és *quello che non si fa* - amit az ember nem tesz - s a kettő közt van még egy ködös átmeneti állapot, a *si fa ma non si dice*.²⁰ Vannak dolgok, amelyeket az idegen soha nem tanul meg - például, hogy a borsót „szem”, a virágot „szál”, a marhát „fej” számláló szócskával számolják - én Diana rendszerébe nem látok be egészen, de tudomásul vettem, hogy a vérnyomásmérés a *quello che non si fa* csoportjába tartozik, és mivel az emberi méltóságon ez nem üt csorbát; az éjjel ébren való ékezés nekem *quello che si fa* lett, neki *quello che si fa ma non si dice*.

Nem megyek többé vérnyomást mérni. Diana, ha társaságban szóba kerül a dolog, arra utal, hogy tréfás ember vagyok, szeretek furcsa foglalkozásokat kitalálni, de erre azért mégsem volt soha szükségem. Én titkon nagyon büszke vagyok arra, hogy így módon jutottam el életem legnagyobb karrierjéhez, mert a nagy ugrás nem a proletártól a polgárig vezet, s a polgárból már könnyen lesz arisztokrata - de a hajléktalant a lakástulajdonostól csillagközi úr választja el, és én a Colosseum és a San Giovanni székesegyház közötti kis utcákban, a Piazza Navonát kerülgetve, és néha az idegen vadászterületen vadászó izgalomával a trasteveri utcákon s udvarokban, a Mennyei Királynőjéhez címzett börtön vidékén vérnyomást mérve hágtam felfelé a társadalmi létrán.

²⁰ Amit tesz, de amiről nem beszél (olaszul).

Nem szégyellem ezt a foglalkozást, sőt: ha újra egy ismeretlen városba jutnék, amelynek nyelvét nem ismerem, ha újra azt számíthatnám reggel - a szőnyegről lábszáraimra felugráló bolhákat szedegetve -, hogy hány étkezésre futja még, ha újra az volna minden büszkeségem, hogy este ágyba fekehetem, újra elővenném a vérnyomásmérőt és keresném a kíváncsiakat. Az emberek kíváncsiak önmagukra, elmennek a jóshoz, aki elmondja múltjukat, a lélek búvárhoz, aki megsúgja titkukat - és várják a meglepetést, a számot, amely „vérnyomást” jelent, de esetleg - ezt többször is bizalmasan ajánlottam pácienseimnek - meg lehet tenni a kislutrin, és szerencsét is hozhat.

Vérnyomásmérés közben ismertem meg Róma szagait a baccalá - a tökehal - és a rozmaringszagú péntektől a béke krumplinúdlis csütörtökéig. Róma hangjait, kútjainak csobogását, a rongyokért konyhaedényt áruló ember strazzi-cocci kiáltását, nagy kapui alól áradó nyáron hűs, tavasszal hideg légáramlatait, az irányt mutató tornyokat, a szentek neveit, akik egy-egy templommal vendégjogot nyertek a Városban. Most már elég, ha cipőm orrát Szent Szilveszter vagy Szent Ágoston oltára felé fordítom, és lábaim elvisznek oda, anélkül hogy az útra gondolnék. Megtanultam járva, útközben gondolkozni, betegeimhez menet reményekre váltani az elképzelt honoráriumot, visszamenet megmagyarázni Dianának, hogy miért nem hoztam semmit.

- Jobb volt vérnyomást mérni - ismétlem csökönyösen a Corsóról átvágva a kis utcákba, ahol a régi falak védően nyúlnak fölém. Persze tudom: most hiába kopognék. Az emberek csak arra kíváncsiak, mikor lesz újra szép fehér spagetti ebédre, mikor jönnek a Felszabadítók és a Béke, mikor ér véget a Második Fasizmus, az álarcosbál, a vérontás... a vérnyomás a béke foglalkozása volt.

Az orvostudományt nehéz pénzre váltani. Évszázadok előbb véletlen, később rendszeres tapasztalatait, száz év fizika és kémia, hat év egyetemi tanulmány fognak össze tíz perc pontos, koordináló gondolataival - s az eredmény a beteg részére egy két-, vagy háromtagú szó, egy áruvédjegy, amely tablettát vagy cseppet jelent - s egy-két szóért nehéz pénzt kérni. Igaz, a tablettát jelző szó előtt van egy latin vagy görög főnév is, a „diagnózis”, de ez a szó a levegőben marad, semmin sem változtat, már ismert tényt könyvel el, tehát a beteg számára semmi értéke sincs. Még legszívesebben akkor fizet a beteg, ha a diagnózis késik, és gépek meg üvegek keresik a fájdalom okát, vagy ha az orvos legalább végigkopogja, végignyomkodja testét... itt hibázom el a játékot, mert sokszor nem is nyúlok a betegemhez, vagy épp csak ujjam hegyével érintem. Túl sokat olvastam, túl sokat ültem a könyvtárban, anakronizmus vagyok a korban, amelyben az orvos legfeljebb ha írni ér rá, de olvasni nem - és közelebb állok a régiekhez, akik Auenbrugger és Laënnec előtt még nem érintették meg betegüket, hanem beszélgettek vele. Úgy érzem, a betegség olyan bűn, amelyet a páciens előbb-utóbb bevall, ha helyesen kérdezzünk, és ha figyelmesen napfénynél nézzük. Az orvos szeme legyen bizonyos mértékig röntgenképességű, s nézzen vele, ujjá legyen olyan érzékeny, mint a hőmérő és érintsen - az eleven test ismerője ne mondjon le egészen régi méltóságáról a gép javára. Végül már a beteg a műszert többre becsüli orvosánál, jobban fizeti. Igaz, hogy a műszerek megtakaríthatják a gondolkodás drága perceit, de azt hiszem, és ezért tartok ki csökönyösen időszerűtlen gondolataimnál - végül értékesebbek lesznek az embernél. Számítalan szükségtelen és negatív lelet a gépbe vetett bizalom ára, a „semmi baj” helyett stilisztikai remekeket kap a szenvedő, amelyekben a hiábavaló keresés érdekes kutatómunkának tűnik.

Nézem betegeimet, beszélgetek velük, szeretem, hogy emberekhez szólok, akik egy fokkal emberibbek, mert még a mindennap egyenruháját is levetették, és ott vannak, ahol legszentebb gondolataik születnek: ágyukban. Idézhetek barlangkutató kollégámat, Nostradamust: „Az ember alapjában véve barlanglakó. Háromszázezer évig lakott barlangban, háromezer éve van

háza.” A betegszoba mindig barlangszerű, a szenvedő ősember elbújik, keresi az odút, a falak védelmét, és őszintébb lesz. Orvosnak lenni írónak való mesterség - gondolom -, a betegek néha igazi történeteket is fonnak betegségük történetébe, az írónak nem kell izzadva történeteket hazudnia; lothat. Írónak, barlangkutatónak, értő és élesszemű embernek gyönyörű pálya az orvosi, legalábbis addig, amíg a betegek száma, sőt fájdalma is helyesen van adagolva - de menekültek, Rómában, pénzkérésre nagyon rossz pálya.

Diana még hisz bennem. A ruhától függ - mondja. - Ha volna egy szép öltönyöd, rendes inged, cipőd, nyakkendőd, táskád, ha minden héten haját vágatnál, jobban fizetnének. - Igazat adok neki. Könnyű elvben igazat adni, amikor valójában minden változtathatatlan, mert meg nem ehető holmikát venni helyzetünkben groteszk gondolat, de tudom, hogy nincs igaza. A személyiség átüt a ruhán. Arcra, hangra megy a játék.

Ha erre megyek, a Via della Scrofa várszerű, ódon kolostorai között, mindig arra a látogatásomra gondolok, amelyben ezt itt, a közvetlen közelben megtanultam. Egy fiatalemberhez hívtak, akinek erős fájdalma volt: a mellkasa fáj pokolian - mondta. Egyszerű eset volt: lázmentes beteg, nem köhög, nem volt tüdőgyulladása, a fájdalom pontosan követi az egyik bordaközi ideget... Semmi baj, mondtam - intercostalis neuralgia. Feküdjön melegben, vegyen be egy fájdalomcsillapítót. Megköszönték, megkérdezték, mivel tartoznak. Egy fél percig számoltam: a pastasciutta adagja egy líra volt a posta mögötti kifőzésben... nagyon össze-szedtem magam. Ötször fogok enni - gondoltam, ötször fogok megszabadulni egy varázsszó árán, órákra megszabadulni a májamat rágó keselyűtől! Öt líra! - mondtam nagyon komolyan. Rögtön megadták, szép, békebeli ezüst ötlírásban, olyanban, melyet a vendéglős hozzá szokott verni a márványlaphoz, nem szól-e belőle ólom. - Kérem, maradjon még, mondta a beteg apja. Nagyon féltünk, hívtunk egy professzort is, ő is rögtön itt lesz. Talán beszélgethetnének. - Jött a tanár. Megkérdezte, lázas-e a beteg, volt-e tüdőgyulladása, köhög-e, ujját végighúzta a fájó idegen, és nyugodtan kijelentette: intercostalis neuralgia. Felkelt az ágy mellől, és azt mondta: tartsák melegen. Adjanak fájdalomcsillapítót. Akár egy színházi próbán, úgy ismétlődött a jelenet. Az apa tőle is megkérdezte: mivel tartozunk? Úgy láttam, a tanár is gondolkodik, de csak egy pillanatig. - 50 líra - mondta. Rögtön megkapta. Egymás mellett mentünk le a lépcsőn, és szertartásos fejbiccentéssel búcsúztunk. Utána órákig sétáltam a Pinción, és gyakoroltam - megpróbáltam ezzel a meggyőző kiejtéssel kimondani egy számot... de nem sikerült. Néha, ha nagyon éhes vagyok, megjelenik a kiejtésemben valami hasonló erő, talán ezért hittem oly sokáig abban a csodában, amely az utolsó előtti cipónál jelentkezik... De amint jóllaktam, vagy eltűnt a házbér fenyegető közelsége, úgy eltűnik a meggyőző hanglejtés, mint az ihlet a költő mindennapi létéből.

- Kedves Lucia asszony, elszámolhatnánk ma? Angol tiszt jön hozzánk vacsorára - mondom magamban félhangosan egynéhányszor egymás után. Minek? Lucia úgylis fizet, ha teheti - intem le önmagamat.

Szeretem Luciát. Fényét, szellemét nem érintette a rák, amely hetvenöt év élményeit fogja csakhamar köddé tenni.

Valamikor az embereket úgy ábrázolták az írók, hogy elmondták egész életüket, mert az életrajz határozta meg a jellemet, a jellemből eredt a cselekvés, a dráma. Ma már annyira elszaporodott az ember, hogy életet kioltani sem bűn, és az emberek sorsát már nem a jellemük, hanem a tömegek s a tömegmozgatók intézik. A bűn és a bűnhődés fogalmai elavultak, az Erünniszek nem intézményeket kergetnek, ezért nincs is modern tragédia, csak tragédiák vannak... Lucia asszony ágyánál az az érzésem, hogy egy életrajz utolsó fejezetét olvasom és hallgatom, ha ő néha visszalapoz a könyvben.

- Meséltem, hogy én vettem meg a „Buddenbrooks” első példányát? Hatalmas könyv volt és nagyon drága: tizenkilenc márkába került. Egyhuzamban olvastam el, és kimondhatatlanul tetszett. Fejembe vettem, hogy megismerem az író. Thomas Mann akkor még nem volt nagyon híres, legalábbis Berlinben alig ismerték, az uram²¹ sokkal ismertebb volt - ő mutatta be az első impresszionistákat, ő adta el az első Van Goghot Németországban, akkoriban már nem is árult képeket, csak engedte, hogy vegyenek tőle. Így is egy évig tartott, amíg sikerült elintéznem, hogy egy társaságba hívjanak meg vele, és hogy mellette ülhessek a vacsoránál. Egy évig olvastam a Buddenbrookst. Az a jó könyv, amelyet akkor is szívesen olvas az ember, ha már kívülről tudja.

- Az a legjobb regény, amely versekből áll - vettem közbe.

- Egy évig tartott, amíg leülhettem mellé. Gyönyörűen kiöltöztem és vártam. Több mint negyven éve történt, de emlékszem: vesepecsenye volt, vese és friss sárgarépa, ami télen és Berlinben csodaszamba ment. Vártam, hogy az író is mondjon valami csodását. Csak evett. Aztán egyszerre csak felém fordult: A sült nagyszerű - mondta. Igen - feleltem. A vese is - folytatta. Igen - mondtam - a vese is. Nem folytatta, a gyümölcs után felkelt, köszönt, és egy csoport fiatalemberhez csatlakozott. Végtelenül dühös voltam, és szégyelltem magam, csak azt nem tudtam, miért. Mert nem méltatott egy szóra sem? Mert csalódtam? Mert azt hittem, hogy a saját könyvéből kilépő alak lesz? Úgy éreztem, hogy semmi keresnivalóm abban a társaságban, amelyben a legnagyobb név csak annyit gondolt, hogy a sült jó. Elszaladtam. Ezután úgy néztem a könyvet az éjjeliszekrényemen, mint a legádázabb ellenségemet.

Újabb egy év múlva véletlenül találkoztunk egy másik társaságban. Semmi kedvem sem volt folytatni a beszélgetést, de ő közeledett s ő kezdte. - Örülök, hogy látom - mondta. - Tudja, hogy sokszor gondoltam magára? Narancssárga estélyi ruhát viselt; a gallér és a mandzsetta ugyanabból a flamand csipkéből készült. Rendkívül ritka mintájú csipke volt. Az ezüst nyakéke is kivételes darab: lehetett dalmát, talán kisázsiai munka. - Úgy tűnt, mintha az elmúlt évet csipkém és nyakékem tanulmányozásának szentelte volna, de lehet, hogy már akkor, az első este megfogalmazta a róluk szóló esszét. Abban a pillanatban megértettem, mi az, hogy „író”. Magamban töredelmesen bocsánatot kértem tőle, és attól fogva jó barátok lettünk.

Mi is jó barátok lettünk, Lucia asszony és én. Már ismerem élete történetét, sőt, élete történeteit. Vele együtt vallom: a történelem hazudik, az élettörténetek töredékei, a történetek mondanak igazat, és néha közelebb állnak a valósághoz, mint a jegyzőkönyvek. Ami egy életből megmenthető, az a történeteknek egy-egy sorozata. Így együttműködünk... én úgy próbálom megőrizni az életét, hogy ellensége, a rák kezéből ki-kiütök egy-egy fegyvert: a fájdalmat, a görcsöt - ő a feledés, a végső feledés karmaiból húz elő egy epizódot, ír, átgondolja történeteit és hangulatait halálra ítélt sorozatát, s közülük egyiknek-másiknak megkegyelmez.

Örömmel indulok Luciához, és egy kicsit félve - félek, mert régen nem láttam, és beteg. A fájdalom végül minden személyiséget szétold, minden gondolatot elködösít - félek arra gondolni, hogy egy-két hét elpusztítja mindazt, amit egy fél évszázad megőrzött.

A portugálok templománál fordulok a Navona tér felé. Egy falon egy régi faliújság foszlányát olvasom: „Ha nem masíroztunk volna Rómának, most nem mennénk Moszkvának.”²² Mikori lehet? Tavalyi? Tavalyelőtti! Ennyire fordult az idő? Ha *akkor* a nácik nem mennek Moszkvának, *ma* a szövetségesek nem masíroznának Róma irányába! Caveant dictatores -

²¹ Paul Cassirer, neves műkereskedő.

²² Szójáték a „Marcia su Roma” jelszóra.

vigyázzanak a tirannusok, hogy szavaik ne maradjanak meg a falakon! Igaz, hogy a falak azokhoz szólnak, akik már rég nem vesznek újságot, de szél és eső néha meghagy egy mondatot - s nincs gonoszabb ellensége a diktátornak önmaga tegnapi arcánál... Szegények! Gyilkolnak szüntelenül - s hiába, mint az Evangéliumok örült Heródese.

A Navona térre kilépni mindig jó. Kútjai elbújtak a vasbeton alá - de obeliszkje, ege, madarai, zárt templomaiban lapuló csendje, a barokk tornyok kövezetre hulló árnyéka békét hirdetnek.

- Csak ne kellene pénzt kérnem Luciától!

Irigyen lépek a lépcsőházba. Így szeretnék Rómában lakni! Üvegkalitkából szép nézni, ha a nap kitör a reggeli ködből, de nem adja meg azt a biztonságérzetet, mint a vastag falú ősrégi várak - tudták a régi királyok és apátok, hogy miért jó a vastag fal! A hangot, vihart, kánikulát kizáró falak kizárják a saeculumot. Saeculum - hogy fordítsam magyarra? Évszázad? Mulandóság? Külvilág? Árnyékvilág? Lucia asszony házigazdája még a múlt században bérelte ki a lakást, már akkor is egy bíboros protekciója kellett ahhoz, hogy az ember bevonulhasson az Örök Város örökéletű váraiba!

Az ajtó előtt megállok egy percre. Már beteg a szívem, hogy ennyire ver? Rossz hírekre már régen megkétszerezi a súlyát... vagy csak a záródó koszorúerek intenek, hogy jön a veszély, zárjam le az ajtót? - Ezt az ajtót itt ismerem, de arra gondolok, hogy rossz pályát választottam: ismeretlen ajtókon kopogni. Hány olyan hivatás van, amely nem kényszeríti ki az embert lakásából, irodájából, gyárából! Az orvos mindig ismeretlen ajtón lép be, ismeretlen emberekkel kell kapcsolatot találnia, ismeretlen lakások útvesztőiben kell ajtót, ágyat, ismeretlen konyhában fecskendő kifőzésére alkalmas edényt keresnie. Belefáradtam abba, hogy idegenbe járjak - az ismeretlen lakások útvesztőibe. Még ha pszichológus volnék! Mennyi beszélgetést, gyónást, reménytelen analízist takarítanék meg magamnak, ha elmennék a paciensem lakásába! De nem vagyok lélek búvár, én a testi fájdalom ellen harcolok, halott testet, eleven lelket nem akarok boncolni.

Lucia asszony felöltözve fekszik a díványon. Látom, mi szaladt le teste, napja homokóráján. Mégis meg kell kérdeznem, hogy van.

- Intézzé el gyorsan az orvosi dolgokat - feleli.

Ezt más még nem mondta. A világ legtermészetesebb dolga, hogy az ember arról beszél, ami fáj. Az európai a hatalmon levőkről, a rákbeteg áruló szervéről beszél, s az orvosi gyógykezelés első lépése a meghallgatás. Én történeteket szeretek hallani, és ha megsejtettem a diagnózist, már nem szívesen hallgatom azt, ami csak azt bizonyítja, amit tudok. Ezért vagyok rossz pszichológus, és ezért szeretem Luciát... Különben ő is nagyon régen él Olaszországban, és gyakorolja a *si fa ma non si dice* bölcséletét; csakhogy Diana ezt az éhezésre, ő a szenvedésre alkalmazza.

Röviden beszélünk és tárgyilagosan a közvetlen teendőkről. Valahogy úgy érzem, nem vagyunk egyedül. Középkori érzés, de nincs-e helyén ez a benyomás ott, ahol a saeculum ki van zárva? Úgy érzem, hogy ott ül és hallgat az ágy fejénél a Halál, a csendes, tárgyilagos, koronás, kaszás csontváz. Van egy régi mese az orvosról, aki a Halál keresztfia, és látja keresztapját az ágy fejénél vagy lábánál... Mese-e? Ennek a Halálnak más kifejezése van, mint a kis kapzsi, kontár, a diktátorok nyomában szaladgáló halálnak. Annak ki lehet tért az útjából. Az a lutrilelkű halál nem engem, nem téged keres, csak egy számot... ennyi ezret akar elvinni éjfélig. Ha beszaladsz a kapu alá, lelövöd az érted jövő hóhérsegédet, ha a bombatámadás alatt elég a lista a neveddel, már kijátszottad. A nagybetűs Halált nem érdekli a „nagy idő” - ő a te idődet tartja számon. A komoly, nagy Halál akkor lépett mögéd, amikor születted, ott van veled, ha a génuszt véled egyedüli kísérődnek, és egyszer ő is melléd lép, meglátod,

beért, eléd lép, magad előtt tudod és látod: nincs kapualj és fegyver - ez a te halálod, az, akiben nincs több rosszakarát, mint a napóra számlapjában.

Ezt kell most egy kicsit feltartani. Emberi halál. Több jóakarát van benne, mint az ember-vadász SS-ekben.

- Még meg szeretnék írni egyet-mást - mondja Lucia asszony. - Vannak apróságok, amelyekhez aligha fogok már hozzájutni. - Az asztalkáról fölvesz egy csomó jegyzetet.

- Nézze - mondja nagyon nyugodtan -, itt van néhány jegyzet. Egyszer kidolgoztam a történetet, elküldtem egy folyóiratnak, elfogadták, de az utolsó percben mégsem merték hozni. Most nem érek rá újra megírni az egészet. De talán érdekli, vigye el így.

Rosszul hangzott volna, ha azt mondom: nem sürgős, ráér. Félénken mondtam:

- Legközelebb visszahozom.

Ez se hangozhatott jól - minden a hangsúlytól függ! Talán az a sejtés is benne volt, hogy a legközelebb a tiszteletdíjamért is hiába jönnek. Lucia asszony is így érthette, mert azt mondja:

- Sajnálom, tudja, hogy bankzárlat van. Egyelőre nem tudunk elszámolni. - Olyan hálás vagyok, hogy ő intézte el a témát, hogy megkönnyebbülve, majdnem vidáman mondom:

- Semmi baj. Nem fontos. Ami a görcsoldót illeti... - társalgó hangon elsiklom a következő alkalom témája mellett. Elindulok, és meggyőzően mondom:

- Visszontlátásra!

Diana még Lucia asszonynál is jobb pszichológus. Szólnom sem kell, a hangsúlyomra sem kíváncsi, és már kérdi:

- Semmit sem adott?

- Egy történetet adott. Jegyzetekben. Várj. Felolvasom uzsonna helyett.

- Vacsora helyett is - mondja minden kétséget kizárva Diana. Sorba veszem a jegyzeteket. Hibásan, de folyékonyan olvasok német szöveget olaszul. Néha az est gyengülő, egyre barokkabb fényénél rosszul látom az írást. Néha Diana arcát nézem; olyan képet vág, mint a beteg gyerek, akit mesével vigasztalnak, s aki végül tündérek és varázslók közt elfelejti lázát.

... Lucia asszony emlékei Poroszországba nyúlnak vissza, Bismarck Poroszországáig, melynek alaphangulatában volt Spárta és Trianon, Kant és Nagy Frigyes, krumpli és gyorstüzelő puska. Ő maga még látta Bismarckot: a kancellár szeretett teljes katonai díszben egyedül végiglovagolni a Tiergartenen. A berliniek álltak, és bámulták a hőst. Lucia kislány volt, fehérben állt a járda szélén, és felkiáltott:

- Éljen Bismarck!

Az öreg sisakos szoborrá meredt. Megtorpantotta a pejt - és szalutált a kislánynak.

Ebből a távoli világból jött második férjével Rómába. Úgy érezte, kötelessége ezt az annyira más és annyira új életformát alapjaiban megismerni. Róma akkoriban még nem törődött bele, hogy *caput mundi*²³ helyett csak Olaszország fővárosa legyen. Még mindig inkább pápai volt, mint olasz. A család legjobb barátja, Aureli úr titkon még azt várta, hogy a lombardok, velenceiek s a nápolyiak - akiket a szicíliaiakkal egyetemben szaracénoknak nevezett - elvonuljanak. A hatalmas Merry de Val kardinális udvarához, sőt baráti köréhez tartozott.

²³ Szó szerint: *a világ feje* (latinul).

- Katolikus teológiát szeretnék tanulni - mondta Lucia asszony. - De nem a vadembereknek szóló katolicizmust, hanem komoly teológiát. Azt szeretném tudni, mit hisz az Egyház.

- Szólok a Kardinálisnak - mondta Aureli úr. - Majd küld egy monsignorét, hogy bevezesse szent apostoli római egyházunk tanába.

- Köszönöm - mondta Lucia asszony -, de ezt a monsignorét magam keresem ki magamnak.

A Szent Péter-székesegyház kanonokai az Egyház legszebb fejgyűjteménye. Érdeemes megnézni, hogy vonulnak jóllakott soraik, hermelines, ezüstrókás átalvetőikben ebéd utáni, uzsonna előtti közös imára. Két kórusuk felváltva szól. Felelnek egymásnak? Vagy csak azért oszlottak két csoportra, hogy ima közben is pihenhessenek? Vagy megszokták - hosszú egyházi törvényszéki praxisukban - hogy megosszák a szerepeket akkor is, ha egyetértenek? Vádló és védő, postulator és advocatus diaboli ima közben is folytatják játékukat? Korunkban az emberek már félelmetesen hasonlítanak egymásra, talán idővel úgy fogják elveszíteni arcukat, mint a városok - de a Szent Péter-székesegyház kanonokjai legyenek ősz bíborosok, pokoli ravasz fiskálisok, santi o volponi - szentek vagy rókák -, eljövendő pápák vagy póruljárt hercegek, de külön-külön saját és félreismerhetetlen arcuk vagy álarcuk alatt vonulnak a sekrestyétől az oldalkápolnába.

Lucia asszony addig nézte a képtárba illő arcokat, amíg döntött. Választottja nem volt se agyafűrt, se együgyű. Jóakarátúnak tűnt! Vidéki embernek. - Ő fogja nekem megmagyarázni, mit hisz az Egyház - mondta Lucia asszony. Megvárta és megszólította.

- Monsignore, azt akarom, hogy tanítson. Porosz vagyok, amint hallja. Berli. Berlinben az ember hiába érdeklődik a katolicizmus iránt.

Nem nehéz elképzelni, milyen képet vágott a tisztelendő úr. Lucia asszony szép volt, és nem mindennapian elegáns. Idegen nők Olaszországban veszedelmes csábítók hírében állnak. Az ördög - ezt az is tudja, aki nem tanult dogmatikát - szívesen szövetkezik a fehérnéppel, ha ezt sötét szándékai keresztülvitelére jónak látja.

- Per carità - az Isten szerelmére -, miért éppen én?

Lucia asszony világosan, tisztán kimondta:

- Tetszik nekem.

Monsignore legszívesebben keresztet vetett volna, de még időben eszébe jutott, hogy ez udvariatlanság lenne.

- Nem, signora, lehetetlen.

Másvalaki talán más kanonokot keresett volna. Lucia asszony azonban már eleget tudott a papi kötelességekről, hogy megtalálja a helyes szavakat. „Szabad megtagadni valakitől a lehetőséget, hogy megismerje a hit igazságait? Nem a monsignore lelkét terhelné-e, ha a hit nem-ismeretében bűnöznék és elkárhoznék? Nem kötelessége-e a papnak, hogy tanítson?”

- De igen, signora.

- Rendben van. Itt a címem. Holnap délután várom.

- Holnapután.

Elkezdődtek az órák. Monsignore az újtestamentumi exegezissel kezdte, és nemsokára meggyőződött róla, hogy tanítványa nem tartozik Góg és Magóg bűnös seregéhez. Csodálkozva vette tudomásul, milyen alaposan kívánta megismerni, megjegyezni a tananyagot. Nincs

nagyobb élvezet annál, mint a valóban kíváncsiakat tanítani. Az órák a tanítót s a tanítványt egyaránt lelkesítették.

Minden rendben ment. Monsignore - talán készült is minden alkalommal - dogmatikát és patrisztikát is tanított, Lucia asszony füzetébe jegyezte: „... Szent Ágoston szerint az isteni kegyelem...”

De ennél is többet akart: tanulmányozni az élő Ekléziát. Körmeneteket látni, ereklyéket, ünnepeket: Szent János-, Szent-Lőrinc-napi ünnepségeket és persze beszélni a Szentatyával vagy legalábbis látni.

Az ünnepeket megismerni könnyű és élvezetes tanulmány: az Egyház és a szakácművészet ilyenkor összefognak. Szent Jánost illetőleg sok a kétely: apostol volt-e vagy alexandriai gnosztikus görög, aki háromszáz évvel Krisztus után élt? Ami a lateráni bazilikát illeti, az sem biztos, neki van-e szentelve vagy Keresztelő Szent Jánosnak. Esetleg minden vita elkerülése szempontjából mind a kettőnek - de azt minden gyerek tudja, hogy San Giovanni ünnepére csigát főznek paradicsommártásban. Szent József családfája rendkívül bizonytalan, de semmi kétség, hogy ünnepére képviselőfánk készül. A halottak napja a krizantémum és a mandulás sütemény ünnepe. Lucia asszony a recepteket külön füzetbe írta.

Nehezebb volt az ereklyékhez férni. Századunkban sok a szkeptikus idegen, és egyszerűbb az ereklyéket úgy őrizni, hogy a hitetlenek és istentagadók ne is lássák őket. Még a rómaiak sem érdemelték, hogy a szentek rájuk testálják csontjaikat... Szent Miklós jobb helyen van Bariban, ahol ezer éve csodatevő vizek csöpögnek csontjairól. Szent Januarius vére Nápolyban évente kétszer felforr, de ha nagynevű látogató érkezik, néha harmadszor is. Az angyalok Jézus szülőházát nem Rómába hozták, hanem innen messzire, Loretóba! Monsignorénak sem sikerült megtudnia a Santa Maria sopra Minerva-i domonkosrendiektől, hol őrzik most a betlehemi jászolt, amelynek az ottani barlangban csak a hült helyét és a loretoi házban még azt se mutatják... csak Veronika kendőjét és Longinus kapitány lándzsáját, valamint a Kereszt töredékét sikerült kedves tanítványának közelebbről megmutatnia. De ami a Szentatyát illeti...

- Ráér - mondta Monsignore.

- A Szentatyát szeretném látni - ismételte Lucia konokul, mint annak idején azt, hogy „tanítson”. Miért ne láthatná a pápát? A pápa mindenkit fogad, aki áldását kéri, aki szólni szeretne hozzá. Egypár ajánló sorra van csak szükség.

- Monsignore nem adhatna egy ajánlólevelet?

- Szó sincs róla, nem adok!

- Szabadna tudnom, hogy miért?

Monsignorénak láthatóan nehezebbre esett válaszolni.

- Értsen meg, signora. Tudja, mennyire becsülöm önt. Tudja, mit érzek. Nagyon, de nagyon sajnálnám, érti? Még nincs elég régen Rómában, hogy tudja. De a tények, tények.

- Micsoda tények?

- Szomorú tények.

- Nem láthatom a Szentatyát? Nem fogadna?

- Dehogynem fogadná! Nem ez a baj.

Monsignore egy nagyon mélyet sóhajtott és kimondta:

- Nem szabad. Őszentsége XV. Benedek *jettatore*.

- Ezt a kifejezést nem ismerem.

- Látja, még ezt sem tudja! Jettatore olyasvalaki, aki szerencsétlenséget hoz. Ez nem az ő hibája. Ő csak jót akar. Az Egyháznak talán soha többé nem lesz ilyen jóságos Pontifex. Mindnyájan fiúi szeretettel gondolunk rá. Nem az ő hibája. De így van. Amikor még firenzei püspök volt, egy árvaházat avatott föl. Az árvaház másnap leégett. A venezuelai követ átnyújtotta megbízólevelét, s a lépcsőn lemenet elcsúszott, és eltörte a bokáját. Az L.-i püspök három nappal a pápai audiencia után, de ugyanabban az órában, összeesett és meghalt. Az adrianopolisi...

Lucia asszony kitört:

- És ön, Monsignore, elhiszi ezeket a dajkameséket? Nem szégyenli magát? Nem magyarázta meg, Monsignore, hogy mi a különbség a hit és a babona között?

- Én egyszerű pap vagyok, és annyi minden van, amit nem értek. Isten őrizzen, hogy rosszat mondjak Krisztus helytartójáról. De azt tudom, hogy az audienciák ritkábbak és hogy a diplomáták... és nemcsak a diplomáták... mindenki félti a bőrét, ugyebár?... Meg kell találni a dolgok módját... Így csinálnak...

Monsignore kis- és mutatóujját Lucia asszonynak szegezi, és behajtja a másik hármát. Kicsit lehajtja a fejét is, és így néz elképedt tanítványára.

- Így.

- A diplomáták?

- Így.

- A püspökök?

- Így.

- Az érsekek?

Monsignore csak bólogat.

- Mindnyájan. Tutti quanti.

- Ezt már nem hiszem! Ez igen rossz tréfa. Kérem, hagyja abba. Igazán, szerezzen egy ajánlólevelet, én ilyesmitől nem félek.

Monsignore csak a fejét rázta.

- Engem ne terheljen a felelősség. Engem ne!

Lucia asszony Aureli úrhoz fordult. Az csak mosolygott.

- Vatikáni pletyka. Badarság. Elintézzük.

- Majd szólok őeminenciájának - mondta Aureli úr. Őeminenciája előzékeny volt - csak látni szeretné? - kérdezte. Mi sem egyszerűbb. A Szentatya reggel 6-kor mondja miséjét a Capella Paolinában. Szólok a Maestro di Camerának, holnap elmehet a jegyekért.

Lucia asszony, a kislánya és a nevelőnő meghatva nézték a három kulcsos-tiarás jegyet. Szent Pál kápolnájába a közönséges halandó csak Nagycsütörtökön léphet be néhány percre, hogy egy pillantást vethessen Michelangelo pompás, a sixtinaiaknál jobb állapotban levő freskóira: Szent Péter keresztfeszítésére, Szent Pál megtérésére! Ők most nyugodtan láthatják mindezt és XV. Benedek pápát is!

Pont ötkor hagyták el a lakást. Lucia akkor fenn lakott a Trinità dei Montinál, az angolkisasszonyok büszke templománál, lábainál láthatta a Spanyol Lépcsőt s minden idők művésznegyedének máig is érintetlen utcáit. A Lépcsőn most senki sem járt, csendben feküdtek a kőfokok: tizenkét barokk görbében terülő lépcsőfok, egy kis lapos felület, tizenkét fok és kifutó, tizenkettő és negyvennyolc, egy széles párkány, kétszer tizenkettő, párkány, tizenkettő... a babérlevél-illat jelzi az utolsót. Itt állnak napközben a virágárosok. Azt mondja a néphit, hogy az itt vásárolt virágok szerencsét hoznak. Ilyen korán mi sem mozdul, a Bernini bárkájából kitörő vízszugár adja az egyedüli hangot. A későn fekvők éppoly ritkák az Örök Városban, mint a korán kelők. Ők hárman voltak az egyedüli sétálók a Via Condotti elegáns, zárt boltjai előtt. A nagy óra Bulgarinál, a milliomosok ékszerésznél öt óra tízet mutatott.

- A jegyek! - kiáltotta Lucia asszony. A táskájában nem voltak.

- A zongorán maradtak! Előrementek, én utánatok jövök, a Bronzkapunál találkozunk.

Megfordult és viasszasaladt. Bernini, babérillat és lépcső. Kétszer tizenkét fok. Párikány és negyvennyolc. Még tizenkettő. Még tizenkettő. Még egyszer tizenkettő. Hatkor kezdődik a mise. A lakás a negyedik emeleten van. A jegyek a zongorán fekszenek. Vissza. Tizenkét fok és lapos felület. Lefelé könnyebben megy. Tizenkettő és kifutás, negyvennyolc és párikány, kétszer tizenkettő, párikány, tizenkettő... ha ilyenkor kocsit lehetne kapni! De öt óra huszonháromkor nincs carozella a spanyol nagykövetség előtti téren; egyenesen végig kell robogni a Condottin s tovább a Corsón túl az Hostaria dell'Orsóig, az ősrégi vendéglőn túl az Angyalvár hídjáig... aki nem fáradt, innen tizenöt perc alatt lefuthat a Vatikánig. Kocsival minden meg lenne oldva, de nincs kocsi. A kevés járókelő, azok, akik most jönnek ki a Borgo szűk utcáiból, fejcsóválva megállnak: megörült a hölgy? Asszony nem szalad, úriasszony feketében pláne nem! Két perccel hat előtt áll a Bronzkapunál. A svájci testőr dárdáját fogva szalutál. A zsandár előbb bizalmatlanul, aztán tiszteletteljesen nézi a jegyeket, és a folyosó vége felé mutat. A lépcső se olyan magas, se olyan meredek, mint messziről tűnik - az építész hallatlan ügyesen szűkítette, hogy megcsalja a néző szemét - de amikor Lucia az utolsó fokra hág, érzi: elég volt. Egyszerre éjszaka lesz körülötte.

Amikor magához tér, kámforszagot érez, és egy fráter hajlik hordágya fölé.

- A mise!

A misének régen vége van. Fél hét... Most már tovább fekkhet.

- Jaj, de féltünk! A fráter azt mondta, kihagy a szíve - mondja a nevelőnő.

A gyerek sápadt, és egy szót sem szól. Lassan, kocsin hazamennek.

- Signora - mondja délután a monsignore, nagyon hosszú ó-val - ore vede.

Most meglátta.

De Lucia asszony már egészen magához tért.

- Mi köze ennek a Szentatyához? Szaladjon háromnegyed órát lépcsőn fel, lépcsőn le, majd meglátja!

A pap két tenyerét s orra hegyét égnek fordítja. Azután nagyot sóhajt.

Az órákat folytatják.

Lucia asszony már Gregoroviusnál tartott, és lelkesen olvasta a középkori Róma intrikáit, csodáit, csatáit. Már a skolasztikánál tartott, megtanulta, hogy az isteni előrelátás nem zárja ki a szabad akaratot, és monsignore legszebb élményei közé sorolja a délutánokat, amelyeken tudását és tomista műveltségét csillogtathatja.

Egyszerre Lucia asszony újra kezdi:

- Szeretnék kihallgatásra menni a pápához!

- O Dio! - Monsignore elképedve nézi.

- Megteremthetné a lehetőséget?

- De signora - rimánkodik a jóember, lelkipásztori hanglejtéssel -, térjen észre! Ne legyen gyerek! Egyszer már megmenekült, nem szabad túloznia! Könyörgöm!

- Szabad ilyen babonásnak lenni?

- Ne nekem higgyen, higgyen saját tapasztalatának! Nem látta? Nem volt elég?

- Reverendo, mint katolikus pap, csak nem állítja, hogy a Pontifex Maximus...

- Dehogya, szó sincs róla! Hogy így áll vele a dolog, azt ne tévesszük össze a személyiségeivel. Életem legszebb napja volt, amikor megáldotta kegyszereimet. Mindnyájan szívből szeretjük ezt a nagy és bölcs pástort! Őt, szegényt, semmi bűn nem terheli. De azt semmi esetre sem akarom, hogy elmenjen hozzá.

- De kérem!

- Én kérem, ne erőszakoskodjék. Életem végéig nem törölném le könnyeimet, ha valami baja történnék. Nagyon kérem, viselkedjék okosan!

Lucia asszony látta, hogy itt okos szó nem használ. A monsignore őszinte volt. Inkább újra elment Aureli úrhoz.

- Majd szólok őeminenciájának - mondta Aureli úr.

Három nap múlva megjött az írás: Őszentsége udvarmestere értesíti, hogy... tizenegy óra és öt perckor... feketében, fátyolban. Óriási pecsét.

Az audiencia több volt, mint egy kíváncsi hölgy beteljesült szeszélye. A Szentatya és Lucia - szeretett lánya - majdnem egy negyedóraig beszélgettek Berlinről, a Poroszország és Róma közti különbségekről, az északnémet téglagótikáról; Lucia asszony fiókjában ma is őrzi a pápa fényképét és keze írását: „Szívesen és szívből adjuk C. L. asszonynak apostoli áldásunkat. XV. Benedek pápa.” Ritka okmány, mert már az is sok, ha a számtalan teendővel elfoglalt egyházfő aláír egy előre nyomtatott szöveget. Benedictus, a komoly és szentéletű pápa biztosan megérezte, hogy látogatója sem volt mindennapi személyiség.

Boldogan, mint jól megállt vizsga után lépett ki Lucia a Szent Péter térre. Bernini minden oszlopa fénylett a déli napsugárban.

Intett egy taxinak. Az autó csak lépésben haladt a szűk utcában a Torlonia palota és a dánok Szent Knudnak szentelt temploma előtt. Az utca a gyalogjáróké volt, akik tisztán udvariasságból engedtek helyet az új idők járművének. De nem használ az óvatosság, ha egy kétkerekű boroskocsi végtelenbe nyúló rúdjaival vágatva hajt ki egy ugyancsak szűk mellékutcából. „Accidenti” - kiáltotta a sofőr, és fékezett is, de későn: a rúd már betörte az ablakot, az üveg ezer darabban hullott szét, a ló elcsúszott, a kocsis üvöltött, és Lucia arcán végigfolyt a vér. Az üveg homlokát hasította fel. A szemébe is mehetett volna.

Kisegítették az autóból. „Kórházba” - kiáltotta valaki.

- Haza! - felelte Lucia, és a homlokára nyomta fekete fátylát.

Megállítottak egy kocsit, és Lucia asszony véresen, sápadtan hátradőlt. Egyedül ment fel a negyedik emeletre, de érezte, hogy ereje végére jutott. Most is épp az utolsó lépcsőfokig futotta erejéből.

Már ébren s bekötözve feküdt ágyában, amikor csengettek.

- Láttam a vérnyomokat a lépcsőházban - mondta a monsignore. - Nagy baj történt?

- Nem!

- Áldott legyen a Szűzanya! Nem imádkoztam hiába.

Lucia asszony nem szólt, csak mosolygott.

- Térden állva imádkoztam!

- Rosszabbul is történhetett volna. Csupa üvegszilánk volt a kocsi. Tulajdonképpen szerencsém volt.

- A Szűzanya jósága!

Nem volt értelme ellentmondani. Miért is céltalan vitába kezdeni a szükségszerűről és véletlenről, áldásról és átokról? Megható, hogy monsignore eljött, hogy most atyai szemrehányással nézte, s egyre ismételte:

- Ètanta buona! Olyan jóságos!

Más gondok, más események jöttek: az első, a „békebeli”, a „kis” világháború - az, amelyben az emberek még kontár módon, úgyszólván kézműves munkával ölték egymást, civilben nem lőttek, gyerekeket nem gyilkoltak, de amely a kortársaknak mégis elég nagy és elég kegyetlen volt. Nehéz sora volt XV. Benedeknek, aki éppoly kevésbé kívánhatta Olaszország vereségét, mint azt, hogy Ferenc József, az utolsó katolikus császár seregét szétverjék a schizmatikus görögkeleti országok. Nehéz volt az olasz állampolgárságú, de porosz származású Luciának is. Tanulmányait abbahagyta, évekre visszavonult mindentől.

Róma maga keveset látott a háborúból, de a győzelemből annál többet. A cézárook óta először lett egy katonai nagyhatalom fővárosa. Nemcsak a vatikáni dombról uralta Európát - az Urbs mind a hét dombja fogadta az Egyesült Államok cilinderes elnökét, és a franciák is ide jöttek, hogy győzelmüket méltón ünnepeljék: a Marne-nál eldőlt az orleans-i szűz sorsa is - az a Testület, amelynek nevében elégették, most szentté avatta.

Monsignore most már csak kávézni járt Lucia asszonyhoz, és személyesen hozta a hírt:

- Hallatlan ünnepség lesz. Az évszázad szentavatása! Itt lesz a francia vezérkar, a francia arisztokrácia, itt lesznek a francia egyházi rendek. De az olasz arisztokrácia is itt lesz.

Az olasz arisztokrácia 1871 óta inkább a Quirinal dombját kereste, ahol a bitorló piemonti király bitorolt pápai kastélyában uralkodott - innen nézegettek át a vatikáni dombra, ahol a feketének nevezett hercegek őrizték a Szent Küszöböt, és csókolták a Szent Papucsot.

- Látná csak a quirinali társaságot! - mondta monsignore. - Az urak a máltai lovagrend köpenyében jönnek és a kereszteshadjáratokban részt vett őseik nevét mormolják, hogy állóhelyet kapjanak a tribünök mellett!

Lucia asszony nem mert jegyet kérni.

Monsignore különben aligha szerezhette volna. Ilyenkor derül ki, hogy Bramante és Michelangelo mennyire tévedtek, amikor ilyen kicsire méretezték Szent Péter katedrálisát. Róma milliós város, s alig ötvenezren férnek a templomba. Ezeknek talán a negyedrésze se lát többet, mint magát a pápát, aki ingó székében lebeg a tömeg felett, az egyházi méltóságok feje búbját s a svájci testőrség alabárdjait.

Egy széles út szeli át a tömeget a kaputól Bernini tabernákulumáig. Itt és Szent Péter karosszéke között játszódik le a fényes és a laikus részére titokzatos szertartás. Itt kell elférniök a bíborosoknak, püspököknek és kamarásoknak, a pápai gárdistáknak és még az „Ördög Ügyvédjé”-nek is. A magasrangú látogatók részére néhány tribünt ácsoltak össze - hevenyészve: épp hogy elkészüljenek, s néhány óra hosszat álljanak. Vörös bársony takarja a tákolmányt. Csak Ő, aki öt kenyérrel és két hallal ötezer embert lakatott jól, volna képes a francia és olasz vezérkart, arisztokráciát, a kormányok képviselőit s a diplomáciai kart a hat gyenge tribünön elhelyezni.

Lucia asszony Aureli úrhoz fordult.

- Majd szólok őeminenciájának - mondta Aureli úr.

De még egy bíboros sem tehet csodát. A tribünökön nem volt hely. A Maestro di Camera - az udvarmester - tizenkét segédtitkára napestig körmölte a leveleket, amelyekben ezen a tényen való őszinte sajnálatukat fejezték ki, és küldték el a Gothai Almanach díszes címeire. Őeminenciája csak egyet tehetett: adhatott egy számozatlan jegyet a diplomaták tribünjére. A helyek kivétel nélkül foglaltak voltak - de egy karcsú asszony valahol az utolsó sor mögött még találhatott egy talpalatnyi deszkapárkányt.

Lucia korán jött, de amikor a teli tribünön egyre feljebb kapaszkodott, az volt az érzése, hogy utána már nem jöhet senki. A legfelső lépcsőfokról visszafordulva láthatta, hogy tévedett: a rozoga építmény sóhajtván és reszketve fogadta a frakkok és fekete kabátok újabb tömegét. Egy tollas kalapú, aranymellényes hadsereg indult támadásra a már elfoglalt vár ellen, helyenként letépve a bársonyt, még feljebb szorítva a szorongó előkelőségeket. Szemben a francia, olasz és ismeretlen egyenruhájú, arannyal és kitüntetéssel ékes tábornokok úgy küzdöttek egy-egy állásért, mint minap még a közlegényeik.

Végül csend lett, csak a deszkák, gerendák ropogtak, és a tömeg morajlott halkán a mélyben.

A sok arany csillogott a lámpafényben. A hölgyek láthatóan meg voltak hatva. A diplomaták, akik Versailles-ban segítettek az örök békét biztosítani, elégedetten mosolyogtak.

Az ezüstharsonák felcsendültek: *Tu es Petrus...*²⁴ A „famiglia pontificia”²⁵ - a világ legtarkább, legméltóságteljesebb családja - bevonult a bazilikába. Fejük felett a sedia gestatoriában²⁶ kis fehér alak: Benedictus XV.

Lucia lenézett. Előtte a diplomáciai testület. Mögötte: nincs korlát, és lenni, árnyékban, a tíz-méteres mélységben a hideg, sima márványpadló. Ha elszédül, ha hátraesik, mindennek vége.

Előrezuhanni a frakkok közé? Inkább máglyán égni, mint az orleans-i szűz!

A trombiták harsognak, a pápa jön!

²⁴ „*Te Péter vagy...*” (latinul).

²⁵ A főpapi testület (olaszul).

²⁶ Hordszék, melyből az áldást osztja (latinul).

Van, aki felugrik, mások letérdelnek. A tribün reszket. Mit mondott volna monsignore? Signora - hosszú ó-val? Nem jött el, miért is nézzen végig még egy szentté avatást?... Lemenni lehetetlen.

A tabernákulumnál váró svájciak felemelik az alabárdokat. És a többiek? Az olasz s a francia főnemesek? Az antant gálauniformisos vezérkara? A máltai lovagok?

Lehajtották fejüket, térdepeltek. Lucia azt vélte látni: bal kezük középső ujjai be voltak hajtvva, kisujjukat s mutatóujjukat a kis fehér ember felé szegezték.

Ő fölemelte gyűrűs kezét, és megáldotta őket.

Az ingó tribün legfelső párkányán Lucia asszony is térdre hullt. Két kinyújtott ujjá követte a Szentatya mozdulatait. Hallatlan ünnepély volt, felejthetetlen benyomás.

Sokáig tartott, amíg elfolyt a tömeg, amíg Lucia a széles lépcsőfokon leszállhatott a Szent Péter térre. Lassan ment az egyik szökőkútig, és sokáig lélegezte a hűvös, párás levegőt. Arra gondolt, kár, hogy nem illik egy hölgynek feketében, este egyedül beülni egy borgóbeli kis trattoriába...

- Nos? - kérdezte monsignore, amikor újra találkoztak.

Lucia elpirult, és felemelte bal keze két előreszegezett ujját.

- Jól tetted, lányom - bólintott a pap.

- És - kérdi Diana? - Ez nem befejezés!

- Nincs tovább.

- Még vártam valamit.

Nem toldhatom meg a történetet, amely nem az enyém. Vannak az életben ilyen pótolhatatlan mulasztások. A kapitány nem kapott vacsorát, pedig biztosan várt valamit, mert értünk harcolt, azért jött be a Városba, hogy mi is tehessünk valamit a Szövetségesekért - de ha ma még él, és eszik, ezt az egy vacsorát nem pótolhatja. Nem pótolhatjuk az ébren töltött éjszakákat, amelyeken gondolatban végigszenvedtük kortársaink kínjait. Pótolhatatlan életeket oltott ki a vak, kontár, lutri-eszű halál.

Lucia asszony történetének a végét - azt, amit Diana hiányolt - pótolhatom:

Büszke és nagy volt Lucia. Amikor a Halál már nem várhatott tovább, s feléje nyújtotta száraz csontujjait, nem félt, nem áltatta magát, még bal keze két ujját sem szegezte neki.

Minden újszülött napnak (mint minden újszülött embernek) már saját arca van. Üvegházunk nagy előnye: már az ágyból szembenézhetek az aznapi felhőkkel, alakjukból s mozgásukból megtudhatom, hogy ki az úr.

Róma napjait a szellők s a szelek uralják. Nem névtelen légáramlatok, mint otthon, ahol „északi” vagy „déli” szél rázza a ligeti platánokat - már Fiumében megtanulta a tengerre került magyar, hogy ott északról a BÓRA, délről a SIROKKÓ fúj. A Várossal ismerkedő idegen végigjárva a Szent Péter tér közepét, ott találja azt a hatalmas márványgyűrűt, amelybe be van róva a szelek ősi neve. A római régi ismerőset üdvözli, ha a tiszta kék égen délnek rohan egy maroknyi felhőfoslány:

- Megjött a TRAMONTANA!

Az északi szél a Ponte Milviön át szalad a város felé, beront a flaminiai kapun, átsöpri a Piazza del Popolót, majd háromfelé válva, jobbról elszalad Augustus császár mauzóleumáig, és befütyül a szűk kis utcákba, végigszalad a Corsón, a hosszú, egyenes úton, ahol egykor vad, lovas nélküli lovak futottak versenyt, és befűj a Palazzo Venezia ablakaiba - abba a nagy, üres terembe, ahol régen az osztrák-magyar szentszéki tisztviselők pingpongoztak, majd a DUCE játszott napóleonosdit, s balról átfutja a Pávián utcán a tegnapi ejtőernyős-divízió útvonalát. Ez a szélroham átfű a Quirinale alatti alagúton, végigsöpri Maecenas kertjeinek régi helyét, majd nagyot ugorva s az Appius Caecus cenzor építette régi temetőút vonalát követve ront a holnapi temetők felé, a front felé...

Világos van, felkeltem Dianát:

- Megjött a tramontana!

Álmosan fordul felém:

- Menj kenyérért!

Tudom, hogy rossz a kenyér, s érzem, hogy jó híreket se fogok hozzá szerezni, de kidugom a lábam az ellenséges világba.

A negyedik emeleten kócos fej szól ki:

- Az a csirkefogó kiszabadította!

A másodikon mást hallok:

- Az a csirkefogó kiszabadult!

A péknél egy perc alatt megkapom a jelentések történelmi magyarázatát: a „csirkefogó” a negyedik emeleten azt jelenti, hogy Hitler Adolf birodalmi kancellár, SA-vezető, a Német Haderők Legfelsőbb Parancsnoka, a másodikon viszont azt, hogy Benito Mussolini, a Birodalom Alapítója, a Fasiszmus Vezére, az Annunziata Rend lovagja, a király tiszteletbeli unokatestvére és a fasiszta milícia díszkaplárja.

- Hol volt? Csak nem ült ő is a Regina Coeliben azokkal, akiket ő csukatott be?

- A Gran Sassón volt, az Abruzzókban, a síhotelben!

- „Az úr a pokolban is úr” - idézem magyarul.

- Hitler ejtőernyősöket küldött, és egy furcsa kis gépen vitette el.

- Kár volt - szólt közbe valaki -, zsebre vágta Rómát mind a hat divíziójával, elég lett volna ha föltelefonál a hotelbe, hogy jöjjön le egy taxival!

- Így hatásosabb volt. Újságíróknak is szükségük van néha egy jó riportra.

- Badoglio is elvihette volna magával a szövetségesekhez!

- Ittfelejtette!

Nem maradhat el a litánia ámenje sem: „Che vadano morire ammazzati!” (Hogy vernék őket agyon!)

Diana már ébren, és a tegnapi faricellomaradékot kétfelé osztva hallgatja híreimet.

- Most mi lesz?

- „Germany puts the clock back” - idézem Mowrer angol újságíró könyvét. Németország visszaállítja az órát. Elmondja, hogy jutott uralomra Hitler. Egyszerűen: visszatolta a történelmi óramutatóját! Eltörölte Weimart, Versailles-t - visszament a sárga csillaggal a középkor,

a horogkeresztrel még messzebb. Moyrer leírja, hogy álltak a diákok az egyetem előtt, hogy szavalták kórusban: „Wir scheissen auf die Freiheit!”

- És?

- Nem érted? Most is ez történik. Hitler visszaállította az órát. Visszahozza Mussolinit. Mussolini visszaül a Palazzo Venezia pingpongtermébe. A fasiszta nagytanács összeül, és megbízza a miniszterelnökséggel. Aztán Mussolini is visszaállítja az órát: közli a szövetségesekkel, hogy nincs fegyverszünet - teheti, Eisenhower úgysem látta még sok hasznát az okmányoknak. Ossobuco újra kiírja az ajtajára, hogy szobrász, aki kolostorba bújt, az majd beül a minisztériumba, a tisztek szépen előveszik eldugott egyenruháikat...

- Értem! - kiáltja Diana. - Nem! Nem lehet visszacsinálni a történelmet!

- Miért ne lehetne?

- Mert nem lehet összeragasztani a kisöpört gipszszobrokat! Mussolini nem jöhet!

- Talán már itt is van!

- Nem jön, és megmondom miért: azért, mert elsősorban nem újságíró, hanem színész, és pedig jó színész. Ezt nem azzal bizonyítja, hogy komédiázik, kiöltözik bányásznak, aratónak, pilótának, generálisnak, hanem azzal, hogy ismeri a közönség hangulatát. Tudja, hogy mikor kaphat rohadt paradicsomot, és akkor nem áll ki a balkonra.

- Visszalép a Caesar-szerepbe!

- Nem! Oda megy, ahol még tapsot várhat, valahová Németországba.

- Én azt hiszem, hogy visszajön. Nem, mintha Rómába vágyna, de a balkonjára. Mussolini sohasem látta Abesszíniát, ő birodalmát csak a balkonjáról látta. Kilépni a vörös szőnyeg elé (mint a pápa a Szent Péter-loggiára), valami főpapi s egyszerre talán hajóskapitányi büszkeséggel töltötte el. Nem ő nevezte a Palazzo Chigi sarkát az államhajó orrának? Azt hiszem, éjjel, ha senki sem látja, még egyszer kiáll az erkélyre, csípőre teszi a kezét, és kidugja állkapcsát a Piazza Venezia fölé...

- Be kellene menned a városba, megnézni, hogy mi történt!

- Ma is történelmet és faricellót eszünk!

Lemenni, végigmenni az utcán, feladat és vadászat: pénzt, élelmet szerezni! Ma még valami: adatokat kell szereznem üveg hajónk útirányának meghatározásához - talán még három-négy hétig is eltarthat, ha nem is merem így kimondani, amíg az ötödik és nyolcadik hadsereg megjön a kérdések megoldásával. De most a Gestapo és az ejtőernyősök - nem Ariane ejtőernyősei - vannak itt. A Pávián utca is frontszakasz, és illik tudni, hol van az ellenség.

Mussolini kiszabadult. A Főposta előtt - csodálatos német organizáció! - most ragasztják ki életnagyságú fényképét, acélsisakban, jobbra és felfelé nézve, mintha épp azt kémlelné, jön-e már a mentő repülőgép. Eszembe jut: július 26-án reggel, a bukását követő reggel ugyanitt egy jól öltözött úriember állt, hatalmas, régi lándzsával a kezében. A túl boldog rómaiak a leszaggatott Mussolini-képeket erre a lándzsára szúrták, vígan, gyűlölet nélkül, mintha már húsz év óta várták volna a lándzsást. Ő pedig biztosan évek óta szeretettel őrizte fegyverét erre az alkalomra...

- Mussolini Münchenben! - kiáltja egy újságárus. - A Führer beszéde!

Igen, a lándzsás itt állt, de Németország visszaállította az órát.

Elindulok a könyvtár felé, inkább csak, mert a szándálom ismeri az útirányt. Az események különböző időrendszerekbe tartoznak. A könyvtárban a mai nap majd csak évek múlva lesz valóság - előbb a folyóiratokban jut oda, aztán a könyvekkel, hangulatából annyi marad meg csak, amennyi odajut... ha erre járok húsz év múlva, majd utánanézek, hogy feljegyezte-e valaki: a Vezér képmása visszafoglalta a TÜRELMES LÁNDZSÁS helyét. Ma csak egy ismerőst keresek, valakit, aki bizalommal azt mondja: tizennégy nap múlva jönnek!

A tramontanával küzdve az archeológus jön velem szemben. Vajon a pun háború melyik eseményéhez fogja hasonlítani a mait?

- Hát kiszabadult, és újrakezdi - sóhajtja. - Mindenki Napóleon száz napját emlegeti! Szó sincs róla! Már azért se, mert Napóleonért senki sem ment repülőgépen Elbára. A közös Bagnasciuga²⁷ és Napóleon közt csak annyi, hogy számtalan halottat és ugyanannyi új bárót, gróft és herceget hagynak maguk után.

- Ezúttal eltörlük a címeket! Csak nem hiszi, hogy a Cianók, Grandik és társaik grófok maradnak?

- Dehogynem! Különben a Pacelli-családnak is le kellene adni hercegi címét - amiről szó sem lehet. De ez mellékes. Napóleonhoz csak Mussolini hasonlította önmagát, ezért lakott már újságíró korában Milánóban, a Foro Bonapartén.

- Tudtommal Augustus császár reinkarnációjának vélte magát!

- Nevetséges. Látszik, hogy mennyire nem ismerte a római történelmet! Kíváncsi vagyok, kitalálja-e, ha szó szerint idézek valamit. Ki volt ez: „Merész, alattomos, ingatag, akármit hazudó vagy letagadó (cuius rei lubet simulator ac dissimulator), a máséra vágyó, a sajátját pazarló, kapzsi (satis, eloquentiae, sapientia parum), jó szónok, de üres fejű?...

- Az ókorban?

- Catilina!

- Szegény Catilina! Életéből csak Cicero vádbeszédei maradtak meg. Mi maradna belőlünk, ha csak az ügyész szavait őrizné meg a történelem?

- Nagyon téved. Sallustiust idéztem. Talán emlékszik, hogy Sallustius ellenfele volt Cicerónak. Nem szerette benne a „homo novus”-t, valószínűleg azt a görög stílusú latinságot, amelyet annyi ideig neveztek „klasszikus”-nak. Mindegy, tény az, hogy abban egyetértenek, hogy Catilina csirkefogó volt. Csak „összeesküvés”-ről beszélnek, míg helyesebb lenne azt mondani, hogy Catilina pártot alapított. Vagy még helyesebb a feketeingesek összeesküvéséről beszélni. Mit akart Catilina? Rómába menni. Marcia su Roma. Ő is Toscanából indult, de Rómában nem Facta volt miniszterelnök, vagyis konzul, és lefoglák. A fiókomban fekszik egy kis munkám erről, majd ennek is eljön az ideje... Sallustius leírása a Catilina-pártiakról, az ófasisztákról klasszikus és aktuális: aki szemtelen, házasságtörő gazember volt, vagyonát kézzel, hassal vagy más módon elpazarolta, akinek adóssága volt, és gáztettel akart kibújni az adósságaiból, az apagyilkosok, szentségtörők, elítéltek és elítélendőek s végül azok, akiknek rossz volt a lelkiismeretük, Catilina mellett álltak, és barátai voltak... kívülről tudom, mert húsz évig néztem őket!

Az archeológus átnéz az acélsisakos Catilina-fényképre.

²⁷ Mussolini csúfneve. Hajózási szakkifejezés, amit tévesen használt Mussolini az 1943-as invázió előtt mondott beszédében.

- Tudja, hogy nevezzük olaszul ezeket az embereket? La teppa! (Csőcselék!) Ha Sallustius, aki a rövid meghatározások mestere, ismerte volna ezt a kifejezést, csak ennyit mondott volna: La teppa!

- Ha jól emlékszem, szenátorok és lovagok is részt vettek Catilina összeesküvésében...

- Részt vehettek. Mussolini másokra is számított: az opportunistákra és az agyalágyultakra is. Minden házfalra fölíratta: „Harcolni, engedelmeskedni, hinni!” Ez minden követőjének szólt: a teppa harcolt, az opportunisták engedelmeskedtek, a hülyék hittek... és dicsőítették. Ezért tartott ennyi ideig, ezért kezdi újra, csak hogy most már a hülyék is értik, hogy miről van szó, és az opportunisták átálltak a szövetségesekhez, szegény Catilinánk ezúttal csak a teppára számíthat!

Mindketten hátat fordítunk a szélnek és a diktátornak, és az archeológus folytatja:

- Egy különbség azért van a kettő közt: Catilina, amikor látta, hogy csapatait megverték, ellenségeinek rontott, és elesett, ez a gazember pedig húsz évig acélsisakban sétált, míg köcsögalapban le nem fülelték, és most újra acélsisakban pofázik, míg majd civilben felkötik!

- Reméljük, hogy nemsokára - kívánom tiszta szívemből. - Szeretném már kiadni a könyvemet a történelmi analógiákról!

- Magari! - mondom. - Bárcsak!

Szeretem Rómát. Szeretem, mert tudom, hogy itt a fiókok könyveket és emlékiratokat tartogatnak a felszabadulás napjára. Szeretem, mert már nem vagyok idegen: ha elmegyek a Főpostától a könyvtárig, biztos lehetek, hogy ismerős arcot fogok látni. Ha ismerőst látok, tudom, hogy vannak közös gondolataink. De ami a legizgatóbb: az ismeretlenek gondolatait is ki tudom találni. Pontosan tudom, mit mondanak, mit kívánnak azok, akik ma reggel meglátják az acélsisakos fényképet. Örülök annak, hogy a többséggel tarthatok. Amikor a cipőim kezdtek kilyukadni, és esős időben vizes lett a lábam, éreztem először: most a többséghez tartozom, a legtöbb ember ilyen rossz cipőben jár - de ez ma más, ma az ismeretlenek összeesküvő társaim, egyforma éhesek vagyunk, egy nagy, közös vágyunk van. Amikor még házról házra, ajtóról ajtóra jártam vérnyomást mérni, megtanultam, hogy ilyen napokon felszökik a vérnyomás, a koszorúér-bántalmak kiújulnak. Ma újra a pulzusokon érzem az ujjam.

Szeretem Rómát, az én Bakonyom ez: nagy könyvtárai a szabad gondolat védőbástyái. Falaikon megtörik a zagyva újság- és folyóíratirodalom, biztos süllyesztők nyelik a fasiszta irományokat. A könyvtár: Európa az európaiaknak. Olvastam, hogy a gyárak nagy bombázások után tovább dolgoztak, de egy leégett igazgatósági iroda megállította az üzemet... A könyvtár az európai kultúra igazgatósági irodája. Milyen hamis meghatározás, hogy valami „elsüllyed a könyvtárban”! A fel-nem-írt, meg-nem-írt dolgok süllyednek el. A könyvtár az örök jelen. Scriptum est, ergo est!

Szeretem a könyvtárt, s büszke vagyok arra, hogy a keresett kötetet megtalálom az egymillió közt. Kicsit hasonlít ez a művelet a nagy orgonákon való játékra, kicsit olyan, mint amikor valaki egy milliós városban a neki rendelt asszonyt keresi - van sorsuk a könyveknek, van az olvasónak is: s minden attól függ, mikor találkozunk.

Szeretem a könyvek fölé hajló, az örök békében keresgélő tudósokat, ezeket a nagyon gazdag embereket. Van köztük - itt Rómában - olyan, akinek húsz- vagy harmincezer kötetnyi olvasottsága van. Van, aki ellenőrzi, hogy a szanszkrit szövegeket helyesen fordították-e ókínaira, van, aki egy papiruszfoszlány harminc betűjéből leolvas egy görög drámatöröredéket - ezek az emberek segítenek helyesen értékelni az eseményeket.

A német ejtőernyősök sora után jót tesz megkapaszkodni abban, ami Rómában örök.

A könyvtárban ismerőseim közül csak Apaitiz Jatort találom. Mert pap, egyszer megkérdeztem tőle:

- Hogy állunk azzal az isteni előrelátással? Ha Isten mindent előre tud: hol van a szabad akarat? Ha az akarat nem szabad, miért rendezte be ezt a világot ilyen nyomorúságosan?

- Fiam - felelte -, ez fiatal papnak való dió. Az idős pap foglalkozzon csak azzal, hogy ne kerüljön a pokolba... - és mivel baszk pap, még azt is hozzátette: - A baszk férfi pedig törődjön avval, hogy Franco odakerüljön!

- A régi római jogászok és a kánonjog tudorai a bolognai egyetemen száz évig vitatták - fogad most Apaitiz -, hogy mi lett volna, ha a bibliai Lázár feltámadása után újra végrendelkezik. A kérdés az volt, hogy volt-e joga végrendelkezni, s hogy a feltámadás utáni végrendelete érvényes-e. Ma ebből államjogi kérdés lett. Szabad-e egy politikai hullának, ha feltámasztják, újra diktátort játszania?

Ismerem baszk barátom titkos gondolatait, és megfelelek: - Talán még nem érdemelte ki a kénköves poklot. A bölcs, isteni gondviselés még ad neki egy-két hónapot itt a földön, hogy odaát ne ússza meg pár millió év tisztító tűzzel.

- Tízmillió embert fosztottak meg legalább harminc évüktől, hogy ez a két csirkefogó fejenként nyerjen ötöt! Háromszázmillió életéért az örökkévaló tűz kevés!

Apaitiz egy pillanatra behunyja a szemét, és elképzei önmagát egy hófehér felhőn, amint lenézve, távolról, a pokolból felszálló füstöt szemléli. Szeretem Apaitizt, és szentül hiszem, hogy így lesz. Odaképelem mellé azt a hosszú, fekete hajú, csendes baszk leánykát, aki ajtót nyitott, amikor tüdőgyulladását kezeltem, s akit „kis testvércém”-nek szólított.

- Hallotta, hogy elsüllyedt a *Roma*?

- Igen, de nem ez a fontos...

- Szerintem ez. Persze nem az újságírók vagy a mi pillanatnyi helyzetünk szempontjából. De világtörténelmi szempontból ez nagy és szomorú esemény: eltűntek a katolikus flották!

- Ez a háború...

- Tudom, nem úgy néz ki, mint egy vallásháború. De véletlenül most dőlt el egy közel fél évezredes kérdés: az, hogy kié a tenger... A szárazföldön egyszerű volt a kérdés: a régi római limes megmaradt határnak a katolikus és protestáns világ közt. A limes - a rómaiak csak addig mentek, ahol még megtermett a szőlő. Szerették a bort, tudták, hogy ott jó élni, ahol megérik a szőlő... a szőlő a katolicizmus növénye. A protestánsoknak már itt, földi büntetésül, csak a sör jutott vagy a whisky. De a tengeren nincs venyigehatár, ott a háború dönt. A katolikus flottáknak nem volt szerencséjük.

- A Madonna Lepantónál megjelent a felhők közt, és eldöntötte a csatát!

- Az a törökök ellen volt. A protestánsok ellen még a Győzhetetlen Armadánkat sem védte meg. Trafalgar és Aboukir is katolikus vereségek voltak. Az amerikaiak végül elvették Spanyolországtól a Fülöp-szigeteket és Kubát, és most az angolok Oránnál végeztek a francia flottával. Nem maradt más, csak az olasz, a szegény olasz flotta, és vigyázott a hajóira. A Litoris, valahányszor kifutott, kapott egy torpedót. A *Roma* nem hagyta el a kikötőt, s amikor mégis elhagyta, elsüllyedt. A tenger a protestánsoké!

- A japánok...

- Epizód. Történelmi kuriózum. Ők, a sárgák, akárcsak a németek, a kezdeti, meglepő és mulékony győzelmekre számíthatnak. Mondom, nem ez a fontos, a fontos tény az, hogy ugyanabban az évtizedben mind a három katolikus nagyhatalom letűnt. A francia, mert baloldali kormánya volt, az olasz, mert fasiszta diktátora lett, a spanyol, mert az a nyomorult Franco ránkzúdította a fasizmus és a polgárháború minden nyomorúságát. De tudom, a kormányforma csak külsőség, ha megjön a dolgok ideje, maguktól megtörténnek.

A könyvtárban tulajdonképpen minden beszélgetés csak monológcsere. De néha a külön-külön monologizálók mondókája egy pontban összeszalad. Itt találkozunk Apaitiz Jator elméletei az enyéimmal.

- A bomba abban a percben hullott, amikor a történelmi folyamatok találkoztak: a hadsereg fáradtsága, a király unalma, a németek dühe, a szövetségesek bizalmatlansága, és egy német pilóta biztos keze csak úgy érintette meg a bombakioldó gombot, mintha a zongorán ütötte volna le a keresett hangot.

- Az Egyháznak politikát kell változtatnia - sóhajtja Apaitiz. - Ha nincs többé se katolikus uralkodó, se katolikus flotta, a világ már nem ugyanaz. Pedig Szent Malachius épp azt jósolta, hogy a mai pápánk, a „Pastor Angelicus” után egy „pastor et nauta”, egy hajóspápa jön! Különben is meg kellene néznünk, mit mond Nostradamus!

- Majd legközelebb - mondom gyorsan, mert eszembe jut, hogy tényekre akartam vadászni, nem elméletekre és jóslatokra... Okosabb lesz bemenni Figaróhoz a Rózsafüzérekészítők utcájába.

A kapun kilépve nekifordulok a tramontanának. A külvilág más, mint az ölnyi széles falak mögötti elmélet-melegház! De itt, a Collegium Romanum szigorú homlokzata előtt a „külvilág” se ugyanaz, mint a németek által elfoglalt város. Ezt a Rómát nem lehet pillanatnyi politikai hangulatokkal áthatni. Szent Ignác tere örökké egy Rossini-opera díszlete marad - kulisszáknak nem lehet páncélos kocsival nekimenni. Innen a Pantheonig a paloták exkluzív egyesületet alkotnak: csak az léphet be a társaságba, akinek legalább háromszáz esztendő nyomja köveit. Sok volt közöttük a kolostor, a szeminárium - s mint ahogy a papokra áll a „sacerdos in aeternum”, amelyekben halandó emberek nagyon emberi dolgokat művelnek, azok is megőrizték szentséget viselt ifjúkoruk engesztelhetetlen vonását. Aki a szűk utcákon végigmegy, egyszerre érzi a falak védelmét és súlyát.

Kis kerülővel átmehetek a Santa Maria sopra Minerván, Róma egyedüli gót templomán. Itt van eltemetve Fra Angelico, az angyali festő, a világoskék Madonnák mestere. Sírkövén - azt mondják, csoda - mindig fekszik egy szál friss virág. Kíváncsi vagyok, hogy a bombaszőnyeg, a német gránátok s Mussolini dacára ott van-e.

A kis hátsó ajtón egyenesen egy dicső, nagy inkvizítor szarkofágjához s a vele szemben levő, egyszerű sírlaphoz lépek. A virág - kissé hervadt ugyan - ott fekszik ma is, ott fehérlik a festő-fráter kőben is kopott csuháján.

A Pantheon mögött kevesen járnak. Még a macskák is eltűntek, pedig ők vigyáznak a régi romokra. Az óriási bronzkapu zárva. Emlékszem, hogy itt várják a feltámadást Olaszország királyai. Talán óvatosan azért zárták le őreik, nehogy valaki belépjen, és elmondja Első Victor Emanuelnek, hová lett az Utolsó. Eltűntek az abruzzói parasztok is, akik Rómában mindig itt adnak találkát egymásnak. Csoportjaik kisvárost varázsoltak Róma szívébe. Eltűntek azok a szép idők, amikor itt tárgyalták meg a bárányhúst és a sajtot illető, életbe vágóan fontos kérdéseket... A bárányhús és a sajt is eltűnt.

Innen egy ugrás csak a franciák Szent Lajosnak szentelt temploma. Ezt is zárva találom. Megkísérli azt, ami a Maginot-vonalnak nem sikerült: kizárni a németeket. Tudom, hogy ott benn Franciaország van. Az összeomlásig idejárt a vasárnapi nagymisére minden becsületes istentagadó. Jó volt Poussin sírja előtt (mert minden római templom temető is) az orgonát hallgatni, várva, hogy Vignanelli mester hatalmas Bach-fúgával szabadítsa fel a lelkeket, s elképzelni, hogy lesz az, amikor Tisserand - a testes, szakállas francia bíbornok, aki maga is lovastiszt volt - Tedeumot celebrál majd a végső győzelem után, és hogy a marokkóiak rezesbandája a Marseillaise-t fogja fújni a boltívek alatt... Balra, a Szenátus épülete mellől eltűntek az örök. Úgy érzem magam, mintha újonnan érkezett idegen volnék, s kötelességem végignézni mindazt, amit a Baedeker feltüntet. Megnézem hát, hogy megvan-e még a híres dombormű az udvarban: „Mussolini följánlja a királynak az abesszin császári koronát.” Azt mondják, Bottai miniszter szabója csinálta: a miniszternek ruhapróba közben feltűnt, hogy a szabóműhely tele van szobrocskákkal, s hogy a derék szabó ügyesen faragja a fasiszta nagyságok s a nála dolgoztató nagyurak képmását. S megrendelte nála a Szenátus udvarára szánt szobrot. Lehet, hogy csak legenda, de a márványuniformisok szépen vasalt nadrágot és pontos gomblyukat mutatnak. A pici király emelvényen várja, hogy az acélsisakos vezér átnyújtsa fejdíszét, míg Badoglio, Graziani és De Bono tábornagyok lóhátról figyelik az eseményt. A reliefre skatulyafödelet borítottak, mintha légitámadás ellen védenék, de tudom, hogy a fegyverszünetig nem volt rajta fedő. A nagy kérdés: azért takarják ma, mert rajta van a király - vagy azért dugták el tegnap, mert Mussolini áll rajta? Vagy innen is leverték azt a nagy állkapcsot azon a gyönyörű júliusi éjszakán? Olyan időket élünk, hogy a szobrok még az embereknél is halandóbbak!

Figaróhoz menet át kell vágnom a Piazza Navonán. A nagy tér, amelyen most szabadon tombol a szél, egy cirkusz romjaira épült, s ennek körvonalait őrzi. A tegnapi híreket mondó újságok foslányait hajtja a szél egyik szökőkúttól a másikig. A kutak jelképes, barokk alakjai nehéz betonfalak alatt várják a felszabadulást. Bernini folyóistenei bölcsen átalusszák a háborút.

Jólesik felnézni az égre, amelyből a régi, szűk utcák csak egy sávot mutatnak, de a Navona fölött szélesen kinyílik. A Navonán túl otthon érzem magam, mert majdnem minden házban jártam, sok ajtón kopogtattam, sok szív dobogását hallgattam. Az ember máshogy jár egy városnegyedben, ahol ismeri a házak belsejét, ahol már átlépte a kapukat, s ahol tudja, hogy meghúzódhat valakinél, ha jön a jégeső vagy a Gestapo.

A Navonán áthat az a jóleső érzés, hogy ismerős vidéken járok. „Fel kell majd néznem Lucia asszonyhoz, s érdeklődni, hogy van” - gondolom, s felnézek az ablakára.

Bájos, szellemes asszony, s Diana csak azért engedélyezi hosszú beszélgetéseinket, mert tavaly múlt hetvenöt éves. Addig nézte ablakából a teret, amíg elhatározta, hogy végigkutatja és megírja történetét - különös gondolat, ha valaki élete első ötven évében még nem írt, nem különös, ha arra gondolunk, hogy Róma mindig visszaviszi a történelembe vándorait és szerelmeseit. „Minden mindennel összefügg - mondta Lucia asszony -, s egy csepp tenger-vízben benn van a tenger. A Piazza Navonában minden tükröződött, s aki ezer évig itt élt volna, mindent tudna.” Igaza van: a cirkusz vízmedencéiben eljátszották a római impérium tengeri csatáit, itt vérezték a vértanúk, itt épültek a cirkusz siralomházaiban templomaik, mint Szent Ágnesé Lucia asszony ablakával szemben, itt rohantak át a hódítók, itt építették palotájukat a Doriák, akik Genova urai voltak, a Massimók, akiknek házában Szent Filippo Neri egy ifjú, halott herceget keltett életre, idénáz egy sarkával a Braschiék pápával büszkélkedő családjának palotája, amelyet egyszer lutrin egy tallérral meg lehetett volna nyerni, s végül fasiszta pártirodává süllyedt, míg ma a San Lorenzón leégett házak lakói vezetik ki

ablakain a kályhacsöveket... Lucia asszony szép témát választott, és nemhiába járta tíz évig a könyvtárakat. Végül a saját életét is befonhatta a tér történelmébe, és szólhatott azokról is, akiket maga is látott. Említettem, hogy Van Gogh berlini műkereskedőjének volt a felesége, Rilke Lou Andreas Saloméval oda járt merész francia rajzokat nézegetni. („Egy sarokban ültek és vihogtak, az asszony förtelmesen öltözködött, Rilke hófehér mandzsettával járt. Odamentem, és kidobtam őket, malackodjanak máshol! Rilke különben is úgy nézett ki, mint egy szépen kiöltöztetett, háromnapos vízihulla.”)

Ismerőseim... ismerem-e azokat, akiknek az életéből egy-két anekdotát tudok, akiknek egy írását, egy vonását, egy napját ismerem? Talán akkor ismerném őket, ha egy életen át tanulmányoznám életüket. Most csak azt tudom, hogy itt, a szűk utcában, mely Figaróhoz vezet, lakik egy lengyel betegem. Harminc évvel ezelőtt eljegyezte magát, de a menyasszony megbetegedett. A halálos ágyán megkérte, viselje gondját öreg, gyenge anyjának - a lengyel megígérte. Az öregasszony ma kilencvenéves, a vőlegény hatvan. Megtartotta ígéretét. Együtt éheznek, és néha arról beszélnek, mi volt Lengyelországban a múlt század vége felé... Itt lakik Pompeio, a római, aki még az osztrák-magyar szentszéki követségen volt portás, s a Monarchia fölbomlása után az osztrák és a magyar diplomácia majdnem összekaptak rajta. Ő ugyanis Magyarországot választotta, és - jogilag - életét magyar területen töltötte, anélkül, hogy Rómát valaha is elhagyta volna. Egy szót nem tud nyelvünkön, de titokzatos módon minden beszélgetést megért. Itt lakik az osztrák püspök, akinek Hindenburg az ideálja. Íróasztalán feszület áll, asztala felett Hindenburg bámul olajban, csodálatos kitüntetésekkel, az újtestamentumi exegesis határtalan könyvtárára. Itt lakik a francia pap, aki éveit azzal tölti, hogy bizonyítékokat gyűjtsön, s kétségen kívül igazolja, hogy az elzász-lotaringiaiak veres márvánnyal borított templomában őrzött Madonna-kép a XVIII-ik század folyamán többször sírt, s valódi könnyeket hullatott... itt dolgozik az utolsó „sventolatore”, a legyezőkészítő: ő csinálja tollból a Vesta-papnők nélkülözhetetlen eszközét: a faszén tüzeit élesztő legyezőt. Tudom, hogy jó ember, s miközben ősi mesterségét űzi, szívesen gondol arra, hogy Belzebub hogy fogja legyezni a Duce alatt a jófajta, örök faszenet. Viszont azt is tudom, hogy a kocsigyártó, a régi konflisok orvosa, aki szintén kihalt mesterséget őriz a régi házak egyikének bolthajtásai alatt, rendőrkém. Ez a mellékfoglalkozása titok, de a környékeliek másról, mint az időjárásról, nem beszélnek vele. Tudom, hogy itt nemcsak utcák vannak, hanem tetők is - s a tetőkön laknak, csirkét etetnek, az egyiken hatalmas szőlőtővek vannak, és egyszer ettem is egy római tetőn termett szőlőfürtöt. A tetőkön vén macskák és fiatal, gondosan őrzött kislányok szerelmi kalandjaikat tervezik, és ha megbukott a diktátor, vagy bevonult az ellenség, a hír tetőről tetőre ugorva szalad, mint ma a szárnyas tramontana, az északi szél.

A Navona mögött még egy-két századdal ugrik vissza az idő. Amikor utoljára itt jártak a landsknechtek, a mai ejtőernyősök alabárdos ősei - Benvenuto Cellini idejében -, elfelejtették felégetni ezeket az utcákat. Jól tette Figaro, hogy idejött a Rózsafüzérkészítők utcájába, amikor megelégtelte a század szellemét. Minden nézőpont kérdése. A vén őrtornyok alján a fasiszmus húsz megélt - és a Német birodalom ezer beígért éve egyforma keveset számítanak.

Figaro boltja csukva, mintha a mai reggel vész híreit is ki akarná zárni. Mindenesetre kopogok: három hosszút, egy rövidet, a londoni rádió jelét. Figaro szeme felvillan az ajtó résben, majd kitárul az ajtó.

- Jöjjön. Itt vagyunk.

A Kis Ravaszon kívül még két ismeretlen fiatalembert látok, a becsukódó ajtó mögött rögtön újra elnyeli őket a homály. Egy ideig csak a hangokat hallom, míg a szemem beletörődik a Madonna képe alatti mécses adta gyenge fénybe, s újra látni kezd.

- Jó fiúk - mondja Figaro a sötétben.

- Mi történt? - kérdem egyenesen.

Senki sem felel. Nehéz kérdést tettem fel. Ha Szingapurban történik valami, akkor minden egyszerű: London bemondja a helyzetet, és mi tovább játszunk a sakktáblán, tologatjuk a csapatokat, megvitatjuk az időjárást, és kiszámítjuk a következő két-három lépést. De most itt velünk sakkoznak, és csak érezzük, hogy rossz mezőnyön állunk.

- Hogy jöttek be a németek? - kérdem most nyomatékosan. - Hogyan?

A Kis Ravasz felel.

- Hát vasúton. Szépen, civilben. Úgy, ahogy Norvégiába mentek. Turisták. A mi tisztjeink, a hivatásos tisztek, negyvenöt napig azt tanulmányozták, hogy lehet Rómát minden oldalról megvédeni. Közben a turisták elfoglalták a Hotel Continentalt, és amikor meghallották, hogy fegyverszünetet kötöttünk, kibújtak a hálóingből, kivették a kofferből az egyenruhát és az összerakható gépfegyvert, és odaálltak az ablakhoz tüzelni.

Az Első Ismeretlen folytatja:

- Ezt mesélem éppen. A Via Venetón sétáltak az emberek, és a Continental körül szabályos csata dúlt. Katonák és civilek lőttek az ablakokra, de a katonák a legkülönbözőbb alakulatokhoz tartoztak, alig volt kettőn egyforma egyenruha. Láttam egy öregurat, a vadászpuskájával egy fa mögé állt, és leadott vagy tíz lövést. „Ennyi töltényem volt” - mondta, és nyugodtan hazament. Egypár halott asszony és gyerek is feküdt a téren, mintha nem is lettek volna valódiak.

A Második Ismeretlen veszi át a szót, mint a Shakespeare-darabokban, ahol a hosszú történetet néha két-három szereplő is mondja.

- A Via Nazionalén is így volt. Séta közben folyt a háború. Az egyik oldalon sétált a nézőközönség, a másikon egy autóból bombát dobtak a németekre, akik ugyancsak sétáltak. Jöttek a katonáink, szaladva, véresen, hogy minden el van veszve, s ugyanakkor még mentek a teherkocsik friss egységekkel a front felé, valahová a protestáns temetőhöz. Egy német tank az Opera felől jött, ide-oda dugta az ormányát, és újra eltűnt.

- A Pávián utcát messziről lőtték, kis ágyúval - mondom, hogy én is mondjak valamit. - Azt hallottam, hogy Sardegnából jöttek a németek.

- Szó sincs róla! Lenn álltak Ostiánál és a Castelliknél, és csak arra vártak, hogy beparancsolják őket!

- Az volt a baj, hogy a népnek nem volt fegyvere - mondja nyugodtan Figaro. - Elbántunk volna velük. A párt emberei - Gallo, aki most jött Ventotene szigetéről, és a többiek, akik szeptember nyolcadikán szabadultak, megmondták a parancsnokságnak: „Fegyvert!” Este a kaszárnyában osztogattak puskát és kézigránátot, reggelre jött a rendőrség, és elvitte, amit talált. A fasiszta banda! De majd elbánik velük a párt!

- Melyik párt? - kérdem ügyetlenül, hisz a „párt” itt húsz éve azt jelentette, hogy a fasiszta párt.

- A kommunista párt!

- Maga kommunista?

- Nem tudom, hogy jó kommunista vagyok-e, de hogy jó antifasiszta vagyok, azt tudom, és az elég. A kommunisták pedig mindig és mindenhol jó antifasiszták voltak!

- Hát van már kommunista párt?

- Hogyne lenne! Nem hallotta a bombázás után, amikor a liberátorok elrepültek, azt az egy nagy robbanást? Akkor robbant fel a lőszerraktár! Ott már a fiúk ünnepelték a párt megalapítását!

- A baj az - mondja a Kis Ravasz -, hogy nem egy kommunista párt van ma Rómában, hanem huszonöt. Itt mindenki pártalapító akar lenni!

- Hát ki fogja rendbe szedni Olaszországot?

- Majd mi, a szocialisták! A szocializmusnak tradíciója van, és itt tradíciók nélkül még borotválni és haját vágni sem lehet! Ki itt a kommunista?

A borbélyműhely igazán úgy hat a sötétben, mint a titkos pártok rejtekhelye, s gyanítom, hogy a két ismeretlen már az új pártnak tagja, ha nem vezére.

- Kicsoda? - kérdi Figaró. - Megmondom neked. Azok, akiket mint önkénteseket Spanyolországba vittek, vagy úgy, hogy munkaszerződést kaptak Afrikába, és a hajó Malagába ment. Azok a szerencsétlenek, akik mégis visszajöttek Oroszországból, és látták, milyen jó az orosz nép. A németek puskatussal vertek a mieink kezére, amikor a menekülő teherkocsikra akartak kapaszkodni, az oroszok az utolsó falat kenyérüket megosztották velük. Azok, akik itt harcoltak, azok már kommunista partizánok voltak. A többiek csak sétáltak. Franciaországban is a kommunisták azok, akik odaviszik a bőrüket, és lönek. Vagy azt hiszed, hogy a papok gyűjtik a kézigránátot?

Feláll, kinyitja a láda tetejét, amelyen ült, és mutatja:

- Harminc darab. Majd felhasználjuk őket, ha megjön az ideje.

- Aznap én is kommunista szeretnék lenni - mondom.

- És ma?

- Anarchista vagyok - vallom be. - Nem szeretem az államot, még nem volt rajtam egyenruha, adót még nem fizettem, és békét akarok. Arra szeretném dobni a bombát, akire én haragszom.

- Akkor rendben vagyunk. Hajlandóak vagyunk mindenkivel együttműködni, aki antifasiszta, ha kell, még a királlyal is!

- A király meglógott - mondja a Második Ismeretlen.

- Jól tette - feleli a Kis Ravasz. - Itt húsz évig mindenki csak azt kiabálta, hogy „éljen a király!”. Még a süllyedő hajókon felsorakozó legénység is, mielőtt beugrott a cápák közé, azt kiáltotta, hogy „éljen a király!”. Ez egyszer meghallgatta népe óhaját, és... él.

- Mussolinit is éltették!

- Hát nem él? Kiszabadult!

- Bocsánat! - nem szabadult ki, hanem Hitler elvitte.

- Mi a különbség?

- Ha kiszabadult volna, idejönne, és ott folytatná, ahol abbahagyta. Reggel teniszezne, délben lefényképeztetné magát egypárszor, mindig más színű uniformisban, este elmenne Petacci kisasszonyhoz mulatni és újságot olvasni. Az újságból megtudná, hogy minden rendben van, és horkolna reggelig a kék paplan alatt. A londoni rádió megmondta, hogy a paplana kék. De a gazda nem engedi. Elvitte Németországba. Ravasz ember a Hitler!

A Kis Ravasz is mestere annak a szép játéknak, hogy „ha”. Ocsmány jelenünket nem viselhetnénk el, ha nem játszanánk néha azt, hogy „mi lenne ha”, vagy „mi lesz, ha” - vagy „mi történt volna, ha”. Egyszerre olyan távlatok nyílnak, melyekben érdemes élni - vagy érdemes volna élni, ha...

- Ha ideengedné, gondolja Hitler, ki tudja, nem megy-e át a szövetségesekhez, mint a királya. Utóvégre húsz évig együtt tervezgettek. Hogy a szövetségesek felkötnék? Hát felkötötték Hesst, amikor átrepült? Valamelyik angol kastélyban ül, és ott még akadna szoba. És Bagnasciuga képes volna erre. Képes volna átrepülni, és megmagyarázni, hogy ő régi antifasiszta. Megmutatná a régi szociáldemokrata igazolványát!

Figaro kap rajta:

- Látod? Kommunista pártigazolványa nincs neki.

Én is belekapok a játékba:

- Hogy fölkötnék-e, azt nem tudom, de képes volna átrepülni. Nem szabad elfelejteni, hogy újságíró. Minden újságíró meg volt győződve arról, hogy amit ír, másnap mindenki elolvassa, és harmadnap mindenki elfelejti. Különb, ha idejön, itt is maradhat: tizennégy nap múlva jönnek!

A Kis Ravasz mindig ellentmond:

- Nem úgy néz ki. Azt hiszem, szépen leültek a salernói strandra, és vártak. Még Nápolyban sincsenek! Értem is, hogy miért: Eisenhower azt mondja: miért erőlködjek, ha Olaszországnak még van egymillió katonája?

- Ha arra várt, hogy mi dobjuk ki a németeket, miért bombázott éjjel-nappal? Lepénnyé vert a liberátoraival, és ezt várta? - fakad ki az Első Ismeretlen.

A Kis Ravasz visszatér kedvenc elméletéhez - utóvégre mindenkinek van egy külön, titkos kulcsa az események értelmezéséhez, akár a könyvtárban szerezte, akár máshol...

- Eisenhower hivatásos katona. Ennélfogva hülye. Ő a tiszti iskolában azt tanulta, hogy az ellenfelet addig kell bombázni, amíg fegyverszünetet kér. Hogy a németek, a mi esetünkben, itt ültek a nyakunkon, s hogy ilyenkor mit kell tenni, azt nem tanulta meg a tiszti iskolában!

Rövid szünet után folytatja:

- Persze Badoglio egy hajszállal sem okosabb. Ő azt tanulta, hogy a fegyverszünetkötésre fehér zászlós követet kell küldeni az ellenséghez, és valószínűleg negyvenöt napig kereste a megfelelően tiszta, fehér zászlót.

- Badoglio félt - mondja Figaro. - Félt az angoloktól, félt a németektől, de a legjobban a néptől félt, attól, hogy elsöpörjük a fasiszta barátaival és a királyaival együtt.

- Poveri noi! Ó, mi szegények! - sóhajtja az Első Ismeretlen. - Éhes vagyok!

Az éhség szó minden mirigyemben visszhangzik. Érzem, hogy én is iszonyúan éhes vagyok. Van egyfajta éhség, amely már nem is érzés, hanem valami más: egy fal köztünk és a világ közt. Vannak ilyen ködfalak. Néha egy elmondhatatlan fejfájás ékelődik közénk és a valóság közé. A Gestapo is tudja, hogy van a fájdalomnak egy ép testben elképzelhetetlen foka, amely elválasztja az embert embertársaitól vagy eszményképeitől. Az éhségfalon sem lehet átbeszélgetni. Enni kell.

Gyorsan elindulok, ki a sötét szélcsendből a világos szélviharba, hogy szerezzek valamit az égető éhség ellen. „Az éhség égési sebeket okoz - gondolom -, és égési fájdalmat olajjal, zsírral oltunk.” Egy darab szalonnát szeretnék.

Közel van a Tor di Nona, oda megyek. Meggyőződésem, hogy Catilina és Mussolini abban is megegyeznek, hogy szeretik a füstölt szalonnát. Talán a kiszabadult Mussolini is füstölt szalonnát töm a fekélyes gyomrába... ez nem árthat, hisz a sebekre is zsiradékot kenünk... A protestáns és a katolikus flották legénysége is egyetérthet ebben. Eisenhower és Alexander tábornokok minden biztonnyal tojást és füstölt szalonnát reggeliznek... értem, ezért nem sietős nekik, hogy ideérjenek a Tor di Nonára... és nem értem, miért folynak ideológiai harcok, ha mindenki mindenkivel egyetért a lényeges kérdésekben.

A fekete piac újra eltűnt. Mussolini kiszabadulása felér egy bombázással. Minden bizonytalan. Egy kapu alatt fehér, nedves sajtot árulnak - ezt nem lehet eldugni, mert megromlik. Ez a sajt - a casciotta - a dramatikus percek hű kísérője. Egész tőkém egy sajtháromszögbe fektetem. Jöjjön e sajt után az özönvíz!

Sietek haza a zsákmánnyal, gyorsan, nehogy már útközben nekiessek. Biztos vagyok abban, hogy az emberek meg fognak változni a háború után, más érzéssel ülnek a terített asztalhoz, mint azelőtt. Az élet folyamán egy-egy szervünk elhagy, nem kísér tovább... van egy szerelem, amely után nem jön hasonló, valami ott marad, ahol ez az érzés született... a negyvenedik életév táján megáll az a szerv, amely verset termelt... a nagy éhség idején megáll valami az agy gépezetében, vagy a gyomorban, vagy abban a titokzatos részében testünknek, melyet a tudomány hypothalamusnak - az agy hálószerkezetének alatti résznek nevez... s ettől a perctől fogva az éhhalál ősi fenyegetése csökönyösen félelemmé varázsolja az étvágyat, szent szertartássá az étkezést, és dicsfényt von a szalonna köré. A béke jelképe az olajág - ez a tápláló bogyó, az égést csillapító folyadék jelképezik a boldogságot. A babér csak egy érdekes ízt ad, nem fontos. Sajtot simogatni jó.

Diana Vesta-papnői díszben vár: arca, kezei kormosak, szemei veresek a füsttől: a jobb csuklója fáradtan lankad le, mert sokáig legyezte a tüzet.

- Rossz a faszén, nedves. Vízrel öntik le, hogy nehezebb legyen.

A rossz faszén füstje éppúgy elrejtje a világtörténelmet, mint az éhség.

- A nap tiszteletére új fogás! Faricello káposztával.

- Honnan szereztél káposztát?

- Titok!

- Volt még egy hálóinged?

- A bőrömet nem árulom!

- Vetted?

- Loptam. Terem a Pinción elég!

- Zseniális vagy, és imádlak! - mondom; és hatalmasat merek a tiltott gyümölcsből.

Szent Ágostont egész életén át kísérte a lelkiismeretfurdalás, mert egyszer ifjúkorában körtét lopott. Mi erkölcsileg már annyira lezüllöttünk, hogy a lopás ténye szinte pótolja a káposztában a füstölt oldalast.

De talán nem is lehet lopásnak nevezni, hogy Diana elment a Pincio parkjába, ahol elfelejtett káposztafejek kis csoportokban állják körül a „Győzni fogunk” feliratú, kissé korszerűtlen táblácskákat. Utóvégre azért ültette őket a Vezér, hogy Róma polgárai erőbben álljanak ellent az ellenségnek... és mi rómaiak vagyunk, s ellenségünk az éhség!

Ha Mussolini Olaszország történelmében szomorú fejezetet íratott, ha Rómában lerombolt reneszánsz-negyedek tanúskodnak róla - itt, ahol mindig minden összefolyik a történelemmel, a Pincio történelmében fog megmaradni. Késői korok idegenvezetői itt fogják magyarázni a nagyvilág zarándokainak: „Uraim, ezen a dombon zöldültek Sallustius csodálatos kertjei - vérig zsarolta Afrikát, hogy Rómáé legyen a világ legszebb kertje! Itt volt a középkorban a rosszhírű nők temetője, nem kevésbé híres márványemlékeivel, ide küldték tiszteletre méltó bíborosok halottak napján a ritka virágokból font koszorúkat! Itt építette Napóleon kert-mérnöke, Valadier, a pompás feljáratot - ide parancsolta Benito Mussolini a káposztát!”

A káposztaügy úgy kezdődött, hogy negyvenegyben s negyvenkettőben Róma a hadviselő fővárosok legbékésebbje volt - sőt, Mussolini háborúja láthatóan nem érintette és nem érdekelte. A Vezér zord arcú, komor, elszánt poroszokat kívánt a Via Venetóra a napsütésben sütkérező, sétáló elegáns urak és hölgyek helyébe, de mint ahogy nem tudott hamburgi ködös reggelt sem hozatni, délután a kávéházak megteltek, az emberek ha rossz kávé is, de finom marsalai bort szürcsöltek, fagylaltoztak, futballról és moziról beszélgettek, és szemtelenül elegáns hölgyek a téma szerint suttogva vagy mosolyogva tárgyalták az elegáns hölgyek örök és háborútól érintetlen témáit. Ezellen nehéz volt tenni - már csak azért is, mert a jól öltözött urak nagy része épp pártfunkcionárius volt, a hölgyek pedig ezek feleségei vagy szeretői voltak. Azonkívül délután négykor, ha már nem kettőkor, minden létfontosságú üzem becsukott. Sok helyt - főként a minisztériumokban - még kettőig is csak jelképes munka folyt. Háború volt, a gyáraknak éjjel-nappal termelniük kellett volna, de ha Rómában kevés is a gyár, még ezek részére sem volt üzemanyag, s legföljebb két-három napot dolgoztak hetenként. Úgy volt, mint békeidőben: a nyomor elbújt, a luxus sétált - még a hallatlanul elegáns tisztek, az arany- és ezüstérmes tábornokok is szinte emelték a gondtalan és fényes hangulatot. És nehéz volt komor ábrázatot parancsolni azokra, akik mindennap hivatalosan értesültek arról, hogy „minden a legnagyobb rendben van a létező világok legjobbjában”, „hogy Anglia éhen hal”, „hogy holnap Moszkvában vagyunk”, „a japánok győznek”, „az amerikaiak részeg félvérek”, és „Németország erős”.

A spártai hangulatot a pártnak kellett volna megteremtenie, s ezért a káposztaültetésért első-sorban Starace Achilles párttitkárt vélték felelősnek. Ő volt az, aki az új politikai rendszerhez egy új életformát diktált - a fasizmus mindenre gondolt, és a párt hivatalos lapja előírta, hogy ülve nem szabad felemelt tenyérrel köszönni, nem szabad fekete inghez cilindert viselni - órá gyanakodtak, amikor egy szép nap megtiltották, hogy négy személynél több üljön egy vendég-lői asztalnál, nehogy valaki a komoly időkben víg bankettet rendezzen, és a sok gyermekes családok a leves mellé megrendelték a macskaasztalt is. Achilles számtalan minisztert túlélt hivatalában. Mussolini abban különbözött Hitlertől, hogy évente két-háromszor őrsgérváltás címen kidobta a minisztereit („új csacsikat köt a vályúhoz” - mondták), míg Hitler megtartotta Göringjét és Goebbelsét. Hitler üldözési mániájában félt az új arcoktól, Mussolini színész volt, és új közönségre volt szüksége - de Achilles párttitkár maradt. „Mussolini mindig hülyébbekre cseréli embereit - vélekedtek Rómában -, és Achillesnél nem akadt nagyobb számár.” Róla mondták, hogy a titkosrendőreinek is uniformist rendelt! Ő volt az, aki személyesen mutatta be, hogy kell benzint spórolni: egy nap hófehérbe öltözve, biciklin ment az irodájába, másnap civilben, kettős fogaton hajtattott, harmadnap miliciatábornoknak öltözve pónin lovagolt, sőt, gyalog is jött, ez esetben fényképészekkel, akik megörökítették a példát: „A párttitkár gyalogol.”

De hogy az utókornak ne legyenek kételyei, s talán azért, hogy most zablisztes káposztánknak örülve tudjuk, hogy hová címezzük hálánkat, egy szép nap az újság és a rádió közölte, hogy a Vezér volt az, aki elhatározta, hogy minden talpalatnyi helyet ki kell használni, és a városi parkokba főzeléket kell ültetni. Nemsokára megjelentek a fényképek is, és mutatták: Augustus császár bronzban állt a Birodalom Útján, s körülötte zöldült a káposzta. Julius Caesar karfiollal övezve nézte a Colosseumot. Gondos kezek „hadikert” és „győzünk!” felírású táblácskákról is gondoskodtak. A Vezér bukása és Róma eleste megfosztotta a káposzta-ültetvényeket őreiktől, és Diana merész kezdeményezése folytán a győzelemre ültetett növény egyesült a mi védelmi zablisztünkkel.

Még nem kanalaztuk ki a pépet, amikor Eckstein kopog. Helyesen számította ki a jó pillanatot.

- A helyzet? - kérdem.

Eckstein készült a kérdésre, és szépen felel, ahogy íróhoz illik:

- A lateráni szerződés után azt írták az újságok, hogy Mussolini Olaszországot az Istennek adta, és Istent adott Olaszországnak. Most Hitler Olaszországot Mussolininek adta, és Mussolinit adta Olaszországnak.

- Így van - helyesli Diana, és elhangzik szónoki kérdése:

- Enne egy kis káposztás zablisztet?

Én is keresek egy szép csengésű szólamot, és megismételve Diana kérdését, hozzáteszem:

- Ha nem zavarja, hogy a káposzta reneszánsz kéjnők porából nőtt!

- Hallgass!

Diana haragszik, Eckstein azon van, hogy áttörje a közte és valóság közti éhség-falat. Gondolataimat az asszociáció törvényei szerint továbbfonva megkérdem:

- És mit mond Ariane?

Nem sűrgetem a választ, mert tudom, hogy a helyzet megvitatása az ebéd utáni világba tartozik. Eckstein csak a harmadik kanál után felel:

- Az ezredes tegnap délután elbújt, őt senki sem fogja megtalálni.

- Kolostorba?

- Nem. A felesége lakására.

- Egyszerűen, a tábornok győzött.

- A tábornokokat a modern technika egy különleges szerkezettel szerelte fel, melynek folytán kritikus pillanatokban automatikusan eltűnnek. De még mielőtt eltűnt volna, mesélt egy szép történetet, most hogy a király is eltűnt (ő is tábornok), már elmondhatta: július huszonötödikén, a nagytanács határozata után Mussolini még egyszer felment a királyhoz. Azt akarta megmagyarázni neki, hogy a fasiszta főmuftik szavazása még nem jelenti azt, hogy le kellene mondania. A király azonban nem válaszolt, hanem elénekelte neki, piemonti tájszólásban, azt a bakanótát, amely oda kívánja, a...

- Még egy kis káposztát? - kérdi Diana.

- Ez történelem. Elképzelem a kis, öreg emberkét, amint orrhangon énekel, és felhúzza a szürke bajsztát... elképzelem Mussolinit, akit addig csak a „Giovinezzá”-val tiszteltek... amikor hallgatja a királyi dalt... ecco: ez Olaszország. Ez az opera hazája! Ária és finale!

Kadencia és függöny! A király énekel, és a nép tapsol! S miközben a király énekelt, a kertben már előállt a mentőkocsi a néma szereplő részére. Szabályos, vöröskeresztes mentőkocsi, épp csak, hogy betegápolók helyett carabinieri ülték benne. A biztonság kedvéért kényszerzubbonyt is hoztak. Ez lehetett volna a Vezér utolsó uniformisa. De őt annyira meghatotta a dal, hogy ellenállás nélkül ült be a mentőkocsiba.

- Ez igaz? - kérdi Diana. - A tábornok ejtőernyősöket is ígért!

- Az az ezredes volt. Mindegy, én elhiszem. A Mussolinieset úgy kezdődött, s úgy végződött, mint egy da capo ária! Minden iskoláskönyvben le van írva a jelenet: a Marcia su Roma után a Vezér felmegy a királyhoz, és azt mondja: „Fenség, itt hozom a Vittorio Venetói győzelem Olaszországát!” Meg kellene tartani ezt a képet, és odatenni mellé a másikat. Húsz év múlva: ugyanaz a király, ugyanaz a Vezér... a király énekel, a Vezér búsan hallgat, a háttérben a kapitány, karjára vetett kényszerzubbonyval vár...

- És ma újra ő az úr!

- Momento! Ez még nem olyan biztos. Hitler persze mond egy nagy beszédet, ugyan most egy kicsit óvatosabb, amióta a londoniak mindennap lejátsszák a „Stalingrad berennen und es auch nehmen werden”-t,²⁸ de az még kérdés, hogy milyen feladatokkal küldi vissza ide.

- Hiszek a királyok, a diktátorok, de főleg a káplárok szolidaritásában.

- Németországnak nem érdeke, hogy olasz kormányt alakítson. Fegyvert nem adhat, és nem is akar adni az olaszok kezébe, hisz azon van, hogy a meglevőt is elvegye! Pontosan tudják, hogy az ország nem fasiszta. Valószínűleg amúgy is megunták az örökké támogatást kérő szövetségest. Hát minek? Nem egyszerűbb egy német tábornokot küldeni helytartónak?

Dianával együtt az üres káposztásfazekat nézzük, és biztos vagyok benne, hogy újra ugyanazt gondoljuk: van még sajt, van még remény!

- Az egyik lehetséges megoldás az lenne, ha valamelyik déltiroli falut kineveznék Vichynek - véli Eckstein.

- Ez a megoldás biztosan tetszene Mussolininek. Utóvégre Pétain példa lehet. A németek tisztelik, mert jól nevelt kollaboráns, no és, mert a káplár szeret kezét fogni a tábornokokkal, legyen az Hindenburg vagy Pétain, csak ne olyasvalaki, akit ő nevezett ki... A franciáknak jó: az angolok nemigen bombázzák őket, ígérik a felszabadítást, a németek nem merik nagyon bántani őket... Mussolini már annyi szerepet játszott, hogy még Pétainét is eljátszaná.

- Mint ahogy Badoglio is eljátszaná az angoloknál!

Nem állom meg, hogy ne közöljem éjszakai szorongásaim egyikét - annál inkább, mert elvárom, hogy optimista barátom ellentmondjon.

- És ha Hitler különbékét köt? Mussolini könyörögni fog neki, hogy zúdítsa ide az egész keleti hadsereget!

Nem csalódom Ecksteinben, valóban ellentmond:

- Ki van zárva. És pontosan megmondom, miért. Lélektani okokból. Ezzel a kérdéssel már foglalkoztam, és tudom, hogy egyszerű. - Még egy mélyet pillant a fazékba, és úgy folytatja, mintha a harmincéves háborúról elmélkedne:

²⁸ *Lerohanjuk és be is vesszük Sztálingrádot.*

- Ez a második számú világháború az első háborúnak a legkellemetlenebb következménye. A németeknek még valami más is; az első háború javított kiadása. Ez egyben Hitler és a nép tökéletesen egyetértene. Húsz évig minden német háborús könyvnek volt egy elmélete: min múlt, hogy nem győztünk? Ludendorff szerint azon, hogy nem foglalták el Arrast, Hitler elfoglalta. Hindenburg azt gondolta, hogy Reimsnél bukott meg minden. Hitler elfoglalta. A tengernagyok azt mondták, hogy ezer tengeralattjáróra lett volna szükség, s nem lett volna szabad nagy tengeri csatákra gondolni. Hitler adott nekik ezer tengeralattjárót. Azt mondták, hogy Olaszország beavatkozása döntötte el a háborút. Ezúttal Olaszország, szegény, szövetséges volt. De... azt nem lehetett mondani, hogy az Oroszországgal kötött különbéke segített volna Németország helyzetén. Ezért nem lesz a breszt-litovszki békének új kiadása. Arról nem is szólva, hogy erre az oroszok sem lennének hajlandóak.

- Tizennégy nap múlva itt vannak a szövetségesek - mondja Diana a refrént.

Eckstein óvatosan adagolja az ellentmondást az optimizmussal:

- Nagy és kedvező események késleltethetik ezt a kis, s ránk nézve öröndetes eseményt. Például a balkáni partraszállás. Utóvégre itt a szövetségesek már elérték a céljukat: to knock Italy out of the war - Olaszországot kiűzni a háborúból. Területre nincs szükségük. Hogy Németország Nápolyig ér-e vagy Bolognáig, az csak nekünk fontos. De Szalonikinél partra szállni, és felmenni a román olajmezőkhöz...

- Én itt szeretném látni a 8. hadsereget - követeli makacsul Diana.

- Ide is jönnek. A nehézség ma csak az, hogy a salernói parton alig lehet kirakni azt a rengeteg hadianyagot. Nápolyig minden nehéz és lassú. De ha Nápolyt elfoglalták, akkor igazán csak tizennégy nap lesz!

- Meg kellene egyszer hallgatni a német rádiót!

- Tegnap hallottam. Nem mondott semmit. Oroszországról beszélt, az Európa-erődről és valami újfajta tengeralattjáróról...

- Olaszországról semmit? Az angolok is alig szóltak Rómáról!

Eckstein újra úgy beszél, mintha a pokoli színjátéknak nézői, nem statisztái lennének.

- A tény az, hogy a mai helyzet senkinek sem tetszik...

- Nekem se - mondja őszintén Diana.

- Hitlernek az olasz fegyverszünet felér egy lelki Sztálingráddal! Azt vesztette el, ami a paranoiás örültnek a legfontosabb: azt az illúzióját, hogy az ő vallását vallják. Kisült, a fiatal, északi-árja olaszok, az Új Rend őrei, nem fiatalok, hanem öreg bölcsek, és fütyülnek az ő ideológiájára. Negyvenmillió Julianus Apostata! Vagy még rosszabb: ezer diktatúraellenes tábornok! S ami a legnagyobb baj: kisült, hogy a lecsukott vezér is csak egy siránkozó, jajveszékélő emberke - ilyesmiről még beszélni is rossz. A vesztett csatáknak már van megszépítő nomenklatúrája: „előre kiépített állásokba vonultunk vissza”, „sündisznóállásokba vettük be magunkat”... és így tovább. A politikai bukásra még nincs vigasztaló formula, hacsak azt nem állítják, hogy az ellenfelek kevesen vannak, de a tömeg a Vezért imádja. Goebbels képes úgy elmondani a sztálingrádi vereséget, mint a Nibelungok utolsó torát, de azt aényt, hogy Mussolini szobrát fényes nappal, bocsánat, lekakálták a korzón, azt se elmesélni, se megmásítani nem lehet... De az angoloknak sem tetszik ez a hét. Olaszország kiesett is, nem is. A kérdés mindig az, mi jobb: egy gyenge ellenfél vagy egy gyenge szövetséges? Olaszország nagyon gyenge szövetségesnek bizonyult. A német csapatok ugyanott állnak, ahol a múlt héten álltak. Egyszóval, senki sincs megelégedve semmivel.

Arra gondolok, hogy Ariane se örül a tisztikar eltűnésének, a tisztek se örülnek a civil nadrágnak s a csuhának, az ezredes felesége se örül annak, hogy férje épp nála bújt el, sőt, alig hiszem, hogy Mussolini örülne annak, hogy mint hazajáró lélek látja viszont Münchent, ahol Chamberlain és Daladier bólogattak szavaira... talán csak a tramontana örül ma annak, hogy szabadon ronthatott keresztül Latium földjén, de most már ő is elfáradt, s elkullogott.

Barátunk is szedelődzködik. Kár volna még egy szóval szépíteni az eseményeket.

A zongorához fordulok. Ugyan van-e ma valahol zeneszerző Európában, aki a zene nyelvén mondaná el szimfonikus költeménybe foglalva mai napunk hangulatát? Él még az a Respighi, aki a római piniákról s a rajtuk ciripelő tücskökről, a római kutakról és a körülöttük csacsogó gyerekekről zengett modern akkordokat? Hogy lehetne eljátszani - nem tudom, ujjaimmal keresem a hangokat -, hogy szaladgálnak a tankok a végtelen orosz mezőkön, izgatottak, hogy még a tél beállta előtt betakarítsák a termést - ebbe valahogy be kellene fogni a „Lili Marlen” melódiáját, ennek a háborúnak egyetlen német dalát, mely alapjában véve nem a háborút, hanem a szabadságot és a békét sírja vissza, a szegény, verklis, csilingelő békét... úgy, ahogy Schumann befonja a Marseillaise-t a „Két gránátos” végébe... Egyszerre máshova szalad a kezem: bábjátékot kellene írni, olyat, amelyet aztán a Pinción eljátszanak a gyerekeknek: a Fekete Vezér jön, elénekli a káposztaáriát, és öklével veri az asztalt. A sülylesztőből kijön a Kis Király, elfújja azt a bizonyos katonanótát, és egy doronggal fejbe veri a Fekete Vezért. A Vezér eltűnik. A Kis Király előhívja az Öreg Tábormokot, pezsgőt isznak és táncolnak. Egyszerre az egyik sülylesztőből felbukkan a Fekete Vezér egy Krokodilussal, a Kis Király s az öreg Tábormok pedig eltűnnek. A Fekete Vezér és a Krokodilus felemelik elülső jobb patájukat...

- Mi ez a förtelmes láрма? - kérdi Diana. - Mio caro, rosszul vagy?

- Bocsánat - dadogom, nem merem bevallani, hogy operát komponáltam -, igazad van. Add ide, kérlek, a „Wohltemperiertes” második kötetét. Majd eljátszom a tizenkettedik prelúdiomot! - Tudom, hogy Diana ezért sok mindent meg szokott bocsátani. A prelúdiumok és fűgák sora ősi méltósággal vonul végig ezen a napon, melynek senki sem örül. Érzem és tudom, hogy tiszta csak az, amihez a háború nem érhet. A futó, múló hangok játéka örök és érintetlen. Még van valahol rend, nem tudnám megmondani, hol: a hanghullámok világában, a kotta két fedőlapja között, ujjaim nyomán e szobában - de van. Talán úgy látta meg Nostradamus a mai dolgokat, mint ahogy Bach megjósolta, hogy mit fogok ma játszani. Vannak a jövőbe ható erők, ezeréves birodalmak, csak helyesen kell megálmodni őket!

Este a gondolatok egyenes sora körbefordul, saját nyomait tapossa. A lassuló, körhintaszerű forgásban ismétlődnek a képek s a szavak, míg egyenes vonalán kiröppen az álom. Reggel felé a fáradt álom kezdi a körforgást - mint ahogy a hazatérő postagalamb is körülrepüli fészket -, s egyre sápadtabban ismétlődnek az álmképek. A költő az elalvás s az ébredés körforgásában leli meg legkönnyebben a rímet és a ritmust - s ha sikerül neki este, csukott szemmel nem egészen elaludni, reggel az ébrenlét küszöbén nem egészen fölébredni, megálmodja a verset, melynek születését ébren se ő, se az irodalomtörténész, se a mindentudó lélekelemző nem tudja megmagyarázni. A prózában élő halandó a reggel körhintáján egy ideig menekül az ébrenlét elől - hogyan menekülne, ha az ébrenlévők világát örült diktátorok álmodták és való-sították meg -, de aztán fölrázzák azok az erők, amelyek még a csecsemőt is jajgatva ébresztik öntudatra: az éhség, a szomjúság és a fény.

Az éhség belülről, a fény az üveghajó falán keresztül támad, s legyőzve veszem tudomásul, hogy újra reggel van. Kenyeret kell szereznem, és meg kell tudnom, mi a helyzet, hová vitte a vihar hajónkat, amíg álmodtunk!

Diana álmában reggelizik. Ilyenkor a reneszánsz istennő barokká vénül, de angyalá fiatalodik: kicsit felfűjt orcákkal (mint az orgonák sípjai alatt dudálók), homlokára hulló fürtökkel élvezi a percek, melyeket ellop a gonosz nap zsebéből a vigasztaló álom javára.

Lemegyek kenyérért, vízért s a hírekért. A híreket kapom először.

- A nyomorultak lefegyverezték őket! - hallom az ötödik emeleten.

- Lefogták a nyomorultakat! - jelenti a második emeleti ablak.

Azt vélhetné olvasóm, hogy egy gazzettáról és megtorlásáról van szó; de a péknél a sorban állva, vagyis inkább abban a tömegben hadonászva, amely a kukoricamálés cipóra vár (a rómaiak ezt az ocsmány, sárgabélű szivacsot „tojásos kenyér”-nek nevezik) rögtön megtudja a „nyomorult” szó helyes értelmezését. Az ötödik emeleten azt jelenti: „A német ejtőernyősök”, a másodikon pedig „a porul járt Piave Divisio”.

Mussolini kiszabadult, Badoglio eltűnt, újra diktatúra van, az ember elvárná, hogy a péknél az a csend uralkodjék, amely ebben a történelmi helyzetben az embercsoportokat jellemzi, ha nem kaptak parancsot az üvöltésre. Nincs csend. A jus murmurandi már negyvenöt napig jus clamandi volt, a mumus képe még nem némította el azokat, akik a közelmúltban az önérzet egy egész új megnyilatkozásával tépték és zúzták ezeket az állkapcsokat. S a művésznegyedben vagyunk, nem a minisztériumok közelében, hivatalnokok között! Az államhivatalnok - ahogy az olaszok mondják - oda köti a csacsit, ahová a gazda parancsolja. Sőt, ügyel rá, hogy társai is odakössék, s hogy lehetőleg senki se valljon más csacsikötési elveket, mint a gazda. Úgy adja elő az aznapi csacsikötési előírást, mintha ennek minden szava a lelke mélyéről fakadna. Képes rendőrkézre juttatni valakit, akinek a jászolról vagy szalmáról forradalmi - felforgató - elgondolásai volnának.

A mi pékünkhöz - aki maga hallatlan jó és tisztességes ember, s már egy évet ült, mert egyeseknek több kenyeret juttatott, mint a kenyérosztogató csacsikötők - csupa jóérezésű ember jár. A Laurina utca, a Jézus és Mária utca, a Fontanella Borghese utca és a Margutta népe, per Bacco - Bacchusra esküszöm - megbízható.

Szabad-e az embereket aszerint osztályozni, hogy milyen utcákban laknak? Hallom, hogy szabad, legalábbis Rómában. Tudom, hogy vannak egészen más csoportosítási szempontok: a lélek-búvárok embertársaikat intro- és extrovertáltakra osztják, a test és a lélek összefüggéseinek kutatói Don Quijotéokra és Sancho Panzákra, a test idegeinek ismerői vago- és sympatotonokra. A Szentatya valószínűleg helyesebbnek vélné a bűnös többségre és szent életű kisebbségre való felosztást (ez az elv már eleve kizárja a többség uralmát, a demokráciát, az Egyházból). A hivatalos német álláspont, mely ma Narviktól a sorrentói félszigetig uralkodik, az emberiséget egy északi, árja csoportra osztja (amelyhez a japánok lelkileg tartoznak) s egy semitára (melyből csak az arabok a kivételek), s azt hirdeti, hogy a világtörténelem a kettő harcából áll, s hogy a mai eget s földet rázó Götterdämmerung után az első csoport győzni fog a második csoport gonosz hatalmán. Eszerint a Pávián, Laurina, Jézus és Mária, valamint a Borghese-Kutacska utca népének a japánokkal együtt érezve kellene harcolniuk a Campo de' Fiori mögött lakó rongyszedők és articsókaszakácsok ellen.

Kézenfekvő, hogy ez a beosztás hamis. Az emberiséget nem lehet két csoportra osztani: fehérre és feketére, ördögre és angyalra, és attól tartok, hogy igen nehéz lesz végül a mennyországba vagy a pokolba juttatni az odavalókat.

Az embercsoportok máshogy alakulnak. Itt Olaszországban semmi kétség: a közösség magja a szűk család, az egymással marakodó, de kifelé egységes család; ez az egyén első, erős vára, ebben védekezik a gonosz világ ellen. A második kör (egész természetes, hogy Dante még a poklot is körökre osztotta), a tribu - latinul tribus - a család-csoport, az egy nagyapára, valójában inkább a nagyanyára feltekintő, majdnem államalkatú rokonság, mely más tribùkkal barátságos vagy barátságtalan diplomáciai kapcsolatot tart, egy pártnak a tagja, vagy egy minisztériumból él, egy hatalmas patrónus szárnyaival emelkedik fel, s urával együtt elbukik. (A párt nagyságok tribusai voltak július huszonötödikének egyedüli siratói.) A következő kör már a lakóhely köre, Róma városában az évszázadok óta változatlan utcacsoportok embereinek titkos társasága.

Olaszországban sok helyt külön lelke van a kívülállók számára megkülönböztethetetlen utcacsoportoknak. Siena tucatnyi „contradá”-ja, kerülete nemcsak a lóverseny napján izgul és harcol, hanem egész évben. Assisiben, a békés, álmos, Szent Ferenc-i városban az alsó s a felső város hétszáz év óta feszült viszonyban él. A nápolyi utcák más-más védőszent napját ünneplik, és Róma, nem a bérkaszárnnyak, villák, gyárak, minisztériumok városa, hanem az ősi, szent Róma, számtalan falura oszlik. A harcos toscanaiakkal ellentétben békésen megférnek egymással, annál is inkább, mert lakói láthatatlan kínai fallal vették körül, s a kisbirodalmak lakói nem hagyják el hazájukat. A férfiak néha szomorúan s kedvük ellenére elmennek vadászni - pénzre, élelemre -, de az asszonyok őrzik a tűzhelyet, s úgy beszélnek a szomszéd negyedről, mint egy tengeren túli földrészről. Ha valaki „messze lakik”, azt jelenti, hogy eltűnt, elhagyta az emberek közösségét. A Piazza Navona körül, a Pávián utcában élnek öregasszonyok, akik itt születtek, s még nem voltak Szent Péter terén.

Ezek a kis államok (nem volt végtelenül boldogabb Olaszország, amikor kis államokból áll?) majdnem önállóak. A miénkben van pék, (ha ma esetleg nincs is kenyere), tejes (ha ma mészből kotyvasztja is tejét), zöldségárus (ma füveket árul saláta néven) - s államunk jólétét ősi ipar biztosítja (a festészet és szobrászat is ősi iparok, de nem biztosítanak jólétet): van egy jó hírű és egy kevésbé jó hírű, mondhatnám, rossz hírű házunk. A kisvilág, amelynek kenyérszerzői reggel összegyűlnek a péknél, megtárgyalják a helyzetet, zsebükbe, kosarukba gyúrák az életfenntartó fél cipőt, valahogy összefut ezekkel a máshol bűnösnek vélt, itt természetes és polgári berendezésekkel. A fodrász a kisasszonyok fűrtjeiből él, a mosoda az ő lepedőiket mossa buzgón - mert sok a lepedő -, a tejes nekik küldi a legutolsó, valódi kávé is tartalmazó fekete italt, a szenes nekik szállítja a külön jegyre járó szemet - mert nemcsak a Laurino népe, az állam is tiszteli azt az intézményt, amely sok adót fizet.

A kis állam minden álszent ítélettől mentesen, őszinte respektussal nézi a kenyéradó intézmények ajtaját. Az ő adójukból kövezték egyszer a Pávián utcát, mert a pápai kormány a közjóra fordította adófilléreiket. S hová küldje az anya szenvedő, húszéves fiát, ha még nem nősülhet, de mindene megvolna hozzá? Hová menjen a szegény férj, ha húsz szürke év után kifogyott képzeletének kincsháza? S miből tartsa el a szegény leány a gyermekét, ha nem tölthet olykor tizennégy napot a Laurina utcai házban? Aki évekig azt mintázta agyagból, hogy hős feketeingesek rohannak a relief jobb sarkából a balba, most szégyelli magát, és leszedi a táblácskát az ajtajáról. A laurina ház nyugodtan meghagyja a láncot a zsalun.

Az én praxisom pontosan az államhatárig terjed. Mindössze egyszer kezeltem egy isiászt a Corsón túl, messzi idegenben. Viszont ismerem a három utcának minden udvarát, sőt, a mosoda tiszteletre méltó s erényes tulajdonosnőjén keresztül a laurina, vagyis rosszabb hírű ház úrnője is konzultált már velem visszerei ügyében. A tetőerkélyen fogadott, s miközben lábairól társalogtunk, azt néztem, hogy jobbra, nem is olyan messze, a mezítlás Szent

Agoston rendű fráterkák hogyan labdázna a saját háztetőjükön. A labda könnyűszerrel átrepülhetne volna a két tető közti, világokat elválasztó szakadékokat.

Otthon vagyok a kis államban, melynek határait útlevél nélkül léptem át, és tudom, hogy polgártársaim kenyérért tülekedő tömegében nyugodtan beszélhetek. Olaszországban talán diktatúra van, a Pávián utcának a Jézusmáriától a jobb hírű házig terjedő szakaszában szólásszabadság.

Megvan a két hosszúkás cipő, a „sfilatinók”. (Formájuk még őrzi a hagyományt.) Ha fehérek s illatosak lennének, mint az aranykorban, valószínűleg rögtön széttépném és számba tömném őket, s aztán töredelmesen bocsánatot kérnék Dianától, aki nemcsak istennő, de angyal is; és megbocsátana. Így nem nehéz ellenállni a kísértésnek, sőt, gondolom, - lesétálok a Piazza del Popolo sarkáig s úgy jövök vissza, nehogy időnek előtte keltsem fel Dianát. A sarokról visszanezék a szép, nyílegyenes utcára, melyet a tegnapi szél fényesre sepet, s elképzelem, hogy fog ezen végigmasírozni a brit hadsereg. Elöl a marcona skót dudások... s kétoldalt áll az ujjongó nép, a Margutta utcai bohémek, mi, a Laurina utcai kisasszonyok, a pék...

Van egy tervem! Meg fogom valósítani! Százezer ember áll az utcán, és beszélni akar a felszabadítókkal! Szükségük van egy kis nyelvkönyvre, a legfontosabb, legmindennapibb frázisokra! Ezt fogom megírni, erre találok kiadót, és a bevonulás napján százezer példány fog elkeln... vagy ötven - de ha csak egy lírát kapok példányonként, már minden rendben van! Dianának rögtön veszek három hálóinget - kályhát állítatok a műterembe, nehogy az idén is úgy fázzunk, mint tavaly... vagy eladom az ideát egy kiadónak rögtön, két üveg olajért! Ez a kenyér förtelmes, de olajban sütve mennyei eledel lesz belőle! Egy üveg olajért is eladom.

Diana biztosan alszik, körüljárom a Piazza del Popolót, járás közben könnyebb gondolkodni. Igazuk volt a peripatetikus bölcselőknek, a lépések ritmusa gondolatokat sugalmaz.

Kis nyelvkönyvet fogok írni. A beszélgetések olyan egyformák, nem nehéz előre elgondolni őket. Az emberek beszélnek, ha találkoznak, mint ahogy a hangyák is tapogatják egymást, nem akarnak semmit se mondani. Egyszerű kis beszélgetéseket fogok kitalálni... Különb a gondolat nem is új. Emlékszem, a BBC beszélt egyszer egy ilyen könyvecskéről, melyet egy lelőtt német pilóta zsebében találtak. „Brush up your English while you bomb” (tanulj angolul, miközben bombázol!) - mondta szépen, dallamosan a bemondó. „Tudjuk, hogy ellenfeleink módszeresen gondolkodnak, minden percet felhasználnak. Részünkről időpazarlás, ha angol nyelvkönyvvel foglalkozunk, mert már ismerjük anyanyelvünket. De érdemes lesz e könyvecskéből újra megtanulnunk...” Aztán elmondta a legszembetűnőbb mondatokat. „Van rejtett fegyvere?” „Adja ide, különben agyonlőjük.” „Ju vil bi sott” - betűzte pontosan a bemondó. „Hol a pénz?” „Aki nem fogadja el a megszállási márkát, „vil bi sott”. A BBC csak idézett, és mindössze azt furcsállotta, hogy volt egy beszélgetés „teázás közben” címmel is („igen, kérek még egy darab túrós lepényt”), és az előszóban az állt, hogy a könyvecske célja a lakosság és a megszálló csapatok közti jó viszony előmozdítása.

Hogy Diana már felébredt volna? Hazamegyek... az én könyvem más lesz, egyszerűen azt fogom lefordítani, amit mi fogunk mondani: „Jó, hogy jöttetek!” „Végre, végre!” „Miért nem szálltatok partra már szeptember 8-án?” „Miért nem jöttek az ejtőernyősök?” „Volna egy doboz corned beefed számomra?” „Ne menjetek tovább! Minek? Vége a háborúnak! Hogy odafönn még a németek tombolnak? Mindegy, egye meg őket a fene!”... nem, ezt nem szabad mondanom, azt kell mondani „Siessetek, szabadítsátok fel a náci foglyait, mentsétek meg azt, aki még él!” „Sokat éhezünk.” „Eladom a rádiómat, a folytatás nem érdekel, tejet szeretnék venni.”

Hazamegyek, Dianának a kész tervet szeretném bemutatni: „Kedvesem, míg aludtál, zseniális gondolatom támadt. Vége a nyomornak. Megírjuk Róma legboldogabb napjainak beszélgetéseit! Igen, már megvan a címe is: »Tommyval beszéllek!« Ezt mindenki megérti!” (Mussolini is írt egy könyvecskét: „Brunóval beszéllek.” A fia, Bruno, repülő volt, sohasem látott angolt, valahol Livornónál vigadott, egy repülőtéren. Délutánonként felesége mulattatására a villájuk fölött körözött. Egyszer aztán lezuhant, és az apa hozzá intézte bús, hazafias szólamait. A könyv nem készült „széleskörű terjesztésre”, de számtalan példányt nyomattak jótékony célra, és minden hivatalnok, pártember, kereskedő rendelhetett, vagyis jaj volt neki, ha nem rendelt. Az olaszok tisztelik a pietas fogalmát, még akkor is, ha az atya korlátozott diktátor, a halott fiú léha tisztecske, s nem tréfálkoztak - viszont el sem olvasták a förmedvényt, csak a címét idézték.) Ezért lesz jó a Tommyra való utalás!

A Piazza del Popolót már felmelegítette az őszi napfény. Hatalmas körére csak a közepén álló obeliszk vet egy vesszőnyi árnyékot. Egyszer régen a könyvtárban fura, múlt századbeli könyvecskére akadtam: „Római séta-útmutató árnyékban.” Egy pap írta. Pontosan elmondta, melyik oldalon van árnyék délelőtt és délután, hol lehet egy időre megpihenni valamelyik nagy palazzo hűvösében - csak ennél a térnél akadt meg. „Qui si salta” - itt ugrunk - mondta. Most a meleg napsugár majdnem pótolja a reggelit. Még egyszer körüljárom a teret.

Igen, a németeknek megvolt a konverzációs könyvecskéjük. A németek végtelen szeretettel készítették elő a katasztrófa apróságait. A németek mindig mindenre gondolnak, csak a sorsdöntő kérdésekre nem, s ennél fogva elvesztik a háborúkat. Az angolok viszont csak a győzelemre gondolnak, s képesek lesznek könyvecske nélkül bevonulni Berlinbe, de előbb - tizennégy nap múlva - ide.

Itt fogok én bekapcsolódni a világtörténelembe. Rögtön indulok a kiadókhoz, az egyik talán elfogadja a zseniális ötletemet. A kiadók... Diana eladta gyöngysorát, kedves Proustját, végül a hálóingeit. Én csak önmagamát árulhatom. Persze nem úgy, mint Ariane - Ariane sem árulja önmagát, legfeljebb egy mosolyát, de gondolatait soha. Én viszont gondolataimat, időmet, lelkemet árulom, ha talállok egy kiadót. Szívesebben árulnám lelkemet az ördögnek, aki földi létem tartamára még kölcsön is adná, ha ő ajánlana három üveg olajat - de Belzebub most nagyban vásárol be, és olyan jutányosan, hogy fűtül ajánlatomra. Vissza kell térnem a kiadókhoz, fel fogok menni az Encyclopedia Kiadó tulajdonosához... Kis emberke, hatalmas karosszéket állíttatott az íróasztala mögé, és mindig ez előtt áll. Aki nem tudja, azt hiszi, hogy ül, és nem is olyan kicsi. Egy nyugalmazott ezredes a titkára. Úgy áll az íróasztal mögött, mint egy miniatűr disznófejű nagyúr, és üvölt: „Ezredes úr!” Ilyen hangsúllyal csak tábornokok ejtik ki ezt a címet. Nekem azt fogja mondani: „A minisztérium tarifája szerint fizetek!” A tarifa a háború előtti szép idők emléke, a minisztérium már meg is szűnt, de a tarifa örök életű. Megajánlhatnám „Tommy”-mat - már késznek vélem - a Birodalmi Kiadónak - annak a sánta alaknak, akitől úgy undorodnak a gépirókisasszonyok - vagy esetleg a „Narcissus” kiadójának, akinél nincs kisasszony, csak kisasszonyszerű fiatalemberek, s akitől én undorodom nagyon - mindegy. A kiadók hasonlítanak egymásra. A papiros egyformán vonzza az író, pénzhez nem értő, bohém embert s azt, aki tudja, hogy a papirosból gyártják a bankót. A kiadó meg van győződve arról, hogy az, aki ír, becsapja őt. Vesz tíz líráért papirost, ráírja egy regénynek a fordítását vagy egy népszerű orvosi lexikon E-től F-ig terjedő címszavait, és ezer líráért ajánlja neki ugyanezt a papirost! A becsülete követeli, hogy ebből lealkudjon valamit, későn fizessen - és lehetőleg fedezetlen csekkel. Lehet, hogy van más kiadó is - egy logikakönyvből értesültem arról, hogy nem szabad egy sor egyforma tünetből a jövőre következtetni. Az emberek évezredekig nézték a fehér hattyúkat, és megdönthetetlennek vélték azt a tényt, hogy minden holnap látott hattyú is fehér lesz. S aztán egy szép napon

partra szálltak Ausztráliában, és meglátták a logika által kizárt fekete hattyút. A fekete hattyú reménye hajt a rosszul fizető betegektől a rosszul fizető kiadókig.

Az is igaz, hogy az én hibám, hogy mindig visszatérek kenyéradó piócaimhoz. Szeretem a papírt, a nyomdafesték szagát, az embrionális könyveket. Nem írok könyvet, az éhség csak ebéd után enged ki egy időre, s ez az óra sem az enyém, mert ha jóllaktam, lecsap rám az álom, s csak akkor enged el, ha átadhat az éhségnek - azért sem írok, mert túl nagy feladatot vállaltam: az európai szakácsművészet történetének megírását - s most kapva kapok minden kifogáson, csak hogy kisebb feladatot vállalhassak. Inkább fordítok mindenféle nyelvből, lopom múltó időmet, s tudom, hogy alapjában véve lustálkodom, ha a mondatok átfolytak norvégból az olaszba. Végül könyvet fogdoshatok, a címlapon a nevem, de nem az enyém. Szótár voltam. Kikerültem a fehér papírlap mérhetetlen felelősségét. Vállalom a kis pepecselő munkákat, s irigylem a régi Róma bibliopóláinál²⁹ másoló rabszolgákat, akik még olvashatták az elveszett, csodaszép műveket, a teljes Petroniust ismerték, élvezték a deipnológiák³⁰ klasszikus görögséggel megfogalmazott receptjeit, s egyúttal irigylem kommunista barátaimat, akik bíznak abban, hogy majd jön a megváltó állam, elviszi a kiadókat, s a helyükbe ültet egy becsületes pénztárost, aki mecénás-gesztusával veszi meg az író munkáját, s a pihenés és a teremtés lehetőségével fizet. Én személyesen nem remélek mást, mint azt, hogy új ötletemmel kihúzzom, kicsalom, kidolgozom a tizennégy megváltó nap étkezéseit!

Diana a régi kefével és egy maroknyi napsugárral fényesíti hajkoronáját.

- Kedvesem, megvan! - s elmagyarázom neki „Tommy”-tervetem. - Könyvet írunk! Te írod az olaszt, én az angolt! Első beszélgetés: „Az idő.” Szép idő van, rossz idő van, tegnap szebb volt, holnap jobb lesz... Második. Mi legyen, a második?

- Nem ismerem az angolokat.

- De mégis? Miről fognak beszélni azok, akik, teszem azt, egy angol hadnaggyal beszélgetnek?

Diana csak egy pillanatig áll meg a kefével.

- Hadnaggyal való beszélgetés. „Szeretlek. Imádlak. Vigyél magaddal Hollywoodba!”

- Diana!

- Te kérdeztél...

- A szövetséges hadsereg...

- Az most van. Ha idejönnek, már nem lesz hadsereg, hanem kétszázezer fiatalember lesz, jóllakott, egészséges, szép szál angolok, franciák, amerikaiak.

Nem tudom, milyen arcot vágok, de Diana úgy folytatja, mintha vigasztalna:

- Ötödik hadsereg, nyolcadik hadsereg, az egyik valóság. Te magad mondtad, hogy a különböző valóságok megférnek egymással, egyidejűleg léteznek ugyanazon a helyen... a kétszázezer ember szintén egy valóság. Bejöttek a németek. Ez egy hadsereg. Bejönnek az angolok. Ezek emberek. Ezekkel beszélni kell. Nem érted?

- Mi a felszabadítást várjuk!

- Ez is egy valóság. De például Ariane...

²⁹ Könyvmásoló műhelyek és boltok.

³⁰ „Asztali beszélgetések” gyűjteményei.

- Ő is!

- Ő nem a szövetségeseket várja. Beszéltem vele. Tudom. Ő egy tábornokot vár.

- Kit? Eisenhower? Clarkot?

- Dehogy. Egy tábornokot. A neve egészen mellékes. Nem írhat sz beszélgetéseket azoknak, akik a felszabadulásra várnak. A felszabadulással nem is lehet beszélgetni.

Érzem, hogy Diana legyőzött.

Egy nap a láthatatlan házban

„Jó helyen vagyok”

ELŐSZÓ

Amikor a házam épült - fűrészszel, szöggel, kalapáccsal építették, úgy tákolták össze, mint egy ládát - fűvön; páfrányon, vadvirágon kívül semmi sem termett az országút és a ház között. A háromszáz lépésnyi távolságon könnyű volt áttekinteni. A szomszéd kicsit messzebb lakik, de ő is látta, mikor fújóm el este a gyertyát, mikor állok reggel a kúthoz mosakodni.

Ennek tizenöt éve. Tizenöt év, legalábbis növényeknek és Dél-Amerikában (fegyenceknek mindenhol), sok idő. Ahol a tavaszt csak rövid pár hétre szakítja meg a télnek csúfolt ősz, a földbe szúrt kis platánágból terebélyes platán nő. Az óriás levelű katalpa egymagában is elrejt egy házat. Az őserdő fái megtanultak gyorsan nőni, hogy a növényrengeteg felett naphoz jussanak. A Kínából jött dió, az európai (avagy perzsiai) őszibarack megtanultak sietni. A mimózafa kétszer akkora nő, mint a Róma körüli dombokon.

A fák körülnőtték, túlnőtték a faházat. Az eukaliptuszok a kerítésnél kora reggel árnyékot terítenek rá. A narancsok és a mandarinok a ház mögött ágaikkal már elérik egymást, s ha kedvük tartaná, gyümölcsöt cserélhetnének. Az útmenti mocsárba ültetett bambusz áthatolhatatlan kerítés lett. Akárhonnan keresné valaki: házam eltűnt.

Nemrégiben idejövet egy távoli barátom kérdezősködött, hol lakom.

- Könnyen megtalálja - mondta a kérdezett -, ott lakik, nem messze, abban a házban, amelyet nem látni.

Az emberek errefelé egymástól messze laknak, nemigen törődnek egymással. Hogy a szomszéd mit ebédel, ebédel-e egyáltalán, az az ő dolga. A söprést is mindenki csak a saját portáján intézi. De ha erkölcsről van szó, más a helyzet.

A trappistáknál az a szabály járja, hogy senki sem tehet a tálból saját tányérjára. A fráterek csak a mellettük ülőnek szegnek kenyeret, az ő poharába öntik a vizet. Arra kell ügyelniük, hogy testvérük jóllakva keljen fel az asztaltól. S ha ők a jobb kéz felől ülő társuk gondját viselik, bíznak benne, hogy az isteni gondviselés és a bal kéz felől ülő társuk majd ellátják az ő tányérjukat is.

Ilyenformán, ami az erkölcsöt, vagyis a csókot és az ölelést illeti, mindenki a szomszéd lelki üdvéért aggódik. Sajnálná, ha a szomszéd azért kerülne az örök tűzbe, mert ő nem vigyázott. Ezért kötelessége szomszédaim feleségeinek s a házban gubbasztó anyósoknak és nagymamáknak számon tartani, ki jött hozzám. Meddig maradt? Beteg volt-e? Hozott-e kísértőt? Ha estefeje jött, elment-e a sötétben? Aki este lámpással jött, fiatal volt-e vagy öreg? (A tény, hogy magam is nagyapa vagyok, mellékes.)

Mióta felnőttek a fák, magasra szökkentek még a dáliák is, bozóttá fonódott a spárga, mindegyik már nehéz figyelni.

Volt, persze hogy volt olyan idő, amikor éjjel-nappal mindenki láthatta, mit művelek. Éjjel híd alatt aludtam, nappal az utcán ültem vagy csatangoltam. Éjjel-nappal kísért a (nagybetűs) Közöny, és senki sem avatkozott egy kérdőjel erejéig sem magánügyeimbe.

Most már nem a közöny néz, hanem a köz. A köznek jogai vannak. Kérdez. Érdeklődik. A köz csak úgy szórja kérdőjeleit az egyes ember asztalára. Még az is, aki semmit se kér, kapja a kérdőívet, s jaj annak, aki egy határt akar átlépni! Jaj annak, aki határt von önmaga köré! Miért teszi? Mit gondol? Mit kíván? Miért hallgat?

Olyan időket élünk, hogy talán még a Szabadság-szoborban is lehallgató készüléken figyelik, mit mond az, aki felmászott rá, és szemeiből tekint ki.

Lehet, hogy szomszédaimnak van igazuk. Nem szabad elbújni. Ezért mondom el, mit teszek reggeltől estig, attól a perctől fogva, amikor hangyáimmal foglalkozom, egészen addig, amíg felbámulok tejutaimra. Napjaim úgy hasonlítanak egymásra, mint azok a bizonyos egycsuhás, egyformán hallgató trappisták. Egy szabály parancsol mozdulataiknak; egyszabású saruban tartanak egy Mennysország felé.

Napjaim ilyenformák. Ha elmondom egynek a történetét, mindegyikről szóltam.

I. RÉSZ

Reggeltől délig

I. FEJEZET

Melyik a döntő nap életünkben? - Költészet és valóság. - A kutya és a rabszolga. - A fák hangja. - Exkirály: a csend. - A felhőim. - Ariszon men hűdőr. - Órák: a platán árnyéka. - A zuhanó meteorok. - A gróf inasa és a birkák. - A kerék az ördög találománya. - A csengőfrász. - Ki a szerencsés ember? - A „Pereces fiú”. - Az Állam hangja és a haza szendvicsei. - A hiányzó Mussolini-kép. - Mr. Macrae nyakkendőűje.

Megkísérlem leírni egy napomat, egy mindennapi napot. Jelentős napjaim nincsenek. Nem is nagyon kívánom őket. „Élj érdekes időket” - mondják a kínaiak, ha nagyon rosszat akarnak kívánni valakinek.

Az érdekes napok ritkák. Kevés az olyan, amelyet Mozart érdekesnek tartana a megzenésítésre, mint Figaro házasságának a napját. Hogy életünknek melyik napja volt döntő fontosságú, azt úgyis csak évtizedek múltán vesszük észre. Az a nap, amelyen az ember a kis kofferbe pakolja a borotvakészletét, nyakába veszi a lódenkabátot, és kiballag a pályaudvarra, magában véve nem érdekes nap. Az sem nagy esemény, ha az embernek azt mondja a fia: Apám, tökéletesebb hülye vagy. S ilyen jelentéktelen napokon csúszik át az ember élete egy más pályára, ilyenkor nyílik meg egy más valóság, amelyből az előző lét mind álomszerűbbnek tűnik.

Volt író, aki szívesebben írta meg a távoli eseményeket. Az emlékezeten átszűrt események a jobb anyag. Az álomból jobb könyv - és még sokkal jobb vers - lesz, mint a szemünk előtt levő valóságból.

Helyzetem lényegesen más, mint a világirodalom híres emlékezőjéé, Prousté. Múltja olyan szép, vagy legalábbis annyira tollra érdemes volt, hogy parafafalat vont önmaga és a jelen közé, s a tintatartójából varázsolt elő a megtörténtekeket. De még ő is nagyítóüvegekkel, görbe tükrökkel dolgozott, mert neki is fájt az előkeresett idő. Goethe igen becsületesen hazudott: „Életemből - költészet és valóság” könyvének címe. Axel Munthe mosolyogva és arcátlanul hazudott a Szent Mihály³¹ felé vezető útról.

Nincs regénybe illő, aranyozva szép múltam. Nyavalyás, csúnya életem volt. Másrészt pokoli évszázadunkban azt sem állíthatom, hogy érdemes volna ezt az életet mint elrettentő példát megörökíteni. A pokolnak nem a néptelen, legalsó körében nyomorogtam, hanem a „legfőbb bölcsesség és jóság” által kiagyalt kízókamra - legalábbis így írta a kapura valamilyen mennyei propagandaszerv - népes, sokak befogadására épült tömegbugyrában.

Abban, hogy példák elrettentenek, nem hiszek. A harmincéves háború szörnyűségeit is leírták, tökéletes és hátborzongató rézkarcokkal illusztrálták - de az elkövetkező háborúk nem lettek emberségesebbek. Arról, hogy ne jöttek volna újabbak, szó sem volt. A karóba húzott emberek üvöltése nem rettentette el a bűnözőket a büntől, a bírakat az ítélettől, a hóhérokat a

³¹ Axel Munthe „San Michele regénye” c. könyvéről van szó.

pénzkeresésnek ettől a módjától. Sőt, még a művészeket sem rettentette el attól, hogy városképeik előterét egy-két karóba húzott honpolgár képével ne élénkítsék.

Nem példázhatok életemmel, még életemnek azzal a részével sem, amely minden napomban tükröződik. Csak úgy írhatom le egy napomat, mint ahogy egy festő csendéletet fest. Csend van, élet van... ez már ok a festésre. Az is igaz, hogy festésre minden téma jó. Az olaszok ott, ahol mi életet mondunk, halált látnak, a csendélet „natura morta” lesz, de megmarad festésre érdemes témának.

Igen jó dolgom van. Van egy tágas, súlyos deszkákból épült faházam. A köré ültetett fák - itt, Paphlagóniában az örök, csak egy-egy röpke őszi naptól megszakított tavaszban minden gyorsan nő - már minden oldalról annyira körülvették, beárnyékolták, hogy a viharból csak egy leheletnyit, a nap tűzéből csak egy-egy irkalapra illő fénykévét engednek át. Közeli madárfüttynél, távoli kutyaugatásnál hangosabb hang nem hallik ide. Kutya sok van. Még nincs száz éve, hogy a paphlagón nép zöme rabszolga volt. A rabszolga is ember, ő is szívesen rúg valakibe, ő is akkor boldog, ha valami nyomorult élőlény farkát csóválja, s az ő talpát nyalja. Ezért sok a kutya, de az éhségtől összeaszott ebek csak telihold idején jajgatják el panaszait. Madár is van még, bár a rabszolgák ivadékai ma is majomból, madárból kotyvasztják össze az éhhalál elleni orvosságot. A nagyapák tanítása a konyhában él tovább, ami tradíció még van, az a bográcsban rotyog. A madarakat néha a babona védi: a quero-quero madár éjjel is vijjog, a bennszülött meg nem enné, mert attól tart, hogy álmatlan lesz tőle. A joao de barro sárból tapasztja fészket, póznák tetején, az ágak villájában. Nem bántják, mert a sárkunyhóban élőknek illik összetartani.

Még áll egy jó darab őserdő a házam feletti meredek dombon. Nyolc holdja az enyém, ami azt jelenti, hogy szabad megvédenem. Ebből repülnek ki a fekete madarak, ha az ember le akarja aratni előlük a rizst: a kék madarak, ha beérett a narancs, s ha a csőrük nyomán csak úgy dől az édes lé. Nemcsak az emberek: a madarak is titkos, idegen nyelven társalognak.

Nem merném mondani, hogy a fák beszéde zavarná a csendet. Köztük csak a platán szól ismerős nyelven. A kezem alatt nőtt fel, nem csoda, hogy úgy susog, mint egykor az otthoni platánok. Az eukaliptuszok már nagyon idegen hangon szólnak. Ha délután az Atlanti-óceán szele sirályostól a szárazföldre csúszik, csembalószerűen zúgnak. Az araucáriák kisebb szellőre meg sem moccannak. Viharban sebesre tépik a szél izmait, alig hajlanak meg, ha jajgat a szél. A narancsok levelei súlyosak. Ritkán adnak egy rövid, komor hangot.

Jó helyen vagyok, mert bőven jut abból a jóból, amit az ipar nem termel, hanem pusztít: a csendből. Vannak milliomosok, akiknek kevesebb jut belőle, mint nekem. A városokból száműzték, villanyáramos pokolgépekkel vadásznak rá, repülők tépázzák, korbácsolják fenn, bányászok üzik föld alatti rejtekhelyeiről. Itt úgy ül a méltóságteljes csend, mint visszatérésére váró exkirály. Még szavak is csak ritkán szakítják meg. A bennszülöttek szókinccse csekély, takarékoskodnak vele.

Felhőm is van bőven, nem panaszkodhatom. Tudom, sokan vannak, akiknek nem jut. Szobában dolgoznak, termékbe vannak csukva, a haladás barlanglakót csinált az emberiség úgynevezett boldogabb feléből. A falak közt dolgozó, szórakozó, háló ember elfelejti, hogy felhők is vannak.

Nagy veszteség, mert nincs szebb némajáték, mint a forgó, repülő ködöké. Ha van egy játékos Jóisten, aki mindenhol egyszerre nézi teremtményét, a káoszt, biztosan ugyanezt gondolja, amikor pörgeti, egymásnak hajtja a százezer fényév széles csillagködöket.

Felhőim úgyszólván sohasem hiányoznak. Fiatalok: itt születtek, egy-két óra szélfúvásnyira az Atlanti-óceán déli síkjain. Dél-Amerika egyszer elszakadt Afrikától, átcsúszott a fél földgömbön folyóival, halaival, állataival, élősdijeivel, még az afrikai gyémántmezők egy csücskével is, hogy legyen egy nagy, felhőt szülő tenger. Ennek a reggeli ködeiből, hajnali szivárványai közül emeli ki a nap a friss, habos, hófehér felhőket. Délelőtt lustán vitorláznak az őserdők felé, délután a tengerről fújó szél haragosan kergeti őket beljebb, a folyók forrásai felé, este megállnak, várják, hogy a nap az aranygyapjával tüntesse ki őket. Ismerem a darabot, tudom a mesét - de érdekel az új és újabb rendezés.

Úgy nézem a felhőket, mintha az én nyájam volnának, és senki sem töri meg a csendet, hogy visszaparancsolja róluk tekintetemet. S ezenfelül van egy forrásom is! Paphlagónia vendégszerető földje ellát itallal. Nem úgy jöttem ide, mint Ponce de Léon Floridába, nem a fiatalság forrását kerestem. Már szép, már elég, hogy csak egy napot vénülök, ha egy napig iszom.

Ariszton men hüdór - idézem a görög bölcseket. - Nincs jobb a víznél. - Aki még annak sem hisz, amit a görögök mondtak, annak azt ajánlhatom: irtson páfrányt napkeltétől délig, aztán üljön egy araucaria árnyékába, és úgy kóstolja meg. Akinek se páfránya, se araucariája, nyugodtan hihet a görögöknek. „Megadatott nekik, hogy kerek szájjal szóljanak” - mondja Horatius -, és annyi szent, hogy náluk szebben senki sem foglalta össze az életbölcsségeket. Én az íróasztalom fölé írtam, nehogy elfelejtsem, még ezt is: *memnészó apisztein* - emlékezz rá, hogy ne bízzál senkiben.

Mindig voltak, akik azért itták szívesen a drága borokat, mert arra gondoltak, hogy csak keveseknek jut belőlük. Ha ez a tudat az, ami részegít, már egy pohárkától berúghatnék. Az emberiséget már elérte a szomj, az éhség előfutára. Förtelmes folyadékok csöpögnek az acél- és üvegépítmények csapjaiból. Lehet, hogy nem terjesztenek tífuszt, lehet, hogy jót tesznek a fogak zománcának, lehet, hogy bugyimosásra alkalmasak, lehet, hogy a rozsdá- és ólomízre eltompul az íny; de biztos, hogy a görög nyelv gazdag szókincséből senki sem választotta volna rá azt az epithetont, hogy „a legjobb”. A szegény gazdagok története a vízzel kezdődik. Végül whiskyre kell költeniök az idegek árán szerzett pénzt, hogy megmeneküljenek a szomjúságtól, a következő csésze kávéig.

Jó helyen vagyok: nézem a felhőket, amint jönnek a tenger felől, tudom, hogy nem hoztak sót és keserűséget, látom a repülő korsókat, kelyheket és bízhatom benne, hogy ez egyben rend van: mielőtt megszomjaznék, összefognak, elsírják magukat, rászakadnak a Serra tetején az erdőre, és buggyan a forrás. A házamig ezer lépés. Semmi a víznek, ha a hullámból az égis szállt, az égen a dombokig.

Az ibérek elképzelése a paradicsomról, hogy ott bőven van árnyék és friss víz. Paphlagóniát az ibérek gyarmatosították, s ha nem is hozták át a szardíniakészítés titkát (egyéb titkaik nincsenek), áthozták életcéljaikat. Hogy nem valósították meg őket, csak azon múlt, hogy nehéz összeegyeztetni az árnyék szeretetét a fakereskedéssel. A rómaiakról mondták, hogy békéről beszéltek, sivatagot csináltak. Az ibérek árnyékról álmodva csinálták a sivatagokat.

A gyarmatosítók büszkéek, és megkövetelik, hogy a bennszülött hozzájuk igazodjék. Nem szívesen mondok jót a gyarmatosítókról, de sokban velük érzek és nem azokkal, akikhez okmányaim utalnak: az ott kiebrudalt, itt beengedettekhez. Nem elégszem meg a mindennapi babbal és rizzsel, nem vagyok hajlandó irodalomnak nevezni a jó szándékkal írt, de irodalom alatti könyveiket, és mindenki mással ellentétben, árnyékot gyártok. Én ültettem a ház körüli fákat, az országútig vezető út mellé a platánokat, s minden művem közül az árnyékra vagyok a legbüszkébb, amely fáim alatt terül el.

Vannak jobb utak a halhatatlanság felé... Ki lehet vágni a fát, papírost lehet gyártani belőle, rá lehet írni valamit, kiadót lehet keresni, találni, veszekedni lehet vele, simogatni lehet a megjelent művet, lehet reszketve várni a visszhangra - de mennyivel egyszerűbb, mennyivel biztosabb leheveredni a saját magam ültette fa árnyékába, és élvezni a szerzői jogokat!

Örülök kincseimnek, a boldogság alkotóelemeinek: a csendnek és a felhőknek, a sziklákból fakadó víznek s a lomb vetette árnyéknak, annak, amelyre semmilyen adóhivatal sem vethet ki adót. Ugyanígy örülök annak, amire nincs szükségem. Nincs óráim!

Sőt: évekig fel sem tűnt, hogy nincs. Hajnal van, ha távoli városokról álmodom, amelyek annyira megváltoztak, hogy nem találom bennük az utamat, reggel, ha a hálósobám ablakából látom, hogy a távoli araucariák sziluettje úgy eregeti fel a napot, mint egy fényes léggömböt; dél, amikor a legelőn álló platán árnyéka olyan kicsi, hogy négy birkám éppen elfér benne, este, amikor feljönnek a csillagok és a műholdak, éjjel, ha fényesen zuhannak a meteorok, távoli káoszok öngyilkos kis töredékei.

Ha birkáimról szólok, büszkén megállok. Egy beteljesült élettervet jelentenek. Ezt a tervet nem görög bölcsnek köszönhetem, hanem egy bölcs magyarnak, akivel Rómában a háború után vetett össze a véletlen. Ott mesélt életéről s terveiről egy Forum feletti toronyban: a francia hadseregben szolgált, német hadifogságból a harmadik szökési kísérlet Magyarországra vitte. Mint internált francia ült a Balaton partján, egy ideig egy grófnál volt inas, mert a méltóságos úr jobban bízott a francia személyzetben. A legnehezebb volt azt játszani, hogy nem ért magyarul. Végül átsétált Romániába, és innen került Olaszországba. - A tervei? - kérdeztem. - Vissza, haza, azaz Toulouse mellé. Ott vannak a barátaim, les copains. Összeszedek egy kis pénzt; veszek egy darab földet, et je laisse pisser les moutons! - Néha úgy érzem, megloptam hős barátomat, elloptam tőle a boldogság titkát. Az vigasztal, hogy talán többre vitte nálam, hogy az ő birkái nem férnek el egy fiatal fa déli árnyékában.

Akkor vettem észre, hogy nincs óráim, amikor egy szép nap megjelent két fiatalember azzal, hogy órát árulnak. Kiváló, olcsó karkötőórát.

A második mondat után már tudtam, hogy olaszok, a harmadik után, hogy rómaiak. Tizenöt évig róttam Rómát, aludtam hidai alatt s tetőin, gyökeret vertem könyvtáraiban, s számocát szedtem temetője sírjain. Száz forrás közül megismerném a Fontana di Trevi vizét, száz szél közül azt a hűvös lehetet, amely nyáron is fúj az ősrégi palazzók kapualjából.

- Csempészek vagytok? - kérdeztem.

Az ismerős hanglejtésre feloldódott bennük minden bizalmatlanság. - Róma! Róma! - kiáltották, valahogy úgy, mint assisi Szent Ferenc és társai, amikor messziről megpillantották a Szent Várost.

- Persze hogy csempészünk. Aki itt meg akar élni, az csempészni megy!

Leültünk, beszélgettünk.

- Európában már nincs hely - mondják. - Az emberek gyalog is, autón is egymásba ütköznek. Ha nem egymásba, akkor valami törvénybe, rendeletbe, tilalomba, előírásba. „Ami nem tilos, azt muszáj” - hallottam Svájcban. Itt még azt is szabad, ami tilos. Tíz contóért vesszük az órákat Uruguayban, huszonötért áruljuk őket itt. Magának tízért adjuk!

Olyan méltósággal, olyan nemes gesztussal nyújtja az órát, mintha engem, nadrágos barbárt, római polgárjoggal tüntetne ki. Liviusra gondolok, a csaták előtti, csaták utáni szónoklatokra, így szeretném elmondani a mondókámat:

- Mit tegyek, ó, új, de jóságos barátaim, Róma polgárai, egy időt mérő műszerrel? Az idő a végtelenből a végtelenbe folyik, minden halandó mindennap megkapja a reá eső részt. Az időt nem érdemes huszonnegyedrét, hatvanadrét vágni, könnyebb fénnel, árnyékkal mérni, meddig tartott az ebéd utáni pihenés. Ha földem sziget volna, úszó sziget, s meg kellene határoznom, mennyire van Mauritius kék szigete - vagy nem a sziget kék, hanem félkrajcáros bélyege? - feltétlenül szükségem volna egy időmérő eszközre. De lám, hajómat nem viszik tengerre új áramlatok, árbocomat nem fenyegeti töréssel a forró Africus! Ez az oka annak, hogy nem mérni kívánom az időt, hanem eltölteni, mindaddig, amíg Lakheszisznek még van fonnivalója.

Egyszerűbb, ha így mondom: a karkötőóra az utolsó szeme a rabláncnak, amely a többi rabszolgához fűz. Az indio boldog volt, mert nem ismerte se az órát, se a kereket. A kerék az ördög találmánya.

- Az ördögé?

- Azt hiszem. Az ördög nem azt tanácsolta Ádámnak, hogy almát egyék. Az ördög kihúzta a zsebkését, úgy vágta az almát, hogy megmutatta Ádámnak, mi a kerék... Vége volt a paradicsomnak.

Csempészeim kissé hitetlenül néztek rám, az ő katekizmusukban máshogy állhatott, de azt látták, hogy nem veszek órát. Ha talán volt is reményük, elszállt zárszómmal: úgyszincs értelme az időmérésnek, ha akármelyik kormányon levő tábornok elhatározhatja, hogy mátol fogva tizenegykor van dél!

Dél-amerikai kadettek általában Napóleon-komplexusban szenvednek. Mire tábornok lesz belőlük, már azt hiszik, ők forgatják a bolygórendszert, ha nem a tejutat.

Kegyetlen műszer az óra! Kis acélrugója kegyetlenül rombolja az egyéni ritmusokat. Hogy is értené a buta fémszerkezet (még csak nem is gondolkodó gép), hogy minden élőlény saját életének mércéjével mér! Hogy a kisfiúnak egy óra hosszabb, mint vén tanítómesterének! S hogy még a fizikusok is csak azt az időt mérik, amely előfeltétele annak, hogy egyenleteik helyesek legyenek!

Az óra annak a kalapácsnak a származéka, amely a gályaraboknak verte a taktust. Kalapáccsal kell szétzúzni. Csak ott van szabadság, ahol nincs óra. Nemcsak a rabhajtó inga hiányzik: a rablánc is! Korunk rablánc drótból van. Biztosabban köti a rabot, mint ama régimódi a golyóbissal. Sürgöny- és telefondrót-hálóban evickél, a fogoly emberiség. A drót parancsot továbbít, vész hírral fenyeget, lármát hoz. Zeus, az Istenek Atyja, a villanyerővel csak ritka, pillanatokig tartó zörejt okozott. Az ördög - ördögi módon épp akkor, amikor az emberek úgyis olyan közel kerültek egymáshoz, hogy már köhögni is hallják egymást - megmutatta, hogy lehet dróttal és villannyal megszakítás nélkül lármát okozni. És álnokul rávette áldozatait, hogy szögletes betonbarlangjaikat váratlanul megszólaló csengető és berregő berendezésekkel lakhatatlanná tegyék. Amerikában már fegyencnek kell lenni ahhoz, hogy az ember azzal a jó érzéssel olvasson, aludjon, éljen, hogy közben nem zavarja meg fémre csapó fém.

Vannak boldog lelakisegények, akiknek még megszakítani való gondolatuk sincs, de kevesen vannak. (Ezek azok, akik már itt megtalálták a mennyek országát.) Azok, akikben dereng valami gondolat vagy álom, végül csak borzadva figyelik, mikor tör be a csengő, melyik takatustnál fog megszakadni a szonáta, mikor kell letenni a leveseskanalat, átkapcsolni a gondolatmenetet egy másikra.

Jó helyen vagyok: nincs csengőm! Még az a csengőm sincs meg, amely balhírek hozója, lerombolja a családi vár falait, korunk egyik förtelmes betegségének okozója: az ajtón fenyegető csengő! Úgy emlékszem, Pásztor Árpádnál olvastam először ennek a betegségnek a nevét: csengőfrász.

Az óra, drót, csengő nélküli örökzöld világban egyenruhák sincsenek. Aki rongyban jár, saját rongyaiban jár. Aki nem ír, összehasonlíthatatlanul biztosabban él, mint az, akit az állam megtanított arra, hogy űrlapokat töltsön ki, és kérvény alá firkantsa nevét. Itt ma száz éve csak erdő volt. Az ember volt a rengeteg legritkább lakója. A kőbalta volt az ember leghatalmasabb műszere, fegyvere. Kő nyílhegyek szólnak már csak arról, hogy valaki gondolkodott, tanult, tervezett is. Földnek, fának, felhőnek, forrásnak száz év nem túl sok idő. Még csend van. Aki itt szabadságról szól, még teheti.

Aki azzal dicsekszik, mi mindene van, milyen jó helyre került, tartozik hallgatóinak elmondani, hogy szerezte mennyországát. Hadd vegyek példát Napóleonnak - már nem tudom, melyik - tábornokáról, aki hasonló módon mutatta kincseit egy látogatójának. A látogató irigyen megjegyezte: szeretném, ha mindez az enyém volna! Mire a tábornok: megkaphatja! Legyen a magáé azon az áron, amelyért én szereztem. Álljon fel arra a dombra! Kivonultatok egy század gyalogost. Az én esetemben többen voltak. Fölállítom ötszáz lépésnyire. Maga egy félóraig szépen fel és alá sétál a dombon, miközben a katonák szüntelenül tüzelnek magára. Ha egy félóra múlva még élne, tessék, legyen az öné minden!

Hasonló alkut ajánlhatok: keríts a vállad köré egy régi lódenkabátot, indulj el pénz, ismerősök és papírok nélkül egy országba, amelynek nyelvét nem ismered. Vészelj át egy világháborút. Aztán indulj el újra, ezúttal kabát nélkül, s - szállj partra Paphlagóniában pénz nélkül, ismerősök nélkül és ibérül nem tudva. Ha ezek után tizenöt év múlva még élnél, tessék, átadom fából faragott kastélyomat, a tizenhat holdat, az őserdőt, rajta a magam ültette szőlőt, mindent.

Ha valaki sikereiről szól, kínjait írja le, rendszerint hozzáteszi, mennyi izzadságba került a vagyona. Régebben az örökké irigy isteneket illet megengesztelni; újabban a nem kevésbé irigy halandóktól kell félnie annak, akinek egy második karéj kenyere is van: lehetne valaki a közelben, aki ezt önmagának vagy felebarátjának követeli.

Akinek van valamije, félti. Félti a rablótól, aki zsákmányt, az államtól, aki adót keres. Félt Istentől és a szomszédától, aki zöldebbnek nézi az ő fűvét a sajátjánál. Még nem volt az a dollár-milliomos, aki, ha megkérdezték, nem kemény munkájának tulajdonította volna vagyonát.

A csendet, forrásvizet, a ma született aranybárány felhőket nem viheti el az adó, jogaim nem szorulnak védelemre, az igazat vallhatom: szerencsém volt.

A sikerben mindig van egy adag munka, egy adag szellem és gondolat, egy adag szerencse. Minél cudarabb a világ, minél zűrösebb az évszázad, annál fontosabb a szerencse. Káoszban élünk. A káoszban a szerencse a fontos. Napóleon - akit immár harmadszor idézek - mindig megkérdezte, mielőtt fontos állást bízott valakire: „Szerencsés ember?” - Ilyen tábornokokat keresett.

A regényekben a játékos veszteni szokott. Ki merné ábrázolni azt a csendes, gazdag öregurat, aki roppant vagyonát buzgó huszonegyezéssel kereste? De amikor engem Bécsbe adtak, mert az a legenda, hogy a német nyelv a műveltség és a jólét előfeltétele, túlélte még a pofaszakállas királyt is - sokszor elmentem a „Pereces fiú”-hoz címzett ház és vendéglő előtt. És ennek a háznak a történetére gondolok, ha a sajátomat nézem...

Az a bizonyos „Brezelbua”,³² a perecesfiú szegény, nyomorult, árva gyerek volt. Ott aludt az akkor még más nevű vendéglőben, egy kuckóban. Reggel kisöpörte a vendéglőt, napközben perecet árult, a vendégek ide-oda szalasztották filléres borravalóért, rendszerint a kislutri vagy a zsokéklub közeli helyiségébe. Egyszer ott fűlt a vendéglőben, amikor egy kiszolgált, részeg zsoké a barátjának a vasárnapi derby esélyeit magyarázta. „Tegyel a Brezelbuára! Csoda egy paripa!” - Brezelbua? - A ló neve perecesfiú, én is pereces vagyok! A ló nekem fog szaladni, gazdaggá tesz! - S már szaladt is az ágya alatt volt a skatulya, amelyben már egy éve gyűjtötte a borravalót. Volt vagy száz koronája. Feltett mindent a pereces pacira. Igazában úgy állt a dolog, hogy Brezelbuánál pechesebb gebe még nem szaladt a bécsi turfon. Az a részeg fráter jól tudta, de be akarta ugratni barátját öt húszas erejéig.

Vasárnap Brezelbua három hosszal megnyerte a derbyt. Csak ketten tettek rá: a beugratott és a kisfiú. Ezerszeres pénzt kaptak.

Híres eset lett belőle: a fiú még kiskorú volt, nem akarták kifizetni a nyereményét. Kisült, hogy gyámja sincs. Az újsághírektől még a hatóságok is meghatódtak, megvehette a házat, a vendéglőt, végül milliomos lett azokban a boldog időkben, amikor a rántott csirke még a kétfejű sasnál is fontosabb madár volt.

Talán ő is azt ajánlotta barátainak, irigyeinek, tegyék fel utolsó garasukat egy lóra.

Az a világ, amelyben egy ló vagy egy makk hetes voltak Fortuna istenasszony kellékei, alapjában véve még logikus világ volt. A történelem ismerői talán már sejtették, hogy a rend rövid lejárátú lesz... Már előfordult, hogy egy római imperátor a lovát tétette meg konzulnak... jöhetett még idő, amikor ló vagy számár lesz diktátor, és intézi az emberek sorsát.

Jött is.

Már élni is kockázatos szerencsejáték lett. A szabályokra nem adott senki. A kivételek néha átvészelték a förtelmeket. Kivételek vagy szerencsések. A pokolban a kivétel a szerencsés.

A szerencse eszközei primitívek voltak. Életemet voltaképpen egy hiányzó Mussolini-fényképnek, birtokomat egy amerikai kiadó nyakkendőjének köszönhetem.

Amikor az események megtörténnek - ez jellemző a káoszra -, nem ismerhetjük fel fontosságukat. A háború elején hadseregek és flották vonultak fel, de a történelmet az a négy-öt fizikus befolyásolta igazán, aki akkor képleteket írt a noteszébe vagy egy irkalapra. Az összeütköző csillagködök, robbanó napok világmindenségében nincs rend, nincs terv - hogy szabály lesz-e az emberből vagy kivétel, az is apró tárgyaktól függ. Még a biblia mindentudó szerzői is úgy tudják, hogy Isten kiváló tervei az emberiséggel elcsúsztak az almaügyön. Lehet, hogy az egész világ sorsát a tárgyak intézik.

Az említett Mussolini-fénykép a Magy. Kir. Követségen, pontosabban a római, még pontosabban a quirinali követségen hiányzott. (A vatikánin is hiányzott, de az természetes volt. A szentszéki követség más valóságban lebegett.) A Magy. Kir. Követség egy villában székelt. Egykor - a káoszban ilyesmi is előfordul - egy jónevű társaság rossz hírű háza volt.³³ Bíbornokok neveit suttozták, akik a kegyelmes urak előtt lépték át a küszöböt. Elöttem ismeretlen véletlenek s a háború szele különös embereket sodortak ide, hogy az ország képét viseljék. Ott volt Nagy tanácsos úr, a máltai hölgyek legfőbb védnöke... Nem a máltai lovagrend tagjainak hites nejeit, hanem azokat a messziről, talán a Mester utca végéről ideszakadt hölgyeket, akik

³² Brezelbub bécsi dialektusban.

³³ A máltai lovagoké.

mindig három hónapot töltöttek Málta szigetén mint turisták, s aztán három hónapig Rómában pihentek. Nem is voltak kevesen... osztrák táncosnőket is felvett ez a máltai rend... De néha nem pihentek három hónapig, és meggyült a bajuk az olasz rendőrséggel. Ilyenkor Nagy tanácsos úr közbelépett egy note verbale - szóbeli jegyzék - erejéig, hogy a haza hírnevén csorba ne essék. A hölgyek hálás természetűek voltak. Ott volt vitéz Sommer-Szász tanácsos úr. Az ő véletlene az volt, hogy ugyanazon a hajón ült, amely Horthy ellentengernagyot az otrantói szoros felé vitte. Egy kis olasz cirkáló is arrafelé kémlelte a láthatárt. Óvatosan lövöldöztek egymásra, s aztán hazamentek. Nagyobb baj nem történt. Az olasz kapitány nem sejtette, hogy Sommerből Szászt, harmadkormányosból vitézt, s Pola régi lakosából római tanácsost lő. Azt a vak véletlent, amely Kovács ezredes katonai attaséjára lőtte, nem ismerem. Nagyon vak lehetett. Ő volt az, aki hitt Mussolini hatalmában. Ő volt az, aki nem tudta, hogy a hadihajók páncélja ezüstpapírból, a bombázógépek váza fából, az olasz tank pedig plébából van. Talán ő volt az egyedüli ember Rómában, aki végignézte a katonai felvonulásokat, és nem vette észre, hogy mindig ugyanaz a húsztank vonul végig a Vezér előtt, csak megkerüli a Colosseumot, ahol a katonák más színű sapkát és más színű zászlót kapnak.

A követségi személyzet tagja volt Pompeio is, született római és olasz állampolgár, akit még Ferenc József külügyminisztere szerződtetett. Amikor a császári és királyi külképviselet tulajdonát felosztották, Pompeiót a magyarok kapták meg. Azóta telefonkezelő lett; telefonon már osztrákkul, magyarul és franciául is értett. Volt egy portás is, de az ő véletlene még nem jött meg. Később érkezett, amikor egy Liberator-raj repült át Róma egén. A portás véletlenül a kertből nézte lassú, méltóságteljes röptüket. Egy, egyetlenegy bomba véletlenül leesett. Másnap egyenruhájának egy ezüstgombját hozta át valaki a szomszéd kertből. Más nyomát nem lették. Az irodában volt még egy Horváth nevű alkalmazott. Róla semmit sem hallottam...

Ezek az emberek viselték... kinek is?... a képét. Magyarországot? Igen, a diplomácia valóságában. Ott voltak a „H” betű, Hongrie alatt. De ez csak egy a sok lehetséges felfogásból. A követség az államot, a nemzetet, a hazát is képviselte.

Ezek a fogalmak nem fedik egymást teljesen, sőt. Az állam adót vet ki, és polgárait esetleg meggyilkolja. Formája változik, bár mindenkor öröknek mondja magát. Sokan élnek belőle, senki sem szereti. A nemzetre büszkék vagyunk, lelkesen dolgozunk érte, adunk neki. Hazánkért szívesen halunk meg, mert anyánk, mert keblére ölel, éltet. Ha a haza hí, akkor talpra...

Hogy a fent felsorolt urak (a követ úr öexcellenciája cilinderesen már oly magasan lengett a többiek felett, hogy nem is látszott) a nemzetet képviselték volna, azt aligha merné valaki állítani. A követség az év háromszázhatvanhárom napján az államot képviselte.

Aki beült a várószobába, várhatta az Állam hangját. Közben esetleg tájékozódhatott az Állam feladatáról, hatalmáról és módszereiről. Szép, színes XVII. vagy XVIII. századbeli rézkarcok függtek a várószobában és a lépcsőházban. Esztergom városa. Az előtérben karóba húzottak és egy elítélt, aki a karóba húzás előtt még a feszületet csókolja. Győr városa. Bal felől akasztanak, jobbra fejeznek. Az irodából ajtónyitáskor az Állam hangja hallatszott:

- Hozza be nagyszülei keresztlevelét!
- Ne mászkáljon külföldön!
- Igazolja megfelelő módon, hogy apja nem volt szabadkőműves!
- Maga nem magyar, maga csak magyarul beszél!
- Fogja be a száját, mert átadom az olasz rendőrségnek!

De volt az évnek két másik napja is: március 25. és augusztus 20. Akkor a követség fiókba rakta pecsétjeit, kitűzte a nemzetiszínű lobogót, és kitárta kapuit. Akkor a haza volt.

A haza szeretettel és szendviccsel várta földönfutó, éhes fiait. A nagy szalon falairól osztrák főhercegek mosolyogtak a gyülekezetre. A március tiszteletére sem cserélhették fel vörös-fehér-vörös szalagjukat nemzetiszínűre. Az osztrákok 1919-ben nemcsak Pompeióról mondtak le - köztársaságuk lemondott a hercegekről, főhercegekről, az aranygyapjas rend fehér egyenruhás arisztokratáiról. Míg Mussolini bevonult régi palotájukba, a hajléktalan festmények átvonultak a Szentkorona Birodalmába. Piros-fehér-zöld pántlikás Habsburgok híján örömmel fogadták őket.

„A nép nem az én esetem” - mondja az Olympia hercegasszonya.³⁴ Ilyesmit mondtak volna kékvérű rokonai a követség falán is, pláne ha látják, milyen mohón rohan a csürhe a szendvicsses asztal felé...

Háború volt. Éhség volt. A menekült, az idegen olyan nyomorúságban élt, amelybe a bennszülött még börtön után sem jutott. Az Állam napjain a rongyosok a kapucinusok mosogatóvizét várták pléhcsajkával. A Haza napján - a valóságokat csillagközi űrök választják el egymástól - herendi porcelánból itták a kávé, a Haza hangja biztatta őket:

- Parancsoljanak a pogácsából is!

- Még egy barackot?

A tanácsosék feketében voltak, egy fiatal Ipszilon díszmagyarban. 1942-t írtunk.

Egy sarokban, egy asztalon, virág közt két fénykép állt: Viktor Emmánuel olasz király és abesszín császár öfelseje és vitéz nagybányai Horthy Miklós, az otrantói hős. Nem mosolyogtak főhercegien. Valami egyforma savanyú méltóság ült az abesszín császár és a lovas tengernagy képén.

Az asztal mellett állt Horváth úr. Valaki hozzálépett:

- Mondja, Horváth úr, miért nem tették ki Mussolini fényképét is? - Horváth úr mozdulatlan arccal válaszolt:

- Ez nem cirkusz, kéremalásson, a Magyar Királyi Követségen vagyunk, kéremalásson!

Egy lépésnyire álltam. Megértettem, hogy megtaláltam, akit Diogenész lámpájával hiába keresett az athéni piacon: az embert.

Passzusom - reménytelen, érvénytelen passzusom - ügyét nem az állam intézte el, nem a haza, nem a külképviselet, hanem Horváth úr. Tőle kaptam azt a papirost, amely Dante nyelven igazolta, hogy útlevelém „meghosszabbítás végett” a követségen van.

- Ha az olaszok elhiszik, jó. Ha engem kérdeznek, azt kell mondanom, hogy hamisítvány. Használja egészséggel.

Az olaszok elhitték. Kenyérjegyet is kaptam. Az olasz humanizmus legszebb gyümölcse az volt, hogy mindent elhittek, amit nem a propagandaminisztérium mondott.

A világtörténelem színpadán mozgó királyok, hercegek és statiszták a nagy változások után semmiben sem különböznek a színpadok lesminkelt királyaitól, akik előadás után a kiskocsmában eszik a sajtos kenyeret. Mussolini képe minden asztalról lekerült, Olaszország sem volt többé cirkusz, az emkir követségről eltűntek a káundká ereklék, egy jobb ízlésű ügyvivő

³⁴ Molnár Ferenc „Olympia” c. darabjának egyik szereplője.

megérkezése első napján leakasztotta a karóba húzottakat és a felakasztottakat, csak Pompeo trónolt tovább a telefonközpontban. Horváth úr is eltűnt.

Faházamból úgy gondolok rá, mint hálás beteg az életmentő orvosra. Papírjaim súlyos betegek voltak. Akkoriban sokan haltak bele beteg papírjaikba. Merész műtete meggyógyította őket. Eljárásához kellett annyi bátorság, mint kihozni egy béna beteget az égő házból.

Nem tudom, mit lett Horváth úrból, él-e még. Csak azt tudom, mit képviselt Róma falai előtt a városon kívüli, a területen kívüli házban: az emberséget. Hálám halálomig fog élni.

Ha Mussolininek, a „homárszemű szörny”-nek hiányzó fényképe volt a véletlen életmentő műszere, Mr. Macrae nyakkendőtüje ajándékozott meg, mecénási jósággal, csendes kis birtokommal.

Szép tű. Négy kis gyémántja, négy kis gyöngye ott csillogtak előttem a New York-i klub vendéglőjében, ahová latinra fordított Mici-Mackóm kiadója villásreggelire hívott. (Elfogadhatja meghívásomat - mondta kedvesen. - Kétszázezer dollárt kerestem a könyvén.) A klub ebédlőjét hasonló angol berendezésekről mintázták. Ami a hangulatot illeti, mindenki, aki itt szúrt a beafsteakébe, valódi lordnak érezhette magát, csak a pincérek fekete képe mutatta, hogy a vendégek vére sem kék.

Mr. Macrae, skót őseire hivatkozva, teát rendelt kávé helyett, s tűjére mutatva, megkérdezett:

- Tetszik?

- Nagyon szép - mondtam (ha ugyan „szép”-nek fordíthatóm a „nice”-t, ami a csecsétől az elragadóig a tetszés minden árnyalatát kifejezi.)

Ez elég volt Mr. Macraenak, hogy elmondja a jóságos véletlen eszközének történetét.

Mr. Macrae családja a polgárháború idején egy tábornokot adott az Egyesült Államoknak. Ez volt az a háború, amelyben csak amerikaiak győzhettek. Mindkét oldalon hősök harcoltak. A csaták képein tilos halottakat, sebesülteket ábrázolni. Semmi kétség, hogy kiadóm őse nemes elvekért harcolt. Délért vagy Északért? Mindegy. Fontos, hogy a család nem gőzhajón érkezett, mint a kései plebejusok.

Kiadóm atyja, dacára a tábornoki dicsfénynek - a véletlenek értelmetlen játéka folytán -, csak két elemet végzett, s csak egy vágya volt: kocsis akart lenni a lóvasútnál. Manhattan csúcsától egész odáig ment a lóvasút, ahol ma a 42. utca szeli keresztül a félszigetet. A kocsisok egyenruhája is nagyon szép volt. Tábornokok sarjának tetszik az ilyesmi.

De - hogy a hasonlatnál maradjunk - alulról kell kezdeni. A New York-i lóvasútnál az istállóban, az almozásnál kezdődött a karrier. Amikor Európában az aranygyapjas főhercegek még franciául társalogtak aulikus főurainkkal, Macrae senior New Yorkban lovakat csutakolt. Régen lehetett... de a jelenünkbe bejátszó történetek néha igen régen kezdődtek.

Valami véletlen összehozta a fiatalembert egy pappal. A pap úgy vélte, több is lehetne belőle, mint a Broadway büszke kocsisa. Beajánlotta Mr. Dutton kiadóhoz kifutófiúnak.

Aki pincér lesz, könnyen elissza eszét. Aki könyvekkel futkos, néha rákap az olvasásra. Macrae senior addig olvasott, amíg észrevette, hogy nem ért meg semmit. Akkor beült egy esti iskolába, és tanulni kezdett. Összeszedte magát, tanult, dolgozott.

Nemsokára ő parancsolt a többi kifutófiúnak.

Kiadóm meséjének e pontján már sejtettem a folytatást. Alger Horatio amerikai író már annyiszor megírta, hogy lesz a kis cipőtisztítóból egy óriási patkószeggyár vezérigazgatója, hogy a részleteket könnyű betenni a sémába. (Ez olyan törvényszerűen játszódik le, mint az,

hogyan lesz a vezérigazgató titkárnőjéből törvényes hitvese.) Macrae senior kitanulta a könyv-
vitelt is. Utazott a cégnek. Vezette az eladást. Megtanulta, hogy köt az ember szerződést az
írókkal. S mikor Mr. Dutton, a fáradt agglegény elhatározta, hogy visszavonul, előnyös
feltételekkel átadta üzletét hű csatlósának. Mr. Macrae senior beült a vezéri székbe.

Alger Horatio regénye ezzel befejeződött volna. De az élet (- jaj -) folytatásos regény. S a
nagy sikerű könyvipari szakértő pályája folyamán nem ért rá annyit tanulni, hogy egy könyvet
megítélhessen.

Egyszer egy alázatos fiatalember jelentkezett:

- Írtam egy könyvet. Azt hiszem, nagyon érdekes. Macrae belelapozott.

- Igen... Nem mondom... De nem nekünk való. A fiatalember búsan nézett.

- Adok magának egy pár sort. Menjen D. kollégámhoz. Neki talán tetszeni fog. - A fiatalember
megköszönte a jó tanácsot és ment. D.-nek tetszett, kiadta. A „Zendai fogoly” volt; százezer
példányig vitte, még mielőtt színdarab, majd film lett belőle.

D. hálás ember volt. Megértette, hogy a Véletlen a kocsis helyett kiadóvá lett Macraet
használta jóságos eszközként. Felment hozzá, megköszönte:

- A legjobb üzletem volt. Hálám jeléül hoztam valamit. - És átnyújtotta a tüt.

- Tűzze a nyakkendőjébe - tanácsolta. - Ha kéziratot mutatnak, csak érintse meg mutatóujjá-
val. Szerencsét fog hozni. (Macrae, junior, ott a klubban mutatóujjával egy kicsit megdör-
zsölte a gyöngyöket.)

Alger regényei sohasem jutottak odáig... de a mesékben és a valóság hű leírásában mindig
odaér az ember, hogy „amikor hősünk halálos ágyán feküdt...”.

Amikor Macrae senior eljutott idáig, magához hívta egyetlen fiát, Macrae juniort, hogy
néhány rövid mondatban összefoglalja élete tanulságait:

- Fiam, kiadó leszel. Tudd meg, hogy nincs olyan kiadó vagy cigányasszony, aki képes lenne
megjósolni, miből lesz siker. Ne is fáradj ilyesmivel. Nem érdemes előzőleg elolvasni semmit.
Ezért fizeted a lektort. Utólag se olvass. Ezt a kritikusok elvégzik ingyen. Tűzd a nyak-
kendődbe ezt a tüt, s remélj. Elég, ha megérinted a mutatóujjaddal...

Ifjabb Macrae nemsokára az elnöki szék magas támlájára támaszkodva intézte a cég ügyeit.

Egy szép nap egyik ügynöke új könyvet ajánlott: egy svéd orvos emlékiratait. „Szörnyűeket
füllent” - mondta. - De az irodalom az a játék, amelyben a szabály megengedi a csalást. Ha
életet nem is, de életrajzot mindenki szabadon választhat.

Az ifjú kiadó óvatosan a türe helyezte mutatóujját. Valami különös bizsergést, csiklandozást
érezett.

- Elfogadom - mondta.

Kiadta Axel Munthe „San Michele regényé”-t. Több százezer példány kelt el, nagyobb irodát
vett, magasabb támlájú széket. Ott ült és várt, amíg új írók ajánlottak neki.

- Szicíliai tanár írta. Egy kecskeszakállas, fura nevű alak. Novellák, színdarabok. Bolond
pasas, de az irodalom az a játék, amelyben a bolondnak is igaza van... Az irodalom az élet
tükre.

A mutatóujj a nagy gyöngyön tisztán érezte az erős bizsergést.

- Hogy hívják a pasast?

- Valami Pirandello. Giacomo Pirandello. Ha nem Niccolo...

Pirandello rövidesen Nobel-díjat kapott, és Macrae átköltözött Manhattan legszebb útjára, a Park Avenue-re. Vezéri székét - a magas támlást - csak akkor hagyta el, ha „könyvkereső útra” indult. Rendszerint a francia Riviérán. Hawaiiiban, a Karib-tenger szigetein kereste a fordítani való munkákat, de egyszer Londonba is eljutott. Ott feküdt - véletlenül ott feküdt - latin Mici-Mackóm kézírata egy kiadónál, aki még nem volt biztos benne, érdemes lesz-e kiadni. Ha irodalomról van szó, szabad füllenteni, bolondnak is szabad lenni... de hülyének nem szabad lenni, és latin gyermekkönyvet kiadni...

Macrae biztos mozdulattal a gyöngyökre helyezte mutatóujját.

Tisztán érezte a bizsergést. Pirandellónál ugyan erősebben bizsergett, de mégis...

- Kétezeröttszáz példányt megkockáztathatok - mondta Macrae.

Nem tudom, hol voltam, mit műveltem a bizsergés döntő pillanatában. Valószínűleg abban a tévhitben éltem, hogy sikerem, sorsom a munkámtól, tudásomtól, talán a szorgalmamtól függ... Az iskolában ilyen babonákat vernek az ember fejébe. Nem gondolhattam, semmilyen logikus gondolatmenet sem vezetett volna rá, hogy négy távoli gyöngytől függ a jövőm.

Százezer példánynál Mr. Macrae átköltözött a Park Avenue és a Union Square sarkára, ahol is megvette egy acél- és üvegtorony három emeletét. Én pedig annak a kisfiúnak a jó érzésével, aki feltett egy skatulyányi borraivalót a Perecesfiúra, beköltözhettem a papflagon dombvidék legszebb fakastélyába: a sajátomba.

Ezért mondhatom - még mielőtt elmondanám, mit teszek reggeltől estig -, hogy nagyon jó helyre kerültem.

Ha Alger Horatio írta volna meg történetemet, ezen a ponton nyugodtan lecsapta volna tintatartója fedelét. Hősei boldogságát nem kockáztathatta meg kétszer.

II. FEJEZET

A Sors és az elfelejtett tárgyak. - Nincs rend! - Szent Péterre bízott időjárás. - A jégcsapokat külföldre vitték. - Felébred a honvág. - Mit reggelizik Péter? - Mikor kenyér - a kenyér? - A növény nem tanul idegen nyelven. - A különvilágok. - Hangyavadászat. - A mindennapi gomba. - „Harcolt a páfránnyal, amíg élt.” - Csataterem: a kert.

Talán túlzásnak tűnt, hogy azt mondtam, a káoszban a tárgyak uralkodnak. A történelemórán vezető emberekről volt szó, a gondolatok - ha nem is éppen a gondolkozók - diktatúrájáról. De amint a görög istenek felett ott állt a Sors, úgy intézik a tárgyak, sőt az elfelejtett tárgyak még a vezérek sorsát is. Tanúm rá Churchill, egyike a kevés, magas állásba jutott írástudónak. Mesteri esszét írt arról, milyen volna az életünk, ha kétszer élhetnénk. Egyáltalán nem volna se jobb, se más - mondja. Visszatérnénk a kis hibák előtti állapotba, és az új helyzetekben újabb hibákat követnénk el. Sőt: olyan hibákat javítanánk ki, amelyeknek későbbi sikereinket köszönhetjük. Az életéből ad példát: tudósító volt a búr háborúban, de tetszett neki a játék, katonáskodott is, legalábbis hatalmas revolverrel sétált, és írta tapasztalatait: hogy a piros egyenruha nem praktikus, mert jó célpont (- ó, huszáraink! -), vagy hogy a marhalegelőket bekerítő szögesdrót hadseregeket is feltarthat. Egyszer páncélvonaton utazott. Azaz utazgatott

volna, ha a búrok nem jöttek volna rá, hogy a síneket fel lehet robbantani. A páncélvonat kettészakadt. A mozdony még egy darabig gurult előre. Ebből ugrott ki az ifjú Churchill. De előbb lecsatolta nehéz revolverét. Csak azt akarta megnézni, hogy mi történt a hátulsó vagonokkal.

Nem jutott odáig. Egy búr tiszt ugrott ki a bokorból. Nekiszegezte fegyverét. Churchill fogoly volt. Nemsokára ült és elmélkedhetett.

Elsősorban azt sajnálta, hogy nem forgathatta vissza az eseményeket addig a pontig, amíg kiugrott a mozdonyból. Magával vitte volna revolverét. Lelőtte volna a tisztet. Szabad ember lett volna... Mélyen bánta meggondolatlanságát.

Nemsokára megszökött, eljutott Mozambique-ba, a portugál gyarmatra. Leírta szökése történetét, egy csapásra híres ember lett Angliában, rövidre rá képviselő, államtitkár... egyenesben volt.

Újra átgondolta a történeteket: megértette, hogy elfelejtett revolverének köszönheti karrierjét. Sőt az a tiszt, aki elfogta, Smuts volt, Dél-Afrika későbbi angolbarát miniszterelnöke! Neki köszönhető, hogy Dél-Afrika az első világháborúban Anglia oldalán harcolt, hogy a búrok nem lázadtak fel, amikor minden angol katonára szükség volt a Somme partján! Ha Churchill akkor lelőtte volna, amikor még csak tiszt volt, a németek esetleg mégis áttörtek volna Párizs felé.

Churchill ezt a húszas években írta, mi folytathatjuk: ha az oldalán lett volna a fegyver, nem esett volna fogságba, nem szökött volna meg, a híre nem vitte volna fel az Admiralitás Első Lordjáig. Nem maradt volna meg Anglia lelkiismeretének, amikor Lloyd George és a windsori herceg alázatosan tisztelegtek Hitler előtt, s Chamberlain azt kérdezte kíséretétől: „Mit gondoltok, tetszettem a Führernek?” Dunquerque után nyugaton már csak az ő csökönyös koponyája állt a német páncélosok útjában.

Vagyis: ha harminc-egynéhány évvel ezelőtt revolverével szállt volna ki a mozdonyból, mindnyájunk sorsa megváltozott volna, talán már nem is volna sorsunk.

Ha a tárgyak - még az elfelejtett vagy hiányzó tárgyak is - intézik a világ sorsát, nem csoda, hogy káoszban élünk. A tárgyak, a revolverek, a nyakkendőtükök nem felelősek tetteikért, s nem láthatnak előre semmit.

Könnyebb az élet, ha tudomásul vesszük, hogy nincs rend. Ha olyan világban élünk, amelyben egész tejutak csapnak össze, vagy robbannak fel, semmi jogunk felháborodni apró rendellenességeken: ha a nap a tejútnak olyan ködös részén úszik át, hogy százezer évig tart a jégkorszak, vagy ha egy örült kárpitossegéd lemészároltat egypár millió embert. Semmi ok szemrehányásra, sem reményre.

Ha a tárgyak döntenek, ha hibáinkat még másodszorra sem tudjuk kijavítani, még egy napra sem érdemes előre tervezni. Csak várni lehet - várni, milyen lesz az idő, mit tesznek a levélnyíró hangyák, milyen betegek fognak megjelenni, és miért nem fognak fizetni. Ha a világban rend volna, sohasem csodálkoznánk. Így reggel csak egyet tudok: napközben egynéhányszor biztosan csodálkozni fogok.

Régi társasjáték az emberiséget két részre osztani. Az érdekessége, hány lehetősége van: feketékre s fehérekre, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra - vagy jövőjük alapján: mennyországra és pokolra ítéltettek. Akik a testet nézik, osztgatják schizothym Don Quijotékra, cyklothym Sancho Panzákra, akik a lelkekkel bíbelődnek, intro- és extrovertekre. Egyszerűbb az embereket szerencsésekre és pechesekre osztani. A rendbe szedő kategóriák sokasága már azt jelenti, hogy mindenki számtalanba tartozik, hogy egyik a másiktól

következik - aki fekete és kizsákmányolt, feltétlenül peches, de ettől még nyugodtan lehet extrovert - s hogy számtalan átmenet van, akik mint a legszigorúbb határt is átlépő hermafroditák, mindkét lehetőséget egy személyben valósítják meg. A sokhoz ajánlok még egyet. Az emberiséget két részre osztani: azokra, akiket reggel felkeltenek, és azokra, akik addig alszanak, amíg maguk ébrednek elhalványuló, szétfoszló álmaikból. A második csoport tagjai ritkulnak.

Ez lenne a haladás? Azt hiszem, az ébresztőórák diktatúrája tehet a fáradt, ideges emberek szenvedéseiről. A végig nem álmodott álmok lemérhetetlenek, nem tűnnek számot, statisztikát - de döntően fontosak lettek volna. Tőlük függ a lélek egyensúlya. Csak a kialudt ember ébred mosolyogva. A telefon a gondolatokat tépi szét, az ébresztőóra az álmokat.

Az új-kaledóniai vademberekről olvastam, hogy náluk halálos bűnnek tekintik az alvó ember ébresztését. Mondhatnám, mi vagyunk a sokkal vadabbak.

Jó helyre kerültem: addig alhatom, amíg a lassan erősödő napfényben az utolsó csillagokkal az utolsó álomvalóságokból szőtt világ képe elhalványul. A régi hangulatok, átcsoportosított emlékek csendesen térnek vissza napközi rejtekhelyükre. Jöhet az új emlékgyártó nap. Reggel van.

Az óráknak valahol száma van, a napoknak neve! Semmitmondó számok, semmitmondó nevek... Öt óra? Fél hat? Hétfő? Kedd? Huszadika? Hányadik év, micsoda után? Mi minden előtt? Nem az álmok a valótlanok: az álmok igazi szintiszta érzelmeket mutat; a jó álmok édesek, a rosszak nyomasztóak. A lázálom, az emberiség értelmetlen, tartalom nélküli lázálma, az óraszámok, évszámok lázálma.

Évmilliókat töltött az emberiség a földön, jégkorszakokat élt át, kitalálta a nyílhegyet, felfedezte a búzát és még a számokat is. De azt már nem láthatta előre - hisz káoszban élünk -, hogy számok fogják uralni kései unokáit, unokái napjait, óráit, hogy végül mindenki számol, számít, csak hogy abszolúte biztos dolgot mondjon olyasmiről, amiről senki sem tudja, hogy mi.

Elég tudni, hogy a pár száz vagy néhány ezer megmaradt naptól egy új kezdődött meg. A kakasok már közölték egymással a tényt. A levélíró hangyák már elejtették az állkapcsukkal vágott, pontosan alagútjukba illő levéldarabot. (Mint a kőművesek a téglát, az ötórás harangszóra - emlékezem. -) Völgyem úgy fekszik, hogy a felhők majdnem mindig a felkelő naptól röppennek ki, a lenyugvóba hullanak. Az is előfordul, hogy már este egy csoport fáradt, szárnyszegett felhő lefeküdt a völgybe aludni... Őket sem kelti holmi óramutató. Amíg fel nem kászálódnak, el nem szállnak, ködnek nézné őket az ember.

Milyen lesz az idő? Szippantom a levegőt, nézem, erősen vagy gyengén rázza-e a szél az eukaliptusz szardínia alakú leveleit. Reggel a szél is jól ki van aludva, s még a messzebb álló chilei fenyőtől is hoz egy fuvallatnyi karácsonyfáilatot.

Fontos kérdés! Az időt sem lehet úgy két részre osztani, mint az embereket: „jóra” és „rosszra”. Ezt a beosztást a szegény városiakok találták ki, mert nem vetnek és nem aratnak. A rossz az, amelyik esőköpenyt követel. Aki növényekkel él, annak lassan levél- és gyökérvélményei alakulnak. A jó idő az, amely a vetésnek kell. Ma az volna jó, ha a sok kis bukfencező felhő összefolyna egy szürke szakállú, búskomor felhőaggastyánná, aki a kukoricára ontaná minden könnyét.

Van itt a völgyben Jehovának egy tanúja - így nevezik magukat azok, akik saját fejükkel magyarázzák a Szentírást -, aki felvilágosított arról, miért nincs rend az idővel sem:

Az Úrjézuskrisztus Szentpéterre bízta az egész időügyet. De Szent Péter nem paraszt volt, hanem halász! Mit értett az az időhöz? A halász nem fél a szárazságtól. A tenger sohasem szárad ki. Ezért felejtí el néha, hogy esőről is illik gondoskodnia!

Valami baj lehetett azzal is, aki az évszakokat osztotta ki: ide örök tavaszt küldött, egypár fagyosszentet júliusban, egy-két izzasztó hetet karácsony idejére. Máshová küldte az őszt, az utolsó kristályig ellopta a havat, elkobozta az alkony felét, a zúzmarát, a jégcsapokat külföldre vitte, biztonságba.

Tudom, errefelé így van: a hatalmasok koboznak, a gyengék lopnak, a ravaszok máshová viszik a vagyonukat. Tudomásul vettem, de fáj. A honvágy fele időjáráskérdés. Annak, akit a banánfák mögé vetett a véletlen - akármilyen jó helyre vetette -, fáj, hogy négy évszokról hallott az iskolában, és csak egyet lát. Fáj, hogy a hóvirágok is igazságtalanul vannak elosztva.

Így - miután felébredtem - felébred hű kísérem, a honvágy.

Egy neuralgiás betegem állította egyszer, hogy mindig fájdalommentesen ébred. Csak egy perccel később ébrednek fájdalmai és folynak szét idegeiben.

A honvágyról többet írtak a költők, mint a lélekbúvárok. A honvágy betegek nem is igen járnak a lélekbúvárokhoz, nem hiszik, hogy meggyógyulnak, ha ízekre szedetik tudatukat s a tudat alatti alagsort. Pontosan tudják, mi fáj és miért, s azt is, hogy a baj okának ismerete csak annyira segít, mint a pestises betegnek, ha megmutatják neki a bacilus képét.

Titokzatos, álnok betegség. Mi is az a „hon”? Nem az állam, nem a nemzet. A haza? Talán japánul az: Nippon a Nap Hon, a napnak a hazája. De ha a kislányt cselédnek adják innen tíz kilométerre, s két hét múlva hazajön, mert nem bírta a távolságot, megölte volna a honvágy... mi után vágódott? Honvágyba nem lehet belehalni? Azt hiszem, lehet.

Egy magyar kisfiút hoztak Rómába szülei. Néhány napra rá megbetegedett. Nem beszélt, nem evett, úgyszólván megmerevedett... Még nem volt szava rá, nem mondta meg pontosan, mit érez. Órákig néztem, vizsgáltam, amíg rájöttem: heveny, életveszélyes honvágy tört ki rajta. Visszament anyjával Budapestre. Úgy gyógyult meg; mint a tengeribeteg, aki szárazföldre lép. És vannak súlyos, idült esetek. Harminc-negyven év nem gyengíti a honvágyat. Legfeljebb a beteg már nem azt veszi észre, hogy van, hanem azt, hogy enged. Egy régi világból való család régi bútorai, könyvei közt olykor felmerül a ma öreg ember álarcát viselő egykori kisgyerek képe, és a honvágy pár órára eltűnik. Akkor venni észre, hogy mennyire fáj.

A kivándorolt problémái megoldhatatlanok. Vagy önmagába bújik, elszigetelődik, valótlannak érzi az új világát - akkor lassanként búskomorrá válik; vagy megtanulja az új haza nyelvét, hasonlatait, idézeteit, célzásait, és még gyerekeihez is ezen a nyelven beszél - akkor meghasonlott lelkű, szkizofrén lesz, a mesék sokfejű szörnyének a mása.

A honvágyban van valami a növények betegségeiből is. Már tudjuk: minden növénynek meghatározott órányi napsütésre van szüksége. A tulipán nem nő, ha februárban paphlagón földbe ültetik, mert észreveszi, hogy rövidülnek a napok.

Talán egyszer olyan egyforma lesz a világ, hogy minden városnak már csak egy arca lesz. Akkor a betonhegység kockaszerű barlangjának a lakosa fájdalommentesen átvonulhat egy távoli kockába. Az aszfalton keresztül nem ver az ember gyökeret, nyugodtan átsétálhat a távoli aszfaltra. Az, aki kertben nevelkedett, csak tépett gyökerek árán jut más kertbe.

Minden reggel újra be kell lépnem a világba, amely idegen a mélybe világító álom után. Reggel fáj a honvágy, amikor ébred.

Utána ébred a szomj és az éhség.

A kettő közül a második a jobb ismerős. Ha nem is kísért olyan híven, mint a honvágy, hosszú ideig bírta ki velem. Hangos szavú kísérő volt. Most és még mindig megismerem igazi arcát, az étvágy barátságos álarca alatt is. A reggeli előtti félórán is ott rezeg valami a reggeli nélküli napok sorozatából. Jó, hogy a szellemek félnek a kakaskukorékolástól!

Konyhaházam külön épület - ha egy kis fabarakk megérdemli, hogy épületnek nevezzem. Az étkező részt fal választja el, ablak köti össze azzal a helyiséggel, ahol a tűzhely áll. Az olaszok építkeznek így. Faházak mellett a külön konyha több biztonságot jelent. Nem ég le olyan könnyen az egész ház.

Mondhatnám, azt is jelenti, hogy a különböző szerepeket más-más színpadon játsszák. Az étkezés egész máshol játszódik le, mint a gondolkodás vagy a zene. Az ember szabadon választhat: vagy az étkezést tekinti igazi életnek, s a munkát, olvasást egy többé-kevésbé fontos tevékenységnek az étkezés közti idő kitöltésére - vagy úgy tekinti a leves kanalizását, mint valami szükséges rosszat, amit azért tesz az ember, hogy dolgozhasson, anélkül hogy egy ördögi körhinta minduntalan visszahozná a kenyér képét.

Lehet, hogy minden vidéknek megvan a spiritus locija. Itt évezredekig indiók éltek. Csendes emberek, akiknek ősei a jégkorszak vége felé sétálhattak át Szibériából Alaszkán keresztül, s egy-két ezer éves gyalogséta után lehozták ide a kőkorszakot. A kőkorszak nemrég ért véget. A balták még a fűben fekszenek, a könyilakat egy kapavágás veti felszínre. Az indió az evést és az alvást tartotta az élet céljának. Nem azért evett, hogy dolgozhassék. Dolgozott valamicskét - kőbaltát faragott, harmincezer éves minta szerint -, hogy ehessen.

Elfogadom, hogy engem is a vidék szelleme ural. Azzal a tudattal vonulok át a konyhaházba a téglával kirakott udvaron, hogy odaát történnek a fontos dolgok. Talán nem így lenne, ha itt kétezer évig remeték laktak volna, akik nem bocsátják meg a testnek, hogy szükségletei elvonják az embert az egyházatyák papirusztekercseinek simogatásától.

Reggelim nem hasonlít elődeimére, akik a nyers mandiókagyökeret rágszálták a felkelő nap fényében, se a remeték nagymestereiére: ők egy darab száraz kenyérrel csalták vissza az elvágódó lelket. Az én reggelim messziről jött, mint jómagam: éhséget, szomjat és honvágyat csillapít.

A külön világok olyan messzire vannak egymástól, hogy a szakadékok szavakkal nem hidalhatók át.

Azt vélhetné az ember, hogy „Péter megreggelizett” angolul azt jelenti, hogy „Peter had his breakfast”. Szó sincs róla. Péter paprikás szalonnát evett, búzalisztból sült kenyeret, amelyben főtt krumpli, köménymag és só is volt, és egy kis szilvóriumot hajtott le hozzá. Peter viszont teázott, zablisztet kanalizott, tükörtojásban nézte magát, és egy füstölt tengeri hal szárazföldi pályafutásának vetett véget. Még a reggeliket sem lehet összehasonlítani.

Aki régen él távol szülőföldjétől (állam, haza, nemzet, hon után a dolgok újabb álarca), megtanul valamit: az evés nemcsak éhség-, szomj-, munkakérdés: honvágykérdés is!

A kísérleti bizonyítékot megadni kissé körülményes dolog. Aki otthon bekanaliz egy tányér zöldborsólevest csipetkével, csak azt érzi, sótlan-e vagy sós, puha-e a borsó, vagy szüksége lett volna még tíz percre a tűzön. Végül arra a felismerésre jut, hogy nem olyan éhes, mint annak előtte.

Az Atlanti-óceán déli feléhez közel ez egész máshogy van. Aki vagy tíz éve nem látott borsót, mert a bennszülött nem ismeri, s neki nem volt kertje, a végén földhöz jut. Addig levelezik, amíg öt vagy tízezer kilométer távolságból kap kétmaroknyi vetőborsót. Elülteti, lesi, jön-e felhő megöntözni, éjjel is odamegy, nem jön-e valamilyen korhely tücsök, nem lopja-e el a

palántát, nézi, lesz-e olyan fehér a virága, mint az otthoni lepkéé. Aztán egy szép nap - egy nagyon szép nap - van kétmaroknyi zöldborsója! Ezekből nemcsak leves lesz: gőzükből felszáll egy elveszett világ, az első s az utolsó kanál közt enged a honvágy, feloldódik a vándor szorongása, aki még álmában is tudja, hogy akármilyen irányba halad, haza sohasem jut.

Csak a borsólevesben, csak egy Schubert-quintettben van mindig otthon...

Vagy egy reggeliben, amelynek ezer mérföldre nincs párja... Nincs - mert az kell hozzá, hogy egy csomag vöröspaprika elinduljon a Tisza partjáról, feljöjjön a városba, hogy egy jóságos kéz útilaput kössön talpa alá, valami repülőalkalmatosságra bízza - hogy aztán épp ezt a csomagot ne lopja el a számtalan kéz egyike, miközben kocsik, autók, ökrösszekerek viszik mind mélyebbre az erdőbe. S ha megjön a madárlátta kincs, még mindig nincs paprikás szalonna. Ehhez még egy olyan svábot is kell találni, aki ismeri a disznó és a szalonna közötti összefüggést. Ha beszélgető kedvében van, megengedi, hogy az ember megmagyarázza neki, milyen alakúra gondolta az Úristen a szalonnát, amikor jókedvében megteremtette a sertést. Aztán meg kell beszélni vele a füstölés problémáit. Így születik meg a honvágy szép színű orvossága.

A kenyér nem jön olyan messziről. Alig 120 kilométert utazik, váltott autóbuszokkal. Egy kis amerikai búzalisztból és sok mandiokalisztból gyúrta egy másik sváb lenn, Neu-Brandenburg városában. A kenyér sem dél-amerikai intézmény.

A mexikóiak csak a kukoricalisztet ismerték. Ebből sodorják, lapítják ma is a kenyeret (s minden mást) pótló „tortillákat”. A paphlagón rabszolgákat rizsen és kis kemény, fekete babon tartották. Az indiók húson, halon és a másik indióból éltek. A kenyér a görögök, rómaiak óta európai szimbólum. Olasz szomszédaim már elfelejtették, és puliszkán élnek, főtt édeskrumplit reggeliznek. A svábok kukoricalisztból, mandiokalisztból meg egy „cará”-nak nevezett növényből kotyvasztanak egy téglát, s szokásból úgy hívják, hogy „Brot”. Volt idő, amikor a világtörténelemnek címzett felfordulásban a poroszok Róma körül álltak, Mussolini utolsó feketeingesei kis sportgépből bombát dobtak a vatikáni mozaikműhelyre, hogy azt állíthassák, az amerikaiak támadták meg a Szentatyát... Abban az időben talán magam is bármit kenyérnek néztem volna. A szavak értelme is attól függ, hol és mikor ejtjük ki őket.

Szomjat és egy különös fajta honvágyat olt a tea.

A szomj még az éhségnél is félelmetesebb, idegenebb. Amikor idejöttem, a paphlagón állam a bevándorlókat az erabuccói öböl egy félelmetesen bűdös szigetén pihentette egy ideig, talán lélektani okokból: itt mindenki akármilyen szerződést aláírt. Csak a számtalan légy bírta a szárazságot. Talán tengervizet ittak... A háború éhségtanfolyama hosszabb volt, de a szomj így is visszaidézi a Rothadt Banánhéjak Szigetét. (A jó humorú bevándorlási hatóságok „Az orchideák szigeté”-nek titulálták.)

Jó tudni, hogy a víz nem mindenütt folyik. Hogy nem szabad mindenhol vízcsapot keresni. Tulajdonképpen már az a káosz jele, hogy sok helyütt a falakból folyik.

Teavizemre évekig vártam: közben egy ideiglenes kutacska adta a vizet, ha a felhők jókedvükben így akarták. Volt, hogy a legelő mocsaras végéig kellett szaladnom... A tiszta forrás az ellenkező irányban fakadt: a Serra tetején. Előbb a földet kellett megvenni... aztán négyszáz lépcsőfokot építeni, vágni, felrakni a Serra kőfalára... aztán ezeröttszáz lépésnyi csövet fektetni, ami nem kevés kapavágás... csak aztán jöhetett a teavíz. De úgy érzem: szabadságíze van, mint mindennek, ami a földemből fakad.

Kávét már ültettem az erdőben, a fák alatt, ahol a ritka fagy nem marja... de nem hiszek a kávéban. Nem ébreszt: izgat. Reggelire semmi esetre sem alkalmas: a felkelő nap sugarai a szomját oltó teában szeretnek megfürdeni.

Teát ültethetnék, megteremne. Épp az a különös, hogy ott, ahol az ember fejjel lefelé lóg a semmiben, minden fordítva van. Kezdve a karácsony forró, hosszú napjától a sötét, hűvös, korai júliusi estéig, mindig azt játsszuk, hogy ami fekete volt, itt fehér, ami igen volt, itt nem. A banán olcsó, az alma drága. A narancs olyan olcsó, hogy kérdés nélkül szabad szedni a szomszéd fájáról is, a cseresznyét - ha hébe-hóba árulja egy japán - darabszám árulja. Ribizskét, orgonát a fagy nélküli völgyben nem lehet termelni. Teát igen.

Azaz lehetne... ha az ember japán volna. De urainknak, a tárgyaknak, könnyei is vannak, az állatok csak bizonyos nyelveken értenek (a puli csak magyarul!), van olyan növény, amely nem tanul meg idegen nyelvet. A teához kínaiul vagy japánul illik szólni, másképp elbúsul a bokor. São Paulo államban gyönyörű teaültetvények vannak. A világ legszebb gyerekei mosolyognak arrafelé. Talán azon, hogy az idegenek nem képesek ellesni a teacserjék titkát.

Lehet, hogy nem is titok. Van egy történet az angol lordról, aki gyönyörű pázsitját mutatta egy amerikai milliomosnak. - Mi a titka? - kérdezte az amerikai. - Nincs. Utánozhatja! Kaszálja, öntözze, hengerelje mindennap. Háromszáz év múlva - mi ötszáz éve csináljuk - már ugyanilyen szép lesz.

Az igazi szabadság a kertben terem. Szabad az, aki nem várja, hogy embertársai küldjék a vizet a falon keresztül, a világosságot dróton (amikor a méhek hosszú estékre gondolva szállítják a gyertyára való viaszt!), hanem semmi éltetőt sem vár a kerítés mögötti világtól. Ami a teát illeti, még az embereket összekötő cserejátékra van szükségem. Fogalmam sincs, mik a játék szabályai, minek kell hová jutnia, míg a darjeelingi lejtőkről, a hegyek felől, melyeket Kőrösi Csoma Sándor haldokolva látott, az én dombjaim tövébe érnek az ízeket és Rembrandt színeit őrző levelek. Hogy is történt? Hogy itt öntöm a forró vizet a teára, az rendben van. De rend-e az, amelyben egy matrózzruhas pesti kisfiúból szakállas remete lesz a botokud indiók kialudt tűzhelye helyén? Amelyben kétmaroknyi tea megkerüli a fél világot, hogy a Himalája földjéből kivont illatokkal európai könyvtárszobák hangulatát idézze araucariadeszkákból összeszegezett konyhámban? Ott illatozik a tea az amerikai búzából lett kenyérrel, a magyar paprikától vöröslő szalonna mellett. - Valami még sincs rendben.

Az is lehet, hogy a rend is definíció kérdése. Rend van, ahol minden odajut, ahol szükség van rá. A sokszáz millió hindu közt biztosan vannak olyanok, akiknek olyasvalami kell, amit a németek csinálnak. A németek - ha nem épp rendetlenséget csinálnak, ha nem eleve elvesztett háborúra készülnek - hasznos dolgokat gyártanak. A rend az, hogy a németek söröznek - de nincs szabály kivétel nélkül, s a kivételt a teázó németek alkotják. Így kerül a drága tea Münchenbe, a Törökök utcájába. (Nem, még sincs rend! Ha volna, a törököknek nem lenne utcája a fajtiszta teutonok fellegvárában.)

Münchentől nincs messze a svábok birodalma; ott él egy kiadó, aki a véletlenek körtáncában meghallotta, hogy magyar irodalom is van a világon. Néha vaktában lefordíttat valami sületlenséget: van egy (ha jól emlékszem) „Mütyürke Matild” című ötkötetes regény (egy német kritikus azt állította, eszkimó nyelvre kellene fordítani, mert Gröndlandban hosszúak és unalmasak a telek), van egy „Egocentrikus förmedvények” című tanulmánygyűjtemény... ebből kaptam egy kötegyit fordítani. Már nem tudom, mi állt benne, csak arra emlékszem, hogy vért izzadtam. De az egész kinnal keresett tiszteletdíjamat a Münchenbe tévedt, Everest-látta teába fektettem, hogy honvágyat, szomját oltsak vele, ezzel üzzem a zavaros hajnali álmom

nyomait. Takarékoskodnom kell, mert nem tudom, él-e még, keni-e még a tintát a „Förmedvények” lúdtalpas szerzője, nem ment-e tönkre rajta irodalmunk félrevezetett terjesztője.

Lassan, csendesen reggelizni: boldogító művelet: „Úr nem siet” hallottam régen. (A perzsa sahról volt szó, aki európai útja alkalmából úgy intézkedett, hogy különvonatja csak a tevekaravánok átlagsebességével haladhatott.) Annyi biztos, hogy ha az emberiséget „lassan” és „gyorsan” reggelizőkre osztjuk, az elsők azok, akik a jobb helyre kerültek. Ha lehetséges a szappanfogyasztásból egy ország kultúrájára következtetni, talán a reggeli elfogyasztásával töltött átlagidőből a jólétre, sőt az átlagboldogságra is következtethetnénk.

Teázva, csak az erősödő napfénnel, a szétfoszló ködfelhőkkel mérve az idők folyását, még egy ideig elgondolkozhatom: hogy is tervezhetünk, ha cselekedeteink következményei beláthatatlanok, ha a legjelentéktelenebb tevékenységünk is kihat a föld másik felére, ha egy gondolatmentes oldal valamit megváltoztathat a túlsó féltekén? Egy dühös, kis műveletlen pasas leül és ír... Hogy lehet az, hogy ebből az következik: három évre rá illatos teával kezdek a napomat a Rákegyenlítőtől délre? Ha rend volna a világon, ez nem történhetne meg. Rend csak körülhatárolt tereken, rövid percekig van. Ha csak két égitest kering egymás körül, még jöhet egy Newton, s megmagyarázhatja, hogyan és miért keringenek. Ha három testről van szó, Newton már mehet. A hárommal megkezdődött a káosz. Rend tulajdonképpen csak Bach fűgáiban van - de Bach fűgái tulajdonképpen sehol sincsenek.

Nincsenek? Ahol rend van, nem érdemes azt keresni, ami nincs. De a káoszt épp a tökéletes értelmetlenség jellemzi. A káoszban nyugodtan keresheti az ember azt, ami nincs. Keresheti a testetlen, tömeg nélküli neutrínót, vonalat vonhat egy kiterjedés nélküli ponton keresztül, elmehet megkeresni egy Bach-fűgát erdő és legelők közt. Ha éhségtől, szomjútól, honvágytól szabadságot kaptam, visszaszaladok a házba, hogy ott keressem a Rendet, hogy megvalósítsam azt, ami nincs, azt, ami örök, mert nyomtalanul hangzik el.

Bachról nem lehet beszélni. A szavakat nem erre a célra találták ki. Az atom magját sem lehet szavakkal megközelíteni. A fizikusnak van egy képletnyelve. Azt, ami Bach egyik agysejt-csoportjában történt (ahol háromnál sokkal több test játszotta egyszeri játékát), semmilyen képlet sem írja le. Csak fel lehet ütni egy oldalt a műből, el lehet zongorázni azzal a jó érzéssel, hogy véletlenül megint éppen a legszebbet ütötte fel az ember.

Van olyasvalami, mint hangszomj vagy hanghonvágy? Nehéz a feszültségnek nevet adni. Csak az biztos, hogy valami megnyugszik, valami feloldódik, valami történik egy fűga folyamán. Az a jó érzésünk támad, hogy a lehetőségek határán járunk, hogy vannak végleges dolgok.

Az álló dolgok szempontjából nézve halad az idő. A fénysebességgel száguldó photon szempontjából az idő áll. A különvilágokat semmi sem köti össze. Igaz, hogy semmi sem választja el őket. A zene különvilágából a vadászszenvedély egyszerre visszahajt abba a másikba, ahol ilyenkor a semmiből előpattanó, semmibe tűnő, bársenyos kolibrik röppennek a kert orchideái felé. Ilyenkor kell hangyára vadászni, ha az ember kertjét, szőlőjét nem akarja megosztani a rovarok különvilágába tartozó levélnyíró hangyákkal. Ők is, mi is fehérjékből állunk. Ők is, mi is végtagjaink munkájából élünk, kortársainkkal összefonódunk, ugyanabból a földből termeljük ki a mindennapit. Érthető, hogy közünk van egymáshoz. Megpróbálunk túljárni egymás eszén, egymásba ütközünk. Dél-Amerika túl kicsi mind a kettőnknek.

A mérgeskígyó nem kegyetlen ellenség. Fél az embertől. Védi a kukoricát, a mandiókagyökeret a patkányoktól. A hangya sokkal ravaszabb, sokkal kegyetlenebb. Egymagában a világ legártalmatlanabb teremtménye, de milliónyi van belőle: nevezhetjük tömegüket államnak, köznek, népnek, bárhogyan; tény az, hogy a fegyverteleneknek ez a tömege félelmetes. Harcol-

nunk kell ellenük. S meg kell ismernünk legméltóbb ellenfelünket! Az ellenség mindig jó tanítómester. A hangya módra szaporodó emberiségnek érdemes volna foglalkoznia a hasonló problémákkal küzdő hangyákkal. Ők már tudják, hogy lehet milliónyi egyént kis területen elhelyezni, ellátni, talán boldogítani is; mi e pontban kevesebbet tudunk a kertünk alatt élő népről, mint távoli csillagok lakóiról. Még nem ismerjük a levélvágó hangyák nyelvét, azt sem tudjuk, hogy száz fajuk ugyanazt a nyelvet beszéli-e, vagy vannak-e, mint a méhnyelvnek, tájszólásai is.

Vagy ötvenmillió évre becsülik a levélnyírók - az *atták* - államának a korát. Az ember őse tízmillió éve még nagyon ritka állat volt, százezer éve még nem foglalkozott azokkal a kérdésekkel, amelyek kis térre zárt, betegesen elszaporodott rovarok - méhek, darazsak, hangyák - számára életfontosságúak, s végül minden ráksejtszerűen szaporodó, hosszú életű élőlény számára a problémák középpontjába kerülnek. Valljuk be: ez utóbbiak volnánk mi, emberek,

Az *atták* állameszménye zseniális. Ezt bizonyítja államaik évmilliós egyensúlya. Az ős Hangya-Lykurgus valahogy így fogalmazhatta: aki minden mást félretolva, gomba módra akar szaporodni, annak gombán kell élnie. És felfedezte a második elvet, amelyet az ember el-képesztő késéssel alig tízezer éve tud: hogy a szaporodni vágyó lénynek tenyésztenie, ültetnie kell azt, amin élni kíván. Az *atta* nem gyűjt, mint a példabeszéd hangyái, nem vadászik, mint a kőbaltás botokud. Az *atta* földművelő. Vető, gondozó, arató állat. Gombatenyésztő. Mind a száz fajta ugyanazt a gombát tenyésztí és eszi, egy penészszerű, fehér gombát, amelynek vékony szálain a csak nagyítóval látható csomók teremnek: az *atták* éhségcsillapító, honvágy-csillapító kincsei. A föld alatt egész évben terem a gomba. Már annyira megszokta a hangyák ápolását, hogy szabadon nem fordul elő. Semmilyen ember-készítette táptalajon nem terem meg. Az *atták* államtitka: hogy kell átrágni, talán nyá lazni, örölni, vágni a leveleket, hogy a gomba megteremjen rajtuk. Hogy kell kikerülni azokat, melyeket a gomba nem szeret: a paradicsomot, a kukoricát, gladiolust. Hogy kell megtalálni azokat, amelyen hófehéren futnak a száalai: a rózsát, az epret, a fiatal gyümölcsfák leveleit. Hogy kell - mint a szerelmet valló fiatalembernek - a sok rózsza közül kikeresni a vérpirosat? Hogy lehet megtalálni egy nagy kertben a legfiatalabb növényeket, a frissen ültetett fákat... lehetőleg éppen azokat, amelyek jövevények Dél-Amerikában. Az *atta* nem selyemhernyó, hogy mindig ugyanazokat a leveleket rágja. Ő - vagy kedves gombája - az újdonságokért lelkesülnek. De lehet, hogy egészen másképp áll a dolog: talán az *atta* rájött, hogy a még nem ismert növényeket az ember ülteti, aki szintén a világ uralmára tör, szaporodik, azt szaporítja, amin él, s pusztítja azt, amit nem tud felzabálni - az Ember, a hangyalelkű emlős...

Utóvégre az ember őse fákon élő rovarevő volt... A fákra tette a szerencsáját, épp amikor a fák készültek a vilá guralom átvételére. Évmilliókig rovaron élt az ősember ükapjának az őse... Nem csoda, hogy végül, legvégül kitűnt, hogy rovarlelke van, hangyák, darazsak társa.

Semmi kétség, hogy az *atták* megértik egymást. A hangyabolyban rend van. Ha a rend jó dolog, hangyának lenni nagyon jó lehet. Boldog az az állat, amely társai gondolatát sajátjának fogadja el... Egy-két csápérintés meggyőz egy hangyát arról, hogy aznap egy bizonyos fának a leveleit kell behordani a fészekbe. Attáéknál már nagyon régen, talán negyvenkilencmillió-kilencszázezer-kilencvenkilenc éve úgy van, hogy eltűnt a parancs és a gondolat közötti különbség.

Az *atták* a titkos híradóra kivonulnak a föld alatti gombaparadicsomból, s viszik a gomba-ágyakat. Parancsra megállnak, új barlangot ásnak, összeállítják gombaágyaikat, mint az archeológus a darabokra tört szobrot. Más parancsra kettes-hármas sorokban kivonulnak levelet vágni, s a szép kerek darabkákat beviszik a fészekbe... vagy már hervadt, félig elszáradt leve-

leket gyűjtenek. Van parancs, amely csak azt mondja: kopasszatok le egy fát... majd holnap megyünk a levelekért. Erre mind a tíz- vagy százezer hangya ugyanazt gondolja, mint ugyanannyi ember, akinek egyforma sisakot borítottak a fejére. De jobb katona, mint az ember. Az ember azért lesz katona, mert előlről csak talán lövik agyon, de hátulról biztosan. Az atta nem ismer zavaró különbséget haza, állam és gomba között. A veszélyt sem ismeri. Addig vonul egy ciánkáli vonal ellen, amíg a tetemek halommá tornyosulnak fölötte. Csak ha az, aki helyette gondolkodik, billent csápjain, szaladnak a többiek a méreg körül.

A méregnek még nincs évmillió múltja. Az atta csak annyit tud róla, mint az ember az atomháborúról. Ezért vonulhatok a tea és a Bach-fűgák után egyedül s egy skatulya hangyaméreggel a hadosztályok ellen.

Az atta egész éjjel is lát - vagy nem lát se éjjel, se nappal, hanem ösztön, szimat, radar vezeti. Az erdőben nappal is sokszor látni levélhordó soraikat. (Az angolok ezért „esernyő”- vagy „napernyő”-hangyáknak hívják őket.) A ház körül, pláne ott, ahol csirkék szaladnak, csak éjjel dolgoznak. A napkeltével - vagy a kakasszóra - elejtik leveleiket, s mint a jól nevelt szellemek, eltűnnek a föld alatt.

Ilyenkor kell utánuk eredni, megkeresni rejtekhelyüket. Vannak atták, amelyeknek a fészke egypár ujjnyira van a föld alatt. A leghatalmasabbak, a „bányászok”, egyölnyire ássák be magukat. Hosszú alagutaik nyílásába csak akkor lehet beöntení a mérget, ha lefelé vezetnek. Csak valamilyen más, harcos hangyával lehetne ellenük küzdeni.

Az atták okozta kár felbecsülhetetlen. Egész országrészek nem termelnek semmit. „A hangyák nem engedik.” „Az államnak kellene intézkednie” - sóhajtják a bennszülöttek. De az ember-állam nem hangyaállam, nem a fontos feladatokkal törődik, törvényeket gyárt gomba helyett. Minden harcot egyedül kell megharcolni, minden reggel végig kell járni a fákat, a szőlőt, a rózsákat, végig kell járni az utakat, fel kell ásni az éjjel vájt alagutakat! Ez az örök harc.

Egy attafilozófus máshogy mondaná ugyanezt: „Rend csak nálunk van. Ha a rend fontos, mi vagyunk a legtokéletebb lények. Már nincs törvényhozó testületünk. Minden törvényt meghoztunk. Tudjuk, hogy gombát tenyészteni fontos, élni nem fontos. Azért süt a nap, hogy nőjön a levél, azért forog a föld, hogy legyen levélíráásra alkalmas éjszaka. Az emberrel megfértünk, amíg úgy élt, ahogy a természet előírta: az erdőben, ahol mandiókagyökér és ananász terem. De az ember irtja az erdőt, epret és rózsát ültet. Elvisszük a növényeit. Végül újra minden a miénk lesz. Majd ha az emberek megették egymást, felvirrad az új Aranykor - a Rend kora.”

Talán ha valaki nagyítón keresztül, óvatosan filmezné a csápnyelv morzejeleit, valami ilyen hitvallást találna.

Az atta elleni mindennapi harc reménytelen. Csak rövid időkre lehet viasszaszorítani a föld alatti államok mintapolgárait. Csak a nagy fákat, a legelőket kímélik, legalábbis errefelé. (De vannak olyan vidékek, ahol az atták a fűvön is tenyésztk az éltető gombát, s a legmagasabb eukaliptuszt is lekopasztják egyetlen éjszaka.) Akik azt hiszik, hogy nagyhatalmak küzdenek Dél-Amerikáért, vagy gépek boldogíthatják itt az embereket, tévednek. Dél-Amerikáért az ember harcol a hangya ellen. Ezeknek a csatáknak az epizódjait mesélik egymásnak völgyem lakói, ha találkoznak: hogy követték száz lépésnyire a bozóton keresztül a hangyák nyomát föld alatti városukig... A sok százezer lelket - hangya-lelket - számláló megvalósult utópiáig, ahol mindenki a munkahelyén eszik és alszik, ha ugyan be van tervezve az alvás a munkatervbe. Legendás alakja a harcnak Neu Brandenburg városának alapítója, a Brandenburg nevű süket német patikus: amikor látta, hogy rózsáit viszik a hangyák, kalapácsot adott egy emberének, kis székre ültette, megparancsolta, hogy üsse őket agyon.

Sikerrel vagy sikertelenül harcolom mindennapi csatáimat - körülbelül akkor, amikor föld feletti városokban barátaim földalattin harcolnak egy helyért, szaladnak az alvóhelyről a munkahelyre, mennek megkeresni a mindennapi gombát.

Amíg a nap még csak rézsút süt a völgybe, s még nem küldi banánérlelő sugarait, indulok a kapával a páfrány ellen. Azoknak, akik itt éltek le a megadott időt, a sírkövekre írhatnák: „Harcolt a páfrány ellen, amíg élt.” Nem írják rá, úgysí tudja mindenki.

Az attánál száz- vagy kétszáz millió évvel idősebb a páfrány. Csak egy-két szürke gyík, a dinosaurusok törpe mása dicsekedhet itt hasonlóan hosszú családfával. Tudós növények, bölcs állatok sejtenek valamit az örök élet titkából... Nem szabad fejlődni... ez a titok. Egyszer valahol meg kell állni. Voltak állatok, amelyek addig fejlesztették a védőpáncéljukat, amíg agyonnyomta őket. Voltak, amelyek olyan hatalmas izomtömeget építettek fel, hogy belük nem volt képes őket táplálni, zabálva haltak éhen. S vagyunk mi, emberek, daganattá duzzadt agyunkkal, amely a borzalomig nagyítja a fájdalmat, amelynek az egyensúlyozhatón túlnőtt sejthalmazát áttekinthetetlen kapcsolatokat igényel, nagyon ritkán kitermeli a génuszt, egyre gyakrabban az örületet. Dagad az agy, tágul a koponya... Már fájdalmas a szülés, már előveti árnyékát a túlságosan világos tudatban a Halál... A fejlődés öl. Csak a mozdulatlanoknak, az ismétlőknek sikerül megállítani a homokórát.

Madagaszkártól délre, a nagyon mély vízben úszik a hal, amelynek teste hetvenmillió éve nem változott. Vénülhet még ugyanennyit az örökéletű tengerrel.

Lehet, hogy a hangyák fogják körülállni az utolsó ember temetetlen testét, de az biztos, hogy páfrány fogja elfedni, ha itt hal meg.

A páfrány gyökere végtelen hálót szőtt a föld alatt. Ebből szökken fel a szára, mint az összenyomott, egyenesbe pattanó rugó. Messze a füvek felett teregeti levelét. Az árnyékában minden más elsoványod. Eltűnik a legelő füve, ha felferi a páfrány. Meghódítja, kiszipolyozza a földet. Az atya nem bántja, megegyeztek az ember rovására. A páfrány elfojtja a mandiókát, a kukoricát, mindent. Csak ott enged, ahol az őserdő ölele fogja el a napfényt. Elhatároztam, hogy földemet visszaadom a fának. Legyen az övék, ami mindig az övék volt, legalábbis addig, amíg jött az ember az ő rendjével. A fákra szeretném bízni az emlékeimet. Vagy talán nem is. Hosszú vándorúton annyi mindent csináltam, műveltem, játszottam, hogy szeretnék egyszer egy erdőt is ültetni. Szeretném, ha áttörhetetlen bozót helyett fűszőnyeg takarná a talajt. Nagyra török: azt szeretném, hogy végül ötven holdon álljanak fenyőim, araucariáim, hogy virág és eper legyen az erdőben, hogy elfogja a szelet és a hangot, hogy a felhőknek törve mutassa az idő múlását. Ezért vonulok minden reggel a páfrány ellen: a fű oldalán harcolok. A páfrány védi országát, mint a százfejű hidra: a kivágott szár helyett kettőt hajt. De harmadszorra, tizedszerre már csak tenyérynire pattan, nem embermagasságúra. Már nem képes feltörni, ahol a fű gyökere elzárja az útját. Nagyon lassan enged, de nem szabad kihagynom egy napot sem. Végig kell mennem egy jó darabon, ellen kell állnom a kísértésnek, hogy nézzem, hogy változtatja színeit a távoli erdő a magasabbra törő nap fényében, hogy úszik a felhő árnyéka a száz különböző zöld színfolton keresztül. Ilyenkor már azt látom, milyen lesz egyszer az erdőm és a fű. Talán nem fogom megérni, de az egészen mindegy.

A legyőzhetetlen ellenségek után következnek a kevésbé hatalmasak. A csatatér a kert. Itt támadnak.

Az ördögöt könnyű kizárni a kertből. A sváb telepesek mentát és kaprot ültetnek a kiskapu mögé: „Pfefferminz und Dill / Da steht der Teufel still” - mondják. De az ördög sem hagyja magát. Elküldi barátait, a tücsköket, hogy rágiák el az ördögűző füveket. A csúf, fekete tücsök csak távoli rokona azoknak a zenészeknek, akik forró nyári délutánokon a Forum Romanum

píniáin hegedülnek. Minden zenei érzéktől mentesen, kizárólag fiatal főzelékekkel foglalkoznak. Az egész palántát rágják el, ha egy levélkét akarnak lehurcolni föld alatti fészükbe. Éjjel dolgoznak, az első madárfüttynél már eltűntek. Az óriási varangyosbékák hiába örködnek: csak ritkán kapnak el egyet.

Ahol örök a tavasz, örök a harc. Csak az ellenség változik. Van idő, amikor aranyzöld bogarak támadnak. Máskor a vöröspáncélosok örülnek a spárgának, karácsonytájt az ördög kiküldi a mimózaág pusztítóját. A kis bogárnak olyan fűrésze van, hogy éjjel kidönt egy fát: körbe-körbe szaladva fűrészeli a kérgét, a törzset. Napközben eltűnik, este pontosan visszarepül munkahelyére. A szél letöri az elfűrészelt ágakat, s a fűrészbogár még egyszer visszatér, hogy az ág puha belsejébe lerakja tojásait. A lét célját a mimózaág fűrészelésében látja, úgy szeretné tudni a világot, hogy abban örök időnkig hullnak a mimózaágak.

Minden emberkéz vetette növénynél gyorsabban nőnek a füvek, indák, bogáncsok, melyeket önzően „gaz”-nak nevezünk. Az ember ellenségei összefognak: tücskök és bogarak nem bántják a gázt. A gaz hálásan rejti őket az ember szeme elől. „Nehéz az embernek - panaszkolta egy jó sváb betegem -, a hangya, a tücsök, az állam belőle él, neki csak az jut, amit az ellenségei meghagynak.”

Igazat adtam neki. Én is azért igyekszem méreggel, kapával, tintával, hogy valamit mégiscsak meghagyjanak.

Az ellenség után következnek a barátok: birkák, csirkék, galambok. Szeretem őket, mert mindig azt szereti az ember, akiről gondoskodik. A birkákon teremnek a takarók, a csirkék az igazi béke jelképei: kirántva a Habsburg Birodalom legszerencsésebb aspektusait tükrözik, a vasárnapi levesben bölcs francia királyok államtudományi elméletét; a galambok balett nélküli országomban a mozgásművészetet képviselik. A házat, a kertet, a legelőt repülik körül, zuhanak, siklanak, mértani idomokat rajzolnak az égre, korcsolyáznak, messziről üdvözlnek. Szépek.

Ettől eltekintve, háziállataink alávaló, utolsó teremtetések. Alig pár ezer éve nézik, kísérik az embert, s már felvették a legrosszabb emberi tulajdonságokat. Csoportban élnek, és marják a csoporton kívülieket. Várják, hogy etessék őket, mint az állami alkalmazottak. A szabadságban szenvednének. Annak a védelmére szorulnak, aki végül megeszi őket. A Szentlélek jelképei irigyek, s ha nem zabálnak vagy táncolnak, szigorúan hierarchikus rendben verik egymást.

Kutyám nincs. Undorodom a szolgálalkú, rendőrlalkú dögtől. Már annyira elbutult, hogy a szabadságban éhen-szomjban pusztul. Lármás, bűdös, terjeszti a veszetheget. Kígyómarástól talán két tucat ember hal meg évente Paphlagóniában, veszethegben több száz. Számtalan sovány, rühös kutya él, koldul és szaporodik a sovány, koldusszegény bennszülöttekkel. Kövér és dühös kutyák csaholnak a kövér és dühös svábok kerítése mögött. Minden állat leghaszontalanabbja, a szobában élő, a szobákban mászkáló, sorvadó kutya. Nem tűröm a közelemben.

A harcok után visszatérek a konyhába. Értem, miért tartották a rómaiak a tűzhelyt szentélynek, oltárnak (az oltárok tűzükkel, gyertyáikkal már csak utánózzák a tűzhelyet). Megiszom a megmaradt teát, azzal a jó érzéssel keresek valami harapnivalót, hogy immár megérdemeltem.

Már tudom: nem azért eszünk, hogy munkába szaladjunk. Dolgozunk, hogy eheünk, hogy nézhessük a galambok röptét, a felhőket! Dél-amerikai lettem én is.

III. FEJEZET

A kert órája. - Michelangelo, a kertész. - Mennyi hely kell a remete sárgarépjához? - A növények bevándorlása. - Dolgozni szégyen. - Állami gyöngyvirág-vizsgáló hivatal. - Volt-e Kolumbusznak vízuma? - Gyerekápolónők darabja egyötven. - Az inka hercegek számócája. - A papiros türelmes. - Palacsinta is van a világon! - Igazán boldog csak a trombitás. - Kertésznek Lenni jó. - Kertcentrikus világnézet. - A holdon nem terem petrezselyem. - A gazt irtani kell.

Megjött a kert órája! A kertemé! (A különbség: ha máshol megharagszom valamire, földhöz csapom. Itt a földemhez csapom.)

Életem legfontosabb kertészeti leckéjét Michelangelótól kaptam. Ő tervezte a római karthauziak kolostorát. A történelemnek nevezett zűrzavar úgy keverte a dolgokat, hogy ma a cyrenei Venus került az egykor tömjénillatú vidékre, s ma az ő keblei mutatják a cellák irányát - de a magas fallal elkerített kertecskék még megvannak. A rend szabályai szigorúak voltak. A barátok csak olajat, sót, kenyeret és tűzifát kaptak a külvilágból. Mindenki a saját kútjából merte a vizet. Mindegyiknek egyedül kellett kitermelnie a mindennapi salátát, babot, borsót, tavasszal az articsókát, ősszel a dinnyét.

Ma már elhiszem Michelangelónak, aki a kolostort és a kerteket tervezte, hogy helyesen méretezett mindent. Nagyon kevés hely kell ahhoz, hogy egy remetének mindennap rotyogjon valami főzelékféléje az üstjében. Kétszer két lépés sárgarépa - nagyon sok sárgarépa. Háromszor másfél lépés eper - sok eper. Egy őszibarackfa jókedvében egy évre ellát egy egész családot kompóttal. Michelangelo tudhatta, és tudhatták a karthauziak is: egy tenyérnyi helyen olyan virág teremhet, hogy az ember mást sem lát a kertben! S a legkisebb kertből is több felhőt látott a hallgatag páter, mint az a kapucinus, aki a cellájában törte a fejét a Szent-háromság titkán. Ma már tudom: a karthauziak kertje helyes arányban állt az üsttel és a tányérral.

Bevallom: kertem egy kicsit nagyobb, mint a nálam szentebb életű férfiak birtoka. Ők csak lelki üdvükre és a minestrára, a főzeléklevésre gondoltak, én a levesre és arra, hogy itt még ismeretlen virágokat és főzelékfajtákat honosítsák meg. Még nem mondtam le a földi javakról. Arról sem, hogy beavatkozzam a történelembe, ha jónak látom.

Ha „történelmet” mondok, nem a háborúknak nevezett tömeggyilkosságokra gondolok. Történelem nem feltétlenül a fájdalomokozás krónikája, habár a kétségbeesett történelemírók első sorban a vérontást iktatták könyveikbe. De van az étkezésnek s az evésnek is világtörténelme, s én ebbe szeretnék avatkozni.

Paphlagónia - ebben a hangyáknak van igazuk - nem az ember részére készült. A nagyon kis-számú indió még összevadászta, összehalászta a mindennapit... de a gyarmatosító fehér ember elképedve nézte az ellenséges őserdőt. Ezt a földrészt nem lehetett fegyverrel meghódítani. Magok, palánták kellettek!

A gabona Európából jött, a rizs Ázsiából, a kukorica Mexikóból, a cukornád a Karib-tenger partjáról, az „édeskrumpli” Közép-Amerikából, a krumpli Európán keresztül Peruból. Észak-Amerikából jött a gyapot, Afrikából a kávé - ezek adták sokáig s adják részint ma is a pénzt, amelyen máshol ennivalót is lehet venni. Banán, narancs, citrom, ananász... minden más-honnan jött ide. Hogy Paphlagónia van, s itt emberek élnek, az nem hadvezérek és állam-férfiak érdeme. A történelmét azok befolyásolták, akik egy maroknyi magot rejtettek földjébe,

akik egy palántát hoztak nagyon messziről, megosztották vele szűk vízadagjukat a végtelen hajóúton, vártak és reméltek.

Kik voltak ezek? A névtelenek. Épp csak annak az egynek a nevét ismerik, aki a kávé-t hozta. De ki hozta a szőlőt? Az olajbogyót? A sárgarépat? A petrezselymet? A hagymát? A kókuszdiót? A valamit a semmibe? Ki hozta a csirkét, a libát, a tehenet, a házinyulat?

Kevesebbet tudok róluk, mint a karthauziakról, akiknek a szakállát Rómában lengette a szél, de kertemben őket érzem édestestvéreimnek.

Nemcsak a nevük veszett el. Az is titok, kik voltak, mik voltak. Az ibérek? Az ibér királyok bőkezűen osztogatták a tengeren túli ígértföldjét, mint a pápák a bűnbocsánatot, de nem parasztokat, nem is lelkes agronómusokat küldtek, hanem nemesembereket, akik már gyermekkorukban megtanulták, hogy dolgozni szégyen. Nem kapával estek a földnek, hanem korbáccsal a néger hátának. A négereket olcsón vették az Arany- és Elefántcsont-part kiskirályaitól, az arab lélekkufároktól, angol és francia embervadászoktól. Afrikában se volt gabona, rizs, kukorica, krumpli, ott is egymást ették az emberek, nyugodtan átjöhetek ide cukornádat vágni, préselni, párolni... de növényt nem hoztak. Isteneiket hozták, táncaikat, a dobszóra ébredő szellemeiket. Itt megismerték a cukornád párlatából szálló szellemeket is. Dicsfényt vontak fából faragott védszentjeik homloka köré, Madonnának nevezték a Tenger Nagyasszonyát, s észrevették, hogy a láncra vert anyák fiaiból lett az ország népe. De magról, palántáról szó sem esett. Az ibér nemes cukorra, rumra, aranyra gondolt, a néger hamar leszokott a gondolkodásról: régi nyelvét elfelejtette, a fehérek nyelvéből olyan kevés szót tanult meg, hogy azokkal még gondolkozni sem lehetett. - Vetni? Ültetni? Kinek? Tervezni? Csak az tervez, aki a mánál jobb holnapban hisz. A jobbágy álmodhatott a gróffá lett kanászról, a püspökké lett zsellérfiúról. A néger még álmaiban is fekete maradt.

A múlt század második felében kezdett szűkülni Európa. Akkor fordult tragikusra az eszkimófóka helyzet. Akkor szorult Észak-Amerikába az a harmincmillió európai, akik a lótolvajok és cowboyok vadregényes határvidékéből államot gyúrtak. Paphlagóniába kevesen jöttek, mert tudták: itt még a váza sincs meg a polgári létnek, amelybe beleilleszkedhetnének. Reményt, kétségbeesést, ködös fogalmakat hoztak, akiket idevetett sorsunk mindenható ura, a Véletlen. Növényt nem hoztak.

Egy öreg néni mesélte, hogy jöttek a szülei: „Apám kőműves volt, Wolhyniában. Ott sok német lakott, pedig orosz vidék volt. Apám várakat, erődítményeket épített és gondolkozott. Azt gondolta, ahol ennyi erőd van, ott háború lesz. S ő - meg még vagy húsz családapa - mindent eladtak, hajójegyet váltottak, s eljöttek ide. Amikor a parton kiszálltak, és meglátták a bozótot, felkiáltottak: Jaj, milyen szép neve van ennek az országnak, s milyen csúnya! És sírtak az asszonyok mind.”

Névtelenek, ismeretlenek, kalandorok, rabszolgakereskedők hozhatták azt, ami ma él. A babot - a kis, fekete, kőkemény babot - még az ibér hajósok hozhatták, amikor a Szentatya salamoni gesztussal megosztotta a világot portugálok és spanyolok között. A rizst talán a jezsuiták, akik Macaóból jöttek, s a pagodák íveit itt párosították az ibér barokkal. „A mi mindennapi babrizsünket add meg nekünk ma” - imádkozták a rabszolgák, mert nem volt szavuk a kenyérre. Annyi biztos, hogy a növények bevándorlása egy szép nap megszűnt. A második világháború korának menekültje csak a rettegését hozta. Az új embercsoportban már olyan sem volt, aki valaha kutat ásott volna: mind azt hitték, hogy a víz a falból folyik, a csapból. Nem tudtak tüzet rakni, mert csak gázt és villanyt ismertek. Úgy tudták, hogy a zöldség a piacon terem. Ebből az egész bevándorló nemzedékből úgyszólván csak az lépett füre, akit vasárnap egy bűdös kis pléhdoboz kigurított a betonrengetegből. Ha van egyáltalá-

ban fejlődés, a fejlődésnek iránya, azt mondanám: az európai növekvő igényeivel mind ügyefogyottabb lesz. Hivataloktól kéri azt, amit ősei Istentől vagy istenektől kértek. A világ minden elképzelhető cselekedetét két csoportba osztja: „Ami szabad” és „ami tilos”. S mivel a káoszban ezt a két csoportot nem lehet ésszerűen megkülönböztetni, mindig azzal a kérdéssel sétál, hogy „szabad-e?”

Itt a kertemben a szívfájdalomig sajnálom sorstársaimat. Ebből a kérdésből ketrec lesz, nem kert. Szabad-e az ország belsejében orvosi praxist folytatni? Szabad-e idegen növényeket, palántákat hozni? Szabad-e elhozni kétezer lépésnyi távolságból egy forrás vizét? Nem tudom, még nem kérdeztem. De a kertem, az megvan. S itt vannak a passzus nélkül bejött növények: a dinnye, a tök, ennek a dél-afrikai s olasz válfaja, a dán spárga, a Peruból - Machu-Picchuból - jött erdei eper, a Budapestről jött, határokat nem ismerő kaktuszgyűjtemény, az Észak-Amerikából jött zöldbab - s hogy minden jól fejlődjék, a svájci négylevelű lóhere is!

Nem én vagyok az egyedüli bevándorló a kertben! S nem én vagyok az egyedüli „illegális”. Az állam kiagyalta játékszabály azt mondja, hogy minden magot előbb a Földművelésügyi Minisztérium szervei tartoznak megvizsgálni. Ugyan még nincs gyöngyvirág az országban, de aki hoz egy virágcserepnyit, esetleg behozhatná a gyöngyvirágpestist, a gyöngyvirágkolerát, el kell venni tőle, s legalább addig tartani vissza, amíg létesítenek egy gyöngyvirágvizsgáló hivatalt. Addig elszárad. Még nincs állami gyöngyvirágöntöző (s nem is lesz, míg nem akad egy tábornok, akinek az unokafivére erre érzi magát hivatottnak). Kutyák, hattyúk, pávák pusztulnak éhen, mert a törvény szent, nem enged hattyúkórt behozni, de még nincs hattyútápláló szerv a vámhivatalban...

Ami gyöngyvirágnak s hattyúnak nehéz, az embernek se könnyű. Amikor hosszas földgömbforgatás után átgondoltam, hogy nehéz a közép-európainak angolszászok között élni, hogy Dél-Afrikában bajok lesznek, s Bolíviában ritka a levegő, felmentem az International Refugee Organisation³⁵ irodájába, ahol a Rómában rekedt nyomor kiutat keresett. Senkinek sem volt fogalma a tengeren túli országokról, csak annyi volt biztos, hogy „kinn tágasabb”. A paphlagónok még az ajtajukra is kiszégezték, ki nem kell nekik. Először is orvos. Másodszor villamoskalauz. Nem kell ezenkívül az, aki púpos, vérbajos és arab, ha nem tudott törököül. Viszont élelmiszer-kémikus kellett elsősorban.

Hosszan elmélkedtem a lista előtt. Az, hogy véletlenül orvos vagyok, nem izgatott. Ez nem olyan dolog, mint a púp, melyet látni, vagy a törököül nem tudás, ami kisért. S megnyugtató volt olvasni, hogy az ország közegészségügyi állapotai olyan kiválóak, hogy egyetlenegy orvosra sincs már szükség. Csak egy élelmiszer-kémikusi diplomára volt szükségem.

Az I.R.O. különös, egyszeri intézmény volt. Korunk egy elterjedt babonája hozta létre - az, hogy vannak „határok”, bizonyos láthatatlan vonalak a földgömbön, melyeket csak akkor szabad átlépni, ha egy bizonyos mennyiségű nyomtatott, pecsételt papiros van az embernél. Sok ezer embert azért fizetnek, hogy ezeket gyártsa, más ezreket, hogy ezeket nézze, vizsgálja, továbbpecsételje. Az egésznek annyi értelme van, mint a kártyajátéknak, amelyen szintén sorsok dőlnek el.

A háború után egy-két millió ember ott volt, ahová nem tartozott, ahol nem volt hely számára, ahol nyomorgott. Az „Egyesült Nemzetek” - a négyzetkilométer-vagyonok urai - elhatározták, hogy segítenek.

³⁵ Nemzetközi Menekültügyi Szervezet.

Ez igen egyszerű lehetett volna. Ahol háromezer millió ember elfér, elfér még egy... hiszen hatvanmillió ember érkezik évente passzus nélkül a földre, a gólyához címzett intézmény révén. Elég lett volna egy percre - egy hónapra - lemondani a babonáról s kijelenteni: menjen mindenki, ahová akar. De az államok már régen hivatalokban gondolkoznak, a hivatalok papirosban. Ezért kellett az I.R.O.

Akit elcipelnek, aki menekül, aki eltűnt, akit kihúzott a véletlen a törmelék alól, rendszerint nem bizonyítványaival menekült meg. Úgy ült papírok nélkül a bűdös előszobákban, mint ahogy a vikingek vagy Kolumbusz Kristóf, akik vízum nélkül álmodtak a nyugati féltékről. Az Egyesült Nemzetek csak papírtulajdonosokat engedtek át határaikon; létre kellett hozni az „I.R.O”-t, ahol megszülettek a születési bizonyítványok, ahol az élőknek elhitték, hogy élnek, pecséttel igazolták a gyermeknek, hogy volt apja és anyja... s esetleg azt is igazolták, amit az említett Egyesült Nemzetek Bevándorlási (vagyis kizárási) Hatóságai követeltek. Ha Dél-Afrika homárfark csomagolókat kívánt, s másokat kizárt - az I.R.O. (áldott legyen szent neve!) igazolta a budapesti ügyvédnek, hogy világeletemben mást sem tett, csak rákfarkat zárt pléh-skatulyába. Mehetett Isten hírével s bízva abban, hogy akinek Isten homárfarkot ad, észt is ad hozzá.

Igazában nem volt ilyen egyszerű az eljárás. Az illetőnek vizsgáznia kellett, diplomát kapott s csak aztán mehetett. Az I.R.O.-nak volt egy vizsgáztató listája. Az aranyásástól a zsákszövésig mindenből lehetett vizsgázni. (Sokan vizsgáztak cukorrépa termelésből, mert Kanada ezt kívánta.) Én is rajta voltam a vizsgáztatók listáján: a betegápolókat, gyerekápolónőket küldték hozzám, darabját egyötvenért. Mást, mint jelest, életemben nem adtam. Bizalommal léptem a vizsgairodába.

- Élelmiszer-kémikusi diplomát kérnék.

- Senz’altro, nincs akadály, dottore. Paphlagóniába akar menni?

- A térkép szerint ott sok a hely. Hol vizsgázhatok?

- Élelmiszer... élelmiszer-kémikusunk nincs. De kémikusunk van. Itt szemben, professore Rossi, a geológiai intézetben. Menjen csak át rögtön, vigye a cédulát, hogy számunkra kéri.

Az az előnye mindenesetre megvolt, hogy beszélhettem a vizsgáztatóval. Utóvégre nem mindenki olyan jóságos vizsgáztató, mint én magam. (Én annak is jelest adtam, aki lettül, lengyelül, észtül felelt.) Megtaláltam a tanárt, egyedül pepecselt a laboratóriumban. Nyári szünet volt. Előadtam kérésemet.

- Az a baj - mondta -, hogy halvány fogalmam sincs az élelmiszer-kémiáról. A kőzetek kémiájával foglalkozom. Magának van?

- Van. Orvos vagyok, tudok egyet-mást zsírokról, szénhidrátokról, fehérjékről...

- Elhiszem. De nézze... egyötvenet kapok... nem veszi rossz néven... valahogy mégis meg kell győződnöm kémiai ismereteiről.

Egy kicsit gondolkoztam, aztán kivágtam:

- Itt bűdös van. A két fő bűzokozó anyag képlete: NH_3 , H_2S .

- Kémikus! - mondta professore Rossi, és beírta a jelest. Így jöttem Paphlagóniába. Nem csoda, hogy növényeim is, ki-ki a maga módján, a formaságok mellőzésével követtek. (Tudom, hogy egy és ugyanazon folyamatot egészen különböző igékkel lehet leírni. Úgy is mondhatnám: összekoldultam őket. Úgy is: fokozom a rendetlenséget. Nem idevaló növényeket csalog ide.)

Ha növényeim elmondanák, hogy kerültek a keritésem mögé, ők is csak azt mondhatnák: káoszban élünk, nem érdemes tervezni, készülni, a véletlen ragad ki az okok és okozatok összekuszált láncolatából.

Hány regény kell ahhoz, hogy egy furcsa, rücskös, olasz borosüvegre emlékeztető tők eljusson a Fokföldről Dél-Paphlagóniába!

Hitler bevonult Csehországba. Germán istenei emberáldozatot követelnek, fejedelmek munkába lépnek. Egy fiatal lány megszökik, Rómába jut. Megismerkedik egy repülőtisztel, megszületik a gyermek, már nem lehet kiutasítani. A tiszt eltűnik, a nagyszülők vállalják az unokát, a fejedelmek Rómát is elfoglalják, de csak rövid időre: dél felől vállvetve jönnek a lengyelek, az angolok; a hollandul beszélő kafferek, az amerikai egyenruhát viselő japánok... Káosz? Regény? Dehogy: történelem... Események a flaskó formájú tők útján! A lány már nem is olyan fiatal, de meghódít egy dél-afrikait. (Ez már nem történelem, ez újra regény.) A búrok talán nem jó politikusok, de jó férjek. És a brünni németiséget nem nehéz kétszáz éves hollandusra cserélni...

Mint sokak életében, ebben is a csendes házi orvos epizód szerepét játszottam. Mint sok más, de hasonló sorú betegemnél, tiszteletdíjat nem kérhettem. De húsz s egynéhány évi késéssel kaptam egy maroknyi tökmagot! Rendkívül busás honorárium: karácsonytól márciusig tucatszám teremnek a zöld flaskók a végtelenbe szétfutó indákon! Csirkéim és szomszédaim kismalacai is ezen vigadnak, mit sem sejtve, hogy úgy kezdődött a történet, hogy Hitler elüvöltötte: „Wir wollen gar keine Tschechen”, és aztán titkon megparancsolta, hogy katonái pucolják fényesre csizmájukat a prágai bevonuláshoz.

Erdei eprem története ködbe vész. Inka hercegek vitték fel a számócat egy perui hegy csúcsra? Vagy azért emelték várukat Machu-Picchuban a kőfaragók urai, mert ott termett a legillatosabb számóca? A konkviztádorok bevonultak a fellelgyárba, istenük és szentjeik nem szerették a bennszülötteket. Csak az őserdő védte meg azokat, akik szókincsükkel, egy-két legendával odamenekültek. Csak a bozót őrizte Machu-Picchu egymásba illesztett kötőmbjeit. Az őserdő, a bozót őrizték a számócat is.

A század elején valahonnan Litvániából kivándorolt egy család Amerikába. Az angolszászok között nem boldogultak. Az alacsony kasztbeli életet unták. Lejöttek Paphlagóniába, ahol akkor a bevándorolt még nem állt, ami jogait illeti, a bennszülött néger alatt. Itt kilátástalan vállalkozásba kezdtek, s a vállalkozás sikerült: papírt gyártottak.

Papírost ott, ahol a betű ismeretlen? Nem szabad irodalmi szemszögből nézni a valóságot. Papírral sok mindent lehet művelni. A papíros türelmes, és nem pirul el. A jóemberek helyesen számítottak: a két világháború ontotta Európából a betűismerőket. Végül már újságok is jelentek meg. Az újság pedig olyasvalami, amire az emberek rászoknak, mint a kábítószere. Végül naponta olvassák még akkor is, ha egy szót se hisznek belőle, ha a kiolvasott lapot földhöz csapják, akkor is, és csökönyösen hiszik, hogy aznap átláttak a hazugságfüggönyön, hogy rájöttek a turpisságra - s végül már az, aki nem fogyasztja a papírból és nyomdafestékből lett szócsövet, úgy érzi, elvesztette az összeköttetést a világgal. A papírgyár a legócskább fából - eukaliptuszból - gyártotta a legócskább papírost. Az újságok részére kár lett volna jobb. A családfő rossz papírért rosszat kapott: azt, amelyre az állam azt a hazugságot nyomtatta, hogy az pénz. Utazhatott mindenfelé, Machu-Picchuba is.

Ez még nem lett volna elég, hogy a számóca a kertemig jusson. Ha tovább bogozom az absztrakt képeknél bolondabb képbe szőtt párka-fonalakat, egy magyar mérnök fonalát kell követnem. Odáig látom (a káoszban előbb-utóbb, de legkésőbb ott, ahol a fonál szint változtat, elveszti az ember az utat szem elől), hogy a Galilei-körhöz tartozott, Jászi Oszkárt

ismerte, s akkor hagyta el igen sürgősen Budapestet, amikor a tengernagy fehér paripáján behajózott. Róma akkor azt a boldog korszakát élte, hogy már nem volt a kereszténység fővárosa, de még a Fasiszta Impériumé sem. Csöppnyi kis királya békésen pucolta gyűjteménye régi pénzeit, civil ruhás miniszterei két nagy tál spagetti közt azon törték a fejüket, hogy viselkedjék egy ország, ha egy nagy háború minden csatáját elvesztette, de végül odaülhetett a győzők közé. A mérnök Rómában maradt, akkor is ott volt, amikor egy nagyképű, hiányos olasz tudású újságíró odaköltözött Cézárt játszani, és az ország újabb, alapos csatavesztésekre készült. Akkor már csak Paphlagónia volt elég messze. Beállt gépészmérnöknek a papírgyárba.

Ezzel számócám útja már elő volt rajzolva, már amennyiben a hátra is nehezen követhető fonalakat előre kirajzolhatja az ember. A gazdag papírgyáros Machu-Picchuba került (- itt azt a fonalat kellett befűzni, amely századunkban a bozót fedte várig, hegyoromig vitte a kutatókat -), mert aki dél-amerikaivá vedlik, kötelességének érzi, hogy megtapogassa a dél-amerikai múltat. Ott látta, onnan hozta a számócát. (Ez újra nem dél-amerikai, ez európai vonás. A bennszülött otthagya volna.) Az ő kertjéből kérte el a mérnök saját kertje számára. (Ő is gyógyíthatatlan európai volt.) A mérnökkel én akadtam össze valahol. Lepkék tíz mérföldre szagukról egymásra lelnek, hogyne találjon egymásra hasonló távolságból két Rómát járt magyar!

„Gelsomino d'India” - indiai jázmin - állt azon a Rómában, a Piazza Santissimi Apostoli sarkán vett borítékon, amelyből a kúszó indán világító vörös, rózsaszínű és fehér csillagképű virágok lettek. Ha ezekre nézek, már látom is a Legszenőbb Apostolok terét... csendes és tágas tér volt. Még a közelben levő Universitas Gregoriana tanárai és diákjai se jártak arra, ha nem kellett. Az Apostolok Templomában van eltemetve az a franciskánus pápa, aki rosszkedvében feloszlatta a jezsuita rendet. Ezeknek a virágoknak magvait a bécsi Egyetemi Könyvtár könyvtárosnője küldte. Nem ismerem személyesen, de azt hiszem, jóságos és biztosan lelkiismeretes személy lehet.

Lelkiismeretességéhez semmi kétség nem fér. Ő nézi át mindennap a befutott könyvek listáját. Ebben találta meg könyvem címét: *Die Kuh auf dem Bast*. - „A tehén a háncon”?³⁶ - „Ennek semmi értelme, talán sajtóhibáról van szó.” - Megnézte a könyvet, beleolvasott, végigolvasta és írt nekem. Azóta nehéz feladatokkal terhelem létét. Már kikereste részemre Kepler újra aktuális „Utazás a holdban” című könyvét, Szent Malachias jóslatainak eredetijét, a három latin Hermann und Dorothea egyikét... aki valaha megkísérelte egymillió könyv között megtalálni azt, amelyre éppen szüksége van, megbecsüli ezt a teljesítményt. Ismeretlen barátnőm Róma-rajongó (itt újra összefutnak a fonalak), és néha, ha nagyon szomjas, elszalad Rómába egy korty Fontana di Trevi vízre. Egyszer megkérdezett, mit küldhetne. Szerénytelen vagyok, erdőket, kerteket kértem. Megkaptam őket: római piniák kapaszkodnak a házam mögötti lejtőre és a furcsa, erős színű kis virágok a babnak szánt karókra.

A távolról jöttek, a sokat hányatottak békén együtt várják az esőt. Nincs náluk tarkább társaság a híres, vendégeiknek nimbust adó szállodákban! Dél-Afrikából jött magból aloe kelt ki, a svájciból bazsalikom, az angolból kalinyktion aculeatum, egy óriási, fehér virág, melyet csak a szentjánosbogarak és a koránkelők látnak nyitva; Tennessee állam nagykövete - igen nagy követe - a katalpafa; levelei akkorák, mint a dohánylevél, de nem füstöt adnak, hanem árnyékot. És mivel szabály, hogy minden nemzetközi társaságnak budapesti tagja is legyen, itt áll három fiatal kajszibarackfa: magjukat a Gellérthegy lejtőjén szedte fel egy

³⁶ Magyarországon „Völgy a világ végén” címen jelent meg. (Magvető, 1967.)

tollhoz szokott kéz. Még csak nyújtózkodnak, leveleiket rezgetik a szokatlan légáramlatokban, azon törik a fejüket, miért van nyáron tél, s mikor kívánják itt meg az emberek a baracklekvárt. Gyümölcsöt még csak ígérek. Eddig hiába könyörögtem virágjaiknak, vigyázzanak, ne hulljanak le túl korán, gondolják meg, hogy az isteni gondviselés azért teremtette őket, mert palacsinta is van a világon. Már elmagyaráztam nekik, hogy az őszibarack január végén érik, eszerint barackjaikat karácsonyra várom. Még nem vállalták a kivándoroltak közös sorsát, az átváltozást. Még nem lett a kajszibarackfából karácsonyfa.

A növények sohasem kísérelték meg az égig érő torony építését, ennél fogva az Úristen nem sújtotta őket filológiai nyavalyákkal. A platán máshogy susog; mint a fenyő, de megértik egymást. A kertben béke van. A növények a saját dolgaikkal törődnek. Az emberek - úgy látom - azért szerencsétlenek, mert mióta sokan vannak, minduntalan akad egy, aki a többinek meg akarja mutatni a túlvilági, avagy a földi boldogsághoz vezető utat. És mindenekfelett: a növényeket nem kínozza egy fájdalmat érző idegrendszer. Szenvedés nélkül csíráznak s hervadnak! Az övük a mennyek országa.

Minden kertben van valami ebből a mennyországból... Érzem, a legerősebben a saját kertemben érzem.

Igazán boldog - gondolom - csak az lehet, aki trombitás, és Bach 51. Kantátáját fújja. (Tudták a középkori festők, miért ábrázolják az Egek boldogságos arkangyalait trombitával!) Boldog az is, aki nemcsak ujjával táncolja Bachot az orgonán, hanem egész teste együtt mozog Bach zenéjével. Bach ostoba szövegeket zenésített meg. Süket hallgatói csak a szövegre figyeltek. „Boldog legény, istenek párja”, aki balettmester, aki a kantáták zenéjére mozgatja Degas minden tündérét és Botticelli Venusát.

A csillagászok is boldogabbak nálam. Többet látnak a káoszból, ha megtanulták, hogy mit keressenek: száguldó ködfelhőket, szétrohanó csillagtörmeléket, égből csapódó nikkelesőt, eget verő hidrogéncsót, teret görbítő tejutakat, önmagukba robbanó óriásnapokat, egymásba hulló napcsordákat. A csillagász nem fél Chronosztól, az istentől, akit gonosz Klepszidra-készítők találtak ki. A csillagász boldog, mint a kínai bölcs, aki hátranézve ülte meg szamarát, hogy a biztos múltba tekintsen a bizonytalan jövő helyett.

De ha se trombitás, se balettmester, se csillagász nem lehetek, s csak álmaimban játszhatom a megtagadott szerepeket, még szabad trágyát hordanom a spárgaágyakra. A boldogságok hierarchiájában a kertész rögtön a csillagász után következik.

Kertésznek lenni jó... A kertész nem fogy ki a munkából. Könyvek, szobrok, házak elkészülnek, a kert soha. Mindig van vetnivaló, várnivaló, néznivaló. Ahol még téli pihenő sincs, mindig nyílnak lepkét hívó színek. És mindig vannak megoldani való problémák. Senki sem tudja, mi fog megteremni. Ez még nincs bevezetve a könyvekbe. Csak a kert a megmondhatója, mi az, ami a trópusoknak abban a részében érzi jól magát, ahol néha fagy is.

Már sokat tanultam. Tudom, hogy az orgona, a ribiszke nem bírják a hosszú nyarat, a banán a rövid telet. A spárga és az orchideák megegyeznek abban, hogy ez a világ legjobb éghajlata. A kakukkfű sehol sem érezte magát jobban. A körtefa beletörődik abba, hogy nincs hó, az almafa nem. A dél-amerikai növények - mint a kukorica és a georginák - vígan vannak. A málna elsorvad, a szederfa nem tudja, éljen-e vagy haljon.

Szeretném megtanulni azt, amire nem tanít könyv.

A kert annyi minden, hogy még iskola is. Olyan iskola, amely a fapados, katedrás iskola ellenkezőjét tanítja. Ott azt tanulja meg az ember, hogy a padtársakhoz, tintatársakhoz kell igazodnia, hogy az fontos, ki mit gondol rólunk, hová kapaszkodunk elképzelt ranglistákon,

hogy osztályoz, rendez, hová tesz a hatalom, az ott fenn, a két arasszal magasabb dobogón ülő, vagyis köztünk és az ég közt székelő hatalom. Az iskola elsősorban opportunistákat nevel és olyanokat, akik szüntelenül figyelik a körülöttük levők rájuk vonatkozó gondolatait. Aki a kertben áll, megtanulja, hogy a saját kapája a legfontosabb műszer, hogy közte és az ég között nincs más, mint felhő. Nem kérdi, hogy vélekedik felőle a sárgarépa, nem kíván tetszeni a salátának. A kertész nagyon hatalmas ember, nagyon önálló, s ennyivel méltóságteljesebb a kerítésen túl élőknel.

Hogy mennyivel boldogabb? Talán annyival, amennyivel több eget kap. Az ég sincs igazságosan elosztva: van, aki napi egy órán keresztül nézheti, van, aki majdnem mindig... van, aki egy négyszögnyit kap belőle, más egy félgombnyit... van, aki füstön keresztül látja, van, aki a tető felett még csak nem is sejt... az utolsó jégkorszak vége óta mindig kevesebb embernek jut elég ég. A kertben nagyon sajnálom azokat, akiknek csak az a reményük, hogy haláluk után majd belülről nézik, mi van a kék bura mögött.

A sárgarépa mellől úgy látom, hogy még (a kerítésen túli) fontos kérdésekhez is hozzászólhatok: hogy miért emelkedik épp a civilizált országokban a bűnözők száma, hogy miért nem félnek a csirkefogók és a gazemberek az egykor félelmetes börtöntől: mert a mindennapi életük is börtönökben, ég nélküli szobákban játszódik le. Kint is órával mérik az időt, nem virágzással, hervadással. Kint is hajtott - hajtó fogaskeréknek érzik magukat, ott sincs kapájuk, hogy bevágjanak a valóságba, kapanyelük, hogy rátámaszkodva addig elmélkedjenek, amíg futja a gondolatból. A lakások elsorvadnak, a szobák zárkává szűkülnek, konyhák tömegesen hullanak el végkimerülésben. A börtönöknek is van központi fűtésük, az ő ivóvizük se rosszabb a kapun kívülieknél. Ha a város börtönné válik, a börtön inkább védi lakóit, mintsem hogy büntetné őket. Védi őket a civilizáció kínzóeszközeitől: a gondolattépő telefontól, a falakon átszivárgó, hangszereken csapott lármától, a kötelező átöltözéssel járó szerepjátszástól.

A kert tanított meg arra, hogy komolyan vegyem az időjárást. Kezdem érteni, miért lett az angolszász világ legkedvesebb beszédtemája: nemcsak mert az időről való elmélkedés olyan kevés műveltséget kíván, hogy mindenkinek büntetlenül járhat a szája - hanem azért is, mert csak annak fontos az idő, akié a föld, akinek érdeke minden esőcsepp, akinek fát rázza vagy tördeli a szél. A tengerészen kívül csak a földből élőknek fontos a nap, a pára, a felhők kaotikus káoszba tartozó játéka. Az időjárás sincs igazságosan elosztva: azé az eső, akinek a kertjét öntözi, azé a szél, aki fenyőerdővel állja el az útját.

Évszakainkat elrabolhatja, aki átűz a tengeren, napjaink szakait senki sem veheti el, amíg véd a kert.

Arkhimédész hatalmasabb lehetett nálam: csak egy pontra volt szüksége, hogy a világot helyéből kimozdítsa. Nekem száz lépés hosszú kertre van szükségem, hogy addig, amíg ott megbújhatok, ne vegyem tudomásul a külvilágot. Hálátlan vagyok?... azt a világot, amely akácfa, spárga, hófehér orchideát küldött? Ennyiben növény módjára gondolkodom: egyszerűen örülök, hogy itt vagyok, s gyökeret verek. Örülök, hogy a számtalan távoli világból csak gyökeret verő követek jutottak idáig.

Szinte hallom távoli bírám kritikáját: aki a kertben elmélkedik, gondolkodik, és világokat hasonlít össze, nagyon rossz kertész. A jó kertész törődjön a babbal és a káposztával.

Ez igaz. A gondolatoknak sem illik túlmenni a kerítésen. Van egy cseppnyi igazság abban a sváb mondásban, hogy a legbutább paraszt szedi a legnagyobb krumplit. - Aki nagy krumplit kíván, annak nemcsak trágyáról és vízről kell gondoskodnia - minden gondolatának ott van a

helye a krumplibokor tövében. A kert ellátja azt, aki szereti, de minden gondolatot a maga részére tart fenn.

Van kertcentrikus világnézet? Azt hiszem, van. Ha a világ vadon, mindegy, melyik pontját nevezzük ki közepének. Az emberi valóságok közepe éppúgy lehet a könyvtár, mint a kert. Szívesen hiszem, hogy itt minden a kertért történik... Azért vettem meg a Serra tetején nyolc hold őserdőt, hogy megmaradjon, hogy tovább szivároгjon a tövében fakadó forrás. Azért építettem lépcsőt a lejtőn, azért tettem létrát a sziklafalra, hogy meg lehessen építeni a vízvezetékét, hogy ihassak és itathassak. A messziről jött magok a messziről jött vízzel oltják szomjukat. A szülők végül azért szeretik gyerekeiket, mert annyi gondot, szeretetet pazaroltak rájuk. A kertet is jobban szeretjük minden egyes kapavágással, s egyszerre csak a dolgok közepébe kapálja be az ember. S ha igaz, hogy *panta rhei*, hogy minden folyik, minden kering, végül minden ott kering a kert körül. Az innen távol olvasott könyvek is csak azért utaztak a világ végéről a másik végére, hogy valami új körvonalú, új zöld-árnyalatú levél lebegjen a kerítésen belül.

A lepkék feltétlenül osztják kertcentrikus nézeteimet: mindenhol a kert felé tartanak. A japánok „repülő virágokat” látnak bennük. Az biztos, hogy valami sürgős, halaszthatatlan dolguk van a zinniák körül. Élénken érdeklődnek ismeretlen virágok iránt, feltétlenül bíznak abban, hogy a sárgák és a vörösek adnak nekik valamit. Ritkán törődnek egymással, nem panaszkodnak a javak igazságtalan elosztásáról, mert nekik szárny is jutott. Nem törődnek a kerítésekkel: azok csak a marhát állítják meg, ők átrepülnek rajta. Azt hiszem, halhatatlanok: minden évben egyforma fiatalon jönnek valahonnan, repülnek valahova, szélirányban.

Úgy sejtem, az óriásgyíkok is rabjai a kertszenvedélynek, ugyan rendszerint csak délben járják végig közös birodalmunkat. Ha „óriás gyíkoknak” nevezem őket, mert karhosszúságra nőnek, talán nincs igazam, inkább törpe dinosaurust kellene mondanom. Családjuk kétszáz millió éves, előttük se Arisztid, se a vértesszöllősi ember nem dicsekedhet hosszú családfával. Ők nem akarnak hosszabb farkat, élesebb fogat, mint őseik. Tücsköt, bogarat, hernyót esznek, óvatosan, éjjel vadásznak. De azt is tudják, hogy pikkelyüket jó a forró napon süttetni. Aki már jégkorszakot látott, különösen megbecsülheti, hogy izzanak pikkelyei a függőleges napsugarakban.

Ebben különböznek éjjeli vadásztársaiktól, az úgyszintén hatalmas varangy feletti varangyoktól. Ezek az óvatos vadászok az óvatos bogarakra vadásznak, nappal nagyon csendesen meglapulnak a pinceablak mögött, és sokáig élnek, ha a szárnyas és óvatos éjjeli vadász, a bagoly rájuk nem zuhan a sötétből. Sok minden történik a kertemben, amiről sohasem értesülök. Csak ha mindnyájan összeülnénk - én s a lepkék és a gyíkok, a varangyosbékák és a gyümölcssevő böregerek, akkor írhatnánk meg a kerítésen belüli ország történelmét. Azt hiszem, éppolyan érdekes, éppolyan tanulságmentes volna, mint a kerítésen kívüli világ krónikája.

Újra elkalandoztam. Dolgoznom kell, a kiszolgált kukoricát, a levitézlett zinniákat kell kidobnom, itt az ideje kiültetni a - ha tudnám, hogy tiszteljem magyarul! - finocchiának nevezett főzelék palántáit. Aki sok helyre vágyódik, annak sok a dolga a kertben. Még az is vágyódik Olaszországba, aki sohasem járt ott, hát még az, aki ott nyomorgott át tizenöt esztendő! Ezt a honvágyat bazsalikom és kakukkfű gyógyítja, de kell egy-kettő azokból a piniákból is, amelyek Keats és Shelley sírjait védik az erős napfény ellen. (Túl sok fény megárt a verseknek.) Fiatal piniáimra vigyáznom kell. Az igazi rómaiak többszólamúan kísérik susogásukkal a tücsökzenét... ezt itt nem fogják megtanulni, már azért sem, mert az itteni tücskök éjjeli zenészek... Nem, a kert sohasem kész: zenélő tücsköket kellene hozatni! Ezzel

várom kell, amíg a római piniáim felnőnek, mert a Palatinus tücskei nem szívesen zenélnek, ha nem zizeg a túlevél a basszusban.

Az erdei epret szorgalmasan kell gyomlálnom; csúnya, rohamosan terjedő óriásfüvek magjait hozza a szél. A szél az egyenletes elosztás fanatikusa, reggel keletről nyugatra, délután az ellenkező irányban osztja a gazt olyan sikeresen, hogy mindenkinek jut belőle. Ahol a gyík, a lepke, a varangy Brobdingnagból jöttek, a fű túlnyúl mindenben. Békét kell teremtenem a virágágyakban, ahol egy-egy távolabbról jött virág mindent meg akar hódítani. Mindenhol, a kertben is, a kisebbségeket kell védenem - ugyan a kertben a kisebbségek helyzete nem olyan reménytelen. Virágok nem cserélhetnek színt, csak úgy, opportunizmusból...

Ha arra gondolok, mi kertem legfontosabb terménye, azt mondanám: a függetlenség megnyugtató érzése. A világ kaotikusabb, mint ahogy azt a görögök képzelték, több elemből áll, mint csak négyből - de a szabadságérzést a négy adja meg: levegőm van, tiszta levegőm, mert a nyápic kocsiút még annyi port sem ad, hogy fehérre porozná bambuszom levelét, és sűrű gödreit eltörlik a házam tájáig merészkedő városi autók tengelyét; vizem van s lesz, amíg sikerül megvédenem a Serra tetején az erdőt. Tüzet, tüzet a lábas alá, melyben az aipigyökér fő, megadja az erdőt. S az éltető föld, az a kert. Nincs aszfalt, nincs kő köztem s a föld közt, még egy cipőtalpnyi bőr is csak ritkán választ el az elemtől, melybe az emberiség sajnálatra méltó része csak hullaként kerül. Nem értem a holdra vágyókat... A hold csak arra való, hogy Murillo Madonnái rajt pihentessék lábukat, de még a petrezselyem se teremne meg rajta.

Azok a jóemberek, akik embertársaik lelkét kapálják, gyomlálják, azt állítják, a hosszú emberélet csak válasz a gyermekkorban elszenvedett sérelmekre. Egy cseppnyi igazság van benne, már azért is, mert a káoszban semmi sem tiszta, és minden anyagban megvan a többi anyag nyoma is: a legtökéletesebb leírásban vannak bizonytalanságok, a legvadabb elméletekben - mint gaz a kertben - megterem egypár mondatnyi meglátás. Lehet, hogy az én életem sem lesz elég hosszú, hogy megbosszuljam az utamba állított „A füre lépni tilos” táblákat; lehet, a vénembernek kell bosszút állnia azért a kisfiúért, akit fél százada egy csúf udvari szobába zártak, s ott öklével hiába próbálta tágítani a falat. Ha így van, tudom, hogy minden hiába: repülnek a felhők a kert felett, a leggyorsabban repülők viszik az éveket - de az udvari szoba felett semmi sem repült, az udvarban semmi sem termett, az órák álltak, a napok hínárba fonódtak. A nyomortanyákon nevelkedett gyerekek nem tudták, mit szabad, s később talán szabadságvesztésre ítélték őket. A jó (Istenem, kinek jó?) család gyereke életét szabadságvesztéssel kezdte, s körülötte mindennap valami másról derült ki, hogy nem szabad. Volt, aki beletörődött. Talán a többség. A fegyencek többsége csak rövid ideig veri a falat ököllel. A jó családból való ketrecben nevelt kanárimadár elveszti képességét, hogy a porcelán tálon kívül is találjon egy magot. Szárnyai csak ráctól rácsig viszik. Rajtam nem fogott a nevelés. Ha a kerítés mögött gyomlállok, ez a kerítés nem engem zár be, hanem a kívülről fenyegető csirkéket zárja ki... Fenntartom magamnak a jogot, hogy magam osszam a cselekedeteket „szabad”-ra és „tilos”-ra. Világéletemben harcoltam tébolyodott európai, nyomorult kis dél-amerikai tábornokok ellen, mindenki ellen, aki kisfiúkat udvari szobába és nevelőintézetbe zár, der-, die-, dasra tanít, egyenruhát húz egyenlőtlen fiatalemberekre, oktatja, boldogítja még azt is, akinek már benőtt a fejelágya, órarendeket dolgoz ki, mások életét tervezi ki vagy be...

Ha a gazba vágom a kapámat, ha vadhajást nyesek, a távoli, soha meg nem bocsátott börtönért állok bosszút. Mint földem régi, jogos birtokosai, a botokudok, csak éjjelre fogadom el a barlangot.

Primum vivere... először is élni kell - aztán jön a munka, a teljesítmény, az ideálok. Csak a kertben és a zenében van élet. Minden más játék, szerep vagy tévedés, ha nem hazugság.

Igaz, el tudnék képzelni egy világot, amelyben már kihaltak a kertek... egy világot, amelyben a ráksejtszerűen szaporodó emberiség az erdők után már a kerteket is kiölte: négyszögletes mezőkbe párhuzamos vonalakat von a saláta - babsorok, káposztasorok libasorban haladnak az egyforma, egy nyelvet beszélő szájsorok felé. Ma még a kertek termelik a virágot, amelynek félelmetes részét úgyis a halottak kapják, miután egy virág nélküli élet után a mezőben ismeretlen földbe süllyednek (ha csak a jobban ismert tűz gyorsan nem izzítja hamuvá csontjaikat). A kiölt állatok után eljön a kihaló növények kora. Már haldokolnak a parkok... nyilvános kertek csak annyira pótolják őket, mint ahogy a nyilvánosházak pótolják a meghitt családi tűzhelyet. Már egyre kisebbek a kertek, egyre több a kő a föld és a felhők közt. Már kertnek neveznek egypár cserép háztetők közé került virágot. Üvegtornyokra kerül a zöldség, tojásgyárok, salátagyárok épülnek a géplármagyárok mellé, az időjárást gyártó gépek alá. A mindenütt uralkodó kerék végül kerékbe tör a kertet is.

Jó, hogy a kerek ide még nem hozták el a kerekeket! „Versenyt az esztendőkkal”... nem félek: kertem túl fog élni. *Après moi la roue.* A félelmetes jövő még nem fenyegeti fáimat, hogy rossz papiros legyen belőlük.

Még nem? Amikor nagyapám a jövőbe és Daguerre lencséjébe nézve gondolt a gyorsan felejtő, következő nemzedékekre, itt a botokudok évezredes múltjukra tekintve pontosan olyan alakúra verték kőbaltájukat, mint a jégkorszakon edzett őseik, mielőtt átsétáltak Kamcsatkából Alaszkába, s bízva bíztak abban, hogy az évezredek láncza nem fog elszakadni. Nyugodtan adták tovább könyíllehegyezésük titkát fiaiknak, és olyasvalamit mondhattak botokudul, hogy *Per Omnia Saecula Saeculorum.*

A történelmi események annál gyorsabban játszódnak le, minél több ember vesz részt bennük. A hangulatok egyre gyorsabban halnak el. A nyelvek egyre gyorsabban halnak ki. Az emberi állatkert fajai egyre gyorsabban pusztulnak, az utolsó bálna alig fogja túlélni az utolsó vitorlást. Lehet, hogy egy öregember ásóval a kertben már anakronizmus. Vigyázat: anakronizmusnak lenni feltétlenül halálos betegség!

Szeretett Mesterem s kísérem, Horatius, aki a reggel óráit igen hasonló módon tölthette, már régen intette barátnőjét, ne nézzen a jövőbe, ne higgyen a tervezőknek - megfogadom a tanácsát, és igyekezni fogok növényeim aznapi szükségleteire gondolni.

A növények úgyis tudják, mikor fognak virágozni, hervadni. Mi úgysem tudjuk. Semmit sem tudunk. Elég tudni, mi a hozzánk tartozó növény, mi a gaz. A gáz ki kell gyomlálni.

Kilencre kész vagyok az aznapi feladattal.

Bár már eddig is mondtam mindenfélét emberekről, akik valamikor egy mozdulattal belenyúltak életembe, vagy mondtak valami fontosat az emberiségről - élőkről és holtakról -, eleven emberrel ilyen korán még nem találkoztam. Ennyiben is különbözik a valóság a regénytől: nyolcvan regényoldalon már sokan jutottak volna szóhoz, detektívregényben már megtalálták volna az első hullát, szerelemről szóló műben már történt volna valami megbotránkoztató vagy felejthetetlen, jó esszéisták már lefektették volna egy meglepő elmélet alapjait, a rossz esszéista már dühbe gurította volna kitartó olvasóját - én ilyenkor szoktam lenézni a völgybe, ahol két-három kortársam mászkál az úton, baktat kétkerekű fogaton, vagy gurul a civilizációt jelentő bicikli két kerekén. Ahol mindenki a helyén van, kevesen kívánnak máshol lenni, mint ahol vannak. Az út lehetne szűkebb is, rosszabb is.

Hány kortársába botlik a távoli városok lakója, az első és a második csésze kávé között? A portugálok így mondják: *eu não sei não* - nem tudom.

IV. FEJEZET

Az egyedüllét irodalma. - A túlادagolás tragédiái. - Dulce et decorum est pro patria mori. - A faj: papírkérdés! - Hol van a fene? - Szabad ember az, aki még nem fizetett adót. - Aki nem sváb - az olasz. - Min csodálkozna Babits? - Konty a lengyel kisfiú fején. - Rosszul sikerült angyalok. - Ügyintézők: Szt. Barbara, Szt. Lucia, Szt. Sebestyén: - A vörösre festett ökörszarv megóvjá az ember házáat! - Ötszáz szóból ért az ember.

Jó-e vagy rossz, ha az ember csak későn és elvétve találkozik a homo sapiens példányaival? Hatalmas irodalma van az egyedüllét bánatának. Egy művelt, sok nyelvben jártas irodalmár könnyűszerrel összeállíthatná az egyedül élők rímbe szedett siralmait. Talán ugyanakkora könyvtárnyi irodalma van azoknak, akik azért panaszkodnak, hogy túl sok embertársukkal vannak összecsukva. „Penitenciám: a rendtársaim” írta egy később szentté avatott jezsuita. A tengerek útjain olcsóbbak a többszemélyes kabinok, a börtönökben a veszedelmesebb gonosztevők kapják a magánzárkát... nem világos a helyzet.

Azt hiszem, az emberi viszonylatok kérdése adagoláskérdés. A kortársak jelenlétéből kaphat az ember túl kicsi, vagy bénítóan nagy adagot. „Ami kevésben izgat, nagy adagban bénít” - állítja a gyógyszeretan egy alaptörvénye. A baj ott van, hogy nincs ráírva az emberekre, mint az orvosságosüvegre, hány cseppet bír el belőle a páciens. Ha valaki a homlokán hordaná: „belőlem naponta tíz perc elég”, sok kellemetlenséget takarítana meg azoknak, akik vele dolgoznak. Ettől még lehet nagyszerű ember, vagy olyan zseniális gondolkozó, hogy ennyi idő alatt már túl sokat ad. A „belőlem minden mennyiség kibírható” ember még aligha született meg - a szerelmesek privilégiuma az az édes illúzió, hogy egymás részére nincs maximális adag. A legtartósabb házasságok azok, amelyekben a házastársak csak a megengedettnél kisebb adagokat kapják egymásból. A túlادagolások tragédiáiból születnek a mindennapi panaszok.

Hogy ki kivel illik össze? Erre a kérdésre nincs kielégítő válasz. Ki mennyit bír ki a másiktól, a második pszicho-farmakológiai kérdés. És minél tovább tart két ember kapcsolata, annál fontosabb a második.

Az orvos adagol a páciensének. A páciens nem adagolja senki. Aki jó emberi viszonylatokat kíván, annak a percmutatóval (vagy ha nincs órája, a szívverésével) kell adagolnia: mennyit bír el belőlem, gondolataimból, jelenlétemből az, aki előttem áll? Mennyit bírok el én, anélkül hogy összeroppanjak, hogy neurózist kapjak, hogy feldühödjem, hogy unatkozzam, valaki másból? Mi a két adag közti átlag? Ki olyan színtelen, ízetlen, érdektelen, hogy minden adagban tűrhető, mint a víz? Ki olyan fontos és éltető, hogy minden nap szükség van rá, mint a kenyérre?

És van még az adagolhatatlan emberfolyam, melynek szürke árja évekig, élethossziglan mossa körül a nagyvárosok lakóit. Nem a „köz”, nem is a „honfitársak” - az „emberek”, the man in the street (ha véleményét kérdezik), a nép (mely Isten hangján szólal meg), a tömeg, a mob (ha a hatalom belelövet). Canaille, peuple, nation közt nem a francia szótár tesz különbséget, hanem az érzések. A költők magatartása is kétséges... Dulce et decorum est pro patria mori³⁷ - mondja Horatius -, de egyet gondolva mást mond: Odi profanum vulgus et arceo.³⁸

³⁷ Szép s magasztos halni ezért: haza! (Illyés Gyula fordítása.)

³⁸ Gyűlöllek, távol légy alacsony tömeg. (Babits Mihály fordítása.)

A milliós hangyabolyok lakója része, szenvedő tagja, bírja ennek a tömegnek, s végül meg-rémül, ha nem nyüzsög valahol százezredmagával. Úgy érzi, nem sújtja a sors keze ennyi embertársa közt... a valószínűségszámítás azt súgja, hogy annyi fej közül egy másakra fog esni az esedékes téglá. Az egyenruhás tömegekben az tartja a lelket, hogy a Halálnak mindegy, kit ragad el, majd talál valaki mást fiai közt. Végül az egyedüllét tűnik félelmetesnek... és az elhagyott utcákon, egyedül az erdőben fél a magára maradt ember.

Érthető: a tömeg az ő Bakonya, az ő vadászterülete. Benne találhatná meg legjobb barátját, halhatatlan szerelmét, az ikerlelket. A rengeteg arc között egy a remény kifejezésével is tekinthetne feléje!

Aki igen kis adagban kapja kortársait, a tömegben rémül meg, amint a szögletes betonbarlangok villanyfényhez szokott lakója, egyedül, éjjel az erdőben. Bevallom, rémülettel álltam emberfolyamok sodrában. A folyamoknak van céljuk, irányuk - de az emberfolyam céltalanul folyik reggel a nagyvárosok közepe felé, ott örvénylik napközben, sűrűsödik délben, folyik ki estefelé, szivárog szét a kisebb betonkockák közt, majd patakzik újra vissza reggelente... egy bizonyos ritmusban; a rengeteg ember nagy része nincs ott, ahol lenni szeretne, ide-oda folyik a sok „kétlábú tollatlan állat”, már nem az értelem, hanem a hidrodinamika magyarázza meg mozgásukat, torlódásukat, szétfolyásukat.

A nagyvárostól messze vagyok. Az onnan kitörő emberfolyamokból ritkán jut el idáig egy skatulyányi ember. Akik helyük változtatására a házamtól háromszáz lépésnyire húzódó utat használják, közről jönnek, a közelbe mennek. A kertemből nem látom a legelőn túli arcokat, nyugodtan állíthatom, mégis tudok egyet-mást a koponyák tartalmáról. Tíz éve vénülök itt, ismerem az emberek szavait, babonáikat, az egyesek mögött álló közös múlt már óvatosan átköltött történetét.

Azt azért nem állíthatom, hogy ismerem őket. Egy koponyában fél tucat személyiség is elfér, s aki azt mondja, hogy ismer valakit, már téved. A Habsburg-címer kétfejű sasa ritka becsületes madár volt... az ember egyfejűségével szokta rejteni több fejű természetét. S százfejű hidra legyen az a lélekűbűvár, aki annyira azonosítja magát az emberekkel, hogy megérti őket.

A nagy embercsoportokról nem nehéz valami igazat is mondani. Az általános megállapítások helyesek is lehetnek. Minél kisebb a leírt csoport, annál bizonytalanabb a leírás. Az egyénre a közről levont következtetések nem vonatkoznak. A fizikában hasonló a helyzet: a vasról mondhatunk pontos tényeket, egy vasatommak már több a titka, egy atommag leírása a legkomplikáltabb, és a megmagyarázhatatlan bizonytalanságok megdöbrentőek.

Amit Paphlagóniáról, a paphlagónokról mondhatok, igaz. Ebből völgyem lakóira csak egy bizonyos fokig lehet következtetni. Az egyesekről még kevesebbet tudok; már sok, ha megtudom, kinek mije fáj, és ha ugyanattól a betegemtől nem csapatom be magam több mint kétszer.

Ha már leírok egyet-mást, inkább az általánosságok biztosabb berkeiben maradok! Akit idevet a sors, aki elkezd fejjel lefelé lógni az űrben, annak fogalmakat kell cserélnie. Pontosabban: a káosz ellentéte nem a rend, hanem egy másik, egy új káosz. Egy ábra tükörképe is ábra. A feje tetejére állított felfordulás még mindig felfordulás.

Még nem vagyunk úrhajósok, akik a holdról nézzük a föld ezüst sarlóját, a földfelkeltét, földnyugtát... de csillagaink félelmetesen idegenek. A hideg júliusban rövidek a napok, a karácsonyi napfény perzseli szárazra a füvet. A szegény embernek csak kávéja és cukra terem, minden mást vennie kell. Az ország zászlója *tudományt és egészséget* hirdet, de az analfabéták és leprások száma évről évre növekszik, egyszerűen mert gyorsabban szaporodnak, mint a többiek. Fajgyűlölet nincs. Mindenkinek joga van rá, hogy olyan fekete legyen, amilyen

akar. A lelki betegek ritkák, a testi betegek annyian vannak, hogy minden társadalombiztosítás összeroppanna súlyuk alatt.

A csillagászok úgy vélik, hogy létezhetnek antianyagból készült antitejutak. Az ottani lények éppoly természetesnek tekintik antivilágukat, mint mi a miénket. Csak ha a két ellentétes világ egymásnak menne, robbannának semmivé.

Valahogy így létezik az ellentétes előjelű dél-amerikai világ a mi európainkétól messze: idejönni, beleütközni bizonyos nehézségekkel járhat.

Ha a képletesen leírt helyzetet pontosabban akarnánk bemutatni: az itteni sváb nem olyan, mint a régi budai, az itteni olasz Rómában egy árva kukkot sem értene. És a néger - kérem olvasómat, ne értsen félre - nem kizárólag bőrszínében különbözik az európaiktól. Ami pedig az indiót illeti, ő a megtestesült titok, akihez szó és betű nem ver hidat. És mindezek az egyenként még valahogy leírható csoportok már itt-ott összeforrtak, új színekkel gazdagították az emberiség képét.

„Minden igazi dél-amerikaiban, a legfehérebben is van egy csepp néger vér” - állítja az egyik legtekintélyesebb dél-amerikai szociológus. Ezért - a legelő vége mellett elhaladó emberekről szólva - elsősorban a négerekről illik beszélni.

Ugyan talán helyesebb volna elsősorban az idézetet kritizálni. A „vér” szócska nem egészen helyes. A vér, a titokzatos, jelképes vér, a vér, melyet csendes borzongással idézünk, az elfolyó vér, amelyből az éltető lélek száll a mennyek felé, az emberiség közös folyadéka. Nincs jelzője, nem nemes, nem póri. Ha nem volna vörös, színtelennek nevezhetnénk.

Rendkívül nehéz nekünk, „fehéreknek”, másbőrűekről, fajról, vérről beszélni. A zavaros fogalmak nevében éppen századunkban kimondhatatlan szörnyűségek történtek és történnek mindennap. Észak-Amerikában az is néger, akinek az ükapja egy néger leszármazottja. A faj nem a bőr színétől függ, nem a vér titkos sejtjeiben rejlik, csak régi születési bizonyítványok árulják el. Papírkérdés. Az indián fehér embernek számít, nemes mongolnak. A japánt nem nemes mongolnak tartják. A dél-afrikai hollandus úgy tanulja az iskolában, hogy Isten a saját képére teremtette az embert, és mivel Isten tudvalevőleg nem néger, a néger nem ember, hanem szörnyeteg, tanulékony majom. Az ibér úgy tudja, hogy a néger az a faj, amelyben az asszony ember, az ember állat. Az elméleteket korbács és puska vetítik a valóságba.

De strigis, quae non sunt... Jó volna, ha pár száz évig senki se kísérelné meg az emberiséget fajokra osztani!

Ha van különbség az embercsoportok közt, az nem vérkülönbség, semmi esetre sem rangkülönbség, nem lehet és nem szabad jogkülönbségnek lennie. Ha van különbség, csak tréningkülönbség lehet. (Nem merném a szót „edzés”-sel fordítani.)

Vannak kínai családok, amelyek kétezer éve szépírással foglalkoznak. Tényleg szebben írnak, mint a fehérek, akik késve nyúltak az ecsethez. A japán papírvirágokat oly régen gyártják a rajtuk finomodó kezek, hogy egy rövid emberélet nem elég a helyes mozdulatok megtanulására.

Az európaiak vagy ezer éve egyforma kerítések s falak mögött élnek: egyforma damokleszi fegyvertár függ fejük felett. Törvényhez szoktak. Írni-olvasni tudók uralkodtak felettük. Közös babonáikat ápolták. Egy almának tulajdonították minden baj okát. Egyforma háziállataik voltak, kenyérevők, aranykeresők voltak. Az olvasó Európa közös könyvtárban ült, a legendák, mintha a Szentlélek szállt volna beléjük, minden nyelven egyformán meséltek. A nyelv, ez a múlt században túlbecsült kerítés, nem változtatott a közös lélekalkaton. Az emberek egy-két generáció leforgása alatt könnyen vedlettek dánból németté, mint Moltke,

horvátból, szerbből, szlovákból, románból magyarrá, mint Babits, Petőfi vagy József Attila, olaszból franciává, mint Napóleon és Léon Gambetta, spanyolból, szicíliaiból franciává, mint Hérédia és Mazarin. Európaiak maradtak. Az ezeréves múlt - helyesebben: az ezeréves tréning közös maradt. Ezen az sem változtathat, ha a túl nagy számban összezárt emberek közt gyűlölet és gyilkos tendenciák fejlődnek ki, s ha a gyűlölet különböző álarcokban gyilkolt is. S a múlt tarka. Volt benne katedrális és máglya, lovagi torna és robot, de közös volt a betűk alakja, a kotta és a kottával leírt, európai nyelven játszott, énekelt zene, a hegedűk, a csembaló mindenki részére érhető világa.

Ezek alatt a századok alatt a négerek közös világa más volt: nem volt benne betű, hegedű, székesegyház és máglya, matematika, csillagászat, kenyér és bor, kőház és kilincs, üveg és cipő. Ma is alig van. A kereskedők a négereket akkor szállították Afrikából a tőle elszakadt, de hasonló Dél-Amerikába, amikor Európában Bach, sőt már Beethoven koncertezett. Még nem érték rá múltat, ősokeket vállalni, „trenírozni”. Vannak négyezer éve gondolkozó kínaiak és hinduk. Megértik az atommaghoz vezető képleteket. Kiszámítják a napszerű égitestek tömegének lehetséges határait, gondolkoznak azon, van-e lehetséges tükörképe az atomalatti részecskék egymásra hatásának. Az abesszin, aki évszázadok óta lándzsával fut az antilop után, az olimpián megnyeri a maratoni futást. Sába királynője idejében kezdte az edzést.

Elkalandoztam? Paphlagóniában vagyunk. Lenn az úton megy valaki. Minden esélye megvan rá, hogy néger legyen. Szenvedély és szenvedés elködösítették fekete bőrű embertársaink világát. Megkísérlem oszlatni a ködöt.

Már hallok az ellenvetést: „Az ember millióéves múltjában két-hármezer év nem számít.”

Számít.

A fejlődésnek számtalan lehetséges tempója van. Lehet hallatlan lassú. Bölcs állatok, mint az a bizonyos Madagaszkár körüli mélyvizekben élő hal, hetvenmillió év alatt egy uszonyát sem változtatta. Van gyík, amely kétszáz millió éve őrzi jónak megismert alakját. De mások - mint a ló - ötvenezer év alatt, hogy ne mondjam, percek alatt átváltoztak. Mi, majmok, az elmúlt százezer évben nagyon gyorsan lódultunk a végső, a végzetes változások felé. És egészen eltérő sebességgel fejlődnek egy-egy test különböző szervei: az agy daganatszerűen nő, az alig gondolkozástól a bölcs pillanatain keresztül az örületig egyre pokolibb sebességgel halad. Már látjuk, hol fogja a sejtültengés szétrepeszteni a fejlődésben visszamaradt koponyánkat.

A fejlődésnek ebben a robbanásszerű stádiumában ezer, kétezer év már sokat számít. Száz év alig.

Még nincs száz éve, hogy az itteni négerek felszabadultak, hogy néhányan megtanulták megfogni, a tintába mártani a tollat. Még alig akad néger, aki az apjától tanult írni. Nem hiszem, hogy akadna egy, aki a nagyapjától egy könyvet örökölt.

Felszabadulás! Gyönyörű szó! Vigyáznunk kell, hogy gyönyörködésünkben el ne felejtjük, mit jelentett. Egyszerűen azt, hogy az ibér földesúr összeterezte fekete bőrű rabszolgáit - a terelést is a pulipótló négerek végezték -, kiállt eléjük és kihirdette:

- Polgártársaim! Mától fogva szabadok vagytok! Éljen a szabadság! Mehettek a fenébe!

A négerek megrémültek. Hol az a fene? - Nekivágni az országnak - amelynek országútja sincs? Félmeztelenül? Hol van a legközelebbi feketebabos kondér? Könyörgésre fogták a dolgot.

- Nem maradhatnánk?

- Dehogynem! Sőt! Mától fogva fizetni fogok. Viszont ti is meg fogjátok fizetni a házbért és a babrizst. Szabad polgárok vagytok! Ez azt jelenti, hogy nincs többé szombat este cukornád pálinka potyán. Fizetni fogtok, - ti disznók, különben éhen-szomjan dögölhettek. Nem vagytok többé rabszolgák!

Vannak birtokok, melyeken még ott élnek a szabad polgárok unokái. Máig se láttak pénzt. Ebben a nyolcvan évben úgy adódtak a dolgok, hogy a házbér, vagyis a kunyhóbér, a babrizs és a pálinka mindig egy garassal többre kerültek, mint amennyit a munkabér kitett volna. A „szabad polgár” pénzeszacskója pontos ellentéte lett annak a mesebelinek, amelyben mindig egy garassal több volt, mint amennyit boldog tulajdonosa kiadott.

Elmenni? Minek, ha máshol is dolgozni kell? Dolgozni különben is értelmetlen foglalkozás. Földet szerezni? A néger, akinek ősei sem igen ültethettek valamit kölesen kívül, itt csak annyit tanult meg a földművelésből, hogy elől a kávécsérje, és hátul az ostor. Még inkább boldogult a városban, mert a város is dzsungelszerű, ott se vont még senki egy barázdát, mégis megél! Lakni? Lakni könnyű: deszkából, lécekből, pléhbödönökből nem nehéz hajlékot építeni. (Az angolok shanty town-nak, a franciák bidonville-nek nevezik az így keletkezett városokat. Bödönvilla-negyed volna talán a helyes magyar fordítása.) Sokan maradtak, néhányan szétfolytak a térképen, de azután elszaporodtak. Valahogy a verebekhez hasonló módon szálltak meg azokban az európai, e földön idegen találmányokban, amelyeket városoknak nevezünk. Túlzás volna állítani, hogy a fehérek segítették volna a tegnapi rabszolgáikat művelődni... de szaporodni segítették őket. Venus istenasszony birodalmában mindenkinek egyforma hosszú tréningje van.

A régi magyar társadalomban kasztok voltak. De az írók, művészek, színészek valahol a kasztokon kívül lebeghettek, legalábbis estefelé. Ilyenformán lebegtek a fiatal, sötét bőrű, fűszerillatú néger lányok kasztokon kívül, ha leszállt az éj. Lányaik (fiaik nem tűntek fel) az ország eszményképei: a négerek úgy látják, hogy hófehérek, közel állnak a világ uraihoz; a fehérek azt becsülik, hogy hiányzik belőlük az a bizonyos ezeréves gátlás, a kerítéskorok neurózisai. Közelebbi rokonai Évának, mint a portugálok, spanyolok lányai, akik nem tudnak büntudat nélkül vetközni.

A São Pauló-i fehérek szobrot emeltek a néger anyának, aki a földbirtokos gyerekeit szoptatta, s megtanította szuahéli hangon ejteni a portugált. Illene, hogy a négerek szobrot emeljenek a fehér lélekkufárnak, aki elhajózott ősökért, áthozta, eladta, hogy unokáinak végül több joga legyen, mint a későn átjött fehérbőrűnek.

Az országút a külvilágból jön, oda vezet. Néha teherautó jön rajta, nagy ritkán végigbiciklizik egy rendőr... a sofőr, a bakter, az, aki nem vet, nem arat, de megszerzi a babot, a rizst, rendszerint a bennszülöttek régi nyarak barnította köréhez tartozik.

Lent a tengerparton a négereké a világ... nem a föld, mert azt nem szeretik. Megszokták, hogy az Úr - a föld ura, a mennyek ura, a gyarmat ura - eléjük rakja a babosfazekat. Nem a házak, mert olyan hajlékot szeretnek, ahol a földön is lehet tüzet rakni. De az utak, az utcák, a vásártér, a tengerpart az övék, banánból, cukornádból annyi, amennyi az élet és az éhhalál közt áll. Aki azért lop, mert éhes, azt az angyalok viszik a mennyországba. Szabadok! Ki szabadabb annál, mint aki még nem fizetett adót?

Itt fent a dombokon valószínűbb, hogy az úton haladó ismeretlen a számtalan német törzs egyikéből fakadt. Magyarán: sváb.

A németekről már mindent megmondtak. Ők maguk leírták magukat (Heinrich Mann), lerajzolták magukat (Georg Gross), bemutatták magukat a Pireneusoktól Narvikig, odamasírozta a calais-i polgárok elé, szöges csizmával rúgták a Kaukázus hegyeit. A dánok, a szicíliaiak

zsebében egyformán nyílnak maguktól a bicskák, ha a németekről esik szó. A németek voltak azok, akik megcsömörlöttek az ezeréves tréningtől, és ágyútűz alá vették a katedrálisokat. Emberbőrből cserzett pergamenre írták önmaguk történetét. Jéghideg, gyilkos dühüket, szégyenletes vereségüket Európa minden köve ismeri.

Ha van valaki, aki nem tud róla, a sváb paraszt az, aki lent az úton baktat ökrösszekerén, kukoricalevélből szívja a háza mögött nőtt dohányból szálló bűdös füstöt, és azon gondolkodik, hány zsák kukoricát fog az idén aratni.

Száz, ha nem százötven éve hagyta el ükapja a brandenburgi herceg vagy a kölni érsek földjét. Mikor? Talán a nagyapja sejtette meg: „Amikor már nyúlra sem volt szabad vadászni az uraság erdejében.” „Amikor már egy kapanyélre való fát sem kapott az ember ingyen.” Vagy később? - „Amikor a poroszok minden fiatalembert katonának vittek.” Voltak, akik egyenesen hajóra szálltak, s jöttek, két-három hónapig hajóztak, aztán nekivágtak az őserdőnek. Voltak családok, akik egy kis körúttal jöttek: előbb elmentek egy-két emberöltőre Oroszországba: Wolhyniába, a Kaukázus és a Fekete-tenger vidékére, Szibériába. Az első világháború után hazatértek Németországba, és már idegeneket találtak: a vérig sértett, vereségében tehetetlen, szégyenét, bűneit tagadó, nyomoráért felelőst kereső népet. Aki a háborút Oroszországban élte át, már máshogy látta a dolgokat, és továbbment. Itt találkoztak a „rég németekkel”, akik még der-, die-, dasszal beszéltek, még ha banánról és mandiókagyökről volt is szó.

Ki tudna ma még a régi, tengeren túli birodalom roncsairól? A hetvenévesek közt akad, aki az „első háború” után fordított hátat neki. „Kielben felláztunk - meséli az egyik, aki még ma is beleillik a gondosan megőrzött egyenruhájába. - Elég volt. Végünk volt. Felhúztuk a vörös zászlót. De a hadsereg még hitt a császárban, a tisztok is hittek. Kettőt közülünk agyonlőttek. Minket bakaruhában küldtek Flandriába. Amire odaértünk, már lövészárkok sem volt. Jöttek a tankok. Úgy volt, amint tudtuk: elvesztettük a háborút. Szaladtunk. Én tudtam, mi a tenger. Idáig szaladtam.” - Vagy: „Tudja, mi a Rumpler-Taube? Akkor mindenki tudta, ma már senki sem hallott róla. Az első páncélos vadászgép! Ezzel repültem. Megfogadtam, ha élve lekerülök, meg nem állok a világ végéig. És ez itt a világ vége! Vagy nem?” Az ötvenévesek közt még van, aki emlékszik egy különös időre; a rádiók Grimm-meséinek szeretett nyelvén egész új meséket mondtak: egy hatalmas Vezér naggyá, boldoggá tette a Birodalmat, boldoggá, németté fogja tenni a világot. Paphlagóniát is be fogja kebelezni az Ezeréves, a Harmadik Birodalomba. „Holnap miénk a világ” - mondta a hangszóró, mielőtt jó éjszakát kívánt, és a Vezért éltette volna... Szép idők voltak, nem tartott sokáig. A rádió berekedt. A bennszülöttek elvitték a rádiókat. Mire újra lehetett egyet forgatni a gombon, a gép már elfelejtette a mese folytatását. Végül az emberek is elfelejtették a mesét.

Nagyon ködös, nagyon távoli az itteni svábok Németországa! Luther Márton ott írja a bibliát. Ott rágja a mézeskalácsot Jancsi és Juliska, ott hoz a húsvéti nyuszi színes tojást. Mindenki a nagyszülők nyelvét beszéli.

Aki se nem zulukaffer, se nem sváb, minden valószínűség szerint olasz.

Ha valaki megszólítaná, meghallgatná, se tudná ezt biztosabban, mint én, aki messziről nézem, hogy hozza a kukoricalisztes zsákot a malomból. Csak a Velence mögötti rizsföldeken, kukoricásokban, szőlőhegyeken hallani hasonló hanglejtést. A régi dallamba itt az Azoriszigeteken használt, arabból ibérbe csúszott, félreértett spanyol szavak vegyülnek. Babits hallhatott valami hasonlót, amikor a Fogaras környéki románokra fülelt. Ő azon csodálkozott, hogy egy szó szájáról szájra szállva eljutott a hét római dombtól az erdélyi dombokig... vajon mit szól, ha Livius páduai kiejtését (amelyen már a rómaiak is mosolyogtak), a római szavak

ibériai alakjait itt hallotta volna, ahol a botokudok kőbaltáit még csak vékony humuszcéteg fedi?

A négerrek nyelvét az utolsó szóig elrabolták. A svábok zsugorodó szókincsüket épp csak hogy még őrzik. A velenceieknek nem volt problémájuk: partra szálltak, és máris megértették őket. Amit ők pane-nak hívnak, itt pao, a vino vinho, a sale sal, az acqua aqua... aki kenyeret és sót, bort és vizet érthetően megnevez, aki tisztában van vele, mi az, hogy vita, morte, amore, az nincs egészen idegenben. Velük az történt, hogy nem vették észre, nyelvet változtattak-e vagy sem. A római állam alapeleme a „tribus” volt, az összefüggő családok közössége. Ezen kétezeröt száz év semmit sem változtatott. Itt is családcsoportokban élnek, békében, avagy ünnepi alkalmakkor egymást késelve. Úgyszólván minden csoportnak megvan még a családi nyelve is. Vannak családok, amelyek a bresciai tájszólást keverik az ibérrel, mások a cremonait a velenceivel; némelyek már ibérül beszélnek, de még nem vették észre, s latinnak nézik az idevetődő olasz kapucinus toscanai nyelvét.

Könnyű volt az olaszoknak! A kulcsszavakkal jöttek! Nem hiányzott nekik a tél. Nem süttöttek rossz kenyeret a kukoricalisztból, mint a svábok, hanem nagyszerű puliszkát rotyogtattak a Karszt völgyeiből idecipelt vashográcsban. Csak végigsétáltak a lejtőkön, és már tudták: megterem a szőlő! Lesz bor is a puliszkához!

Rómában hallottam (talán Kerényi Károlytól), hogy a római limes majdnem pontosan megfelel a szőlő határának. A legionárius addig ment, amíg a szőlő kísérte. Aztán megállt. Ott vonta meg a határt, amely egy ezredévvél később megmaradt a római katolicizmus határának.

A Velence vidéki paraszt alig hallhatott a limesről... de a vonal valahol bennfoglaltatik az „évezredes tréningben...” Azt, hogy a bor vérré válhat, azt tudja. Itt sincs máshogy, mint máshol: egy szőlőhegy megadja a kenyeret is, a ruhát is. Mást is: mint az oltás a betegség ellen, úgy véd a bor cukornád pálinka ellen. A néger, a sváb védtelenek. Isznak, amíg fel nem fordulnak, Isznak, amíg minden egyes idegük nem fáj. A kényszerképzetekig, a merev tétlenségig, a dadogásig, a reszketésig, az összezsugorodott gyomorig, a végelgyengülésig isznak. A szesz gondjaik után gondolataikat is feloldja. Végül a világuk köd, menekülő életük célja a kábulat.

Az olasz megissza két pohár vörös borát a polentához, lepihen, és dolgozni megy.

Ezeréves immunitás! Azt látom, ami már Kolumbusz idejében történt: a spanyolok ismerték a szeszt, már az aqua vitaet, a konyakot is. Itták, de ismerték az adagolást. Az indiók védtelen áldozatai lettek. Rogyásig ittak, földjüket, feleségüket, életüket adták érte. Az indió mást tudott: azt, hogy a dohánylevél füstjével illik vigyázni. Ha véletlenül találtak egy dohánylevelet az erdőben, megszáritották. S ha aztán tűz is akadt, rágyújtottak egy hosszú szivarra, szippantottak egyet, eldobták. Ezer vagy tízezeréves immunitásuk volt. Az európaiaknak nem volt. Tehetetlenül szenvedtek a nikotinelvonás tüneteitől. Nemsokára hajlandók voltak földjüket, családjukat, életüket feláldozni, csak hogy egy rövid időre megszabaduljanak a nyomorító bűzhiánytól. Füst, hamu, bűz, émelyítő gázba fűlt a fehér ember, végül a világuk köd, hamuvá izzó életük célja a füst.

Az indiót a fehér ember gümőkórja pusztította, a konkvisztádorokat az indió egykor nem halálos vérbaja. Az orvostudomány történelmében Amerika felfedezése a nagy szerencsétlenségekhez tartozik.

A sváb, a néger elpusztulnak az erősebb rum mérgétől. Nem örökölték immunitást. Az olasz bort iszik, azt is csak étkezéshez. Ő öröklí a sváb földjét. A négerét nem öröklí, mert annak sohasem volt.

Nézem a ritka emberpéldányokat lent az úton. (Azt is, hogy változtat színt a legelő aszerint, hogy fák vagy felhők árnyéka esik rá, hogy vonulnak mélyre szállt felhőfoslányok a Serra körvonalaiba.) Tudom, van olyan is, aki egészen máshonnan jött. Lengyelek tévedtek az erdőbe. Nem értem nyelvüket, hiába kérdezném őket, mikor, honnan jöttek; annyit tudok, hogy még véletlenül sem akad köztük írni-olvasni tudó. Nyelvüket megőrzik, ibérül nem tanulnak meg, esetleg németül tudnak pár szót. Településük a botokud rezerváció felé húzódik. Azokkal valahogy megértik egymást, a fiatalok néha onnan nősülnek. Lengyel antropológusnak ajánlanám figyelmébe gyermekeiket, különösen azt a tízéves kisfiút, akit földig érő hajjal múltkor az anyja hozott hozzám. Ibér, német, olasz szavakkal valahogy megértették egymást, egy percre bepillantottam az innen egy órányira fekvő lengyel világba.

- Miért nem vágja rövidebbre a kisfiú haját? Úgy néz ki ezzel a konttyal, mint egy botokud lány!

- Még nem szabad!

- Mit nem szabad?

- Levágni. Amikor négyéves volt, beteg volt. Megfogadtam a Szentséges Szűz Máriának az égben, hogy hét évig nem vágatom le a haját, ha meggyógyul. Meg is gyógyította. Majd jövőre levághatom.

- És mit szól a férje?

- Nincs. Vagyis volt. De egyszer rám unt, vásárolt egy tizenkét éves kislányt, hazahozta, avval hált. Aztán azt is megunta, megvette az anyját is. Engem kidobott, hazamentem apámhoz.

- Miért választott botokud férjet?

- Nem akartam őt, de megbabonázott. Füsttel áldozott az ő szentjeinek, s egyszerre nem tudtam többet ellenállni neki.

- Hallja: azt az asszonyt... kitől vette a férje?

- Hát annak a férjétől. Nagyon szegény ember volt, szüksége volt a pénzre.

A házból az útra nézve az ember nem tud meg mindent kortársairól. Beszélnie kell velük! S várni, türelmesen várni, amíg valaki kibújik kunyhójából, végigmegy az erdei ösvényen, lemászik a sziklák közt a Serra falán, bejön hozzám, előkaparássza szegényes szókinsét, nyelvek közti nyelvtöredékeit, kipróbál rajtam egy nagyapjától örökölt, neki már érthetetlen frázist. Ha szerencsém van, mint az archeológusnak, aki törött agyagtáblákról elolvas egy mesét, végül én is okulok.

Tudom, hogy Istenben mindenki hisz. Valakinek meg kellett teremtenie a világot, különben nem volna. Angyalt is teremtett eleget, de egy részük nem sikerült, ördög lett. Az ember sem sikerült, mert az ördög rávette Ádámot az almaevésre. Ehetett volna banánt, ananászt, mandiókagyökeret, nem lett volna semmi bajunk. De végül majd bejutunk a Mennyszigetbe, ahol mindennap vasárnap van.

Ennyi a közös hit; a különbség, hogy a Mennyszigetet a hívők, az „Isten Gyermekei”, a „Jehova Tanúi” kizárólag önmaguknak tartják fenn, míg a „nagy” vallások hívői Isten kifogyhatatlan kegyelmére hivatkozva számolnak a lehetőséggel, hogy földi szomszédjaikat teljes számban - épp csak a csirke- és dinnyetolvajok híján - viszont fogják látni a boldog túlvilágon. Az olaszoknak van egy szép kis versikéjük is, amely azt állítja: „Isten meg fogja bocsátani a szerelmesek vétkeit, nem akar ám egyedül csücsülni a Mennyes országban.”

Isten van, emberek vannak. Köztük nagyon nagy a távolság. Az Úr néha lecsap egy mennykővet a földre, ha nagyon megharagszik. Az embernek már nehezebb felszólnia az „Örök Atyához”. Jó, hogy apostolok, szentek, angyalok, szellemek lebegnek az embert az Úrtól elválasztó távolságokban! Ők intézik az apró ügyeket. Szent Barbara mennydörgésügyekben tárgyalhat az Istennel. Szent Lucia egy gyertya ellenében szembajt gyógyít, Szent Sebestyén a Somogyban rossebnek címzett nyavalyát. Nincs az a pápa, aki sárkányölő Szent Györgyöt meg tudná fosztani méltóságától! A paganus, a távoli völgyek pogány lakója, hű marad bevált kisisteneihez.

Akik kiűzik az Istent a világból, nem is sejtik, mi mindent, ki mindent üznek ki vele: a kis és nagy, jó és rossz szellemek, a halottak hazajáró lelkei, a mindenhol tevékeny, láthatatlan, de érezhető sereg eltűnik nyomában - s az ember egyedül áll a földön! Kihez forduljon halálfélelmében, fájdalmában? Még a spiritisza is - az az ember, aki érti a szellemek nyelvét - hiába égetné illatos füveit, hiába vetné nyakába a kutya fogból készült nyakláncát, hiába főzné a teliholdnál szedett levelekből a gyógyteát... Szomorú lenne a világ. Elhullanának a rossz szemmel megvert tehenek! A gonosz varázslók, akik ismerik Mózes hetedik könyvét, fejszét vágnának a fatönkébe, azt fejnék meg... s a jó ember hiába fejné tehene üres tőgyét... még azt hinné, hogy kígyó vagy varangy szopta ki...

Süt a nap. Messze ellátni, a kertben égnek a vörös zinniák... de lesz még éjszaka is. A szellemek este ébrednek, amikor leszáll a nap, és a holt kígyók és teknősbékák tetemei egyszerre csak eltűnnek a patak partjáról... Ilyenkor rendel a spiritisza erdei kunyhójában. Az erdő titoktartó, a kunyhó messze van, de nekem is vannak hű szellemszolgáim, bekukucskálnak a kulcslyukon, megsúgják, mi történt:

- „Van fenn a Serrán egy öregember. Harminc éve vagy régebben - ki számolja az éveket? - elvett egy lengyel lányt.” Ismerem őket. Ha Rubens festményei úgy vénülnének, mint Dorian Gray titkos portréja, olyanformán néznének ki gráciái, mint az a lengyel öregasszony.

- „Az ember bennszülött. Az asszony egy kukkot sem értett ibérül. Beszélni nemigen beszélgethettek, de kezdetben szerették egymást, később összeszoktak. Megértették egymást. Huszonnyolc élő gyerekük van. A többi meghalt. Nem is volt semmi baj, de amikor dohánytermelésre adták magukat, az asszony megbetegedett. Nem kapott többé levegőt.”

Eddig nem meglepő a történet. A dohánylevél mérges. Aki heteken át osztályozza, kötözi a dohányleveleket - csak így veszi át a gyár -, aki finom dohányport lélegzik be napestig, belepusztul. Már kisgyerekek asztmarohamot kapnak, megfulladnak. A férfiak földeken dolgoznak, a dohányleveleket asszonyok, gyerekek választják ki, kötözik. Vérszegények lesznek, nem esznek, folyik a nyáluk, szörnyen fáj a fejük, de csak dolgoznak tovább, mert a gyár keres, az állam meg még jobban. A tüdőrák jó üzlet...

- „Mit tudnak az orvosok? Semmit. Azt mondták, asztma. Etették pirulával, mindenfélével. Napközben meg is volt valahogy. De éjjel úgy érezte, hogy száz marok fojtogatja, hogy láthatatlan kezek fogják be orrát, száját. Az orvosok nem hitték el neki. Csak adták a cseppeket, tablettákat, mindenfélét hiába.”

- „Végül megelégette a férje a szaladgálást, az orvosokat, akik csak a fecskendő hegyéig látnak, csak kopogtatják a beteget, de nem segítenek rajta, és minden beteggel külön fizettetik meg a fehér kabátjukat, fogta magát, elment a spiritisztához. Az nem könyvből tanulta a tudományát!

A tudós szépen meghallgatta, miről van szó. Nem kérdezett bolondokat, hogy hány gyereke van az asszonynak, hogy volt-e már tüdőgyulladás, csak szívta a kukoricaszivar füstjét és bólogatott.

- Várj csak. Újhold idején beszélek a szellemekkel. Tegyel csak le tízezer maravédit a Szent Sebestyén képe előtti tányérra. Füstölőre. Aztán visszajöhetsz.

- Az asszony...

- Megmarad...

Tizennégy nap múlva újra ott volt. A szellemek barátja újra ott ült a sötétben, a szoba sarkában, ahova az olajmécses fénye se világított be. Nem kérdezte, hogy van az asszony, nem várta meg, hogy őt kérdezzék. Úgy kérdezett, mint a rendőr a tolvajtól.

- Ugye, ott laksz a Szent Donatus kápolnánál?

- Ott.

- Ott, ahol azelőtt a mennoniták laktak?

- Azok rég elmentek. A városhoz közel többet ér a tej...

- Csak a halottaik maradtak ott.

- Csak a halottaik.

- A temetőben.

- A temetőben. Én...

- Fogd be a szád. Csak a kérdéseimre felelj!

A bölcs máshonnan kezdte:

- Dohányt ültetsz?

- Azt.

- A dohányleveleket kemencében szárítod, vagy csak úgy, a csűrben?

- Kemencében.

- És ki építette azt az átkozott kemencét?

Az ember megijedt. Az átkozott szótól ijedt meg.

- Én.

- Hát mondd csak, te csirkefogó, hogy volt az?

Csönd. A kérdezett meg sem mukkant.

- Nem szólsz?

Csönd. Süket csönd. A mágus maga válaszolt a kérdésre.

- Megmondom én neked, hogy volt az, te pokolfajzat! Megvetted a földet, megvetted benne a mennoniták régi temetőjét, olcsón adták, mert megígérted, hogy a temetőnek majd gondját viseled! Így volt, vagy se, te gychennáraláló, te halottrabló? Aztán fölszántottad a temetőt, hazavitted a köveket, széttörted a nagyobbakat - és ebből építetted a dohányszárító kemencédet!

Erre nem volt mit válaszolni.

- Akik Szent Sebestyénre nyilaztak, már rég kinn lesznek a tisztítótüzből, amikor te még a Sátán paraszán sülsz, te lator! Még a kökeresztet is hazafuvaroztad, négyfelé verted, ezt tetted a pajtád négy sarka alá. A szellemek tudják! Te is tudod! Hát ezért...

- A halottak semmit sem bocsátanak meg! Ma a feleségedet fojtogatják láthatatlan kezeikkel, holnap te kerülsz sorra.

Az ember csak nyögött:

- Mit tegyek?

- Hazamégy, lebontod a kemencét, minden egyes sírkövet visszaviszel a helyére. Az összetörteket összerakod! Vigyázz, hogy mindenki a sajátját kapja vissza! A pajta alól is kiásod a keresztet! És nehogy a feleséged a közelébe menjen a dohánynak! Hogy belépjen oda, ahol a dohány szárad. Nehogy hozzányúljon! Te pedig letesz a húszezer maravédit Szent Sebestyén képe elé! Azért ilyen keveset, mert nincs több a zsebedben. De ha megkapod az idei dohány árát, hozol még harmincat! S meglátod: a feleségednek kutya baja se lesz!

Hát nem igaz, hogy a szellemidéző többet tud, mint a doktorok? Az asszony többé közelébe se ment a dohánynak. Még le se bontották a kemencét, már eltűntek az éjszaka fojtogató kezek. Ma semmi baja a világon.”

Ki merné tagadni, hogy a szellemek beleszólnak az emberi dolgokba? „Nem hiszek a szellemekben - mondják a felvilágosult spanyolok -, de létezni léteznek.” Longfellow négy szép sort írt róluk:

*All houses wherein men have lived and died
Are haunted houses. Through the open doors
The harmless phantoms on their errands glide,
With feet that make no sound upon the floors.*³⁹

Nem vehetem rossz néven azoktól, akik lenn az úton járnak, hogy ügyes-bajos dolgaikkal, fájdalomokkal a sokat tudó, szellemekkel társalgó, illatos füstfelhőkön keresztül szitkozódó remetékhez fordulnak bizakodva.

Ötszáz szavuk van, talán még ötszázat értenek. Ezer szóba nem sok tudomány fér, de kettővel-hárommal máris bölcslet lehet gondolni. Az athéni piacon is ilyen kevés szavú görögök sétálhattak... azért foglalták bölcsaik a rövid képletekbe: „Minden folyik”; „Ne bízz senkiben”; „A legtöbben rosszak”. Völgyem lakói még ilyen rövid tanácsot sem kaptak az iskolában - huszonnégy betűnél többet semmi esetre sem kaptak -, megkísérlik tehát jóban lenni a jó szellemekkel, védekezni a rosszak ellen. A vörösre festett ökörszarv sok minden rossztól óvja meg az ember házáat.

A kertből, messziről nézem a ritka emberpéldányokat. Egyikük-másikuk feljöhet hozzám, ha baja nem múlt el a ráolvasástól, s ha nem véli, hogy jó volna kivetetni a vakbelét. Össze kell szednem azt az ötszáz szót, amelyet valószínűleg megért. Úgy érzem magam, mint az, akinek kőbe kell vésni mondókáját: csak kevés szót, kevés betűt szabad használnom. Elvont fogalmakat használni tilos. Nem szabad tárgyakat említeni, melyek itt nincsenek. Nem szabad azt gondolnom, hogy barátaim fel tudják sorolni a hét napjait, az év hónapjait, hogy hallották már a baktériumok létezéséről vagy arról, hogy az emberi test hőfoka harminchat és harminchét között van. Vagy hogy tudják egyáltalán, mi a hőfok, hogy van szavuk a hőmérőre, a

³⁹ *Kísérteties ház minden lak, hol ember
Élt s halt. Szelíd alakok lengenek
A nyílt ajtón át, járva útjok s nem ver
Lépésük zajt a sík padló felett.*

Longfellow: „Haunted Houses” c. verséből. (Szász Béla fordítása 1897.)

fecskendőre, a vízcsapra, a rajzszögre, a levélbélyegre. Gondolkoznom szabad - szabad róluk vén európai nyelvek pazar pompájában, százezer szó közül kiválasztott szavakkal szólnom. Jobban teszem, ha mély tisztelettel meghajlok előttük: ők tanítottak arra, hogy ezer is bőven elég ahhoz, hogy az ember felnőjön, szeressen, gyereket neveljen, és nagyon fáradtan, tiltakozás nélkül elköltözzön.

Aki öregkorára megtanul egy maroknyi szóval beszélni, azt is megtanulja, mi az élet maga, és mi a mese, a szerep, a gondolatok elrejtésére szőtt szöszöveget, a szótárvilág. Megtanulja megbecsülni a szüksézávű görögöket, s hallgatag nagymesterüket, Diogenészt.

Én nagyon nagyra becsülöm az ismeretleneket, akik lent az országúton járnak.

V. FEJEZET

Bélistás szentek. - Sörét a kakastolvaj Lábában. - A külképviseleti malac. - Az Akadémia orvosa. - A haldoklók visszafordulnak. - Kleinné nyelvgyakorlatai. - Az ebéd előtti s az ebéd utáni világ. - Königné praxisa, fejfájása, történetei. - Iris születése. - A vándorhangyák. - Az árnyék delet jelez.

Az embercsoportokról könnyű szólni, az egyes emberről nehéz. Hiába tudunk mindent a kenyérről - egy, a kenyérben levő hidrogénatomról már kevesebbet tudunk, az atom magjáról még sokkal kevesebbet. Ha az úton járók közül egy befordul a kiskapun, akkor már egy ismeretlen ember jön hozzám. Legfeljebb azt mondhatnám: Szent Katalin birodalmának egy polgára jön.

Még ez a mondat sem feltétlenül a szintiszta igazság. Szent volt-e Katalin? Volt-e egyáltalán? A káoszban a múlt is olyan bizonytalan, mint a jövő.

Minden bizonytalan, még a szentek rangja is. Örökmécsek hunynak ki, dicsfények tűnnek le, addig ég a gyertya egy szobor előtt, amíg a szobrot leviszik a pincébe, a sötétbe.

Itt van Szent György esete: fogta a lándzsáját, paripára kapott, kilovagolt a tűzokádó sárkány ellen, megmentette a sárkány őrizte szüzet! Még feleségül sem vette, mint a mesebeli hősök, és nemcsak addig élt, amíg meg nem halt: székesegyházakat emeltek tiszteletére, rézgarast, ezüstpénzt vertek képével, még a lovát is rátették - s most, kegyetlen századunkban elvették dicsfényét, visszaparancsolták meseországba.

És Szent Filoméla: „virgo et martyr” volt, szűz és vértanú. A katakombákban álmodta át a középkort és az újkor nagy részét, míg oltárra emelték. Csodáinak se szeri, se száma. Száz évig védte viruló kislányok erényét... de jöttek a bösz történészek, jöttek az ördög kései ügyvédjei, kioltották szent fényét, törekeny kis csontjait örök katakombára ítélték.

Bajok vannak Szent Miklóssal is. Már elvették tőle Oroszország Védnökének a címét. Már kétségbe vonják, hogy életre keltett három feldarabolt és besózott fiatalembert, s róla, aki püspöki botjával kavargatja és nyugtatja a Földközi-tenger habjait Bari előtt, s védi a halászsokat, róla, akinek csontjairól ma is csodatevő sósvíz csepeg, azt állítják, hogy átköltött Poszeidón.

Alexandriai Szent Katalin is veszélyben forog. A jó Egyházatya pontosan elmondta, hogy szállt le hozzá, hogy húzott jegygyűrűt az ujjára a gyermek Jézus; hogy tört el a kerék, amikor a Császár kerékbe akarta töretni, hogy jöttek érte az angyalok, amikor fejét vették. A festők

csodaszép képekben mondták el történetét. Most századunk - Szent Tamásnál bizalmatlanabb századunk - a Császár nevét, a jegygyűrűt, a kereket keresi, és semmit sem találva még Szent Eusebius szavában sem bízik!

Féltem kis zöld tartományom csinos védőszentjét. Fehér mellénykében, aranybrokát szoknyájában még mit sem sejtve pihenteti kacsóját a Szűz Mária térdén Memling képén, az íróasztalom felett. Egyelőre még nem bántották. Még nyugodtan leírhatom:

- Szent Katalin birodalmának egy polgára jön hozzám, gyermekével a karján.

Lassan jön, húzza a lábát. Reuma? Akkor nem jönne gyerekével. Ha gyerekkel jön, a gyereknek fáj a hasa. Ha a gyereknek fáj a hasa, legalább három napja fáj, ma végigüvöltötte az éjszakát, és szülei nem tudtak aludni, különben ma is cukros kamillateát kapna.

Tapasztalt, erdőbéli orvos már távolról diagnosztizál. Annál is inkább, mert betegek nehezen szolgálnak pontosabb tájékoztatással.

Tőlem nem nagyon messze, Gregorióban, a hegyoldalon van a kórház. Onnan is látni, ha az autóbusz megáll lenn, a szálloda előtt. Az ottani orvos nagymestere volt a távdiagnózisnak. Barátjával, a betegápoló-asszisztens-titkárával az ablakban lógott, ha egy autóbusznyi segélykereső baktatott hegynek fel.

- Kinek szedjük ki a vakbelét?

- Annak a kövérnek!

- A petefészkét?

- Annak a néninek, a nagy szatyorral.

- Jó, akkor megvan a mai program!

A páciens csak az óvhatta meg a késtől, ha rosszul felelt a vizsgáló orvos első kérdésére:

- Hány tehene van?

Ha nem volt, három napra lefektették. De két tucat injekciónál egyebet nem kapott. Akinek még tehene sincs, az nyomorult, éhenkórász dohányföldi, csak cipelje tovább azt a nyavalyás, kukacos függeléket! - De ha úgy felelt, hogy „tizenkettő”, akkor semmi kétség sem volt afelől, hogy fejfájása, gyomorégése, epegörce, magas vérnyomása a régen beteg és épp áttörni készülő appendix következményei voltak, és nem is kellett újra felhúzni a nadrágját, mert már gurították késirányba.

Tizenkét tehen - de már három-négy is - azt mutatta, hogy a betegnek a szükségesnél eggyel több szerve van. Jeles kartársam hajlandó volt szükség esetén a petefészkek helyett egyelőre az epehólyagot vagy a mandulákat eltávolítani, de nagyjából megmaradt az első, ihlet adta kórisménél.

- Mi baja a gyermeknek? - kérdezem.

- Semmi, hála Istennek.

Máris megbuktam.

- A gyereket csak úgy hoztam. Nekem lőttek éjjel a lábamba söréttel!

Diagnózist változtatok. Akinek éjnek idején söréttel a lábába lönek, az nem páciens, hanem csirketolvaj. Akad bőven. Nekem a legszebb kakasomat lopták el a múltkor. Sherlock Holmes már tudná, én csak sejtem, hogy ez a jóember járt nálam is. Itt az a szokás járja, hogy a szülő nőt negyven napig tyúklevessel etetik, s akinek nincs tyúkjá, jó lelkiismerettel lopni megy.

- Nagyon jó ember lehetett, aki a lábába lőtt! - mondom páciensemnek, s nézem, hol vágódott be egy-egy sörét.

- Miért?

- Mert ha rossz ember lett volna, magasabbra céloz! Akkor vége lett volna az éjszakai tyukászatnak!

Páciensem nem sértődik meg. Hiába tagadna. Csak sóhajt. Egyszerre tisztábban látom a helyzetet.

- Azért lőtt a lábába, mert azt gondolta, elég lesz. Így is kisül, ki járt a tyúkketretnél, és reggel értesíti a rendőrt.

Páciensem elárulja az utolsó titkát is:

- Ezért hoztam a gyereket! Hogy az emberek azt higgyék, a gyerek miatt megyek az orvoshoz!

Ennyi bölcsesség előtt meghajlok, és hozzálátok rendbe szedni kakasom tolvajának a lábát. Anélkül hogy felnéznék, még megkérdem:

- Fog... még egyszer kakast lopni... tőlem?

- Soha - ígéri.

Igen. Ez is tiszteletdíj.

Hiába int Horatius: *Nil admirari* - akinek hivatása száműzöttnek lenni, sorsa, hogy orvos, annak a csodálkozás a mindennapi teendőjéhez tartozik. Hogy az ember egy világvégi csirkefogó vagy nagyvárosban élő követ és teljhatalmú miniszter orvosa-e, az egészen mindegy.

Senki sem él egészen a jelenben... Fiatal emberek idejük nagy részét a jövőben töltik; mi, öregek, a régjárt utakat tapossuk újra, már minden csak hasonlat (mint az öreg Goethének, mikor a Faust utolsó sorait rótt), minden emlékeztet valamire; az új csodálkozás régi csodálkozásra...

Arra gondolok, hogy is volt az, amikor a magyar külképviselet először tisztelt meg bizalmával... Régen volt, negyvenháromban, Rómában. A háború közel, az éhség már benn volt az Örök Városban. Az orvosságok már régen hiányoztak. Akkor szólalt meg egyszerre a telefon.

- Magyar Követség. A vatikáni. Jöhetne gyorsan, doktor úr?

- Miről van szó?

Tudnom kellett, milyen orvosságokat vigyek.

- Azt hiszem, tüdőgyulladás. Gyorsan jöjjön.

Sulfamid tablettáim voltak. A londoni rádió szerint Churchill tüdőgyulladását is ezekkel gyógyították. Biztosnak éreztem magam.

De ki lehet a beteg?

A Pinción átvágva, ahol a virágágyakban, a spártai életmódot hangsúlyozandó, káposzta termett, a szokatlan orvosi problémával foglalkoztam: nem hogy mi baja van a betegnek, hanem, hogy ki az, akinek tüdőgyulladása van. A követ? Apor báró, fejedelmek ivadéka, szenvedélyesen golfozott; ez a sport - pláne nyáron - aligha vezet tüdőgyulladáshoz: a kis emberke különben is csak a Máltai lovagokhoz járt, ott sétált az évszázados családfák árnyékában. Úr volt a szó valódi értelmében; kisujjával sem nyúlt piszkos dolgokhoz. Titkárát, sajtóattaséját ő maga válogatta a diplomaták állatkertjéből: azt a két csodabogarat is, akik

akkor életveszélyben s beteg származásuk dacára ott voltak... ki lehetett volna Apor közbenjárása nélkül magyar királyi követségi titkár, ha a mamája simpliciter született Schwarz volt? És hogy lehetett sajtóattasé egy pseudokatolikus analfabéta, akit valami püspök tolt be a diplomáciai szolgálatba? Jól ismertem mind a kettőt; ők maguk hívtak volna, ha valami baj lett volna. A pápai prelátus, aki a többi három helyett dolgozott? Galambósz, jóságos külsejű pap volt, Molnár róla mintázhatta volna a „Hattyú” Jácinthját; örök rejtély, miért állt be később Szálasi követének, amikor az egész társaság, fejedelem és véencei, leköszöntek.

Törtem a fejem... a titkár délelőtt aludt, délután egy olasz örgrófnővel bridzsezett, aki véletlenül rokona volt a mamájának. (A génuai örgróf délután aludt.) A sajtóattasé tevékenysége abból állt, hogy mindennap megkapta a Vatikán napilapját, az Osservatore Romanót, és vörös ceruzával aláhúzta a szerinte Budapestet érdeklő híreket. Ki lehetett a beteg? Annak a hangját sem ismertem, aki hívott.

Egy ismeretlen fiatalember nyitotta a kertajtót, és rögtön bemutatkozott:

- Jóska vagyok. Én hívtam.

Kissé csodálkozva nézhettem rá, mert rögtön tovább magyarázott.

- A követ úr hozatott ide. Csak két hónapja vagyok itt.

- Hol a beteg? - kérdeztem.

- Rögtön megnézheti - és már vezetett is, de nem a követségi villa irányában.

- Hol van?

- Ott.

A kert végében nem láttam mást, mint egy kerítést és mögötte egy ólszerű építményt.

- Ki a beteg? Kinek van tüdőgyulladása?

Jóska kinyitotta az ól ajtaját és bemutatta:

- A magyar királyi követségi disznónak. Egész éjjel köhögött. Jelenttem a követ úrnak: biztosan tüdőgyulladás. Azt mondta, a telefon mellett vannak a telefonszámok. Lódoktor nem volt rajta, gondoltam, orvos is tudja, mi a tüdőgyulladás, hát felhívtam.

A malac kapta a sulfókat, csakhamar meggyógyult. Tiszteletdíjam már Jóskánál várt. Jóska aztán felvilágosított malacügyben: a követ, hála jó diplomáciai hírforrásainak, előre látta, hogy bajok lesznek, és mindenesetre vett egy kis hízót. S mivel se ő, se titkárai nem értettek a répavágáshoz, elhozatta hazulról Jóskát. Miután a kismalac egyszer nekiment a mit sem sejtő chilei ügyvivőnek, s ebből komoly magyar-chilei ellentétek fakadtak, Jóska őlt és kerítést épített neki, és saját hatáskörébe vette át a követségi sertést. Egyszer egy héten a balra piros-fehér-zöld, jobbra arany-fehér zászlós autóban kihajtott Borghese herceg birtokára, és onnan hozta a répát. A történelem fényesen igazolta a követ előrelátását. Páciensem a legrosszabb hónapokban gondoskodott képviseletünk kolbász- és szalonnaszükségletéről.

Csirketolvaj és köhögő malac... nem nagyon finom patientúra... Inkább követném sikeres kollégámat, Axel Munthét (még láttam Rómában a skandináv klubban: már úgyszólván vak volt, de még megkülönböztette az őt tisztelő vén kjerringákat - banyákat - a fiatal diáklányoktól, akiket ő tisztelt)... dicsekedhetnék, hogy kezeltem ám püspököt és hercegnőt is... sajnos, teremtem egy olyan tulajdonsággal vert meg, amely elzár úgy a diplomáciai, mint az írói pályától: tollam betegesen ragaszkodik a szintiszta igazsághoz. Hiába - nem lesz villám Capri szigetén, a püspökömről, az istenfélő, tudós gnómról csakhamar kiderülne, hogy ő volt az, aki az ősi Rómában Hindenburg képe alatt ülve intézte Eichmann és az Eichmannok argentinai

útjait... nem volt dicsekedni való püspök. Hercegnőm kis dühös kutyájával és négy-öt kedves teknősbékájával betört ablakú műtermében ült, s örökké önarcképét festette, pojáca kosztumben... nem volt dicsekedni való hercegnő.

Sznob vagyok. Azokra a nagyságokra vagyok büszke, akik püspökök és hercegnők felett fog-nak lebegni az Utolsó ítélet napján, akikhez a jóságos Véletlen vagy hálátlan foglalkozásom folytán egy kisujjal hozzáérhettem. Ha rájuk gondolok, már nem merem hivatásomat hálátlan-nak nevezni: hajlandó volnék Aesculapiusnak fekete kakast áldozni. (Az ellopott barna volt.)

A háború után egy ideig a Római Magyar Akadémia orvosa voltam! Erre az állásomra vagyok a legbüszkébb. Sokba került, de megérte.

Úgy történt a dolog, hogy az Akadémia igazgatója, a kiváló humanista, felhívott magához és közölte:

- Kinevezlek az Akadémia orvosának. Havi fizetésed ötezer líra. Jó lesz?

Aki történetesen nem matematikus, azzal nehéz számokról vitatkozni. Ha a summát korunk örök mércéjére helyezem, mondhatnám, nyolc dollár volt. Egy vacsorára túl sok, egy hónapra kissé kevés. Az igazgató észrevette, hogy megijedtem.

- Tudom, ötezer az nem sok. De a munkáért elég lesz: tudniillik semmi dolgod sem lesz a világon! Tisztséged tisztára szimbolikus. Élheted világodat, mint az a Lancelotti herceg, aki a pápa arany erényrózsáját viszi erkölcsös katolikus királynőkhöz. Nem erőlteti túl magát. Ide csupa makkegészséges ember jön. Orvosi vizsgálat után! Munkád abból fog állni, hogy egyszer egy hónapban bejössz, beszélgetünk egy kicsit latinul, viccből, felveszed a pénzed, és itt a közelben, a Campo de' Fiorin bevásárolsz.

- Semmiért ötezer valóban elég. Elfogadom!

Villamosköltségre valóban elég volt. Taxira már nem - pedig hívtak sürgősen, előszeretettel éjjel. Majdnem minden vendég már megérkezése után bemutatkozott, rendszerint abban a meggyőződésben, hogy úgyis a Campo Veranón fogják temetni.

Távdiagnózisaim rövid praxis után mindig helyesek voltak. Ha a portás telefonált: „A művész úr halálán van” - vagy - „Az író úr még él, de már nála van a Monsignore” - megkérdeztem:

- Tegnap jött?

- Igen.

- Strandon volt vagy pizzát evett?

A válaszból már tudtam, napszúrása van-e a művész úrnak, vagy koleraszerű tünetei. Pakoltam táskámat és rohantam. (Hazánk nagy fiai közül egy sem halt meg.)

A Budapestről jövőket elkápráztatta Róma. Róma már negyvennégyben felszabadult. Az angolok, amerikaiak hozták a pénzt, az élelmiszert, a fényt, a reményt. A fasizmusból, a történelem legbúsabb cirkuszából kiszabadult olaszok boldogan táncoltak, ittak, élvezték a szabadságot. A megérkező idegenek már az első este mentek „pizzát” enni - a forró sajtos, olajos, halas, gombás pizzát -, hozzá frascati bort ittak, utána narancsot ettek, s aztán jóked-vükben még elmentek máshová, egy hatalmas, paradicsomban úszó pastasciuttára... éjfélkor mentek haza az Akadémiára, kettőkor hívtak papot, orvost, közjegyzőt, végrendelkezni.

Nyári napokon viszont első útjuk a szabadság nagy jelképéhez, a tengerhez vezetett. Kiváló klasszicistáink Homéroszt görögül szavalva vetették magukat a sós vízbe. Éjjel rákszerű képpel, cafatokban lógó, lesült bőrrel, pokoli fejfájással, magyarul átkozták a balsorsot, amely

Rómába vetette őket. („Keszthelyen születtem, sosem hittem, hogy Rómában fogok meghalni” - nyögte az egyik.)

Másnap aztán a Lethe partjáról visszahozott művésszel már beszélni is lehetett.

De nemcsak az új jövevények tiszteltek meg hívásukkal. A Palazzo Falconieri padlói kőből vannak, ablakai nem zárnak, kályhái nincsenek. Költőink berekedtek, zongoraművészeink isiászos lábai nem találták meg a pedált, ízületeik befagytak. Szólt a telefon, sürgősen kellett szaladnom. Cipőtalp-villamosautó-... mindegy, a Magyar Olimposz nagyságairól volt szó. Drága foglalkozás volt, nem is tudom, hogy szereztem rá a pénzt - de most, sok évvel később, büszkén elmondhatom: pácienseim jelentős könyvtárat írtak össze, igen szép képeket festettek, mély tisztelettel hajtom meg előttük fecskendőmet!

Boldog az orvos, aki halhatatlanokat kezel!

Kevésbé boldog a halhatatlan, akit orvosa írt le. Hallottam, balga ember, aki orvosát teszi meg örökösének... de ennél is balgább, aki életrajzírójának nevezi ki. Churchill és XII. Pius a megmondható, milyen torzképeket fest a legfontosabb sebészeti műszer, a kéz.

Óvakodni fogok a dilettáns életrajzírók jól kereső társaságába lépni! Még inasnak, komornának se illik arcképeket rajzolni.

Írókról szólva erre úgyszincs szükség. Önmagukat s egymást úgyis szüntelenül leírják.

„Ha Isten nem akarta volna az emberevést, nem teremtette volna az embert ilyen ízes falatnak” - mondta egy istenhívővé lett polinéziai törzsfőnök. „Ha Isten nem akarta volna, hogy költő társamat leírjam, nem adott volna tollat a kezembe” - gondolják író barátaim.

Még ha akarnám is, fél tizenegy tájt úgyse érnék rá Olimposzunk történeteit részletezni: Kleinné jön!

Kleinnét nyugodtan leírhatom. Nem halhatatlan. Sőt: rendkívül buta, jelentéktelen, ritkán s nagyon keveset gondolkozó teremtés. Én nem ajánlanám regényalaknak.

Napjaim nem regények, bejárónőnek elfogadtam, mert hatalmas negatívumok szólnak mellette: nem lop, nem hazudik - és nem találtam mást. Ennélfogva már majdnem tíz éve jön... jön, ha nincs más dolga saját kis gazdaságában. Rendszerint tizenegy tájt jön, megfőzi az ebédjét, nekem is ad belőle, elmossa tányérját s az enyémet is, megveti ágyamat, kapingál a kertben, a tyúkólban, s ha megunta, hazamegy. Viszonyunk kitűnő. Hálásan veszem, ha elmosogat, mert nem szeretek tányért mosni, s hogy ágyaz, mert ágyazni nehéz. Rossz dolgom volna Kleinné nélkül!

Az is nagy előny, hogy már ismerem élettörténetét. (Csak ritka vendégeinek mesélheti el újra.) Regénynek biztos nem lenne rosszabb, mint a több kiadást elért Mutyürke Matild, sőt mondhatnám, nyelvileg világosabb, tartalmilag változatosabb lehetne: szülei kaukázusi németek voltak, az első világháború után jöttek át, de őt a második előtt még gyorsan elküldték Németországba. Hamburgban élve mászott ki egy romhalmaz alól, visszajött. Útközben egy ismeretlentől lett egy fia, egy férjtől egy lánya és még egy fia, itt egy alkalmi ismerőstől még egy lánya. A négy gyerek a nyakán maradt, de apjától örökölt egy darab földet és egy házikót. Akinek földje van, kapája van, sőt két tehene is van, az már nem merül el. Kleinnének még állása is van: nálam.

A gyerekek - ez még zseniális szülőknél is előfordul - rosszul sikerültek. Az egyik fiú csirkefogó, a másik hülye. A lányok buták, lusták, piszkosak. Kleinné kiváló anya, ahogy itt mondják: „bagolyanya” - mert tudnivaló, hogy a kis bagolynál csúnyább madár nincs az erdőben, de a bagolyszülők a legszebbnek vélik.

A lélek bűvárok tiltakoznak az ellen, ha valaki egy embert egy jelzővel jellemez. Szerintük senki sem egyszerűen „csirkefogó” vagy „hülye”. Mindenki benne megvan minden tulajdonság, csak az arányok változnak. A pontos analízis végül csupa egyforma jó vagy egyforma rossz embert mutat ki. A lustában egy kicsit több a gátlás, a rablógyilkosból hiányoznak bizonyos gátlások, a tömeggyilkos szegény, paranoiás szadista, de mindenki ártatlan. Tout comprendre, c'est tout pardonner.

A Jóisten - gondolják a teológusok - nyilván nem ért meg mindenkit. Ez oknál fogva gyehennára veti az érthetetleneket. Ellentétben a lelkek hivatásos ismerőivel, megmaradok annál, hogy egy jelző már sokat mond. Előnye, hogy világos. Már a kisgyerek is megérti, mi a különbség a jó tündér és a gonosz boszorkány között. S ha valakiről tudom, hogy hülye és mocskos, lemondok arról, hogy lelke mélyén megtaláljam az indítóokokat.

A régi holland festők a legmindennapibb boltos arcáról olyan képet festettek, hogy a múzeumok látogatója órákig bámulja élvezettel, csodálattal... (legfeljebb a kép hátára írták, mint a Szépművészeti Múzeum egyik vásznára: „Mit nem tesz az ember pénzért!”). A regényíró, pláne ha franciának születik, az olvasó gyönyörködtetésére szétszed és összerak egy Kleinnét. Sigrid Undset, norvég erdőbe helyezve alakját, végtelen hőskölteményt fonna köré...

Azt hiszem, Kleinné legjobban mégis Berlitz nyelvkönyveinek egyikébe illene bele. Ő az, aki valóban kimondja azokat a mondatokat, melyekről mindig azt hittem, hogy csak nyelvtani gyakorlatok szerzői használják őket.

- A nagyobbik fiam jobban szereti a marhahúst, mint a kisebbik lányom. A nagyobbik lányom kevésbé szereti a csirkehúst, mint a kisebbik fiam. A kisebbik lányom ugyanúgy szereti a polentát, mint a nagyobbik fiam. A kisebbik fiam jobban szereti a polentát, mint a nagyobbik lányom a marhahúst.

A család és a comparativus használata egységes képbe tömörülnek. Máskor a conditionalist gyakoroljuk az igék különböző idejében.

- Ha tavaly pénzem lett volna, tehenet vettem volna. Ha az idén pénzem volna, disznót vennék. Ha jövőre pénzem lenne, birkát vennék.

Ugyanígy végiggyakoroljuk - nyelvésznek tanulságos módon - a tagadó formákat is:

- Ha tavaly nem lett volna pénzem, nem vehettem volna disznót. Ha az idén nem volna pénzem...

Jó volna, ha mindezt újjörögül mondaná! Svábul már tudok. Fülemlnek hanyag teremtőnk nem adott záróizmot, azzal a tudattal hallgatom a leckét, hogy tányért mosni sem volna jó. S azt várom mindig, hogy a nyelv- és értelemgyakorlatok folyamán majd csak mesél valamit az útmentén lakó vénasszonyoktól felszedett történetekből.

Egyszer, régen, valószínűleg az ő kalandjairól regéltek a ma páfrány alatt porladó egykori nagymamák. Ma ő is tagja a matrónák erkölcsörző társaságának. Együtt szörnyülködik, együtt sopánkodik a néikkel, akik mindent tudnak, s szívesen koptatják hamis fogsorukat, csak hogy a többiek is megtudják. Kötelességem, hogy ne csak az egyesek, de a vidék pulzusán is ott tartsam az ujjamat, és figyelmesen hallgatom, amit különben az agg banyák csak egymás között tárgyalnak meg. (Tudtommal Trója falán az aggastyánok játszották ezt a társasjátékot.)

- Ki ne tudná, hogy volt az, amikor most húsz éve Paul Greths legidősebb lánya teherbe esett? A dühös apa baltával kergette a lányát...

Mivel napjainkban már alig fordul elő ilyesmi, megkérdem:

- Igazán?

- Az úgy volt szokás. Az öreg Bohrke is így szaladt a lánya után, és egyre csak azt kiabálta: Én Isten gyermeke vagyok! Isten gyermeke!

- És agyonverték lányait?

- Azt soha.

Szerencse, hogy úgy van az elrendelve, hogy a sváb menyecskék, ha teherbe esnek, már gyorsabban szaladnak, mint öregapaik.

- Nagy láрма volt. Összeszaladt a völgy. Grethstől elvették a baltát, végül előkerült a vőlegény is, de egy percen múlt, agyonverte volna a lányt. És most a legfiatalabb lánya került ebbe a helyzetbe. A legcsinosabb, mint a mesében. Már nem lehetett eltitkolni. Megkérdezték: mit fog szólni az apád? Neked megy a baltával! És hogy mit felelt? Azt, hogy: dehogy jön, hisz ő tanított rá! Idáig jutottunk manapság!

Amíg Kleinné, útban hozzám, a bába háza mellett jön el, biztos lehetek, hogy a napi eseményekről - és következményeiről - mindig pontosan értesülök. A bábaasszony (kilencvenéves apját, aki még, a cár hadseregében szolgált, a tiszta szesz tartja életben) mindent tud: csak ránéz az újszülött kezére-lábára, s pontosan megállapítja, ki volt az apja; volt, hogy jobban tudta, mint az anya maga. A titkok csak kilenc hónapig élnek - szokta mondani.

- A mesék örökké - válaszolhatnám.

Ha Kleinné előadta az aznapra rendelt elborzasztó ármány, szerelem és vérfertőzés történeteit, a tárgyra térünk: mit főzzünk. A távolból, a külvilágból áttérünk a jelenbe. A jelen parancsol. Mind a ketten felöltjük legkomolyabb ábrázatunkat.

Csak az, aki sohasem éhezett, becsülheti alá az ebéd fontosságát! Sokféle emberfaj van a világon, de csak két fajta ember: az, aki tudja, mi az, hogy éhezni... és az, aki nem tudja. Mi ketten, Kleinné és én, tökéletesen tisztában vagyunk vele, mi a különbség az éhség és az étvágy között. Beszélhetünk az ebédről.

Jó az ebédről beszélni Kleinnével, mert ez a téma még jobban lelkesíti, mint a történetek, melyeken olyan jó felháborodni. Ilyenkor mind a négy reménytelen csemetéjét elfelejti, és egy kis mécses gyúl apró agyában. Kleinné talentumos szakácsnő!

Talán mégis azoknak van igazuk; akik egy embernek egy jelzőnél többet akarnak juttatni! Vannak rendkívül buta emberek, akikben a sakktábla, a zongora előtt egy zseni kel életre. Kleinnéből a főzőkanál varázsolja ki a gondolatot. Nem képes egy káposztapalántát elültetni, nem tudja, mikor fejje meg tehenét... de gényusa olyasvalamire teszi képessé, amiben nagy szakácsok is csődöt mondanak: képes különböző stílusokban főzni!

Az ínyesmester híres szakácskönyve nem képes leírni a bouillabaisse-t, a provánsziak halászlevét, a nem kevésbé híres *Talismano della felicità* gulyásreceptje furcsa karikatúra. Itt, Dél-Amerikában kóstoltam meg az afrikai ételeket, melyeket csak a híres zongoraszínű, zongorasúlyú fekete szakácsnők tudnak készíteni: rákfarkból, kókusztejből; tűzizű cayenni paprikából, péppé zúzott halból, a dénde pálma sötét olajából... semmi sem nehezebb, mint megérteni egy idegen konyha nyelvtanát! Könnyebb a hamisítónak, aki rendelésre reneszánsz Madonnát, barokk trombitáló angyalt szállít...

Nyolc év folyamán, miközben a platánsor lassan felkapaszkodott az úttól a házig, s a páfránytól legelőt, kertet, szőlőlugast hódítottunk el, Kleinné utat tört az európai szakácsművészet egymástól elzárt területein. Mestere lett a töpörtyűs pogácsának, ha őrangyalom, a mennyek útjain, paprikát juttat rejtekhelyemre, csirkepaprikást, birkapörköltet varázsol asztalomra, ami valami diplomáciai területenkívüliség légkörét vonja a konyhaasztal köré. A régi szolganépek bölcsességéből élő osztrák konyha egyedüli eredeti kreációját, a szalonnás zsemlyegombócot tökéletesen gyúrja. S Közép-Európát elhagyva, eljut a spagetti-félsziget titkainak megoldásáig! Mióta az olaszokat már nem tartja össze Mussolini s bús hadának gyűlölete, csak a spagettiszálak egyesítik Olaszhont és az, hogy az olasz asszonyok tudják, mikor kell őket kihalászni a forró vízből. Kleinné ezt is tudja! És tökéletesen tisztában van azzal, hogy a polentát pontosan háromnegyed óráig kell keverni, súlyos vassfazékban. S a tisztán technikai problémákon túlmenve, azt is megtanulta, hogy vendégnek nem szabad kétszer ugyanazt kapnia.

Ha Kleinné elmesélte a napi híreket (az iskolás gyerekekkel is szokott találkozni hozzám jövet; azok hozzák a megszökött, új-jerikói feleségek, tetten ért dinnyetolvajok történeteit), leülünk megbeszélni, mi termett a kertben, van-e már champignon a pincében, van-e még más a külön őrzött értéktárgyak között; hogy áll az áfonya-, a curry-helyzet, van-e még az afrikai, az igazi kávéból egy ebéd utáni feketére. Fontos tudnunk, mi van a fegyvertárban: mindennap bosszút kell állnunk az átéhezett esztendőkért!

Ebben Kleinnével tökéletesen megegyezek: nincs sok közös gondolatunk, nem könnyű beszédtemát találnunk, ezért néha elővesszük a közös élményt. Mint egy titkos társaság tagjai, utalunk a boldogabbaknak érthetetlen jelképekre: gesztenyelisztből, vízből főzött pépre, főtt krumplihéjba kevert, megalvadt marhavérre, az ünnepre, melyet a macskából főtt nyúlcomb jelentett. Ősemberek voltunk... Reggel a barlangunkból vadászni mentünk. Eső után néha szép, kövér csigák másztak a fűvön. Volt, hogy az ember sárba taposott rizsszemeket látott. Valakinek elszakadhatott egy rizses csomagja, nem ért rá mindent összeszedni! Pedig érdemes volt egy félóráig a sárban térdelni egy maréknyi rizsért! Kleinné elmeséli, hogy lopott répát valahol Lüneburg mellett, én előhozakodom a festői, régi Róma feketepiacával: a Tor di Nonán, ott, ahol Don Quijote szerint a faparipán égbe repülő varázsló leszállt, ahol Giordano Bruno hat évig várta, hogy a szent inkvizíció megrakja máglyáját, pénzért ennivalót lehetett kapni! A Szent Péter tér sarkán német ejtőernyős sétáltatta géppuskáját, német egyenruhás, turbános hinduk - átpártolt hadifoglyok - karjukon ugró tigrissel, *Freies Indien* - Szabad India - felírással masíroztak Augustus császár békeoltára felé, „köztársasági fasiszták” vígan berúgva lőttek a levegőbe vagy a járókelőkre... de vadászni kellett, enni kellett. A Tor di Nonán újságpapírba csomagolt valamit árultak, 100 líra! Mi ez? - Hús! - Micsoda hús? (Az újságpapíron az áll, hogy a tengelycsapatok holnap bevonulnak Alexandriába.) - Veszi, vagy se? - Ide vele!

Így jutott az ember egy darab aknára szaladt tehénhez. Régi borotvapengével sikerült a véres cafatokból kioperálni a gégeizmokat, porcogót, hangszálakat... és a nyálmirigyek közül egy jó darab nyelvet! Fejedelmi lakoma volt, még huszonöt évre rá is izgalmas, minden mozzanatában lelkesítő élmény! Az éhhalál küszöbéről való visszatérések meséit cserélgetem beavatott mosollyal Kleinnével, mielőtt megállapodnánk, milyen körítéssel élvezzük ma a vízben főtt mandiókagyökeret.

Néha, ebéd előtt, lejön a Serra tetejéről jó barátnőm, Königné. Az ebédet hozza a fiának, ha itt kaszál, tejet-túrót nekem, néha füget, ananászt (itt a völgy mélyén nem teremnek meg), és ha szerencsém van, hoz egy-két történetet is.

Königné fenn a Serrán bábáskodik is: megtanult injekciót adni, ismeri a kukachajtó szereket, és ha jön, mindig akad megbeszélni való probléma, mindig szüksége van valami kenőcsre, reuma-tablettára. Beülünk a patikának nevezett pincerészbe konzíliumra.

Bevallom, kettőnk közül Königné a sikeresebb orvos. Praxisa az enyémnél sokkal jobban megy. Az embereknek, s pláne az asszonyoknak, több bizalmuk van ahhoz, aki az ő sorukból került ki. És valahogy így argumentálnak: „Hogy az a fene tudja, honnan jött pofa, tanult-e vagy sem, azt nem tudjuk. De a Königné már rég kiszedte belőle minden titkát az szent.”) Én viszont nem vasalhatom be tiszteletdíjaimat Königné biztos fölényével. Öregembernél az emlékek megtörik a jelen diktatúráját, évekkel terheltén túlteszik magukat a perc követelményein. Még tudom, hogy nyújtotta Anyám a borítékba zárt bankókat púpos, szakállas, kertitörpeszerű, jóságos csodatevő gyermekorvosunknak: mindkettőjüknek kínos volt a gesztus, mellébeszéltek, valahogy úgy tűnt el a boríték, mint a kémfőnöknek átnyújtott titkos jelentés. Könignét, aki itt született, itt nevelte fel három gyermekét, nem ijeszti ilyen nappali kísértet. Megtanulta, hogy mi a láz, hogy a láznak jó a pencillin, hogy a vállak s a háta fájdalmai elszunnyadnak a novocaintól. Elmegy a beteghez éjjel is, az erdőn keresztül mezítláb, meggyújtja az olajmécsest, tüzet rak, kifőzi a fecskendő, kezét mos, teszi, amit tenni kell, és mielőtt hazamenne, kijelenti: számolunk! Rendszerint nincs pénz a háznál. Hogy is kerülne pénz a Serra magasságában húzódó fennsíkra - oda, ahol a madár se jár? (Ha nem görbe csőrű tukán vagy óriási barna bagoly az illető.) Königné nem csügged el: hóna alá kap egy malacot, vagy vállára vet egy zsák morzsolt kukoricát. Úgy köszön el, úgy megy az erdőn keresztül haza, kapálni.

Kollégámnak tisztelem Könignét. Nincs diplomája? Galenusnak, Paracelsusnak sem volt. Az az orvos, aki segít. Königné penicillinnel, novocainnal, egy görcsoldóval több emberen és többet segít, mint diákkorom dicsfényes bécsi professzorai: óriási könyvtárak álltak mögöttük, a kezük üres volt. A bölcsesség maga ült velük a katedrára. Volt, aki egy szemeszteren keresztül mindennap érdekfeszítő előadást tartott a tüdőgyulladásról. A betegek priznicet, szív-erősítőt és szép rózsaszín decoctum radice primulae veris kaptak: ez utóbbi hatása inkább a hangzatos nevén múltott. A professzorok festő ecsetjére méltó fejet hordtak, udvari tanácsosi címet viseltek, de még Ferenc Józsefnek is csak annyit tanácsoltak, hogy bízson Isten kegyelmében. Königné, ha hívják, háza falához támasztja a kapát, mezítláb átvág az erdőn, ha jararacakígyót lát az ösvényen, letör egy gallyat, s agyonveri, és meggyógyítja betegét. Különben is eleget boncolt: disznót, bányát, birkát... igen tiszta fogalmai vannak az emlősök szerveiről. Sokat tapasztalt, érdekli az orvostudomány. Egyenrangú kartársam. Ez már összeköt.

Ami még fontosabb: közös betegség is egyesít. Migrénesek vagyunk! Nincs, ami embereket jobban egyesítene a közös fájdalomnál.

Kleinnével csak a régi, vég nélküli éhezés élménye vezet közös felismerésekhez: ahhoz a tudathoz, hogy az, amit kultúrának, művészetnek, erkölcsnek, az élet céljának és tartalmának nevezünk, nem más, mint ebéd utáni időtöltés. Az éhségklub tagjai úgy tartanak össze, mint egy régi, szigorú iskola vendiákjai. A migréniskolában nincs érettségi. A lecke ásóig-kapáig tart.

A Migrén Társaság tagjai minden szabadkőművesnél titoktartóbbak. Még ha kívánnák is, se mondhatnák el a be nem avatottaknak, hogy van az, ha a fájdalom jéghideg törével az agyba szúr, ha függőnyt von a szenvedő és a világ közé, ha megállítja, vagy körhintára teszi a gondolatokat, ha az akaratok közül már csak egyetlenegy marad meg: nem szenvedni!

A migrénes többet tud, mint az, aki éhezett: nemcsak azt, hogy a vers és zene az ebéd utáni világ játékszerei - azt is tudja, hogy maga az ebéd a fájdalommentes lét igénye. Az ember csak akkor él, ha nem szenved. Semmi se fontos, a robbanó napok sem fontosak - csak az fontos, hogy véget érjen a fájdalom.

Gotamo Buddha - talán ő is migrénes volt - tudta ezt. Königné tudja. Én is tudom. Mindenki, aki szenved, tudja: érdekes, hogy még vannak, akik a fájdalomban valami harapós és alapjában véve hasznos házőrzőt látnak! Ha az ebéd nélküli és a jóllakott világnézet összeférhetetlenek, a szenvedők s a nem szenvedők sem fogják megérteni egymást soha. Csak segítsenek a nem szenvedők, de hallgassanak!

Mi ellen véd, mit jelent a fejfájás? A halott agyából már régen eltávozott. A kórboncnokok kése, görcsöve hűlt helyét sem leli: még bottal üthető nyomot se hagy! Az ereken ült volna? Tágultak? Szűkültek? Miért tört a fájdalom egy álmon keresztül a koponyába? Miért tűnt el egyszerre két egyforma perc között?

A fejfájásról csak olyan könyvet lehetne írni, melyben minden mondat után kérdőjel áll.

A szenvedő, ha felelni nem tud, kérdez. Ha nincs orvossága, mesél, panaszkodik. A leírás valahogy enyhíti a fájdalmat. Az író azokról szól, akik megsértették, és keresi az olvasót. Aki átment egy fejgörcsrohamon, egy Wagner-trilógiaszerű szörnyekben gazdag, értelmetlen lármától kísért lázálmom, el akarja mondani... és csak az hallgatja meg, akiben magában is tombolt a lázadó agyrész.

Az angolok évszázadok óta vitatják az időjárást, nem törődve azzal, hogy szavuk egy felhőt sem térített el útjából. Königné és én ugyanilyen szenvedéllyel beszélünk a görcs, a szédülés, a tehetetlenség rajtaütéséről. Lekicsinylően szólnak a kis fejfájásról, amely már reggeli közben szétfoszlik, komolyan a halálszínűről, a már minden mindegy állapotról. Ilyenkor már csak az órát bámulja (akinek órája van), és csak az elmúlt perceknek tud még örülni.

Mint a morfinisták egymás közt, úgy beszélünk az érbe adott novocainról. Van, hogy csodálatosan segít. Van, hogy a fájdalmat tünteti el, de minden más továbbmegy; van, hogy a rosszullét, a gyengeség múlik el, s a fájdalom egyedül és kristálytisztán marad meg. Mi a jobb? Csak migrénesek szólhatnak hozzá.

Szeretek Könignével társalogni, nemcsak monológokat cserélünk, mint sok beszélgetni vélő. Szenvadásunk közös, és van egy közös szenvedélyünk is: történeteket gyűjtünk, nem mindennapi események rövid leírásait. Mi a nem mindennapi? Születés, szerelem, halál. Ezek szakítják meg a vetés, kapálás, aratás csendes, egyforma folyamatát. Ezekbe szólnak bele szellemek, istenek s a véletlen. Nem születnek görög drámák a paphlagón dombok alján, ezek a kis történetek váltják ki a félelmet és a részvétet, törlik meg a mindennapot; és hozzák meg, amit Arisztotelész „katharsis”-nak nevezett.

Hogy igazak-e a történetek? Értelmetlen kérdés! Annyi feltétlenül igaz, hogy mesélik őket. A történészek már patinás meséinkről kimutatták, hogy pontosan az igazság ellenkezőjét állítják. Ki ne ismerné Jancsi és Juliska meséjét? A nürnbergi városi archívumban megvannak a tizenhatodik század közepén lejátsszódott per adatai: egy pék és a felesége - Hans und Grete - meg akarták kaparintani egy város melletti mézeskalácsgyár receptjeit. Az öregasszony, aki ott híres mézeskalácsait sütötte, nem volt hajlandó kiadni őket. Lefogták, megölték, saját kemencéjében elégették. Aztán boldogan éltek, amíg fel nem akasztották őket. De ez semmit sem változtat a mese szépségén. Robert Graves egyszer összeült egy régi héber kéziratok közt kiszáradt lengyellel, s kihámozták, mi az igaz az irgalmas szamaritánus meséjéből. Úgy lehetett a dolog, hogy Jézus, tanítványai kérdésére, hogy ki is a felebarátunk, elmondott egy tanmesét: A szamaritánusokat, mert nem Jeruzsálemben dicsérték az Urat, tisztátalannak

vélték. Egyszer egy ilyen szamaritánust a rablók kifosztottak, megverték, az út szélén hagyták. Arra járt egy rabbi, aki jól tudta, hogy illik segíteni a bajbajutottakon, de azt is tudta, hogy tilos tisztátalanhoz nyúlni. Továbbment. Arra ment egy levita is. Kevesebbet értett a Szentíráshoz, de tisztátalanhoz, bármennyire sajnálta, nem nyúlt. Továbbment. S aztán jött a tudatlan, egyszerű zsidó. - Fűtült a törvényre, megsegítette, istápolta a szamaritánust. Ő volt az, aki valóban megértette az erkölcsi törvények szellemét.

Ha még a biblia is összetéveszti a történet hőseit áldozatával, talán Königné apró drámái sem felelnek meg pontosan az igazságnak... Semmi esetre sem az ő hibája, ha valahol az Élet könyvében máshogy volnának feljegyezve.

Néha, nehéz szüléseknél, Königné lekíséri a szülő asszonyt a városi kórházba. Az ottani orvossal éppoly komolyan beszél meg eseteit, mint velem. Ő mesélte neki az „esetet”... az esetet, amely szépen igazolja, hogy káoszban élünk, hogy a Fátum éppolyan értelmetlenül csap le az emberre, mint a naprendszer mostohagyermekai, a meteorok a bolygók védtelen felszínére.

„A családnak jól ment. Házuk, autójuk volt s három gyermekük: egy hatéves kislány, egy kétéves kisfiú és egy újszülött. Az apa az egyik szobában újságot olvasott, a két gyerek a másikban játszott, az anya a konyhában fürdette a csecsemőt. Egyszerre a kisfiú felsikoltott. A szülők odarohantak. Az történt, hogy a kislány valahonnan ollót kerített, és levágta a kisfiú egy sürgősségnek vélt szervét. Folyt a vér, a kislány menekült a szülők elől... Az apa fölkapta a fiút, az autóba vetette magát, de már csak a halott gyerekekkel érkezett a kórházba; még azt sem vette észre, hogy a kislány ijedtében az autó alá bújt, s hogy elindulva, halálra gázolta. Amire az anya visszatért a legkisebbhez, az már a vízbe fűt. Még tíz perc sem telt el, amióta a kisfiú felsikoltott.”

Königné néha elhozza hároméves kislányát is. Szeretem, és egy kicsit saját lányomnak tekintem - azért, mert nekem nincs lányom, és mert egy-két mozdulattal segítetttem neki világra jönni. Karácsonyeste született, éjféltkor, amikor megtorpan a nap, és tére fordul az idő. Meleg éjszaka volt; megvolt a csacsí balról, az ökor jobb felől, a betlehemi csillagot az Echo I. műhold képviselte, pontosan a ház felett vonult el.

Éjfélt után jöttek a pásztorok: meglátták a világosságot, gondolták, ahol karácsonyeste fény van, ott valami harapnivaló is akad. Bejöttek kalácsot, mézeskalácsot enni. Bölcsek nem jöttek napkeletről. Errefelé csak bennszülöttek laknak; minden tulajdonuk a régi puska, egy sovány kutya, egy lopótökből készült ivóedény. Mást nem is hozhatnak. A három közül semmi esetre sem egy lett volna csak szerencsen.

A kis Iris úgy aludt a bölcsőben, mint a mennyből leszállt gyermek-Isten.

Dicsfénye már nincs meg, de maszatos, lekvárral bekent pofikáját nagyon szeretem, és ha lekíséri anyját, már kínálom is a bíborszínű szőlőlekvárral. Nagyon jól áll a sötét szín hófehér bőrének.

Königné nem mindennapos vendégem. Vendégeskedni nem is szokás a Serrán és alatta. Az ember akkor megy szomszédjához, ha visz vagy hoz valamit. Königné nem is mondaná, hogy látogatóban volt. Én mondom csak, hogy vendégem volt, mert hozott is, vitt is egypár mondatot. A külvilág embereinek gondolatai apró, össze nem függő beszélgetésben morzsolódnak szét. Aki beszél, már nem is ér rá más mondókáját is meghallgatni; a nap nagy részében szerepeket szaval. Az erdőlakó néha napokig nem szólal meg, még annyi hangot sem hallat, mint az újszülött, aki sír, csak hogy megtörje maga körül a csendet. Azt hiszem, úgy állunk a szóbeli gondolatcserével, mint bizonyos ritka elemekkel: egy mikrogramm kobaltra van szükségünk. Körülbelül annyira, amennyit magunkhoz veszünk, ha ezüstkanállal kanalazzuk a

levest. Több nem kell, kevesebb már hiányzik. Egy beszélgetés, amely közös fájdalmakat érint, amelyben egyszerre, váratlanul felcsillan egy közös gondolat, már hosszú időre elég. Jöhet a csönd!

Jön is. Az még nem jelenti, hogy semmi se történne. Az író úgy véli, hogy csak az történt meg, amit leírtak. Sokan azt vélik, hogy a történés csak a beszélgetések összege... egész könyvekben más se történik, mint hogy az emberek beszélnek... a színpadon abból áll az élet, hogy mindig beszél valaki. A völgyben sértetlen csöndben történnek a dolgok.

A napokban vándorhangyák jöttek! Ritkák lettek, mióta ritkul az erdő! Ott szaporodnak a korhadó, elesett fatörzsek alatt: egyszerre elindulnak, százezren vagy sokkal többen, hadat üzennek az egész világnak, vagyis amit ők joggal vélhetnek az egész világnak: minden rovarnak, minden póknak s minden náluk kisebb vagy nagyobb tücsöknek, kukacnak. Elindulnak.

Már régen Moltke előtt tudták: külön masírozni, együtt harcolni. Hosszú rendekben szaladnak, tisztjeik oldalt kísérik őket: barna egyenruhájuk elüt a közlegények feketéjétől. Egyszerre indulnak, szőnyeget alkotnak. A szőnyeg már lassabban halad. A hangyák minden lyukat átkutatnak, beleharapnak az odúja mélyén ülő tücsökbe. A tücsök a szőnyegbe ugrik, talán még egyszer felpattan. Aztán átfolyik rajta a szőnyeg, már csak apró csomó a feketében... aztán eltűnik. A vén fatörzsek számtalan állatkát rejtenek: nem maguktól porladnak el... az idő vasfoga kis fehér kukacok szájában terem. Kis hangyák fűrészelik belülről a törzseket. A fekete vándorok végigjárják, végigrágják a fatörzsek katakombáit, egy eleven testecskét sem hagynak benne. Megtalálják a legapróbb hangyatojást, de ollóik elől a méteres mérgeskígyó sincs biztonságban. Szétmarcangolják: azt hallottam, a szemén kezdik... de talán nem is kezdik, a szőnyeg egyszerre lepi el a pihenő, alvó ellenséget, egyszerre vágja az izmot a hozzávezető ideggel, beleeszi magát a parányi szívbe, a hosszú májba. A kígyó tehetetlen, mint a nagyhatalom a gerillák ellen. Méregfogai nem hangyák ellen készültek. A szőnyeg után még tetemek sem maradnak. Félelmetes ellenségeink, a levélnyírók, egyedüli hóhérukra találtak. A fekete vándorok végigrohannak föld alatti csatornájukon, a szőnyeg leszivárog a föld alá, maga alá temeti a menekülő levélnyírókat, s rohan tovább. A gombaágyak gondozatlanul maradnak, elpusztulnak. Hatalmas államuknak vége.

Nekünk nem hallható füttyszóra újra rendezik soraikat. A hadsereg továbbáll. Gondolom, hangyanyelven olyasmit énekelnek, hogy „*Wir werden weiter marschieren bis alles in Scherben fällt / heute gehört uns Deutschland und morgen die ganze Welt.*”⁴⁰ Valahol újra szőnyeget vetnek a fűre.

Ha a konyhához közelednek, húst, zsírt el kell zárni: úgy, hogy egy résen se vonulhasson át a sereg. Ameddig harcolnak, nem maradhat ember a közelben - az ember is húsból van! Miután elvonultak, még egy légy sem marad nyomukban; amelyik tömegükre szállt, nem repül tovább...

A fekete hangya a mi szövetségeseünk! Megmenthetne a legkegyetlenebb ellenségünktől, a levélvágótól. Mi sem természetesebb, hogy végül az ember a vándorhangyát fogja elpusztítani: irtja az erdőt, várát, hazáját... és tágitja a földeket, ülteti a levélvágók táplálékát. Jó, hogy körülöttem még vannak védő, segítő erdők!

⁴⁰ *Tovább fogunk masírozni, míg szét nem zúzunk mindent, Ma a miénk Németország és holnap az egész világ.* (Német fasiszta induló.)

Az ember ősei erdőben laktak, fákon. Egyszer - meggondolatlanul - leszálltak a fáról. Nagyon rosszul tették. Aztán még egypár millió évig erdőben éltek. Valamikor - nem is nagyon régen -, a múlt jégkorszak vége felé kijöttek az erdőből. Ezt is nagyon rosszul tették. Életük szomorú lett, vége volt az ezüstkornak is. A vaskorszak embere nekilátott elpusztítani az erdőt. Jövőnk szomorú.

A hangyák tovább folynak. Az idő múlik, mást sem tesz. Egy délelőtt gyorsan leforog. Nincs órád? Úgy is mondhatnám: nagy, fényes, óriási órád van, az egész föld az én órád körül forog!

Mondhatnám: hatalmas vagyok, mint a kínai császár. Annak volt egy igen tiszteletreméltó udvari embere, az árnyékok Mérője. A százezer ideogrammból - írásjegyből kitanulta, hová esik, meddig nyúlik egy pálcika árnyéka a palota előtti udvaron. Ő parancsolt a Menny Fiának is: ő mondta meg, mikor keljen fel, mikor öltön sárga gúnyát, mikor zöldet, mikor húzzon drágaköves gyűrűt a kisujjára, úgyhogy a világ rendje meg ne zavartassék. Nekem is van egy ilyen bölcs parancsolóm: Kleinné. Tudja, hogy az árnyékok a végtelen éjszakából jönnek, akkor szaladnak a fák tövéhez; amikor a nap kapaszkodni kezd; tudja, hogy a fák nem nőnek az égig, de az árnyékok igen: este addig nőnek, amíg eléri anyjukat, a végtelen éjszakát, és tudja, hogy melyik fűszálig ér délben a narancsfá árnyéka. Nem töri meg a csendet se a régi idők harangszója, se az új idők sípja; nem vágja ketté a napot ágyúszó, mint Rómában. Akkor lesz délután, ha az árnyék egy fűszállal odébb csúszik. Akkor már biztos, hogy nincs visszaút, minden, az egész világ az éjszakába szalad. Aki dolgozott, elvégezte munkája felét; aki csak álmodott, az is élt. Mind a kettőnek egy fél nappal kevesebb az élnivalója. Ilyenkor az anyáké a szó: ők mérik a mandiókagyökeret, a babot, a tyúkhúst a tányérokba.

Nálam Kleinné, az Árnyékok Mérője jelenti:

- Ebéd!

Hogy a dolgok rendje a szükségesnél jobban meg ne zavartassék, leülök a konyhaasztalhoz, és újra tudomásul veszem: jó helyre kerültem!

II. RÉSZ

Délután

VI. FEJEZET

A különbség délelőtt és délután közt. - Kamcsatkából jöttek a mongolok. - A nemdolgozás szelleme. - Hazugságok és töredékek is igazat mondanak. - Az újságolvasás iskolái. - Kígyó az ágy alatt, Leharapott fül, kemény a marhaszelet. - A jószágos rendőr esete. - Az ellenőrökről. - Az örökölt keramikus. - Különvilágok vannak. - A fiatal erdő. - A dögkeselyűk védik a fővárost.

„A világ csak hangulat”, mondja Reviczky. Az, aki csak prózát ír, a mindennapi szavakat mindennapi módon sorakoztatja, csak igazolhatja: így van. A reggelből délnek szálló délelőtt hangulata valóságszerű, a közeli dolgok szerint igazodik. A délelőtt a szükséges, az elintézendő dolgoké, a feladatoké, a hangyáké, a páfrányé, a kerté. A délután az álmot hozó éjbe fordul, minden perccel közeledik a sötétséghez, amelyben még a kézzel tapintható dolgok is eltűnnek. A rövidülő árnyak ideje a tetteké: a nyúló, majd végtelenbe ugró árnyak órái mindinkább az érzelmeké; a tervek óráit a csillagba nézés idején az álmok órái váltják.

A világ csak hangulat... Délelőtt minden más. A délelőtt a kenyéré, a délután a kalácsé. A délelőtt az ásóé, kapáé: a délután a tollé. A délelőttöt könnyű megosztani: a délutánt jobb azoknak fenntartani, akik közelebb állnak hozzánk - az estét mindig csak avval szabadna töltenünk, akit szeretünk. A délelőtt lehet a zajé is, a délután legyen a zenéé. A délutánnak kell minket arra tanítania, hogy a sötétbe fordulás nem tragédia: a délután a nap jobbik része.

Lehet, hogy ezt csak az érzi így, akinek a fiatalságát iskola nyomorította - az az intézmény, amely ülni kényszeríti azt, aki szaladni szeretne, idegen nyelvet ver annak a fejébe, akinek már úgyis van egy édes anyanyelve, képmutatásra neveli a gondolkozókat, jó osztályzatot ad a törtetőnek, éveken át tanítja a csoportokat arra, amit az egyén hetek alatt megtanulna, méltósággal ruházza fel azt, akinek botot ad a kezébe... Az iskolás gyerek csak délután él. Akit évekig minden délelőtt arra tanítottak, hogy ne a saját fejével gondolkozzék, hogy mindenre igent mondjon, az világeletében csak a délutánt nevezi életnek. Az erdő boldog fiai talán máshogy éreznek. A sok fa alatt még az árnyéknak sincs iránya. Ha a bennszülött úgy véli, hogy aznapi mandióka adagjának a felét elfogyasztotta, „jó napot” helyett takarékosan csak „jó délutánt” kíván a vele szembejövőnek.

De még a bennszülött is tudja - hisz dél-amerikai! -, hogy aludni jó, és hogy a legboldogítóbb álom a nappali: az, amelyet nem zavarnak meg szemtelen szellemek, nem ijeszt rosszul elfelejtett tévedések hangulataival, amelyből még senki sem ébredt segélykiáltással. Az örök fekete babfőzelék olyan, hogy az első kanala erősít, az utolsó altat. Aki jóllakott, cukros gyümölcsöt álmodik, aki éhes maradt, fekete babját kanalazza tovább, és szárított sós húst álmodik belé. Még az egyes bokor árnyéka sem szalad rögtön tovább a délutánba, ott marad a bokor alatt egy ideig, épp annyi ideig, hogy az ember a feltámadás kellemes érzésével engedje vissza szemébe a táj zöld színeit.

A spanyolok, akik fenn ülnek az Egyenlítőn, akik éjfélkor egyszerre nézhetik a Göncöl-szekeret és a Dél Keresztjét is, inkább délben alszanak, mintsem hogy elmulasszák az isteni színjátékot. Nemcsak ők, egész városaik merevednek meg délben. (A nap tüskéje megszúrta Csipkerózsikát...) Aki szieszta idejében az utcán van, csak „gringo”, buta és kapzsi idegen lehet. Még „a villamos is aluszik”, legfeljebb „álmában csenget egy picit”, mert jaj neki, ha olyan hangosan csengetne, hogy felkeltené El Dorado hispán urait!

Hatalmas, fontos berendezés a *szieszta*! Pihentet, erőt ad, tanít! Arra tanítja az embereket, hogy az álom a megvalósult egyenlőség. Van, aki ágyba fekszik, van, aki kunyhója árnyékában terül el, de abban a pillanatban, amikor behunyják a szemüket, már megszűnt a rang, hír és hatalom különbsége.

Az alvók egyenlőek. A csönd mindenkié. A szerelem lehet hatalmasabb, mint az éjszakai álom, ébren tartja rabszolgáját. Az ebéd utáni álom minden emberi érzésnél hatalmasabb, Dél-Amerikában Ámor ebéd után nem nyilaz: behajtja szárnyait, tegezére hajtja fejét, s a feltámadásba vetett hittel átengedi a viláгурalmat Morpheusnak.

Európa, az egy más bolygó. Ott a meleg, emberséges napok után beköszönt az embertelen tél. Sötét lesz. Ha több rend és kevesebb ember volna, s ha ez a kevés volna olyan okos, mint a medve és a mormota, Európa áthorkolná a rossz időt Gyertyaszentelőig... de a tél így is altat, nyugtat. Ahol nincs tél, meg kell tartani a pihenőt napközben.

Az ember délelőtt dolgozik, hogy ebéd után pihenhessen! Téved, aki azt hiszi: pihen, hogy délután dolgozhasson!

A munka eszköz, nem cél. Vigyázni kell, nehogy a hamis próféták azt hirdessék, hogy az ember dolgozó lény! Még akad, aki elhiszi!

Az európai hajlandó elhinni. A négerbe helyenként beleverték. A dél-amerikai jobban tudja, csak nevet. Még a munka gyümölcse se nagyon érdekli. Érti: a rossz nem nemzhet jót, ami munkával függ össze, csak fájdalmas lehet. A munka eredménye izzadságszagú. A jó dolgok - a sült hal, az orchideák - illatosak.

Amerikát jó tizenötezer évvel Kolumbusz előtt fedezték fel. Akkor, amikor a gleccserek visszatakarodtak az Északi-sark irányába, és kisütött a nap a ritka emberpéldányok felett. A távolság kicsalta az embert a barlangokból. Az ősembert? Dehogy: a modern, a messzenéző, távolságokat hódító, világot hódító embert! Ázsiából elindultak a mongolok, akik kíváncsiak voltak, hogy hol a világ vége. Kamcsatkában nem volt. Onnan még látszottak szigetek. A szigeteken sem volt. Ott még a Jégkorszak ült. A szigetek mögött föld volt. A kőbaltás, könyilas ember - a csodafegyverek ura - olyasmit érezhetett, mint Giordano Bruno, amikor felderengett előtte, hogy a napoknak nincsen száma, számtalan bolygórendszer kering a végtelen nagy Űrben... A modern őseMBER még büntetlenül hihetett a végtelen világok sokaságában. Mammutok és bivalyok várták, húshegyek... könnyű volt jóllakni és aludni.

Volt, aki megmaradt a jégkorszaknál. Százezer év hosszú idő, aki megszokta, meg is szerette. Ezekből lett az eszkimó. Volt, aki szeretett vadászni, sütkérezni - ezek felcsaptak indiánnak. És voltak, akik messze vágytak, nem akartak megosztani egy földrészt másokkal, ismerték az embert, és félték tőle. Ezek levonultak az Egyenlítő felé, kőbaltával új ösvényt vágtak a végtelen rengetegen keresztül, felfedezték a kukoricát, s megmaradtak Mexikóban, ott tisztelték a kukoricát öntöző Esőistent. Mindig volt, aki sokallta a munkát, a kukoricatördelést, a hántást, s ment tovább. Távol a bivalyoktól, Peruban, krumpli termett. Ott is meg lehetett állni. De a világ vége még messze volt, a Tűzföldre szabad volt az út, a brazil erdőkben, folyókban akadt az éhségnek orvossága. Az ember még ritka állatfaj volt, jóllakott...

Tizenötezer év! A mammutok kihaltak, nyelvek születtek, a könyí s a kőbalta titka nem veszett el. A Behring-szoros és Cape Horn között tizenötezer évig élt, szeretett, vadászott, pihent az ember, de nem dolgozott. Minden napja új volt, a világa jó. Nem akarta megjavítani.

Ezeknek jöttek a spanyolok megmagyarázni, mit parancsolt odaát Mózes, mire kellett a Megváltó - és hogy izzadva dolgozzanak, mert egy régi kéziratban ilyesmi van megírva?

Szegény spanyolok hiába prédikáltak. Az indiő meghalt, de nem dolgozott. Az isteni dolgokról talán kevesebbet tudott, de az emberiekről többet. Ezért kellett négereket vásárolni - saját királyaik árulták őket -, vagy vadászni - ami körülményesebb volt. A néger, ha verték, dolgozott.

Végül mégsem a parancsolók győztek. Sőt rabszolgáik sem. Az győzött, amit jobb kifejezés híján genius locinak nevezhetnénk. A nemdolgozás szelleme. Azoknak a szelleme, akiknek vére, hacsak cseppenként is, átfolyt az új földesurakéba. Azoké, akik türelmesen várnak, amíg egy lakomát jelentő óriásállat jelenik meg a bozótban. Akik tökéletesen meg vannak elégedve, ha egy kőbaltával erősebbek az őstermészetnél. Dél-Amerika nem azért él, hogy dolgozzék. A nap közepe, az élet közepe, a *szieszta*.

Szívesen engedek a genius locinak. Ebéd után csend van, a kutyák sem ugatnak, a szúnyogok nem zümmögnek, nem sír a quero-quero madár. Délben a szél sem rázza az eukaliptusz zörgő, hegyes leveleit, kocsi sem zörög lent az országúton. A távoli fűrészmalom reggeltől estig olyan hangot hallat, mint egy régi, tilosra állított szemafor előtt toporzékoló gőzmozdony, de délben közelébe kellene menni, hogy hangot halljon az ember, s az is csak a munkás hortyogása volna.

A nap jóságos. Reggel felkelt, egyenesen homlokon érint. Délben már árnyékot terít a hálószobámra. (Ha rend volna a világon, ebéd után mindenhol napfogyatkozás volna.) Arra gondolkodok, hogy életem legnagyobb részét kisebbségben töltöm: ha fűgákat zongorázom, ha Platónt olvasom, s Szókratészével pörölök, ha menekülök a dohányfüsttől s századunk zenéjéből, ha félelem nélkül várom a halált. De ebéd után boldogan tartozom a többséghez. A tömeghez tartozás kéjét érzem, és mélyen elalszom én is.

Azt olvastam egyszer, hogy az éjszaka függöny, azért engedi le a Dolgok Rendezője, hogy átváltozzék mögötte a történések színpada. Az elalvás percében szinte látom legördülni a fekete bársonyt és könnyen lemondok arról, hogy megkérdezzem: lesz-e még egy felvonás.

Valami történik a függöny mögött. Ha a titokzatos kellékes nem is tologatja a díszleteket - a fák mind a helyükön maradnak -, de minden átszíneződött. Több az arany, kevesebb az ezüst, melegebbek a vörösök, fáradtabbak a sárgák. A meredek hegyoldalak színt cserélnek: a délelőtt világoszöldek a függöny alatt elkomorulnak.

Talán, ha egyszer sikerülne ébren maradnom, meglesném a függöny mögötti átváltozást: ezzel úgy járok, mint gyermekkoromban, amikor este az emberkére vártam, aki homokot hint az álmos kisfiúk szemébe, ha figyeltem, nem jött, ha elaludtam, nem láttam. A költők is így járnak verseikkel: ha önkívületben róják a sorokat, nem veszik észre, hogy születik a vers. Ha figyelik a szavak sorakozását, megállnak. Ma már az anyag ismerői, a fizikusok is tudják: a megfigyelhető mögött ott a megfigyelhetetlen. A világok végén mindenütt van egy fekete bársonyfüggöny.

A délután a távoli dolgoké: rokona a vasárnapnak. A délelőtt a kézzelfogható kérdéseket oldja meg, a délután az eljövendőkön gondolkodik. (Az este nyúl a régmúlt után, az éj törí a fejét a megmásíthatatlan megmásításán, s úgy adja át a helyzeteket az álomnak, mint ahogy meg kellett volna történniök.) A délelőtt végig hordja az iskola nyomasztó emlékét: a délután végig

várja az uzsonnát, a kalácsot. A délutánok hangja halkabb. A lótuszevők országáról írta egy költő: „A hely, ahol örök a délután”...

Tudom, vannak lótus nélküli, délután nélküli országok is. Vannak szögletes barlangok, amelyekben a kint elvonuló alakoknak csak árnyéka vetődik a falra. Sok emberélet játszódik le a betonhegyek belsejében olyan súly alatt, hogy ott csak a fáraók múmiája érezné jól magát... A kerékbe tört napoknak nincs délutánja. Én is szegény ember vagyok, teemet ellopták, őszöm nem igazi aranyleveles, vörösleveles ősz... de délutánjaim megvannak. Csendjük a zenét várja; óráikkal erősödik a honvágy s ennek a távoli vagy régmúlt dolgok iránti vágyódással kevert válfaja, melyre a portugál hajósoknak és gályaraboknak volt szava: *saudade*.

Ki ne tudná: vannak délelőtti és délutáni betegségek. Leendő anyák a reggeli rosszulléttől félnek, gümőkóros fiatalok az esti láztól. Az én betegeimet legtöbbször a sötétedő éjszaka küldi, akkor szorul pánt a repedező szívek köré. A *saudade* délutáni betegség. Ködös vasárnap délutánokon mutatja meggyőzően bénító erejét. A gyógyszerek leghatásosabbja, az idő nem fog rajta. A délután arról is meggyőz, hogy a legjobb hely sem óv a honvágy álnok rohamaitól, akkor a legerősebbek, amikor a nap is gyorsít, amikor már majdnem zuhan a Serra élére, és már biztos: ma sem kerülök vissza a bölcsőhelyemre.

Aki beteg, keresi az orvosságot, s ha nem találja: az orvost. Akit elfog a vágy, olvassa a távolról jött újságokat, írja a messze induló leveleket, s csukott szemmel kíséri őket a repülőterekre, a felhők feletti jéghidegbe, a cenzorokhoz és postásokhoz, a levélnyitó késig, a levelet fogó kézig. Néha a kézre gondolva a levelet író kéz erei is melegre tágnak, s enged a szívet szorító marok.

Levelet írni ritka és ünnepélyes szertartás. (Amit az irodák és hivatalok gyártanak és négy-szögletű borítékba zárnak, az nem levél.) Nem elég átzökkenni a közelség délelőttjéből a távolság délutánjába. A kerttől az íróasztalig is nagyon hosszú az út. Félelmetes vállalkozás egy jelképekkel telerajzolt papírlapot azzal az érzéssel továbbítani, hogy egy távoli embernek meglesz a kulcsa, hogy ugyanúgy ejti a betűket, ahogy én azt félévszázadnál régebben tanultam, s ugyanazt érti a szavak alatt. (A szavaknak is van délelőttjük, amikor jelentésük világos, délutánjuk átvitt értelemben, és végül őket is sötétbe burkolja az este úgy, hogy csak az archeológus lámpája világít bele.)

Mielőtt írnék, előszedem a néha érkező újságokat: rajtuk keresztül nézek a Serra mögötti világba.

Régi lapok... több naposak, ha közlől jönnek, több hónaposak, ha Észak-Amerikából. (Kis, ellenzéki lapokat kapok onnan, s szívesen olvasom őket, gondolván, hogy tanulságosabb az igazat későn olvasni, mint a hazugságokat frissen.) Ami távolról jön, az mindig a múlt. A csillagok is azt sugározzák, ami évekkel ezelőtt történt; a tejutak fénye évmilliók előtti tüzről szól, s talán vannak fénypontok, amelyek még Mózesnél is többet mondanak a világ teremtéséről, almáról és fügefalevélről...

Az újság régi. Messziről jön, valamit mond: hogy igazat-e, az felesleges kérdés.

A hazugság abban a percben született, amikor az első szó. Tinta és papirusz hatalmat adtak a szónak: ugyanannyit a hazugságnak. Gutenberg mindkettőt egy fegyverrel látta el. A kettő harca örök és eldönthetetlen. A hazugság a rövid, heves csatákban erősebb... az igazság hosszú, lassú küzdelmekben győz. De addig a hazugság már új csatákat nyert. Ósrégi hazugság már nem is hazugság, hanem mítosz. A dicsfényes hazugságot legendának nevezzük s szeretjük, az édes hazugságot mesének, a gyönyörű hazugságot versnek, éltető hazugságaink összességét irodalomnak. „Vedd el egy átlagember éltető hazugságát, s egyben elrablod boldogságát is” - int Ibsen, aki pedig mint patikus, jól tudta, mi az orvosság, mi a mérge.

Nem igazságot keresek a dél-amerikai lapokban - vagy valami művészeiesen átgyúrt jelentést. Úgy illik őket olvasni, mint Homéroszt. Venus istenasszony aligha szállt páncélosan a harcba, a hős lova nemigen beszélt helyesen ógörögül - de Schliemann mégis ott találta Tróját, ahol a gyors lábú Akhilleusz partra szállt.

Schliemann eszközeivel: szimattal, ásóval, kapával le lehet jutni az igazmondó cserepekig. Az újságokból is meg lehet tudni egyet-mást, pláne, ha az ember a diktátorok egyetemén tanulta az újsághír-értelmezést.

Szerencsém volt: hosszú évekig élvezhettem Mussolini sajtóját! Újságot olvasni társasjáték volt. Célja: kitalálni, mit akar aznap a propagandaminisztérium elhitetni a néppel? A néppel, melynek véleménye úgysem számított? Az ember meghallgatta a külföldi rádióállomásokat, leste, mikor jön a Times példánya légipostán, s valahogy úgy, mint ahogy a fizikus a tárgyból s ennek görbe tükörben látott torzképéből kiszámítja a tükör görbületét, rájött, mi állt aznap az újságoknak kiosztott, selyempapírra gépelt, háromszor is titkos, rögtön elégetendő útmutatásban. Aki az elemi iskolában írni-olvasni tanult, a pocakos Bohóc imperátorsága alatt hozzátanulta a virágnyelven írást s a sorok közti olvasást is.

Periklészt kérdezték egyszer, mit olvas legszívesebben. „Dicséretemet” - felelte őszintén. A fénykor Athénjének nem volt újságja. Mussolininek volt, s mivel ebben az egy pontban megegyezett a zseniális göröggel, olvasta is. Annak, aki a fasizmus újságolvasó-iskoláját sikerrel járta, ezen a mindennapi dicsőhimnuszon keresztül kellett meglátnia a gonosz, kis szoborba-bújtatott törpét.

A háború új tantárgyat hozott: a két nyelven írt újságokat. Volt egy nyelv a saját s egy az ellenséges hadseregek tevékenységének leírására. A gondolat nem volt új, már az Újtestamentum írói is tudták, milyen hatásra számíthatnak, ha ugyanazt az embercsoportot Krisztus számára előtt „nép”-nek, keresztje előtt „a zsidók”-nak titulálják, de csak a háborús tudósítások terjesztették ki a nyelvkettősséget mindenre: az ellenség menekült, a saját csapatok tervszerűen vonultak vissza. Az ellenség repülőgépeit lelőtték. A sajátok esetleg nem tértek vissza. Az ellenséget bekerítették. Saját csapatok sündisznóállásokba vonultak. Saját katonák hősi halált haltak, az ellenségből hullá lett. „Mi” erkölcsi fölényben voltunk, „ők” esetleg anyagiban. A tanulékony újságolvasó csakhamar kapásból fordította az egyik nyelvet a másikra.

Más, de nem kevésbé tanulságos tanfolyam volt a svájci újságok olvasása. Semlegesek voltak, mint a kikötők tünderei, akik egyforma összegért minden nemzet tengerészének ugyanazt a testrészüket adják bérbe ugyanannyi időre - vagy egy kicsit árnyaltabban: a győzelemre állókat szerették jobban. A svájci újságok tökélyre emelték azt a rendszert, amelyben egy „egyrészt” után egy tényt, egy „másrészt” után ennek ellenkezőjét hangoztatták. Oroszország egyrészt már elpusztult, másrészt még erős tartalékai voltak. A francia parti erődítmények egyrészt bevehetetlenek voltak, másrészt hadászati szempontból túlhaladtak. A „másrészt” csak akkor hagyták el Tell Vilmos unokái (- azé a Tell Vilmosé, aki másrészt költött alak vagy kártyafigura -), amikor „egyrészt” az Ezeréves Adolf benzinnel leöntött teste már égett égő városában.

Aki mindezt kitanulta, és ismeri a szabad amerikai sajtót is - azt, amelynek mindent meg szabad írni, ami a hirdetésfeladó cégeknek tetszik -, az kellőképpen elő van készítve a dél-amerikai sajtó olvasására.

Dél-amerikai újságok egy számszerűleg jelentéktelen kisebbség részére íródnak: az írni-olvasni tudóknak. Még ezeknek a többsége is csak a hirdetéseket olvassa. Ezeknek mennyisége a szöveg többszöröse. A nép nem él betűvel, s az újságnak csak a papírját használja, ha

hozzájut. Még az, aki megtanulná a betűket, sem értené a szavakat, mert újságok elvont fogalmakat is használnak, és ennek a népnek a nyelve, mint a süketnémák jelbeszéde, csak a kézzelfogható világot írja le.

Az sem biztos, hogy áll-e egy igaz szó a szétfosló papírra nyomtatott lapokon, vagy hogy úgy terem rajtuk a betű, mint a páfrány a gondozatlan földeken. De ez mellékes. A tapasztalt újságolvasó úgysem olvas: értelmez.

Az öreg Rockefellernek külön nyomták az újságot, gondosan kihagyva mindent, ami egy agg olajkirály jókedvét zavarhatta volna. A Christian Science Monitorban nincsenek halálhírek, mert Isten jó és mindenható, nincs halál, s ha úgy véljük, hogy valaki összeroskad, és eltemették, nyilván tévedünk. A jól nevelt angolok beszélgetésében úr tátong az asztalok alatt, s az úrben nincsenek testrészek. De még ezekből a szűrőn átcsepegtetett hírekből is megtudjuk, milyen világban élünk.

Pompeji falain ilyesmit olvashatunk: „Marcus szereti Drusiát, Drusia a vendéglőst csókolja.” „A vendéglős drága pénzért rossz bort mér.” Igaz volt ez? Koholmány? Rágalom? Mindegy: a pompeji feliratokat érdemes elolvasni, mert hű képét adják az akkori életfelfogásnak, az igazak s hazugok egyformán mesélnek a lávaözön előtti életről. Az emberek szerettek, a Drusiák csókoltak, voltak jó borok és rossz borok...

Valahogy így olvasom a dél-amerikai újságokat: valaki felmázolt valamit a földrész falaira. Ha körülnézünk, sejtünk valamit a külvilágról, értelmezhetjük.

„Donna Elisabetta, orvosnő, óriáskígyót tart az ágya alatt. A ház lakói tiltakoztak, mondván, hogy a kígyó esetleg a nyitva felejtett ajtón keresztül kiszökhet, és felfalhat egy kisgyereket. Donna Elisabetta azt mondja, hogy nincs olyan törvény, amely tiltaná a fővárosban háziállatok tartását. Az óriáskígyó mint kiváló egér- és patkánypusztító, az ország északi részében, az Egyenlítő alatt elismert háziállat. Ismeri és szereti gazdáját. Elisabetta rendszeresen hord kígyójának patkányt és tengeri malacot a laboratóriumból, nem éheztet, úgyhogy nem szorul rá gyermekek evésére.”

Európában talán még abba is beleavatkozna a rendőrség, mit tart egy dolgozó nő saját ágya alatt! Ezen a földrészen az államhatalom legbrutálisabb eszköze, a rendőrség, nincs mindenhol jelen, még az a telefon sincs meg, amely hívná... Az állam pátosz nélküli jelképei: bíróság és börtön alig jelentenek valamit.

„Caravanicio de Bacuco, ötvenéves magánzó vasárnap délután a tengerpart közelében padon ült, és tranzisztoros rádióján zenét hallgatott. Odalépett hozzá egy fiatalember, és udvariasan megkérte, kapcsoljon át a Remény-Tatù Klub futballmeccs közvetítésére. Caravanicio erre nem volt hajlandó. A fiatalember - látva, hogy az öreg csökönyös - háromszor belelőtt, aztán továbbment. Amikor jött a rendőrség, Caravanicio még élt, és elmondta a történeteket.”

Máshol biztosan keresnék a tettet! Az embervadászat drága sport, vagyonba kerülne az államnak. (S aztán a rendőr se bolond, hogy szerény fizetéséért hajszoljon valakit, aki talán nála is gyorsabban lö.) Talán elfognák. Tárgyalás, tanúk, ügyész, ügyvéd, bírák... újra csak költsége lenne az ügyis szegény államnak. Caravanicio, a zenebarát, tovább porladna, és feltétlenül egyedül. A labdarúgósport híve börtönbe kerülne, ott hallgatná a vasárnapi meccseket, mert a börtön emberséges intézmény, nem fosztja meg az embereket emberi jogaitól. Az egésznek semmi értelme sem volna.

Ilyen esetekben csak kivételesen történik még egy utalás a történetekre. A rendőrség esetleg megállapítja, hogy a tettes csak Tatu-drukker lehetett, mert a Remény más város csapata. A rendőrség kétségtelenül szintén Tatu-pártiakból áll. És ki okozna kellemetlenséget kedvenc csapata drukkerének?

„Pedro és Paulo azon veszekedtek, hogy ünnep-e január 26-a? Nem tudtak megegyezni, s Pedro lelőtte Paulót.” „Gyilkosaink motívumhiányban szenvednek” - kommentálta az újság. Úgy sejtem, ennyiben maradt az ügy. Tény, hogy nem viccek a „mexikói” viccek: „Szeretted a virágot? - Igen. - Bumm! Bumm! majd kapsz.” Avagy: „Milyen magas vagy? - Egyhetven. - Bumm! Bumm! vízszintesen.” Szó sincs róla, hogy gonosz, elvetemült emberekről volna szó. Ha a Tatu klub elveszti a meccset, a revolveres drukker a saját szívébe lő. Ha Pedro és Paulo együtt sétálnak, és valaki rájuk tör, Pedro lelőtte volna Paulo támadóját. A fehér európaiba évszázadok bitója, derese nevelte bele a gátlásokat, legalább a béke esetére. De a béke Európában komolytalan közcél. Komoly esetben - im Ernstfall, mondják a poroszok - Európában is kapásból lő a homo sapiens.

Az asszonyok itt sem járnak pisztollyal, de ők sem kukoricáznak.

„Kókuszt Manoel négygyermekes családa este, a munkából hazatérve, négy sötétbőrű kisasszonyt pillantott meg a Szent-Cucufátius templom mögötti sötét utca sarkában. Abban a meggyőződésben, hogy ezekkel jó lesz tréfálni, tréfált is. De viccei egyáltalán nem voltak jók, sőt. A kisasszonyok négyesben nyakon csípték, és amikor rugdalózott, az egyik leharapta a jobb fülét, s a kezébe nyomta. Manoel, fülével a kezében, kitépte magát, és rohanni kezdett. A kisasszonyok talán azzal a szándékkal, hogy a másik fülét is leharapják, utána. Csak mikor Manoel vadul kiabálva egy órszoba közelébe ért, fordultak meg. A rendőrök bekötözték a füle helyét, és figyelmeztették, hogy máskor ne kezdjen ki a Szent-Cucufátius templom mögötti nőkkel.”

Az ilyen esetek biztosan nem ritkák, de csak egy töredékük kerül újságba. A rendőrség nem foglalkozhat a törvénynek nevezett játékszabály minden megsértésével, az újság csak várhatja, hogy a véletlen értesítse a véletlen szülte, költő tollára való epizóddal. Talán épp a vendéglőben ült a riporter, amikor ez történt:

„Egy vendég hosszú ideig hiába bajlódott cipőtalpszerű beafsteakével. Odahívta a pincért, villával az orrába szúrta, és így szólt: kíváncsi voltam, a kettő közül melyik a keményebb.”

Végül - ez jellegzetes - az ügyek az államhatalom beavatkozása nélkül intéződnek el. Nem tudom, olvasták-e a bennszülöttek Aesopus meséjét a békákról, akik királyt akartak, de annyit tudnak, hogy mindenki jobban jár, ha a feledés, és nem a bíró ítélkezik. A rendőr biztosítsa a boldogságot? A rendőrség a hatalom szolgája; a hatalmasok ritkán jóságosak. S hány büntettet követnek el máshol, mert a rendőrség keresi a bűnöst, s a menekülő bűnösnek tovább kell gyilkolnia, hogy ne legyen tanú! Hányan pusztultak el, mert tisztázni akarták, ki ölte meg Kennedy elnököt! Most már a tanúk gyilkosainak kell tovább gyilkolniuk. A rendőrségnek különben is semmi szüksége arra, hogy azokra vadásszon, akik kevesebb gátlást örökölték, (Minden a világon igazságtalanul van elosztva.) Mégél a rendőrség abból is, hogy a bordélyokat és a játékkaszinókat zsarolja. (Mondhatnánk: védi.) S néha elcsípnek egy egész pénzhamisító műhelyt! Az volt szép: lecsukták az egész társaságot, gépeikkel együtt, a dutyiban dolgoztak tovább, és a rendőrök, fegyőrök szaladgáltak a városban az ezer-maravédis bankókkal... Csak akkor tört ki a botrány, amikor megfenyegették azokat, akik az egy-maravédis vásárlásnál nem akartak váltani.

Lehet egy országban élni, amelyben nincs igazságszolgáltatás? A példák bizonyítják: lehet. A rendőrség kétségtelenül rossz. A rendőrök közt sincs kevesebb bűnöző, mint az egyenruha nélküli, néha gonosz, néha csak indulatos polgárok között.

És ha történetesen elfognák a Tatù-drukkert vagy a jó fogú dámát? A börtönök ősrégiek. Nincs hely. A fővárosban tízezer elítélt bűnös sétál szabadon. Majd értesítik őket, ha megürül a cella, ha leülhetik büntetésüket. „Turumbamba városának régi börtöne olyan rossz állapotban van, hogy a polgármester saját kezűleg dobta ki a fegyenceket. Lezárta az ősi épületet, és megfenyegette a hajléktalanná vált csirkefogókat, ne merjenek visszajönni.” Mehettek szegények, hálhattak szabad ég alatt... Ez néha a trópusokon sem kellemes, pláne ott, ahol sok az éji bogár. Házamtól nem nagyon messze is van egy törvényszék, egy hozzávaló kis dutyival. A fegyencek, ha nem akarnak napközben futballozni vagy halászni, mehetnek dolgozni is. De kinn függ a tábla: aki este tízre nem jön vissza, hálhat kinn.

Vannak szigorúbb börtönök is, de ott is van remény. A nagy Porto Grande-i fegyházban ülnek a legveszedelmesebb útonálló. Egyszer egy évben eljön az Érsek, miséz a bűnösöknek, mond nekik valami szépet a felebaráti szeretetről... és ősi jogával élve, egynek megadhatja szabadságát. Honnan tudhatja Isten méltóságteljes szolgája, ki szolgált kegyelemre? Ilyesmit a legjobb magára az Úrra bízni... kisorsolnak egy számot. Ez idén az Úr ingyen kegyelme egy tízszeres rablógyilkosnak jutott, aki egy héttel azelőtt kezdte büntetése kitöltését. Negyven évet takarított meg magának, s a szokásos útiköltséget is megkapta.

A dél-amerikai államot polgáraival szemben nemcsak a rendőr képviseli, hanem *az ellenőr* is. Nincs se fegyvere, se egyenruhája. Nem tartozik semmiféle párthoz. Megjelenése előreláthatatlan. Közutálatnak örvend, és mindenki kedves hozzá. Dél-Amerika legkártékonyabb állatjának nevezik. Ha hivatásáról kérdezik, azt mondja: a köz szolgája, a nép barátja. E bevezetés után leírhatom a rá vonatkozó történetet, későbbre hagyván a magyarázatot.

„A jószívű rendőr. - Tegnap születésnapja volt Batata Dolce ellenőrnek; feladata volt azokat ellenőrizni, akik hatósági engedély nélkül árulnak valamit a város területén. Senki sem köteles saját születésnapján dolgozni, de az ellenőr, felesége és anyósa tanácsa ellenére, elindult. Délelőtt tizenegykor talált is egy vak koldust, aki amerikai mogyorót árult. A koldusnak nem volt hivatalos engedélye. Az ellenőr el akarta kobozni az árut, a koldus segítségért kiabált. Épp arra járt Gines de Passamonte rendőr, aki igen jószívű ember lévén, megsajnálta a vakot. Megkérte az ellenőrt, szerezzen magának máshol mogyorót. Az ellenőr ezt sértésnek vette, és egy csúnya kifejezést használt. A rendőr - látva, hogy igazán rossz emberrel van dolga - fogta a pisztolyát és lőtt. Az ellenőr felfordult és meghalt. A nép hosszan ünnepelte a jószívű rendőrt. Az ellenőr családja sajnálkozva hangoztatta, hogy ők igenis megmondták Batatának, hogy ne menjen születésnapján dolgozni.”

Az eset ebből és más szempontból érdekes. Mutatja, hogy a rendőr is ember, érzelmei vannak, megtorolja a sérelmet, mint Spanyolország grandjai vagy a hős lovagok, akiknek kalandjai Don Quijotén kívül számtalan más ibériait lelkesítettek. A rendőrt megtapsolták, gondolom, mélyen meghajolva köszönte meg a tiszteletét. Ilyen alkalmakkor a hős úgy mozog, mint a matador a győzelmes bikaviadal után.

Azt is mutatja, mit érez a nép - ezúttal nem a plebs, nem is a profanum vulgus, hanem a nép, melynek hangja Istené - az ellenőrökkel szemben.

Az „ellenőrök” berendezését a köztársaság a régi, tengeren túli királyoktól és a helybeli, gyarmati Főkapitányoktól örökölte. „Felszabadulás” és „Függetlenség” gyönyörű szavak, de a politika valóságában mást jelentenek, mint a szótárban. Néha semmit sem jelentenek: a gyarmat adminisztrációja más zászlót lobogtat, s a saját zsebére vágja az adópénzt. A hivatalok gépezete ugyanúgy zörög tovább. A közigazgatás gép, és gépek nem gondolkoznak.

Ha a barokk idők főkapitánya úgy vélte, hogy a városban túl nagy a lárma, törvényt hozott, és megtiltotta a dobolást, az üvöltést s az ettől meg nem különböztethető zenét. Írni-olvasni már akkor sem tudott senki, csak a forma kedvéért szögeztette ki a főtemplom kapujára a rendeletet... de felvett egy ellenőrt, vagy inkább: ellenőri méltóságot ajándékozott egy jó barátjának. Az ellenőr, ott s amikor kedve tartotta, ellenőrizni ment. Senki sem írhatta elő neki, hogy hol és mikor, hisz nincs olyan próféta, aki előre láthatná, hol lesz törvénysértés. Ha odaért, büntetett. A pénzbüntetés egy kis részét, ötödét, harmadát, leadta a Főkapitánynak.

Ideális rendszer volt! Az ellenőr nem került pénzbe a gyarmatnak, sőt, hozott valamit a konyhára. Ő maga el volt látva. Hatályt szerzett a törvénynek.

A finác is jobban dolgozott, ha nem kapott fizetést, de az elkobzott dugáru fele az övé volt. Még egyszerűbb a dolog, ha ő maga, ad hoc, határozza meg, mi a dugáru.

Jött a technika, a haladás, a tudomány. Jött az ellenőr, aki a szökőkutak előtti tavakat vizsgálja, van-e bennük aranyhal. Ha nincs, büntet, mert az állóvíz maláriaveszélyes. A csempe-ellenőr azt vizsgálja, hogy a vendéglők és cukorgyárak fala igazán 120 cm magasságban csempézett-e, ahogy az egészségügyi törvény megköveteli. Ha csak 118 cm a csempeszegély - büntet, vagy kiegészít egy skatulya cukorkában. A patikaellenőr beállít, vérnyomást méret, aztán megbünteti a patikust, mert vérnyomást csak orvos mérhet, és elfogad egy évre való fejfájás elleni port is. A fogorvosellenőr minden barátja, rokona fogsorát kezeltetheti - elég, ha talál egy európai fogászt, aki még nem nosztrifikáltatta diplomáját. Az ellenőr vigyáz, hogy nem jogosult személy ne tanítson trombitálni. Ahány adó, annyi ezer ellenőr. Ha a föld-birtokos kihasználja a munkását, a középosztályt az ellenőr szipolyozza. Ezek után nem csoda, ha a közönség lelkesen tapsol, ha valaki a nyílt utcán lelövi az ellenőrt.

A tragikus megoldások - a jószívű rendőr megoldása - ritkák. A testek végül még betegségeikkel is kiegésznek, az emberek együtt élnek fájdalmaikkal, bélkukacaikkal. Az ellenőrökkel is ki lehet egyezni. A rövid újsághír utolsó kiegészítésére idézem egy szeretetre méltó, sőt zseniális honfitársnőm esetét.

Az illető hölgy - nevezzük Donna Annának - keramikus. Szép, színes zománcokat éget mindenféle edényre, hamutartót, vázát, virágcserepet gyárt. Művészi munkáját elismerik, veszik.

Azokhoz a ritka lényekhez tartozik, akik szó szerint a kezük munkájából élnek.

Donna Anna a fővárosban egy kis, kertes házat bérelt. A „kertes” szó inkább a múltra vonatkozik, arra a nemrég múlt időre, amikor itt, az örök tavasz országában a ház mögött szívesen gondoztak egy kertecskét. A kert megadta az éltető maroknyi virágot az ebédlőasztalra, adott egy-egy fej salátát a sült csirkéhez, türelmes embernek két-három hatalmas banánfűrtöt is adott egy évben. A mai ember plastikvirága örök, főzeléke skatulyában terem. Élete célja az ide-oda mászkálás. Így a kertekből garázsok lettek, vagy kavics, homok kerültek a kert helyére, és sápadt kisgyerekek totyognak rajta, mint a napra éhes fegyencek a börtönudvaron.

Donna Anna a kert helyén - ahol már a gáz is régen kitaposták - rendezte be kis műhelyét. Egy ferde tető alatt gyúrta az agyagot. Kemencéjében cipók helyett kávéscsészék sorakoztak. Csendes hely lett, jó volt ott dolgozni.

Egy szép nap beállít egy bennszülött úriember és bemutatkozik.

- Ellenőr vagyok.

- Mit óhajt ellenőrizni? Megjegyzem, könyvelésemet X úr végzi. Múlt héten volt nála az adó-ellenőr.

- Építészeti ellenőr vagyok.

- Ez a ház harminc éve épült.

- Messziről látni. Ma még kisebbeket építenek, de magát feljelentették. Ipari üzemét létesített ebben a lakónegyedben.

- Mit létesítettem?

- Mindent tudok. Kerámiai iparvállalatot! Gyárat! Termel! Pedig jól tudja, hogy ez lakónegyedben szigorúan tilos. A lakónegyedek peremén már lehet patika, pék, szatócs, sőt műhely is, ha csak hárman dolgoznak benne. A sarkon, a Szent Jeromos utca sarkán már dolgozhatna, de itt nem. Asszonyom, ön háromszáz méterrel lépte túl a törvény határait!

- És most mit akar?

- Senora, én a jog és a törvény embere vagyok. Lebontatom a törvényt sértő kemencéjét. Holnap reggel ideküldök négy erős feketét. Szétszedik.

Annánk nem esett kétségbe. Már évek óta itt élt. Ami az erős feketét illeti, átlátta a helyzetet.

- Engedje meg, hogy meghívjam egy feketére. Talán nem tudja, én vagyok Donna Anna.

A bennszülött nem mond nemet, ha egy hölgy hívja feketére.

- Nagyon köszönöm. José vagyok.

- Tisztelem a törvényt. Át fogok költözni egy más városnegyedbe. Csak adjon egy kis időt, Senor José. Számítok jószágára.

(Dél-amerikai kadettekben Napóleonok, civilekben lovagok élnek. A lovag kávézás közben támad fel bennük.)

- Asszonyom, bízhat baráti érzelmeimben. Ami személyes érzelmeimet illeti, a kölcsönös segítség álláspontján állok.

- Mennyivel segíthetném?

- Ötszáz maravédivel.

Nyílt, férfias kijelentés volt. Barátok közt, kávézás közben beszél az ember ilyen nyíltan. Ötszáz nem az az összeg, amit egy igazi zsaroló kért volna. (Az ellenőröknek fix fizetése is van.) A zsarolás és a védelem közt van egy nehezen meghatározható középút, s Jose megtalálta.

Donna Anna átnyújtotta a pénzt.

- Majd keresek egy más lakást!

- Az Isten szerelmére, ne siessen! És sohase feledje el, hogy van egy őszinte barátja! Mindig számíthat rám!

José - a hű barát, pontosan hat hónap múlva megjelent.

- Csak utána akartam nézni elköltözött-e már.

- Egy feketét?

- Nagyon szépen köszönöm.

Ezúttal semmi szükség sem volt óvatos beszélgetésre.

- Tessék az ötszáz.

- Számíthat rám továbbra is.

Josè hat hónaponként ment kávézni. Közben haladt az infláció is, de Josè, a lovag állta a szavát. Ötszáz és pont. Csak panaszkodott a drágaságra, az egyre nehezebb életre, míg Donna Anna egy virágvázával, hamutartóval meg nem vigasztalta, vagy nem adta oda neki a csészét is, amelyből a kávé itta.

Egyszer csak elmaradt a törvény és igazság embere. Nélküle múltak a hetek, mígnem egyszerre egy idegen úriember állított be.

- Építészeti ellenőr vagyok.

Donna Anna nem ijedt meg.

- Megállapodásom van Senor Josèval.

- Senor Josèval! Ó! Hát még nem tudja a gyászhiót? Meghalt!

- Szegény Josè! Hű barátom volt! Isten adjon lelkének örök nyugodalmat. Hogy történt?

- Mindent elmesélek. Ne féljen, asszonyom, itt nincs titok. S az adott szó erősebb, mint a halál!

- Hogy érti ezt? - kérdezte Donna Anna.

- Szegény jó Josè! Feküdt, gyenge volt, tudta, mi vár rá. Magához hívta rokonait, barátait, kollégáit. Mindenkitől elbúcsúzott, mindenkire hagyott valamit...

Az ellenőr meghatódott, aztán újra felemelte a hangját:

- Tisztelt Asszonyom! Donna Anna! Én Önt örököltem!

Barátnőnk a végrendelet értelmében átnyújtotta az ötszáz maravédit.

Ha lecsapom az újságot, és könyörtelenül lecsapom, ha a jelen háború kétségbeesése üvölt rám, ha a készülő háború veti árnyékát egy szenttelen cikkre - úgy érzem magam, mint az, aki templomból vagy moziból az utcára lép. A valóságok közt szörnyű ürok tátongnak. Hérakleitosz tévedett, amikor azt mondta, hogy az álmodóknak külön világaik vannak, de az ébrenlevők világa közös. Nem közös - vagy talán nincsenek ébrenlevők. A mozit néző izgul, remeg valamin, ami az utca valóságából nézve fények és árnyak tánca egy darab vásznon. A templom kövén térdeplőnek a valósága a síron túli paradicsom, a síron inneni megpróbáltatás, az ember csak statisztá az angyalok és ördögök csatájában. Az utcán már nem érvényesek az örok törvények, ott nem Ádám unokája jár, hanem a Pithecanthropusé.

A városi újságolvasó azt hiszi, a valóságban él, a valóságról olvas. Annak, aki növények társaságában él, a félretett újság csak annyi, mint üres mozivászon, melyen az imént a jók felkoncolták a rosszakat. A jóságos rendőr és az előzékeny ellenőr egy nem egészen igazi színjátéknak alakjai. Törvényük? Igazságuk? Törvény az, hogy a magból növény lesz, a növény virágot hajt, a virág maggá hervad. Hogy a fiatalembert egy nap eléri a szerelem, és minden megváltozik körülötte; hogy minden öreg azt véli, lesz még egy kerek esztendeje. Igazság? Igazság nincs, mert a Véletlen láncsal és börtönkulccsal is csak úgy játszik, mint szél a lekaszált száraz páfránycsomókkal: gurítja őket árkon-bokron át.

A valóság a száz zöld színben játszó takaróé, amely végig beborítja az országot. Az ember műve ebben legfeljebb sebhelyeket hagy. Helyenként kiszakad a takaró, és szörnyű kőhalmaz izzik a napban. A felszálló forró lég még a felhőket is. Elhajtja. Valóság a kék felület, melyhez képest a szigetek és földrészek igen szegényesek.

Vagy minden csak álom és játék, ami nem hidrogén és hélium? A többi elem olyan ritka, hogy nincs isten, aki figyelne rájuk... A világ hidrogénnek született, lassanként hamuvá válik, az epizódok álomszerűek... A világosság mulandó. A sötétség az egyedüli valóság...

De igaz és való, hogy nem jó falak közt ülni, és értelmetlen körforgásokon gondolkozni, amíg minden gondolat újra végigszaladja lábnyomainak körét.

Fel kell mennem a Serra alá, az erdőmbe!

Ha „erdőmet” mondtam, az én saját valóságomról szóltam... arról, amelyben a jövőt a jelenbe vetítem. Aki más órával méri, más szemmel nézi a dolgokat, esetleg azt mondaná: a facsemetékhez. Megyek, sietek, mert látni akarom, mennyit nőttek a fáim, mert mindennap oda akarom képzelni a még hajlékony törzsekre a terebélyes koronákat. A képzelet erősebb az időmérő eszközöknél: néha egy arcot kell húsz évvel visszavetíteni, hogy sugározzon, néha egy fát tíz évre előre, hogy árnyékában már ne teremjen fű. Apicius ősrégi bort (falernói vöröset) kevert friss mézzel. Fiatal arcokat képzelek a vénnek képzelt fák alá.

Mérhetetlenül büszke vagyok az erdőmre. Csak félezer fa? De ki kérdi a mesebeli királyt, hány mérföld az országa. Van egy régi mondás: mindenki hagyjon hátra egy fiút, egy könyvet, egy fát. Rossz tanács: szörnyű szerencsétlenség volna, ha bolygónk minden polgára könyvet írna, ha hárommilliárd kötetben kellene kutatnunk, melyikben van gondolat, melyikben betű... elég baj, hogy az emberiség már úgy szaporodik, hogy az emberpatakok a szigetekről a tengerbe folynak, az elevenek már olyan szorosan alusznak egymás mellett, mint a holtak a temetőben. És egy fa, az túl kevés. A fák már nem szaporodnak maguktól, a kemencék és papírgyárak irtják őket, az ember elfelejtette, hogy ősei a fákon éltek, és pusztítja az ősök hajlékát. Fák uralták a világot, az ember hadat üzent nekik, azon van, hogy ő uralja. De nem érdemes élni egy fák nélküli világban!

Az ember nem élhet csak emberek között. Szüksége van a fák társadalmára. Földet, áldott termőföldet csak a fák gyártanak neki. Nap ellen, eső ellen csak a lombok védik. Leghívebb barátunk a fa: jól teszi, aki fából farag magának védőszentet, s imádkozik hozzá.

Ki nem érzi az erdőben, hogy ott él igazán? Hogy az emberi társadalmon túl ott van az élőlények közössége, s hogy ehhez minden fa is hozzá tartozik? Mi, elevenek, oly kevesen vagyunk az Űrben, hogy a matematikának nincs elég kicsi száma, a fizikának elég finom mérlege, hogy megmérje. Össze kell fogunk! Fákat kell ültetnünk!

Délután van, a délután a távol levő dolgok ideje. Van, hogy a gondolat irányt téveszt, a múltba száll... Nem. Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelynek nem szabad emlékeznie. Akkor élt, amikor az ember lemondott „sapiensi” címéről. A mi gondolataink csak a jövőbe nőző fákat kísérhetik az ég irányába. Tülevelű fákat ültettem, chilei, római, észak-amerikai piniákat, nem egyenruhás erdőre gondoltam, hanem sok árnyalatúra, olyanra, amelyben a fák mindig susognak, mert van cserélni való gondolatuk; olyanra, amelyben az erdő szellemei, a driádok megértenek, mert egyszerre ismerték meg a száműzetés keserveit és a gyökéresresztés örömét. Sorstársaimnak érzem a fákat, ami több, mintha fiaim volnának. (Fiainknak saját sorsuk van. És van a nemzedékek közt egy félvezető anyag, amely az egyik irányba csak a jó, a másikba csak a rossz érzelmeket enged át.)

Egy veszélyt rejt az erdő - az erdőm: ha ott leheveredtem - vagy ha nekidülök egy fának, büszkén, hogy már bírja súlyomat, elfog egy máskor idegen halálfélelem: csak akkor akarok meghalni, ha a fák koronái már érintik egymást, ha alattuk délben is hűvös a levegő, nedves a föld. És még egyet: semmi kedvem visszamenni a házba, írni vagy dolgozni. Egyszerre megértem az indiót: az erdő nem tűri a munkát! Az ember rájön: amit tehet, nem fontos. Fontos, hogy a fák nőjenek! Akkor elhervad a páfrány, anélkül hogy gyomlálnák, a kismadarak elvetik a málnát, az Amerikából jött fák alatt terjed a gomba, minden magától történik, az ember csak nézi, hogy fonják a láthatatlan kezek a látható indafonalakat, hogy szövik a lombtetőt, hogy

indulnak az orchideák, broméliák a színek világa felé, figyel, mikor húzódik be az édes illat a fák alatti bozótba, mikor rekedt kint az a világ, amelyről az újságok még tudnak egyet-mást.

Most még fel lehet nézni a fák közt; még csak úgy emelgetik ágaikat, mint a repülni vágyó madárfiókák szárnyukat a fészekben. Még látni, hogy keringenek odafenn a döngkeselyűk... feketék, mint ahogy az gyászmadarakhoz illik, közelről már a fiatalok is vénnek, keserűnek, undorítóak (a római Erkölcsvédő Liga elnöke gubbasztott ilyen arkifejezéssel a folyóiratok felett, ha feljelenteni valót keresett) - levegőben gyönyörűek. Külön világok vannak: a hattyúból szárazon liba lesz, a döngkeselyűből a felhők közt fekete albatrosz. Ő is széttárt szárnyakkal alszik a levegőben. Sohasem csap le, mint a vadászok, a ragadozók... a tetemek várnak. Ha leszáll, a szelek lejtőjén siklik. Ritkán száll le. Ha alva repül, repül étlen-szomjan is, mint a felhők.

A külön világok néha összefolynak. Volt egyszer úgy, hogy a keselyűkről az újságban is szó esett! Évekkel ezelőtt a tábornokok rájöttek, hogy az országnak nincs lökhajtásos vadászgépe! Megrémültek. Mi lesz, ha az ellenség bombázói megjelennek a főváros felett? (Mint a bőszen varázsló képe Don Quijote fejében, úgy kísért az „ellenség” a tábornokok portássapkája alatt.) Az állampénztárban nem volt pénz. (Ezt egy más varázslócsoporthoz teszi láthatatlanná, amint befolyik.) Így az ország egy teljes évi gyapottermését becserélték hetven darab, máshol épp kiselejtezett vadászgépre. Ilyesmit szívesen adnak el, még azt a tábornokot is készpénzben fizetik, aki megveszi. Az első három gépet kipakolták, az idegen instruktorok felszálltak, végigvillantak a főváros egén... és egyenesen nekiszaladtak a döngkeselyűk rajának. Úgy-ahogy még leszálltak sérült gépeikkel. Utánuk a bennszülött pilóták is kipakoltak három gépet. Most már ők!... Felröppentek. Csak percekig maradtak fenn. Aztán a halálra sebzett döngkeselyűket megelőzve, zuhantak a városra.

A többi gépet már ki sem csomagolták. Minek is? Ha az ellenség bombavetői a főváros fölé merészkednek, ott várja őket az ország bús hada, az alva is, éhesen is örököző keselyűsereg!

Nehezen válok meg az erdőtől. Minden ága fogva tart. Egyszer még egy lépéssel hátrább vonulok, az erdőben fogom felépíteni a kisebb kunyhót. Az öregember látóköre szűkül, kisebb léttel is beéri, összehúzza maga körül a kerítést, mint hűvös időben a kabátot. Megvárom, hogy a fák nőjenek egy kicsit; hogy zsugorodjam még egy kicsit... aztán csak nőjön be a rengeteg!

VII. FEJEZET

Zongorám kalandjai. - Bachról csak hallgatni Lehet. - A távoliak szerepe. - Kétféjű sasok, több fejű emberek, a száz fejű troll. - Három nyelvréteg. - A Migrén Társaság és a Latin Társaság. - A szegény kis ügyész panaszai. - A sváb és a humanisták. - Matematikus a Csodaországban. - A visszafordító egylet. - Damascus halála.

Az erdő hatalmas. Átnövi, fogva tartja, aki belekerül. Már elképzelni is nehéz a házat, ha ágak vonnak falat, tetőt az ember körül. Értem az indiót: meghalt, amikor kiirtották körülötte az erdőt. Ha nem érdemes élni, meghal az ember.

Vannak más hatalmak is... A zenéért érdemes élni. Egy egész napnyi csend után felébred a zeneszomj. Faházamban van egy zongora!

Hála istennek, nincs rend a világon... ha rend volna, vadmacska fészek volna az erdő szélén, nem jól temperált hangszer! Egyszer a Véletlen, a vak Tyrannus, felkap egy német zongorát, átveti az Alpeseiken, egy olasz család elkapja, és áthajózik vele a tengeren, hogy majd valaki ezen kísérje Verdi patetikus áriáit. Tönkremennek, hazamennek. Egy félbolond színészre bízzák a zongorát; néha énekel is, maestrónak, professzornak nevezi magát. A maestro egy régi felhőkarcoló romjában ül. A felhőkarcolás fárasztó foglalkozás lehet, az épület gyorsan vénült, mint a morfinisták. Már csak nőnemű férfiak és önmagukat dicsőítő háborús gyilkosok egyesületei tanyáztak a házban, a szivattyúk már nem bírták felvinni a vizet a huszonnegyedik emeletre, förtelmes bűz terjengett a repedező folyosókon. A zongora ott várta, hogy a maestro sorsa még rosszabbra forduljon. Amikor hamisított Goyáját, állítólagos Raffaeljét, valódi Garibaldi-portréra festett Leonardóját is eladta, potom pénzért áruba bocsátotta a sokáig érintetlen hangszer. „Wagnert énekeltem a Scalában! - kiáltotta -, Caruso megölelt!” Szokásból mondhatta, mert errefelé úgysem ismeri senki ezeket a neveket. „Ó, Maestro, ön nagy!” - kiáltottam legzengőbb olaszságommal, és megvettem a zongorát.

A felhőkarcolótól a faházig már csak ezer kilométer volt az út. Az öreg hangszer túlélte. Vadregényes tájakon zötyögött át, olyan utakon, melyeknek aszfaltburkolata már három állami költségvetésben szerepelt, de valaki mindig ellopta, dohánylevéltől bűzlő teherautó hozta a völgybe, és itt a szobámban találkozott a lipcsei hangszer a lipcsei kántorral.

Kántorral? Kántornak lenni aligha volt valóság Bach életében. Szerep volt, nem is szívesen vállalt szerep. Ha már szerepről volt szó, inkább volt hercegi karmester vagy királyi vendég. De minden szerepből menekült órákra, napokra. Egy kis kamrába zárkózva írt.

Aki látta, azt gondolhatta: a valóságból menekül az álomba. Ma úgy tűnik: az álom-, köd- és árnyékvilágból menekült abba, amit ő az egyedüli valóságnak vélt. Keveset írt: egy-két oldal egy nap. Háromszázhatvanöt oldalas vagy hétszáz oldalas kötetet egy évben... Ez ötven év alatt egy világ.

Lehetetlen szavakkal nyúlni a műhöz. A szavak nem írhatják le az atom magját, vagy a 33. kantáta áriáját: Wie furchtsam wanken... Az atommagot bizonyos matematikai képletek megközelíthetik. Egyenletcsoportok szólnak az erőmezőkről. A zenéhez nem vezetnek számok. Csak hallgatni lehet.

Voltak, akik nem hallgatták. Ahol titkok vannak, megjelennek a perpetuum mobile feltalálói, a körnégyszögesítők, s bizvást várhatják tanítványaikat. Korunk egy sokoldalú, szenteskedő csirkefogója Bachot szövegeiből magyarázta; szerinte a Mester Wagnert megelőzve kitalált egy motívumnyelvet; az ördögöt ördögmotívummal, a vizet nedves hullámmotívummal, a jókedvet boldogságmotívummal jelképezte. Ha történetesen a „mindnyájunknak meg kell halni”-t a boldogságmotívum kíséri, ez csak azt jelenti, hogy Bach mint jó keresztény, már előre örült halálának. Egy másik paranoiás szerint Bach zeneszerző-számológép volt: azt nézte, hányadik betű az ábécében a szöveg egy-egy betűje, a számokat csoportosította ravasz módon. Részemről éppoly szívesen elhinném, hogy egy kis törpe füttyülte elő neki a Máté passió áriáit, amikor elbújt „zeneszerző-kamrájában”.

Az író élete és a mű egymást kommentálják. A zenei opus külön világ. Még ha ismernénk Bach életét, sem tudnánk sokkal többet. Tény, hogy nem ismerjük. Elveszett, mint az etruszk szavak. Senki sem figyelt rá. Kérdés, hogy első felesége tudott-e írni, olvasni. (Ilyesmi férfidolog volt.) A második megtanult kottát írni, és nevét csak nehezen kanyarította a kérvények alá. Fiai maguk is zeneszerzők voltak, nem nagyon becsülték. Minél öregebb lett, annál inkább vonult vissza (vagy előre?) abba a világba, ahol már csak szólamok vannak. Végül már a hangszer sem érdekelte, csak a hang. Most, kétszáz évvel az utolsó féltaktus után,

nyílik meg lassan a „zeneszerzőkamra” (Komponierstube) ajtaja: a kétszáz és egynéhány kantáta fele már megvan lemezen! (Az emberiség szégyene, a Bach-szélhámosok szerencséje, hogy csak a fele.) Most már világos, mi mindent rejtett a Hangok Ura a minden irodalmi műnél súlyosabb zeneibe! Hullanak a bárgyú szövegek, a hisztérikus vénkisasszonyok, szorgos diákok vagy sikamlós versikék íróitól vasárnapi használatra összehordott halandzsák, maradnak a zongora- és orgonakoncertek, kéthegeđűs szonáták, tiszta balettzene, maradnak a szerelmes duettek, melyekre sokáig senki sem figyelt fel, mert „Jancsi” és „Juliska” helyett a két szereplőt „Jézus”-nak és „lélek”-nek hívták.

Lehet, hogy van más zene is. Lehet, hogy lármás századunkban is írtak egy vigasztaló fuga-sorozatot. Ha majd minden kantáta minden hangját fel tudom idézni, ha fősorakoztathatom az áriákat a gyűlölet és a nyomor támadásai ellen, s ha szívem még akkor is, minden közvetlen cél nélkül is csökönyösen ver tovább, meg fogom azokat is hallgatni.

Egyelőre még a fák keretében látott völgyképekkel a szememben, újra és örökké csak újra csodálkozva, boldogan, hogy megéltem, végighallgatok egy kantátát, vagy nekiengedem tíz ujjamat a Wohltemperiertesnek. Ez külön világ is, vallás is... (Miatyánkja is van: „A mi mindennapi fugánkat add meg nekünk ma.”)

Régi, beszélgetést indító kérdés: ki mit vinne magával Robinson Crusoe szigetére, ha ott kellene leélnie napjait. Én már választottam: zongorát, Bach zongoraműveit és a kantáták zongorakivonatait. Ezekben van bányászni való egy életre.

Bach - gondolom fuga közben- nem lehetett társaslény. Ha annyit járt volna kortársak közé, mint Mozart vagy Beethoven, többet tudnánk róla. Az emberek szívesen nyúltak a lúdtollhoz, mert könnyen röppent, és leírták egymást. Fiai sem tudtak róla sokat; már nekik is egy nagy nyalábnyi kotta volt csak. A lehetséges társadalmi formák közül a távoliakkal és a ritka nagyokkal való érintkezést választotta. (Amikor Händel Halléban járt, a fiát küldte érte - hiába.) Bízhatott benne, hogy a távoli utókorban elegenden lesznek, akik megértik üzeneteit, hisz a világűrt is átszelik rég kialudt csillagok fénykévéi, valahol még láthatjuk őket.

Ha Bach a távoliak társaságára számított, megegyezem vele. A mindennapi aipit, édeskrumplit kitermelem, a mindennapi virág megadatott ma, de szavakat, gondolatokat, érzéseimmel egy húron zengő érzéseket csak nagyon messziről várhatok.

Vannak anyagok, melyekből egy igen apró mennyiség nélkülözhetetlen az ember számára: épp annyi vasra van szüksége, amennyit a levesbe való főzeléke a kert földjében talál.

Hasonló mennyiségű szó már megakadályozza, hogy a gondolatok lassan és egyre szűkülő körökben forogjanak. Fegyencek kopognak cellájuk falán. Lassú teherhajók színes zászlókkal integetnek egymásnak. A süketnémák ujjakkal beszélgetnek. (Ismertem egy papjukat, aki az ujjával eltáncolta az egész katekizmust.) Az első ember, aki majd a holdsarló hegyén ülve lógatja lábait az éjszakában, képes lesz arra, hogy rádión üzen a földre, és izgatottan várja a híreket, ahelyett hogy a csendnek örülne.

Az emberi viszonylatokban minden az adagolás kérdése. Kevés szó ébreszt és izgat. A sok bénít és altat. A szótlanúság ritka betegség, a bőbeszédűség járványszerűen terjedő, mindennapi kór. Az emberiség az utolsó emberöltő folyamán többet szaporodott, mint a jégkorszak óta... és mindenkinek van szava. A kormányok, ha mással nem, de szavakkal bőségesen ellátják polgáraikat. A kis nyelvek eltűnnek, de a nagyok nőnek, szavaik szétvetik dagadó szótáraikat. A szavak tömegében a gondolat nem jut szóhoz.

Arany középutat választott, aki levélben érintkezik embertársaival. Az írás mindig körülményes tevékenység. Aki ír, könnyebben hallgatja el a lényegtelen.

Jó levélíró volt a római, akinek kevés fért a viasztáblájára! Óvatosan fogalmaz az, aki csupa nagybetűvel ír. Azt hiszem, a lassú írás a titka a rómaiak méltóságteljes szófukarságának. Biztos vagyok abban, hogy az emberek helyesebben adagolnák közölnivalójukat, és jobban megférnének, ha csak írásban társalognának. A toll hegyén jobb alakot ölt a gondolat, mint a nyelvek hegyén!

Ha azt mondom, hogy ebből a világból egy távoliba írok, nem mondok igazat. Többes számban kell beszélnem: „világokba”.

Tudom, veszedelmes „világokról” beszélni. Giordano Brunót pontosan azért égették el az 1600-as szent év farsangján, mert azt hirdette, hogy sok ezer világ van. Az Egyház megrémült: sok ezer paradicsom? Sok ezer alma? Életfák és keresztfák? - Egyszerűbb egy öreg csuhást megfojtani és elégetni!

Messze van már 1600, messze van a máglya helye, ahol ma a kofák petrezselymet s egyéb, levesbe való, illatos növényeket árulnak, a Giordani Brunónak szánt babérkoszorúkról tépve a májhoz illő babért... nyugodtan hirdethetem, hogy én is hiszek a mértanok és a világok számtalanságában! És ha nem is mindenben szabad az emberi akarat, szabadon választhat: mit nevez álmoknak, mit nevez valóságnak, mit nevez szerepnek, mi a de jure valóság, és mi a de facto.

A tudóst besorozzák bakának. Minden őrmester belerúghat, subickoltathatja vele belülről a kályhát. Ő a feljebbvaló. A valóságban? Úgy volna a dolog, hogy a „civilben” - csak álmvilágot jelent? Az őrmester a valóságát rúgva bizonyíthatja, a tudós alkotva. A kérdés eldönthetetlen. A német a háborút nevezi „komoly eset”-nek, az angol a frontot „a háború színháza”-nak.

Aki álruhába bújlik, szerepet játszik. Minden egyenruha álruha, a rangok csak szerepek. Ott fordul tragédiába a dolog, ahol a szerepet játszó meggyilkolja azt az egyet, aki nem játszik szerepet, aki önmaga. De mi a szerep? Szerepet játszik a pápa, ha megáldja népét? Szerepet játszik az állam, a királytól a sarki rendőrig? Kétvilágú mindenki, aki gondolatban áthidalhatatlan ürrel választja el a hivatalnokot az embertől, a tanárt az embertől, sőt a költőt az embertől? Nincs válasz. Éppúgy törhetne volna két fejét a Habsburgok sasmadara, melyik az igazi.

Jó a sasnak! De az ember jobban hasonlít a százfejű hidrához, akinek minden levágott feje helyére kettő nő! Már Ennius atya észrevette, hogy háromlelkű: osc-ul,⁴¹ görögül és ólatinul gondolkozott! És tisztán látta: az egyes nyelvekben nemcsak máshogy gondolkozik, de mást is gondol.

A nyelvek külön országokban vannak elraktározva... Az első világháborúban egyszer egy németül és csehül tudó katonának ellőtték cseh szavait, szegény csak tolmáccsal tudott érintkezni szüleivel. Arisztotelészt nem sikerült lefordítani kínaira: a nyelv logikája más. Kínaiul nem lehet a görög logika szabályai szerint következtetni. Aki két nyelven mond igazat, már hazudik az egyiken.

Téved az a lélekbúvár is, aki egy koponyát lát, és egy személyiséget akar részeire bontani! Sokan férnek el egy agyburkolat alatt! S mint a tömegszálláson: semmi baj, amíg a személyiségek megférnek. Az sem baj, ha akad erkölcsös polgár és felelőtlen kéjenc, zseniális szobrász és lusta disznó, érett művész és füllentő kisfiú az egy agyban honos személyiségek között. Baj, ha az egyik személyiség diktatúrája elnyomja a többi, ha a száz közül egy - revolverrel a közös szívbe lő, vagy ha ketten kétfelé árulják a köztulajdonú testet.

⁴¹ Osc: itáliai, a latinnal rokon nyelv.

Az sem igaz, hogy a nyolc dédszülő vagy a számlálhatatlan ükapák úgy folynak össze, mint a tej s a kávé, s hogy valami közös színű, elválaszthatatlan személyiség lesznek. A piros és fehér babvirágoknál még van egy közös rózsaszín... de a százfejű szörny, az ember nem olyan, hogy egy kertben elmélkedő Ágoston-rendi kanonok háromszínű ceruzával leírhatná jövőendő arcait.

Az összefolyó dédszülőkön kívül vannak csökönyös individualisták, akik száz év leforgása alatt még nem engedtek elveikből, nem bocsátottak meg semmit, és a közös unokában sem állnak szóba a nekik be nem mutatott társosöskkel. Kiengesztelhetetlen nagyanyák élnek még egy életet, egy megegyezni kívánó férfiban. Fából faragott koldus áll a hajlékony táncosnőben, elporladt és mégis eleven táncosnő a komor kórboncnokban. Lehet, hogy egy fél életen át az apa parancsol fiában, hogy aztán átengedje uralmát az anyának, míg végre egy dédapa az asztalra csap, átveszi a hatalmat, és sírjáig kíséri az unokát, aki nem látta, nem ismeri, nem tud róla, de még gyorsan átveszi vonásait is, mielőtt a szobrász megvenné a halotti maszknak szánt gipszet.

Az ősrégi norvég népmesékben a szegény ember fia (akárcsak a mieinkben) nekiindul a nagyvilágnak, hogy királyságot szerezzen... de nem vasorrú bábával találkozik, hanem a százfejű *Troll*-lal. Szívesen elhiszem, én is úgy mentem világgá, hogy még a talpam alá való lapulevélre sem telt, én is sokfejűeket látok, s hallom az egymással perelő szájakat. Az se csal meg, ha egy álarcon keresztül zeng a kórus. Nem is félek a százfejű trolloktól - hisz édestestvéreim! Az egyik ükapámnak fájó fejét hordozom, a másik beteg szíve fog megölni. Dédszüleim, akik életükben nem találkoztak, itt is idegenül nézik egymást, némán állnak egymással szemben, mint dagerrotípiáik.

Egy kevéssel zavarosabbnak érzem magam a sok fejű trollnál: az ő fejei mind norvégül szídták egymást! S olyan egyszerű világban élt, ahol a kakas és a mackó is kristálytisztán csengő norvég szavakkal társalogtak! Én már háromszor cseréltem szótárt, háromszor nőttem be egy-egy új nyelvbe!

Az első réteg volt a magyar. Szerencsémre azt kaptam ajándékba, amit munkával alig lehet megszerezni, az idő nem fog rajta: a magyar nyelvet.

Csak a gyermekbetegségek elleni immunitást őrzi az ember olyan változtathatatlan sejtekben, mint a bölcsője mellett elhangzott szavakat. S a szavak mögött felrajzolódik a tengelyrendszer, amelyre minden gondolat vonatkoztatik. Számtalan mértan, számtalan rendszer lehetséges. Vannak egymásba folyók és árvák... A magyar és az indogermán mértanok közt olyan ür tátong, mint Bolyai és Euklidész nyelve közt.

Ebben a mély magyar rétegben az a kisfiú él, aki voltam. Szerencsétlen kis kölyök volt. Nincs az a gályarab, aki nyomorúságosabban élt volna, mint a „jócsaládból való” kisgyerek egy pesti bérház udvari szobájában, az első világháború idején. Tilalomfa-ketrecben lakott. A világ tárgyakkól állt, melyekhez nem volt szabad nyúlania. Ami jó lett volna, nem illett. A felnőtteknek mindig igaza volt. Az iskola örökös rettegés, büntetések fenyegettek minden lépésnél. Elkecseregetett, száműzött, hajótörött német kisasszonyok uralkodtak a der-, die-, dasra ítélt kis törpék felett. Örökké a jólneveltség szerepét kellett játszani - csúf, képmutató, embertelen szerepet. S hiányzott a nyomortanyák vigasza a szabadság. A lehetőség: egyedül csatangolni az utcán, barátot keresni, szaladni, csenni valamit, dolgozni és egypár fillért keresni, úgy élni, hogy senki se törődjön velünk. A szép lakás udvari szobájában (mert az utcaira vigyázni kellett, gyerek nem való a szalonba) elsorvadt az akarat. Ha látom, hogy sündörögnek a kis svábok és olaszok szüleik körül az aipimezőkön, a kukoricásban, hogy

nőnek versenyt a fákkal, hogy játszanak kapával-kaszával, amíg játékukból lassanként munka lesz, a könnyekig sajnálom az ajtók mögött tenyészett, jól nevelt penészvirágokat.

Ha magyar könyvet olvasok, egy fél század és egy fél egyenlítő távolságban, még mindig annak az udvari szobának a négy fala szorít. Ha egyszer odakerülnék, ott aludnék egy éjszakát, reggelre elhinném, hogy lázálmok sora után újra az iskolába kell mennem.

Ha levelet írok, és magyarul írom, mégis abból a szobából írom. A később tanult nyelveket kívülről nézem. Magyarul már sohasem fogok felnőni. Végig félni és csodálkozni fogok, mint az elemisták.

Oszt rák középiskolába akkor kerültem, amikor az átültetés folyamata már igen fájdalmas volt. Két idegen nyelv szakadt rám egyszerre: az osztrák és a Schriftdeutsch - az irodalmi német. Az osztrák élő nyelv, a táj szól belőle. A Schriftdeutsch műnyelv, komor, kopár, könyörtelen, mint egy aszott vénkisasszony, mert senkinek sem anyanyelve. Hallottam egy hollandról, akinek a német azt magyarázta, hogy tájszólást beszél. Azt felelte: „A németalföldi, az nyelv! És ti köszönjétek meg Luther Mártonnak, hogy csinált nektek valami nyelvfélét, máskülönben ugatnotok vagy kukorékolnotok kellene.”

Az úgynevezett műveltséget ezen a nyelven verték belém. A latint és a görögöt a német útján kaptam. Goethe árnyéka esett a könyveimre, elhittem, hogy bölcs az, aki száraz, mint Kant, és harcos, mint Schopenhauer. A középiskolai barátságok már eltartanak egy élet végéig, a kislányokkal, akik ugyanabban az iskolapadban ülték, könnyű megtartani a közös tolvajnyelvet is. Középiskola, egyetem, kutyabőrön kívül maradandó emberi kapcsolatokat is adhatna - hisz csupa kapcsolatot kereső, társulni vágyó fiatal találkozik ott. Ebből a rétegből jött szavakkal védek régi, pajtási érzelmeket az idő ellen. Fiatal lányoknak írok, akik mellesleg négyszeres nagymamák. Bájos, csitri szépségeknek küldöm epedő soraimat, mert én még ismerem őket, míg azok, akik ma látják őket (bősz varázslók ármánya!), szürke özvegyasszonyt látnak baktatni hatvanadik életéve felé.

Míg ott vénülnek hú barátnőim, mint Dorian Gray rejtett képe, én itt őrzöm üde lényüket; s ha én itt szürkülve, kopaszodva, tört fogakkal kanalizom a kukoricamálét, az ő képzeletükben még hosszú tempókkal, háton úszva, biztosan szelem a Bécs felé rohanó Dunát. Húszéves fejjel, vihogva, tért és időt tagadva levelezünk. Ha Ausztriába írok, harminc éve, hogy megállt az idő, s áll, mint a napóra éjjel.

Már nem voltam gyerek, amikor Rómában kezdtem újra élni, egy csecsemő nyelvtudásával egy idegen világban. Még sokkal nehezebb volt gyökeret vernem, mint tízéves lábakkal. Nehéz volt üres agysejteket találni, érintetlen palatáblára írni az új szavakat! Csak azért sikerült úgy-ahogy, mert a latin segített.

A „legszebb férfikorban” voltam, ha ugyan igaz, hogy a harmincadik év a legszebb a koldulás-hoz. Jó volt, hogy Róma mindig egy kicsit színpad, mindig egy kicsit kaland is maradt, a nyomor nem volt igazi valóság. Róma is százfejű, szásrétű város; minden valósága, más helyről nézve, „csak hasonlat”. - Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis. - Még amikor balkonon állt és üvöltött Mussolini, akkor is csak gyenge Catilina volt. Még ha képét s aranyköpéseit márványba vésette is, akkor is tudta mindenki: a rendzavarókkal vonult Rómába, a rend őrei fogják újra kikísérni. Rómában még Dollmann, a szadista és fajtalankodó SS-főnök sem volt új és félelmetes: a mélyebb rétegekben akadt kihez mérni. Róma évezredes történelmében az a tény, hogy egy csavargó az Angyalvárhoz vezető híd alatt aludt - ebben minden történésze megegyezne -, nagyon jelentéktelen esemény volt. Az egész Város már az apostolok óta arra van berendezve, hogy a földi lét provizórium, nem szabad nagyon komolyan venni. Harangjai

azt verik, hogy *Memento mori* - Gondolj a halálra! - kórusai azt ígérk, hogy *Dies irae, dies illa / Solvet saeculum in favilla*.⁴²

Azt az időt éltem át Rómában, amikor a dolgok mulandósága volt az egyedüli vigasz.

Újra két nyelvet kellett megtanulnom: az olaszt és a római. Az „olasz” nem halvaszületett nyelv, ereiben nem nyomdafesték kering: Dante és Boccaccio édes anyanyelve. Inkább úgy mondhatnánk: ez az a halott nyelv, melyet még milliók beszélnek! Olyan tiszteletre méltó, hogy tilos a szójáték: nem szabad vele játszani. Olyan múltja van, hogy nem születhetik benne új rímpár.

Róma piacán az olasz szó idegen pénz. Rómának saját nyelve van. Van benne latin, természetesen szabin, a Soracte lejtőjéről legurult kifejezés, albalongai hang. Róma mindent megőriz, minden tárgyból, minden szótagból csinálhat ereklyét. Róma vendégszerető város, már Romulus úgy alapította, hogy menhelye legyen a máshonnan elűzötteknek. Mindig befogadta távolról jött tisztelőit: Horatius az olasz csizma sarkából jött, Propertius Assisiből, Vergilius Mantuából, Seneca Spanyolországból. Szentjei nem akadtak, de Firenzéből eljött San Filippo Neri. Polgárjogot, zöldborsót, articsókát mindenkinek adott. De otthon csak az van Rómában, aki érti s beszél a római nyelvet.

Tizenöt évig élveztem a Város - köveinek, kertjeinek, könyvtárainak, polgárainak - feledhetetlen vendégszeretetét. Ha Rómába írok, ha onnan jön egy episztola, olyan érzelmekkel gondolok a Forum mögött lebukó napra, mint Ovidius az ő világa végén. Róma harctér is volt. Minden háza vár volt, újra újoncokat sorozott a mártírok hadserege (Kereszthy Sándor képviseli hazánkat a *Fosse Ardeatine*⁴³ tarkónlőttei között); az ostromlott várért harcolók közt tovább él az összekötő emlék.

Ha Rómába írok, folytatom a barbárok elleni csatát, gondolataim a római törvények szerint sorakoznak. Róma falain túl idegen világot látok, még nem sejtem a canities morosát, a zsémbes öregséget.

Írok angolul, franciául, norvégul, portugálul is - de ezek a nyelvek csak eszközök, szavaikat a szótárban találtam. Most, hogy leírom, eszembe jut: már itt is élek tizenöt éve! De ez a tizenöt év már nem réteg, már nem új személyiség. Itt már nem én vertem gyökeret, hanem fáim, virágaim. A közeli világgal való érintkezés nem is igényel tollat: fecskendővel, tűvel, nagyon óvatos adag szóval tartom a lassanként egyre ritkábbá váló emberi kapcsolatokat.

Az öregek szeme már csak a távoli dolgokat látja tisztán. Az öregek emlékezete biztosabban mozog a régmúltban, mint a tegnapi... végül az ember ott keresi a dolgokat, ahová a keze nem ér el. Gondolatokat, az egyedüllétből való rövid szabadulást, a távoli, egymástól idegen, a csak nálam összefutó levelek hozhatnak.

Az ember sok fejű troll... kilencvenkilenc feje azon búsul, hogy elfojtja a tömeg, elsüllyed a sokaságban, nem jut szóhoz, nem védi csend; a századik sír, mert egyedül van. Ez az egy bús remetefej kétségbeesve keresi a rokon lelket, s ha erről már lemondott, a társaságot. Ez a fej mindig keres, odahajtja a szegény trollt, ahol a legnagyobb a tömeg, nagyvárosban sétáltatja napestig, mindig abban a reményben, hogy valahol társra vagy talán hasonszőrűre talál, saját gondolatait hallja más szájából. Majd csak akad egy, a nagyon sok között...

⁴² *Ama végső harag napja / A világot tűznek adja* - Celanói Tamás himnusza: „Az utolsó ítéletről”. (Sík Sándor fordítása.)

⁴³ Rómában ezen a helyen végezték ki a németek áldozataikat.

A nagy távolságokon keresztül is találkoznak néha emberek. Vannak, akik rádióhullámokon keresnek, addig sugároznak egy jelt, amíg valaki hasonló hullámhosszon felel. Vannak, akik megtudják, hol vannak azok, akik az ő betegségükben szenvednek... volna valami, ami jobban egyesít, mint a közös fájdalom? Vannak nagy és exkluzív társaságok: a Cukorbeteg Egylete, az Epileptikusok Társasága... ott talál vigaszt és megértést, akit a szívtelen Makk-egészségesek kitalálnak. A Multiplex Sclerosis Society azoké, akik nyitott szemmel vonulnak az élőhalottak útján. Kasztoknak, osztályhatároknak nincs értelme, a betegség éles határvonalakat rajzol. Tagja vagyok a Brit Migrén Társaságnak, s büszkén viselem jelvényét: sápadt, hidegen verítékező fejemet.

A dél-afrikai hollandokra borzadva gondol a világ... de vannak köztük aloetenyésztők és kaktuszgyűjtők, akikkel jó gondolatot és kaktuszmagot cserélni.

Én sem vagyok túl messze (jó helyre kerültem!) ahhoz, hogy belépjek egy titkos társaságba! Még van vagy száz öreg és öregedő férfi, akik írnak latinul, mintha saját életük attól függne, hogy ki ne haljon Horatius nyelve.

A társaság olyan titkos, hogy még akkor sem tudtam róla, amikor évekig a régi doktorok latin könyveit bújva okultam a római könyvespolcok árnyékában. (Milyen apró kisebbség az olvasóké a könyvek fellegváraiban!) A Véletlen sodort egyszer a kezembe egy Avignonban megjelenő kis latin folyóiratot. Talán a pápák hagytak ott egypár humanistát, amikor visszatértek Rómába - gondoltam. Fiókomban, melyben kézirataim alusszák téli és nyári álmukat, megvolt *Max und Moritz*⁴⁴ latin fordítása. Elküldtem Avignonba. Telt-múlt az idő, elfelejtettem.

Egyszer csak levelet kaptam egy felső-ausztriai város ügyészségétől.

Ügyészségtől levelet kapni sohasem jó: pláne, ha a főügyész küldi! Régen volt, hogy Ausztriában jártam, tudtommal nem öltem embert... de ki az, akinek tiszta a lelkiismerete? Egyszer Rómában a háború alatt összeszámoltam, mi járna nekem, ha rend volna a világban, s a rendőrségek szorgalmasabbak volnának: katonaszökevény voltam, tartózkodási engedélyem nem volt, a tiltott londoni rádiót hallgattam, s a híreit sokszorosítva osztogattam, illegális orvosi praxist folytattam - hogy apróbb, a jó erkölcsök elleni kihágásaimat ne is említsem. Ezenkívül angol és dél-afrikai szökött hadifoglyokat és meglógni vágyó németeket istápoltam szabad időmben... négyszeri agyonlövést, ezer év börtönt érdemeltem. Azóta nem szívesen hallok ügyészeiről.

Nagyot sóhajtottam, kinyitottam a levelet.

„Uram, könyörgöm, ne pereljen be - kért az ügyész... Ártatlan vagyok! Esküszöm, nem az én hibából került az én nevem az Ön fordítása alá! Én a »Saeckingeni Trombitás«-t⁴⁵ fordítottam latinra, beküldtem Avignonba, és ott, úgy látszik, összetévesztették a kettőt.”

Megkönnyebbülten kanyarítottam egy Erasmust követő episztolát: „Dilectissime mi actor publice!” - Kedves Közvádoló-mal kezdve mondókámat. Igen jó barátot szereztem, mondhatnám, remetekollégát. - „Ügyésznek lenni rossz - panaszkodott a Trombitás fordítója. - Az ember egyedül él. Senkivel sem barátkozhat igazán, mert nem tudhatja, mit fog elkövetni az, akit meghív - vagy ami még rosszabb: mi terheli lelkiismeretét. Nácizmus volt, Ausztriában vagyunk, mindenki gyanús. Isten őrizz, hogy belépjek egy egyletbe.”

⁴⁴ Wilhelm Busch híres gyerekkönyve.

⁴⁵ Josef Viktor Scheffel műve.

A remetének nincs többes száma, mert ha ketten vannak, már nem remeték... Ha ügyész barátom levele jött, már nem voltam egyedül, és azt is megértettem, hogy ő a kétfejű trollok csoportjába illene. A tárgyalások folyamán végig kellett hallgatnia a védők beszédeit. Mi sem értelmetlenebb: a bíróknak kell meghallgatni az altera parst! S mi sem bosszantóbb: a védő az ügyészt vádolja! Az ügyész kegyetlen, az ügyész nem érti, hogy a bűnözőnek a büntettet kiagyaló fején kívül (vagy belül) van még egy emberi feje is, s most a bűnös hibájából embert ítél szenvedésre! Minden védő ugyanazt mondja, s az ember úgy ül vörös köpenyében, mintha a vádlottak padján ülne, neki sem szabad elmennie, neki is végig kell ülnie a tárgyalást!

Ilyenkor kapcsolt át szegény barátom a humanista fejére. Fehér ívet fektetett maga elé, jegyzett. A soron levő sikkasztó vagy zsebmetsző izgatottan találgatta, mit. A védő meglepődötten nézte, hogy szavaira figyel. Az actor publicus pedig négy lábú trocheusokban zengte meg Werner és Margarete szerelmét. Actor volt, színész, mert az ügyész álarca alatt a humanista kereste a versbe illő szavakat.

Sírtam, amikor a sápadt Halál egyszerre kísérté mind a kettőt az Alvilágba.

Latin Mici Mackómnak⁴⁶ köszönhetem kapcsolataimat még távolabbi latinistákkal. Ausztráliában, sőt Új-Zélandban is van, aki vigyáz, nehogy a latin az etruszk nyelv sorsára jusson! Van egy tizenhét éves kölyök Kanadában, aki Tolsztojt fordítja angolból latinra, hogy megtanuljon latinul; egy nyolcvanhat éves dublini ír angol balladákat fordít, nehogy elfelejtse.

A latinisták közt is akad tökfajú csirkefogó. Ezekre gondolva, Rotterdami Erasmus levél-mintáiban olyanokat is írt, melyeket alig mernék lemásolni. (Nem élünk Rabelais századában.) De merítettem a praeceptor Europae írásaiból, amikor egy Amerikába került latintanár nekiment Fülesnek és Zsebibabának. Felfedezte, hogy nyelvük nem tiszta, hogy húsz különböző író mondataiból van összegyúrva, hogy egy és ugyanazon mondatban szerepel Terentius Ausoniusszal! Mintha Shakespeare-t Hemingway-vel keverném! Különösen megróttá, hogy az „evés”-re két olyan különböző kifejezést használnak, mint „comedere” és „manducare”.

Válaszoltam: nem állatkáim találták ki a kevert műnyelvet, hanem Petrarca, Valla, Aeneas Silvius Piccolomini és Erasmus, a fejedelmük. Az összefoltozott nyelv a feltámadt latin, a humanisták gondolkozó műszere. S Petronius, az arbiter elegantiarum szintén coinederét és manducarét használ!

A válasza: Petronius ezzel különböző beszédmodorokat jelez!

Az enyém: Ugyanaz a személy beszél!

Ő: Magával többé nem állok szóba!

Perpatvarunk visszhangja eljutott ahhoz az emberhez, akit a mi századunk latin költőfejedelmének neveznék. E jeles embert négyszer is megkoronázhatnánk; én legalább négy fejét ismerem, de úgy sejtem, vannak kevésbé fontos mellékfejei is.

Latin verseit anyanyelvi biztonsággal írja. Olvasója aligha sejtheti, hogy a Neckar partján született, vagyis tiszta sváb. Nevét - bár könnyű volna Jacobus Minorra latinósítani - svábul írja: Eberle.⁴⁷ Versei rímelnék, mint az Archipoetáé, mint a középkori diákpoézis, de csillogóan időszerűek. A gyengébbek kedvéért Josephus Eberle, mint Josef, második fejével Goethe irodalmi nyelvére fordítja latinját, de úgy, hogy még kérdezni sem lehet, melyik az eredeti. Harmadik feje Sebastian Blau névre hallgat, kiváló sváb költő. Azon a nyelven ír,

⁴⁶ Milne világhírű gyermekkönyve.

⁴⁷ Jakob-Jakoeberle-Koeberle-Eberle.

melyen Schiller nem mert írni. S ha talán furcsának, túlzottnak tűnik: Goebbel, a miniszter is elismerte. Eberle-t eltiltotta az írástól, mivel felesége árjasága kétes volt, de Blaunak elhitte a tősgyökeret, „Wurzelecht”-nek nyilvánította, s kötelezte az iskoláskönyveket, hogy hozzák verseit. Politikai véleményeinek versbe foglalását e kettő, egy harmadik, már kissé jelentéktelenebb, de igen rokonszenves, merész költőre, Peter Squinzre hagyta. Társaságukban él egy vezető délnémet lap szerkesztője: egy óvatos úriember, aki a hatóságok jó tanácsait alázattal elfogadja, vigyáz, nehogy egy szókimondó jelentés megzavarja Nyugat-Németország s valami felszabadított néger köztársaság jó viszonyát s a hajpomádé-kivitelt. Ugyanazt a vérkeringést használja egy kellemetlen fráter, aki annyi bűdös szivart szív, hogy ködbe burkolja a feje feletti Voltaire-szobrot. (Szivarokkal alkalomadtán én látom el.) Testtársuk egy grand-seigneur, aki saját költségén adja ki a fentiek műveit, pompás bibliofil kiadásokban... hogy csak főbb koponyáit foglaljam listába.

Horatius nyilván sok kezű ember volt: éjszakai, majd nappali kezével forgatta kedves görög költőit. Eberle sok lelkű: svábul, németül, latinul levelez, egy nyelven is több szólamúan és kontrapunktikusan. A fejedelmek jogán kinevezett német írónak, s kiadatta egy könyvemet. Hálából vörös tintával kezelem írásai ritka hibáit.

Eberle egyszer gondolt egyet, s olyan hirdetést tett az avignoni lapocskába, amely Shackleton egykori felhívására hasonlított: „Férfiakat keresek egy déli-sarki expedícióra, a veszély nagy, a dicsőség nagyobb, a fizetés kevés”... s jöttek azok, akik vele mentek a halálba. Eberle ezt írta: „Latin költőket keresek, a dicsőség közepes, pénz semmi.” Egy csapásra összeszaladtak a remeték: pontosan ötvenen.

Így született meg az élő latin költők antológiája, a *Viva Camoena* s egyúttal valami, amit a halottonyelvű elevenek körének vagy inkább sokszögének nevezhetnénk. Nevezetes társaság: nem volna eleven, ha nem szakadt volna pártokra. Modern rímelő-pártra, maradi ritmuspártra. A hexameterfőnök ádázul nekiment Eberlének, hogy „utagyerekek módjára füttyörésző” költőkkel tette egy kötetbe. Volt, aki szekundát osztogatott költőtársainak... Egyszóval igen eleven, igen emberi társaság támadt, mely tagjait azzal a tudattal boldogította, hogy nincsenek egyedül.

Legszívesebben veszem, ha Eberle tüntet ki levelével. Sok mindenről ír: ír arról, hogy Mecenás mennyire etruszk volt, ír Caesar tar koponyájáról, arról, hogy milyen gorombaságokat vágtak egymás fejéhez a rómaiak. Aki elég sokáig élt egyedül, úgy olvassa a nyomtatott cikkeket, mintha levelek volnának, úgy veszi a levelet, mint megírója jelenlétét. Aki évek során át barátkozott Róma köveivel, azt minden érdekli, ami a hét régi s a nem tudom, hány újabb domb vidékén történt. Csodálatos város, ahol minden történés nyomot hagy!

Könnyű átlátni Eberle barátom sokfejűségén, hisz fejei közül egy egész sor önálló író - sőt Eberle volt az, aki bevezetést írt Sebastian Blau könyvéhez.

Warren Weaver, a matematikus barátom, egyszerre csak három valóságban él, legalábbis, amennyire leveleiből kitűnik. Viszont három feje szóba sem áll egymással; nem is igen értenék meg egymást. Mivel ellentétben Eberlével, mind a hármat egy névvel illeti, rám hárul a feladat, hogy megkereszteljem őket. A „köznapi” fej gondolatait hiába kísérelném meg követni. Weaver fölényesen ismeri az atommaghoz vezető mennyiségtani utakat, könyvet írt a valószínűségszámításról, amelyből csak annyit értettem meg, hogy káoszban élünk; mert a rendben a valószínű, a zűrzavarban a valószínűtlen dolgok fordulnak elő, s egy másik könyvet a közlés matematikai elméletéről, melyből akkor sem érthettem volna kevesebbet, ha etruszkul írta volna. Ez az elvont és pénzkereső feje számította ki azt a ravasz kis masinát,

amely az amerikai bombázógépekben repül, s azt súgja meg a gépben ülőknek, mikor kell megnyomni a billentyűt a halálzongorán. (Csak az a kis sróf hiányzik még, amely megkülönböztetné a jó bombavetőhelyet attól, ahol emberek is vannak.) A köznapi fej a természettudományok minden terén otthon van, melyek zárai számra nyílnak.

„Vasárnapi” feje - bár megjegyzi, hogy a kör sugara és kerülete közti viszonyt csak pontatlanul tudja megadni - hisz a bibliában. Ritkán ír, de ha igen, megemlíti, hogy vasárnap templomba illik menni, hogy ő maga azért megy, mert boldogan, megkönnyebbülten hagyja el Isten házát. A Megváltó tanításától várja az útmutatást a politikai vezetők részére is, azok részére, akiknek elgondolásai küldöztetik a bombavetőket a felhők fölé.

Harmadik, „ünnepnap” feje keresett fel levelével, mint azt, aki egy gyerekkönyvet fordított latinra, vagyis mint tréfához értő férfiút. Ez a feje egy fél százada játszik egy gyerekkönyvvel, Lewis Carroll „*Alice Csodaországban*” című művével, amelynek - és egyúttal szerzőjének - legkitűnőbb ismerője. Neki köszönhetem, hogy ezt a könyvet alaposan megismertem.

Az angolszászok életszabályai szigorúak. Csak azok mutatkozhatnak be egymásnak, csak azok foghatnak kezét, akiknek közös ismerőseik vannak. Végletes esetben ezek három könyvben találhatók: a bibliában - a „Shakespeare in foglió”-ban - s az említett „Alice”-ban. Ez a három könyv jobban fogja össze a brit világbirodalmat s hűtlen gyarmatait, mint egy királyi korona. Dávid és Góliát, Lear király s Alice egyformán fontos az angolszász népek közösségének. A közös vér csak legenda. A legendák adják meg a közös vért a testnek.

Weaver III.-tól tanultam meg: nem lehet egy hétig angol újságot olvasni anélkül, hogy Alice-idézetet ne találjunk. Nincs parlamenti vita Reverend Dodgson nélkül. Az olvasott példányok száma kiszámíthatatlan, az első kiadás példányainak értéke csak a ritka bélyegekéhez hasonlítható.

Jó könyv-e vagy rossz? Az első kritika így szólt: „Mr. Carroll keményen dolgozott, hogy különös kalandokat szedjen össze, hogy egymáshoz nem illő dolgokat egyesítsen. Tiszteljük a kemény munkát... de szerintünk egy igazi gyerek inkább megzavarodik a rideg, túlfeszített történettől, mintsem hogy tetszenék neki.” Weaver III. viszont így vélekedik: „Ebben a különös könyvben van valami a gyerekkor lényegéből: nemsértő tréfa, a csodák kritikátlan elfogadása, egészséges és néha furcsa kíváncsiság, csodálkozás a felnőttek világán, az állatokkal való közvetlen barátság, természetes és természetellenes dolgok egymás melletti előfordulása.”

Tény, hogy a „nagyszerűtől” a „förtelmesig” minden jelzőt leírtak már a nagy sikerű könyvről. Hogy milyen, az ma már nem is fontos. Éppoly kevésbé lehet hozzányúlni az irodalmi kritika eszközeivel, mint a hetven írástudó, naiv, bölcs és buta ember által kompilált bibliához. Hogy miért volt sikeres? Azt hiszem, azért, mert olvasói - a világot uraló Brit Birodalom uralkodó osztályának a gyerekei - voltak a múlt század legszerencsétlenebb teremtményei. Lakásokba zárva éltek, hallgatniok kellett, amikor kiabálni akartak, lassan kellett lépdelniök a komor felnőttek oldalán, és amit nem kellett tenni, az tilos volt. Mindennek volt értelme, a szabályok sérthetetlenek voltak, a lét logikus és sivár. Az élet szertartásokból állt, kész mondatokat kellett megtanulni és végtelenül ismételni. Nagyon rossz volt gyereknek lenni. Csak egy valóság létezett, a felnőttek valósága. Bele kellett törődni, bele kellett nőni.

„Alice” reményt adott: azt hirdette, hogy sok a valóság... Volt egyszer három testvér: Erzs, Erzsók és Böske, a szirupkútban éltek, betegek voltak, „m” betűvel kezdődő dolgokat rajzoltak, mint „mennyeiség”..., de nem a valóságban éltek, hanem a mormota meséjében, a mormotáéban, akit a Nyuszi meg az Alapos Kalapos azután a teáskannába gyömöszöltek. A

mormota sem volt igazi mormota... Alice csak álmodta. Alice se tartozik a mindennapi valósághoz, őt Lewis Carroll gyúrta álomból és valóságból. De Lewis Carroll sohasem élt:

Reverend Dodgson nevezte így második fejét - vagy ahogy Weaver III. mondja: második személyiségét.

Weaver, a matematikus, ha fejekről van szó, háromig sem tud számolni: s önmagát is az egyvalóságbeliekhez sorozza, alig győz csodálkozni a kettősség felett. Dodgson félénk, merev ember volt, szerette volna kimutatni, hogy Euklidésznek van igaza, nem Bolyai Farkasnak, dadogott (mint könyvében a Mauritius-sziget kihalt dodója), s mint Weaver maga, nem mulasztotta el a vásárnapi istentiszteletet. Lewis Carroll a kislányokat imádta, kivénült, „már” tizenkét éves szerelmeit új, nyolcévesekkel pótolta, megszólította az ismeretleneket („Hogy hívnak, kedves?” - „Az anyám azt mondta, ne álljak szóba senkivel!” - „De én nem vagyok senki! Én valaki vagyok!”), sőt - mi tagadás - kezdetleges, de ügyesen kezelt fényképező-gépével abban a gúnyában vette le a gondjaira bízott kis Aliceokat, melyet a Viktória-kor óvatos angoljai „születésnap ruhának”, birthday suitnek neveznek.

A lélek rejtélyeinek hivatásos megfejtői nagyon sok mindent olvastak ki a könyvből (vagy olvastak bele). Rájöttek, hogy mit jelent a flamingó ágaskodó vörös nyaka, mellyel Alice hiába kísérli meg elütni a krikett-labdát, tudják, miért akar a Kártya királyné mindenkit lefejeztetni, s miért hordott Reverend Dodgson (vagy Carroll?) télen-nyáron kesztyűt izzadó tenyerén. Weaver nem szereti őket, s kéri, ne bontsák elemeire a mesemondót. Ő másfelé kutat... s ez az oka, hogy meghívott játszótársai közé.

Alice-t negyven nyelvre fordították, kínaitól izlandiig, hébertől latinig, indiai tájszólásokra, szuahélire és walesire, talán azért is, mert ezeket a népeket érdekelte, mi tetszik az angoloknak. A kisleányok gyenge matematikusa mestere volt a halandzsának, a mellébeszélésnek, a paródiának, rozmárja és ácsa káposztáról és királyokról elmélkednek a balladák ritmusában... Weaver III. arra volt kíváncsi, hogy hat mindez dánról, thailandiról s az egyéb nyelvekről visszafordítva angolra. E célból, mint Eberle a latinistákból, egy jeles társaságot állított össze. A gittegylet célja: Alice-t visszafordítani angolra. Játékszabály: fordítás közben tilos az eredetibe nézni.

Sznob vagyok, szeretek híres és magas rangú kortársak társaságában pompázni. Büszke és hálás vagyok, hogy kiváló barátom besorozott tizennegyediknek: a magyar fordítás visszafordítására. (A japánt egy külön tudós társaság fordította.) Van a visszafordítók közt Nobel-díjas természettudós, miniszterelnök-helyettes és antropológus... rangomat talán annak köszönhetem, hogy Weaver I., mint matematikus, tudta, hogy a tizenhárom peches szám. Törhettem a fejem, hogy fordítsam vissza azt, hogy: „A testvérek a szirup kútjában voltak. - De ettől biztosan megbetegedtek! - Persze! Ezért mondtam: kutyáiban voltak!”

A sok nyelv csodaországában csak azt sajnálom, hogy nyelvtudásom olyan csekély. Ha legalább az orosz Alice-t olvashatnám! Ide is, oda is Nabokov fordított, a „Lolita” szerzője, aki valahogy lelki rokona lehet Lewis Carrollnak, vagy legalábbis elveinek, már ami a kislányokra vonatkozik: lelkes társa!

Hosszú órákig uralkodik Csönd Herceg a házam felett. Lenn az úton néha egy porfelhő baktat balra: szekér megy Új Remény falva felé. Néha egy gyors porfelhő rohan egy teherautó mögött: abban deszkát szállítanak Gregorióba. A szekér zörgése, a teherautó lármája nem ér fel hozzám.

Aztán egyszerre történik valami, felszalad egy szekér, látom, hogy gyerek fekszik benne, fölismerem a szülőket, a gyerekszülésben megvénült, tízgyerekes fiatal anyát, és Crenrait⁴⁸ urat, az apát.

Tudom, kicsoda. Kíváncsi ember vagyok, egyszer kifaggattam a neve felől. Értettem, egy falusi írnok írhatta így - de valóban tormán lovagolt az apja?

- Az édesapja már itt született? - kérdeztem.

- Nem.

- Németországban?

- Nem.

- Hát hol?

- A hajón, idejövet.

- Hogy írta a nevét németül?

- Nem tudott írni. De nagyapám mondta: Cre, az egy madár Németországban.

- Nem, Krähenreiter.⁴⁹

- Igen. Crenrait.

Most egyenesen megkérdem:

- Mi a baja a gyereknek, Herr Crenrait?

- Beteg. Azt hiszem, megfázott, mert nem bírja mozgatni a lábát. Láza volt, hideg rongyot csavartam a lába köré. Talán attól hűlt meg - mondja az anyja.

- Lehet, hogy kukac - véli az apja. - Az egyik szomszéd azt mondta, hogy bélkukac az oka.

- Hozza be gyorsan - sürgetem.

Az anya karján hozza a kisfiút, s lefekteti az asztalra. Lassan bugyolálja ki a százféle kendőből.

- Hány éves?

- Három.

- Hogy hívják?

- Damascusnak.

- Hogy?

- Még nem hallott róla? Szent Pál megírja a bibliában, hogy Damascusba menet...

Persze, emlékszem. Crenrait hívő ember, „Jehova tanúja”. Errefelé - a világ, mondhatnám, a civilizált világ végén - sok tanúja van Jehovának és igen eltérő nézeteket vallanak az Újtestamentum értelmezését illetően, de egyben megegyeznek: szerintük a „ne ölj” azt jelenti, hogy nem szabad emberre lőni. Ez a furcsa felfogás nemcsak a pápák véleményétől tér el, de összeütközésbe keverte az itteni hívők őseit a császári, cári és a császári és királyi hatóságokkal is. Sokan hagyták el Európát azért, hogy ott meg ne öljék őket. Voltak olyanok is, akik azért jöttek, hogy ne öljenek.

⁴⁸ Kren (németül) = torna, Reiter = lovas.

⁴⁹ Krähe (németül) = varjú, Krähenreiter = varjúlovas, Krenreiter = tormán lovagoló.

- Igen, Damascus - mondom. - Hogy vagy, Damascus? - A kisfiú nem felel, csak felém fordítja két nagy, kék szemét.

- Nem kukac? - kérdi az anyja.

- Mikor kezdődött? - kérdezek vissza.

- Két hete? Három hete? Igen, előbb influenza volt a torkában, aztán köhögött. Mindig fehér nyálka jött ki a torkán. Azt hittem, elmúlt. Szombattól kezdve nem tud felállni. Nem mozog a lába. Azt hiszi, meghült?

A gyerek ég a lázban. A szívét hallgatom - ver, megakad, nekiindul, kihagy. A lábait emelem: érzéketlenek, bénák. Csak a két szeme él, és ép.

Nehéz eset, könnyű diagnózis: sok torokgyík volt most errefelé, Diftéria utáni bénulás, szív-izomgyulladás, szegényke aligha fogja megérni az estét. Nem tudom, hogy mondjam meg, hogy kezdjem.

- Nem hült meg? - kérdi az anyja.

Úgy beszél, mintha tegnap jött volna Schleswig-Holsteinből.

- Észak-Németországból jött a családja? - kérdem, csak hogy időt nyerjek.

- Nem, mi Tubaróból jöttünk - mondja az asszony.

- Nehéz eset - mondom -, a gyerek nagyon beteg.

- Mielőtt megbetegedett, semmi baja sem volt.

- Most van. Ez nagyon csúnya bénulás.

- Hát adjon neki egy injekciót. Az a bencelin jó vagy nem?

- Igen, a penicillin jó. De későn jöttek.

- Dohányszüret volt, a dohányleveleket osztályoztuk, nem jöhettünk. Deadtunk hashajtót is, teát is.

Tisztán látom magam előtt a belgyógyászat tankönyvét, melyből a diftériát tanultam. „A bénulás ellen hatástalan a szérum” - állt benne, és ez is: „a betegség második-harmadik hetében nem ritka a hirtelen halál: a szív megáll”. Úgy állok kis Damascus előtt penicillin-, streptomycin-, aureomicin-készlettemmel, mint aki az infláció végén a régi, megtakarított bankóit mutatja.

Majdhogynem fennhangon emlékezem a salernói bölcs doktorok ítéletére: *Contra vim mortis, non crescit herba in hortis*.

A halál ereje ellen nem terem fű a kertben - még az üvegretortás laboratóriumkertekben sem.

- Jó, penicillint adunk - mondom -, kifőzzük a fecskendőket. Evvel nyerek egy negyedórát - talán közben eszembe jut valami. Néha az is előfordul, hogy hirtelen, váratlanul történik valami - talán mást fog meg a Halál a Damascus felé vezető úton -, leeshetik lováról, megfordulhat - én is hiszek abban, hogy vannak csodák, csak éppen azt nem hiszem, hogy bizonyítanak valamit.

- Pazienza - türelem - mondom. - Várjunk tizenöt percig.

- Mondja - szólal meg Crenraita -, mit tart a fülmosásról?

- Mossam ki a gyerek fülét? - kérdem elhűlve.

- Az enyémet. Rosszul hallok, azt hiszem, bedugult. Nem lehetne kimosni?

- Hogyne - kapok az ötleten (talán mégis eszembe jut valami). - Jöjjön csak át a szomszéd szobába, langyos vízzel kimosom.

Arra gondolok, hogy legalább az apát valahogy előkészíthetem a kikerülhetetlenre.

- Mondja csak, hány gyereke van tulajdonképpen? - kérdem, miközben a kezébe nyomom a füle alá való pléhtányért.

- Tizenegyet adott az Úristen.

- Jól tette. Vidékünk áldott vidék, jut az aipigyökérből mindenkinek. De ezzel sokkal korábban kellett volna jönnie.

- Az Úristen mindenható és jóságos. Hisz maga a kénköves pokolban?

- Hogyne hinnék, ha két világháborút és két diktatúrát vészeltem át!

- Úgy értem, a túlvilági pokolban.

- Azt kétlem, de ez a gyerek...

- Igaza van. Csak kételkedjen! Mert tüzes, kénköves pokol nincs! Ellentmond az isteni jóságnak. Az egész egy félreértésen alapszik: Jeruzsálem szemétlerakodó helyét hívták gyehennának. Ott tűzzel égették a szemetet, és kénkövet égettek a legyek ellen. Krisztus azt akarta mondani, hogy a rossz ember szemétre való!

- A gyerek...

- A jobb fülemlen kezdje, kérem. Borzasztó ez a bedugult érzés. Zúg a fejem tőle. Azt hiszem, a fogaim is ettől fájnak!

Valóban szennyesen folyik vissza a fülébe fecskendezett víz.

- A gyerek... - kezdem újra.

- Azt hiszi, ettől fájnak a fogaim?

- Meglehet. De, lássa, ezzel a gyerekekkel baj van. A szíve minden percben megállhat.

- Az Úr jóságos, ő majd vigyáz.

- Igen, kedves Crenraita... Ő ajándékozta a gyereket. De abba... hogy is mondjam... egy kicsit maga is kezére járt az Úrnak, ugyebár. A betegségnél is így van, egy kissé segíteni kell a Jóistennek, hogy ő is segíthessen!

- Már forr a fecskendő! - kiáltja az asszony.

- Várj, előbb végzünk a fülemmel - kiáltja vissza az apa. A kimosott fülzsír-darabok bizonyítják, hogy ezúttal helyes volt a diagnózis.

- Mi, Jehova tanúi, valóban hisszük az Istent. Ez biztosítja az örök életet, Meg van írva János jelenésében: csak száznegyvennégyezren jutnak be a mennyei Jeruzsálembe!

- Hány tanúja van most Jehovának? - kérdem.

- Készen vagy? - kérdi az anya odaátrol.

- Rögtön. - Vagy egy millió!

- És mi lesz, ha csak száznegyvennégyezernek van hely?

- Majd az Isten elintézi. Ő mindenható.

Látom, hogy emberem német szavai dacára már ennek a földnek a gyermeke. Sietek, be szeretném adni azt az injekciót, csak hogy induljanak. Félek, hogy a gyerek nem éri meg a fülmosás végét.

- Jövünk - ígérem. - Átnézek egy percre - mondom az apának.

Amikor újra Damascushoz lépek, látom, hogy a gyerek elsápad. Egyszerre - ez is csoda - anélkül hogy megmozdulna, viasszá válik. Velem együtt léphetett a szobába a Halál. Én vagyok az, akinek ki kell mondani:

- Meghalt.

Alig tudom leplezni megrendülésemet.

Damascus, látom, fölényesen mosolyog. Rövid három év alatt érte el azt a célt, mely után mi évtizedekig törtetünk kínlódva. Az anya mozdulatlanul nézi.

- Akkor a bal fületem máskorra hagyjuk - mondja Jehova tanúja.

Mint az ébredő Alice a Szív-király tárgyalóterméből, én is Viktória királynő Angliájába térek vissza, távoli barátaim csodaországából, ha beteget hoznak. Ezredszer hallom: „Influenzája van!” Ezredszer kutathatom: bronchitis-e, diftéria-e vagy tífusz? Ezredszer kérdezhetem: „Miért nem hozták előbb?”

Olyan válaszokat kapok, mint Alice a gombán csibukozó hernyótól - főzöm a fecskendőt, és nézem a gyereket. Számára nincs mese: az életéről van szó.

VIII. FEJEZET

Gyógyítók és orvosok. - A papiros átka és haszna. - Graves a káromkodás jövőjéről. - A Biblia mögötti Szentírás. - Más szemében a szálka: fogpiszkáló! - Két ember könnyebben találkozik, mint két hegy. - Társalgás a Múzsával. - Költészet, fejfőrcs és nyavalyatörés. - Az ihletők. - A sors és a postaszák.

A levelek messze mennek: oda, ahol éjszaka van, ha nappal írok, hóvirág kandikál ki az első fűszálak közül, amikor itt a platán utolsó száraz levelét is elhullajtja, és csak cseresznye formájú gyümölcsseit lóbálja a szélben; oda, ahová tréfálkozva írhatok, mert senki sem képzel szürke szakállt ráncos képemre. Csak Keats görög urnáján olyan változatlan a szépség, mint az íróasztalom mellett elképzelt, a tavalyi hónál is távolabbi kislányoké.

De van egy valóság, amely nem nyúl sehova, csak itt van: a szerep valósága. Orvos is vagyok, vagy mondjuk: felcser, falusi patikus... ha hívnak, le kell tennem a tollat.

Valahogy így érezhette magát Aladdin lámpásának a szelleme - gondolom. Csendben ült, gondolkozott a rozsdás lámpában. Egyszerre csak valaki megdörzsölte a lámpát, és vége volt a nyugalmanak, ki kellett szállnia a lámpából, kincseket kellett keresnie, elrabolt leányzót visszaszereznie, bőszen kényurat kellett leraknia tengeren túli szigeten... Szegény dzsinn sohasem lehetett egészen nyugodt... ha történetesen ő parancsolhatott volna egy szellem-rabszolgának, azt mondta volna: rejtse el lámpámat jobban!

Ha faházamnál tenyerébe csapkodva bebocsátást kér egy páciens, ki kell dugnom fejemet, és meg kell kérdeznem ibériai nyelven:

- Mit óhajtasz, uram és parancsolóm?

Nem panaszkodhatom (vagy: nem büszkélkedhetem) - kevés betegem van. Nem vagyok híres orvos.

A „kolonista” - ha beteg, teát főz magának narancslevélből, kakukkfűből, mentából. Aztán hashajtót vesz, bekeni a fájó testrészt zsírral, savóval, tejföllel. Ha az sem használ, a javasasszonyhoz megy, ráolvastat bajára. A sok minden után, vagy dacára, néha meggyógyul. Miért ne? A tüdőgyulladások, paratífuszok, bélhurutok nagy része minden kezelés nélkül gyógyul. A múlt század világhírű bécsi professzorai sem adhattak tüdőgyulladásos betegeknek mást, mint priznicet és teát. A vírusbetegségekkel szemben egyelőre mi is tehetetlenek vagyunk, mint a javasasszonyok. Aki lázas napok után feltápáskodik fekvőhelye kukoricalevél-matracáról, azzal a jó érzéssel ül ki a háza elé sütkérezni, hogy fájdalmain nem a patikus keresett.

Az is előfordul, hogy a beteg nagyon nyög, meg-megáll a szívverése, a kisgyerek elsápad, ajka kék lesz... hogy éjjel vért hány egy öregember, hogy megpattan egy visszer... akkor kocsit, autót kell keríteni, s be, de gyorsan, a kórházba! A kórház nagy, téglából épült, röntgenmasinája van, és rózsafüzér lóg a kedvesnővérek övéből. Aki ott nem gyógyul meg, - legalább egyenesen a mennyországba megy.

Ott az az első, hogy egy magasan függő üvegből folyadékot eresztenek a beteg vénájába. Ez a „serum”, egy csodafolyadék, életben tartja a beteget, amíg keresik az orvost. Aztán mindenkit megröntgeneznek, hadd lássák, mi van belül. Közben a kedvesnővérek vígan szurkálják a beteget, ellátják minden jóval; vitaminnal, penicillinnel, fájdalomcsillapítóval, altatóval. Van beteg, aki mindezek után, vagy dacára, néha meggyógyul. Miért ne? A kórház tudományos légköre, a gépek és a szentképek, gyógyfaktorok. Az orvos fehér köpenye, a kedvesnővérek fekete főkötője a lelken keresztül hatnak a fájdalmakra. Az is előfordul, hogy a páciens meghal. Akkor a számla kifizetése ellenében a hozzátartozók elvihetik a porhüvelyt.

A számla független a kezeléstől s a család pénzkészletétől. Kiteheti egy tehén, három tehén, egy erdő árát. Ki kell fizetni, mert ez becsületbeli adósság. Ameddig nincs kifizetve, a halott nem lel nyugalmat. A kifizetett számla adja meg a megboldogultnak azt a tudatot, hogy családja szerette. Az etruszkok szépen kifestették a halott kamráját, a rómaiak műkincseket raktak a szeretett halott máglyájára, amíg a törvény meg nem tiltotta - völgyem temetéseinek a kórházi számla ad fényt.

A ráolvasás és a röntgen közt az én hatásköröm csekély. Nálam még Königné is sikeresebb: az asszonyok bizonyos női bajokkal sokkal szívesebben fordulnak többgyermekes anyához, mint a távolról idekerült férfihoz. S mivel a bajok tetemes része ama „bizonyos”, nemigen látom a páciens. Königné jön le a Serráról, leírja a helyzetet s megkérdi: mitévő legyen. Munkám - ha már ilyen patetikus szóval illetem tevékenységemet - abból áll, hogy pókcseppeket kezelek, tavalyi, már fás páfrányszilánkokat húzok ki a talp bőre alól, a rízsaratás idején rizsszemeket keresek a szemhéj alatt, ha megérett a bab, babszemet szedek ki kisgyerekek füléből, orrából, hangosan üvöltve szidom a szülőket, akik addig dolgoztatják a hatéves gyereket dohánylevelekkel, amíg halálsápadtan összerogy a dohánymérgezésről, orvosságot adok a gyereknek, ha már az orrán mászik ki a bélféreg - kevés tudománnyal, apró mozdulatokkal nyúlok egy-egy szenvedő testrészhez.

„Munkának” általában fizetett tevékenységet szoktak nevezni. Ennyiben a rövid, „patikámban”, vagyis a földszinti szobámban töltött negyedórát aligha szabadna másnak, mint időtöltésnek nevezni. Csak nem kérhetem egy fél zsák kukorica árát a kis kölyök füléből kihúzott kukoricaszemért? A disznót attól, akinek a kan felszakította a hasfalát? Meggyógyított betegnek úgysem írhatok olyan számlát, amelytől egy gyászoló gyülekezet megilletődne...

s mit adhat cserébe az, akinek a húsból kihúzott faszilánkot nyomom a markába? Rendszerint még a „köszönöm” szócskát sem én kapom. Egy világűrbe küldött hál’ istennek-kel jelzi a meggyógyult, hogy érez némi különbséget az előbbi és a szálka nélküli lét között. A szemből eltávolított idegen testért rendszerint Szent Lucia képe kap három, esetleg fél tucat gyertyát. (A fogorvosi honorárium Szent Apollónia fényét szokta emelni.)

Leginkább azt remélhetem, hogy hallok egy történetet. Ahol a városok zöreje nem harsogja túl az emberek hangját, ott még mesélnek egymásnak. S egy-egy történet bejár egy országot... elmondják ibérül és olaszul, lefordítják svábra, egy-két alak új nevet kap, az argentin pampákon játszódó mese színhelyet cserél, s itt történt meg a domb mögött... mint ahogy egy szélvész elsodor egy kék lepkét tíznapi járóföldre.

Vannak szomorú történetek, véres igazságtalanságok történetei - ezek a mesélő életrajzának részei. Vannak víg történetek, adalékok az emberi butaság történetéhez. Ezek a szomszédnál fordultak elő.

„Tőlünk fél órányira olaszok élnek - hallom -, már régen itt vannak, nagy szőlőjük van, jó vörös boruk, az emberek messzi földről jönnek érte. Jobban keresnek, mint mi a kukoricával! A kukoricától még nem rúgott be senki. Tavaly a nagyapa - az, aki a kezdet kezdetén kivágta az őserdőt, és elültette a szőlőt - azt mondta, hazamegy. »Jobban szeretek meghalni Trentóban, mondta, ahol a halál, ha hív, olaszul hív.« Megpróbálták lebeszélni, de az öreg csökönyös volt. Végül repülőjegyet vettek neki.

Otthon is jó dolga lehetett, mert minduntalan küldött egy szép csomagot. Olyan sajtot, amilyen itt nincs, vörös bort, amilyen itt nem terem. A múltkor érkezett egy csomag, az állt rajta, hogy »pizza«. Addig tanulmányozták, amíg rájöttek, mit jelent. Liszt volt benne, csak vizet kellett hozzáönteni, s már kenyértésztát lehetett gyúrni belőle. Ebből kerek lepényt kellett csinálni, ott volt a hozzá való kép. Erre került a sajt: kész kockákban jött-egy külön zacskóban. Volt egy skatulya sós halacska is, ezt is rá kellett tenni. Meg egy lapos pléh-skatulyányi olaj. Meg egy nagyobb doboz paradicsom. És volt még külön kis zacskókban bors, só és mindenféle fűszer: erős por, szürke por és illatos por. Ez jött rá a pizzára, mielőtt a kemencébe került volna.

Jó, ha az ember olvasni tud! Mindent úgy csináltak, ahogy a recept mondta. Azt mondták, ilyen valami finomat még nem ettek, igaza volt a nagyapának, hogy hazament! és itták hozzá a saját borukat, az nem került pénzbe.

Két hétre rá kaptak egy levelet: „Drága rokonok! Rossz hírt küldünk. Szeretett nagyapátok elköltözött a csúcsos fák alá. Az ő ideje is eljött, hiszen a nyolcvan felé járt. Nem fáj semmije, csak aludt naphosszat. Végül azt mondta, hamvasszák el, temessék el hamvai felét itt a családi kriptában, s küldjük el a másik felét nektek, hadd nyugodjon majd a távoli unokák oldalán egy kis márványkoporsóban. Kértünk a hatóságoktól kiviteli engedélyt, behozatali engedélyt, de a hamvak szállítása rengeteg nehézséggel jár. De Peppino azt mondta, nem baj. Küldjünk egy pizzacsomagot, rakjuk bele ezt a maroknyi hamut a fűszercsomagok közé! Így nemsokára kézhez kapjátok jó nagyapátok földi maradványait. Helyezzétek méltó helyre! Mondassatok három misét lelki üdvéért, bár semmi kétség, hogy e percben már a mennyországban van.”

Szívesen veszem a mesét, minden egyéb tiszteletdíj helyett, mert okulok belőle. Megerősít hitemben, hogy az sem függ tőlünk, a mennyek birodalmába kerülünk-e, vagy máshova. A Rendetlenség útjai kifürkészhetetlenek.

Munkája végeztével Aladdin dzsinnje visszatér a lámpába. Talán azzal tölti idejét, hogy a Korán mondatait nem hosszúságuk, hanem értelmük szerint csoportosítja... így könnyebben telik egy évszázad. Én visszatérhetek a másik valóságba, melyből a munka tűnik játéknak, a hivatás szerepnek, tovább róhatom az itt-ott megszakított tintavonalat a papiroson, remélvén, hogy ezt valaki nagyon messze lefordítja szavakra, a szavakat gondolatra, s cserébe másfajta tintavonalakat fog róni egy jobb ív papírra.

Vannak szörnyű és értelmetlen berendezések, melyeknek ezer átka mellett egy apró előny is áll. Nincs értelmetlenebb szerv, mint a fájdalom jelzője s felnagyítója ideg- és agyrendszerünkben. Vérmérgezés, leukaemia, cukorbetegség megölnék, de a fájdalom nem jelzi őket. Fogfájás, neuralgia, migrén nem jeleznek semmit, de az örületbe hajtanak. A ráknál a fájdalom csak azt jelzi, hogy túl késő segíteni. A neurinómák örjítő fájdalma semmit sem jelez. Ha nem volna fájdalom, nem lehetett volna korbáccsal piramisokat építtetni... de van egy kivételes eset, amelyben a fájdalom hasznos: aki nem ismerte a tüzet, s bedugta ujját, kihúzza, mielőtt elégett volna.

Nem tudok találmányról, amely több bajt hozott volna az emberiségre, mint a papirusz, a pergamen, a papiros elkészítése. Törvényt és parancsot írtak rá, tilalmakat örökítettek meg, szemtelen hazugságokat, örült dogmákat írtak fel évezredekre. Gyilkos könyvek nevében folyt a vér. „Mert írva van!” - „dura lex sed lex” lépett a gondolat helyére. A leírt füllentésből legenda lett. Mióta papír van, a tegnap nevében lehet nyomorítani a mai napot. Listákba fogták a megöleendőket. Az emberek sorsáról már nem istenek, párkák, Tykhé és Ananké döntenek, hanem egy darab papír. A kétségbeesett emberiséget már csak a könyvmolyok elszaporodása, a papírpusztító baktériumok inváziója menthetné meg a végpusztulástól.

És vannak ritka kivételek: jó volt az a papiros (vízjegye egy törpe volt tarisznyával és fenyőfával), amelyre Bach sorokat vont, és kottafejeket szórt. Jó, hogy elég három tucat betűt sorakoztatni egy borítékra, és eljut a betű jelezte szó egy nagyon szeretett; nagyon tisztelt emberhez. S a levélíró már nincs is a pokol köreibben... *lasciate ogni speranza* - int a kapu felirata... de aki levelet írt, már remél! Minden hangok legüdítőbbje a visszhang. A csendből elnémít a sok.

A pápai udvartartás fontos tagja a „titkár, aki latin leveleket ír a hercegeknek”. Szívesen kölcsönnélném a jeles főpapot (úgy sejtem, ő sem dolgozik manapság többet, mint a herceg, aki az aranyrózsát viszi erkölcsös, katolikus királynőkhöz), ha Robert Gravesnek, az angol költők fedelmének írok. A Vatikán (az ókorban rossz boráról ismert) dombja messze van, magamnak kell összeszednem gyenge latin tudásomat... *Humilis eremita celeberrimo poetae S. P. D....* - Az alázatos remete melegen üdvözlí a világhírű költőt -, kezdem mondókámat. Latinul még az oltár előtt is könnyebb meghajolni.

Diogenész lámpással, délben, az Agórán esetleg még talált embert. Tudjuk, hogy ez ma, dacára a lámpások terén elért haladásnak, még sokkal nehezebb lett. A hárommilliárd bolygólakó közt megtalálni a legnagyobb költőt (- itt bocsánatot kell kérnem az összes többitől. Cervantes hősén keresztül figyelmeztet, hogy egyetlenegy olyan költő sincs, aki ne tartaná saját magát a legnagyobbknak -) csak a Véletlen szeretett fiának lehetséges. Zeusz Hermészt küldte követének; a Véletlen az én esetemben számtalan és fáradhatatlan szolgálja közül Mici Mackót választotta. (Halandók és Halhatatlanok, az Elképzelték és Elképzelőik egyforma híven engedelmeskednek a Véletlennek.)

Amikor fülem mellett eleresztve barátaim jóakarató tanácsait, nyomdába küldtem latin mackómat, feltettem Persius híres kérdését: „Quis leget haec?... vel duo vel nemo” - ami szabad fordításban azt jelenti, hogy ezt bizony a fene se fogja olvasni.

A szenvedő nem azért jajgat, hogy megsegítsék, hanem mert a jajgatás könnyíti a fájdalmat... aki könyvet ad ki, a könyvét akarja lapozni, simogatni, a párnája alá tenni. Csak sokkal később jön a klasszikus kérdés.

Akkor jutott eszembe Graves. Még azt sem tudtam; hogy költő. De tudtam, hogy ő írta meg azt az életrajzt, melyet Claudius császár elfelejtett megírni (vagy nem írta meg, mert addig írta a tyrrheniek s karthágóiak történetét, míg a világtörténelem örök rendezői, a gyilkosok, megmérgezték). Ismertem még egy írását: „A szitkok és illetlen szavak jövőjéről.” Graves sötétnek látta a káromkodás jövőjét: csak egy vallásos világban van értelme a fűzfán fűtyülő rézangyaloknak, csak a hívő kívánhatja tiszta szívből, hogy ellensége hátán az ördög szánkázzon a pokolba... csak az illem korlátain belül nevelt lélek borzad meg állati és emberi testrészek különböző összefüggésekben való megnevezésétől... Hitetlen és realista világban, ateista s ennél fogva adiabolistá világban az utolsó Ámen után elnémul az utolsó „Goddam”, ha lehervadt az utolsó fügefalevél, az anatómiai szakkifejezések köznyelven is kimondhatókká válnak. A káromkodásnak nincs jövője...

Graves a múltba és a jövőbe lát, scriptor et vates - mondtam -, s megküldtem neki a 2. számú példányt, hadd legyen fordításom első számú olvasója! (Az első számot nem olvasónak küldtem: a walesi hercegnek. Arra gondoltam, hogy a brandenburgi választófejedelem se hallgatta meg a hat Brandenburgi koncertet, de a kéziratok érintetlenül éltek át egy évszázadot, egy választófejedelmi sublódban. A koronásfejűek azok, akiknek számos fejük közül az egyik koronás - vigyázni szoktak, vagyis vigyázni kegyeskednek a legalázatosabban átnyújtott ajándékokra.)

Nem csalódtam: Graves elég híres volt ahhoz, hogy levelem Mallorca szigetén megtalálja. (Ritka madár lehet ott, a katalánok közt a költő.) Mint anyanyelvén, úgy beszélt latinul. Földhöz csapta a latin nyelvtant, melyből legkisebb - nyolcadik - fiát tanította latinra (nehogy csak angolul és katalánul gondolkozzék), s áttért mackó-latinra.

Ha kísérő soraimat angolul írtam volna, köszönő válaszában aligha lett volna kérdőjel. A kérdőjel jólnevelt angol számára illetlen írásjel. Úr nem kérdez. S ha esetleg azt kérdi: „hogyan?” - elvárja, hogy a megszólított ne válaszoljon. Szerencsémre latinul írtam, a mediterrán-spanyol agyrészhez. (A spanyol annyira szereti a kérdőjelet, hogy még a mondat elejére is tesz egyet, ha kérdezni készül.) Latinul válaszolva, Graves illemsértés nélkül feltehetette a ki-fia-borja kérdést. Én is kérdeztem, és megtudtam, hogy neve hatvan könyv címlapján áll. Talán úgy írt a hetvenéves író, mint ahogy Bach komponált: napi egy-két oldalt.

A sok közül egyet kaptam kézhez. Egy könyvet arról a másíkról, amely az angoloknak még Alice-nál is több idéznivalót adott, s még több csodálatos állatról szól... Van benne beszélő kígyó, prófétát faló cethal, bosszúálló medve, sőt egy társszerző szoros viszonyban van egy szárnyas bikával. Mint az Alapos Kalapos teadélutánján, itt is előfordul, hogy megáll az idő.

A Földközi-tenger szigetein még mindig egy kicsit ókor van... az a része az ókornak, mely a trójai háborútól a római császárokig tartott, amelyben ugyan már nem szállt ki istennő a habokból, de még születtek gondolatok; majdnem minden gondolatunk akkor született! Nem csoda, hogy Graves Mallorca dombjairól nézve a tengert, melyen Odüsszeusz hajója, az etruszkok vitorlásai s a karthágóiak gályái szálltak, legalább egy fejével az ókorban él. Volt Claudius, írt Belizárról, s írt egy Krisztus-életrajzt is (nem első személyben). Ez a könyv hozta össze Joshua Podróval, a biblia s a biblia-korabeli papirusztekercsek bölcs ismerőjével.

Podro otthon volt a héber, arameus, szíriai, babilóniai világban; Graves úgy tudott angolul, hogy vállalkozhatott még arra is, ami mindenki más kezében szentségtörés lett volna: Shakespeare-t ma is érthető angolra fordítani. Összeültek, megegyeztek. Podro tudása és

Graves tolla keltették életre a félrefordítások, tévedések, átköltések, belecsúszott hazugságok alól az egységes szöveget, amelyből valamikor az Evangéliumokat gyártották. Megszületett a *The Nazarene Gospel Restored* - A helyreállított nazarénus biblia.

Olyasfajta munka volt, mintha valaki az „Alice” bengáli, portugál, magyar és izlandi fordításaiból akarná kitalálni Reverend Dodgson kislánynevettető tréfáit!

Egy kis példával bemutathatom, milyen is ez a rejtvényjáték: „Meglátja más szemében a szálkát, de nem látja a saját szemében a gerendát” - mondja egy ismert, szívesen idézett és értelmetlen sor. Gerenda nem megy szembe. Sőt, a szálla is inkább ujja szalad, vagy (ha páfrányról van szó) talpba. De világosabban lát, aki ismeri az eredetét: „Volt egyszer egy ember, aki hatalmas gerendát lopott magának. Ajtófélfát csinált belőle, s büszkén nézte, milyen jól illik a házába. De arra járt egy másik, akinek épp a foga közé szorult valami. Kihúzta a kését, és fogpiszkálót vágott az ajtófélfából. Erre a gerendatolvaj nagy lármát csapott: nézzétek a csirkefogót! Fogpiszkálót lopott! - mert a gerendát azt nem látta, de látta a szálkát a másik fogai közt!”

Egy-két rossz mesélő, egy-két pontatlan fordító, lusta íródeák... s a gerenda a szembe került s az érthetetlen fogpiszkáló egy másik szembe...

Graves és Podro kihámozták az értelmes meséket az értelmetlenekből - így fenyegették a betűkre épített betűépületeket, amelyeket „dogmatikának”, „teológiának” neveznek, így írták meg a csodákban szegényebb, értelemben gazdagabb szöveget, amelyek a görög fordítások előtt remeté, kalmárok, kalandorok és élelmes tekercskereskedők kezén forogtak! A könyvnek hallatlan sikere volt: az első kiadás hetek alatt eltűnt. A kritika egy szóval sem nyúlt a könyvhöz. Aztán a kiadók - csoda! - kijelentették: nem nyomják újra. Nem akarnak pénzt keresni. Graves és Podro kimutatták, hogy a talentumok bibliai története hamisítvány. A helyreállított szöveg pontosan az ellenkezőjét mondja. Így a kiadóknak semmi okuk, hogy talentumaikat gyarapítsák. A könyv nem fog újra megjelenni.

Gravesszel való levelezésem ilyenformán egy izgalmas, nem ókori, mai harccal ismertetett meg: még nem múlt el az ezredév, még erősek a Sötétség Urai, a tények még mindig két csoportba oszlanak: a kimondhatókba s a kimondhatatlanokba.

Az, hogy az illetlenek az első csoportba csúsztak, még nem változtatott sokat a világ folyásán.

Podro meghalt, Graves keményebb fából van faragva, hetven-egynéhány évéből húszat letagadhat, tovább ír, azt kutatja, merre, járt a keresztfáról tetszhalottan levett Jézus. Én is vigasztalom: „Alice” Mandzsúriában be volt tiltva. A tábornok, aki minden könyv legfelsőbb bírója volt, nem engedte, hogy olyan könyvet adjanak a gyerekek kezébe, amelyben egy kislány állatokkal beszél. Jól nevelt kislány nem tesz ilyet, „elvesztené az arcát”.

Még jó, hogy bolygónk gömb alakú! Ha az egyik felére süt a nap, a másik az éjszakába néz. Ha az egyik féltekét a tél fagyasztja, a másik nyárban sül. Ezért remélem: Graves és Podro könyve még megszólal valahol, és igyekszem megtenni a magamét, hogy megszólaljon magyarul.

Sorsom irányítója: Mici Mackó. Neki köszönhetem, hogy előbb levélben ismerhettem meg Gravest, neki, hogy kezet foghattam vele. A Mackó eszközölte ki, hogy meghívjanak Észak-Amerikába. Van ott egy kis falu - New York -, ahol az ember minduntalan ismerősbe ütközik. (Nem úgy, mint itt, az erdőben, ahol sokáig bolyonghat a vándor, mielőtt ember bújik ki a bozótból.) Egy angol házaspárnál találkoztunk; más európaiakkal együtt voltunk meghíva egy tengerentúli ízű levesre. Graves lépett be utolsónak. Épp hogy befért az ajtón. Toronymagasan lobogtatta fehér üstökét a jelenlevők feje fölött. Szürke, kisebb költőre szabott ruhájához zöld

csokornyakkendőt viselt. Egy ókori ruhadarabbal jelezte, hogy történész: zöld-fehér csíkos mellényt viselt. Hangja átharsogta a társaság zúgását, amikor (nem angol, hanem spanyol szokás szerint) megölelt, és katalánul mondta:

- Két ember könnyebben találkozik, mint két hegy!

Ezt - ezúttal klasszikus spanyol nyelven - helybenhagyta az is, aki utolsó előttinek, vagyis egy lépéssel Graves előtt lépett a szobába: a költő múzsa. Egy fél századdal volt fiatalabb nála, két fejjel kisebb, és - hamar rájöttem - két ököllel hatalmasabb. Olyan bíborköpeny volt rajta, mint Rómában a diktátorokon.

- Tálalhatunk? - kérdezte a háziasszony.

- Majdhogy éhen halok - mondtam őszintén. Graves felkiáltott:

- Micsoda? Beszél angolul? Miért kellett akkor nekem latin leveleket írnom?

- Azt hittem, hogy annak, aki Oxfordban a költészet tanára, könnyebb, mint az angol! Ott is latinul szónokol!

- De csak egyszer egy évben! Aztán pihenhetek háromszázhatvannégy napot!

Jött a leves.

- El trabajo y peso de las armas no se puede llevar sin el gobierno de las tripas!⁵⁰ - idézte Graves és nekilátott.

A társaság megegyezett abban, hogy a leves, nagyszerű. (Graves későn érkezett, mindenki éhes volt, de azok, akik még sohasem éheztek igazán, nem a halálra gondolnak ilyenkor, hanem „étvágnak” nevezik ezt az állapotot.) Abban is, hogy Graves nagyon nagy költő. Ebben nyilván ő maga sem kételkedett, és nem érezte kötelességének, hogy bölcseket mondjon, elméjét csillogtassa. A jelenvoltak úgyis tudták, mit jelent az istenek kegyeltjével egy tálból kanalizni az éltető folyadékot.

- Ért katalánul? - kérdezett a Múza a bíborából.

- Mais o menos - többé-kevésbé - feleltem. Ez a négy szótag az „úgyszólván semmi”-től a „majdnem tökéletes”-ig mindent jelenthet.

- Szegény, gyönyörű kasztíliai nyelvünk! Mivé tették a portugálok! Hogy az Atyaisten örök kegyelmében bocsássa meg az ítélet napján azoknak a bűneit, akik ezt a szégyent kiagyalták!

- Ámen! - hagytam rá hívón, egy káposztalevél és egy sárgarépa közül.

- Mexikóban tiszta spanyolt beszélünk. Miért nem vesz egy haciendát Mexikóban?

Zavartan kanaliztam tovább. (Miért nem veszek haciendát? „Kisbirtok” az hacienda, úgy ezer holdtól fölfelé.) Feleljem, hogy egy medve bőréből nem futja? Azt próbáltam kitalálni, mit mondott volna a Búsképű Lovag, ha ezt kérdi tőle egy Bíborköpenyes Hölgy.

- Ha parancsolja, soha eléggé nem dicsőíthető Hölgyem, meghódítok egyet, hogy lábaihoz rakhassam!

Kegyesen mosolygott.

- Robert a világ legnagyobb költője. Tudja ezt?

⁵⁰ Idézet Cervantes „Don Quijoté”-jából: „*A fegyver súlyát és terhét a test kellő táplálkozás nélkül nem bírja el.*”

- Sejttem.
- Nem olvasta utolsó köteteit?
- Fájdalom, nem.
- Robert! Barátod nem ismeri verseimet!
- Délután megküldjük neki mind a két kötetedet!

Nemsokára búcsúztunk. „Ha véletlenül Mallorcában jár, látogasson meg” - mondta a költő.

- „Vegye meg a haciendát” - intett a Múzsza.

És délután megkaptam az élő angol irodalom legszebb verseit.

Lesz, aki ezt kétségbe vonja.

Nagyon nehéz vitába szállni! Babits már mindent megmondott a líráról: *Titokzatos mesterség!* Mi a vers? Mi adja az értékét? A tartalma? Dehogy! Ha pontosan lefordítjuk egy más nyelvre, már kiderül, hogy nem... („Kegyetlen társasjátéknak” nevezi Babits a versfordítást.) A forma? Dehogy. A legmindennapibb szöveget lehet gyönyörű formába foglalni, de ettől még nem lesz vers.

Biztos, hogy a verselést még annyira sem lehet megtanulni, mint a festést vagy a komponálást. A lírai adottság nem öröklődik, nincs lírikus Bach- vagy Breughel-család. A lírikust anyanyelve területén kívül nem lehet felismerni. Ő az, akinek ott élni és halni kell! A költő növényyszerű, nem lehet átplántálni, mint a tudóst. Mi a költő? És ki a múzsza?

Láttam egy nagy költőt... olvasom Graves verseit, sőt fordítom őket németre (fordítani nem titokzatos mesterség), olvasom leveleit, ami már lényegesen nehezebb, mert mióta tudja, hogy a latinon kívül más nyelven is értek, leveleit az angol, a mallorcai, a latin, görög és francia keverékéből költi, s betűit is az ihlet diktálja. Megtisztel legújabb verseivel, még az áthúzások és a margóra írt variánsok közt vergődő soraival is, szavaival, melyek úgy csillognak, mint a körbenforgó, ködökben születő csillagok. De most se tudok többet a titokzatos mesterségről, mint annak előtte. Tudatlan vagyok, mint Babits vagy mint az angol költő, aki azt mondta: „Nem tudom, mi a vers, de ha látom, megismerem. A kutya sem képes meghatározni, mi a patkány, de felismeri.”

Az irodalom valóságában minden titok. Az orvosiban, azt hiszem, világosabban látok: a lírika a migrénnel és a nyavalyatöréssel, a paroxysmusos elmezavarokhoz tartozik. A beteg rohamai közt semmiben sem különbözik az egészségesektől. A migrént, ha szétfoslott, semmilyen klinikai vizsgálat sem mutatja ki: az epilepsiára esetleg utal egy elektroencephalogramm; a lírikusoknál hiányzanak a vizsgálatok. A kísérletre alkalmas személyek egyrészt ritkák, másrészt könnyen megsértődnének, ha az ember elmeegógyintézetbe invitálná őket.

Mindhárom betegség az öntudat időben határolt elvesztésével jár. A fejfőrcsnél a fájdalom függönyként zárja el a külvilágot; a függönyön belül megakadnak vagy körben forognak a gondolatok. A nyavalyatörésnél tökéletesen megállnak; a költőnél a körforgásból rím és refrén lesznek. A nyavalyatörős alszik; a migrénesnél álom és ébrenlét áthatják egymást; az ihlet félálom. Aki a költőt felriasztja (mint az, aki bekopogott Coleridge Kubla Khanjába), megöli a verset. Ébren legfeljebb fordítani lehet.

Izgalom, feszültség, nyugtalanság előzi meg a rohamot... a költő kávéházi márványasztala mellett egyszerre csak attól fél, hogy megöli a Disznófejű Nagyúr... boldog feloldás követi az öntudat visszatérését, egy „kompenzációs eufória”, egy exegi monumentum aere perennius...⁵¹ a boldogság, amely a költőt arra készíti, hogy rögtön felolvassa, továbbadja újszülött versét. Az epilepsziás és a fejfőrcsős beteg számára csak illúzió, hogy ez volt a végső és utolsó roham. A költő megborrad, ha arra gondol, hogy vége a versszülésnek. A három beteg közül a költő az, aki remegve gondol arra a lehetőségre, hogy meggyógyulhat.

Mindhármuknál közös, hogy életük lassanként elkezd a betegségük körül forogni. Betegnek lenni sors, nem szerep. Az epilepsziás várja rohamát, melyben védtelen egy kegyetlen világban: fél, visszavonul, egyre bizalmatlanabb lesz. A fejfőrcs kegyetlenül megérteti, hogy nincs más életcél, mint a fájdalom előli menekülés. A költő még az olvasóra sem gondol: a cél a vers maga. Tízkötetnyi bölcs tanulmány nem ér fel egy nyolcsoros verssel, pár álomszerű, már a legközelebbi nyelvhataron értelmét veszítő sorral.

Graves végignéz hatvan kötetén: ezek a „potboiler”-ek!⁵² Nyolc csemetéje van! Enni kérnek. De reggel biztos, hogy verssel ébred!

A költők büszkén hirdetik: a szobor túléli a várost, a vers a szobrokat. A vers csak azzal a nyelvvel halhat meg, amelyben megfogantatott. A vers még a halhatatlanságnál is fontosabb.

Itt fordul a betegség tragédiába. Ha az epilepsziás, a migrénes észreveszi, hogy megárt a bor, nem iszik többé. Ha a költő észreveszi, hogy a mámorban ír, tovább iszik a delíriumig. Ha az ópium hozza a rímeket, jöjjön az ópium. Ha múzsa nélkül nincs vers, akkor jöjjenek a múzsák.

Szegény múzsa! A költőnek költészete az élet, de a múzsaszerep szerep. A múzsának az a tragédiája, hogy nem a verset nézi, hanem elhiszi a tartalmát - a tartalmát, mely (ahogy Babits is mondja) lényegtelen. A költő nem az imádott nőt szereti, hanem a hozzá írt verset. Az is előfordul, hogy amit rímben rárakott, prózában levakarja. Vagy ami ádázabb: versben! „Törjön százegyszer százszor-tört varázs...”

A szegény múzsa még a költőnél is titokzatosabb lény. A költő titka: ritka és gyógyíthatatlan betegsége. Néha ugyan előfordul, hogy az érett férfikor kezdetén magától gyógyul. De a múzsa? Azt sugalmazza, amit maga sem tud? Azt hiszem, a költő sugároz valamit, amit a múzsa radarszerűen visszavet, s ami a költő képernyőjén már mint kész vers jelenik meg. (A Karib-tenger szikláit láttam így éjjel felbukkanni egy képernyő homályán.) A versnek semmi köze a tartalomhoz: a múzsa tartalmához se. Az Úr ingyen kegyelme mentse meg a múzsákat az irodalomtörténészeketől! A pokol kénköves fenekétől csak védőszentjük könnye mentheti meg egyiket-másikat. A Bíborköpenyes Múzsát egy gavallér mexikói rendőrfőnök mentette meg, amikor késelés vádja miatt ült... egyszer régen... amikor még nem tanúskodott két csodálatos verskötet múzsa-mivoltáról.

Valaha költő voltam, de már csak mint migrénes tartom a rokonságot a hasonló kórban szenvedőkkel. S rejtvényfejtő szenvedélyből kísérlem meg Graves egyik vagy másik szerelmes versét németre, ritkán magyarra átültetni... Graves angolsága fény és zene, verseibe belemorajlik a Földközi-tenger, a Múzsa Mallorca izzó szikláin trónol - pokoli feladat ezt abba a nyelvbe átültetni, melyet Luther Márton egész más mondanivaló számára szerkesztett, s azóta

⁵¹ „Emléket hagyok itt, mely ércnél maradandóbb” - Horatius „Melpomenéhez” címzett verséből. (Kosztolányi Dezső fordításában.)

⁵² Átvitt értelemben: anyagi haszonért írott csekélyebb értékű irodalmi mű.

még szárazabb lett. Egy nyelven, amelyen a gázkamrák építőmesterei tréfálkoztak, és svájci határőrök üvöltöttek a menedékkérőkre, talán többszáz évig nem is szabadna verset írni... A rejtvényfejtés is passzió - olyasvalami, amit az ember cél nélkül űz. Valami, ami forgatja a gondolat malmát.

Kleinné levesfőzés közben mostanában a tízes számrendszert veszi át: legidősebb fiam november 8-án született. Három kiló negyven volt. Második fiam január 24-én született, három kiló nyolevanöt volt, a nagyobbik lányom most hatvannyolc kilós, de tavaly...

Ilyenkor veszem elő Graves páratlanul fényes sorait, és keresem körvonalaikat magyarul. Körülbelül egyszerre jutunk célba: én kikanalizom a rizkását, Kleinné tájékoztat távolabbi rokonai születési és elhalálozási súlyáról, elnézésemet kéri esetleges pontatlanságaiért, s én az utolsó soron gondolkodom. Mint megannyiszor, egyszerre monologizáltunk, akárcsak a társalgók. Sietek felírni a tizenhat sort.

*Mikor jött meg a csókok perce, mondd?!
Ha reggel kopogsz, akkor kora reggel,
Mikor a rigó füttyöt küld a fénybe
És álmos sziklát élesztget a tenger.*

*Ha délelőtt jössz, akkor délelőtt:
Vitorlára kíváncsi volt halak
Parázs, fokhagyma, olaj találkáján
Amikor gőz és illat úr a konyhán.*

*Osculo favet postmeridianum,
Mikor lépésed fáradt nap kíséri.
A kunyhómba az árnyékokkal lépsz be
(A kunyhó kastély lesz, és ifjú én)*

*Vagy késő éjjel, amikor a hűs
A sós lehellet szigetünknek tart?
- Emberek és napórák alszanak...
Gyere, te bölcsebb: ez lesz a mi percünk!*

Angolul szebb... Marlowe óta az angol költők anyanyelve a jambus... Mallorca szigete még a völgyemnél is szebb... de van egy közös kincsünk: a tengerről fújó alkonyati szél!

A hívó ember, ha mallorcai halász vagy északbrazil tutajos, dicséri az Úr jóságát: reggel a tengerre fúj a szél, a nagy, kék mező haldús mélységei felé viszi az embert: délben eláll - s este a faszénporos tűzhely irányába hajtja a csónakot! Ha a halak közt is akad filozófus - s azt mondják, a delfin van olyan értelmes, mint az ember -, arra következtethetne, hogy az ördög vette át az ügyek intézését: küldi a gyilkos hálót, odaviszi a halat, ahol az uszony a semmibe üt. Ha a mélyvízi halak megtudnák, hogy ide-oda fúj a tengert simogató szellő, arra a meggyőződésre jutnának, hogy káoszban élünk, hogy a történéseknek semmi értelme, hogy Aeolus isten csak pazarolja erejét, idejét... végül minden csak olyan, mint kezdetben volt.

Halászpárti vagyok, Graves-párti... ha érzem a tengeri szellőt. Látom, hogy a fák a leáldozó nap irányában hajlonganak. Elhagyom azt a külön világot, amelyben a gondolat csak akkor érvényes, ha papírra van vetve, az írás csak akkor, ha már nyomtatott betű lett. Fel kell mennem araucariáimhoz, piniáimhoz!

Amikor kicsik voltak, némák voltak. Mióta felágaskodtak, megjött a hangjuk. Csak a szieszta órájában némák és mozdulatlanok. Abban a pillanatban, amikor a tengeri szél átfúj a kerítésen, susogni, zizegni kezdenek, néha selyemzászlók suhogására emlékeztet a hangjuk, máskor

acélos a türengteteg rezgése. Az araucariák hegyes levelei belekaparnak a szélbe: a macskakörmös fa alaposan megtépázza messziről ideszaladt vendégét.

A fasorok fűgákat fűjnek, kánonokba kezdenek. Néha egy ág lekopog mindent. Csönd van. Aztán mind a hatszáz fa egy félhanggal feljebb egyszerre rázendít. Ha belefáradtak, beszélgetni kezdenek: egyik-másik mond valamit zúgva, egy távolabbi átfelel.

Titkos nyelvek élnek körülöttem... a hangyabolyok nyelvei, melyeken meggyőzően lehet beszélni az államérdekről, a tökéletes társadalomról... a távoli völgyek, azóri-portugálból, cremonai, bresciai-olaszból gyúrt házinyelvei (a baszkok azt állítják, hogy az ördög őket nem viszi kísértésbe, olyan nehéz a nyelvük, hogy még nem tudta megtanulni)... a nyelv, amelyen a tenger a piniakkal társalog. Hogy van megbeszélhivallójuk, az biztos - különben nem állnának évezredek óta az Adria- s a Tirrén-tenger partján, az esti eszmecserére váró, gyantát síró tűlevelű fák.

Talán a fák is úgy érzik, mint én: a délelőtt a közeli dolgoké, a dél a csöndé, a délután a narancsszínű fények, a sós illatú szél a távoli dolgok, a letűnt események ideje, a „dolgok esti lélekvandorlása” az időtlen időkbe visz.

Az árnyékok elrugaszkodnak, a távolba szaladnak. Aki a földjén dolgozott, hazamegy. Aki egész nap otthon dagasztotta a mindennapi kenyeret, mosta a mindennapi fehérneműt, foltozta a mindennapi nadrágot, elvagyódik, elmegy a szomszédhoz megkérdezni: mi történt ma, ezen a napon, amelyen semmi sem történt? A hírek elszaladnak, mesévé dagadnak, legendává szépülnek, anekdotává csiszolódnak... a századik este a századik határban a szereplők már nevet cseréltek, a hely megváltozott... a történetek esetleg meghúzódnak egy völgyсарokban, és várnak, míg valaki feljegyzi őket, esetleg eltűnnek, mint a tenger lehelete. A szavak elvagyódnak estefelé, mindegy, ha nincs irányuk. Minden út ismeretlenbe vezet úgyis.

Ahová az embereket nem viszi egy út és egy pár csizma, elviszi őket egy pohár cukornád pálinka. Az úrrakétánál gyorsabban érik el a törvényeinken kívüli világokat. Fényes koronát fon a hulló nap a pálinkagőzös császár fejére; birodalma körülötte forog, hiába látják testét az út szélén, a porban, ő aranyos, zengő, forró ködökön át száll messze, nagyon messze... harangzúgás és láz viszik az éjszaka mélyére, oda, ahol megálltak a napórák, hogy ne legyen holnap.

Újra kisebbségben érzem magam: nem vágyom messzire. Minden percben érzem: már úgyis nagyon messze kerültem! Régi barátaim világjáró kedvükben talán mutatóujjukkal jutnak idáig a térképen... s akkor megrettenve az elképzelt vidék idegenszerűségétől, visszahúzzák az ujjukat: egy fél tucat idegen nyelv, ezer idegen növény, még a szentjánosbogár is idegenszerű fénykévét vet az idegen sötétségbe!

Én csak várhatok ilyenkor, hogy nagyon messziről hírt kapjak. A nap gyorsít a Serra széle felé; a szél feladja reményét; hogy elérje, megáll. A tűlevelek sértődve hallgatnak. A felhők is - képszerűen - megmerevednek: így játsszák színjátékukat, egy szimbolista némajátékot. Szeretem a pokolszín eget, mert postát ígér.

Odahaza kis faluk, ha toronyórára sem tellett, a vonat fütttyéből tudták meg a pontos órát. Még nincs vonatunk, mert itt a múlt század kimaradt, de egy, a Tűzföld irányába hajtó repülőgép épp ebben az időben húz át a felhők felett, gyorsan, hogy saját berregése se zavarja utasai nyugalma. Beáll a játékba. Úgy tesz, mintha kigyulladna, aztán, amikor a megrémült nézők azt várják, hogy fejükre zuhanjon, elhúzza a sötétbe. Néha a nap is tréfás kedvében van: a távoli láthatár szélén áll egy meredek hegykúp. Ha emögött áldoz le, a hegy árnyéka a bíborban izzó felhőkre esik, és leveri róluk a színt. Ha a délutáni tengeri szél elég színészt hozott, azt játsszák odafenn, hogy szentté avatás van a Szent Péter-templom kupolája alatt: piros

kardinálisoknak, violaszín monsignoréknak, fekete, szikár jezsuitáknak öltöznek. Szent Péter katedrája fölött is aranybarna-szín ablak van, ezen keresztül is meleg, esti fények esnek a tömjéncsőben hallgató főpapokra. Apácák és kispapok tiszteletteljes távolságból nézik a szertartást. Ha nem válnak esővé, holnap már ők is bíbornokok lehetnek!

Tudom, már vágtat fel a völgybe a kacskaringós út lyukai közt és azokon keresztül egy kis autóbusz, talán még egy négyes fogatnál is gyorsabban! Dől belőle az olaj- és benzinbűz, utasai kukoricaszivarral füstölik tele, ha a tengeri betegség nem veri ki szájukból a füstölőt. Porfelhőbe burkolja maga mögött a tájat, hacsak nincs hátszél, s nem hajt kétségbeesetten a nála gyorsabb ködbe. Jó, csökönyös kis autóbusz! Reggel rohan, hogy odajusson, ahol kel a nap, szegény sofőrje egyenesen a vakító fénybe hajtja. Este a leáldozó napot akarja beérni, újra egyenesen a fénynek tart. Reggel is, este is hiába minden áldozat! Vagyis nincs hiába: hozza-viszi a postámat!

Büszkén írom a birtokosraggal díszes szavakat: „sétálok az erdőmben” - „várom a postámat”! Ez nem olyan udvariassági posszeszívum, mint: Uram! Mesterem! Vagy „hóhérom”... ez azt jelenti, hogy postaszolgálatom van, mint valamikor Thurn und Taxis hercegnek.

A régi, sárga postakocsi váltott lovakkal hozta kalandos természetű utasait és a postazsákot; az én leveleim váltott autóbuszokkal jönnek, a pasasérok még mindig kalandos természetűek. A sofőr nem trombitál, túlköl: nem élünk már muzikális évszázadban. Haladni haladunk: a városban átadott postazsák öt óra alatt feljön, míg száz éve tíz óra hosszát zörgött volna a vén batár!

Aki hosszú ideig a Csendes-óceán egy szigetén élt, ahol csak egyszer egy hónapban kötött ki egy kis gőzös, és ez is csak ha valóban csendes volt a tenger, meg fog érteni. A város is már a világ végén van, oda is inkább a jó szerencse hozza a leveleket, s néha napokig egy se téved be: ott egy jóakarátú, de kissé szeszélyes nőszemély, viszi a mégis megjött leveleket az autóbuzsmegállóhoz. (Szeszélyének egyik megnyilvánulása, hogy szívesen fogadja el egy zöltségszállító sofőr meghívását, hogy ide-oda utazgasson vele.) Így az sem ritka, hogy reményem hajója dőlt vitorlával elhúz a kiskapu előtt, és én - hiszen a Graves jósolta szitokmentes korszak még nem derengett fel! - csúf és soha be nem teljesülő kívánságokat kiálthatok a porfelhőbe.

A szenvedélyes lóversenyzők is megértene: ismerik a súlytalanság pillanatát, amelyben minden lehetőség bennfoglaltatik! A postazsák hozhatja a győzelem hírért és a kétségbeesés hangját. Tudom: sorsom nem az istenek térdén fekszik: az autóbuszban zötyög felfele, vagy benne vár, míg a sofőr egy felsötét pálinkamérésben pihen, udvarol a butykosok tündérének, vagy várja, hogy az éjbe illant utasai előkerüljenek.

Közben szabadjára engedhetem képzeletemet, megfogalmazhatom ismerősök, ismeretlenek leveleit, az esetleg jövő újságok esetleges híreit.

Ha ész és értelem vezetné a világot! Akkor előre láthatna az ember, felkészülne az eseményekre! Nem lehet: hogy tervezzen az ember, ha még annak a postazsáknak a tartalmát se tudja kitalálni, amely tíz percnire van, és egyre közeledik? Káoszban élünk, mert nem tudunk tervezni - nem tervezhetünk, mert káoszban élünk... lepecsételt zsákban jön a sors. Ember tervez, vírus végez; Justitia vak, Ámor vak, vak a Véletlen, vakmerőség élni! Logika csak a megtörtént eseményekben van: a logika nem mutat előre. A „jelen” a határvonal a múlt (melyben minden szükségszerűen történt) s a jövő közt, melynek minden pillanata titok.

Reggeltől estig szívesen hiszem, hogy a magam ura vagyok, szerencsém teljhatalmú kovácsa: aztán közeledik a rozoga autóbusz, fényszórója bepislog a völgy mélyén gyülekező esti ködbe, nagy, fényes foltokat tép fel, az út kanyargói nyomán ide-oda ing, és érzem, hogy engem is csak úgy vet ide-oda a sötétbe vezető út, mint azt a súlytalan fénykévét.

Minden este ítéletnap van. Iudex ergo dum sedebit...⁵³ dúdolom Mozart hangjaival. Jön a posta. Nagyon rossz híreket is hozhat: akiket legjobban szeretek, messze vannak! És ha valaki, akinek a szavára vártam, ma se írt... quid sum miser tunc dicturus? / Quem patronum rogaturus?⁵⁴ Mit válaszolhatok egy meg nem jött levélre?

Az utolsó lejtőn felkapaszkodva, a felhőket keresi a fénycsóva. Most már csak két lehetőségre gondolok: vagy megáll majd a kapu előtt, vagy sem.

Ha lassít, valószínűleg megáll.

Ha megáll, valószínűleg jött posta.

Ha jön, talán jó híreket hoz!

Megáll!

Még nincs egészen vége a napnak: visszamenet még jöhet erre egy műhold, a fényes Echo II., a hunyorgató *Anna*... még lezuhanhat egy kései repülőgép, nekimehet a Serra falának, lehullhat egy meteor, mint az, mely az időknek előtte egy csíknyi vasdarabot szórt végig a völgyön, úgyhogy földemen is néha égitestbe botlok... még jöhetnek betegek, vendégek, még csaphat villám az eukaliptuszfába, fakadhat forrás a szőlőhegyen, szellemek szállhatnak az éjszakában, halottak jöhetnek búcsúzni egy kakasszónyi időre, meghalhatok... de tudom: fontos, döntő dolgok ma már nem történhetnek.

IX. FEJEZET

A levelek a káoszból jönnek. - A feketekávé fajsúlya. - Neki a világnak pogácsa és lapulevél nélkül. - Tengerre, magyar! - A repülőgép-nagyanyahajó. - Nem káromkodó feleség kerestetik. - Marlowe nem halt meg. - Shakespeare haldoklik. - A Makrokáosz. - A ködtől a porig. - A folytatástól a folytatásig. - A völgylakók gyakorlati kozmológiája. - Ady, az Ínyesmester, Furó Ferenc. - Az olló az ifjúságért. - De arte moriendi.

Egy jó tulajdonsága van a káosznak: tarka. Ha az egymástól független különvilágok képe valahol összeszalad: álomszerűen sokszínű, és egyáltalán nem euklidészi az együttesük. Sorsok, kalandok, élmények töredékei futnak össze lámpám fénykörében, egymásnak idegen emberek fél tucat nyelven írt gondolatai találkoznak itt, ahol egyikük sem járt. Úgy olvasom leveleiket, mint az, aki a rádió gombját forgatja, nyelvről nyelvre, zenéről zörejre ugrik, a falakon, testünkön átjáró éterhullámokból artikulálatlan lármát vagy barokk zenét szűr.

Tények, sorsok, álmok, regényfolytatások... rendbe szedni senkinek sem sikerülne őket.

⁵³ *Bíró majd ha széket ül ott...*

⁵⁴ *Én szegény, ott mit beszéljek? / Pártfogómul kit reméljek?* Mindkét idézet részlet Celanói Tamás himnuszából: „Az utolsó ítéletről”. (Sík Sándor fordításában.)

„A kémikusok kongresszusa nagyon érdekes volt” - tudatja egy barátom, Illinoisból. „Az egyik szünetben a bárnál heves vita támadt a feketekávé specifikus súlyáról. Vízen kívül koffeint, ásványokat tartalmaz, ennél fogva biztosnak tűnt, hogy a fajsúlya 1-nél több lesz. De mennyivel? Komoly fogadásokat kötöttünk. Én a béka vizeletének a fajsúlyával pályáztam. Mivel körülményes lett volna a helyes értéket a szakirodalomból megállapítani, a laboratóriumba vonultunk, ahol a legpontosabb műszerek álltak rendelkezésünkre. Vesztettem. Az eredmény: 0,99038 volt! Tudhattuk volna, hogy a kávé illatát (nagyon jó columbiai kávé volt) az olajszerű, aromatikusan anyagok adják meg!”

Azzal a jó érzéssel olvasom a hírt, hogy megtudtam valamit: és azzal, hogy egy csoport kiváló tudós egy óra hosszat olyasvalamivel foglalkozott, aminek semmi hadászati értéke nem lehet.

„Munkám nem fárasztó, és rendszeresen fizetnek” - mondja egy levél. Így leírva nem hat különösen érdekesnek. De mint regényzáró mondat, szebb nem is lehetne.

A regényt meg kellene írni a tervezők és az előrelátók számára, akik reggel napi programot csinálnak, becsomagolják vajás kenyereiket, homlokukon csókolják feleségüket, és azt mondják: „Hétre itthon vagyok.”

Az a fiatalember, aki minden, különösebb irodalmi ambíció nélkül leírta a szép zárszót, negyvennégyben a budapest-debreceeni postarepülőn volt rádiós; jó állás volt, nem hívták be, reggel repült, estére hazaért. Egyszer egy kicsit máshogy ment a dolog a repülőtéren. - „Ma ide fog beszélni” - mutattak egy nagyobb, bombázószerű gépre. - „Hová megyünk?” - „Az asztalán lesz egy boríték. Ha felszálltak, kinyithatja.” - „Mikor indulunk?” - „Most.” - Három úr, egy asszony, egy kisgyerek voltak a gépen. - „Egyszóval nem katonai dolog, valami kirándulás lesz” - gondolta barátom. S már repültek is.

Ez volt az a békemisszió, amelyet a lovas tengernagy küldött Bariba, a szövetségesek olaszországi főparancsnokságához. Gyermekek, buta, nevetséges, tragikus vállalkozás volt, amelyet csak olyasvalaki tud kiagyalni, aki szenilis is, katonatiszt is. És mindenesetre életveszélyes vállalkozás volt: német típusú, még jelzéstelen gépre is mindenhol lőttek: a németek, mert nem az övék, a szövetségesek, mert körvonaláról fölismerték. A rádiósoknak csak egy feladata volt: hogy megérkezése után leadjon egy bizonyos jelt.

Felhőkön át, a tenger szintjét horzsolva, a part felett tapogatózva repültek. Gépfegyvertűzbe csak a repülőtér felett kerültek. Amikor leszálltak, az angolok minden oldalról fegyveresen rohantak a gép felé. A pilóta feltépte az ajtót, feltartotta a gyereket. Erre leengedték a fegyvert.

Ott állt a fiatalember a repülőtéren. A vajás kenyér volt minden földi vagyona. Amikor megette, semmije sem volt.

A szövetségesek kedvesek, előzékenyek voltak „Önök nem kémek. Önök nem is diplomáták, nem küldhetjük önöket haza. Nem hadifoglyok, civilben, fegyvertelenül jöttek. Uraim, önök szabad emberek! Leadták levelüket, teljesítették küldetésüket. Fel is út, le is út!”

A mesebeli fiatalembereknek legalább negyven hamuban sült pogácsájuk volt, útilaput kötötték a talpuk alá, s úgy mentek, mendégéltek, amíg térdig kopott a lábuk. De a bari repülőtér mellett nem terem lapu, az olaszok nem értenek a pogácsasütéshez, és mellesleg világháború volt. Barátom csak egyet tudott biztosan: hogy este hétre nem lesz otthon.

Húsz évig tartott, amíg leülhetett egy, a Csendes-óceánra néző, kávéházba, hogy leírhasa: „munkám nem fárasztó, és rendszeresen fizetnek.”

Odüsszeusz a megmondója: aki útnak indult, azt már a szelek és hullámok uralják, Boreas és Zephürosz játszanak vele, sziklák és szirének várják, ha a varázslónő nem változtatja disznóvá, esetleg királylány boldogítja... A Kalandok ógörögül hangzatosabban csengenek,

vázára festve szebb a Sokat Hányatott indulása Ithakáról, mint az a jelenet, amikor a Laci meglógott Pesterzsébetről, de a két hős között sok a közös, és szívesen olvasom, amit a norvég teherhajón megismert matróz írt argentin újhazájából.

„Jó volt lejönni New Yorkból, pedig isten bizony, mindig sajnálom, hogy tűnik a Göncöl szekere a tengerbe. Annak nem a vízben a helye. De jó hajók a Skello-Line motorosai! Az *sk* az annyi, mint *s* - Sellő-vonal a társaság becsületes neve. A biztonság kedvéért a kapitány mellére is sellő van tetoválva. Az a csini sellő a koppenhágai kikötőből a sziklával. Az ember jól él a hajón, s ha egy kis csempézmunkát is végez, pár év alatt összespórolja a kis házat Argentínában. Legalábbis ha az ember nem fekteti a pénzét rumba és rumszínű nőkbe, mert olyan is van.

Rohadék egy földrész az a Dél-Amerika, annyi szent. Minden és mindenki eladó, a fekete nőcskéktől az aransapkás tábornokokig. Aki nem lop, az vagy zsarol, vagy koldul. A Tűzföldtől a Panama-csatornáig, s még egy darabon mindenhol, minden csak ugyanaz a »mierda«, ahogy mi mondjuk spanyolul.

Csak meg kell nézni, mit művel egy uruguayi finánc, jönnek a hajóra szaglászni, csempészárut keresni. Ha felszolgál az ember a társaságnak egy jó ebédet, füstölt heringet, lazacot, kaviárt; langusztát, sört, bort, whiskyt, banánt, kávét - akkor jó. Mindenkit megölelnék, mindenki amigo, elvonul a banda, ha tele volna a hajó ópiummal, még az árbockosár is, az se lenne baj. De ha nincs zaba? akkor mind a húsz finánc srófűzöt húz a zsebéből, és kezdik szétszófolni a hajót. Miért? Dugárut keresnek! Hol? Ahol ők akarják. Addig srófolnak, amíg valahol csak kezd szivárogni a víz, süllyedni a hajó! Kapitány legyen a talpán, aki nem hívja őket gyorsan ebédelni! Akkor szépen zsebre vágják a srófűzőket, és rohannak zabálni!

A brazilok? Azokat nehéz kitanulni. Valahányszor megérkezik az ember, van valami új törvényük. Mást nem is igen gyártanak. Jönnek, kérdezik, van-e macska a hajón. Nincs? Akkor meg kell várni a patkányellenőrt. Van? Akkor meg kell várni az állatorvost. Addig a hajó nem indulhat. Hacsak a kapitány ki nem oszt tíz darab húszpaklis amerikai cigaretta-dobozt. Akkor ők is amigók, megölelnék, megpusztilnak mindenkit, s iszkolnak kifele. Az amerikaikat egész Dél-Amerika utálja: (Ki nem?), De az amerikai cigaretta, az valuta. Nemrég egy francia újságíró elárulta, kitette az újságba: három pakliért Rióban prima nőt kapni. Óriási zrí lett, a brazilok tomboltak, kiutasították, azt mondták, lábbal tiporta a brazil nők becsületét. Jobban tették volna, ha a Dél Csillaga Rendjelével tüntették volna ki, úgy fellendítette az idegenforgalmat. Jöttek az idősebb francia és angol trotlik, már a három paklival a kezükben szálltak ki. Ami különben fényűzés, Bahiában kettő is elég.

Hansen kapitány nemhiába pendlizik itt húsz év óta, ismeri őket. Mielőtt befutottunk Cearaba, már kiadta a parancsot: sört melegíteni! Kiszedtünk két tucat üveget a hűtőből, vittük a konyhára. Mire felszálltak a fináncok, jó sokan voltak, már langyos volt. Senores! - mondta a kapitány - parancsoljanak! - Az első, aki ivott, kiköpte. - Meleg! - Senores, végtelenül sajnálom! A jégsekreányunk elromlott, most javítjuk! Bocsánat! - Minden ott maradt az asztalon. - Még a tiszta szeszt is fölitták volna, ha az első poharat hűtve kapják - mondta a sellős kapitány.

Észak felé menet láttunk egy ruritán repülőgép-anyahajót is. Az argentin part előtt ült egy zátonyon. Norvégeink már tudták, mi történt, nagyokat röhögtek. »Nem anyahajó - mondták - nagyanyahajó.« Dédnagyanya-hajó! Huszonöt éves! Mulatt nőnek még elkelne két pakli cigarettáért, hajónak túl vén. Az angoloké volt, éppen ócskavasnak akarták eladni, de a ruritán tengernagyok megtudták, üzletet csináltak, megvették hatvanmillió dollárért. Ebből úgy ötven mehetett a saját zsebükbe. Ők nem táncolnak bagóért.

Amikor megvolt, kezdődött a muri. A légi haderő tábornokai is be akartak szállni az üzletbe! Azt mondták, ők vásárolják meg a repülőket. Szintén régi skatulyákat, mert az újak túl gyorsak, nem képesek leszállni egy ilyen kurta csónakra! De ebbe a tengernagyok nem mentek bele.

Állt a hajó a jó meleg tengervízben, még öt éven keresztül (errefelé az idő nem pénz, mert különben már rég ellopták volna), és úgy rakódott rá a kagyló, mint a tábornokok pocakjára a háj. Amikor már süllyedt, megpróbálták dinamittal lerobbantani. Ettől kilyukadt. Egy évig foltozták.

Végül egy diktátor-tábornok ítélte: a hajó a flottáé, a repülőgépeket a légihaderő fogja megvenni! A tábornok gyalogos volt, nem esett nehezeére salamoni ítéletet hozni. Az amerikaiak épp »hemiszferikus hadgyakorlatot« tartottak, angol órát adtak Amerika Latrinának, tanították őket, mit tegyenek, ha az egyik félteke megtámadná a másikat. Erre jelentkezett a nagymama-hajó! A repülő-tábornokok megvásároltak egy csomó kiselejtezett repülő pléhskatulyát.

Nem tudták, hogy a tengerészekkel nehéz kibabrálni! Mi, matrózok, tudjuk - rég tudjuk -, a ruritán matrózok is tudták, hogy az uruguayi partoktól nem messze hatalmas homokzátony van. Egyenesen odahajtottak, rámasztak. - Nesze nektek, repülők! Nesze neked, hadgyakorlat!

Lőttek a féltekének!

Hansen kapitány mindent tudott. Azt is, hol van a zátony, óvatos távolságból nézte a bús hajót, és fölkonta azt a zászlót, amely azt jelenti, hogy »segíthetek?«. De rajtuk csak a telihold segíthetett, mert akkor emeli ki a dagály a póruktól járt hajókat. Addigra persze már rég nem hadgyakorolt a félteke.”

Így hallok én saját zátonyomon ülve a tengerek útjairól!

A távolba sodródottak hallanak egymásról; jeleznek, hogy „segíthetek”? - vagy tanácsot, segítséget kérnek egymástól... Nemrég Ausztráliából kaptam ezt a levelet:

Méjen Tisztelt kedves magyar Honfitársam bocsáson meg levelemel zavarom felkeresem magát levelemel a Magyar Hírekből értesülve vagyok a maga címéről kedves Lénárd úr bocsáson meg ha kérészemel zavarom következő kérésel fordulok magához Paphlagóniából kel nő részemre feleségnek magyarul beszélő egyedül áló özvegy vagy hajadon hoszu fekete hajal kontyot viselő szép nő nem iszákos nemdohányzo szorgalmas takarékos jószívű szelíd természetű 35től 40 évkorig akinek kedvevan férhez jöni magyar férfihez ausztráliába (aki a hajó utazást maga elintézi a nőnek jövője biztosítva lesz saját házam van több szobával nyugdíjat kapok) 46 éves férfi vagyok, nemdohányzok nemiszok alkoholt soha nemkáromkodok soha becsületes jelemű Istent tisztelő férfi vagyok nálam csak a menybe lako angyalok jobbak a világ gyarloságának és hiúságának elensége vagyok a minden napi életemet a biblia törvényei szerint élem a bibliában benevan a hoszuha a nőnek ékesége az özvegy nőt elehetveni dea elválnőt nemlehet elveni és a biblia törvényekhez alkalmazkodok... és kérem légi postával küldeni 2féle gyümölcs fának a magját és értékes ehető pálma fa gyümölcs magot 6 darabot csiraképes 6 darabot egész kicsike rongy anyagból készült babába az üveg szemet kiveni anaka hején beteni a magot utána a szemet vissza ragasztani... Bizalomal várom a választ a következő levelembe küldök fényképet a férhezmenendő nőknek megkel mutatni austrál nő nemkel feleségnek mert nincs meg nála a jonevelés nemismeri az erényes életet a férjét nemtiszteli.

Tisztelettel és Honfitársi szeretettel a távolból

Mr. Németh Mátyás
okleveles álat madár Preparátor

Búsan bevallottam: errefelé sincs balzsam, magyar menyecske nem pattan a tűzről, és itt még a tisztcsaládanyák is káromkodva oldják a fárasztó munka felszűlttségét.

Milyen naív minden kísérlet az embereket osztályozni! Hogy ossza el őket az Úristen, amikor megjött a *dies illa*, ha az is ért a „csempészmunkához”, akinél csak az ő angyalai jobbak? S hol az a bölcs, aki megmutathatná a boldogsághoz vezető utat, ha mindenki mást akar: az egyik egy kis házat az Andesek almatermő oldalán, a másik istenfélő hitvest, aki még a kis kenguru kitömését is megtanulná, míg egy harmadik arra szeretne rájönni, ki írta a Shakespeare néven ismert műveket...

Mert ilyenek is vannak, ez is egy olyan társaság, mint a latin költőké vagy Alice csodaországát kutatóké, ezektől is jön néha egy levél, értesítenek, mit árultak már el nekik a régi papirosok, mit rejtenek még... A tudomány határán túl kezdődik a titkok összehasonlíthatatlanul nagyobb, talán végtelen birodalma. Onnan kezdve minden lépésnél kérdőjel mered. Erdőben sétálni jó: kérdőjel-erdőben is.

Milyen titkosan, nyomtalanul tűnnek el emberi életek. Egy fog, egy tarkócsont túlél százezer évet; hősök voltak, akik a kőkorszak eszközeivel harcoltak a jégkorszak ellen - de más, mint elvesztett nyílhegyek, nem maradtak utánuk. Embermilliók úgy hullanak vissza a semmibe, mint a hullám a tengerbe. A káosz feledékeny. Még a kialudt tejutak porát is a sötétben felejtí. De Shakespeare-t?

Egy ilyen nevű színész élt, legalábbis egy hasonló nevű. A végrendeletén, mely se könyvet, se kéziratot nem említ, háromszor is áll egy „Shakspere”-szerű név - rossz tollal írhatta egy haldokló író, vagy jó tollal egy félánalfabéta. A „Shakespeare” név csak könyvekben áll.

Angliában, ahol nem járt török, tatár, német, még megvannak a XVI. századbeli diáknévssorok. A színész neve nincs rajtuk. Nincs egy okmány se, amely mint írótl említene. A színész kért és adott kölcsön pénzt, vett házat és gabonát. Talán csak melleleg színészkedett, inkább kereskedő volt. Száz évvel a halála után azt írták, hogy Hamlet apjának a szelleme volt leghíresebb szerepe. Talán vállalkozó színigazgató lett volna? Művei nagy része névtelenül jelent meg, vagy csak W. S. állt a címlapjukon... de ugyanakkor két tucat silány darab jelent meg, ugyanezzel a monogrammal. A híres Folio-kiadás posztumusz mű, de sok darabjának első kiadása. A mű bevezetését egy melleleg szintén színészkedő szatócs és egy vendéglős lopták Pliniusból.

De - ha nem ő - ki írta a nagy művet?

Egy dilettáns amerikai irodalomtörténész, Calvin Hoffman⁵⁵ szerint: Marlowe!

Marlowe, aki mint Babits mondja, mindent Shakespeare számára készített elő. Egy szegény suszter fia, aki fiatal korától ontotta magából a zseniális műveket... egyetemet végzett, utazott, nagyurakkal barátkozott, s huszonkilenc éves korában, 1593-ban gyilkosság áldozata lett. Májusban, s négy hónappal utóbb jelent meg az addig - Hoffman szerint - ismeretlen „Shakespeare” név egy címlapon: a „Venus and Adonis” című költemény címlapján. „First heir of my invention” - képzeletem első örököse - mondta ugyanez a címlap. Örökös csak akkor lép jogába, ha a tulajdonos meghal...

De meghalt-e Marlowe? Meggyilkolták? - Hoffman állítja, hogy nem. Csak meghalt volna, ha...

⁵⁵ C. H.: „The Murder of the man who was »Shakespeare«”. Grosset’s Universal Library, New York 1955.

A zseniális szkeptikus fiatalember, aki Doktor Faustus tragédiáját megírta (úgy elmélkedik Faustus az *ón kai mé ón* felett, mint később Hamlet a „to be or not to be”-n), közismert ateista volt, Isten és az ördög harcában semleges, még szellemekben, boszorkányokban se hitt, és súlyos vádak fenyegették. Fel volt jelentve, istenkáromlási eljárás volt ellene folyamatban, tíz nap választotta el a tárgyalástól... ami körülbelül azt jelentette: a máglyától. Ha barátja, a hatalmas Sir Walsingham nem kezeskedett volna érte, börtönben várta volna ítéletét.

Tíz nap rövid idő... Ha Walsingham meg akarta menteni barátját, át kellett csempésznie a Csatornán. Nem tehetette: gentleman volt, becsületszavát adta, kezeskedett érte.

Hogy Walsingham hogyan oldotta meg a megoldhatatlan kérdést, csak több mint háromszáz év múlva derült ki - mondja Hoffman. Akkor - 1593-ban - az a hír járta, hogy Marlowe az éppen dühöngő pestisben halt meg. Kicsit később azt híresztelték, hogy meggyilkolták. 1600-ban - amikor Rómában a szintén istentelenséggel vádolt Giordano Bruno égett a máglyán - valaki azt írta, hogy „csúf nőügyek” miatt szúrták le.

Ebben háromszázharminckét évig senki sem kételkedett. Akkor fedezte fel Leslie Hotson a halottkém bizonyítványát. Ettől - a Marlowe-hívők drámai fordulatokat várnak - kel életre a halott!

A bizonyítvány szerint Marlowe és védnökének három szolgálja - akik közül az egyik épp aznap tért vissza Hollandiából - együtt ittak egy özvegy házában. Összevesztek a számlán, és Marlowe az egyiket, Frizert, le akarta szúrni. De ez elvette a tizenkét fillért érő kést, s homlokán keresztül őt szúrta le. Másnap, miután tizenhat tanú megnézte a holttestet, eltemették.

Egyéb okmányok bizonyítják, hogy Frizert, mivel a tanúk szerint önvédelemből ölt, még csak vád alá sem helyezték: s hogy a három ember megmaradt Walsingham szolgálatában. (A még újabb kutatások szerint a halottkém neve egyetlen névsoron sem szerepel.)

Világos, hogy kiskéssel senkit sem lehet homlokcsontján keresztül leszúrni. De ha valaki egy holttestet felismerhetetlenné akar tenni, a legegyszerűbb felhasítani a homlokát, s vérrel kenni be az arcát. Pestisjárvány idején mi sem könnyebb, mint hullát szerezni... ha Walsingham el akarta tüntetni védencét, így kellett eljárnia: átvitetni Hollandiába - hullát szerezni - s a hullát, mint „a meggyilkolt Marlowe-t” eltemettetni. Szolgái eljátszották a komédiát. A tíznapos határidőn belül Marlowe eltűnt Angliából s az Irodalom Történetéből. Négy hónapra rá már a színész neve állt egy verses műnek a címlapján! S Marlowe útban volt Verona, Velence, Róma, s Shakespeare-darabok színhelyei felé...

Valószínűtlen mese? - kérdi Hoffman. A Folio szerzője ismerhette: a „Szeget szeggel” Angelója nem annak a Claudiónak a fejét kapja, akit halálra ítélt, hanem egy halottét, amelyet egy kicsit átváltoztatott a halál, mert „death is a great disguiser”...⁵⁶ Az „Ahogy tetszik”-ben szó van valakiről, akinek pontosan tíz napja van, hogy elhagyhassa az országot, s Rosalinda azt tanácsolja neki, hogy képviseltesse magát a halálban - *die by attorney*⁵⁷ -, hisz a bolond krónikások még Leander halálának okára sem jöttek rá. (Leanderére, akiről Marlowe írt verses költeményt!)

Hol élt, meddig élt Marlowe Olaszthonban? Talán ez sem marad örök titok. Hotson,⁵⁸ a szerencsés kezű kutató, megtalálta Orsini herceg 1600-ban Londonból írt leveleit. A katolikus

⁵⁶ *A halál nagy maszkamester...* IV. felvonás, 2. szín. (Mészöly Dezső fordítása.)

⁵⁷ *Bízd inkább a helyettesedre a halált.* IV. felvonás, 1. jelenet. (Szabó Lőrinc fordítása.)

⁵⁸ L. Hotson: „The first night of the twelfth night”. Mercury Books. 1954. 1961.

főúr Elisabeth királynő vendége volt, az ő tiszteletére adták elő, alig tíz nappal a megérkezése után, vízkeresztkor, a „Vízkereszt”-et, amelyben ő maga is szerepel! A londoni színész nem ismerhette az Orsini család történetének apró részleteit. Sokkal valószínűbb, hogy Marlowe Orsini udvarában élt, a herceg angol kapitányai közt.

Virginio Orsininek még ezer levele fekszik Rómában, nagy részük még meg nem fejtett kulcs szerint siffrírozva... ezeket kellene elolvasni!

Él Assisiben egy tudós férfiú - Caldari -, aki szerint Marlowe 1610-ben halt meg; ez lehetne a magyarázat arra, hogy Shakespeare életének utolsó négy évében nem írt semmit. Csak ügyefogyott aláírásokat egy könyvet nem említő végrendeletre...

Shakespeare művei az angolok idézetbányája. Shakespeare jelkép, mindentudó bölcs, a lírikus, a drámaíró, az idegenforgalom egyik legfontosabb tényezője, a diákok réme, a színészek szerelme, a sznobok vesszőparipája... vigyázzon, aki hozzányúl! Calvin Hoffmant (aki ráadásul amerikai) példátlan módon támadták. Pártok és egy Marlowe-társaság alakult; a Stratford-on-Avoniak kivonultak szentélyüket védeni.

A harc csak egy pontban hozott döntő bizonyítékot: hogy a szitkok kora még nem ért véget. A politikusokat megszegényítő szókinccsel, letűnt korok válogatott becsületsértéseit idézve harcoltak és harcolnak az örök pártok: az ortodoxok s heretikusok.

Messze vagyok, jó helyen, de összeköttetésben vagyok Hoffmannal és a Brit Marlowe-Társaság egy-két harcos tagjával, szívesen és óvatosan szólok bele időnként vitáikba.

Így gyűjtöm esti társaságomat, ha nem is törzsasztalnál, de íróasztalomnál: latinisták, költők, matrózok, régi jó barátok, ismeretlen irodalmárok... egymással aligha férnének meg, a zűrzavar babiloni volna... de így az írott szavak hangtalan zűrzavara elűzi az este olykor kicsit ijesztő magányosságát.

Az este hozza a leveleket, a levelek hozzák az éjszakát. Minden nagyon egyszerű.

Máshol az emberek este hazamennek, levetik napközben viselt álarcukat, esetleg más álarcot tesznek fel, és elmennek más álarcosokhoz. Csak a sötétben járnak meztelen arccal. Itt legfeljebb világot változtatok: a levelek mikrokáoszából kilépve, sétálok egyet a ház és az út közt, nézem a Makrokáoszt, a csillagos égboltot.

Érthetetlen, hogy a mennyei zűrzavar képét hosszú ideig mint valami örök és változtathatatlanul törvényszerű és csodálatos gépezetet lehetett bemutatni.

Rend nincs. Ideig-óráig egy apró kis területen akad csak valami, ami a rend benyomását kelti; ezt is csak a rövid életű elmében. Csak a tér apró kis részeibe lehet úgy belegondolni egy időrendszert, hogy a káosz rendes folyamatnak tűnjék...

Nehéz elképzelni, hogy Bach zenéje is feloldódik a káoszban, s egyszer nem lesz... Egyszer felrobbant a nap, melynek magjából kőbolygók lettek, megszületett a föld, az aminosavak, a fehérje, a sejt... akkor Bach már csak két-három milliárd év távolságra volt... de a folyamat nem állt meg, a nap még egyszer fel fog robbanni, elégeti a földet - solvet saeculum in favilla - vörös, tág, híg felhő lesz, kiterjeszkedik a Jupiterig, összeomlik, kialszik... a tejút forog tovább, de a 33. Kantáta nélkül. Nincs rend, nincs értelem!

De nézni szép a távoli napokat. A Kentaur Alfája négy év előtti fényét mutatja, a hatalmasabbak harminc vagy száz év előtti arcukat. Tejútunk Perszeusz-karját úgy nézem a birkaistálló mellől, amilyen ötezer éve volt. Arra gondolok, hogy az Úr Jézus Krisztus ha fénysebességgel indult útnak, most majdnem fele úton van odafele... már négyszer olyan fényesnek látja, már megkülönböztet benne egyes kék színű napokat, egy-két fiatal óriást... míg a fénysugáron,

amely hozta, visszatekintve még ott látja a csodálkozó apostolokat, akik tekintetükkel egy darabon még elkísérték.

Tejutunk szélén még egy jó darabbal tovább látni: százötvenezer éves fényt küld a két Magellán-felhő! Felhők, tejutak, táncosok - minden millió évben egyszer fordulnak meg egymás körül, valami nagyon lassú valcer zenéjére. Gondolom, pár milliárd napjuk közül az egyiknek csak lesz egy földszerű bolygója, és oda vágyom... Onnan nézve még aranykorát éli földünk! Az ember már végtelen múltba tekint vissza, s végtelen jövőbe veti hitét... hiszi, hogy nem lesz több jégkorszak, hogy nincs hatalmasabb fegyver, mint a kőből faragott nyílhegy, nincs jobb hajlék, mint a barlang, nincs nagyobb hatalom, mint a tűzé. - Jó volna egyszer boldog embert látni! Onnan még lehetne!

Minden rosszul van elosztva káoszunkban, még a távcsövek is! Az északi féltekéé minden, ami jó. Az északi csillagászok tejutunk ikertestvérét is látják, az Andromeda csillagködét... mihozzánk ismeretlen nevű vagy pogány tejutak pislognak le még sokkal messzebből. De ha fényük alig ér le, a képzelet felér hozzájuk, s elgondolom, mit látnak e percben egy ottani bolygó óriásai, ha csodálatos műszereikkel vizsgálják a földet! Az emberiség ősei két pártra szakadtak: a maradiak már elhatározták, hogy fenn maradnak a fákon. A fák a világot uraló növények. Aki sorsukkal köti össze sorsát, megmarad. A fákon élő rovarok, a fák gyümölcssei táplálják a majmok legbölcsebbikét, a pithekanthropust. A haladók azt hirdetik, hogy ütött a sors órája, most vagy soha, le kell mászni a fákról. Világnézeti kérdésről van szó! Aki lemászik, és követ vesz a kezébe, fogja elnyerni a föld fölötti hatalmat. S két táborra szakad az emberiség, s mert elvi kérdésről van szó, nem lehet engedni. Inkább meghalni, de a fán! - mondják a maradiak. - Inkább meghalni, de leszállni - mondják a haladók.

A káoszban minden az álláspont kérdése. A legtávolabbi tejutakról néző csillagászok szerint a föld egy darab élettelen kő, s élettelen is marad, ha az atmoszféráján átcikázó villámok nem kovácsolnak aminosavakat gázaiból, ha nem születnek vírusrmagok, s ezek nem öltenek fehérjeburát.

Talán vannak a táguló tér határán a fénysebességgel távolodó tejutakon nézők, akiknek napunk újszülött csillag, s földünk még meg sem született. Köveit, érceit még csak lassan érleli egy terhes és halálra ítélt nap... majd ha felrobbant, indulnak pályáikra a töredékek...

Az se volna jó, ha rend volna... Már kivesztek volna a kérdőjelek, nem volna csodálkoznivaló, a helyeket, ahova most a képzelet repül, már régen elfoglalta volna a tudomány.

Még szabad válogatni a világ kezdetéről, a világ végéről szóló elméletek között! Csak egy biztos: már a kezdetben sem volt Logosz.

Van, aki azt hiszi: kezdetben volt a robbanás. A világ minden atomja - vagy atomszülő ősanyaga - valahol egy helyre volt összpontosítva. Naprendszerük fértek egy maroknyi térbe. Egyszerre valami megmozdult, elcsúszott, megunta az időtlenséget, és háromszor hét perc alatt megszületett a tér, az anyag és az idő. (A varázsló kihúzta kalapjából a tejutakat.) Azóta szalad szét az anyag a térben, azóta múlik a felrobbant, kis helyi jelentőségű rendszerekre tépett idő. Ezért menekülnek a semmibe a csillagos ég peremén rohanó ködök.

Ismerem az egyedülletet - talán ezért nem szeretem ezt az elméletet. (A nagy számológépek sem szeretik - azt állítják, hogy csak hidrogén és hélium keletkezhetett volna.) A nagy szétszaladás valahogy elszomorító... idővel a tejutak annyira kerülnének egymástól, hogy mindegyik egyedül állna az Űrben, csillagtalan eget nézne. És mi történne egy tejúttal az összes többi gravitációs mezője nélkül? S mi lesz a szegény csillagászokkal, akik a saját tejútjukon kívül semmit sem látnak?

Van, aki valószínűbben kezdi: kezdetben volt a semmi, s a semmiben itt-ott, kőhajításnyira egymástól, egy atom vagy antiatom. Ezekből lettek a tejutak és ellentejutak, talán ezek taszítják egymást vissza a Semmibe. S ha a nagy rendetlenségben összeütközik egy darab anyag az ellenanyaggal, csillagfényű pokol gyúl ki, egy quasar...

Nézem a múltból világító napokat, hallgatom a közelebbi ebek vonítását. Ők is gondolkoznak valamin, s törlik a fejüket... ha máson nem, azon, hogy miért tart a bennszülött kutyát, ha a gyermekei részére sincs elég kenyere...

A káosz szép... szép, mint az őserdő, mint a szél és eső vetette fák vadona... izgatóbb, mint a rendbe szedett kertek. Nem szívesen gondolok rá, hogy egyszer vége lehetne, hogy reménytelenül szétszaladnak a tüzek és a ködök. Szívesebben fogadom el az események Giordano Bruno-i leírását; korunkban Hoyle foglalta latin szavaknál meggyőzőbb képletekbe. „A világ folytatással kezdődött, és a folytatásig folyton folyik.” Folyik - nem fejlődik, változik, s megmarad annak, ami mindig volt. A csillagközi űrökben szüntelenül születik a hidrogén; ebből lesz a csillagszülő köd, s a csillagok kemencéjében izzik a hidrogén vassá vagy arannyá... az égő, kiégő csillagok porrá forognak, hamuvá lesznek, por és hamu állt Halotti Beszédünk első sorában: s közben születik a hidrogén, tágítja a teret, széthajtja a vénülő tejutakat... odáig, ahol már az ok és okozat törvénye sem dogma többé...

Szomszédaim ablakai egymás után kialszanak. Ők egyszerűbbnek látják a kérdést: úgy hallották, hogy egy igen jó Isten pepecselte össze a földet a körülötte forgó világmindenséggel, hat munkanap alatt. Ez a jó Isten - kevés köze lehetett a Biblia második fejezetének gonosz Istenéhez, aki tilalommal kezdte - nem tíz, csak egy parancsolatot adott az emberpárnak: hogy szaporodjanak, népesítsék be a földet. Erre gondolnak földem istenfélő és engedelmes lakói elalvás előtt, sötét ablakaik mögött.

Visszamegyek faházamba, lámpám irányába.

Ilyenkor bújnak ki a kertben a tücskök a földből, és keresik a zöltségpalántákat; kibújnak a fatörzsek alól a tücsökfaló varangyok. A pincében kibújnak az egerek, kukoricaszemeket keresni.

Így bújnak elő este rejtekhelyeikről a könyvek. A régi könyvek jól ismerik a napfény veszélyeit: ebben sárgulnak oldalaik, ebben szárad bőrkötésük. De a mécses, a gyertya fényébe kimerészkednek. Talán azért is szeretik a gyertyavilágot, mert annál születtek.

Értem azokat, akik nem olvasnak. Az irodalom átköltött élet. Az olvasó a tényeket másodkézből kapja. Olvasni veszélyes. Don Quijote példája mutatja, mi fenyegeti az olvasót, ha a napfénybe viszi a lámpafénynél olvasottakat. A könyvek összeesküdtek, hogy az olvasóval az ő különvilágukat hitessék el. Régen készült sémákba kényszerítenek egy új álarcú világot. Az irodalom a vakoknak mesél, a süketeknek mutat... de mi hiányzik annak, aki lát és hall? Az irodalom a vágyódókat olyan paradicsomba viszi, melyeket önmaguknak nem tudtak megteremteni. De miért olvasson az, aki szívesen él ott, ahol van?

Történelem? Akkor volna értelme, ha az elesettek írnák! Önéletrajzok? Tükrök, amelyekből akkor is angyal néz ki, ha ördög bámul beléjük. Közgazdaságtan? Meseországokról beszél, a homo oeconomicus álmvilágáról. Ez az emberfaj a földön nem fordul elő.

Nem vagyok jó olvasó. Képzeletem nincs, csak a szintisza valóságot vagyok képes leírni, tapadok a tényekhez... ezért nem értem a regéket, regényeket.

Mégis olvasnom kell, legalábbis magyarul... A mi mindennapi magyar szavunkra szükség van. A távol élő „kísérője és kísértője” nélkül elveszett. A magyar nyelv olyan, mint egy hangszer: aki játszani akar rajta, annak minden áldott nap gyakorolnia kell! Lehetetlen indogermán módon gondolkozni, és magyarul beszélni. A magyar nyelv mértana úgy üt el a többi nyelvtől, mint Bolyaie Euklidészétől. Magyarra mindent le lehet fordítani, magyarról úgyszólván semmit, A magyart - ez félelmetes - el is lehet felejtetni!

A magyar nagyon más, mint a többi európai nyelv... Az olaszt már Dante bebalzsamozta. (Csak a tájszólásai élnek.) Ha ma Lampedusa hercege el akar mondani egy történetet, nem szabad azokat a szavakat használnia, melyeket szereplői mondtak. Elő kell vennie a tiszteletre méltó nyelvereklyét, mindent át kell költenie. A német halva született. Luther Márton a nyomdászok részére találta ki. Javítani alig lehetett rajta, rontani igen. Norvégiának három hivatalos nyelve van, de mindenki úgy keveri őket házi nyelvével, ahogy jónak látja. A magyar él, fejlődik, tízmillió ember közös játékszere is... aki egy szóval gazdagítja, halhatatlan lesz. Nincs év, hogy ne hozna szótermést. Egy nyelvész barátom azt állítja, és elhiszem neki: a kivándoroltak leveléből pontosan megállapítja, ki mikor lépett ki; írásaikban halott szavak vannak, az egykori beszéd fosszilis maradványai; mint a geológus ezekből állapítja meg a réteg korát.

Magyarul olvasva az az érzésünk, hogy az írók mind egyetlenegy nagy családhoz tartoznak: szeretik vagy széttépik egymást, ahogy ez családokban általában szokás... ahogy egy „családtag” egyszer megjegyezte: *család ellen nincs orvosság*. A család is káosz. Aki az egyik könyvben regényalak, a másikon a címlapon áll mint szerző. Minden magyar regény kulcsregény: jobb könyvesboltokban már a kulccsal együtt árulják. A magyar költő, még ha tiltakozik is, mindenkinek rokona vagy legalábbis ismerőse. Molnár Ferenc szeretett New Yorkban, az 52. utcán, a Plaza Hotelből jövet ebédidőben végigbotorkálni, amikor már nagyon szenilis, nagyon búskomor volt, s eljutott odáig, hogy Pázmány „Kalauz”-át tartotta a legjobb könyvnek. Apámnak egy iskolatársa jelentős szerepet játszik saját nevén Pásztor Árpád egyik könyvében, és ő is sétált New Yorkban.

Ha már nagyon késő lehet - fél kilenc vagy kilenc óra (a csillagórát még nem tudom olyan pontosan leolvasni, mint a napórát), hátát fordítok a Világűrnek és Dél-Amerikának, és könyveimhez fordulok.

Könyvtáram úgy indult, mint minden vándor magyaré: Ady-val és az Ínyesmester szakácskönyvével. Ezeket vettem. Varázslók, tündérek, jóakarátú emberek küldték a többi. Gonosz dzsinnek gondoskodtak az olvashatatlan s felbőszítő nyomdatermékekről. Nem haragszom rájuk, sőt: ha az ember örök tavaszban él, elpuhul, ha nincs kinek ellentmondania, alig gondolkozik többé.

Ha ellent akarok mondani, előszedem Furó Ferenc könyvét... a Förmédvényeket. Az alliteráció kedvéért nevezem így könyvét; ő Tanulmányoknak minősíti. Csak annyit tudok az íróról, amennyit maga mond: hogy „olyan lúdtalpat szerzett, hogy sokáig erről énekeltek a költők Pesten”. (Az idézett énekeket még nem sikerült megszereznem.) De módszerét pontosan elmagyarázza: az irodalomtörténet mindig tévedett, mindig 180 fokkal... pedig tévedhetett volna 179-cel is. Vagyis mindennek az ellenkezője igaz. Madáchnak gondolatai mélyek, nyelvezete nehézkes? Dehogy! Gondolatai felületesek, nyelvezete kápráztató. Tolsztoj nagy regényíró volt, de drámaírónak jelentéktelen? Szó sincs róla! „Órjási” (- ismétlem: mert Furó Ferenc így írja) drámaíró volt, regényírónak pedig nem rossz... Furó Ferenc nem könnyű író, sohasem biztos, kit téveszt össze másvalakivel (olykor Mária Terézia orvosát, van Swietent Kaunitz kancellárral, olykor Ibsen Brandját Brandes dán irodalomtörténésszel), de csökönyösen olvasom, mert az ellentmondás ébren tart, és mert mindig várom, hogy megtalálja a nagy,

tollára való tanulmányt: hogy Ingres, a silány festő, túlhegedülte Paganinit! S hálásan gondolok Furóra, mert az ő szemétdombján találtam meg Széchenyi egy gyönyörű mondatát: *A magyar független önérzetében kerüli a munkát.* Büszkén, boldogan, csupa nagybetűvel az íróasztalom fölé írtam. Azóta jobb lelkiismerettel lustálkodom.

A magyar költőktől, a magyar Horatiustól csak egy lépés a latin Horatiusig. Magyarul azért is olvasok, hogy el ne felejtsem, latinul, hogy el ne felejtsek a nyelvet.

Tudom - hogyan emlékeznék rá? - milyen pokoli munka volt latinul tanulni! Erény, hősiesség és hazaszeretet szerepeltek, minta-mondatainkban, jelen, jövő, múlt és régmúlt időkben, a második osztályban már latinul kellett megmondani, mi történt volna, ha Caesar nem lépte volna át a Rubicont, a negyedikben még azt is, hogy mi lett volna annak a következménye, ha Nagy Sándor Perzsia helyett Rómát támadta volna meg. (Ez utóbbi lehetőség édes álmokat sugallt: hogy latin és görög helyett csak görögül kellene tanulnunk.) Olvasmányainkból mindaz, ami egy fiatalembert érdekelt, óvatosan ki volt vágva, mert az a legenda járta, hogy az állam határát a puska, belső biztonságát és a jó erkölcsöket az olló őrzi. Még Suetonius Horatius-életrajzából is hiányzott egy fél mondat: nehogy a diákok az antik versformáknál többet tanuljanak... s az ollós ember, a világ uránál is hatalmasabban, Augustus császár két-szavas Horatius-jellemzéséből is kivágta az egyiket.

Mégis jó volt latinul tanulni, latinul tudni... ha az embert nyugatra sodorta az idők szele, érthetetlen idegen nyelvek közé... ott találkozott a rég kivénült Lingua Latinával, felismerte, köszöntötte... „Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál”, mondta a vasorrú nyelv - különben mehattél volna te is tányért mosni, zsákot hordani... és aztán megmutatta az utat a kacsalábon forgó faház felé.

Este erősebb lesz a mimózák illata... Az öreg este a régi könyvek ideje. Lefekvés előtt - nem a halál édestestvérének nevezték a rómaiak az alvást? - szívesen olvasok egy-két oldalt egy régi könyvecskéből, melyet még egy római carrettinán (egy mozgó antikváriusnál) vettem. Nem volt bekötve, a címlapja úgy megrongálódott, hogy az író neve hiányzik, az utolsó oldala félig elégett, egyes sorokat a könyvmoly cenzurált... nem tudom, melyike a sok *De arte moriendi* traktátusnak. Mindegy, hol ütöm fel, kezdek, ahol akarom, becsaphatom, ha nagyon elálmosodtam.

Ma itt nyitottam fel:

„Disce mori! Tanulj meghalni! Noli festinare: vita tota tibi est. Ne siess - itt van rá egész életed: Noli morare: - cras fortasse scientia opus erit. Ne halaszd el - holnap szükséged lehet a tudományodra. Non credis mortem venturam? Nem hiszed, hogy jön a halálod? Jól teszed, mert a Halál tekintete bénít, ha szemébe néznél, letennéd szerszámaidat. Rosszul teszed, mert a valóságot csak a halál jelenti. Csontjaid megmaradhatnak, egy fogad átél egy évmilliót: tetteid eltűnnek, mint tested illata, írásaid elporladnak, szavaidat egy évezred után senki sem érti, fáid elkorhadnak, dédunokáidnak már csak egy láncszem vagy. A te valóságod a halál, a napé a kialvás, a napoké a hamu.

Jön a halál, ott ül órád mutatóján, hajtja a kerekeket, az árnyékot, növeszti a koporsónak szánt fát, mozdulatlan kezében tartja a sírkőnek szánt követ, simogatja a páfrányt, melynek lassan növvő gyökeréből hajt majd ki a sírodra való... a sírodra, mely már semmit sem rejt, mert amikor azt öntözi az eső, eltűntél, mint a felhő, amely előző nap öntözte. Sírod inkább felhők sírja, mint a tiéd, mert vízcseppjeik élnek a fűben!

Író voltál? Ne bízd el magad: homokóra helyett tintatartóval lép hozzád a Halál. Orvos voltál? Vigyázz: megszöktetted egy-két áldozatát, hacsak percekre is! A Halál bosszút áll, ismeri leggyengébb pontjaidat. Tudja, hol szakad legkönnyebben egy ered: tudja, melyik - porszem árnyékánál is könnyebb - segítője oldja épp jókor sejtjeidet; játszva termel követ puha szöve-teidben. Mézeskalácsot, gyertyát gyártottál? Saját gyertyáiddal lép az ágyadhoz, nézheted, hogy lesz életedből tűz, hogy olvad tested, hogy hűl a helyed.

Élni azt jelenti, hogy túlélni. Csecsemő vagy, s már vén, bölcs embereket élsz túl. Virágok jönnek, s túléled őket. Élsz, amikor már elillant a tavalyi hó. Házakat, utcákat látsz eltűnni, és élsz. Állatfajok tűnnek el életed folyamán, nyelvek mondják ki utolsó szavukat, S te élsz. Erdők lesznek füstté, te túléled őket. Mindig máshol kaszál a Halál. Azt hiszed, nem érhet hozzád.

Vigyázz! Sokáig lehetsz kivétel, végül szabály leszel.

Vannak, akik ravasznak vélik magukat: úgy irányítják tekintetüket, hogy átnéznek a csontváz csontjai közt. Megesküdnének, hogy bezárult a nyílás, nem folyik többé homok a homokórá-ban. Azt hiszik, nincs kasza, mert nem hisznek benne!

Töltsd napjaidat jobban! Számold a szaladó homokszemeket! Nézd a két kezet, amely szítálja őket! A Szükségyszerűség ujja mutatja irányukat, a Véletlen keze válogatja az egyformák közt a soronlevőt. Ananké és Tykhé csak egyben egyeznek meg: az egyik az utolsó lesz! Una ex illis ultima!

Órák? A napóra is ezt mondja: una ex illis ultima!

Szíved verése? A szíved minden ütéséhez hozzáteszi: unus ex illis ultimus!

Csókok? Van valakid, aki csókot ad? Ne felejtsd el: unum ex illis ultimum.

Lesz egy utolsó esti felhőd; egy utolsó szavad. Túl fognak élni. Ne retentsen az, amire régtől vársz. Jó megbarátkozni a kikerülhetetlennel. Ne félj! Erre gondolj: jön a Halál, jön az Arató... és aki arat, az takarítja be a súlyos termést! Könnyű homokóráját nagy teherre váltja a Halál: gondjaidat ő viszi tovább! Fájdalmaidnak nem te vagy többé gazdája! Egy életen keresztül mart a hálátlanság, de nem téged mar tovább. Sebeid már nem neked fájnak. Zöldülő fák gyökerei szívják ki agyadból a sértéseket, melyek ott ércbe vésve álltak. Eltűnésseddel sok - ugye, nagyon sok? - fájdalom tűnik el a világból!

És gondold meg, fogadd el: nem külön tudomány a meghalás művészete: nincs különbség az ars moriendi és az ars vivendi közt! Aki békét kötött a Halállal, már jobban él, már nem szorul a képzelet vigaszára! Miként a hal elfogadja az Óceánt, fogadd el te is: a Mulandóságban élünk, nemcsak az utolsó percünk a Halálé, minden percünk egy homokszeme, minden fényes percünk kaszájának egy-egy villanása.”

Az a jó a régi latin szövegekben, hogy kissé egyhangúak. Együgyű emberek írták lúdtollal, néha nekünk, késeieknek, néha önmaguknak ellentmondva. Van bennük ante, apud, ad, adversum, görög filozófia, biblia és babona. Ha az ember este elolvas egy oldalt, meg se várja, amíg ponthoz ér: egy helyt elfűjja a gyertyát, s úgy besüpped a csendbe, mintha a sok közül igazán utolsó napjáig jutott volna el.

Utóhang

Jó volt-e ez a nap, vagy rossz? Dicsérhetem-e nyugtával? Eszembe jut egy régi német óra s a nyolc sor a talapzatán:

*Ne dicsérd napodat, míg nem lett este!
És estédet, mielőtt éjjé vált,
Ne szólj az éjszakáról, míg a reggel
Ködűző szineivel fel nem szállt!
Hallgass és várd meg, mivel jött a nap,
Jó sorssal jön-e, segít-e, vagy rest-e,
Ne átkozzad, míg fényeiből tart
És ne dicsérd, amíg csak nem lett este!*

A Nagy Medve a tengerbe fúl

New Yorktól Santosig

Az utazás fogalma megváltozott. Azelőtt a vágy csalta az embereket a távolba: ma az unalom hajtja őket. Manapság keveset utazunk, inkább csak szállítanak bennünket. A pléhskatulyák - akár kerekeik vannak, akár szárnyaik - mind sietnek. Régen volt, amikor Goethe azt panaszkolta, hogy a gyors postakocsiból olyan keveset látott a szép déltiroli tájból.

- Nincs időm - mondja, aki siet, és el is hiszi! Értelmetlen szó. Az idő az egyetlen érték, amit mindig és mindenütt egyenletesen osztanak ki. Mindenkinek mindennap kijut a maga huszon-négy órája. „Nincs időm” - éppolyan értelmetlen, mint udvarias formula arra, hogy: „Inkább valami mást csinálok.”

Egyetlen költő, sem merte állítani, hogy Isten, akivel valóban kegyet akar gyakorolni, azt tornádó sebességével űzi végig az óceánon. Aki utazni akar, és szeret nézelődni, jól teszi, ha egy kis teherhajóra száll, amelyet a sirályok minden nehézség nélkül követni tudnak, és amelyet egy albatrosz, ha ismeri a szelek járását, akár egyetlen szárnycsapás nélkül is hosszan kísérhet. Egy kis norvég teherhajó éppen csak olyan gyorsan halad, hogy egy csoport delfin nyugodtan körözhet körülötte.

Annak az utazónak, aki nem minden nehézség nélkül jegyet szerzett egy ilyen exkluzív járműre (öt kivétellel minden földi halandó ki van rekesztve, mert csak ennyien férnek el a kapitány asztalánál), sürgősen azt tanácsolnám, ne olvassa el a menetjegy hátlapját. Esetleg megijed, és lemond az utazásról. Ott ugyanis a hajóstársaság felsorolja mindazokat az eshetőségeket, amelyekkel kapcsolatban minden felelősséget elhárít magától. Az utast csak akkor veszik fel, ha megígéri, nem fog tiltakozni, ha a hajó másfelé veszi útját, bizonytalan ideig vesztegel egy kikötőben, visszafordul, felrobban, elsüllyed, ha kalózkodásra kerül, ha zendülés tör ki rajta, vagy búbópestis, esetleg skorbut, vagy... Bevallom, nem olvastam végig „a különféle casusokat, amelyek idegenben előadódhatnak”. A kapitány viszont azt is tudta, mennyiben nem teljes a lista.

A társaság akkor sem felelős - mondta barátságosan oktató hangon -, ha befutok egy dél-amerikai kikötőbe, és az utasokat mind eladom rabszolgának. Ilyesmi a 17. században elég gyakran előfordult.

Valamennyi felsorolt veszély közül ez látszott a legkevésbé valószínűnek. Az öt utas kereskedelmi értéke - beleértve a magamét is - túlságosan kicsinek látszott ahhoz, hogy fedezze a kikötői illetéket: egy misszionárius-házaspár - amely legfeljebb arra jó, hogy meggyőzze a vásárlót: itt a világ vége -, egy fáradt szakácsnő, aki megtakarított pénzével Brazíliában akart nyugalomba vonulni, az én minden munkától idegenkedő személyem... Hansen kapitány csak a Santosba utazó Irénére talált volna vevőt, és így talán mégis megtérültek volna a kikötői díjak.

Teherhajóknak senki sem integet. Még a Szabadságszobor is közömbös arccal néz azok után, akik elhagyják a derék emberek országát. Egy mérfölddel odébb a csönd olyan mély, mintha a Manhattan-félszigetet, mozdulatlan erdőivel eladásra kínálnák - harminc tallérért. Egyszerre csak a legkisebb hullám is elég magas ahhoz, hogy elrejtse a felhőkarcolókat.

- Charlestonba megyünk - mondta Hansen kapitány. Semmi kétség: a hajó felvette az útirányt, önműködő kormányos áll a keréknél, a radar az árbockosárban figyel, a kapitány nyugodtan szürcsölheti kávéját, éppoly tehetetlen, mint mi, az öt szárazföldi patkány. Charlestonba megyünk.

A hajó most a sorsunk. Vagy a szigetünk. Vagy egy darab Norvégia összes törvényeivel és felirataival, a királyság egy darabja, mint a számtalan többi, közöttük jó két és félezer úszó sziget. Minden áramlaton, minden felhő és minden csillagkép alatt ott úszik egy darabja annak a kis országnak, amelynek nyelve minden kikötőben barátokhoz vezet.

Az angol természetesen találja, hogy az ember beszéli a nyelvét. A francia nem bocsátja meg az idegennek, ha nyelvtani hibát vét. A norvég - úgy tűnik - azt nem bocsátja meg, ha ért norvégül. Ez ellentmond a szabálynak, itt valami nincs rendben, az idegen ne hatoljon be azokba a titkokba, amelyekhez semmi köze. Még szerencse, hogy Stavanger és Trondheim között olyan nyelvjárások léteznek, amelyeket még az oslói sem ért meg!

Ha fent, a parancsnoki hídon és az étteremben Norvégia van, a hajó többi részén Babilon. A legénység harmincöt tagja tizenhét országból jött össze: a Fülöp-szigetek, Peru, Kolumbia, Panama, Kuba, Brazília - mind képviselve vannak. Az argentinaiakról, ha jobban megnézi őket az ember, kiderül, hogy magyarok. A haiti néger francia. Óvakodnék attól, hogy a misszionárius jelenlétében tagadjam a bibliai igazságokat, de ott, ahol éjjel-nappal forr a legénység kávéja, kísértésbe esem, hogy kételkedjem a bábeli torony építésének történetében. Ha Isten haragjában azt parancsolta volna a kőműveseknek, hogy a spanyol nyelv minden árnyalatát használják, és a Nordkapp és Belt között beszélt összes nyelvjárásokat, a babilóniaiak éppolyan nyugodtan tovább dolgoztak volna a tornyon, mint azok a jó emberek, akik itt a hajón új padlót fektetnek le a rakodótereken. Még a lélektelen tárgyak is lehetnek nyelvtelhetségek: a dollárbankjegyek és a rumosüvegek a világ valamennyi nyelvén beszélnek.

Két nap alatt minden szárazföldi esemény érdektelenné vált. Bolygónk a vízé... Aki egy hajó orráról nézi a tengert, hamar felismeri, mennyivel hatalmasabb Poszeidón, mint fivére, Zeusz. És egy sorozat nagy hullám azonnal bebizonyítja, mennyivel hatalmasabb a víz, mint minden, amit emberi kéz alkotott. Kis-Norvégia, Kis-Babilon végtelennek tűnő pillanatokra eltűnik egy hullámvölgyben a Hatteras-fok előtt.

Az alatt a két nap alatt, amíg Charlestonba érünk, visszafelé szalad az idő. New York üveg és acél felhőkarcolói a következő évszázadba ágaskodnak. Charleston arra törekszik, hogy megmaradjon az elmúlt században, és visszanyúljon a még előbbibe.

Talán belefáradt Amerika a jövőbe? A parkokban a charlestoni tengerparton, ahol hosszú, szürke moha lóg le a fákról, az ember hajlamos arra, hogy igennel válaszoljon. Mindenesetre kiderül, hogy a múltból meg lehet élni. A patina nagyon keresett cikk. Azok az utcák, amelyek egy autó alig tud végighaladni úgy, hogy sértetlen maradjon a tengelye - a macskafej-kövezet mint ballaszt érkezett a vitorlásokon, amelyek 150 évvel ezelőtt gyapotért jöttek ide -, a sima autóutak országában értékes látni- és érzékelnivalónak számítanak. Gázlámpák fénye vörös keramitflaszteron... van-e még valahol ilyesmi a mesterséges holdak alatt? A charlestoni „College” nem ismer sem beatles-frizurás ifjakat, sem olyan fiatal hölgyeket, akik a napóleoni tiszti egyenruha „búzaszínű” nadrágjában járnak. Ez a tizenkettedik legrégebbi kollégium az Egyesült Államokban. Aki itt latin nyelvű végdiplomát akar kapni, annak latinul kell tanulnia. Színháza a legratinásabb amerikai színház - régi rönkökből faragott csoda, amely Reinhardt is meghihette volna. Pontosan kétszáz évvel idősebb, mint a Broadway. Csak a hugenották francia nyelvű sírkövei öregebbek ősi templomuk mellett.

Ha bármelyik generációhoz tartozó valódi charlestonival jársz az utcákon, amelyek egyetlen kertet sem áldoznának fel, hogy egy autót átengedjenek, látod a villákat, amelyekre világítótorony formájú tornyocskákat építettek, hogy a ház asszonya onnan leshesse férje hazatérő hajóját, vagy egyáltalán nem amerikai módon, gyalog haladsz a nárciszok mellett - hacsak nem viteted magad a bécsiesen beszélő fiákeressel (bizonyára ugyanazok az angyalok hozták ide, akik Krisztus szülőházát szállították át a loretoi dómba) -, megérted: a szeretettel őrzött múlt nincs legyűrve. Charleston a múltban él, mert még mindig reméli, hogy megnyeri a szecessziós háborút!

A College-ben készülő történelmi disszertációk majdnem mind az elvesztett polgárháborúról szólnak. Nem hal ki a remény, hogy egyszer győzelmessé költik át, és a költeményt dokumentumokkal támasztják alá. Hiszen tudjuk: nincs háború úgy elvesztve, hogy egy könyvtárra való dicsőséges epizódot össze ne lehetne állítani belőle. Az epekedő történész mikroszkópja fényes egyéni akciókká bontja fel a vereséget.

A déli államok történészeinek munkáját könnyíti, hogy a jenki valahogy szégyenkezik a megnyert háború miatt. Minden jenki egy Grant, akiben megvan a hajlandóság arra, hogy visszaadja Lee-nek a kardját. Most már nem lehet pontosan tudni, ki ült Fort Sumpterben az ágyúk mögött, amelyek Charleston kikötőjét lőtték. Elég annyi, hogy az egyetlen ember, aki az erődben elesett, hős volt. A park a tengerparton az ágyúk múzeuma, olyan ágyúké, amelyet mi, a vaskor szegény fiai jólesően ártalmatlannak látunk. Egy bronzplakett őrzi az elsüllyedt tengeralattjáró legénységi listáját. Charleston a szecessziós háború idején még nyilvánvalóan a jövőben élt.

A lassú teherhajó néhány nap alatt megteszi az évszázadok közötti utat. A Karib-tengeren örök a gályák és kalózok ideje. Az ember a szemhatárt kémleli, nem bukkan-e fel a halálfejes fekete lobogó. A félszemű kalóz éppen olyan eleven, mint a „blockade runners”, a blokádtörők, akik angol fegyvert és francia parfümöt hoztak Charlestonba.

- Vannak még kalózok? - kérdi Irene.

- Hát persze. Ma szállodatulajdonosok, és játékkaszinók vannak a szigeteken - mondja Hansen kapitány.

Egyetlen napéjegyenlőségi vihar megmutatja, milyen nehéz mesterség volt kalóznak lenni. És a hajós-kétszersült meg a sózott hús - mélyhűtött tyúk és majonézes orosz rák helyett... Nem csoda, hogy a kalózok tanyája luxusétteremmé változott. A milliomosoknak eladják a kristálytisza vizet és az örök álmodóknak a reményt, hogy a homokban egy kosár régi spanyol aranypénzt találnak.

Ma a vitorlák mind fehérek. Hatalmas vitorlások közlekednek a szigetek között, amelyek, mint egy elmerült hegység csúcsai nyúlnak ki a tenger tükréből. Csak a sirályok olyan feketék itt a víz fölött, mint a kalózok lobogója.

Hansen kapitány tudja, melyik sziget egy darab Franciaország, melyik egy darab Anglia. Szép volna találni egyet, amelynek még nincs tulajdonosa... A radar ernyője még éjszaka is hiába kutat utána.

Az utazás nyugalmit hirtelen megtöri, ha egy amerikai vadászpilóta csap le a felhők közül. Olyan váratlanul jelenik meg, mint a repülőhalak a hajó orra előtt. Majdnem érinti az árboc csúcsát, szétszaggyatja a csendet, és ismét felszáll a felhőkbe. Az udvariassági látogatások rövidek.

Legközelebbi célunk Paramaribo, de csak szegényes ismereteink vannak Suriname fővárosáról, Hansen kapitány tudja, hogy alumíniumot fogunk felvenni, én tudom, hogy ott egy olyan hangya él, amely már a nászrepülésre megfejhető levéltetűt visz magával, a norvég matrózok tudják, hogy Paramaribóban kitűnő rumot mérnek. Az önműködő kormányos nyilván tudja, hol fekszik Holland-Guayana. Ha egyszer megint arra járok, bizonyára én is megtalálom az utat: nincs már messze onnan, ahol a kristálytisza víz megszűnik, és a kristályzöld kezdődik.

Nehezebb megmondani, hol a határ a századok között: az egyik még a kalózoké, a másik azoké a békés gyarmatosítóké, akik egy darab Európát hoztak ide. Az oromtetejű házak sora, a cukrász-stílusban épült kormányzói palota a boldog emlékezetű múlthoz tartoznak. Az ember hajlamos volna arra, hogy a képtárakban látható Delftre gondoljon, ha nem robogna fel-alá annyi Volkswagen, amelyek viszont a maguk részéről az előbb említett fejhető levéltetűre emlékeztetnek.

Hollandiát képviselik a királyi kikötőhatóságok is. Csak a bőrük színe különbözik a hoekiekétől: olyan kávéra emlékeztet, amelybe egy felettébb takarékos brabanti háziasszony - inkább csak hogy jelezze jóindulatát - egy kis tejszínt is kevert. Barátságosak, és nem vágják zsebre a cigarettapaklikat. Még nem vagyunk Dél-Amerikában.

A teherhajó - nem: az időgép - ezúttal a jövőbe visz. Az ember nem veszi mindjárt észre, és azt hihetné, a hatalmas Suriname folyón utazik felfelé, erdőket lát és bozótot s helyenként egy faházat. Csak jóval később fog majd kiágaskodni a rózsaszínű füstoszlopok közül az eljövendő idők alumíniumgyára. Az amerikaiak tulajdona, akiknek megközelítőleg sincs ilyen újszerű valamijük a saját hazájukban.

Az amerikaiak egy kicsit olyanok, mint a cigányok: egész világukat magukkal hurcolják vándorkocsijukon. Együtt utaznak nyelvükkel és azzal az elhatározással, hogy egy másikat nem tanulnak meg, kereskedelmi és politikai fogalmaikkal, amelyeknek helyességét a dollár bizonyítja, őszinte szándékaikkal, amelyeket egy rossz szellem néha az ellenkezőjére fordít. Ott a leghasznosabbak, ahol előttük semmi sem volt még, és sátraikat szűzföldön ütik fel.

Ez történt Suriname-ban, ahol száz, talán több száz évre való bauxit fekszik közvetlenül a folyó mellett. Először vízi erőművet kellett építeni, és nagyon sok áramot fejleszteni, azután áthozni egy másik világrészbe az alumíniumgyártással kapcsolatos összes tapasztalatokat, és olyan gyárat létesíteni, amelyben a nyílás között, amelybe a bauxitot beledobálják, és a között, amelyből az ezüstös fém kifolyik, csak egy bizonyos számú gombot kell megnyomni. És ezek is úgy vannak elhelyezve az egy négyzetkilométernyi épületcsoportban, hogy minden alumínium sisakos néger tudja, hogyan kell ezeken a gombokon zongorázni.

Csak az az egy gomb hiányzik, amelyet a négernek megfelelő időpontban le kell nyomnia. És mivel az amerikaiak az „Annuit Coeptis” varázsigejével ellátott zöld bankjegyeikkel meg vannak védve az ellen, hogy idegen nyelveket tanuljanak, a sötét bőrű holland alattvalók számára egy könnyebben érthetőt kellett kieszelniök. Már feltalálták, és egész biztosan ez a világ legfiatalabb nyelve: úgy hívják, hogy Talky-Talky - vidám, eleven, ötletes, és csak a költőjére vár.

A tengeren a csillagok irányítják az embert, a szárazföldön az ösztönei. A norvég matrózok egyenest oda sietnek, ahol a híres, illatos, suriname-i cukornádrumot mérik. (Mi annak a mechanizmusnak a titka, amely aztán valahogy mégis visszavezeti őket a hajóra?) Engem az a bizonyosság, hogy az amerikai mérnökök telepén egy billentyűs hangszernek kell lennie, az ellenkező irányba csábít.

Valamennyien elérjük célunkat: az északi emberek a rumot, én egy Hammond-orgonát, amelyet egy kitűnő alumíniumszakértő vásárolt meg, mert garanciát vállaltak azért, hogy három hét alatt meg lehet tanulni rajta játszani. Az a gomb, amely a hangszert arra készítené, hogy eljátssza a „Wohltemperiertes”-t, úgy látszik, elkallódott az úton. Tudom, mit várnak olyan vendégektől, akik elhagyatott szigetekre érkeznek: híreket a külvilágból, szünetet az unalomban és csodákat. Én legalább azt a gombot találom meg, amely Bach kis Prelúdiumait kapcsolja, és újra felidézem a Mester szavát: „Csak a megfelelő billentyűt kell lenyomni a megfelelő időben, a többit elvégzi a hangszer” - és ezzel máris igazolva van az eladási prospektus. Cserébe egy fából faragott tányért kapok, banánt és suriname-i híreket.

A dekolonizációs problémát már a múlt században megoldották, mégpedig azok a néger rabszolgák, akik még egy-két évszázaddal korábban a dzsungelbe menekültek, minden nehézség nélkül indiókka lettek, megszerették erdejüket, és később meg is védelmezték. Amikor ugyanis a gyarmatosítók túlságosan mélyen behatoltak a dzsungelbe, és ültetvényeket létesítettek, a négerek felgyújtották körülöttük a bozótot. A minden irányból rájuk törő tűz elpusztította a betolakodókat. Akik életben maradtak, elmenekültek. A teoretikusoknak és ideológusoknak ezzel a folyamattal kapcsolatban nem volt semmi tennivalójuk.

Azóta négy embercsoport él az országban: a négerek, az indiók, az indonéziaiak és a hinduk: ezekhez egy marék kínait kell hozzászámítani, és csak annyi hollandust, amennyire feltétlenül szükség van ahhoz, hogy a többieket megtanítsák az ország hivatalos nyelvére, amely nélkül nem tudnák magukat egymással megértetni. Suriname-ban létesült az első dél-amerikai zsidó település, még feljebb a folyón, mint az alumíniumgyár. Sokáig fennállt, és a négerekkel olyan jó volt a kapcsolata, hogy az ember inkább kongónégereknek nevezné az itteni zsidókat. Állítólag nem tanácsos ezt a megállapítást velük közölni.

- Mi a legfőbb látnivaló a városban? - kérdezem.

- Egy fiatal indonéziai nő, kiszolgáló a Centrum-bárban - mondja a mérnök felesége. - Gyönyörű. Messze földről jönnek ide az emberek, hogy megnézzék.

Sajnálom, hogy elmulasztom. Attól tartok, Hansen kapitány sem fogja látni. Ő ugyan a városban van, de nem egyedül: Irénével.

Időgépünk vacsorára félmillió kiló alumíniumot zabál. Ennyi kell Argentínának leveses-fazékra. A nyárson sütött ökör ideje ott is lejárt, mióta az egyenruhások uralkodnak. Nem mind arany, ami a gallérokra és sapkákon fénylik.

Amikor az utolsó fémrudat is berakták, a tengerészek, akik nem dülöngéltek a viharokban, feldülöngélnek a fedélzetre. A révkalauz Talky-Talky nyelven adja meg utasításait a kormányosnak, aki, úgy látszik, minden révkalauz-nyelven ért.

Lassan visz bennünket a folyó sodra a jövőből az időtlen tengerre, amely most már nem palackzöld, hanem kékesfekete és lusta.

A „fent” és „lent” szavak kezdik megváltoztatni értelmüket: közeledünk az egyenlítőhöz. A *Nagy Medve* leszáll, hogy alámerüljön a tengerben, és a déli éjszakából feltámad az az öt csillag, amelyet áhítatos tengerészek a *Dél keresztjé*-nek nevezték el. Velük együtt felszáll a *Szeneszák* sötét foltja a *Tejút* elébe. Nemsokára valamennyien fejjel lefelé lógunk majd a világűrben!

Hansen kapitány érdeklődik, hányszor szeltük már át az egyenlítőt. Mindenki többször. Csak a misszionáriust és feleségét kellene megkeresztelni. A férj elutasít minket egy csomó bibliai idézettel, amelyek a bűnre és az istenkáromlásra vonatkoznak. Megszégyenülten hallgatunk. Hansen kapitány megparancsolja a hajópincérnek, hogy Neptun háromágú szigonyát és a fa

borotvakést, amiket már kikészített, vigye vissza a raktárba. „Fan!” (Ördög) - kiáltja végül haragosan. Úgy hangzik majdnem, mint egy Ámen.

Ezen az estén a tengerbe fúl a *Nagy Medve*.

Azon a félgömbön utazunk, amelyen júliusban van tél, a vízőrvény a fürdőkádban az óramutató irányában forog, és a napok karácsony felé egy-egy kakasszóval meghosszabbodnak.

Itt születnek a felhők az egész világ számára. A tenger nem feledkezett meg hűtlen gyermekeiről, akik mérhetetlen sok földfordulattal ezelőtt elhagyták őt, de még mindig nem tudnak víz nélkül élni. A felhők felkeresnek, és megítatnak minden élet a barátságtalan szárazföldön. Olyan szorosan körülveszik a hajót, hogy csak a radar és Irene tudják megadni az irányt. Irene a hídon él, és mindent tud. Lehet, hogy az irányt a felszálló felhők közt tengerré támaszkodó szivárvány pilléreiről olvassa el.

Irene a parancsnoki hídon tanyázik - ebben a levegős várban, a csillagok és gépház között. Szextáns nélkül is meg tudja állapítani, hol lehet a legjobban napfürdőzni.

- Fortaleza magasságában vagyunk - mondja.

- Könnyű kitalálni - így a kapitány. - A jagandák.

Valóban: egy sor tutaj apró, fehér, háromszögű vitorlával húz a tenger felé.

A misszionárius, aki bizonyára szorgalmas olvasással készült az útra, belenéz zseb-távcsövébe, és felrohan a parancsnoki hídra:

- Hajótöröttek! Le kell eresztenünk egy mentőcsónakot!

- Halászok, tisztelendő úr, csak halászok! - nyugtatja meg a kapitány. - A jó Isten bölcsességében úgy irányítja a szeleket, hogy reggel kiviszik a tutajokat a tengerre, délben elcsitulnak, és este megint a szárazföld felé fújnak. És ekkor a vitorlák oda húznak, ahol már a meleg rostély várja a halakat a faszén felett!

A kapitánynak, mint mindig, most is igaza van. Dél-Amerikának ez az oldala teljesen használhatatlan hajótöröttek szempontjából. Csak a másik oldalon van mód arra, hogy az ember valamelyik kókuszpálmákkal borított kis szigeten, lehetőleg egy, a másik nemhez tartozó, vonzó hajótöröttel várja a következő teherhajót, minden türelmetlenség nélkül... A mi esetünkben...

Hogy is állunk Irenével? Rímeiben talán jobban ki lehet fejezni:

A habban sellők játszadoznak,

A tenger sok sziréne.

Fönt a hajón egy játszik, egy,

És az az egy: I-r-é-n-e.

Neptun, matróz, révkalauz

Egy fűrtjét kéri kérve.

Az iránytű veszti pólusát

S feléd mutat: I-r-é-n-e.

Hogy nézze őt daru, árboc

Nyúlt nyakkal égig érne,

Albatroszok, sirályok

Leskelődnek I-r-é-n-r-e.

*Vitorlás és anyahajó,
Szigonyos bálna-réme
Lobogtatják a zászlót,
Kérdik: hol van I-r-é-n-e.*

*Trópusi öblök tiszta vizén
Senkiben sincs annyi fény,
Egy sor tetovált leány
A kapitány
Kebelén
Féltékenyen
Nézi ám -*

*(Hogy sóvárgok utána
El nem titkolhatom én se:
Beállok én is a táncba
Körülöttem*

Szép I-r-é-n-e.)

(NEMES NAGY ÁGNES FORDÍTÁSA)

Utolsó este a hídon álltam Hansen kapitánnyal. A tenger sima volt, mint a tükör, nappali fénnel ragyogott a hold.

Szomorú voltam. Még egy éjszaka, és a valóság elénk küldi vámtisztviselőit... Irigykedve gondoltam a vitorlášajók idejére. Egy vitorlás ilyen szélcsendben mozdulatlanul állna, és megközelíthetetlenül... A mi hajónk azonban az önműködő kormányos vezérletével könnyörtelen haladt a kemény mindennapok felé.

Hansen kapitány, az áramlatok és lelkek ismerője, észrevette elborulásomat. Azt is tudta, hogy a barátságos biztatás mit sem ér, és a tettek mezejére lépett. Azaz inkább a fiókhoz, amelyben a térképek feküdtek, és elővett egy üveg suriname-i rumot. Egy másik fiókból két nagy pohár került elő. Töltött. A suriname-i rum sötét, édes, és itatja magát.

- Proszit - mondta a kapitány.

Visszamentem a korláthoz, és a távoli hajók fényeit néztem a szemhatáron. Úgy hunyorogtak ránk, úgy emelkedtek és süllyedtek, mintha a vihar dobálná őket. A mi hajónk körül is, bár sima maradt, emelkedni és valahogy lassan forogni kezdett a tenger. Megkapaszkodtam a korlátban.

Ekkor pillantottam meg Irenét. A hajó orrában állt, hosszú haja kibontva. Egy perccel később felágaskodott, valami megcsillant, ezüstösen - Irene beugrott a tengerbe.

- Kapitány! - kiáltottam, és oda mutattam, ahol a leány elmerült. Elvesztettem az egyensúlyomat, és Hansen kapitány megragadott kemény markával.

A tenger - bár még mindig sima volt - most vadul süllyedt és emelkedett. A hajó táncolt. Hansen kapitány úgy állt a hídon, mint a cövek. Irene úszva megelőzte a hajót, a hold felé vetette felsőtestét, hirtelen megfordult, megvárta, amíg utolérjük, és nevetve még egyszer odaintett nekünk.

- Kapitány! - kiáltottam ismét - hát igazán vannak szirének?

- De mennyire - válaszolta Hansen kapitány -, de még mennyire!

(RAYMAN KATALIN FORDÍTÁSA)

Charlestonban

*„s így az éj idején veled éldelek én,
jegyesem, szívem élete, szép kicsikém,
melletted a sír fenekén,
tengerpart bús mezején.”⁵⁹*

Sok Charleston van. Miből nincs sok ebben a tucat-világban? Hány Jóska, Péter, Napóleon, Mariska szaladgál a föld felett, vagy porlad, tanulásgként, a fű alatt? Hány isten vigyáz Japánra? Hány áldja ezer kézzel Indiát? S ha elfordulunk a Földtől, hány Tejutat látunk? S hány millió csillaga van mindegyiknek?

Szerény városnév Charleston, ha csak egy fél tucat van belőle! S a fél tucattól is csak kettő vitte valamire!

Van egy Nyugat-Virginiában. Híressége már elhervadt, mert minden babérkoszorú elhervad egyszer... pedig szép koszorú volt. Itt, a közelben élt volna Tamás bácsi - ha valaha élt volna. De lenni, vagy nem lenni, nem kérdés az irodalomban. Akit megírtak, az van.

Tamás bácsi dicsőn kezdte: a fehérek megbecsülték, mert hű volt, dolgozott, s végül még azt sem vette rossznéven, ha korbáccsal mentek neki. A feketék avval a csendes reménnyel tisztelték, hogy egyszer majd észre téríti a fehér urakat, s elszégyenlik az ostort. Talán Tamás bácsi megtanítja a fehér embert arra, amire az Úr Jézus Krisztusnak nem sikerült megtanítania, pedig minden vasárnap igyekszik.

Rosszul sikerült a kísérlet! A fehér ember ma is nyomorítja a feketét, ha ravaszabbul is. És a fekete is Tamás bácsi ellen fordult. Szolgalelkű, buta vénember volt - mondják -, aki úgy kiszolgálta a gaz „ofay”-t, a fehéret, mást nem érdemel, mint korbácsot. Szégyen, gyalázat, hogy volt egy hívő Tamás!

Tamás bácsi kunyhója régen nem áll már. Nyugat-Virginia a polgárháború győztese volt, de nem dicsekszik vele.

A dél-karolinai Charleston viszont szeret dicsekedni. Még a polgárháborúval is dicsekszik, pedig ő kezdte s ő veszítette el.

A történelemnek Janus volna a megfelelő istene - a kétarcú vagy kétfejű isten... olyan, amely egy fejjével felejt, eggyel emlékszik! Győzelmekről szól, Mohácsokról hallgat... Ő az egyedül elviselhető isten! Nélküle senki sem bírna elviselni történelmét.

A tengerpart Charlestona büszkén, mutatja a vízben épült erőd festői romjait: ezt lőttük össze, amikor kiléptünk az Egyesült Államokból, s addig lőttük a téglafalakat vasgolyóval, amíg odabent elfogyott a víz és a kenyér. Még az ágyúkat is megmutatják: evvel kezdtük. Szép kis mozsár, szüreti mulatságra való. Ha szépen kérnék, még ma is durrogná egyet!

Az utolsó csatavesztés máshol hagyta emlékeit! Richmond, a Dél fővárosa égett, Lee, a vezér lóháton menekült, mint a csatavesztett Shakespeare-királyok - ha ugyan volt lovuk.

Charlestoné maradt a dicsőség: mi kezdtük! És a vigasz: legközelebb mi győzünk!

⁵⁹ Edgar Allan Poe: Annabel Lee. (Ford.: Babits Mihály.)

Az vesse rá az első követ, akinek a miniszterelnöke még nem üzent hadat egy szüreti tarackkal az Egyesült Államoknak! Charleston ma is büszke város, bölcs város, tudja: nem fontos, ki győz egy háborúban. Nem győzni kell - túlélni kell a háborúkat! Nem a tábornokok döntenek, hanem az igricek, a legendagyártók - s a legrosszabb esetben a szellemek, akik eljátsszák a vesztett ütközeteket, addig játsszák őket, amíg győzelem lesz belőlük. A tépett zászlók mindig győztek!

A régi dicsőség már az első sétánál feltűnik. Megvannak, úton-útfélen megvannak a régi temetők. S az elsőben, az útra nézve állnak egymás mellett a Macbeth-család sírkövei. Nincs szükségük családfára - viselt dolgaikat valaki már régen leírta. Azt is megérti az ember, hogy faképnél hagyva Skócia whiskyillatú berkeit, átjöttek egy csendesebb, vidékre. Itt senki sem kérdezte, hogy „ki az a véres ember?”... s szó sem volt arról, hogy a tenger - nem „egy kevés víz” - akármit is le fog mosni.

Már tudjuk: ahol ennyi Macbeth húzódott meg (vajon sikerül-e nekik aludni ilyen messzire tetteik színhelyétől?), a boszorkányok sem hiányozhatnak!

Ma, Amerikában, egy tiszta, villanyfényes városkában boszorkányt találni? Boszorkányt csak ott nem talál az ember, ahol nincs... hallottam. - Itt is van egy -, sőt lakást ad ki! - Megköszöntem a jótanácsot, s már indultam is boszorkányirányba. Nem is csodálkoztam, amikor a kiadó lakás egy sötét pince volt a Rabszolgavásár utcában. Kíváncsi voltam, rögtön kibéreltem.

- Vigyázzon a bútoraimra - figyelmeztetett Salemi Mary, a háziasszonyom. - Értékek! Őseim hozták a Mayfloweron. Hallott már a Mayflowerról?

Tisztelettudóan meghajoltam: megtisztel, hogy ezekre a székekre ülhetek! Egy kicsit sánták, de az a május már régen letűnt...

Megilletődve néztem a zsibpiacra való bútorroncsokat... Macbethék puritánnak öltözve jöttek volna az indiánoktól kukoricát lopni?

Érdeklődtem, ki tudna többet mondani büszke háziasszonyomról, házáról, dohos bútorromjairól... Semmi kétség: az utca finom, patinás utca... mondták. Nagyon jó hírű, volt a rabszolgapiaca! Aki mesélte, hozzátette: az ükapám is mindig ott vásárolt be!

Az eseményeknek csak egy kis töredéke köt ki a történelemkönyvekben. A legtöbb szó és cselekedet olyan, nyomtalanul tűnik el, mint a hullámok a charlestoni öbölben; ezer közül talán egy él még egy ideig mesékben, legendákban. A végtelen sokból egy-egy ritka eseményt megőriz egy toll. A félrevezetett olvasó végül azt hiszi, ismeri a történelmet. Mintha a sírkövek olvasója értesülne a letűnt idők titkairól.

Az angolszász világban nem illik kérdezni... de vajon angolszász a Rabszolgavásár utca hangulata? Angolszászok voltak-e a jenkik, akik súlyos ágyúkat gurítottak le Pennsylvaniából, hogy móresre tanítsák a háborút-kezdte városkát? Magánostromot kezdek, kérdezek:

- Honnan jött, mikor jött, Salemi Mary?

A kérdezettek nem tagadják meg a választ, de a tények nem világosak. „Salemből jött! Világos! Ott égették meg az istenhívő puritánok a gyanús vénasszonyokat! Mikor? Úgy ezerhatszázsatöbbiben! De egy megmenekült. Seprűnyélre kapott, s onnan, északról lejött ide, az újonnan alapított városba. A boszorkányok gyorsan repülnek. Csak akkor zuhannak le, ha templom harangja kondul meg a lábuk alatt. De azon is átrepülhettek, ha a harangzengésnél gyorsabban szálltak. Ma már azt is tudjuk, hogyan csinálták: szuperszónikusan repültek!”

- Kétszázötven éve?

- Körülbelül. A háziasszonya mindig csak kilencvenig számol. Akkor nagy születésnap vacsorát ad, három torta ékesíti asztalát, harminc gyertyával mindegyik... s aztán kezd visszafelé számolni. Harminc év múlva újra elindul a kilencvenedik felé.

Ismerősöm hozzátette:

- Nem olyan lehetetlen dolog! Itt, délen van valahol az élet vize, az ifjúság forrása... Ponce de Léon spanyol tengernagy Floridában kereste, már nyomon volt, amikor a bennszülöttek megsütötték, megették... Háttha az a forrás nincs is olyan messze!

Egy másik charlestoni polgár szkeptikusabban nyilatkozott: - Nem hiszek boszorkányokban! Létezni persze léteznek! De én nem ítélnék el egy öreg hölgyet, csak mert Nagypénteken egy régi seprűvel a templomba megy, és kicseréli az újra, amellyel aznap reggel seprték a templomot.

Én sem mernék felületesen ítélni, csak mert tizennégy fekete macska járt ide tejet inni! S ha csak tizenhárom szaladt el, akkor egy széles képű néger lány ült az előszobában, s csúcsos kalapot varrt! Nem, nem dülök be valami régimódi babonának!

A Charlestoni Történelmi Társaság elnöke csak nevetett, amikor a fekete macskák után érdeklődtem:

- A hugenotta-temető macskáit? Istenfélő, jó kis macskák! Régebben talán előfordult, hogy átrepültek a bordély tetejére nyávogni! A házat egy világhírű botanikus vette meg, Pointsett - ő hozta ide a Pointsettia-virágot -, azóta el sem hagyják a sírköveket!

- De Salemi Mary...

- Már ötven éve itt lakik, tiszteletreméltó hölgy. Akkor régen egyszer egy vörös lámpát tett az ajtajára, mert szereti az élénk színeket. A távoli kikötők tengerészei nem tudták, éjjel jöttek, bekopogtak, felkeltették... nehéz élete volt szegénynek! Azóta - hát igen - tart egy-két fekete leányzót az előszobájában, a pincében. Most már kiadja a pincét?

- Én lakom benne. Nekem mindegy, hogy fekete leányzó vagy fekete cica ül-e az előszobában! Nem értem a cicák nyelvét, s errefelé a néger se Macbethék régi nyelvét beszélik...

Amerikai kikötők nem beszélik ezer évig ugyanazt a nyelvet, mint az időtlen Róma! Rézbőrűek halásztak itt egyszer... utolsó főnöküket is a fehérek ölték meg, de sírt emeltek neki: „Itt nyugszik a nagy Osceola...” Aztán jöttek a hugenották, a németek... Európából mindig menekül valaki! (Vagy talán menekült valaki?)

A hugenottákból lettek volna a fekete macskák?

A sírok a helyükön vannak - de holdfényes éjszakán mindegyiken ül egy koromfekete macska! Csak ha felbukkan a tengerből a nap, tűnnek el nyomtalanul.

Történész ismerősöm oktatott ki:

- Tudja, hány hajónyi hugenotta jött át, amikor Franciaországban üldözni kezdték őket? - Egy!
- Berlin közelebb volt. A porosz hadsereget francia tisztek találták ki; a brandenburgi király földje csak a krumplit adta. Egész Németország a hugenották bosszúja volt! Persze Amerika is a franciák bosszúja: az angolokon bosszulták meg magukat. De itt másvalami történt.

- A fekete macskák...

- A hugenották olyan kevesen voltak, hogy egy tucatnyi macskára se futotta belőlük! Más történt. Az az egy hajó saját jószántából jött... de sok száz hajót a francia királyok küldtek. Minden zsebtolvajt, aki már nem fért a börtönbe, minden rablógyilkost, akit a király jókedvében kivett a hóhér kezéből, hajóra raktak, és kitettek Louisiana partján. Sőt nőkkel is ellátták őket, mert volt elég azokból, akiket jobb volt a tengeren túl tudni, mint Párizs rosszul világított kis utcáin... Jöttek a Lajosok korának sötét alakjai... és abban a percben, amikor amerikai földön partra szálltak, hugenottává váltak! Ki mondana csúnyát a nagymamájáról! Hugenotta volt az is! Olyan amerikai még nem volt, akinek az ükapja azért került vitorlásra, mert ezüstkanalat lopott! Csoda-e, hogy az igazi hugenottákból csak a macskák maradtak meg - s azok is csak akkor, ha a salemi hölgynek nem volt szüksége fekete cselédre? Már kezdem összeállítani Charleston történelmét: előbb a skótok jöttek, aztán a franciák... ha ugyan jöttek, és nem hozták őket. A négereket mindenesetre hozták. Volt, akit cukornáddal, pálinkával, rummal egy hajón hoztak a Karib-tenger nem is olyan messzi szigeteiről. Veszedelmes út volt, mert jöhettek a kalózok: a spanyolokra vadásztak, akik ezüstöt hoztak Mexikóból... de a rumot sem vetették meg. Csak a négereket hányták a cápák közé, mert olcsó portéka volt, s nehéz volt a szállítása... a fekete, akit kiraktak a Rabszolgavásár utcában, már szerencsés fickónak számított!

Hogy ő is szerencsésnek számította-e önmagát? Gazdája így vélte: „Szerencsés az a fekete, aki rizsföldön dolgozhat! Zabálhat, nem mint azok, akik a gyapotot szedik!” Jefferson Davies, a Confederation későbbi elnöke írásban adta: „A négerek boldogok, mert nálunk kiélhetik szervilis hajlamaikat! S ezenkívül megismerik Jézus Krisztus evangéliumát, míg saját földjükön menthetetlenül elkárhoztak volna!”

Saját meséikben - de ki figyel már a feketék csapnivaló angolsággal előadott meséire? - a rizsültetvény sem volt Édenkert. Egy embernek sok reménye lehet, de nekik csak egy volt: menekülni. A mesék menekülésről szóltak:

„Volt egyszer egy rizsültetvény, ahol a feketéknek még rosszabb dolguk volt, mint máshol, pedig máshol is rossz volt. Az asszonyokat is bottal verték. Csak egy vénasszonyt nem, mert az úgysem volt képes dolgozni. Az már csak feküdt, vagy mászkált ide-oda, s élt, mert a többiek adtak neki a rizsből. Nagyon öreg volt az asszony, még Afrikából hozta a bölcsességét. Régen jött. A négerek régen vannak itt. Amikor a Zarándok Atyák jöttek a Mayfloweren, a négerek már a parton álltak, és integettek nekik.

Ez a vénasszony tudott a madarak nyelvén, értette őket, és megtanulta tőlük a repülés titkát.

Egyszer egy fiatalasszony munka közben lefeküdt, gyereket szült. Rongyba csavarta az újszülöttet, a hátára vette. De nem volt képes dolgozni. Jött a rabszolgahajcsár a bottal, s a szegény fiatalasszony nekilátott a munkának... de jött a vénasszony is, és súgott neki valamit. S a fiatal a gyerekkel egyszerűen fogta magát és elrepült! A hajcsár csak kiabált, verte a többieket, mert nevettek. De az öregasszony nekilátott, szaladt egyiktől a másikig, súgott nekik, s ezek csak repültek, szálltak a közeli erdő felé! Mire a hajcsár az öregasszonynak ment, már ő is elrepült! Nem is látta senki soha többé. Ami pedig nagy kár: még sokan vannak, akik szívesen repülnének ma is! De a titok is elrepült.”

Charlestonban az emberek nem a jövőre várnak, hanem arra, hogy egy darab múlt visszajöjjön! A gazdag ültetvényesek a polgárháború előtt hatalmas legyezőket tartottak ebédlőasztalaik felett. Sarokba erősített kötéllel legyeztek velük az erős, fekete rabszolgák... Jöttek a jenkik, felszabadították a rabszolgákat. - Tudják is azok, mi kell a négernek! - A nemesi családok utódai ma sem szerelték le a legyezőket. „Lesz még szőlő lágy kenyérrel! Egy szép

nap kivonulnak Lincoln hadai, a feketék visszaállnak legyezni, ha meleg szelek fújnak a Karib-tenger felől!”

A múltban még a néger is jobban érzi magát. Nem ment északra, ahol nemcsak az emberek rosszak, hanem az évszakok is. Charlestonban még a fehérek is megtanulták - ha időben láttak neki - a feketék nyelvét.

Ha a halálról, a szellemekről van szó - s ez sokszor fordul elő! - a feketék sok mindent tudnak. Itt van például Jim esete:

Jim már öreg volt. - „Hatvanéves vagy, vénülsz” - mondták neki. - „Nem vénülök, nem hiszem el” - mondta Jim. - „Hetven vagy, nemsokára véged van” - mondták. - „Nincs végem, nem hiszem el!” - mondta Jim. - „Nyolcvan vagy, ha nem hagysz fel a rummal, elpatkolsz” - mondták neki. - „Tovább iszom, nem hiszem el” - mondta Jim. - „Kilencven vagy, véged van” - mondták. - „Nem hiszem el” - mondta Jim, de mégis meghalt.

A felesége - ő sem volt már tavaszi csibe - koporsóba tette, kifuvartatta a temetőbe, eltemettette.

Másnap ott ült Jim a temető kerítésén. Egyszerűen nem hitte el, hogy meghalt!

Az arra járók beszóltak az öregasszonyhoz: - „Te! Jim a temető kerítésén ül! Vigyél neki enni.”

- „Visz az ördög - mondta a bús özvegy. - Jim meghalt, a halottaknak nem kell rizskása!”

Jim meg csak nyugodtan ült, még egy kövér szivart is szerzett magának.

- „Bajok lesznek - szóltak az özvegynek. - Nézz utána!”

- „Jim meghalt - felelte az asszony. - Most csináltatom a sírkövét!”

Jim meg csak ült a temető kerítésén.

Addig ült, míg el nem készült a sírköve. Akkor leszállt, megnézte, elolvasta: Itt nyugszik Jim. Élt 90 évet! - „Hát igaz!” - sóhajtott a Jim. S mert elolvasta, saját szemével meggyőződött róla, hát szépen lefeküdt a sírkő alá. Soha többé nem látták kerítésen ülni a szellemét.

Az is lehet, hogy egyszer még újra felül a kerítésre. A négerek még emlegetik a nevét. Akit még emlegetnek, annak a szelleme él.

Amikor az angolok, franciák, négerek már megérkeztek, késve, de megjöttek a németek is. A németek a múlt században fedezték fel Amerikát, és jöttek vagy sört és virslit gyártani, vagy egyszerűen azért, mert a régmúlt német polgára még szívesebben gombolta hasára a bő mellényt, mint Bismarck egyenruháját. Sokan voltak, és istenfélő emberek lehettek, mert két hatalmas luteránus templomot emeltek, hogy vasárnap zavartalanul énekelhessenek. A németek istene mindenkor szerette a jól hangzó zenét.

Nem éppen a legjobb időben jöttek... alig kezdtek neki az éneknek, amikor eldőrdült az a bizonyos mozsárágyú, s játékosan, mintha komoly baj sosem lehetne belőle, megindult a polgárháború! A németek mindig meg voltak győződve arról, hogy mindent jobban csinálnak, mint mindenki más... békeidőben saját tűzoltólaktanyájuk volt, a háborúban saját német huszárezredet állítottak ki. Nem jártak jobban, mint a magyarok Lech-mezején.

Két német átvészelte a háborút: egy híres és egy, akinek a nevét már csak Charlestonban emlegetik. A hírest gróf Zeppelinnek hívták. Már a háború kitörésekor itt volt, s maradt akkor is, amikor a tengeren még lett volna kiút. Igen helyesen azt gondolta, hogy a háború meg fogja

tanítani valamire, aminek majd a hazájában hasznát veszi. Itt látta, hogyan figyelik a déliek léggömbön az Észak flottáját!

Észak páncélos hajói csakhamar lezárták a rabszolgatartók kikötőjét. Az angol kereskedők szívesen vették volna a gyapotot és rizst, és jó szívvel és jó pénzért árulták volna az ágyút - de Lincoln hajói a kikötő előtt álltak. S ezen a német huszárok sem segíthettek és a szárazföldi utak sem. Kiút kellett a tengerre.

A charlestoniak csak nehezen szöktethettek egy-egy vitorlást az éjszakába, hogy reggelig újra kikötve egy másik kikötőben várja a mentő sötétséget... s valahogy eljusson jó széllel Jamaicába vagy egy mexikói kikötőbe. S ha egy vitorlás a kalózkodónál is regényesebb utakon vissza is jött, rendszerint alig hozott mást, mint rumot a tiszteknek és méregdrága francia parfümöt feleségeiknek! (Még az is tudja, mire jó a parfüm, akinek az ükanyját hozták Párizsból.) De még a vitorlások is csak akkor szálltak tengerre, ha tiszta volt a levegő, és csak a léggömbök néztek ki messzire, a veszély irányába.

Zeppelin megértette, hogy ezt jobban kell csinálni: a léggömbnek repülnie, utaznia kellene! Volt egy fél századra szóló gondolkoznivalója! S aztán már indulhatott is a „Zeppelin” bombáival a német partok felől London irányába!

A kevésbé híres német hazája charlestoni konzulja volt. Ő is ott volt a polgárháború megnyitó ünnepségén. Aztán szépen visszament villájába, ahol a négerek legyezték az ebédlőt, ahogy illik. A déli urak abban a boldog tudatban töltötték az időt, hogy Isten - aki tudvalevőleg nem néger - majd csak győzelemre viszi a déliek ügyét! A négerek pedig ültették, szedték a gyapotot. Hisz erre valók voltak.

A baj csak az volt, hogy nem indult hajó a kikötőből. A sirályok éppúgy vonták köreiket, mint a mozsárágyú parancsa előtt, éppúgy elvonultak néha a part pálmái, tölgyei fölé és köröztek felettük, mintha hal úszott volna ágaik közt - de a hajók eltűntek. Ami azért volt baj, mert a jenik az angolokat aranyfontjaikkal nem engedték a Konfederáció közelébe. Gyűlt a pamut Charleston raktáraiban, új raktárakat kellett rögtönözni, a pincéket, a padlásokat elöntötte a máshol aranyat érő s itt értéktelenné vált gyapot.

A helyzet akkor vált kínossá, amikor a Dél döntő fegyvere, a távolság is megszűnt fegyver lenni: az északiak leszálltak a Mississippin, Sherman tábornok - kemény legény - elindult seregével a tenger irányába, s már-már elkerülhetetlennek látszott, hogy egyszerre csak bekopog a rabszolgatartók kastélyának kapuján, s úgy összeveri a „diófabarna” bakákat, hogy fél század alatt sem tudják a ponyvaregényekben győzelemmé átkölni a csúf vereséget. És a felhalmozott gyapot? Azt majd Lincolnék viszik el! Azok se rossz üzletemberek, ők is tudják, hol vannak a fűtyszóra is jövő angol kereskedők!...

Ekkor az ültetvényeseknek mentő ötlete támadt: a német konzul! Attól nem lehet elvenni semmit!

Leültek vele, megbeszélték az ügyet: megszerkesztik a szükséges papírokat, aláírásokat, s a konzul akármikor igazolhatja, hogy ő volt az, aki mindent megvett! Aztán nyugodtan eladhatja az egészszet - az állam négyévi termését - az anglusoknak. És még percentet is kap a nyereségből! Zseniális terv volt!

Jöttek a „kékek”, vége volt a háborúnak, bár Richmond közelében még dörgött az ágyú, és csak lassan égett porrá az utolsó remény. Már jöttek is az angolok hajói, már írták is a londoni bankra szóló csekket, már árulta a német diplomata az utolsó bála gyapotot... s akkor valami baj történt. Amikor az ültetvényesek jöttek a pénzükért, a konzul úr elfelejtette, hogy esett a

dolog. Egy dollárt, egyetlen centet sem adott. A papírai rendben voltak. Dédunokái még ma is szebben laknak, mint a Hohenzollern Vilmosok. Sans-souci...

A németek csak az első világháború folyamán tűntek el, akkor, amikor már nemcsak templomuk, de bankjuk, újságjuk is volt... A császár még a tengeralattjárókban bízott, abban, hogy minden Angliába tartó hajót el lehet süllyeszteni, elsősorban az amerikaiakat. És államtitkára, Zimmermann úr őexcellenciája sürgönyözött Mexikónak: Előre! Megtámadni Amerikát! Jutalmul nektek adjuk Texast! A sürgönyt az angolok elfogták, megfejtették. Még tagadni sem lehetett. Amerika hadba lépett.

A charlestoni németek ezúttal nem adtak huszárezredet. Kiléptek a gitt-egyletből. A lutheránus isten megtanult angolul. Az apák - szigorú polgárok, akik nádpálcával uralkodtak - sorba állították gyermekeiket: vigyázzatok! Aki még egy szót szól németül, elverem!

Azóta senki sem szólt többé egy német szót sem.

Angolok, franciák, németek sokan voltak, de akadtak kisebb embercsoportok is. Voltak, akiket hoztak, voltak, akik jöttek... Az előbbiekhöz tartoztak a zsidók. A világtörténelem folyamán időnként - valahonnan kidobják a zsidókat. Egyszer az angolok átvették Gibraltár szikláját, a spanyolok nemhogy elleneztek, de követelték, hogy szabadítsák meg a kikötőt a hitetlenektől, akik a „feszítsd meg”-et kiáltották. Az angolok előzékenyen hajóba rakták, áthozták őket. A „gibraltáriak” nem sokkal a hugenották után érkeztek, és ma is lenézik a később jött New York-i zsidókat.

Az írek jöttek. Rossz volt a krumpliszüret a zöld szigeten! Alig látni őket. Csak Szent Patrik napján gondolkodnak bölcs őseikre, akik megtalálták a tengerentúli földeket, ahol annak is megterem a krumpli, aki nem vet, nem ültet. Megvettek egy tönkrement templomot. (Még egyházak is tönkremennek, ha nincs elég jókedvű adakozó.) A Szent napján minden ír zöld nyakkendőt ölt, zöld lóhere-jelvényt tűz gomblyukába - akkor látni csak, hogy hányan vannak -, s elmennek sörözni a tönkrement templomba.

A görögöket a tenger hozta ide, mint máshova is... Görögök maradtak, saját isteneikre büszkék. Egy boltban hosszan néztem egy tájképet: fehér házak - kék tenger - ciprusfák... a boltosnak feltűnt: „A hazám! Egy szép nap hazamegyek! Ithaka szigete! Hallotta már a nevét?” - Biztosítottam Odüsszeuszt, hogy igen, hallottam.

Hogy a népek, nyelvek, vallások valahogy összefolytak volna, nem merném állítani. De megegyeztek a skótok és a feketék közös megállapításában: a halál még nem a végszó, a szellemeknek is van beleszólása az élők dolgába! (Amit különben Propertius is vallott: sunt aliquid manes, letum non omnia finit.) A jelen lehet bölcs, hitetlen is... de Charleston nem egészen a jelené. A jelen az új városrészekben rekedt.

Vannak jó és rossz emberek - jó vagy rossz szellem lett belőlük. A mesék nincsenek tanulság híján: a Jóról, a Rosszról, a Hűségről, a Becsületről szólnak...

Az amerikai szabadságharc idején egy angol katona volt bekvártélyozva egy nagy faházba. Egyszer reggel riadót fújtak. A katona a sötétben le akart jutni a lépcsőn, elcsúszott, szörnyethalt. Azóta ott örködik éjjel-nappal. Ha valaki megbotlik ezen a lépcsőn, felfogja karjaival. Soha senki sem sérült meg azóta... jó szellem volt.

Állt egyszer hat mérföldnyire a várostól egy sötét csárda. A vendéglős és a felesége csak arra vártak, hogy a mit sem sejtő utas betérjen egy éjszakára. Csapóajtó felett állt az ágy, éjjel csak megnyomtak egy gombot, s már nyílt az ajtó, zuhant az ágy a pincébe. Ott doronggal agyonverték a szerencsétlent, ha ugyan még élt... De egyszer egy kiszemelt áldozat nem ment lépre, elmenekült, felverte a város őrségét. Jöttek a rendőrök, csakhamar kiásták a pince rejtett

temetőjét... És mivel az igazságszolgáltatás akkor még gyorsabb volt, mint manapság, három napra rá már akasztani vitték a gyilkosokat. Az asszony - aki bűnösebb volt, mint a férje, mert neki kellett a sok rabolt pénz - kihívóan végignézett a báméskodókon: „Szóljatok, gazemberek! Kinek van üzenőnivalója a pokolba? Rajta, beszéljétek! Öt perc múlva az ördögnél leszek!” Egyszerre szétszaladt a bámész tömeg! S azóta se szívesen merészkedik valaki arra a vidékre. Megesik, hogy feltűnik egy alak a sötétben, s egy hang szól: van üzenőnivalód a pokolba?

A gonosz szellemek ritkák. A legtöbben azért jönnek, mert még van valami elintézőnivalójuk a földön. (Kinek nincs?) A vitorlás elindult a charlestoni kikötőből, és soha nem tért vissza. A felesége - amíg élt - ott várta a kapitányt. Amikor érezte, hogy eljött az utolsó órája, azt kérte, hogy a parton temessék, állva, hogy kiszállhasson sírjából, ha megjön a férje... Most látni néha, hogy egy távoli vitorlás lámpái világítanak az éjszakában... S a híven várakozó özvegy kiszáll sírjából, áll a fövényen, és nézi a közeledő fényeket...

Volt egyszer egy asszony, akinek csak egy gyermeke volt. Hideg volt, kegyetlen szél fújt, meghűlt, meghalt szegény. Az asszony fájdalmában követte. És most végigmegegy régi házán, valahányszor hideg éjszaka jön, megnézi, jól be vannak-e takarva a gyerekek. Gondosan betakarja a fázók lábát.

A temető szürete a polgárháborúban volt a leggazdagabb.

A háborúnak csak az első napja volt dicső és mulatságos. Dél-Karolina tüzésége lőtte az Egyesült Államok kis, szigeten álló, tengerre támaszkodó erődjét. A part bozótjában álló ágyúk könnyen céloztak. Az erődben hiányzott az ivóvíz. A város partmenti sétányáig nem jutottak el a kis erőd ágyúgolyói. Nyugodtan felvonulhattak az elegáns hölgyek, a szivarozó öregurak is csatát nézni! Az északiak mérges lövöldözései csak a sirályokat, pelikánokat veszélyeztették, ha alacsonyan szálltak. Mulatságos látvány volt!

De aztán valami más kezdődött. Ismeretlen államok léptek a játékba, amelyeknek a nevét még senki sem ismerte: Massachusetts, Connecticut, Vermont... és nem kibicnek jöttek. A déli államoknak - mindenki, akinek harminc rabszolgája volt, ezredes lett - több volt az ezredese, az északiaknak több a katonája, több a puskája. A délieknek több marhalegelője volt, az északiaknak több tengere. A délieknek annyi lovassági tábornoka volt, hogy még ma is jut egy lovasszobor minden vásártérre (ha lelőtték őexcellenciáját, északra néz, az ellenség felé, ha hazaverték, délre), az északiaknak bányái, vasművei, vasútjai voltak. Talán jobban megértjük a Konfederációt, ha erre a közmondásra gondolunk: „Ahol a zászló lobog, ott az ész a trombitában van.”

Moltke, aki lelkiismeretes porosz tábornok volt, és minden hírt áttanulmányozott, úgy látta, hogy ez a háború „béreslegények véres vasárnapi összeröffenése”, a világtörténelem legvéresebb, legszomorúbb háborúja lett. A déliek parancsnoka, Robert Lee soha nem nyert meg egy döntő ütközetet, nem is igen értette, miért lett volna érdemes. Ő maga sem értett egyet a rabszolgatartókkal; épp csak hogy Virginiának a déliekhez húzó részében született és élt.

Tiszta fogalma a háborúról csak annak volt, aki megsebesült. Fájdalomcsillapítók nem voltak. Egy haslövés halálos volt, egy vérmérgezés ölt. Akinek megkegyelmezett az ólom, azt megölte a genny. Csúnya egy háború volt!

Egy ideig a charlestoniak hittek a végső győzelemben. Lincolnt is megütheti a guta. Végül már csak az maradt meg, ami minden idők veszteseit vigasztalja: a csodába vetett remény. Közben még a távolságok is eltűntek. A hírek egyre közelebből jöttek. A híreket legtöbbször sebesült kezek hozták. Összevert századok jöttek a hadak útjáról, tört ágyúkat cipeltek, azt

várták, hogy a város, ha már tudta, hogy lehet a háborút elkezdni, talán azt is tudja, hogy lehet majd befejezni. Fáradtan jöttek és hiába.

A kórházak közel álltak a temetőkhöz.

Ezekből indul ködös és holdfényes éjjeleken egy végtelen menet! Aki nem látta, nem hiszi... Aki látta, pontosan elmondja: némán indulnak, de a kocsik zörögnek, az ágyúk - a rozsdás ágyúk - nyikorognak... később a katonák énekelnek is, nagyon halkán, valami olyasfélét, hogy „Lee tábornok azt üzenté, elfogyott a regimentje”. És megy a sor észak felé, Virginia irányába...

A legkülönösebb: a sor mentén egyedül halad egy tiszt. Előremegy, megáll, hátrabaktat. Aztán újra megáll, előrefordul, szalad... majd újra hátratart... míg az egész sort elnyeli a köd, a messzeség...

Azt mesélik, hogy ez a tiszt egy fiatal, dúsgazdag családból való legény volt. Akkor lépett a hadseregbe, amikor a jenkik már közel voltak, rögtön kapitányi rangban. Egy Charleston közelében levő erőd parancsnoka lett.

Amikor az északiak Charleston ostromához kezdtek, nem sokat törődtek a városon kívül fekvő, földsáncokkal védett erődökkel. Tudták, hogy a város eleste után úgymint megadják magukat. És a város nem állhat ellent a Pennsylvaniából hozott nehéz ágyúknak. Földsáncokat megrohamozni különben is rossz üzlet volt. Inkább körülvették kis ágyúkkal a fiatal tiszt erődjét, és időnként beletűzeltek egyet. Csak hogy a déliek el ne felejték, hogy ők kezdték a murit.

De akkor már mind a két párt tudta, hogy a háború fáj. A kis erődben nem volt kórház. Egy nyelvet beszéltek, legalább egy pontban megegyeztek: a kék megengedték, hogy az ellenség súlyos sebesültjeit a frontvonalon keresztül a városba szállítsa. Déli tizenkettőkor fegyverszünet volt. Az erőd kapuja kinyílt. Kivihették a sebesülteket, ha ezek becsületszavukat adták, hogy meggyógyulva nem fognak tovább harcolni. Emberséges megegyezés volt.

Néha mély csend vette körül a földsáncokat. Egy ilyen napon a fiatal parancsnok úgy érezte, meg kell mutatnia embereinek, hogy milyen hadvezér: felmászott a sáncre, és körülnézett hol is van az a híres ellenség!

Az ellenség - pontosabban egy kék tüzér - szintén unta a háború harmadik évét, a háborút általában, és az erőd előtti várakozást. Hogy valami történjen, célba vette az ellenfél egyedüli példányát és lőtt. A tiszt eltűnt.

Emberei hamar rájöttek, hogy mi történt: a kis, tömör ágyúgolyó elvitte a tiszt fejét. Messze gurult a fűbe... magánbékét kötött.

Mitévők legyenek? Szabad egy ilyen hőst valahol a bokrok közt eltemetni? Amikor a családnak díszes sírhelye van egy híres templom árnyékában? Más megoldást kellett találni. Ezt: a halott fejét visszavarni, nagy kötéssel fedni a nyaka helyét, és mint sebesültet délben bevinni a városba! A kísérő altiszt a déli államok, sőt a világ legjobb lelkiismeretével adta becsületszavát, hogy ez a sebesült soha többé nem fog fegyvert fogni az Egyesült Államok hadserege ellen.

Elföldelték ősei sírboltjában, ősei oldalán, akiknek egyike épp ezeknek az Egyesült Államoknak az alkotmányát írta alá. Ott nyugszik, amíg jön egy a ködös és holdfényes éjszakák közül, és a vert hadak útra kelnek Virginia felé. Akkor felpattan, elindul ő is. Masíroz, amíg megdönti magát, ráeszmél: becsületszó köti, nem harcolhat! Megfordul, visszaszalad. Aztán újra megáll: ő nem ígért semmit! Már régen a hősök örök álmát aludta, amikor egy buta altiszt

ígért valamit. Ő egy kukkot sem szólt! Megfordul, most már rohan a többiek oldalán, előre, Virginia irányába! Szalad, míg újra eszébe jut: tiszt nem szegheti meg becsületszavát! Megfordul...

Így menetelnek, amíg a köd vagy a sötétség el nem nyeli árnyaikat, az ágyúk zörgését, amíg a távolság el nem némítja azt a halk katonanótát.

Eljutottak-e valaha Lee tábornok márványágyához? Visszatértek-e golyóbisért, kartácsért? Csak annyi biztos: ebből a háborúból semmit sem felejtettek el, semmit sem bocsátottak meg. A holnap nincs messzebb, mint a tegnap. Még ott hallgat a part kis mozsárágyúja a régi helyén. Kezdhethé újra.

Észak hazament pénzt keresni, Dél átkölni a vereséget. Száz évig költött sikeresen. Ha nem volt győztes csata, jöhetett az ütközet. Ha nem volt győztes ütközet, jöhetett a győztes epizód is. Jöhetek a költők! Jöhetett a mozi. Nem igaz, hogy a hazugság rövid életű.

Akárhány népből lett Charleston, egy háborúból lett! Minden polgár közös vallása ma: a polgárháború dicső háború volt! Majdnem megnyertük. Ha még egy kicsit korábban kezdjük, megnyerjük. Ha még egy kicsit folytatjuk, megnyerjük. Tulajdonképpen megnyertük!

Tény, hogy az Észak megnyerte a háborút, de félt tudósítani róla a megvert hadsereget. A győztesek alázatosan meghajoltak a rabszolgatartók előtt, féltek a „győzelem” szótól. Ők engedték átkölni a történelmet az iskoláskönyvekben. Ők engedték meg, hogy a felszabadított feketék új rabszolgaságba essenek... Eddig csak dolgoztatták a rabszolgákat, most gyilkolni is szabad volt: a rabszolga, míg dolgozott, gép volt, értéke volt - a felszabadított rabszolgának már nem volt értéke. Jöhetett a Ku-Klux-Klan.

Érdemes volna egyszer megvizsgálni a magyar szabadságharc szerepét a polgárháborút követő esztendőben. Úgy tűnik, hogy Lincoln állama el akarta kerülni Ferenc József államának bűneit. Sok magyar jött 1849 után Amerikába, és sokat meséltek. Kossuth Lajos járt Washingtonban, beszélt a Szenátusban és a Képviselőházban. Szó volt Aradról és Kufsteinről. Arról, hogy miképpen nem lehet egy leverett nemzetet megbékíteni. Hogyan is kellene jobban csinálni, módot adni a feledésre? Egyszerre csak úgy tűnt, mintha a lázadó, leverett rabszolgatartó hadsereg érdemelte volna ki a magyar honvédek minden dicsőségét. Ma az északi államokban is elevenen él a déliek „győzelme”. Nem csoda, hogy a Dél mindent elfelejtett. Lincoln születésnapján félárbocon függ a zászló!

Délien mindenhol a Konföderáció kísértetei győztek! Az Egyesült Államok elbújtak.

Charlestonban nincs helye a Washingtonból parancsolt államnak. Csak a városon kívül van egy flottabázis, ott van az atomtengeralattjárók támaszpontja. Onnan jönnek ki néha az öbölbe, hogy a nyílt tengeren eltűnjenek, Greenwichre igazított órával induljanak hónapokra a tenger alá, az Északi Sark alá, az ismeretlenbe... hogy egyszer ott tűnjenek fel, ahol még a sirályok sem várták őket. A tengeralattjárók már nem a múltból regélnek, mint a déli államok vörös zászlaja alatt menetelő szellemkatonák, ők már a mi bús jövőnkéről beszélnek.

A tengeralattjárók nem beszélnek a várossal. A város nem vesz tudomást róluk. Vagy csak nagyon ritkán.

A kikötő sétányán mesélt róluk egy ismerősöm, akivel véletlenül találkoztam a sötétben. Azokhoz az esti vándorokhoz tartozott, akik hallgatagok, mert ritkán akadnak valakire, aki meghallgatná panaszait.

Panasza volt elég... Talált egy csodaszép kislányt. De az egyik tengeralattjáró tisztje is megtalálta. Ezek a tisztek elegánsak és jól keresnek. A kislány őt választotta. Ismerősöm helyzete reménytelen volt. Így mesélte:

„Egyszerre megértettem: csak akkor remélhetek, ha a tengeralattjáró, a »Cápa«, elsüllyed. Már voltak ilyen szerencsés véletlenek. Akkor Aluljáró - így neveztem a tisztet, mert igazi neve nem érdekelt - úgy elsüllyedne, hogy még a cápák sem látnák többé. És mintha ez így volna elrendelve a sors könyvében, Aluljáró bejelentette: hadgyakorlatra megyünk! A Cápa nyolc napig marad a víz alatt, közben jeleket ad és kap. Nagyon érdekes hadgyakorlat lesz.

Nyolcnapos esélyt kaptam a sorstól.

Tulajdonképpen még csak nem is kételkedtem... Elképzeltem a nyolc nap történetét. Aluljáró elbúcsúzik a lánytól. Vigan száll a tenger alá. A Cápa fülel és üzen. Aztán baj lesz egy uszonyával. Egy hamis mozdulatot tesz. Aztán nem üzen többé. A tiszt eltűnik a lány jelenéből, jövőjéből, el az emlékezetéből... jöhetek én!

Korán kelő ember vagyok. Szeretem a napot, amíg nem osztozom rajta senkivel. Kisétálok a ház elé, felveszem a szomszéd háza előtt várakozó újságot, elolvasom a napi híreket, kisétálok a tengerpartra. Most azzal a tudattal mentem a vízhez, hogy valahol errefele dől el a sorsom.

Az első nap - akkor a Cápa még nem lehetett messze - csak egy pillantást vetettem az újságra. Érdektelen dolgokról szólt. A tenger fölött csend volt, a sirályok uralkodtak a víz felett, a cápák a víz alatt, az emberekkel, mint mindig, a szelek játszanak. Semmi sem történt... ilyen gyorsan még a sors sem dolgozik. Remélni kell!

Csak a hatodik reggelen mentem le újra a parti sétányra. A nap éppen akkor bukkant fel, a tengerből. Olyan vidékről származom, ahol a nap este a tengerbe süllyed. Sohasem fogadtam el azt a világot, amelyben a nap a tengerből kél... Most elfogadtam. Ha mindenhol rend volna, a nap a tengerbe süllyedne, és a tengeralattjárók felbukkannának a tengerből... Az sem volna helyes... Mindenesetre szép reggel volt, egy kócsaggal osztozkodtam rajta. Még soha senkit nem láttam ilyen méltóságteljesen reggelizni. Lassan lépdelt a parton, amelyre sorsának intézője kagylókat, csigákat terített. Nem volt más dolga, mint kecsesen felszededegetni őket.

A következő napon - ez volt a hetedik - már az újság előtt, a nap előtt voltam a tengernél. Azt láttam, amire vártam: a hajnali ködöt hasítva jöttek a torpedórombolók, kis, karcsú hajók. Pokoli iramban jöttek. Csak a sirályok tudtak a nyomukba csapódni. Egymást hajszolva rohantak ki az öbölbe. A charlestoniak nagyon büszkéek erre az öbölre; itt egyesül két folyójuk, az Ashley és a Cooper. Ők alkotják az Atlanti-óceánt - mondják. A három romboló rohanva vágta útját a felcsapó hullámok közt. Nyugodtan vártam, amíg eltűntek.

Egyszerre megértettem: csak a tengeralattjárót kereshetik, a Cápát! Kereshetitek...

Rossz ember volnék? Nem hiszem. El akarom venni, akit szeretek. Nem akarom másnak adni. Egy tengeralattjáró jobb helyen van a tenger alatt!

A nyolcadik éjjel nehéz álmom volt. Önmagamot láttam az újsággal kezemben. Minden betűjét tisztán láttam: Tengeralattjárószerencsétlenség! Hangosan kiáltottam: a Cápa! A Cápa! A saját hangomra ébredtem, az órára nézem; még négy sem volt. Újra elaludtam, újra az újság volt a kezemben. Elsüllyedt a Cápa - olvastam. Már nagyon nyugodt voltam, tudtam, hogy megkapom a lányt. Alhattam reggelig. Aludtam is, amíg a biciklis kisfiú ott nem zörgött a lappal a szomszéd ajtaja előtt. Gyorsan felöltöztem.

A lap a helyén feküdt, s oly biztos voltam a dolgomban, hogy senki nem látott volna rajtam izgalmat, amíg lehajoltam felvenni. És nem csodálkoztam, amikor a címoldalán nagybetűkkel megláttam: Tengeralattjárószerencsétlenség!

- Te édes - mondtam -, édes egyetlenem!

Aztán szétnyitottam az újságot.

Elsüllyedt a Bálna - mondta az alcím!

- Micsoda Bálna? - kérdeztem én értetlenül.

A másik tengeralattjáró - magyarázta ismerősöm. Amelyikkel együtt indult hadgyakorlatra a Cápá. Ezt keresték a hetedik napon a torpedórombolók. A Bálna volt. Nem is került elő soha többé. Hiába volt minden... vesztettem."

Búsan búcsúztunk, ismerősöm meg én. Nem is láttam viszont soha többé.

Nyáron a város parti sétánya helyett szívesebben mentem ki a „tengerpart bús mezejére” pontosabban a Fort Moultrie mellé, kívül a városon! Szeretem a csendes erődöt, amelynek már a polgárháború idején sem volt semmi szerepe. Az Amerikai Forradalom idejében dörögtek utoljára az itteni ágyúk, és nem valószínű, hogy nagy kárt tettek volna az angol flottában. De valószínű, hogy mennydörögtek...

Az erőd ma a régi dicsőségéből él - és e régi dicsőség egyetlen névből áll: itt szolgált 1828-ban - békeidőben - Allan Edgar Poe, a költő! Költők nem jártak erre, az övé az egyetlen babérkoszorú, ha ugyan viselt ilyet. Két évig őrködött, két évig söpörte az erőd homokos udvarát, ahogy ez lírai költőhöz illik. A tengerpart, a felhők járása jobban érdekelt, mint a tűzmesteri hivatás. A szigetet, amelyre az erőd támaszkodik, csak egy elbeszélésében említi, az Aranybogárban, amelyben a charlestoni színjáték egyéb szereplői is előfordulnak: a Hugonotta, a Kalóz... A költő ritkán járhatott a városon. Rumot mértek az erőd közelében is, lányok járhattak erre is.

Egy este én is láttam egyet. Széles kövön ültem, amelyen két betű állt: A. L. A víz már biztos sokszor elérte, lemosta, ha valami más is állt rajta. Nem tudom, micsoda kő lehetett. Itt történt velem, hogy a fiatal lány megállt, és megkérdezett:

- Előfordul, hogy azt hiszed, a tested nem a tiéd?

- Nem, nem fordul elő - mondtam.

A kislány fürkészve nézett rám.

- Mondd, buta vagy?

- Igen. Nagyon buta.

- Verset se írsz?

- Verset se.

- Baj van veled - mondta a kislány.

Elszégyelltem magam, lesütöttem a szemem. Mire felnéztem, már eltűnt. A part magas füve közt - tengeri zabnak nevezik ezt a fűvet - hamar eltűnik egy kicsiny alak. Felugrottam, szaladtam egy darabot az erőd irányába. Ott sem volt. Aztán a kövön ülve vártam egy ideig, de hiába.

Nagyon sokáig tartott, amíg végre hazaértem. Már nagyon sötét volt. Háziasszonyom ablakai ki voltak világítva. Összeszedtem magam, felmentem a pincéből konyhájába. Ott volt, két másik idős hölgyel, kavargatott valamit az üstjében.

- Bocsánat - kérdeztem -, nem látott egyszer egy csodaszép kislányt Fort Moultrie vidékén?

- Dehogynem - felelte Salemi Mary -, valamikor a búr háború idején jártam ott. Ott, a névtelen kő mellett, amelyet Annabel Lee sírjának neveznek.

- És mikor, mikor jön vissza?

Macbeth boszorkányai talán megmondták volna. Az enyémekek hallgattak. Az egyik egy fekete macskát simogatott. - Ennek a macskának fáj a foga - mondta. - Már tegnap óta!

Salemi Mary nagyothall: amit nem akar, azt nem hallja. Hiába kérdeztem újra: mikor? mikor?
- még annyit sem károgott, mint egy holló.

Nem hagyom magam, mert biztosan tudom: jönni fog, jönni fog egyszer megint!

Lakást fogok cserélni, az erőd közelében fogok lakni, beállok szolgának, szakácsnak vagy négernek. Az estéimet szabadon hagyom. Látnom kell a csodaszép kislányt újra!

Soha többé el nem hagylak már, Charleston.

-&-